ספרי מוסר · ראשונים

# אורחות צדיקים

**ספריית אור ברסלב** · or-breslev.co.il

# אורחות צדיקים

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/אורחות-צדיקים/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611161422 של הספרייה.

# תוכן העניינים

**הקדמה** ..... 4
**שער א** ..... 10
**שער ב** ..... 17
**שער ג** ..... 24
**שער ד** ..... 28
**שער ה** ..... 29
**שער ו** ..... 38
**שער ז** ..... 40
**שער ח** ..... 41
**שער ט** ..... 46
**שער י** ..... 60
**שער יא** ..... 63
**שער יב** ..... 64
**שער יג** ..... 68
**שער יד** ..... 72
**שער טו** ..... 76
**שער טז** ..... 79
**שער יז** ..... 82
**שער יח** ..... 86
**שער יט** ..... 87
**שער כ** ..... 95
**שער כא** ..... 95
**שער כב** ..... 101
**שער כג** ..... 104
**שער כד** ..... 107
**שער כה** ..... 114
**שער כו** ..... 121
**שער כז** ..... 148
**שער כח** ..... 158
**סימני ספר המידות** ..... 169

# הקדמה

סוֹף דָּבָר הַכֹּל נִשְׁמָע, אֶת הָאֱלֹהִים יְרָא וְאֶת מִצְוֹתָיו שְׁמוֹר, כִּי זֶה כָּל הָאָדָם (קהלת יב יג). זֶה הַפָּסוּק אָמְרוּ שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ, וְהוּא הָיָה חָכָם מִכָּל הָאָדָם, וְהָיָה מֶלֶךְ עַל הַתַּחְתּוֹנִים וְעַל הָעֶלְיוֹנִים (מגילה יא ב). וְאַחַר שֶׁרָאָה כָּל הַמַּעֲשִׂים, וְנִסָּה כָּל הַדְּבָרִים, וְהוֹדִיעַ לָעוֹלָם כַּמָּה חָכְמוֹת, חָתַם כָּל דְּבָרָיו וְאָמַר: סוֹף שֶׁל כָּל דָּבָר הוּא יִרְאַת הַשֵּׁם. וְכֵן הִתְחִיל בְּמִשְׁלֵי (משלי א ז): "יִרְאַת יְיָ רֵאשִׁית דָּעַת"; וְסֵיֵם (משלי לא ל): "אִשָּׁה יִרְאַת יְיָ הִיא תִתְהַלָּל". וְאִלּוּ אָדָם אֶחָד הָיָה מַזְהִיר אוֹתָנוּ עַל יִרְאַת שָׁמַיִם – לֹא הָיוּ דְּבָרָיו מְקֻבָּלִים עַל הָעוֹלָם, כִּי הָעוֹלָם הָיוּ אוֹמְרִים: עֲבוּר שֶׁאֵין לוֹ עִנְיָן אֲחֵר, וְהוּא פָּנוּי – לְכָךְ מַזְהִיר עַל יִרְאַת הַשֵּׁם. אֶלָּא שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ שֶׁהָיָה עָשִׁיר מִכָּל הָאָדָם, דִּכְתִיב (מלכים א י כז): "וַיִּתֵּן הַמֶּלֶךְ אֶת הַכֶּסֶף בִּירוּשָׁלַם כָּאֲבָנִים", וְהָיָה חָכָם מִכֹּל וּמֶלֶךְ, כְּדִכְתִיב (מלכים א ה יא): "וַיְחַכֵּם מִכָּל הָאָדָם" – לוֹ נָאֶה לוֹמַר "הֶבֶל הֲבָלִים הַכֹּל הָבֶל" (קהלת א ב), וְאֵין לַעֲסֹק אֶלָּא בְּיִרְאַת שָׁמַיִם. וְכֵן מֹשֶׁה רַבֵּינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם, אַב כָּל הַחֲכָמִים וְהַנְּבִיאִים, כָּתַב בַּתּוֹרָה (דברים י יב): "וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל, מָה יְיָ אֱלֹהֶיךָ שֹׁאֵל מֵעִמָּךְ? כִּי אִם לְיִרְאָה אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ". וְכֵן דָּוִד הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם אָמַר (תהלים קיא י): "רֵאשִׁית חָכְמָה יִרְאַת יְיָ".

וּמִפְּנֵי שֶׁאָנוּ רוֹאִים אֶת הָאָדָם שֶׁהוּא מִבְחַר הַבְּרוּאִים אֲשֶׁר בָּרָא הָאֵל בָּעוֹלָם הַתַּחְתּוֹן, כִּי הוּא מְתֻקָּן בְּצֶלֶם אֱלֹהִים וּבְצוּרָתוֹ, וְנָאֶה בְּמַלְאכְתּוֹ מִכָּל הַבְּרוּאִים, וְיֵשׁ בּוֹ הַנְּשָׁמָה הַמִּתְבּוֹנֶנֶת סוֹד הָעֶלְיוֹנִים וְהַתַּחְתּוֹנִים – מִכָּל זֶה יְדַעְנוּ שֶׁהוּא עִנְיַן כָּל הַכַּוָּנוֹת מִזֶּה הָעוֹלָם; וְכָל מָה שֶׁנִּבְרָא בָּעוֹלָם הַזֶּה – הַכֹּל לְצָרְכּוֹ. וְעַל זֶה נִתְּנָה לָאָדָם תּוֹרַת אֱמֶת, לְהוֹרוֹתוֹ הַדֶּרֶךְ הַיְשָׁרָה. כִּי הָאָדָם הוּא חָבִיב מְאוֹד לִפְנֵי הַשֵּׁם, כִּי אָנוּ רוֹאִים שֶׁהַמַּלְאָכִים מִשְׁתַּמְּשִׁים בְּצָרְכֵי הָאָדָם הַצַּדִּיק, כְּמוֹ שֶׁיָּדַעְנוּ מֵאַבְרָהָם אָבִינוּ, וְכֵן יִצְחָק; וְיַעֲקֹב אָמַר (בראשית מח טז): "הַמַּלְאָךְ הַגֹּאֵל אֹתִי מִכָּל רָע יְבָרֵךְ אֶת הַנְּעָרִים", וּכְתִיב (הושע יב ה): "וַיָּשַׂר אֶל מַלְאָךְ וַיֻּכָל". וְדָנִיֵּאל אָמַר (ו כג): "אֱלָהִי שְׁלַח מַלְאֲכֵהּ, וּסְגַר פֶּם אַרְיָוָתָא וְלָא חַבָּלוּנִי". וְעוֹד מָצִינוּ שֶׁבָּא מַלְאָךְ לְעֶזְרַת הַצַּדִּיקִים, דִּכְתִיב (מלכים ב יט לה): "וַיְהִי בַּלַּיְלָה הַהוּא וַיֵּצֵא מַלְאַךְ יְיָ, וַיַּךְ בְּמַחֲנֵה אַשּׁוּר", וְרַבִּים כָּאֵלֶּה.

וּכְבָר יָדַעְנוּ כִּי יֵשׁ אָדָם שֶׁיֵּשׁ לוֹ יִתְרוֹן הַרְבֵּה עַל שְׁאָר בְּנֵי אָדָם, עַד שֶׁאָדָם אֶחָד שָׁוֶה מִנְיָן רַב מִבְּנֵי אָדָם אֲחֵרִים, אַף עַל פִּי שֶׁהֵם בִּדְמוּת אַחַת וְיסוֹד אֶחָד לָהֶם. אֶלָּא שֶׁנִּפְשׁוֹ שֶׁל זֶה עֶלְתָה אֶל הַמַּעֲלוֹת הָעֶלְיוֹנוֹת יוֹתֵר מִנַּפְשׁוֹ שֶׁל זֶה, כִּי זֶה הִמְשִׁיל חָכְמָתוֹ עַל תַּאֲוָתוֹ; וְזֶה הַגָּרוּעַ הִמְשִׁיל תַּאֲוָתוֹ עַל חָכְמָתוֹ, וְהוֹלֵךְ כָּל יָמָיו בְּמַחֲשַׁכִּים, וּמְמַשֵּׁשׁ כְּעִוֵּר בָּאֲפֵלָה.

חֲמִשָּׁה כּוֹחוֹת יֵשׁ בָּאָדָם: הָאֶחָד הוּא כֹּחַ הַשְּׁמִיעָה, הַשֵּׁנִי הוּא כֹּחַ הָרְאוּת, הַשְּׁלִישִׁי הוּא כֹּחַ הָרֵיחַ, הָרְבִיעִי הוּא כֹּחַ הַטַּעַם, הַחֲמִישִׁי הוּא כֹּחַ הַמִּשּׁוּשׁ, שֶׁאָדָם מַרְגִּישׁ כְּשֶׁהוּא

מְמַשֵּׁשׁ בְּדָבָר. חֲמִשָּׁה כּוֹחוֹת הַלָּלוּ כֻּלָּם מַעֲשֵׂה הָאָדָם, וְאֵין פְּעֻלָּה נַעֲשֵׂית בְּלֹא אֶחָד מֵחֲמִשָּׁה הַכּוֹחוֹת. וְהַלֵּב פּוֹעֵל עַל יְדֵיהֶם, כִּי חֲמִשָּׁה כּוֹחוֹת הָאֵלּוּ מְבִיאִים לַלֵּב כָּל עִנְיָן, וְכָל מַעֲשֶׂה וּמַחֲשָׁבָה נִמְשֶׁכֶת אַחֲרֵיהֶם. הַלֵּב יֵשׁ בּוֹ דֵּעוֹת רַבּוֹת, כְּגוֹן הַגָּאֲוָה וְהָעֲנָוָה, הַזִּכָּרוֹן וְהַשִּׁכְחָה, הַיָּגוֹן וְהַשִּׂמְחָה, הַבּשֶׁת וְהָעַזּוּת, וְכָאֵלּוּ יֵשׁ עוֹד רַבּוֹת. וְכָל אֵלּוּ הַדֵּעוֹת מִתְחַזְּקוֹת מִן חֲמִשָּׁה הַכּוֹחוֹת, כִּי הַסּוֹמֵא לֹא יוּכַל לְהִתְנַאוֹת כְּאֵלּוּ הָיָה רוֹאֶה.

לָכֵן כָּל אָדָם הַנִּלְבָּב יִשְׁתַּדֵּל בְּכָל כּוֹחוֹ לְהַגִּיעַ לְתַכְלִית הַטּוֹבָה. שֶׁאִם הִגִּיעַ אָדָם לְמַעֲלָה טוֹבָה, לְעוֹלָם יַחְמֹד לַעֲלוֹת אֶל מַעֲלָה שֶׁהִיא לְמַעְלָה מִמֶּנָּה, עַד שֶׁיַּגִּיעַ לְתַכְלִית הַטּוֹבָה, בָּזֶה יַגִּיעַ לְעוֹלָם הַגְּמוּל שֶׁהוּא עוֹלָם הַבָּא. וּכְבָר נִתְאַוָּה דָּוִד לְהַגִּיעַ לְטוּב הָעוֹלָם הַבָּא בְּאָמְרוֹ (תהלים לא כ): "מָה רַב טוּבְךָ אֲשֶׁר צָפַנְתָּ לִירֵאֶיךָ". וְאוֹמֵר (שם לו ט): "יִרְוְיֻן מִדֶּשֶׁן בֵּיתֶךָ, וְנַחַל עֲדָנֶיךָ תַשְׁקֵם". וְהַמַּעֲלָה הַזֹּאת לֹא תַגִּיעַ אֶלָּא אֶל הָרָאוּי לָהּ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (תהלים טו): "מִי יָגוּר בְּאָהֳלֶךָ, מִי יִשְׁכֹּן בְּהַר קָדְשֶׁךָ, הוֹלֵךְ תָּמִים וּפֹעֵל צֶדֶק", וּשְׁאָר הָעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר שָׁם.

וְכֵיוָן שֶׁהִזְכַּרְנוּ יִתְרוֹן מַעֲלוֹת הָאָדָם, רָאוּי לָנוּ לְבָאֵר חֲשִׁיבוּתוֹ וּגְנוּתוֹ, טוּבוֹ וְרָעָתוֹ, עַד שֶׁיִּהְיֶה לִפָּנֵי הַמַּשְׂכִּיל דֶּרֶךְ הַיָּשָׁר וְיַגִּיעַ לַחֲצַר הַמֶּלֶךְ. כִּי יִבְחַר נַפְשׁוֹ בְּכָל כּוֹחוֹ בַּמִּדּוֹת הַטּוֹבוֹת, כֵּיוָן שֶׁיֵּשׁ לוֹ בְּרֵרָה – יִזְרֹק הַפְּסֹלֶת וְיִקַּח הַסֹּלֶת. כֵּיצַד?

יֵשׁ אָדָם שֶׁהוּא בַּעַל חֵמָה כּוֹעֵס תָּמִיד, וְיֵשׁ אָדָם שֶׁדַּעְתּוֹ מְיֻשֶּׁבֶת עָלָיו וְאֵינוֹ כּוֹעֵס כְּלָל, כִּי אִם מְעַט לְכַמָּה שָׁנִים. וְיֵשׁ אָדָם שֶׁהוּא גְּבַהּ לֵב בְּיוֹתֵר, וְיֵשׁ שֶׁהוּא שְׁפַל רוּחַ מְאוֹד. וְיֵשׁ שֶׁהוּא בַּעַל תַּאֲוָה, וְלֹא תִשְׁבַּע נַפְשׁוֹ מֵהֲלֹךְ בְּתַאֲוָתוֹ, וְיֵשׁ שֶׁהוּא טָהוֹר גּוּף בְּיוֹתֵר וְלֹא יִתְאַוֶּה אֲפִלּוּ לְדָבָרִים מוּעָטִים שֶׁהַגּוּף צָרִיךְ. וְיֵשׁ בַּעַל נֶפֶשׁ רְחָבָה, לֹא תִשְׁבַּע נַפְשׁוֹ מִכָּל מָמוֹן שֶׁבָּעוֹלָם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (קהלת ה ט): "אֹהֵב כֶּסֶף לֹא יִשְׂבַּע כֶּסֶף".

וְיֵשׁ קְצַר רוּחַ שֶׁדַּי לוֹ אֲפִלּוּ בְּדָבָר מוּעָט, וְלֹא יִרְדֹּף לְהַשִּׂיג כָּל צָרְכָיו. וְיֵשׁ שֶׁהוּא מְסַגֵּף עַצְמוֹ בָּרָעָב וְקוֹבֵץ עַל יָד, וְאֵינוֹ אוֹכֵל פְּרוּטָה מִשֶּׁלּוֹ אֶלָּא בְּצַעַר גָּדוֹל, וְיֵשׁ שֶׁהוּא מְאַבֵּד מָמוֹנוֹ בַּיָּדַיִם לְדַעְתּוֹ. וְעַל דְּרָכִים הָאֵלּוּ וּשְׁאָר הַדֵּעוֹת, כְּגוֹן מְהוֹלָל וְאוֹנֵן, צַר עַיִן וְנָדִיב, אַכְזָר וְרַחֲמָן, רַךְ לֵבָב וְאַמִּיץ לֵב, וְכָל כַּיּוֹצֵא בָּהֶן. וְכָל הַדֵּעוֹת [המידות] – יֵשׁ מֵהֶן שֶׁהָיוּ לְאָדָם מִתְּחִלַּת בְּרִיאָתוֹ לְפִי טֶבַע גּוּפוֹ, וְיֵשׁ מֵהֶן דֵּעוֹת שֶׁטִּבְעוֹ שֶׁל אָדָם זֶה מְכֻוָּן וְעָתִיד לְקַבֵּל אוֹתָם מְהֻרָּה יוֹתֵר מִשְּׁאָר דֵּעוֹת. וְיֵשׁ שֶׁאֵינָם לָאָדָם בִּתְחִלַּת בְּרִיאָתוֹ אֶלָּא לְמַד אוֹתָם מֵאֲחֵרִים, אוֹ שֶׁפּוֹנֶה לִבּוֹ מֵעַצְמוֹ לְפִי מַחֲשָׁבָה שֶׁעָלְתָה בְּלִבּוֹ, אוֹ שֶׁשָּׁמַע שֶׁזֹּאת הַדֵּעָה טוֹבָה לוֹ וּבָהּ רָאוּי לֵילֵךְ, וְהִנְהִיג עַצְמוֹ בָּהּ עַד שֶׁנִּקְבְּעָה בְּלִבּוֹ. יֵשׁ מִדָּה שֶׁצָּרִיךְ לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהּ בְּרוֹב הַמְּקוֹמוֹת, וְיֵשׁ מִדָּה שֶׁצָּרִיךְ לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהּ מְעַט. וְזֶה דּוֹמֶה לְעוֹשֶׂה תַּבְשִׁיל, וְצָרִיךְ יָרָק וּבָשָׂר וּמַיִם וּמֶלַח וּפִלְפְּלִין, וְכָל אֵלּוּ הַמִּינִים צָרִיךְ לִקַּח מִכָּל אֶחָד כַּשִּׁעוּר: מִזֶּה

מְעַט וּמְזֶה הַרְבֵּה. אִם יְמַעֵט הַבָּשָׂר – יִהְיֶה רָזֶה, אִם יַרְבֶּה מָלַח – לֹא יִהְיֶה נֶאֱכָל מֵחֲמַת מְלְחוֹ. וְכֵן כֻּלָּם: אִם יְמַעֵט בַּמֶּה שֶׁצָּרִיךְ הַרְבֵּה, וְיַרְבֶּה בַּמֶּה שֶׁצָּרִיךְ מְעַט – יְהֵא הַמַּאֲכָל מְקֻלְקָל. אֲבָל הַבָּקִי, אֲשֶׁר יִקַּח מִכָּל אֶחָד מִשְׁקָל הָרָאוּי, אָז יְהֵא הַמַּאֲכָל עָרֵב וּמְתוּק לְאוֹכְלָיו. וְכָעִנְיָן הַזֶּה בַּמִּדּוֹת: יֵשׁ מִדּוֹת שֶׁצָּרִיךְ לִקַּח מֵהֶן מְרֻבֶּה, כְּגוֹן הַגַּאֲוָה וְהָעַזּוּת וְהָאַכְזָרִיּוּת. לָכֵן בִּהְיוֹת הָאָדָם שׁוֹקֵל בְּפֶלֶס הַמֹּאזְנַיִם לִקַּח מִכָּל מִדָּה שֶׁעוּרָהּ, לֹא יִפְחַת וְלֹא יוֹסִיף – בָּזֶה יַגִּיעַ לְתַכְלִית הַטּוֹבָה.

תֵּדַע וְתָבִין: מִי שֶׁטִּבְעוֹ נוֹטֶה לְמִדָּה רָעָה אוֹ שֶׁהֻרְגַּל בְּמִדָּה רָעָה, וְלֹא יִתֵּן אֶל לִבּוֹ לְשׁוּב מִמֶּנָּה, אַף תָּמִיד מִתְגַּבֵּר בָּהּ – זֶה מֵבִיא אוֹתוֹ שֶׁיִּמְאַס וְיִגְעַל בְּמִדּוֹת טוֹבוֹת.

וּכְמוֹ שֶׁרֹב הַכְּאֵב וְהַצַּעַר וְהַיִּסּוּרִין הוּא חֹלִי הַגּוּף, כֵּן רֹב מִדּוֹת רָעוֹת הֵם חֹלִי הַנֶּפֶשׁ. וּכְמוֹ שֶׁבְּחֹלִי הַגּוּף טוֹעֲמִים הַמַּר מָתוֹק וְהַמָּתוֹק מַר, וְיֵשׁ מִן הַחוֹלִים שֶׁמִּתְאַוֶּה לְמַאֲכָל שֶׁאֵינוֹ טוֹב לוֹ וְשׁוֹנֵא מַאֲכָל הַטּוֹב, הַכֹּל לְפִי רֹב יֵשׁ בְּנֵי אָדָם שֶׁנַּפְשׁוֹתֵיהֶם חוֹלוֹת, וְאוֹהֲבִים הָרָעוֹת וְשׂוֹנְאִים דֶּרֶךְ הַטּוֹבָה וּמִתְעַצְּלִים לָלֶכֶת בָּהּ, וְהִיא כְּבֵדָה עֲלֵיהֶן מְאוֹד לְפִי חָלְיָם. וְכֵן יְשַׁעְיָהוּ אוֹמֵר בָּאֲנָשִׁים הַלָּלוּ (ה כ): "הוֹי הָאֹמְרִים לָרַע טוֹב וְלַטּוֹב רָע, שָׂמִים חֹשֶׁךְ לְאוֹר וְאוֹר לְחֹשֶׁךְ, שָׂמִים מַר לְמָתוֹק וּמָתוֹק לְמָר". וַעֲלֵיהֶם נֶאֱמַר (משלי ב יג): "הַעֹזְבִים אָרְחוֹת יֹשֶׁר, לָלֶכֶת בְּדַרְכֵי חֹשֶׁךְ".

וְכֵיצַד וּמָה הוּא תַּקָּנַת חוֹלֵי הַנֶּפֶשׁ? יֵלְכוּ אֵצֶל הַחֲכָמִים, שֶׁהֵם רוֹפְאֵי הַנְּפָשׁוֹת, שֶׁמְּלַמְּדִין אוֹתָם עַד שֶׁיַּחֲזִירוּם לַדֶּרֶךְ טוֹבָה. וְהַמַּכִּירִים בְּדַעוֹת רָעוֹת שֶׁלָּהֶם וְאֵינָם הוֹלְכִים אֵצֶל חָכָם לְרַפֵּא אוֹתָם, עֲלֵיהֶם אָמַר שְׁלֹמֹה (משלי א ז): "חָכְמָה וּמוּסָר אֱוִילִים בָּזוּ".

יֵשׁ כַּמָּה בְּנֵי אָדָם אֲשֶׁר תַּאֲוָתָם לִתְפֹּשׂ דֶּרֶךְ הַטּוֹב, וְאֵינָם יוֹדְעִים מָה טוֹב לָהֶם, וְחוֹשְׁבִים בְּכָל יוֹם לְהַשִּׂיג מַעֲלָה הָעֶלְיוֹנָה, וְאֵינָם מַשִּׂיגִים כָּל יְמֵיהֶם. וְזֶה הָעִנְיָן מֵחֲמַת שְׁנֵי דְּבָרִים הוּא: הָאֶחָד שֶׁאֵינוֹ מַכִּיר חֶסְרוֹנוֹ, וְאֵינוֹ מַבְחִין בִּדְרָכָיו הַמְגֻנִּים. וְהוּא דּוֹמֶה לְרֹאוּבֵן הַמְחַפֵּשׂ לְשִׁמְעוֹן וְאֵינוֹ מַכִּירוֹ: אֶפְלוּ יְחַפֵּשׂ אוֹתוֹ כָּל הַיּוֹם לֹא יִמְצָאֵהוּ, כִּי כַּמָּה פְּעָמִים יָבוֹא אֵצְלוֹ וְלֹא יַכִּירֵהוּ. כֵּן הָאָדָם הַזֶּה: אַף עַל פִּי שֶׁהוּא חוֹשֵׁב תָּמִיד מָה יַּעֲשֶׂה, וּמְחַפֵּשׂ מַעֲשֶׂה הַטּוֹב – לֹא יַשִּׂיגֵנּוּ, כֵּיוָן שֶׁאֵינוֹ מַכִּיר חֶסְרוֹנוֹ. וְיֵשׁ אָדָם שֶׁהוּא יוֹדֵעַ מִדּוֹת הָרָעוֹת שֶׁיֵּשׁ בּוֹ, וְחוֹשֵׁב לָצֵאת מֵהֶם וְלֶאֱחֹז בְּמִדּוֹת טוֹבוֹת, וְגַם הוּא לֹא יַשִּׂיג כָּל יָמָיו דֶּרֶךְ הַיָּשָׁר, מֵחֲמַת שֶׁמִּתְעַצֵּל לְחַפֵּשׂ הַמִּדּוֹת הַטּוֹבוֹת כָּרָאוּי. וְהוּא דּוֹמֶה לְרֹאוּבֵן שֶׁמְּחַפֵּשׂ שִׁמְעוֹן וּמַכִּירוֹ, וְאַף עַל פִּי כֵן אֵינוֹ מוֹצְאוֹ מֵחֲמַת שֶׁאֵינוֹ מְחַפֵּשׂ אוֹתוֹ כָּרָאוּי. וְעַל זֶה נֶאֱמַר: (משלי י כ) "כֶּסֶף נִבְחָר לְשׁוֹן צַדִּיק".

מִי שֶׁנּוֹשֶׂה בַּחֲבֵרוֹ וּבָא לְשַׁלֵּם לוֹ כֶּסֶף בְּמִשְׁקָל, אִם אֵינוֹ מַכִּיר בַּאֲמִתַּת הַמִּשְׁקָל וְצָדָק הַמֹּאזְנַיִם, אוֹ מַכִּיר הַכֹּל אַךְ שֶׁאֵינוֹ בָּקִי בִּבְחִינַת הַכֶּסֶף – זֶה הָאִישׁ קָרוֹב לִהְיוֹת נִזָּק בְּעִנְיַן הַמִּשְׁקָל וְהַכֶּסֶף. כִּי לִפְעָמִים יָמָאן בַּכֶּסֶף וְיִקַּח הַסִּיגִים, גַּם יִקַּח פָּחוֹת מִמִּשְׁקָל הָרָאוּי לוֹ, כִּי שָׂמָא יִקַּח מִשְׁקָל הַקַּל אוֹ יָשִׂים הַכֶּסֶף בַּכַּף הַכָּבֵד שֶׁבַּמֹּאזְנַיִם – מִכָּל אֵלּוּ יָבוֹא לִידֵי טָעוּת. אוֹ אֲפִלּוּ אִם הוּא בָּקִי בַּכֶּסֶף וּבַמִּשְׁקָל, אִם אֵינוֹ מִסְתַּכֵּל בּוֹ כָּרָאוּי אֲפִלּוּ שֶׁיִּתְעָרֵב בְּכַסְפּוֹ סִיגִים. אֲבָל אִם הוּא בָּקִי בַּכֹּל, בַּמִּשְׁקָל וּבַכֶּסֶף, וּמִסְתַּכֵּל בּוֹ כָּרָאוּי – אָז הוּא מִשְׁתַּלֵּם כָּרָאוּי כֶּסֶף נָקִי וְשָׁלֵם בַּמִּשְׁקָל. לָכֵן דִּמָּה "לְשׁוֹן צַדִּיק" לְ"כֶסֶף נִבְחָר", כִּי הַצַּדִּיק צָרִיךְ לְהַכִּיר הַטּוֹב וְהָרַע וְכָל הַמִּדּוֹת, וְצָרִיךְ לְהִסְתַּכֵּל וּלְהִתְבּוֹנֵן בָּהֶן כָּרָאוּי, וְלִהְיוֹת טוֹרֵחַ בְּגוּפוֹ וּבְחָכְמָתוֹ לַעֲזֹב הַטִּפְּשׁוּת וְלֶאֱחֹז בַּתְּבוּנָה, וּלְהָסִיר תַּעֲרוֹבוֹת הַסִּיגִים מִמֶּנּוּ, וְאָז תִּהְיֶה נִשְׁמָתוֹ צְרוּפָה וּמְזֻקָּקָה לֵאלֹהִים, כְּדִכְתִיב (משלי כה ד): "הָגֹו סִיגִים מִכָּסֶף, וַיֵּצֵא לַצֹּרֵף כֶּלִי"; פֵּרוּשׁ: כְּשֶׁיָּסִירוּ הַסִּיגִים, אָז יִהְיֶה הַכְּלִי צָרוּף.

וְיֵשׁ אָדָם הַמְּשַׁנֶּה בְּמִנְהָגָיו וְאֵינוֹ קָבוּעַ: זְמַן אֶחָד אוֹחֵז בְּמִנְהָג זֶה, וּזְמַן אֶחָד מִסְתַּלֵּק מֵאוֹתוֹ מִנְהָג וְאוֹחֵז מִנְהָג אַחֵר, וְכָכָה יַעֲשֶׂה לְעוֹלָם. וְהוּא דּוֹמֶה לְאָדָם שֶׁחָפֵץ לָלֶכֶת אֶל עִיר, וְאֵינוֹ יוֹדֵעַ דַּרְכּוֹ, וְלֹא יַכִּיר הַשְּׁבִילִים הַמּוֹלִיכִים אוֹתוֹ אֵלֶיהָ. לָכֵן הוּא מִשְׁתּוֹמֵם: פַּעַם אַחַת יֵלֵךְ דֶּרֶךְ אַחַת, וַיַּחֲזֹר וְיִתְעֶה בְּדַרְכָּהּ אַחֶרֶת, וְכֵן בַּשְּׁלִישִׁית וְכֵן בָּרְבִיעִית. וְעַל כֵּיוֹצֵא בּוֹ אָמַר הֶחָכָם (קהלת י טו): "עֲמַל הַכְּסִילִים תְּיַגְּעֶנּוּ, אֲשֶׁר לֹא יָדַע לָלֶכֶת אֶל עִיר". לְכָךְ יֵשׁ לַחֲמֹל עַל אֲנָשִׁים הַטָּבוּעִים בְּהַבְלֵי הַשָּׁוְא, לְמַדֵּם צֶדֶק הַמִּשְׁקָל וְיֹשֶׁר הַמֹּאזְנַיִם, וּלְהוֹדִיעָם בְּחִינַת הַכֶּסֶף, וּלְהוֹרוֹת לָהֶם דְּרָכִים הַיְשָׁרִים; לְמַעַן יְבֻרַר הָאָדָם בְּתִחַלַּת הִבָּחֲנָתוֹ מְסִלָּה אֲשֶׁר תְּבִיאֵהוּ לְמָקוֹם רַעֲנָן וְדָשֵׁן אֲשֶׁר שָׁם כָּל הַטּוֹבָה, וְהוּא יִרְאַת שָׁמַיִם, אֲשֶׁר הוּא סוֹף כָּל הַמַּעֲשִׂים. וְהוּא הַשְּׁאֵלָה אֲשֶׁר הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ שְׁמוֹ שׁוֹאֵל מִכָּל אָדָם, כְּדִכְתִיב (דברים י יב): "מָה יְיָ אֱלֹהֶיךָ שֹׁאֵל מֵעִמָּךְ, כִּי אִם לְיִרְאָה".

וְאֵין שׁוּם מַעֲשֶׂה נֶחְשָׁב בִּלְתִּי הַיִּרְאָה הַטְּהוֹרָה. לָכֵן יֵשׁ לְהוֹדִיעַ לַכֹּל, כִּי כָּל אִישׁ הָרוֹצֶה לְהָבִיא נַפְשׁוֹ לִידֵי מִדּוֹת הַטּוֹבוֹת – צָרִיךְ לְעָרֵב יִרְאַת שָׁמַיִם עִם כָּל מִדָּה וּמִדָּה. כִּי יִרְאַת הַשֵּׁם הִיא קֶשֶׁר הַמַּחֲזֶקֶת כָּל הַמִּדּוֹת, וְדוֹמֶה לְחוּט שֶׁהִכְנִיסוּהוּ לְתוֹךְ חוֹרֵי הַמַּרְגָּלִיּוֹת, וְקִשְׁרוּ קְשָׁרִים בְּתַחְתִּיתוֹ לְהַחֲזִיק כָּל הַמַּרְגָּלִיּוֹת; אֵין סָפֵק כִּי בְּהִנָּתֵק הַקֶּשֶׁר – יִפְּלוּ כָּל הַמַּרְגָּלִיּוֹת. כָּךְ הַיִּרְאָה הִיא הַמַּחֲזֶקֶת כָּל הַמִּדּוֹת, וְאִם תַּתִּיר קֶשֶׁר הַיִּרְאָה – יִבָּדְלוּ מִמְּךָ כָּל הַמִּדּוֹת טוֹבוֹת. וּכְשֶׁאֵין בְּיָדְךָ מִדּוֹת טוֹבוֹת – אֵין בְּיָדְךָ תּוֹרָה וּמִצְוֹת, כִּי כָּל הַתּוֹרָה תְּלוּיָה בְּתִקּוּן הַמִּדּוֹת. כִּי כָּל הַמִּדּוֹת טוֹבוֹת וְרָעוֹת – הֶחָכָם יָכוֹל לַעֲשׂוֹת הָרָעוֹת לְטוֹבוֹת, וְהַכְּסִיל יַעֲשֶׂה מִדּוֹת טוֹבוֹת לְרָעוֹת. וּמִי שֶׁהוֹלֵךְ בַּחֹשֶׁךְ וְאֵינוֹ מִתְבּוֹנֵן בְּתִקּוּן הַמִּדּוֹת, אֲפִלּוּ שֶׁיִּהְיֶה בּוֹ מִדָּה הַמְאֻבֶּדֶת כָּל זְכוּיוֹתָיו. כְּגוֹן הַמִּתְגָּאֶה בְּמַעֲשָׂיו, וּמִתְפָּאֵר וּמְיַפֶּה

עַצְמוֹ תָּמִיד בִּגְנוּת שֶׁל חֲבֵרוֹ וּמִתְכַּבֵּד בְּקִלּוֹנוֹ. וְהָאִישׁ הַהוּא דּוֹמֶה לְמִי שֶׁמְּמַלֵּא חָבִית יַיִן מְשֻׁבָּח, וְיֵשׁ בְּתַחְתִּית הֶחָבִית נֶקֶב קָטָן – אֵין סָפֵק שֶׁיְּאַבֵּד כָּל הַיַּיִן הַמְשֻׁבָּח בַּנֶּקֶב הַקָּטָן אִם לֹא יִסְתֹּם אוֹתוֹ. כָּךְ הַמִּתְגָּאֶה הַזֶּה: אַף עַל פִּי שֶׁהוּא מָלֵא תּוֹרָה, יְאַבֵּד הַכֹּל עַל יְדֵי הַמִּדָּה הָרָעָה הַזֹּאת אִם לֹא יָחוּשׁ לְתַקְּנָהּ.

וּמְעַטִּים הֵם בָּעוֹלָם הַמַּכִּירִים הָאֱמֶת. יֵשׁ שֶׁאֵין חֲכָמִים לְהַכִּיר, וּכְמוֹ שֶׁאֵין הַקְּטוּעַ שְׁתֵּי רַגְלָיו יָכוֹל לַעֲלוֹת בְּסֻלָּם – כָּךְ לֹא יַעֲלֶה בְּמַדְרֵגַת הַחָכְמָה מִי שֶׁאֵין בּוֹ תְּבוּנָה. יֵשׁ שֶׁהוּא חָכָם, וְנִטְבַּע בְּתַאֲווֹת הָעוֹלָם מִנְּעוּרָיו עַד שֶׁיְּשִׁישִׁים כָּל חָכְמָתוֹ לְהַשִּׂיג תַּאֲוָתוֹ וְלַעֲשׂוֹת רְצוֹן יְצָרוֹ הָרַע; כִּי הֶרְגֵּל מִנְּעוּרָיו בַּמַּעֲשִׂים הָרָעִים עַד שֶׁהֵם קְבוּעִים בְּנַפְשׁוֹ, וְקָשֶׁה לוֹ מְאוֹד לְהִמָּלֵט מִפַּח יְקוּשׁ הָעֲוֹונוֹת. וְיֵשׁ שֶׁיֵּשׁ בּוֹ חָכְמָה לְהַכִּיר, וְגַם חָפֵץ לֵילֵךְ בִּדְרָכִים טוֹבִים, אַךְ לֹא הָיָה אֵצֶל הַחֲכָמִים לִשְׁמֹעַ מֵהֶם הַחָכְמָה וְהַדְּרָכִים הַיְּשָׁרִים, וּמִתּוֹךְ כָּךְ הוֹלֵךְ בְּמַחֲשַׁכִּים. וְדוֹמֶה לְמִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ מַטְמוֹן בְּבֵיתוֹ, וְאֵינוֹ יוֹדֵעַ הַמַּטְמוֹן, וּמוֹכֵר הַבַּיִת לְאַחֵר. הִתְבּוֹנֵן כִּי הָאָדָם בְּרֹב מִדּוֹתָיו – זוֹ מְשֻׁנָּה מִזּוֹ, וְכָל מִדָּה וּמִדָּה טוֹרֶפֶת דַּעַת הָאָדָם, זוֹ מוֹשַׁכְתּוֹ לְכָאן וְזוֹ מוֹשַׁכְתּוֹ לְכָאן, וְיֵצֶר הָרַע מְסַיְּעוֹ לְכָל מִדָּה שֶׁיִּבְחַר הַפָּחוּת שֶׁבָּהּ. וְהוּא דּוֹמֶה לְאָדָם שֶׁהוֹלֵךְ בַּמִּדְבָּר, וּפוֹגְעִים בּוֹ דֻּבִּים וַאֲרָיוֹת וּנְמֵרִים וְזֵאֵבִים וְהַרְבֵּה מַשְׁחִיתִים. הָאִישׁ הַזֶּה צָרִיךְ לִפְקֹחַ עֵינָיו וּלְהִלָּחֵם עִם כָּל אֶחָד וְאֶחָד, וְאִם יַעֲלִים עֵינָיו רֶגַע אַחַת – יִטְרְפוּהוּ הַמַּזִּיקִים. כָּךְ הָאָדָם בְּמִדּוֹתָיו הָרָעוֹת, כְּגוֹן הַתַּאֲוָה, וְהַגַּאֲוָה, וְהַשִּׂנְאָה, וְהַכַּעַס, וְכַיּוֹצֵא בָּהֶן – מִתְגַּלְגְּלוֹת בְּלִבּוֹ תָּמִיד; וְאִם יִתְעַלֵּם וְלֹא יְתַקְּנֵם – יַעֲקֹר מִלִּבּוֹ אוֹר הָאֱמֶת וְיָמֵשׁ חֹשֶׁךְ. וְעַל זֶה נֶאֱמַר (תהלים טז ח): "שִׁוִּיתִי יְיָ לְנֶגְדִּי תָּמִיד".

הָאָדָם בְּשָׁעָה שֶׁנּוֹלַד הוּא בְּגוּפוֹ וּבְחָכְמָתוֹ חֵלֶשׁ מִשְּׁאָר כָּל הַבְּרִיּוֹת. כִּי כָל הַבְּרִיּוֹת בְּיוֹם הִוָּלְדָם הֵם הוֹלְכִים וְאוֹכְלִים וּמְסַיְּעִים לְעַצְמָם, אֲבָל הָאָדָם צָרִיךְ טֹרַח גָּדוֹל בְּגוּפוֹ, וְגַם כֵּן צָרִיךְ יוֹתֵר תִּקּוּן לְנִשְׁמָתוֹ לְתַקֵּן הַחָכְמָה וּלְהָבִין דְּרָכִים טוֹבִים. כִּי הָאָדָם בְּתְחִלָּתוֹ בְּלֹא מְלַמֵּד נוֹהֵג כִּבְהֵמָה, אַךְ לִבּוֹ דּוֹמֶה לְלוּחַ שֶׁהוּא מוּכָן לִכְתֹּב עָלָיו. אִם הַלּוּחַ הַזֶּה בְּיַד טִפֵּשׁ – יִשְׁרְטֵט עָלָיו שִׁרְטוּטֵי הֲבָלִים, עַד שֶׁיִּתְקַלְקֵל וְלֹא יִהְיֶה בּוֹ תּוֹעֶלֶת עוֹד. אֲבָל הֶחָכָם יִכְתֹּב עָלָיו סֵדֶר עִנְיָנָיו וּצְרָכָיו וְחוֹבוֹתָיו, וּמִתּוֹךְ הַלּוּחַ יְכַלְכֵּל וִיפַרְנֵס בָּנָיו, וְיַגִּיעַ לְתוֹעֶלֶת גְּדוֹלָה. כָּךְ לֵב הָאָדָם: הַכְּסִילִים יְצַיְּרוּ בּוֹ צִיּוּרֵי הֶבֶל וְשֶׁקֶר, וְיִכְתְּבוּ עָלָיו חִקּוּקֵי הֶבֶל וָאָוֶן, וִימַלְּאוּ לִבָּם מַחְשָׁבוֹת הֶבֶל וְרִיק. וְהַמַּשְׂכִּילִים יִכְתְּבוּ עַל לִבָּם מִכְתַּב אֱלֹהִים, שֶׁהוּא יְסוֹד הַתּוֹרָה וְהַמִּצְווֹת וְחָכְמַת הַמִּדּוֹת, עַד אֲשֶׁר יַזְהִירוּ נַפְשׁוֹתָם כְּזֹהַר הָרָקִיעַ. וְלָזֶה הָיְתָה כַּוָּנַת שְׁלֹמֹה בְּאוֹמְרוֹ (משלי ז ג): "קָשְׁרֵם עַל אֶצְבְּעֹתֶיךָ, כָּתְבֵם עַל לוּחַ לִבֶּךָ".

עוֹד אָמַר שְׁלֹמֹה (משלי כ יא): "גַּם בְּמַעֲלָלָיו יִתְנַכֶּר נָעַר, אִם זַךְ וְאִם יָשָׁר פָּעֳלוֹ". זֶה הַפָּסוּק נֶאֱמַר עַל הַבְּחָנַת הַנְּעָרִים, כִּי מִנְּעוּרֵיהֶם נִכָּר מִדּוֹתֵיהֶם. כְּמוֹ שֶׁתִּרְאֶה מִקְצָת

הַנְּעָרִים נִרְאֶה בָּהֶם מִדַּת בֹּשֶׁת, וּמִקְצָתָם הָעַזּוּת, וּמִקְצָתָם נוֹטִים אֶל הַתַּאֲוָה, וּמִקְצָתָם נוֹטִים אֶל מַעֲלוֹת טוֹבוֹת. וְדַע כִּי כָּל מִדּוֹת הָאָדָם אֲשֶׁר תִּרְאֶה בּוֹ בִּימֵי הַבַּחֲרוּת וְהַזְּקֻנוּת – הֵם הָיוּ בִּימֵי הַיַּלְדוּת וְהַשַּׁחֲרוּת; אַךְ בַּזְּמַן הַהוּא לֹא הָיָה בּוֹ כֹּחַ לְהַרְאוֹתָם וְלַהֲבִיאָם לִידֵי הַמַּעֲשֶׂה. וְהַנְּעָרִים אֲשֶׁר גְּדָלָה עֲלֵיהֶם נַבְלוּת, אֶפְשָׁר שֶׁיּוּכַל הָאָדָם לְהַעֲתִיקָם אֶל הַדֶּרֶךְ הַטּוֹבָה, כִּי נוֹחַ לְקַבֵּל לָהֶם, וְאֵין בָּהֶם כֹּחַ וְחָכְמָה לָצֵאת וְלִבְרֹחַ מִתַּחַת יַד הַמְיַסֵּר, וְהֵם צְרִיכִים לְסִבֹּל. אֲבָל בִּימֵי הַזִּקְנָה אֵינָם נֶעְתָּקִים בְּקַל מִמָּה שֶׁהָיוּ בָּהֶם בִּימֵי הַבַּחֲרוּת. וְהֵם דּוֹמִין לְטַס כָּסֶף שֶׁהָיָה טָמוּן בַּקַּרְקַע, וְהֶעֱלָה חֲלָדָה עָבָה בְּאָרְךָ הַטְמָנָתוֹ – צָרִיךְ אוֹתוֹ הַכֶּסֶף מְרִיקָה אַחַר מְרִיקָה עַד שֶׁיָּשׁוּב הַכֶּסֶף לְמַרְאֵהוּ הַנָּאֶה. כָּךְ הָאָדָם אֲשֶׁר הָלַךְ לְפִי דַּרְכּוֹ וּמִנְהָגוֹ, וְנִשְׁקַע בְּעִמְקֵי הַמִּדּוֹת הַגְּרוּעוֹת – צָרִיךְ לִלְטֹשׁ שִׂכְלוֹ לְהַבְדִּיל בֵּין הַטָּמֵא וּבֵין הַטָּהוֹר, וּלְהַרְגִּיל בָּעֲבוֹדָה, עַד שֶׁיִּהְיוּ הַמִּדּוֹת טְבוּעוֹת וּקְשׁוּרוֹת בְּלִבּוֹ.

זֶה הַסֵּפֶר נִקְרָא "סֵפֶר הַמִּדּוֹת", וְהוּא נִכְתַּב וְנֶחְתַּם בְּטַבַּעַת הַחָכְמָה לְלַמֵּד לְאָדָם דַּעַת, לִהְיוֹת הַסֵּפֶר הַזֶּה בִּידֵי כָּל אִישׁ לְכָלִי אֻמָּנוּת, לְתַקֵּן מִתּוֹכוֹ מִדּוֹתָיו וּמַעֲשָׂיו. כִּי הָאֻמָּן אֲשֶׁר בְּיָדוֹ כְּלֵי אֻמָּנוּתוֹ – יוֹכַל לַעֲשׂוֹת מְלַאכְתּוֹ. אֲבָל כְּשֶׁאֵין בְּיָדוֹ כְּלֵי אֻמָּנוּתוֹ – לֹא יוּכַל לַעֲשׂוֹת מְאוּמָה. לָכֵן שְׁמַע מוּסָר, וְקַח כְּלֵי אֻמָּנוּתְךָ בְּיָדְךָ לְתַקֵּן מִדּוֹתֶיךָ. הֲלוֹא תִּרְאֶה: מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ הַרְבֵּה מִינֵי מַטְבְּעוֹת, קְטַנּוֹת וּגְדוֹלוֹת, וְאֵינוֹ יוֹדֵעַ עֶרְכָּם וְשָׁוְיָם – לֹא יֵדַע מָה לִקְנוֹת בְּכָל אַחַת; עַד שֶׁיֵּדַע עֶרְךְ שֶׁל כָּל מַטְבֵּעַ. וְגַם צָרִיךְ לָדַעַת אֵיזֶה מַטְבֵּעַ פָּסֵל הַמֶּלֶךְ, וְגָזַר עָלֶיהָ שֶׁלֹּא לְהוֹצִיאָהּ. אַחַר שֶׁיִּשְׁקֹל כָּל מַטְבֵּעַ וּמַטְבֵּעַ וְיַעַרְכֵהּ, אָז יֵדַע לִקַּח בְּכָל אַחַת צָרְכָיו בְּעֶרְךְ שָׁוֶהּ; וּבְמַטְבֵּעַ שֶׁגָּזַר הַמֶּלֶךְ שֶׁלֹּא לְהוֹצִיאָהּ – יִזָּהֵר שֶׁלֹּא יוֹצִיאָהּ אֶלָּא בְּעִנְיָן שֶׁלֹּא יִקָּנֵס. נִמְצָא שֶׁזֶּה הָאִישׁ מַגִּיעַ בְּכָל מַטְבֵּעַ וּמַטְבֵּעַ לְטוֹבָה וּלְשִׂמְחָה. אֲבָל הַטִּפֵּשׁ אֲשֶׁר לֹא יִשְׁקֹל וְלֹא יַעֲרֹךְ, וְיוֹצִיא מָה שֶׁפָּסַל הַמֶּלֶךְ – אֵין סָפֵק שֶׁיַּגִּיעַ זֶה לְהֶזֵּק גָּדוֹל. וְאַתָּה בְּנִי, קַח הַמָּשָׁל הַזֶּה הַנִּמְשָׁל עַל רֹב מִדּוֹת שֶׁבְּךָ, גְּדוֹלוֹת וּקְטַנּוֹת, וְתִשְׁקֹל כָּל מִדָּה וּמִדָּה בְּפֶלֶס חָכְמָתְךָ. עַד שֶׁתֵּדַע עֶרְךְ כָּל מִדָּה וּמִדָּה, וְתֵדַע הַמִּדּוֹת אֲשֶׁר פָּסַל הַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל לְהִזָּהֵר בָּהֶם, שֶׁלֹּא יֵרָאֶה בְּךָ וְלֹא יִמָּצֵא בְּךָ, אֶלָּא בְּמָקוֹם שֶׁלֹּא תִּקַּבֵּל הֶזֵּק וְעֹנֶשׁ. וּבָזֶה תַּגִּיעַ אֶל הַשְׁלֵמוּת, וְתִהְיֶה אֻמָּן וּכְלֵי אֻמָּנוּתְךָ בְּיָדְךָ.

עַתָּה נִרְצֶה לְהוֹדִיעַ שָׁרְשֵׁי הַמִּדּוֹת וְעַנְפֵיהֶם, וְתוֹעֲלְתָּם וְנִזְקָם. וְכִוַּנְתֵּנוּ לְהַשִּׂיב טִבְעֵי הָאָדָם מֵעִנְיַן הַסִּכְלוּת אֶל אַהֲבַת הַמּוּסָר, וְשֶׁיִּשְׁתַּדְּלוּ הַפְּתָאִים לְדַעַת טִבְעֵי הַחָכְמִים. וּמַהֵשֵׂם יִתְעַלֶּה זְכָרוֹ נִשְׁאַל עֵזֶר שֶׁיּוֹדִיעֵנוּ הַדְּרָכִים הַיְשָׁרִים וּנְתִיבוֹת הַצֶּדֶק, לְהוֹרוֹת שִׁבְטֵי יְשֻׁרוּן עֲדַת הַחֶסֶד.

# שער א

## שַׁעַר הָרִאשׁוֹן – שַׁעַר הַגַּאֲוָה

הַשַּׁעַר הָרִאשׁוֹן: נָדַבֵּר בּוֹ עַל מִדַּת הַגַּאֲוָה. וּמַה טּוֹב שֶׁנִּזְדַּמֵּן תְּחִלָּה לְכָל הַשְּׁעָרִים, מִפְּנֵי חִיּוּב הָאָדָם לְהִבָּדֵל מִמֶּנָּה, כִּי הִיא פֶּתַח לָרָעוֹת רַבּוֹת, וְלֹא רָאִינוּ כָּזֹאת לָרָעָה בְּכָל הַמִּדּוֹת. לָכֵן צָרִיךְ הָאָדָם לְהִתְחַכֵּם וּלְהַנְהִיגָהּ אֶל הַמִּנְהָג הָרָאוּי, וְלִדְחוֹת אוֹתָהּ בְּמָקוֹם שֶׁאֵינָהּ רְאוּיָה בּוֹ.

הַגַּאֲוָה הִיא הַמַּטְבֵּעַ אֲשֶׁר פָּסַל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וְהִזְהִירָנוּ עָלֶיהָ בְּתוֹרָתוֹ. כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ו יב): "הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ, אֲשֶׁר הוֹצִיאֲךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם". כִּי הַגֵּאֶה יִשְׁכַּח יוֹצְרוֹ, כְּדִכְתִיב (דברים ח יג-יח): "וּבָקָרְךָ וְצֹאנְךָ יִרְבְּיֻן, וְכֶסֶף וְזָהָב יִרְבֶּה לָךְ...., וְרָם לְבָבֶךָ וְשָׁכַחְתָּ אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ.... וְאָמַרְתָּ בִּלְבָבֶךָ: כֹּחִי וְעֹצֶם יָדִי עָשָׂה לִי אֶת הַחַיִל הַזֶּה. וְזָכַרְתָּ אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ, כִּי הוּא הַנֹּתֵן לְךָ כֹּחַ לַעֲשׂוֹת חָיִל". וּבַמֶּלֶךְ נֶאֱמַר (דברים יז כ): "לְבִלְתִּי רוּם לְבָבוֹ מֵאֶחָיו". אִם הַזְהִירָה תּוֹרָה אֲפִלּוּ בַּמֶּלֶךְ – כָּל שֶׁכֵּן בַּהֶדְיוֹטוֹת, שֶׁלֹּא יִשְׁתְּרְרוּ זֶה עַל זֶה.

הַגַּאֲוָה מִתְחַלֶּקֶת לִשְׁנֵי חֲלָקִים: הָאֶחָד גַּאֲוַת הָאָדָם בְּגוּפוֹ, וְהַחֵלֶק הַשֵּׁנִי גַּאֲוַת הָאָדָם בְּמַעֲלוֹת הַחָכְמָה וּבְמַעֲשָׂיו.

גַּאֲוַת הָאָדָם בְּגוּפוֹ יֵשׁ בּוֹ שְׁנֵי חֲלָקִים: הָאֶחָד טוֹב, וְהָאֶחָד רַע. וְזֹאת הִיא גַּאֲוַת הָאָדָם בְּגוּפוֹ הָרָעָה: בְּעֵת שֶׁתִּתְגַּבֵּר הַגַּאֲוָה בְּלֵב הָאָדָם, אָז תִּמְשֹׁל עַל הָאָדָם מִקְדֶּקֶדּוֹ עַד כַּף רַגְלוֹ: בְּרֹאשׁוֹ וּבְגָרוֹנוֹ, כְּדִכְתִיב (ישעיהו ג טז): "יַעַן כִּי גָבְהוּ בְּנוֹת צִיּוֹן, וַתֵּלַכְנָה נְטוּיוֹת גָּרוֹן". בְּיָדָיו וּבְרַגְלָיו, דִּכְתִיב (תהלים לו יב): "אַל תְּבוֹאֵנִי רֶגֶל גַּאֲוָה, וְיַד רְשָׁעִים אַל תְּנִדֵנִי". וְעַל רֶגֶל גַּאֲוָה נֶעֱנְשָׁה בַּת רַבִּי חֲנִינָא בֶּן תְּרַדְיוֹן, שֶׁנִּגְזַר עָלֶיהָ לֵישֵׁב בְּקֻבָּה שֶׁל זוֹנוֹת. כִּי פַּעַם אַחַת הָלְכָה לִפְנֵי גְּדוֹלֵי רוֹמִי, וְשָׁמְעָה שֶׁאָמְרוּ: כַּמָּה נָאֶה פְּסִיעוֹתֶיהָ שֶׁל רִיבָה זוֹ! וְאָז דִּקְדְּקָה יוֹתֵר (עבודה זרה יח א).

בָּעֵינַיִם, כְּדִכְתִיב (משלי ו יז): "עֵינַיִם רָמוֹת".

בָּאָזְנַיִם: לֹא יִשְׁמַע דִּבְרֵי הָעֲנִיִּים הָאֻמְלָלִים. בְּרֵיחַ אַפּוֹ: בְּעָמְדוֹ אֵצֶל עֲנִיִּים אוֹ כְּשֶׁנִּכְנָס לְבָתֵּיהֶם, הֵם סְרוּחִים בְּעֵינָיו. וְאַף בִּדְבָרָיו יְדַבֵּר עַל צַדִּיק עָתָק בְּגַאֲוָה.

וְגַם נִכֶּרֶת בְּעִנְיַן מַאֲכָל וּמַשְׁקֶה, וּבְמַלְבּוּשֵׁי בִּגְדֵי גַּאֲוָה מִלְּבוּשֵׁי נָכְרִי. וְעַל זֶה הֻזְהַרְנוּ בְּתוֹרַת מֹשֶׁה, שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא כ כג): "וְלֹא תֵלְכוּ בְּחֻקֹּת הַגּוֹי"; וּכְתִיב (ויקרא יח ג): "וּבְחֻקּוֹתֵיהֶם לֹא תֵלֵכוּ"; וְנֶאֱמַר (דברים יב ל): "הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן תִּנָּקֵשׁ אַחֲרֵיהֶם" – הַכֹּל בְּעִנְיָן אֶחָד הוּא מְזֹהָיר, שֶׁיִּהְיֶה יִשְׂרָאֵל מֻבְדָּל בְּמַלְבּוּשָׁיו וּבְדִבְרֵיהֶם וּבְכָל מִנְהָגָיו מִן הַגּוֹיִים. וְכֵן הוּא אוֹמֵר (ויקרא כ כו): "וָאַבְדִּל אֶתְכֶם מִן הָעַמִּים".

בַּעֲלֵי הַגַּאֲוָה הֵם מִתְעָבִים בְּעֵינֵי הַשֵּׁם, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי טז ה): "תּוֹעֲבַת יְיָ כָּל גְּבַהּ לֵב". וְהוּא נִמְסָר בְּיַד יִצְרוֹ, כִּי אֵין עֵזֶר הַשֵּׁם עִמּוֹ, אַחֲרֵי אֲשֶׁר הוּא תּוֹעֲבַת הַשֵּׁם. וַאֲפִלּוּ לֹא נִתְגָּאָה עַל שׁוּם אָדָם, לֹא בְּדִבּוּר וְלֹא בְּמַעֲשֶׂה, אַךְ בְּלִבּוֹ לְבַד הוּא מִתְגָּאֶה – נִקְרָא "תּוֹעֲבָה", שֶׁנֶּאֱמַר: "תּוֹעֲבַת יְיָ כָּל גְּבַהּ לֵב" – אֲפִלּוּ אֵין לוֹ גַּבְהוּת אֶלָּא בַּלֵּב נִקְרָא "תּוֹעֲבָה".

אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ: כָּל מִי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ גַּסּוּת הָרוּחַ – כְּאִלּוּ עוֹבֵד עֲבוֹדַת כּוֹכָבִים; כְּתִיב הָכָא (משלי טז ה): "תּוֹעֲבַת יְיָ כָּל גְּבַהּ לֵב", וּכְתִיב הָתָם (דברים ז כו): "לֹא תָבִיא תוֹעֵבָה אֶל בֵּיתֶךָ". וְיֵשׁ אוֹמְרִים: כְּאִלּוּ בָּא עַל עֲרָיוֹת, דִּכְתִיב (ויקרא יח כז): "כִּי אֶת כָּל הַתּוֹעֵבֹת הָאֵל עָשׂוּ...". וְיֵשׁ אוֹמְרִים: כְּאִלּוּ בָּנָה בָּמָה (סוטה ד ב). וְאָמְרוּ: כָּל אָדָם שֶׁיֵּשׁ בּוֹ גַּסּוּת הָרוּחַ – מִתְמַעֵט, שֶׁנֶּאֱמַר (איוב כד כד): "רוֹמּוּ מְעַט וְאֵינֶנּוּ". וְרָאוּי לְנַדְּעוֹ כַּאֲשֶׁרָה, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו י לג): "וְרָמֵי הַקּוֹמָה גְּדוּעִים". וְאֵין עָפְרוֹ נִנְעָר, וְהַשְׁכִּינָה מְיַלֶּלֶת עָלָיו. אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: אֵין אֲנִי וְהוּא יְכוֹלִים לָדוּר בָּעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קא ה): "גְּבַהּ עֵינַיִם וּרְחַב לֵבָב, אֹתוֹ לֹא אוּכָל" (סוטה ה א).

וְאָמְרוּ: הַאי מָאן דְּיָהִיר, אֲפִילּוּ אַאנְשֵׁי בֵּיתֵהּ לָא מִתְקַבֵּל, שֶׁנֶּאֱמַר (חבקוק ב ה): "גֶּבֶר יָהִיר וְלֹא יִנְוֶה" – אֲפִלּוּ בַּנָּוֶה שֶׁלּוֹ (בבא בתרא צח א).

הַגַּאֲוָה מְבִיאָה לִידֵי רְדִיפוּת מָמוֹן, לְהִשְׁתָּרֵר עַל בְּנֵי אָדָם. וּכְבָר יָדַעְתָּ מָה אֵרַע לְקֹרַח וַעֲדָתוֹ מֵחֲמַת גַּאֲוָתוֹ, שֶׁבִּקֵּשׁ לְהִתְגַּדֵּל, וְלָקַח גְּדֻלָּה שֶׁלֹּא נִתְּנָה לוֹ מִן הַשָּׁמַיִם. וּמִתּוֹךְ כָּךְ נִכְנַס לְמַחֲלֹקֶת, וּמִן הַמַּחֲלֹקֶת יָצְאָה קִנְאָה וְשִׂנְאָה. וְכָל אֵלּוּ מִדּוֹת פְּחוּתוֹת מְאוֹד, כַּאֲשֶׁר יִתְבָּאֵר בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם.

סוֹף דָּבָר: כָּל הַמְקַשֵּׁט אֶת גּוּפוֹ כְּדֵי לְהִתְגָּאוֹת – הֲרֵי זֶה שׁוֹכֵחַ הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא, וְלֹא יָחוּשׁ עַל הַמִּצְווֹת, וְלֹא יִרְדֹּף אַחַר מַעֲשִׂים טוֹבִים. כִּי כָּל כַּוָּנָתוֹ עַל עַצְמוֹ, לְקַשֵּׁט גּוּפוֹ הַכָּלֶה, אֲשֶׁר אַחֲרִיתוֹ רִמָּה. וְהַמְקַשֵּׁט גּוּפוֹ הוּא קָרוֹב לְזִמָּה, כִּי יִתְרָאֶה לִפְנֵי נָשִׁים לִשָּׁא חֵן בְּעֵינֵיהֶן, וּמִתּוֹךְ כָּךְ יִתְקָרֵב אֶצְלָן, וְיָבוֹא לִידֵי שְׂחוֹק וְקַלּוּת רֹאשׁ.

וְגַם הָאִשָּׁה הַמִּתְקַשֶּׁטֶת לִפְנֵי הָאֲנָשִׁים – בָּזֶה הִיא מַדְלֶקֶת לִבָּם וּמַכְנֶסֶת הִרְהוּרִים בְּלִבָּם; וּבָזֶה עָנְשָׁהּ גָּדוֹל מְאוֹד, שֶׁהִיא נוֹתֶנֶת מִכְשׁוֹל לִפְנֵי רַבִּים. הֲלוֹא אָסְרוּ חֲכָמִים לְהִסְתַּכֵּל בְּבִגְדֵי צִבְעוֹנִים שֶׁל נָשִׁים הַשָּׁטוּחִים בַּכֹּתֶל, אֲפִלּוּ כְּשֶׁאֵינָהּ מְלֻבֶּשֶׁת בָּהֶן (עבודה זרה כ ב) – כָּל שֶׁכֵּן שֶׁיֵּשׁ עֹנֶשׁ גָּדוֹל לְאִשָּׁה הַמִּתְקַשֶּׁטֶת לִפְנֵי אֲנָשִׁים הַמִּסְתַּכְּלִים בָּהּ.

וְעוֹד הַגַּאֲוָה מְבִיאָה לִידֵי תַּאֲוָה. כִּי הַמִּתְגָּאֶה – לִבּוֹ רָחָב וּמִתְאַוֶּה לְכָל דָּבָר. וְתַאֲוָה הִיא הַמִּדָּה הָרָעָה שֶׁבְּכָל הַמִּדּוֹת, כִּי יִתְאַוֶּה מֵחֲמַת גַּאֲוָתוֹ לְהִתְלַבֵּשׁ בִּבְגָדִים יְקָרִים, וְלִבְנוֹת פַּלְטֵרִין גְּדוֹלִים, וְלֶאֱכֹל מַאֲכָלִים טוֹבִים. כִּי הַמִּתְגָּאֶה – לְעוֹלָם לִדְבָרִים גְּבוֹהִים יַחְמֹד; וְאוּלַי אֵינוֹ מַשִּׂיג יָדוֹ לִדְבָרִים אֵלּוּ, וּמִתּוֹךְ כָּךְ יָבוֹא לִידֵי גְּנֵבָה וּגְזֵלָה. כִּי הַמִּתְגָּאֶה לִבּוֹ

חוֹמֶד, וְרָחָב כַּיָּם לְהִתְעַשֵּׁר, וְלֹא יִהְיֶה שָׂמֵחַ בְּחֶלְקוֹ, כִּי יִמְעַט בְּעֵינָיו מָה שֶׁיֵּשׁ לוֹ לְפִי רֹב הוֹצָאוֹת תַּאֲוֹת גַּאֲוָתוֹ. וְעוֹד הַגַּאֲוָה גּוֹרֶמֶת שֶׁלֹּא יְהֵא סַבְלָן לִסְבֹּל עֹל הַבְּרִיּוֹת. וְאֵין צָרֵךְ לְהַאֲרִיךְ בִּפְחִיתַת מִי שֶׁאֵינוֹ סַבְלָן, כִּי יָדוּעַ הוּא לַכֹּל.

וְזֹאת הִיא גַּאֲוַת הַגּוּף שֶׁהִיא טוֹבָה: שֶׁמָּא יֹאמַר הָאָדָם: הוֹאִיל וְהַגַּאֲוָה הִיא מִדָּה רָעָה כָּל כָּךְ, אֶפְרֹשׁ מִמֶּנָּה בְּיוֹתֵר – עַד שֶׁלֹּא יֹאכַל בָּשָׂר וְלֹא יִשְׁתֶּה יַיִן, וְלֹא יִשָּׂא אִשָּׁה, וְלֹא יֵשֵׁב בְּדִירָה נָאָה, וְלֹא יִלְבַּשׁ מַלְבּוּשׁ נָאֶה אֶלָּא הַשָּׁק וְהַצֶּמֶר, וּקְרוּעִים וּמְלֻכְלָכִים; וּמִשְׁתַּמֵּשׁ בִּכְלִים מְלֻכְלָכִים וּמְאוּסִים, וְלֹא יִרְחַץ פָּנָיו יָדָיו וְרַגְלָיו עַד שֶׁיִּשְׁחִיר תְּאֳרוֹ מִשְּׁאָר אֲנָשִׁים. וְכָל זֶה כְּדֵי שֶׁיִּתְרַחֵק מִן הַגַּאֲוָה, עַד שֶׁלֹּא יוּכַל לְהִתְרַחֵק יוֹתֵר.

הַמְהַלֵּךְ בְּדֶרֶךְ זֶה נִקְרָא "חוֹטֵא". הֲרֵי הוּא אוֹמֵר בַּנָּזִיר (במדבר ו יא): "וְכִפֶּר עָלָיו מֵאֲשֶׁר חָטָא עַל הַנָּפֶשׁ"; אָמְרוּ חֲכָמִים (תענית יא א): וּמָה זֶה שֶׁלֹּא פֵּרֵשׁ עַצְמוֹ אֶלָּא מִן הַיַּיִן נִקְרָא "חוֹטֵא", הַמּוֹנֵעַ עַצְמוֹ מִכָּל דָּבָר עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה. אָמְרוּ חֲכָמִים (ירושלמי נדרים ט א): לֹא דַיְּךָ מָה שֶּׁאָסְרָה תּוֹרָה, אֶלָּא שֶׁאַתָּה אוֹסֵר עָלֶיךָ דְּבָרִים אֲחֵרִים?! עַל עִנְיָן זֶה וְכַיּוֹצֵא בָּזֶה אָמַר שְׁלֹמֹה (קהלת ז טז): "אַל תְּהִי צַדִּיק הַרְבֵּה, וְאַל תִּתְחַכַּם יוֹתֵר, לָמָּה תִּשּׁוֹמֵם". הַמְּדֻרָּךְ הַיִּשָּׁרָה בָּאָדָם: שֶׁיְּהֵא נָקִי בְּכָל עִנְיָנָיו, כִּי הַנְּקִיּוּת הוּא גָּדֵר שֶׁל מַעֲשִׂים טוֹבִים. כֵּיצַד? יִלְבַּשׁ בְּגָדִים בֵּינוֹנִים, וְלֹא מַלְבּוּשִׁים עֲנִיִּים הַמְבַזִּים לוֹבְשָׁם; אֶלָּא בְּגָדִים בֵּינוֹנִים נָאִים וּנְקִיִּים, הֶעָנִי לְפִי עָנְיוֹ וְהֶעָשִׁיר לְפִי עָשְׁרוֹ. וְאָסוּר שֶׁיִּמָּצֵא כֶּתֶם אוֹ שַׁמְנוּנִית עַל בְּגָדָיו, וְלֹא יִהְיוּ קְרוּעִים. וְלֹא יִהְיוּ מְתֻקָּנִים כְּבִגְדֵי גַּסֵּי הָרוּחַ.

גַּם מַאֲכָלוֹ יִהֵא נָקִי. וְלֹא יֹאכַל מַעֲדַנֵּי מֶלֶךְ, אַךְ מַאֲכָל בֵּינוֹנִי וּמַשְׁקֶה בֵּינוֹנִי לְפִי הַשָּׂגַת יָדוֹ. וְלֹא יִשְׁתֶּה וְלֹא יֹאכַל בְּכֵלִים מְאוּסִים, פֶּן יַעֲבֹר עַל "אַל תִּשַּׁקְצוּ אֶת נַפְשֹׁתֵיכֶם" (ויקרא יא מג), אֶלָּא הַכֹּל יִהֵא בִּנְקִיּוּת.

גַּם שֻׁלְחָנוֹ גַּם מִטָּתוֹ יִהְיוּ נְקִיִּים, וְכָל עִנְיָנָיו יִהְיוּ נְקִיִּים. גַּם גּוּפוֹ יִהֵא נָקִי וְלֹא מְזֹהָם. אַךְ יִזָּהֵר לִרְחֹץ פָּנָיו יָדָיו וְרַגְלָיו, גַּם כָּל גּוּפוֹ לְעִתִּים, כַּאֲשֶׁר מָצִינוּ בְּהִלֵּל הַזָּקֵן (ויקרא רבה לד ג), שֶׁבִּשָּׁעָה שֶׁהָיָה נִפְטָר מִתַּלְמִידָיו הָיָה מְהַלֵּךְ וְהוֹלֵךְ עִמָּם. אָמְרוּ לוֹ: תַּלְמִידָיו: רַבִּי, לְהֵיכָן אַתָּה הוֹלֵךְ? אָמַר לָהֶם: לַעֲשׂוֹת מִצְוָה. אָמְרוּ לוֹ: וְכִי מָה מִצְוָה זוֹ? אָמַר לָהֶם: לִרְחֹץ בְּבֵית הַמֶּרְחָץ. אָמְרוּ לוֹ: וְכִי זוֹ מִצְוָה הִיא? אָמַר לָהֶם: הֵן! מָה אִם אֵיקוֹנִין שֶׁל מְלָכִים, שֶׁמַּעֲמִידִים אוֹתוֹ בְּבָתֵּי תֵּאַטְרָאוֹת וּבְבָתֵּי קַרְקָסָאוֹת, מִי שֶׁנִּתְמַנָּה עֲלֵיהֶן הוּא מוֹרְקָן וְשׁוֹטְפָן, וְהֵן מַעֲלִין לוֹ מְזוֹנוֹת, וְלֹא עוֹד אֶלָּא שֶׁהוּא מִתְגַּדֵּל עִם גְּדוֹלֵי מַלְכוּת, אֲנִי שֶׁנִּבְרֵאתִי בְּצֶלֶם וּבִדְמוּת, דִּכְתִיב (בראשית ט ו): "כִּי בְּצֶלֶם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם" – עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה!

וְעוֹד, דִּכְתִיב (משלי טז ד): "כֹּל פָּעַל יְיָ לַמַּעֲנֵהוּ" (שבת נ ב).

וְכָל הַנִּזְהָר בַּדְּבָרִים הָאֵלּוּ לְשֵׁם מִצְוָה, וְלֹא כְּדֵי לְהִתְקַשֵּׁט וּלְהִתְגָּאוֹת, אַף עַל פִּי שֶׁאֵלּוּ דְּבָרִים נִרְאִים כְּמוֹ גַּאֲוָה, כֵּיוָן שֶׁכַּוָּנָתוֹ לְשֵׁם שָׁמַיִם – יֵשׁ בּוֹ מִצְוָה.

גַּאֲוֹת חָכְמָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים יֵשׁ בָּהּ שְׁנֵי חֲלָקִים: הָאֶחָד טוֹב, וְהָאֶחָד רַע. הַגַּאֲוָה הָרָעָה הִיא: אֲשֶׁר יִבְזֶה בְּנֵי אָדָם בְּלִבּוֹ וּבְפִיו, וְכֻלָּם קְטַנִּים וּפְחוּתִים בְּעֵינָיו. וּמְהַלֵּל וּמְשַׁבֵּחַ עַצְמוֹ שֶׁהוּא גָּדוֹל בְּחָכְמָה, וּמִתּוֹךְ כָּךְ לֹא יוֹדֶה עַל הָאֱמֶת מֵרֹב גַּאֲוָתוֹ. וּלְעוֹלָם נִרְאֶה בְּעֵינָיו חָכְמָתוֹ וַעֲצָתוֹ, וּדְבָרָיו וּמַעֲשָׂיו, שֶׁהֵם מְשֻׁבָּחִים מִמַּעֲשֵׂה וְחָכְמַת עֲצַת חֲבֵרָיו. וּמִתְפָּאֵר תָּמִיד בְּחָכְמָתוֹ וּבְמַעֲשָׂיו, כִּי הוּא חָפֵץ לְקַבֵּל שֶׁבַח וְכָבוֹד עַל דְּבָרָיו הַיְשָׁרִים. וְעַל זֶה אָמַר שְׁלֹמֹה (משלי כז ב): "יְהַלֶּלְךָ זָר וְלֹא פִיךָ".

הַגֵּאֶה לְעוֹלָם יַחֲזִיק טוֹבָה לְעַצְמוֹ. וּמִתּוֹךְ כָּךְ לֹא יִטְרַח עַל הַתּוֹרָה, כִּי לֹא יָחוּשׁ עַל כְּבוֹד שָׁמַיִם, רַק שֶׁיּוֹדוּ לוֹ הָעוֹלָם שֶׁהוּא אָדָם טוֹב וְחָכָם, וּבָזֶה יֵשׁ לוֹ דַּי. וְתָמִיד הוּא שָׂמֵחַ בְּמִכְשׁוֹל חֲבֵרָיו וּבְמִעוּט יְדִיעָתָם, וּמִתְכַּבֵּד בִּקְלוֹן חֲבֵרָיו. וְזֶה אֶחָד מֵעֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה דְּבָרִים הַמְעַכְּבִים אֶת הַתְּשׁוּבָה. אָדָם שֶׁכָּל מַעֲשָׂיו טוֹבִים הֵם וּמִתְהַלֵּל בָּהֶם לְהִתְכַּבֵּד, דּוֹמֶה לְתַבְשִׁיל חָשׁוּב מְאוֹד בְּכָל אַבְקַת רוֹכֵל וְרֹאשֵׁי בְּשָׂמִים, וְעוֹמֵד אֵצֶל הָאֵשׁ עַד שֶׁיִּהְיֶה מַקְדִּיחַ וּמַסְרִיחַ, עַד שֶׁלֹּא שׁוֹוֶה לֶאֱכֹל מֵחֲמַת מְרִירוּת שְׂרֵפַת הָאֵשׁ; כָּךְ הָאָדָם הַמִּתְפָּאֵר בְּמַעֲשִׂים, מַקְדִּיחַ וּמַסְרִיחַ בְּמַהֲלָלוֹ מַעֲשָׂיו הַטּוֹבִים. וְהַמִּתְפָּאֵר בְּחָכְמָתוֹ וּבְמַעֲשָׂיו שֶׁאֵין בּוֹ – אֵין מִדָּה רָעָה כְּמוֹתָהּ וְאֵין דֻּגְמָתָהּ. וַהֲלֹא אָמְרוּ חֲכָמִים (ירושלמי שביעית י ח): אִם מְכַבְּדִים אֶת הָאָדָם מֵחֲמַת שֶׁסּוֹבְרִים שֶׁהוּא יוֹדֵעַ שְׁתֵּי מַסֶּכְתּוֹת, וְאֵינוֹ יוֹדֵעַ רַק אַחַת, יֹאמַר לָהֶן שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ אֶלָּא אַחַת. כָּל שֶׁכֵּן וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁלֹּא יַטְעֶה אֶת הָעוֹלָם שֶׁיְּחַזִּיקוּהוּ בַּחֲזָקָה גְּדוֹלָה שֶׁאֵינוֹ בּוֹ.

וְדַע שֶׁאֲנַחְנוּ מְחֻיָּבִים שֶׁיִּהְיוּ כָּל מַעֲשֵׂינוּ מְיֻחָדִים לְשֵׁם הַבּוֹרֵא יִתְעַלֶּה, בַּגָּלוּי וּבַסֵּתֶר. וְכָל מַעֲשֶׂה עֲבוֹדַת אֱלֹהִים יִהְיֶה לְהַגִּיעַ אֶל רְצוֹנוֹ בִּלְבַד, בִּלְתִּי רְצוֹן בְּנֵי אָדָם לְקַוּוֹת שֶׁבַח עַל מַעֲשֵׂהוּ וּלְקַבֵּל כָּבוֹד. אַף יַעֲשֶׂה הַכֹּל לְשֵׁם הָאֵל הַמַּשְׁקִיף אֶל הַלֵּב, כְּמוֹ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (ירמיהו יז י): "אֲנִי יְיָ חֹקֵר לֵב, בּוֹחֵן כְּלָיוֹת"; וְאוֹמֵר (דברים כט כח): "הַנִּסְתָּרֹת לַיְיָ אֱלֹהֵינוּ".

לָכֵן אִם לֹא יְזַהֵר בְּחָכְמָה וּבִזְרִיזוּת לְהַנְצֵל מִן הַגַּאֲוָה, אַף עַל פִּי שֶׁיֵּשׁ בְּיָדוֹ תּוֹרָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים – הוּא יוֹרֵשׁ גֵּיהִנֹּם. כִּי הַיֵּצֶר אוֹרֵב לוֹ, וּמֵבִיא טָעֲנוֹת וּרְאָיוֹת לְהָבִיא הָאָדָם לִידֵי גַּאֲוָה, וְתִהְיֶה חָכְמָתוֹ לְטָרְדוֹ מִן הָעוֹלָם. לָכֵן אַל יִתְעַצֵּל מִלְּנַצַּח יֵצֶר הָרַע יוֹם יוֹם, וְזֶה נִקְרָא "מִלְחָמָה גְּדוֹלָה". כְּמוֹ שֶׁמָּצִינוּ בְּאֶחָד מִן הַחֲסִידִים, שֶׁפָּגַע בַּאֲנָשִׁים הַבָּאִים מִן הַמִּלְחָמָה וְשָׁלְלוּ שָׁלָל גָּדוֹל. אָמַר לָהֶם: שַׁבְתֶּם מֵהַמִּלְחָמָה הַקְּטַנָּה, וְעָדַיִן אַתֶּם עֲתִידִים לַמִּלְחָמָה הַגְּדוֹלָה. אָמְרוּ לוֹ: מָה הִיא הַמִּלְחָמָה? אָמַר לָהֶן: הַיֵּצֶר וְחֵילוֹתָיו! כִּי כָּל אוֹיֵב שֶׁיֵּשׁ לְךָ,

שֶׁתְּנַצַּח אוֹתוֹ פַּעַם אַחַת אוֹ שָׁתַּיִם אוֹ שָׁלֹשׁ – אָז יָנִיחַ אוֹתְךָ. אֲבָל הַיֵּצֶר אֵינוֹ פּוֹסֵק מִמְּךָ אַף אִם יִהְיֶה נָצוּחַ מֵאָה פְּעָמִים, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (אבות ב ד): וְאַל תַּאֲמֵן בְּעַצְמְךָ עַד יוֹם מוֹתְךָ. כִּי כָּל יָמֶיךָ יֵאָרֵב לְךָ אוּלַי תַּעֲלִים עֵינֶיךָ מִמֶּנּוּ, וְאִם יְנַצַּחֲךָ בַּקַּל שֶׁבַּקַּלּוֹת – סוֹף יְנַצַּחֲךָ בֶּחָמוּר שֶׁבַּחֲמוּרוֹת. וּבַעֲבוּר שֶׁהַגַּאֲוָה שׁוֹרֶשׁ לְהַרְבֵּה מִדּוֹת פְּחוּתוֹת, וְגַם הַיֵּצֶר מִשְׁתַּתֵּף וּמִתְעָרֵב בְּלֵב הָאָדָם, וְכָל עִנְיַן הַיֵּצֶר הוּא לְהַכְזִיב הָאֱמֶת וּלְאַמֵּת הַשֶּׁקֶר, וְהוּא מְלַמֵּד אֶת הָאָדָם לְהִתְגָּאוֹת וּמֵבִיא לוֹ רְאָיוֹת, וְלָכֵן צָרִיךְ אַתָּה לְהִתְחַכֵּם כְּנָגְדּוֹ.

תְּחִלַּת תַּחְבּוּלוֹתָיו שֶׁל הַיֵּצֶר הוּא מַקְשֶׁה לִבּוֹ וּמַגְבִּיהוֹ, וּמַמְתִּיק לוֹ הַגַּאֲוָה וּשְׁאָר מִדּוֹת רָעוֹת. וְאַף כִּי יוֹדֵעַ הָאָדָם בְּוַדַּאי שֶׁיֵּשׁ פֶּשַׁע וְעָוֹן בְּגַאֲוָתוֹ, אֲפִלּוּ הָכִי עוֹבֵר בְּמִזִּיד וּמִתְגָּאֶה, כִּי הַיֵּצֶר מַבְעִיר אֶת לִבּוֹ אַחַר הַכָּבוֹד עַד שֶׁלֹּא יְחוּשׁ עַל הָעֲבֵרָה.

אֲבָל הָאָדָם שֶׁהוּא זַךְ בְּמַעֲשָׂיו, וְלֹא יִתְגָּאֶה וְלֹא יְהַלֵּל עַצְמוֹ כְּשֶׁיּוֹדֵעַ שֶׁיֵּשׁ עֲבֵרָה בַּדָּבָר, אָז יָבוֹא הַיֵּצֶר הָרַע וְיַעֲרֹךְ עוֹד מִלְחָמָה לְהַפִּילוֹ לְלָכְדוֹ בִּרְשָׁתוֹ, וְיוֹרֶה הֶתֵּר וּמַסְבִּיר לוֹ סְבָרוֹת שֶׁיֵּשׁ לוֹ מְצָוָה וְשָׂכָר עַל מָה שֶׁמִּתְהַלֵּל וּמִתְפָּאֵר. וְכָךְ יֹאמַר לוֹ הַיֵּצֶר: "כְּבָר הִגַּעְתָּ לְמַעֲלַת חָכְמָה וַחֲסִידוּת, וְרָאוּי לְךָ לְהִתְרַצּוֹת וּלְהִשְׁתַּדֵּל לְמְצֹא חֵן בְּעֵינֵי הָעוֹלָם וּלְהַחֲנִיף לָהֶם, לְגַלּוֹת לָהֶם חָכְמָתְךָ וְצִדְקָתְךָ כְּדֵי שֶׁיֹּאהֲבוּךָ." וְיָבִיא לְךָ רְאָיָה מִדִּבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ (אבות ג י): כָּל שֶׁרוּחַ הַבְּרִיּוֹת נוֹחָה הֵימֶנּוּ – רוּחַ הַמָּקוֹם נוֹחָה הֵימֶנּוּ. וְכָל זֶה רְאָיוֹת שֶׁקֶר, כִּי אוֹתָהּ הַסְּבָרָא הִיא עַנְף מִן הַגַּאֲוָה. אֲבָל הָעִנְיָן הַזֶּה הוּא כְּמוֹ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (משלי טז ז): "בִּרְצוֹת יְיָ דַּרְכֵי אִישׁ, גַּם אוֹיְבָיו יַשְׁלִם אִתּוֹ". וְכָךְ פֵּרוּשׁ הָעִנְיָן: אִם הָאָדָם לֹא יִתְהַלֵּל לִפְנֵי בְּנֵי אָדָם, וְלֹא יִשְׁתַּדֵּל לְמְצֹא חֵן בְּעֵינֵיהֶם בַּעֲשׂוֹתוֹ מַעֲשָׂיו הַטּוֹבִים, וְאַף עַל פִּי כֵן אוֹהֲבִים אוֹתוֹ – זֶהוּ רְאָיָה גְּדוֹלָה שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אוֹהֵב אוֹתוֹ, וְזֶרֶה לוֹ אַהֲבָה בְּלִבּוֹת בְּנֵי אָדָם, וְשָׁם לוֹ שֵׁם טוֹב עַל לְשׁוֹנָם. וֶאֱמֶת הוּא שֶׁיֵּשׁ כַּמָּה בְּנֵי אָדָם הַנֶּאֱהָבִים לַבְּרִיּוֹת, וְהקב"ה שׂוֹנְאָם כְּשֶׁאֵינָם מְקַיְּמִים אֶת הַמִּצְוֹות, כִּי אֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אוֹהֵב אֶלָּא לוֹמְדֵי תוֹרָה וּמְקַיְּמִים אוֹתָהּ.

אַחַר כָּךְ יְסִיתְךָ הַיֵּצֶר לְגַלּוֹת חֲסִידוּתְךָ וּמַעֲשֶׂיךָ הַטּוֹבִים לִפְנֵי הָעָם, וּמֵבִיא רְאָיָה: "אוּלַי יַעֲשׂוּ גַּם הֵם כָּמוֹךָ?" וְגַם זֶה נִמְשָׁךְ מִן הַגַּבְהוּת: אַף עַל פִּי שֶׁמָּצִינוּ כַּמָּה גְּדוֹלִים שֶׁנִּשְׁתַּבְּחוּ (סוכה כח א), לֹא עָשׂוּ אֶלָּא לִפְנֵי תַּלְמִידֵיהֶם וְחַבְרֵיהֶם כְּדֵי שֶׁיִּמְשְׁכוּ אַחֲרֵיהֶם וְיַחֲזִיקוּ בְּמַעֲשֵׂיהֶם; וַדַּאי זֶה מְצָוָה כְּדֵי לְחַבֵּב לָהֶם מַעֲשִׂים טוֹבִים. וַאֲפִלּוּ בִּפְנֵי אֵלּוּ לֹא יִתְגָּאֶה בְּלִבּוֹ בְּאָמְרוֹ "זֶה אֲנִי יוֹדֵעַ" אוֹ "זֶה אֲנִי עוֹשֶׂה", אֲבָל לִפְנֵי הָעוֹלָם בֶּאֱמֶת אָסוּר לְגַלּוֹת לָהֶם. גַּם אִם תֵּלֵךְ בַּעֲנָוָה וְתַעֲמֹד לְהִתְפַּלֵּל בַּאֲרִיכוּת וְתִלְמַד בִּקְבִיעוּת, יְפַתְּךָ הַיֵּצֶר לְהִתְגָּאוֹת וְיֹאמַר לְךָ: "עַתָּה הָרוֹאִים אוֹתְךָ בְּנֵי אָדָם יַחְשְׁבוּךָ וְיכַבְּדוּךָ בַּעֲבוּר דְּרָכֶיךָ הַטּוֹבִים. וְיֵשׁ רֶוַח גָּדוֹל בָּזֶה: מִתּוֹךְ שֶׁאַתָּה חָשׁוּב בְּעֵינֵיהֶם – יְקַבְּלוּ מוּסָרְךָ וְתוֹכַחְתְּךָ."

כָּל זֶה הֶבֶל, כִּי בַּעֲשׂוֹתְךָ מַעֲשֶׂה הַטּוֹב לְשֵׁם הַבּוֹרֵא בָּרוּךְ הוּא לְבַד, דִּבְרֵי תּוֹכַחְתְּךָ יִתְקַבְּלוּ בִּפְנֵי הָעוֹלָם גַּם אִם לֹא תַּחֲשֹׁב כָּךְ, כִּי אֵין קַבָּלַת הַתּוֹכָחָה תְּלוּיָה בְּמַחְשְׁבוֹתֶיךָ.

וְאַחֲרֵי שֶׁתִּסְתַּלֵּק מִכָּל זֶה, יִסְתְּךָ הַיֵּצֶר וְיֹאמַר לְךָ: "לֹא יִתָּכֵן שֶׁתִּהְיֶה עֲבוֹדָתְךָ שְׁלֵמָה עַד שֶׁתִּתְרַחֵק מֵהֶן לְגַמְרֵי, כְּגוֹן שֶׁתְּכַסֶּה מַעֲשֶׂיךָ הַטּוֹבִים, וּלְהוֹרוֹת הָפוּךְ מִמָּה שֶׁהָיָה כְּבָר בְּלִבְּךָ: תִּתְפַּלֵּל קָצָר, וּכְשֶׁתִּרְצֶה לִלְמֹד שׁוּם חָכְמָה תִּתְיַחֵד, וְלֹא יֵדַע שׁוּם אָדָם זוּלַת הַבּוֹרֵא בָּרוּךְ הוּא. וְלֹא תַּרְאֶה שׁוּם מִדָּה טוֹבָה, אַךְ לְהַרְאוֹת הָעַצְלוּת בְּמַעֲשֶׂה הָעֲבוֹדָה, כְּדֵי שֶׁלֹּא יֵצֵא לְךָ שֵׁם וְתַפְסִיד שְׂכָרְךָ. וְלֹא תְּצַוֶּה עַל הַטּוֹב וְלֹא תַּזְהִיר מִן הָרָע, וְלֹא תּוֹדִיעַ חָכְמָתְךָ לְאִישׁ זוּלָתְךָ, וְלֹא תֵּרָאֶה סִימָן יָרֵא שָׁמַיִם וְלֹא אוֹת, כְּגוֹן תְּפִלִּין וּמְזוּזָה וְצִיצִית. אֶלָּא תִּתְנַהֵג בְּמִנְהָגָם וְתֵלֵךְ בְּדַרְכֵיהֶם, וְתִהְיֶה מְעֹרָב עִמָּהֶם בְּמַאֲכָל בְּמִשְׁתֶּה, וּבְחֶדְוָה וּבְרוֹב הַשְּׂחוֹק." כָּל זֶה מֵעִנְיְנֵי הַיֵּצֶר לִלְכֹּד בְּנֵי אָדָם בִּרְשָׁתוֹ, וְהָעוֹשֶׂה עִנְיָן זֶה לְשֵׁם מִצְוָה מַפְסִיד אֶלֶף אֲלָפִים יוֹתֵר מִשְׂכָרוֹ, וְדוֹמֶה לְבוֹרֵחַ מֵאֵשׁ קְטַנָּה לְאֵשׁ גְּדוֹלָה.

אַךְ הַיָּשָׁר הוּא: לְהִתְפַּלֵּל בְּכַוָּנָה בַּאֲרִיכוּת, וִיצַוֶּה עַל הַטּוֹב וְיַזְהִיר מֵהָרָע, וְיַעֲשֶׂה כָּל הַטּוֹבוֹת בְּגָלוּי וּבְסֵתֶר. וְאִם יְכַבְּדוּהוּ עַל זֶה וִישַׁבְּחוּהוּ – אֵין מַזִּיק לוֹ בַּשֶּׁבַח, אַחֲרֵי שֶׁלֹּא כִּוֵּן לָזֶה בִּשְׁעַת הַמַּעֲשֶׂה. לָכֵן בְּעֵת אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה מַעֲשֶׂה הַטּוֹב, תַּבְחִין בְּעַצְמְךָ מִמִּי אַתָּה מְקַוֶּה הַגְמוּל: אֲשֶׁר מֵהָאֵל – הוּא שָׁלֵם, אֲבָל אִם מֵאֲחֵרִים – אֵינוֹ שָׁלֵם. וְגַם תַּבְחִין אִם זֶה הַמַּעֲשֶׂה אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה לִפְנֵי הָעוֹלָם, אִם הָיִיתָ עֹשֶׂה בְּיִחוּד בְּחַדְרֵי חֲדָרִים בָּזֶה הָעִנְיָן אֲשֶׁר אַתָּה עוֹשֶׂה בָּרַבִּים, וְאִם יִתְבָּרֵר לְךָ זֶה – אָז מַעֲשֶׂיךָ שָׁלֵם.

כָּל מָה שֶׁסִּפַּרְנוּ נֶגֶד יֵצֶר הָרַע אֵינוֹ כִּי אִם טִפָּה מֵהַיָּם נֶגֶד מָה שֶׁהוּא חַיָּב לְהִזָּהֵר בּוֹ, כִּי בְּכָל דָּבָר וּבְכָל מַעֲשֶׂה וּבְכָל מִדָּה – בָּא הַיֵּצֶר לְשַׁחֵת וּלְקַלְקֵל. וּפָתַחְנוּ פֶּתַח לְהוֹדִיעַ עִנְיָן הַיֵּצֶר לְמִי שֶׁלֹּא יָדַע תְּחִלַּת דְּרָכָיו. וְהֶחָכָם יָבִין, וְיִמָּהֵר לְסַלְּקָהוּ מִתּוֹכוֹ, "וּטָהֳר יָדַיִם יֹסִיף אֹמֶץ" (איוב יז ט).

הַנֹּאָוָה בְּמַעֲלַת הַחָכְמָה מְשֻׁבַּחַת שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו ט כג): "כִּי אִם בְּזֹאת יִתְהַלֵּל הַמִּתְהַלֵּל: הַשְׂכֵּל וְיָדוֹעַ אוֹתִי". וְיוֹסִיף הוֹדָאָה לַבּוֹרֵא בָּרוּךְ הוּא, וְגַם דֵּעָה וְהַשְׂכֵּל וּמִדּוֹת טוֹבוֹת בִּתְפִלָּה לוֹמַר: "מוֹדֶה אֲנִי לְפָנֶיךָ, שֶׁנָּתַתָּ חֶלְקִי מִיּוֹשְׁבֵי בֵּית הַמִּדְרָשׁ, וְלֹא מִיּוֹשְׁבֵי קְרָנוֹת." וּכְמוֹ: "אַשְׁרֵינוּ מַה טּוֹב חֶלְקֵנוּ וּמַה נָּעִים גּוֹרָלֵנוּ." וְעַל זֶה נֶאֱמַר (דברי הימים ב יז ו): "וַיִּגְבַּהּ לִבּוֹ בְּדַרְכֵי יְיָ". כִּי יִהְיֶה אָדָם יָקָר רוּחַ וּגְבַהּ לֵב בְּעִנְיְנֵי הָעוֹלָם הַבָּא, שֶׁלֹּא יַסְפִּיק לוֹ בַּמָּה שֶׁיְּזַדְּמֵן לוֹ, וְלֹא יֹאמַר דַּי בַּמָּה שֶׁיִּמְצָא יָדוֹ מֵהֶם; אֶלָּא יִמְעַט בְּעֵינָיו כָּל מַעֲשֵׂהוּ, וְתִגְבַּהּ נַפְשׁוֹ לְמַעְלָה תָּמִיד, וְיִתְרַעֵם בְּנַפְשׁוֹ כְּמוֹ שֶׁמְּקַצֵּר מֵעֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא בָּרוּךְ הוּא. וְזֹאת הַנֹּאָוָה אֵינָהּ מְזֻקֶּקֶת לָעֲנָוָה אַךְ מְסַיַּעְתּוֹ, וְגוֹרֶמֶת לוֹ לִשְׁמֹחַ בְּמַעֲלוֹת הַטּוֹבוֹת, וְלִשְׁמֹחַ בִּכְבוֹד חֲבֵרָיו וְלָחוּס עַל כְּבוֹדָם.

וְהַגַּאֲוָה נֶגֶד הָרְשָׁעִים הִיא מְשֻׁבַּחַת מְאוֹד, לְהוֹכִיחָם וּלְהַכְלִים אוֹתָם, וְלֹא יִכָּנַע לָהֶם. וִיצַוֶּה עַל הַטּוֹב וַיְזָהִיר מֵהָרַע כְּפִי יְכָלְתּוֹ, אַף עַל פִּי שֶׁזֶּה דּוֹמֶה בְּעֵינֵי הָעוֹלָם כְּמִשְׁתָּרֵר וּכְמִתְגָּאֶה, אַחֲרֵי שֶׁלִּבּוֹ לְשֵׁם שָׁמַיִם – הֲרֵי זֶה מְשֻׁבָּח. וְלֹא יִכָּנַע לָרְשָׁעִים, כְּמוֹ מָרְדְּכַי שֶׁלֹּא נִכְנַע לְהָמָן (אסתר ג). וּבְכָל מָקוֹם שֶׁיֵּשׁ מִצְוָה – עָלָיו לַעֲשׂוֹת, וְלֹא יִכָּנַע כְּלָל לָרְשָׁעִים לַעֲזֹב הַטּוֹב מִפְּנֵי הַשְׁפָּלָתוֹ לִפְנֵיהֶם. וְזֶה צָרִיךְ חָכְמָה: מָתַי יִשְׁתָּרֵר נֶגְדָּם בִּדְבַר מִצְוָה? כִּי פְּעָמִים אֵינוֹ שׁוֹוֶה שֶׁיַּעֲמֹד נֶגְדָּם, שֶׁאִם יָעֵז פָּנָיו נֶגְדָּם בַּעֲבוּר מִצְוָה אַחַת – יַפְסִיד אוֹתָם מֵאָה מִצְוֹות.

לְכָךְ צָרִיךְ הֶחָכָם לְהִתְבּוֹנֵן לְפִי הַשָּׁעָה וְהָעִנְיָן, וּלְפִי זֶה יְסַדֵּר מַעֲשָׂיו; כִּי יֵשׁ דָּבָר שֶׁצָּרִיךְ לַעֲזֹב בִּשְׁבִילָם, וְיֵשׁ דָּבָר שֶׁלֹּא יָנִיחַ בִּשְׁבִילָם בְּשׁוּם עִנְיָן. וְצָרִיךְ בְּגוּפוֹ וּבְמֵאוֹדוֹ לַעֲמֹד נֶגְדָּם, וְלֹא יִכָּנַע לָהֶם. וְכָל זֶה בִּדְבַר מִצְוָה, אֲבָל בְּעִנְיַן מַשָּׂא וּמַתָּן – יִכָּנַע לִפְנֵיהֶם וְיַעֲשֶׂה עִמָּהֶם לִפְנִים מִשּׁוּרַת הַדִּין בְּכָל דָּבָר, וְזֶהוּ מִצְוָה גְּדוֹלָה.

וּמִי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ מִדַּת הַגַּאֲוָה – צָרִיךְ לְהִשְׁתַּדֵּל וְלָשׁוּב מִמֶּנָּה. כִּי הִיא מְגֻנָּה מְאוֹד, וְהַהֶזֵּק שֶׁלָּהּ רַב וּמָצוּי תָּמִיד, וְהַתּוֹעֶלֶת שֶׁיֵּשׁ בָּהּ מְעַט. לְפִיכָךְ צָרִיךְ לְהִתְרַחֵק מִמֶּנָּה מְאוֹד, כִּי הַגַּאֲוָה מְבִיאָה אֶת הָאָדָם לְשֶׁבֶר וְשִׁפְלוּת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (משלי טז יח): "לִפְנֵי שֶׁבֶר גָּאוֹן"; וְנֶאֱמַר (שם כט כג): "גַּאֲוַת אָדָם תַּשְׁפִּילֶנּוּ". וּכְבָר יָדַעְתָּ מָה אֵרַע לְפַרְעֹה בְּאָמְרוֹ (שמות ה ב) "מִי יְיָ...", וּלְגָלְיָת הַפְּלִשְׁתִּי שֶׁאָמַר (שמואל א יז י) "אֲנִי חֵרַפְתִּי אֶת מַעַרְכוֹת יִשְׂרָאֵל", וּלְסַנְחֵרִיב שֶׁאָמַר (ישעיהו לו כ) "מִי בְּכָל אֱלֹהֵי הָאֲרָצוֹת אֲשֶׁר הִצִּילוּ אֶת אַרְצָם מִיָּדִי, כִּי יַצִּיל יְיָ אֶת יְרוּשָׁלַם מִיָּדִי", וּנְבוּכַדְנֶצַּר בְּאָמְרוֹ (דניאל ג טו) "וּמַן הוּא אֱלָהּ דִּי יְשֵׁיזְבִנְכוֹן מִן יְדַי", וְהַדּוֹמֶה לָהֶן אֲשֶׁר אָמְרוּ כְּדִבְרֵיהֶם – וְאַחֲרִיתָם הָיָה בּוּז וְקָלוֹן. וּמִי שֶׁהוּא בְּמִדָּה זוֹ – אֵינוֹ נִצּוֹל מֵחֵטְא וְעָוֹן, כְּמוֹ שֶׁאָמַר הֶחָכָם (משלי כא כד): "זֵד יָהִיר לֵץ שְׁמוֹ, עוֹשֶׂה בְּעֶבְרַת זָדוֹן".

וְכֵיוָן שֶׁהִגִּיעַ דְּבָרֵינוּ עַד הֵנָּה לְדַבֵּר עַל הַגַּאֲוָה, שְׁמַע דִּבְרֵי חֲכָמִים. חָכָם אֶחָד אָמַר: מִי הוּא אֲשֶׁר לֹא תִפְּרֵד מִמֶּנּוּ הַדְּאָגָה? זֶה הַמְבַקֵּשׁ לַעֲלוֹת מַעֲלָה שֶׁהִיא לְמַעְלָה מִמֶּנָּה. וְאָמְרוּ: מִי שֶׁמַּחֲזִיק עַצְמוֹ בְּחֶזְקַת דַּעְתָּן – מַחֲזִיקִין אוֹתוֹ בְּנֵי אָדָם לְשׁוֹטֶה. וְאָמְרוּ: סָמוּךְ לַגַּאֲוָה – מַעֲלִים רָעִים. וּמִי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ מַעֲלִים רָעִים, תִּהְיֶה עָלָיו שִׂנְאַת הַבְּרִיּוֹת, וְהַנְּפָשׁוֹת נוֹטוֹת מֵעָלָיו. וְאָמַר חָכָם אֶחָד: כַּאֲשֶׁר נְעִימוּת הַצּוּרָה אוֹר הַגּוּף, כָּךְ נְעִימוּת הַמִּדּוֹת אוֹר הַנֶּפֶשׁ. וְאָמַר עוֹד: אֵין הַחֶשְׁיבוּת בַּנֶּפֶשׁ שֶׁיִּהְיֶה הַמֶּלֶךְ מִתְגָּאֶה, כָּל שֶׁכֵּן בְּנֵי אָדָם אֲחֵרִים זֶה אֶל זֶה. וְאָמַר: שֶׁהָיָה מֶלֶךְ אֶחָד יוֹשֵׁב עַל כִּסֵּא מַלְכוּתוֹ, וּלְפָנָיו הָיוּ כִּסְאוֹת זוֹ לְמַעְלָה מִזּוֹ. וְאָמַר לָהֶם הַמֶּלֶךְ: אֵיךְ יְשַׁבְתֶּם זֶה לְמַעְלָה מִזֶּה בְּלֹא רְשׁוּתִי? וְהֵשִׁיב הָעֶלְיוֹן: גְּדֹל יְחוּס מִשְׁפַּחְתִּי הוֹשִׁיבַנִי מִמַּעַל לְרֵעִי. וְאָמַר הַשֵּׁנִי: עָלִיתִי עַל אֲשֶׁר תַּחְתַּי מִפְּנֵי רֹב חָכְמָתִי.

וְעָנָה הַשְּׁלִישִׁי: שִׁפְלוּת נַפְשִׁי וְדַכְאוּת לִבִּי הוֹשִׁיבַנִי תַּחְתִּיהֶם. וְהֶעֱלָהוּ הַמֶּלֶךְ וְגִדְּלוֹ. וְעַל זֶה נֶאֱמַר (משלי כה ז): "כִּי טוֹב אֲמָר לְךָ עֲלֵה הֵנָּה', מֵהַשְׁפִּילְךָ לִפְנֵי נָדִיב".

בְּעֵת שֶׁרוֹאֶה אָדָם שְׁמִדַּת הַגַּאֲוָה מִתְגַּבֶּרֶת עָלָיו, צָרִיךְ לַחֲשֹׁב דְּבָרִים הַמַּבְהִילִים אֶת לִבּוֹ: שֶׁבָּא מִטִּפָּה סְרוּחָה, וְיָשׁוּב לְעָפָר וְרִמָּה, וְיִתֵּן דִּין וְחֶשְׁבּוֹן לִפְנֵי מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא. וְיַחֲשֹׁב: כַּמָּה גֵּאִים שֶׁנִּתְגָּאוּ וְעָבְרוּ מִן הָעוֹלָם, נִשְׁתַּכְּחוּ וְהָיוּ כְּלֹא הָיוּ מֵעוֹלָם. וּמָה הוֹעִילָה לָהֶם גַּאֲוָתָם?

גָּדֵר לְהִתְרַחֵק מִן הַגַּאֲוָה וּמִשְׁאָר מִדּוֹת רָעוֹת:

הָרוֹצֶה לַעֲקֹר הַגַּאוּת מִלִּבּוֹ מִכֹּל וְכֹל, לֹא יוּכַל לַעֲשׂוֹת זֶה בְּמַחֲשָׁבָה לְבַד. אֶלָּא בִּתְחִלָּה צָרִיךְ לְהִתְרַחֵק מִן הַגְּבָהוּת עַד קָצֶה הָאַחֲרוֹן. כֵּיצַד? אָדָם שֶׁהָיָה רָגִיל לְלַבֵּשׁ בְּגָדִים חֲשׁוּבִים וּמְתֻקָּנִים כְּמַלְבּוּשֵׁי גַּסֵּי הָרוּחַ, וְרוֹצֶה לָשׁוּב מִזֶּה, אִם יִלְבַּשׁ בְּגָדִים טוֹבִים וְיִתְקֵן אוֹתָם בְּמִדָּה בֵּינוֹנִית – בָּזֶה לֹא יַעֲקֹר מִלִּבּוֹ הַגַּאוּת. אוֹ אִם הָיָה מִנְהָגוֹ לְהִתְכַּבֵּד וּלְהִשְׁתַּדֵּל בִּדְבָרָיו אוֹ בְּשְׁאָר מַעֲשָׂיו – אֵין תַּקָּנָה לְתַקֵּן עַד שֶׁיַּנְהִיג עַצְמוֹ בְּבִזָּיוֹן הַרְבֵּה, וְיֵשֵׁב לְמַטָּה מִן הַכֹּל, וְיִלְבַּשׁ בְּלוֹיֵי הַסְּחָבוֹת הַמְבַזִּים אֶת לוֹבְשֵׁיהֶם, וְכַיּוֹצֵא בִּדְבָרִים אֵלּוּ, עַד שֶׁיֵּעָקֵר גּוֹבֶה הַלֵּב מִמֶּנּוּ.

וְכֵן מִי שֶׁהוּא בַּעַל חֵמָה וְכַעַס הַרְבֵּה, תְּחִלָּה יִנְהַג עַצְמוֹ שֶׁאִם הִכּוּ אוֹתוֹ אוֹ קִלְלוּ אוֹתוֹ – לֹא יַרְגִּישׁ כְּלָל, וְיֵלֵךְ בְּדֶרֶךְ זוֹ זְמַן רַב עַד שֶׁיֵּעָקֵר שֹׁרֶשׁ הַגַּאֲוָה מִמֶּנּוּ; וְאָז יַחֲזֹר וְיֵלֵךְ בַּדֶּרֶךְ הָאֶמְצָעִי, וְיֵלֵךְ בָּהּ כָּל יָמָיו. וְעַל דֶּרֶךְ זֶה יַעֲשֶׂה בְּכָל הַמִּדּוֹת הָרָעוֹת: מִתְּחִלָּה יִתְרַחֵק מִמָּנָּה עַד שֶׁלֹּא יוּכַל לְהִתְרַחֵק יוֹתֵר, וְיִנְהַג בָּזֶה זְמַן רַב, וְאָז יַחֲזֹר וְיִתְפֹּס הַדֶּרֶךְ הַבֵּינוֹנִי. וְעִנְיַן זֶה הוּא רְפוּאָה שְׁלֵמָה לְכָל מִדּוֹת רָעוֹת. וּמִי שֶׁדַּעְתּוֹ נִמְשֶׁכֶת לַעֲבֹד הַבּוֹרֵא בָּרוּךְ הוּא בְּכָל חֵלֶק וְחֵלֶק בַּחֵלֶק הַמַּבְחָר שֶׁבָּהּ – יְשִׂים זֶה הַדֶּרֶךְ לְפָנָיו וְלִפְנֵי חֲבֵרוֹ. וְעַל זֶה נֶאֱמַר (תהלים נ כג): "וְשָׂם דֶּרֶךְ, אַרְאֶנּוּ בְּיֵשַׁע אֱלֹהִים".

## שער ב

### שַׁעַר הַשֵּׁנִי – שַׁעַר הָעֲנָוָה

הָעֲנָוָה הִיא מִדָּה טוֹבָה, וְהִיא הִפּוּךְ הַגַּאֲוָה. וּמִי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ הַמִּדָּה הַזֹּאת, כְּבָר הֵשִׁיב נַפְשׁוֹ מִכַּמָּה מִינֵי רָעוֹת. וּמִי שֶׁהִגִּיעַ אֶל מַעֲלָה זֹאת הַנִּכְבֶּדֶת – עוֹשֶׂה מִצְוָה וּמְקֻבָּל שָׂכָר לְפִי גֹּדֶל עֲנְוָתָנוּתוֹ. כִּי הָעֲנָוָה שֹׁרֶשׁ הָעֲבוֹדָה, וּמַעֲשֶׂה קָטָן שֶׁל הֶעָנְיו מִתְקַבֵּל לִפְנֵי הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא אֶלֶף יְדוֹת יוֹתֵר מִמַּעֲשֵׂה גְּדוֹל שֶׁל הַגַּאֲוָה. וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (מנחות קי א): אֶחָד הַמַּרְבֶּה וְאֶחָד הַמַּמְעִיט, וּבִלְבַד שֶׁיְּכַוֵּן לִבּוֹ לַשָּׁמַיִם. אֲבָל מַעֲשֶׂה שֶׁל הַגַּאֲוָה אֵינוֹ מִתְקַבֵּל לִפְנֵי הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא, כִּי הִיא תּוֹעֲבַת נַפְשׁוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי טז ה): "תּוֹעֲבַת יְיָ כָּל גְּבַהּ

לֵב". וּבַעֲבוּר זֶה צוֹעֵק וְאֵינוֹ נַעֲנֶה, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו א טו): "גַּם כִּי תַרְבּוּ תְפִלָּה, אֵינֶנִּי שֹׁמֵעַ"; וְעוֹשִׂים מִצְווֹת וְטוֹרְפִים אוֹתָם בְּפָנָיו, שֶׁנֶּאֱמַר (שם א יב): "מִי בִקֵּשׁ זֹאת מִיָּדְכֶם רְמֹס חֲצֵרָי", וְנֶאֱמַר (ירמיהו ז כא): "עֹלוֹתֵיכֶם סְפוּ עַל זִבְחֵיכֶם, וְאִכְלוּ בָשָׂר".

אֲבָל בְּמִדַּת הָעֲנָוָה וְהַשִּׁפְלוּת מַגִּיעַ לְכָל טוּב, כִּי "לַעֲנָוִים יִתֵּן חֵן" (משלי ג לד). וְכֵיוָן שֶׁיֵּשׁ לוֹ חֵן בְּעֵינֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, צוֹעֵק וְנַעֲנֶה מִיָּד, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו סה כד): "טֶרֶם יִקְרָאוּ וַאֲנִי אֶעֱנֶה". וְעוֹשֶׂה מִצְווֹת וּמְקַבְּלִים אוֹתָם בְּנַחַת וּבְשִׂמְחָה, שֶׁנֶּאֱמַר (קהלת ט ז): "כִּי כְבָר רָצָה הָאֱלֹהִים אֶת מַעֲשֶׂיךָ"; וְלֹא עוֹד אֶלָּא שֶׁמִּתְאַוֶּה לָהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר (מלאכי ג ד): "וְעָרְבָה לַיְיָ מִנְחַת יְהוּדָה וִירוּשָׁלָם".

וּמָה הִיא הָעֲנָוָה? הִיא הַכְנָעָה וְשִׁפְלוּת הַנֶּפֶשׁ, וְחוֹשֵׁב עַצְמוֹ כְּאַיִן. וְהָאָדָם חַיָּב בָּהּ בְּכָל עֵת וּבְכָל זְמַן, לִהְיוֹת נִבְזֶה בְּעֵינָיו, וּשְׁפַל רוּחַ וְרַךְ לֵבָב וְרוּחַ נִשְׁבָּרָה. שֹׁרֶשׁ הָעֲנָוָה: שֶׁיַּחְשֹׁב בְּעַצְמוֹ בְּעוֹד שֶׁהוּא שָׁלֵו וְשָׁקֵט, בָּרִיא וְעָשִׁיר, אֲשֶׁר הַבּוֹרֵא בָּרוּךְ הוּא הֵיטִיב עִמּוֹ טוֹבָה, וְשֶׁהוּא אֵינוֹ רָאוּי לָהּ. וְשֶׁיַּחְשֹׁב גְּדֻלַּת הָאֵל וְרוֹמְמוּת תִּפְאַרְתּוֹ, וְיַחְשֹׁב: מָה אֲנִי? הֲלוֹא אֲנִי בְּרִיָּה שְׁפָלָה מְאוֹד, וַאֲנִי בָּעוֹלָם הַשָּׁפֵל וְהַכָּלֶה. וְיַחֲשֹׁב: כָּל מַעֲשִׂים טוֹבִים שֶׁאוּכַל לַעֲשׂוֹת אֵינָם כִּי אִם טִפָּה מִן הַיָּם נֶגֶד מַה שֶּׁאֲנִי חַיָּב לַעֲשׂוֹת. וְיַעֲשֶׂה כָּל מַעֲשָׂיו לִכְבוֹד שָׁמַיִם, וְלֹא לְהַחֲנִיף לְשׁוּם אָדָם, וְלֹא לְשׁוּם הֶנְאָה, אַף יַעֲשֶׂה הַכֹּל לְשֵׁמוֹ הַגָּדוֹל – זֶה שֹׁרֶשׁ הָעֲנָוָה.

אֲבָל הַנִּכְנָע לִפְנֵי הַבּוֹרֵא בָּרוּךְ הוּא כְּשֶׁיֶּחֱלֶה גּוּפוֹ אוֹ אֶחָד מֵאֵיבָרָיו, אוֹ בְּעֵת שֶׁמֵּתִים בָּנָיו וְאוֹהֲבָיו, אוֹ בְּעֵת יְרִידָתוֹ מֵעָשְׁרוֹ וּגְדֻלָּתוֹ, אוֹ כְּשֶׁיִּזְקִין – בֶּאֱמֶת לְעוֹלָם הָעֲנָוָה וְהַשִּׁפְלוּת מְקֻבָּל לִפְנֵי הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא, אַף לֹא הִגִּיעַ בָּזֶה לְעִקַּר הָעֲנָוָה.

וְחַיָּב לְהִתְנַהֵג בַּעֲנָוָה בְּמַשָּׂא וּבְמַתָּן עִם בְּנֵי אָדָם בְּעִנְיְנֵי הַמָּמוֹן, לִפְנִים מִשּׁוּרַת הַדִּין עִם כָּל אָדָם. וְכָל הַנְהָגָתוֹ עִם הָעוֹלָם הַכֹּל יִהְיֶה בְּשִׁפְלוּת וּבְנַחַת. וְעִקַּר הָעֲנָוָה: שֶׁיִּכָּנַע לְאוֹתָם שֶׁהֵן תַּחְתָּיו, כְּגוֹן לַעֲבָדָיו וְלִבְנֵי בֵּיתוֹ, וּלְאוֹתָם עֲנִיִּים שֶׁהֵם מִתְפַּרְנְסִים וְנֶהֱנִים מִמֶּנּוּ, וְהוּא אֵינוֹ צָרִיךְ לָהֶם וְאֵינוֹ יָרֵא מֵהֶם.

הַנִּכְנָע לְאַלְמָנוֹת וּלְגֵרִים וְסוֹבֵל טָרְחָם וּמַשָּׂאָם, וְהַשּׁוֹמֵעַ חָרְפָּתוֹ וְאֵינוֹ מֵשִׁיב מֵחֲמַת גֹּדֶל עֲנָוָתָנוּתוֹ – זוֹ הִיא עֲנָוָה יְשָׁרָה מְאוֹד.

יֵשׁ עוֹד עֲנָוָה טוֹבָה מְאוֹד, כְּגוֹן מִי שֶׁנִּכְנָע לִפְנֵי רַבּוֹ וְלִפְנֵי חֲכָמִים וְלִפְנֵי צַדִּיקִים הַהוֹלְכִים בְּדַרְכֵי יְשָׁרִים, וְחוֹשֵׁב בְּלִבּוֹ: אֵלּוּ הֵם עַבְדֵי הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא, מִשָּׁרְתָיו וְאוֹהֲבָיו; וּבַעֲבוּר זֶה יַשְׁפִּיל עַצְמוֹ לִפְנֵיהֶם וּמְכַבְּדָם. גַּם זֶה עֲנָוָה טוֹבָה, שֶׁיַּחְשֹׁב: אֶכָּנַע לִפְנֵי חֲכָמִים, כְּדֵי שֶׁיְּקָרְבוּנִי וִילַמְּדוּנִי וְיוֹכִיחוּנִי, וְיוֹלִיכוּנִי בְּדַרְכֵי הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא. וְיֵשׁ עוֹד עֲנָוָה טוֹבָה מְאוֹד, שֶׁיִּכָּנַע לִפְנֵי תַּלְמִידָיו וְיִפָּרֵשׁ לָהֶם כָּל סָתוּם, לַגָּדוֹל לְפִי גָּדְלוֹ וְלַקָּטָן לְפִי קְטָנוֹ. וְיִפָּרֵשׁ, וְיַחֲזֹר וְיִפָּרֵשׁ בְּסֵבֶר פָּנִים יָפוֹת עַד שֶׁיְּבִינוּ, וְלֹא יֹאמַר: אֵיךְ אֶשִׁיב עָלָיו עַד שֶׁיְּבִין,

הֲלוֹא לִבּוֹ קָשֶׁה כָּאֶבֶן? וְיִסַּדֵּר הָעִנְיָן בְּנַחַת כַּמָּה פְּעָמִים. וּכְבָר יָדַעְתָּ שְׂכָרוֹ שֶׁל רַבִּי פְּרִידָא, שֶׁחָזַר לְתַלְמִיד אֶחָד אַרְבַּע מֵאוֹת פְּעָמִים (ערובין נד ב).

וְיֵשׁ עוֹד עֲנָוָה גְּדוֹלָה: לְלַמֵּד לִפְנֵי הַקְּטַנִּים, וְלִדְרוֹשׁ מֵהֶם מָה שֶׁנֶּעֱלַם מִמֶּנּוּ, וְלֹא יֹאמַר: אֵיךְ אֲלַמֵּד לִפְנֵי זֶה וְאֵיךְ אֶדְרוֹשׁ מִמֶּנּוּ, הֲלוֹא הוּא קָטָן מִמֶּנִּי. וְעַל זֶה נֶאֱמַר: "מִכָּל מְלַמְּדַי הִשְׂכַּלְתִּי" (תהלים קיט צט). וְעוֹד אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ: מְאֹד מְאֹד הֱוֵי שְׁפַל רוּחַ בִּפְנֵי כָל אָדָם (אבות ד ד) – לֹא בִּפְנֵי הַגְּדוֹלִים לְבַד צָרִיךְ לִהְיוֹת שְׁפַל רוּחַ, אֶלָּא אַף לִפְנֵי הַקְּטַנִּים.

וְהַהוֹלֵךְ בְּדֶרֶךְ זֶה יִזְכֶּה אֶת הָרַבִּים, כִּי הוּא נוֹשֵׂא חֵן בְּעֵינֵי כָל רוֹאָיו, וְכָל מַעֲשָׂיו וְסִדְרֵי עִנְיָנָיו מְקֻבָּל לָהֶם, וְתָמִיד הֵם מְשַׁבְּחִים אוֹתוֹ, וּמִתּוֹךְ כָּךְ הֵם חוֹמְדִים לַעֲשׂוֹת כָּמוֹהוּ, וְכָל אָדָם יְבָרֵךְ אֶת בְּנוֹ שֶׁיִּהְיֶה כְּמוֹ פְּלוֹנִי, וּבָזֶה הוּא מְקַדֵּשׁ הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא. אֲבָל הַמִּתְגָּאֶה הוּא מְחַלֵּל הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא וּמַחֲטִיא אֶת הָרַבִּים, וְהוּא דּוֹמֶה לִנְבֵלָה שֶׁהִיא מֻשְׁלֶכֶת בַּשּׁוּק, וְכָל עוֹבֵר וָשָׁב מַנִּיחַ יָדוֹ עַל חָטְמוֹ עַד שֶׁיַּעֲבֹר: כָּךְ הַמִּתְגָּאֶה הוּא מְגַנֶּה אֶת הַתּוֹרָה וְלוֹמְדֶיהָ, וּמַרְחִיק בְּנֵי אָדָם מִן הַתּוֹרָה, כִּי אוֹמְרִים: מַה תּוֹעֶלֶת יֵשׁ בַּתּוֹרָה אֲחֲרֵי אֲשֶׁר לוֹמְדֶיהָ רָעִים?! וּמִתּוֹךְ כָּךְ פּוֹרְשִׁים הֵן מִן הַתּוֹרָה.

הָעֲנָוָה נִכֶּרֶת בָּאָדָם בְּשִׁשָּׁה דְּבָרִים:

הָרִאשׁוֹן: בְּחֹזֶק כַּעֲסוֹ שֶׁל אָדָם. כְּגוֹן שֶׁבִּזָּהוּ אָדָם מְאוֹד בִּדְבָרִים אוֹ בְּמַעֲשֶׂה, וְיֵשׁ לוֹ לְהִנָּקֵם מִמֶּנּוּ, וּמוֹשֵׁל בְּרוּחוֹ וּמוֹחֵל לוֹ בַּעֲבוּר הַבּוֹרֵא בָּרוּךְ הוּא – זֶה סִימָן עֲנָוָה. וְלִפְעָמִים אָסוּר לִמְחֹל, כְּגוֹן תַּלְמִיד חָכָם שֶׁבִּזָּהוּ בָּרַבִּים, עַד שֶׁיְּפַיְּסֵהוּ.

הַשֵּׁנִי: כְּשֶׁיָּבוֹא הֶפְסֵד גָּדוֹל, אוֹ שֶׁיָּמוּתוּ בָּנָיו וּקְרוֹבָיו, וּמַצְדִּיק דִּין הַבּוֹרֵא בָּרוּךְ הוּא עָלָיו וּמְקַבֵּל מֵאַהֲבָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא י ג): "וַיִּדֹּם אַהֲרֹן" – וְזֶה יוֹרֶה מְאוֹד עַל הָעֲנָוָה.

הַשְּׁלִישִׁי: אִם יִשְׁמַע שֶׁהָעוֹלָם מְשַׁבְּחִים אוֹתוֹ עַל חָכְמָתוֹ וְעַל מַעֲשָׂיו הַטּוֹבִים, לֹא יִשְׂמַח בְּלִבּוֹ עַל זֶה, אֶלָּא יַחְשֹׁב שֶׁמַּעֲשָׂיו הַטּוֹבִים הֵם מוּעָטִים נֶגֶד מָה שֶׁהוּא חַיָּב לַעֲשׂוֹת, וְאֵינָם אֶלָּא כְּטִפָּה מֵהַיָּם.

וְכָל שֶׁכֵּן אִם יֹאמְרוּ עָלָיו מַעֲשִׂים טוֹבִים שֶׁלֹּא עָשָׂה, שֶׁלֹּא יִשְׂמַח אֶלָּא יִצְטַעֵר בְּלִבּוֹ עַל שֶׁיָּצָא לוֹ שֵׁם בְּדָבָר שֶׁאֵין בּוֹ. וְאִם אֶחָד סִפֵּר עָלָיו מַעֲשִׂים רָעִים: אִם אֱמֶת הַדָּבָר, לֹא יְחַפֵּשׂ לְעַוֵּת הָאֱמֶת לְנַקּוֹת עַצְמוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר יְהוּדָה "צָדְקָה מִמֶּנִּי" (בראשית לח כו); וְאַל יִשְׁתַּדֵּל לְהַכְחִישׁ אוֹתוֹ הָאִישׁ שֶׁסִּפֵּר עָלָיו, וְאַל יִשְׂנָאֵהוּ עַל שֶׁגִּלָּה הַדָּבָר, אַדְּ יִכָּנַע לַבּוֹרֵא בָּרוּךְ הוּא אֲשֶׁר גִּלָּה מְעַט מֵהַרְבֵּה לְיַסְּרוֹ וּלְהוֹכִיחוֹ כְּדֵי שֶׁיָּשׁוּב אֵלָיו.

וְאִם מָה שֶׁסִּפֵּר עָלָיו הוּא שֶׁקֶר, אַל יַכְלִים הַמְסַפֵּר וְלֹא יִכְעַס עָלָיו. כִּי כְּבָר הָיָה אֶחָד מִן הַחֲכָמִים שֶׁסִּפְּרוּ עָלָיו רַע, וּכְשֶׁנּוֹדַע הַדָּבָר לֶחָסִיד, שָׁלַח לְאוֹתוֹ שֶׁסִּפֵּר עָלָיו דּוֹרוֹן, וְכָתַב לוֹ: אַתָּה שָׁלַחְתָּ לִי דּוֹרוֹן מִזְכּוּיוֹתֶיךָ, וַאֲנִי גָּמַלְתִּי לְךָ בְּדוֹרוֹן זֶה שֶׁשָּׁלַחְתִּי לְךָ. כִּי לְיוֹם

הַדִּין מַרְאִים מִצְווֹת לְהַרְבֵּה בְּנֵי אָדָם שֶׁלֹּא עָשׂוּ אוֹתָן מִצְווֹת, וְיֹאמְרוּ: הֲלוֹא לֹא עָשִׂינוּ זֶה! וְיָשִׁיבוּ לָהֶם: אוֹתָם שֶׁסִּפְּרוּ עֲלֵיכֶם רַע – הֵם עָשׂוּ אֵלּוּ מִצְווֹת, וְנוֹטְלִים אוֹתָם מֵהֶם וְנוֹתְנִים לָכֶם.

וְכֵן לְרָשָׁעִים מַרְאִים עֲבֵרוֹת שֶׁלֹּא עָשׂוּ, וּכְשֶׁיֹּאמְרוּ: הֲלוֹא לֹא עָשִׂינוּ! יָשִׁיבוּ לָהֶם: אֵלּוּ הָעֲבֵרוֹת עָשׂוּ אוֹתָם שֶׁסִּפְּרוּתֶם עֲלֵיהֶם לָשׁוֹן הָרַע, וְנִטְלוּ מֵהֶם וְנִתְוַסְּפוּ עֲלֵיכֶם. וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים עט יב): "וְהָשֵׁב לְשָׁכְנֵינוּ שִׁבְעָתַיִם אֶל חֵיקָם, חֶרְפָּתָם אֲשֶׁר חֵרְפוּךָ יְיָ" – כִּי כָּל הַמְחָרֵף הַצַּדִּיק, כְּאִלּוּ מְחָרֵף הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא, כִּי אוֹיְבֵי יִשְׂרָאֵל הֵם נִקְרָאִים "אוֹיְבֵי הַשֵּׁם" בְּכַמָּה מְקוֹמוֹת. וְעַל זֶה הֶזְהִירָנוּ בַּתּוֹרָה (דברים כד ט): "זָכוֹר אֵת אֲשֶׁר עָשָׂה יְיָ אֱלֹהֶיךָ לְמִרְיָם".

לְפִיכָךְ מִי שֶׁסּוֹבֵל בְּזִיונוֹ וְשׁוֹתֵק, נִכָּר שֶׁהוּא עָנָיו. וְכֵן מָצִינוּ בְּהִלֵּל הַנָּשִׂיא (שבת פח ב) בְּאֶחָד שֶׁבִּזָּהוּ, שֶׁאָמַר לוֹ "אַל יִרְבֶּה כְּמוֹתְךָ בְּיִשְׂרָאֵל!" – וְלֹא הִקְפִּיד (שבת לא ב). וְיֵשׁ בַּמִּדְרָשׁ: אֵין עָנָיו אֶלָּא הַשּׁוֹמֵעַ חֶרְפָּתוֹ וְאֵינוֹ מֵשִׁיב, דִּכְתִיב (במדבר יב א): "וַתְּדַבֵּר מִרְיָם וְאַהֲרֹן בְּמֹשֶׁה", וּכְתִיב (שם יב ג): "וְהָאִישׁ מֹשֶׁה עָנָיו מְאֹד".

וַעֲלֵיהֶם נֶאֱמַר (שופטים ה לא): "וְאֹהֲבָיו כְּצֵאת הַשֶּׁמֶשׁ בִּגְבֻרָתוֹ".

הָרְבִיעִי: אִם הַבּוֹרֵא בָּרוּךְ הוּא מֵיטִיב לוֹ בְּעֹשֶׁר וּבָנִים, וְנוֹתֵן לוֹ חָכְמָה יְתֵרָה וּתְבוּנָה וְכָבוֹד – יוֹסִיף עָנָוָה וְשִׁפְלוּת לִפְנֵי הַבּוֹרֵא בָּרוּךְ הוּא, וִיכַבֵּד בְּנֵי אָדָם וְיֵיטִיב לָהֶם יוֹתֵר מִבַּתְּחִלָּה. כְּמוֹ בְּאַבְרָהָם, בְּשָׁעָה שֶׁאָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "הַמְכַסֶּה אֲנִי מֵאַבְרָהָם" (בראשית יח יז), אָמַר "וְאָנֹכִי עָפָר וָאֵפֶר" (שם יח כד).

רֹב חָכְמָה וְרֹב מָמוֹן הַכָּפוּל בָּעוֹלָם הַזֶּה יִהְיֶה מַחֲמַת אֶחָד מִשְּׁלוֹשָׁה דְּבָרִים:

הָאֶחָד לְטוֹבָה מֵאֵת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, הַשֵּׁנִי לְנִסָּיוֹן, וְהַשְּׁלִישִׁי לִנְקָמָה.

סִימַן הַטּוֹבָה: אִם הֶעָשִׁיר הַזֶּה לֹא יַעֲשֶׂה הֶזֵּק לְשׁוּם אָדָם בְּמָמוֹנוֹ, אוֹ הֶחְכָּם לֹא יִתְחַכֵּם לְהָרַע לְשׁוּם אָדָם בְּחָכְמָתוֹ; אַף זֶה בְּחָכְמָתוֹ וְזֶה בְּעָשְׁרוֹ מוֹסִיפִים עֲבוֹדַת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְפִי עִנְיָנָם – אָז בֶּאֱמֶת הַחָכְמָה אוֹ הָעֹשֶׁר לְטוֹבָה הֵם מֵאֵת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא.

וְסִימַן הַנִּסָּיוֹן הוּא, שֶׁהָיָה בַּעַל הַמָּמוֹן טָרוּד עַל שְׁמִירַת מָמוֹנוֹ, וְיָרֵא שֶׁמָּא יַפְסִיד מָמוֹנוֹ, וְאֵינוֹ נֶהֱנֶה לְפִי הַמָּמוֹן לִשְׁלֹט בּוֹ וְלֶאֱכֹל מִמֶּנּוּ, וְגַם אֵינוֹ מֵרֵעַ לְאָדָם בְּעָשְׁרוֹ, וְגַם לֹא יִתְגָּאֶה, אַךְ טוֹרֵחַ תָּמִיד לְקַבֵּץ הוֹן וְדוֹאֵג בִּשְׁמִירָתוֹ, וְגַם אֵינוֹ עוֹשֶׂה נְדָבָה וְאֵינוֹ מְרַחֵם עַל הָעֲנִיִּים, לֹא מַאֲכִיל וְלֹא מַלְבִּישׁ. וְכֵן הֶחְכָּם: אִם מֵשִׂים רֹב חָכְמָתוֹ עַל עוֹלָם הַזֶּה לְתַקֵּן צָרְכָיו, וְאֵינוֹ מִתְחַכֵּם לֹא לְרָעָה וְלֹא לְטוֹבָה – אֵלּוּ וַדַּאי לְנִסָּיוֹן הֵם.

וְסִימַן הַנִּקְמָה: שֶׁיִּהְיֶה בַּעַל הַמָּמוֹן מַזִּיק לַאֲחֵרִים בְּמָמוֹנוֹ, וּמִתְגָּאֶה בּוֹ, וְאֵינוֹ עוֹשֶׂה בּוֹ צְדָקָה, וְטָרוּד בּוֹ לְהִתְעַנֵּג, כְּמוֹ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (ישעיהו כב יג): "שָׂשׂוֹן וְשִׂמְחָה, הָרֹג בָּקָר

וְשָׂחֹט צֹאן"; וְאוֹמֵר (שם ה יב): "וְהָיָה כִנּוֹר וָנֵבֶל, תֹּף וְחָלִיל וָיַיִן מִשְׁתֵּיהֶם"; וְלֹא יְשַׂלֵּם מִמֶּנּוּ חֹק הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא – עַל זֶה נֶאֱמַר (קהלת ה יב): "עֹשֶׁר שָׁמוּר לִבְעָלָיו לְרָעָתוֹ". וְכֵן אִם הֶחָכָם יַעֲרִים לַעֲשׂוֹת רָעוֹת וְלֹא יַעֲשֶׂה טוֹב, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו ד כב): "חֲכָמִים הֵמָּה לְהָרַע, וּלְהֵיטִיב לֹא יָדָעוּ" – אָז חָכְמָתוֹ לוֹ לְמַכְשׁוֹל.

לָכֵן הַמַּשְׂכִּיל יַעֲשֶׂה בְּמָמוֹנוֹ וּבְחָכְמָתוֹ הַטּוֹב לְפִי רוֹב מָמוֹנוֹ וְחָכְמָתוֹ. וְיוֹסִיף הַכְנָעָה וְשִׁפְלוּת, וְלֹא יִגְבַּהּ לִבּוֹ. וּלְעוֹלָם יִדְאַג שֶׁמָּא הָעֹשֶׁר הַזֶּה הוּא שְׂכָרוֹ, וְהוּא מֵאוֹתָם שֶׁנֶּאֱמַר עֲלֵיהֶם (דברים ז י): "וּמְשַׁלֵּם לְשֹׂנְאָיו אֶל פָּנָיו לְהַאֲבִידוֹ". וְגַם יִדְאַג הֶחָכָם, שֶׁמָּא הוּא מֵאוֹתָם שֶׁנֶּאֱמַר עֲלֵיהֶם (ירמיהו ד כב): "חֲכָמִים הֵמָּה לְהָרַע, וּלְהֵיטִיב לֹא יָדָעוּ". וְכָל אָדָם חַיָּב לְהִתְחַכֵּם וּלְהִתְבּוֹנֵן, לְהַגִּיעַ בְּחָכְמָתוֹ לְמַעֲשִׂים טוֹבִים, עַד שֶׁאֵין כֹּחַ בְּחָכְמָתוֹ לְהַשִּׂיג יוֹתֵר.

הַחֲמִישִׁי: כְּשֶׁמּוֹכִיחַ אֶת עַצְמוֹ בְּמָה שֶׁעָשָׂה רָעָה לְאָדָם בְּמַעֲשִׂים אוֹ בְּדִבָּרִים, וְאֵינוֹ צָרִיךְ לְאוֹתוֹ אָדָם לְשׁוּם דָּבָר, וְאֵינוֹ מְקַוֶּה לְקַבֵּל טוֹבָה מִמֶּנּוּ; וְיֵלֵךְ מֵעַצְמוֹ בִּלְתִּי הַפְצָרַת אֲחֵרִים וּמְבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ מְחִילָה, וּמַכְנִיעַ עַצְמוֹ מִלְּפָנָיו, וּמְתַקֵּן אֶת שֶׁעָוַת, וּמְדַבֵּר לוֹ תַּחֲנוּנִים – גַּם זֶה סִימָן לַעֲנָוָה.

הַשִּׁשִּׁי: שֶׁיִּנָּהֵג בַּעֲנָוָה בִּדְבָרִים רַכִּים, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (משלי טו א): "מַעֲנֶה רַךְ יָשִׁיב חֵמָה". וּבְקוֹל נָמוּךְ, כִּי זֶה מִדְבָּר הַשִּׁפְלוּת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו כט ד): "וְשָׁפְלָה מֵאֶרֶץ תְּדַבֵּרִי, וּמֵעָפָר תִּשַּׁח אִמְרָתֵךְ". וְלֹא יִתְעַסֵּק בְּנוֹי הַמַּלְבּוּשִׁים וְתַכְשִׁיטִים, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (איוב כב כט): "וְשֵׁח עֵינַיִם יוֹשִׁעַ". וְלֹא יִתְעַסֵּק בְּתַעֲנוּגִים, כְּעִנְיַן שֶׁנֶּאֱמַר (משלי יג כה): "צַדִּיק אֹכֵל לְשֹׂבַע נַפְשׁוֹ". כָּל אֵלּוּ הֵם סִימָנֵי הָעֲנָוָה.

הָעֲנָוָה הִיא סֵלָּם לַעֲלוֹת לְדַרְכֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים כה ט): "יַדְרֵךְ עֲנָוִים בַּמִּשְׁפָּט, וילמד [וְיִלַּמֵּד] עֲנָוִים דַּרְכּוֹ". וּמִמֶּנּוּ יַגִּיעַ לְהַשִּׂיג יִרְאַת הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כב ד): "עֵקֶב עֲנָוָה יִרְאַת יְיָ". הַשְׁכִּינָה שׁוֹרָה עַל הָעֲנָוִים, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו נז טו): "אֶשְׁכּוֹן וְאֶת דַּכָּא וּשְׁפַל רוּחַ". הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הִטָּה שְׁכִינָתוֹ עַל הַר סִינַי וְיָרַד לְמַטָּה, וְהִנִּיחַ כָּל הֶהָרִים הַגְּבוֹהִים. וּכְתִיב (שם כו יט): "הָקִיצוּ וְרַנְּנוּ שֹׁכְנֵי עָפָר, כִּי טַל אוֹרוֹת טַלֶּךָ" – מִי שֶׁנַּעֲשָׂה שָׁכֵן לֶעָפָר בְּחַיָּיו בָּעוֹלָם הַזֶּה, יִחְיֶה לְעוֹלָם הַבָּא.

וּכְתִיב (תהלים קלח ו): "כִּי רָם יְיָ וְשָׁפָל יִרְאֶה".

וּמִי שֶׁמֵּשִׂים לִבּוֹ כְּבָשָׂר, תְּפִלָּתוֹ נִשְׁמַעַת (סוטה ה א), דִּכְתִיב (ישעיהו סו כג): "בָּשָׂר לְהִשְׁתַּחֲוֹת לְפָנַי, אָמַר יְיָ"; וּכְתִיב (תהלים סה ג): "שֹׁמֵעַ תְּפִלָּה עָדֶיךָ כָּל בָּשָׂר יָבוֹאוּ". אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי: כַּמָּה גְּדוֹלִים נְמוּכֵי רוּחַ לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא. שֶׁבִּזְמַן שֶׁבֵּית הַמִּקְדָּשׁ קַיָּם, אָדָם מַקְרִיב עוֹלָה – שְׂכַר עוֹלָה בְּיָדוֹ; מִנְחָה – שְׂכַר מִנְחָה בְּיָדוֹ. אֲבָל מִי

שֶׁדַּעְתּוֹ שְׁפָלָה, מַעֲלֶה עָלָיו הַכָּתוּב כְּאִלּוּ הִקְרִיב כָּל הַקָּרְבָּנוֹת כֻּלָּם, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים נא יט): "זִבְחֵי אֱלֹהִים רוּחַ נִשְׁבָּרָה". וְלֹא עוֹד אֶלָּא שֶׁאֵין תְּפִלָּתוֹ נִמְאֶסֶת, שֶׁנֶּאֱמַר (שם): "לֵב נִשְׁבָּר וְנִדְכֶּה, אֱלֹהִים לֹא תִבְזֶה" (סוטה ה ב).

הַרְבֵּה עֲנָפִים טוֹבִים צוֹמְחִים מִשֹּׁרֶשׁ הָעֲנָוָה: הֶעָנִיו הוּא סַבְלָן, וּמֵהַסַּבְלָנוּת יָבוֹא שָׁלוֹם. וּבָעֲנָוָה יַשְׁקִיט כַּעַס שֶׁל אָדָם הַכּוֹעֵס עָלָיו, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (משלי טו א): "מַעֲנֶה רַךְ יָשִׁיב חֵמָה". וְהַשָּׁלוֹם הוּא מִדָּה טוֹבָה מְאוֹד.

הֱעָנִיו יֵשׁ לוֹ חֵן, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ג לד): "וְלַעֲנָוִים יִתֵּן חֵן". הֱעָנִיו תְּפִלָּתוֹ מְקֻבֶּלֶת לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, כִּי הוּא מַעֲבִיר עַל מִדּוֹתָיו. וּבְגַלַּל זֶה נִתְקַבְּלָה תְּפִלָּתוֹ שֶׁל רַבִּי עֲקִיבָא כְּשֶׁאָמַר "אֲבִינוּ מַלְכֵּנוּ" (תענית כה ב). הֱעָנִיו זוֹכֶה לְהִתְחַכֵּם, כִּי יִכָּנַע לִפְנֵי חֲכָמִים וּמִתְאַבֵּק בַּעֲפַר רַגְלֵיהֶם, וְנֶאֱמַר (משלי יג כ): "הוֹלֵךְ אֶת חֲכָמִים יֶחְכָּם". הֶעָנִיו מְרַחֲמִים עָלָיו מִן הַשָּׁמַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר (שם כח יג): "וּמוֹדֶה וְעוֹזֵב יְרֻחָם".

הֱעָנִיו בּוֹרֵחַ מִן הַגְּדֻלָּה וּמִן הַכָּבוֹד, וּבָזֶה תָּלוּי הַצְנִיעוּת, שֶׁנֶּאֱמַר (מיכה ו ח): "וְהַצְנֵעַ לֶכֶת עִם אֱלֹהֶיךָ".

הֱעָנִיו שָׂמֵחַ בְּחֶלְקוֹ שֶׁחָלַק לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, הֵן רַב הֵן מְעַט, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים לז טז): "טוֹב מְעַט לַצַּדִּיק". וּבָזֶה תִּשְׁקֹט לִבּוֹ מִטִּרְדַּת הָעוֹלָם הַזֶּה, וּמִתּוֹךְ כָּךְ לִבּוֹ פָּנוּי לָתוּר בַּחָכְמָה וּבַעֲבוֹדַת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא.

הֱעָנִיו יָדִין כָּל אָדָם לְכַף זְכוּת. מָשָׁל כִּי שָׁאֲלוּ אֶחָד מִן הַחֲסִידִים: בַּמֶּה הָיִיתָ זוֹכֶה לִהְיוֹת אָדוֹן לִבְנֵי דּוֹרְךָ? הֵשִׁיב: מִפְּנֵי שֶׁכָּל אָדָם שֶׁרָאִיתִי, הֶחֱזַקְתִּי יוֹתֵר טוֹב מִמֶּנִּי. אִם הָיָה חָכָם יוֹתֵר מִמֶּנִּי, אָמַרְתִּי: גַּם הוּא יְרֵא אֱלֹהִים יוֹתֵר מִמֶּנִּי, מִפְּנֵי רֹב חָכְמָתוֹ. וְאִם הָיָה קָטָן בְּחָכְמָה מִמֶּנִּי, אָמַרְתִּי: הוּא שׁוֹגֵג וַאֲנִי מֵזִיד. וְאִם הָיִיתִי זָקֵן מִמֶּנּוּ, אָמַרְתִּי: עֲוֹנֹתָיו מוּעָטִים מֵעֲוֹנֹתַי. וְאִם הָיָה כָּמוֹנִי בַּחָכְמָה וּבַיָּמִים, אָמַרְתִּי: לִבּוֹ טוֹב לֵאלֹהִים יוֹתֵר מִלִּבִּי; לְפִי שֶׁאֲנִי יוֹדֵעַ הָעֲבֵרוֹת שֶׁעָשִׂיתִי, וְאֵינִי יוֹדֵעַ הָעֲבֵרוֹת שֶׁעָשָׂה הוּא. וְאִם הָיָה עָשִׂיר מִמֶּנִּי, אָמַרְתִּי שֶׁהוּא עֹשֶׂה צְדָקוֹת יוֹתֵר מִמֶּנִּי. וּמֵאַלּוּ הַטַּעֲמִים הָיִיתִי מְכַבֵּד בְּנֵי אָדָם, וְהָיִיתִי נִכְנָע לִפְנֵיהֶם.

מוּמֵי הֱעָנִיו נִשְׁפָּחִים, מֻחֲמַת שֶׁהָעוֹלָם רוֹצִים בִּכְבוֹדוֹ, וְגַם עוֹזְרָיו רַבִּים. מָשָׁל: אָמְרוּ עָלָיו עַל אֶחָד מִן הַמְּלָכִים, שֶׁהָיוּ שׁוֹכְבִים בַּלַּיְלָה אֲנָשִׁים הַרְבֵּה, וְקָם הוּא בְּעַצְמוֹ וְתִקֵּן הַנֵּר שֶׁלֹּא יִכְבֶּה. אָמְרוּ לוֹ: לָמָּה לֹא צִוִּיתָנוּ? אָמַר לָהֶם: מֶלֶךְ קַמְתִּי וּמֶלֶךְ שַׁבְתִּי.

וְאָמְרוּ: כָּל מַעֲלָה מִתְקַנְּאִים בּוֹ, חוּץ מִן הֱעָנָוָה. וְאָמְרוּ: מִי שֶׁהוּא נִבְזֶה בְּעֵינֵי עַצְמוֹ, גָּדוֹל בְּעֵינֵי אֲחֵרִים.

אַךְ מַה שֶּׁצָּרִיךְ לְהַרְחִיק בְּמִדָּה זֹאת: שֶׁלֹּא יְהֵא עָנְיו וְנִכְנָע לִפְנֵי הָרְשָׁעִים. וְעַל זֶה אָמַר הַכָּתוּב (משלי כה כו): "מַעְיָן נִרְפָּשׂ וּמָקוֹר מָשְׁחָת, צַדִּיק מָט לִפְנֵי רָשָׁע". וְאִם יֵשׁ יְכֹלֶת בְּיָדוֹ, יִקּוֹם מִן הָרְשָׁעִים לְכִבּוֹד הַשֵּׁם, וְיַחֲזִק תּוֹכַחְתּוֹ נֶגְדָּם, וְיַעֲמֹד עֲלֵיהֶם כַּאֲרִי נוֹהֵם לְהַצִּיל הַנִּגְזָל מִיָּד הַגּוֹזֵל. וְיוֹרֶה בְּנֵי אָדָם עֲבוֹדַת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וְיוֹכִיחֵם בְּכָל כּוֹחוֹ כְּפִי חָכְמָתוֹ: בַּתְּחִלָּה בְּנַחַת, וְאִם לֹא יוֹעִיל יַכְלִימֵם. וְיִצָּוֶה עַל הַטּוֹב וְיַזְהִיר מִן הָרַע, בְּפִיו וּבִלְשׁוֹנוֹ כְּפִי חָכְמָתוֹ. וְיִמַּהֵר לָקַחַת דִּינֵי אֱלֹהִים מִמִּי שֶׁחַיָּב בָּהֶם, וְלֹא יִכָּנַע וְלֹא יִשְׁפַּל בָּזֶה.

יֵשׁ עֲנָוָה שֶׁהִיא רָעָה כְּמוֹ הַגַּאֲוָה, כְּעָנְיָן שֶׁעָשׂוּ נְבִיאֵי שֶׁקֶר, שֶׁהָיוּ לוֹבְשִׁים בִּגְדִים כְּמוֹ נְבִיאֵי הָאֱמֶת, שֶׁיְּקַבְּלוּ כִּזְבִיהֶם וְשִׁקְרֵיהֶם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (זכריה יג ד): "וְלֹא יִלְבְּשׁוּ אַדֶּרֶת שֵׂעָר לְמַעַן כַּחֵשׁ".

לְכָךְ אוֹתָם הַהוֹלְכִים בַּעֲנָוָה בְּעָנְיָן הַמַּלְבּוּשִׁים, וּמְדַבְּרִים בְּנַחַת, וּמַנְהִיגִים עַצְמָם בְּחֻזְקַת חֲסִידִים וְצַדִּיקִים לְמַעַן יַאֲמִינוּ לָהֶם וְיִסְמְכוּ עַל דִּבְרֵיהֶם, וְיַחֲנִיפוּ לְמִי שֶׁאֵין לְהַחֲנִיף, וְעוֹשִׂים רַמָּאוּת בַּסֵּתֶר, וְאֵין חוֹשְׁשִׁים לְקַיֵּם הַמִּצְווֹת רַק בָּרַבִּים, וְלֹא כְּשֶׁהֵם בְּיָחִיד, וְגוֹנְבִים דַּעַת הַבְּרִיּוֹת – אֵלּוּ הֵם מְחַלְּלִים הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא יוֹתֵר מִכָּל הָאָדָם, וְגוֹרְמִים שֶׁאֵין הָעוֹלָם מַאֲמִינִים לַטּוֹבִים; וְהֵם נֶחְשָׁדִים מִבְּנֵי אָדָם, שֶׁיֹּאמְרוּ: שֶׁמָּא אֵלּוּ הֵם כְּאֵלּוּ. וְהַמַּכִּיר בָּהֶם חַיָּב לְפָרְסֵם וּלְהוֹדִיעַ לַכֹּל, כַּאֲשֶׁר אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (יומא פו ב): מְפָרְסְמִים אֶת הַחֲנֻפִּים.

לָכֵן הִקִּיצָה, וְאַל תִּתְעַלֵּם לְרִפּוֹת הַגַּבְהוּת וְהָרַמָּאוּת מִמְּךָ. וְאַל תְּמַנַּע בַּעֲבוּר שֶׁתִּרְאֶה הַרְבֵּה מִבְּנֵי גִּילְךָ עוֹשִׂים כֵּן, שֶׁאֵינָם מְסִירִים הַגַּבְהוּת וְהָרַמָּאוּת, וְאוֹמְרִים לַמּוֹכִיחִים: "מִי הָאִישׁ שֶׁאֵין לוֹ גַּאֲוָה? וּמִי הָאִישׁ שֶׁיְּכוֹל לְהִזָּהֵר הֵיוֹת יָשָׁר בְּמַשָּׂא וּמַתָּן, וְשֶׁלֹּא לְרַמּוֹת בְּנֵי אָדָם, וְלַעֲשׂוֹת כָּל מַעֲשָׂיו בְּהֶכְשֵׁר? הֲלוֹא יֵשׁ כַּמָּה בְּנֵי אָדָם טוֹבִים וּגְדוֹלִים מִמֶּנִּי הָעוֹשִׂים כָּךְ וְכָךְ! עַל כֵּן אֶעֱשֶׂה כְּמוֹתָם, וּמָה שֶׁיִּהְיֶה לָהֶם בָּעוֹלָם הַבָּא יִהְיֶה גַּם לִי." הַמְחַשְּׁבִים כָּךְ הוּא שְׁטוּת שֶׁאֵין דֻּגְמָתוֹ. מָשָׁל: כִּי מִי שֶׁעֵינָיו כּוֹאֲבִים, וְיֵשׁ לוֹ כְּחוֹל שֶׁהוּא מֻמְחֶה לִרְפוּאַת הָעַיִן, וּכְבָר נוֹדַע לַכֹּל אֲמִתַּת הָרְפוּאָה. אֵין זֶה חָכְמָה לוֹמַר: "לֹא אֶעֱשֶׂה שׁוּם רְפוּאָה, וְאִם אֶהְיֶה עִוֵּר מָה בְּכָךְ? כַּמָּה עִוְרִים בָּעוֹלָם, וּמָה שֶׁיִּהְיֶה לָהֶם יִהְיֶה גַּם לִי." – הֲלוֹא זֶה לַעַג וּשְׁטוּת לִפְנֵי כֹּל.

לָכֵן עַיִן עַל נַפְשְׁךָ, וְהִשְׁתַּדֵּל בְּכָל כּוֹחֶךָ, וְאַל תִּתֵּן עֵינֶיךָ בְּמִי שֶׁלְּמַטָּה מִמְּךָ בְּמַעֲלַת הַחָכְמָה וּבַעֲבוֹדַת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, כִּי בָּזֶה תִּקַּצֵּר בַּעֲבוֹדָה וּבַחָכְמָה. אַךְ תִּתֵּן עֵינֶיךָ וְלִבְּךָ בְּמִי שֶׁהוּא לְמַעְלָה מִמְּךָ, וְהִשְׁתַּדֵּל לִרְדֹּף אַחֲרָיו וּלְהַשִּׂיגוֹ כְּפִי יְכָלְתְּךָ בְּמַעֲלַת הַחָכְמָה

וּבַעֲבוּדַת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא. וְעַל זֶה נֶאֱמַר (הושע ו ג): "וְנֵדְעָה נִרְדְּפָה לָדַעַת אֶת יְיָ, כְּשַׁחַר נָכוֹן מֹצָאוֹ, וְיָבוֹא כַּגֶּשֶׁם לָנוּ, כְּמַלְקוֹשׁ יוֹרֶה אָרֶץ".

## שער ג

### שַׁעַר הַשְּׁלִישִׁי – שַׁעַר הַבּוּשָׁה

הַבּוּשָׁה. אָמְרוּ חֲכָמִים: הַשֵּׂכֶל הוּא הַבּוּשָׁה, וְהַבּוּשָׁה הוּא הַשֵּׂכֶל. כִּי עַל אָדָם וְחַוָּה נֶאֱמַר (בראשית ב כה): "וַיִּהְיוּ שְׁנֵיהֶם עֲרוּמִּים הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ, וְלֹא יִתְבּשָׁשׁוּ" – וְלֹא הָיוּ יוֹדְעִים הַצְּנִיעוּת וּלְהַבְחִין בֵּין טוֹב וּבֵין רָע. וּלְאַחַר שֶׁאָכְלוּ מֵעֵץ הַדַּעַת נֶאֱמַר (שם ג ז): "וַתִּפָּקַחְנָה עֵינֵי שְׁנֵיהֶם".

וְכֵן כָּל בַּעֲלֵי חַיִּים זוּלָתִי הָאָדָם – אֵין לָהֶם בּוּשָׁה, הוֹאִיל וְאֵין לָהֶם חָכְמָה. וְכָל חָכָם לֵב יוֹדֵעַ מַעֲלַת הַשֵּׂכֶל וְהַחָכְמָה, כִּי בָּהּ יַגִּיעַ אֶל אֱמִתַּת הַדְּבָרִים, וְגַם בָּהּ יַגִּיעַ אֶל יִחוּד בּוֹרְאוֹ בָּרוּךְ הוּא לַעֲבוֹדָתוֹ, וּבָהּ יָכוֹל לְהַדְּמוֹת לַמַּלְאָכִים.

וְכֵיוָן שֶׁמַּעֲלַת הַחָכְמָה גְּדוֹלָה כָּל כָּךְ, צְרִיכָה שֶׁתְּהֵא חֲבֻרָתָהּ הַדּוֹמָה לָהּ, שֶׁהִיא מִדַּת הַבּוּשָׁה, קְרוֹבָה לָהּ. וּרְאָיָה: שֶׁלֹּא רָאִיתָ בַּיְשָׁן חָסַר דַּעַת, וְלֹא דַּעְתָּן בְּלִי בוּשָׁה. וְעַל כֵּן רָאוּי לְכָל אָדָם לְהִשְׁתַּדֵּל וּלְהִתְנַהֵג בַּמִּדָּה הַחֲשׁוּבָה הַזֹּאת, לְהִתְחַכֵּם לָהּ עַד שֶׁתְּהֵא קְבוּעָה בְּנַפְשׁוֹ. וְיַגְבִּיר אוֹתָהּ עַל כָּל טְבָעָיו, וְתִהְיֶה בְּעֵינָיו חֲשׁוּבָה מִשְּׁאָר מִדּוֹתָיו, כִּי בָּהּ יַגִּיעַ אֶל רֹב הַמַּעֲלוֹת, וְיִמָּנַע מֵעֲבֵרוֹת וּמִכָּל מִדּוֹת מְגֻנּוֹת. מִדַּת הַבּוּשָׁה הִיא גָּדֵר וּמְחִיצַת הַבַּרְזֶל לִפְנֵי כָּל הָעֲבֵרוֹת. כִּי אָדָם עוֹבֵר כַּמָּה עֲבֵרוֹת בַּסֵּתֶר, מָה שֶׁיִּתְבַּיֵּשׁ לִפְנֵי בְּנֵי אָדָם.

וְכֵן אָמְרוּ חֲכָמִים (ברכות כח ב): בִּשְׁעַת פְּטִירַת בֶּן זַכַּאי, אָמְרוּ לוֹ תַּלְמִידָיו: רַבֵּינוּ, בָּרְכֵנוּ! אָמַר לָהֶם: יְהִי רָצוֹן, שֶׁתְּהֵא מוֹרָא שָׁמַיִם עֲלֵיכֶם כְּמוֹרָא בָּשָׂר וָדָם. אָמְרוּ לוֹ: עַד כָּאן וְתוּ לָא?! אָמַר: הַלְוַאי! תֵּדַע, שֶׁהֲרֵי אָדָם עוֹבֵר עֲבֵרָה בַּסֵּתֶר וְאוֹמֵר: לֹא יִרְאַנִי הָאָדָם. וְכָל זֶה מִפְּנֵי שֶׁיֵּרָא שֶׁיָּבוֹא לִידֵי בוּשָׁה. וְיָשׁוּב מִן הָעֲבֵרוֹת מֵחֲמַת שֶׁיִּתְבַּיֵּשׁ מִבְּנֵי אָדָם, כִּי מִתּוֹךְ שֶׁלֹּא לִשְׁמָהּ – בָּא לִשְׁמָהּ (פסחים נ ב).

אֲבָל הַמַּעֲלָה הָעֶלְיוֹנָה מִמִּדַּת הַבּוּשָׁה הוּא שֶׁיִּתְבַּיֵּשׁ לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (עזרא ט ו): "אֱלֹהַי בֹּשְׁתִּי וְנִכְלַמְתִּי לְהָרִים אֱלֹהַי פָּנַי אֵלֶיךָ". וְאִם תַּחֲשֹׁב: אֵיךְ אֶתְבַּיֵּשׁ מִמִּי שֶׁאֵינִי רוֹאֵהוּ בְּעֵינַי? בֶּאֱמֶת אַתָּה צָרִיךְ לְדַעַת, אַף עַל פִּי שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נֶעְלָם מֵעֵינֵי כָּל חַי, הוּא נִמְצָא בַּלְּבָבוֹת וְנִגְלֶה בַּמַּחֲשָׁבוֹת. וְיָשִׂיג הַמְדֻרְגוֹת שֶׁל הַבּוּשָׁה בְּהִתְבּוֹדְדוֹ לַחְשֹׁב בְּגֶדֶל הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא, וּבְזָכְרוֹ תָּמִיד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שֶׁרוֹאֶה מַעֲשָׂיו וּבוֹחֵן כִּלְיוֹתָיו וְצוֹפֶה מַחְשְׁבוֹתָיו. מָשָׁל, אֶחָד מִן הַחֲכָמִים אָמַר: אִם נִזְהַרְתָּ כָּל יָמֶיךָ שֶׁלֹּא חָטָאתָ, אַל תַּחֲזִיק טוֹבָה לְעַצְמְךָ; כִּי תְּחִלַּת עֲזִיבַת הָעֲבֵרוֹת – מֵחֲמַת שֶׁמִּתְבַּיֵּשׁ מִבְּנֵי אָדָם.

לָכֵן צָרִיךְ הָאָדָם לְהַזְהֵר מְאוֹד בָּזֶה, לְהַעֲלוֹת עַל לִבּוֹ בְּעָזְבוֹ הָעֲבֵרוֹת, שֶׁלֹּא יַעַזְבֵם מִפְּנֵי הַבּוּשָׁה שֶׁל בְּנֵי אָדָם. כִּי הַיֵּצֶר מַמְשִׁיךְ לִבּוֹ לְעִנְיָן זֶה: אִם תַּעֲשֶׂה כָּךְ, יַכְלִימוּךָ בְּנֵי אָדָם. לָכֵן צָרִיךְ הָאָדָם לַעֲשׂוֹת רֹאשׁוֹן לְכָל רֹאשׁוֹנִים, שֶׁיֵּדַע אֶת יוֹצְרוֹ וְיַכִּיר כּוֹחוֹ, וְיִתֵּן אֶת לִבּוֹ לְמִי יַעֲבֹד וּמִי הוּא יֵרֵא, לְמִצְוֹת מִי יַעֲשֶׂה וּמִי הִזְהִירוֹ; כְּמוֹ שֶׁאָמַר דָּוִד לִשְׁלֹמֹה בְּנוֹ (דברי הימים א כח ט): "דַּע אֶת אֱלֹהֵי אָבִיךָ וְעָבְדֵהוּ". וּבָזֶה הָעִנְיָן יַגִּיעַ שֶׁיִּתְבַּיֵּשׁ לִפְנֵי הַקְּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּלִבָּד.

דָּבָר יָדוּעַ וּבָרוּר, אֲשֶׁר כָּל הָעוֹלָם עוֹשִׂים עִנְיָנִים רַבִּים בַּסֵּתֶר, וְכֵן מְדַבְּרִים בְּדְבָרִים רַבִּים בַּסֵּתֶר וְחוֹשְׁבִים מַחֲשָׁבוֹת רַבּוֹת, וְאֵין חוֹשְׁשִׁין כְּלָל רַק שֶׁלֹּא יֵוָּדְעוּ הָעִנְיָנִים. וְאִם הָיוּ כָּל מַעֲשֵׂיהֶם שֶׁעָשׂוּ מִנְּעוּרֵיהֶם, וְכָל הַדְּבָרִים שֶׁדִּבְּרוּ, וְכָל הַמַּחֲשָׁבוֹת שֶׁחָשְׁבוּ גְּלוּיִים וִידוּעִים לְכָל אָדָם – הָיוּ מִתְבַּיְּשִׁים בּוּשָׁה גְּדוֹלָה מְאוֹד. כָּל שֶׁכֵּן וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁצָּרִיךְ לְהִתְבַּיֵּשׁ לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, הַמַּשְׁקִיף אֶל הַלְּבָבוֹת, וְרוֹאֶה הַמַּחֲשָׁבוֹת, וְיוֹדֵעַ כָּל הַמַּעֲשִׂים וְהַדְּבָרִים וְהַמַּחֲשָׁבוֹת שֶׁעָשָׂה הָאָדָם כָּל יָמָיו, וְאֵין לְפָנָיו שִׁכְחָה – שֶׁצָּרִיךְ לְהִתְבַּיֵּשׁ לְפָנָיו וּלְהִכָּלֵם.

אַרְבַּע מַדְרֵגוֹת בַּבּוּשָׁה: הָאֶחָד: הַמִּתְבַּיֵּשׁ לַעֲשׂוֹת עֲבֵרוֹת בְּגָלוּי, וְעוֹשֶׂה עֲבֵרוֹת בַּסֵּתֶר – הֲרֵי זֶה גּוֹנֵב דַּעַת עֶלְיוֹן, שֶׁמִּתְבַּיֵּשׁ לִפְנֵי הָעוֹלָם וְלֹא לִפְנֵי הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא. וְרָעָתוֹ רַבָּה מְאוֹד. הַשֵּׁנִי: שֶׁמִּתְבַּיֵּשׁ לִפְנֵי הָעוֹלָם, וְגַם בַּסֵּתֶר יִמְנַע מִן הָעֲבֵרוֹת, כִּי יָרֵא שֶׁמָּא יִוָּדַע לִבְנֵי אָדָם, וְיִתְבַּיֵּשׁ לִפְנֵיהֶם. עַל זֶה אָמְרוּ (פסחים נ ב): מִתּוֹךְ שֶׁלֹּא לִשְׁמָהּ בָּא לִשְׁמָהּ.

הַשְּׁלִישִׁי אִם יַחֲשֹׁב: "אֵיךְ אֶעֱשֶׂה בַּסֵּתֶר הָרָעָה הַזֹּאת, אֲשֶׁר אֶתְבַּיֵּשׁ לִפְנֵי הָעֶבֶד יוֹתֵר מִלִּפְנֵי הָאָדוֹן, וְאֶגְנוֹב הַדַּעַת הָעֶלְיוֹנָה?!" – וּמִתּוֹךְ כָּךְ יִמְנַע מִן הָעֲבֵרָה, מַעֲלָה טוֹבָה הִיא זֹאת.

הָרְבִיעִי אִם יִתְבַּיֵּשׁ הָאָדָם בַּגָּלוּי וּבַסֵּתֶר לִפְנֵי הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא לְבַד – אֵין מַעֲלָה לְמַעְלָה מִמַּעֲלָה הַזֹּאת.

אָמְרוּ חֲכָמִים (ברכות יב ב): כָּל הָעוֹשֶׂה דְּבַר עֲבֵרָה וּמִתְבַּיֵּשׁ בּוֹ – מוֹחֲלִין לוֹ כָּל עֲוֹנוֹתָיו. וְעוֹד אָמְרוּ (אבות ה כ): בּשֶׁת פָּנִים לְגַן עֵדֶן. וְאָמְרוּ חֲכָמִים: הַבּוּשָׁה וְהָאֱמוּנָה מְחֻבָּרוֹת זוֹ לְמַעְלָה מִזּוֹ, כִּי הַבַּיְשָׁן מַחֲזִיק בֶּאֱמוּנָה עִם כָּל אָדָם, וּמִי שֶׁאֵינוֹ נֶאֱמָן – אֵין לוֹ בּשֶׁת. אָמַר הֶחָכָם: כְּשֶׁאֵינְךָ מִתְבַּיֵּשׁ, תַּעֲשֶׂה כָּל רְצוֹנֶךָ.

יַרְגִּיל אָדָם עַצְמוֹ שֶׁלֹּא יַעֲשֶׂה דָּבָר שֶׁחֲבֵרוֹ מִתְבַּיֵּשׁ לוֹמַר לוֹ. כְּגוֹן אָדָם שֶׁיֵּשׁ לוֹ סֵתֶר, וְנִכְנַס אֲצְלוֹ חֲבֵרוֹ, וּמִתְבַּיֵּשׁ לוֹמַר לוֹ לָצֵאת. אוֹ אִם יִתְאַכְסֵן בְּבֵית חֲבֵרוֹ, וְהוּא מִצְטַעֵר, וּמִתְבַּיֵּשׁ לוֹמַר לוֹ לָצֵאת. אוֹ שֶׁיִּקְרָא כְּתָבִים שֶׁל חֲבֵרוֹ, וַחֲבֵרוֹ מִתְבַּיֵּשׁ לוֹמַר לוֹ שֶׁלֹּא יִקְרָא. וְכָל כַּיּוֹצֵא בָּזֶה.

יְדַקְדֵּק מְאוֹד בַּדָּבָר, שֶׁלֹּא יַכְבִּיד עַצְמוֹ בְּשׁוּם דָּבָר, וְשֶׁלֹּא יִשְׁאַל שׁוּם דָּבָר מִמֶּנּוּ בְּמַתָּנָה, אִם לְהַשְׁאִיל כֵּלָיו אִם מְעוֹתָיו, בְּמָקוֹם שֶׁיּוֹדֵעַ שֶׁאֵינוֹ עוֹשֶׂה בְּרָצוֹן וּמִתְבַּיֵּשׁ לְהָשִׁיב פָּנָיו רֵיקָם. וּמִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ מִדַּת הַבּוּשָׁה, קָשֶׁה לוֹ שֶׁחֲבֵרוֹ מִתְבַּיֵּשׁ מִמֶּנּוּ. וְעַל זֶה אָמַר הֶחָכָם: אַל תֹּאהַב אָדָם, אֶלָּא מִי שֶׁמַּרְאֶה עַצְמוֹ שֶׁאֵינוֹ יָכוֹל לַעֲמֹד בִּלְתִּי עֶזְרָתְךָ, וְאַף עַל פִּי שֶׁאַתָּה צָרִיךְ לְעֶזְרָתוֹ יוֹתֵר מִמָּה שֶׁצָּרִיךְ לְעֶזְרָתְךָ. וְאִם תֶּחֱטָא לוֹ – הוּא יִמְחַל לְךָ, וַיִּרְאֶה עַצְמוֹ כְּאִלּוּ הוּא הַחוֹטֵא; וְיִשְׁאַל מִמְּךָ דְּבָרִים שֶׁאֵינוֹ צָרִיךְ, כְּדֵי שֶׁלֹּא תִּתְבַּיֵּשׁ לִשְׁאוֹל מִמֶּנּוּ.

וְהָרוֹצֶה לְהַרְגִּיל עַצְמוֹ בַּבּוּשָׁה יֵשֵׁב תָּמִיד לִפְנֵי מִי שֶׁמִּתְבַּיֵּשׁ מִמֶּנּוּ.

וְאַל יְחַלֵּל הֲדַר פָּנָיו לִשְׁאוֹל מִבְּנֵי אָדָם, כִּי כֵּיוָן שֶׁתְּחַלֵּל הֲדַר פָּנֶיךָ – אִי אַתָּה מוֹצֵא מִי שֶׁמְּחַדְּשֵׁהוּ לְךָ.

יֵשׁ מְבַיֵּשׁ אֶת חֲבֵרוֹ וְלֹא בִּשְׁבִיל שֶׁהוּא שׂוֹנֵא לוֹ, אֶלָּא בִּשְׁבִיל לְסַלֵּק בָּשְׁתּוֹ. כְּגוֹן שֶׁהוּא עוֹשֶׂה דְּבַר בּשֶׁת, וְהוּא אוֹמֵר: מָה עָשִׂיתִי? וַהֲלֹא פְּלוֹנִי וּפְלוֹנִי עָשׂוּ כָּמוֹנִי! וּבָזֶה הוּא מֵקֵל בָּשְׁתּוֹ מִמֶּנּוּ. וְיֵשׁ בָּזֶה רָעוֹת גְּדוֹלוֹת: הָאֶחָד שֶׁהוּא מְבַיֵּשׁ אֲחֵרִים בִּשְׁבִיל הֲנָאָתוֹ. וְהַשֵּׁנִי שֶׁהוּא מִתְקַשֶּׁה בָּזֶה לָשׁוּב, כִּי יַחֲשֹׁב: מָה עָשִׂיתִי? הֲלוֹא פְּלוֹנִי וּפְלוֹנִי עָשׂוּ כָּךְ! וְהַשְּׁלִישִׁי שֶׁהוּא מַחֲטִיא אֶת הָרַבִּים, כִּי מִתּוֹךְ כָּךְ יִהְיֶה אוֹתוֹ הַחֵטְא קַל בְּעֵינָיו, כֵּיוָן שֶׁהֵסִיר הַבּוּשָׁה מֵאוֹתוֹ חֵטְא.

וְאִם הוּא אוֹמֵר שֶׁקָּר עַל אֲחֵרִים כְּדֵי לְהָקֵל בָּשְׁתּוֹ – אָז עָנְשׁוֹ גָּדוֹל מְאוֹד, שֶׁהוּא נוֹתֵן דֹּפִי בִּכְשֵׁרִים. וְעוֹד הַרְבֵּה רָעוֹת תְּלוּיוֹת בָּזֶה.

יֵשׁ מִתְבַּיֵּשׁ אִם יִמָּנַע מִן הָעֲבֵרוֹת. כְּגוֹן שֶׁנֶּהֱגוּ אַנְשֵׁי עִירוֹ בַּעֲבֵרוֹת יְדוּעוֹת, כְּגוֹן לְהִסְתַּכֵּל בַּנָּשִׁים וְכַיּוֹצֵא בָּזֶה מִשְּׁאָר עֲבֵרוֹת, וּמְבַיְּשִׁים אֶת הַנִּמְנָע מִזֶּה, וּמִתְלוֹצְצִים מִמִּי שֶׁאֵינוֹ הוֹלֵךְ בְּדַרְכֵיהֶם. בָּזֶה צָרִיךְ לְהִתְחַזֵּק לְסִבֹּל הַבּשֶׁת, וְצָרִיךְ לִמְנֹעַ מִן הָעֲבֵרוֹת אַף אִם יְבַיְּשׁוּהוּ בַּעֲבוּר מְנִיעָתוֹ.

וְכֵן יֵשׁ מִתְבַּיֵּשׁ אִם מְקַיֵּם מִצְוֹת שֶׁלֹּא נָהֲגוּ הָעוֹלָם לְקַיְּמָם. וְהַמְקַיֵּם מִצְוֹת שֶׁלֹּא נָהֲגוּ הָעוֹלָם, עִם כָּל זֶה צָרִיךְ לִסְבֹּל וּלְקַיֵּם הַמִּצְוֹת הָהֵם; וְאֵין לְהַנִּיחַ שׁוּם מִצְוָה בַּעֲבוּר הַבּוּשָׁה, כִּי צָרִיךְ לְהִתְבַּיֵּשׁ לִפְנֵי הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ שֶׁצִּוָּה עַל הַמִּצְוֹת.

כִּי זֶה דָּבָר בָּרוּר שֶׁעֶבֶד הַמֶּלֶךְ לֹא יַעֲזֹב מִצְוַת הַמֶּלֶךְ, גַּם אִם יִסְבֹּל בּשֶׁת גָּדוֹל מִן הָעוֹלָם הַמִּשְׂחָקִים עָלָיו בַּעֲשׂוֹתוֹ מָה שֶׁצִּוָּהוּ אֲדוֹנָיו. וּמִי שֶׁאֵינוֹ סוֹבֵל הַבּוּשָׁה בִּמְקוֹם הַמִּצְוָה, וּמִתְבַּיֵּשׁ לַעֲשׂוֹת הַמִּצְוָה, וְעוֹזֵב דֶּרֶךְ הַטּוֹב בַּעֲבוּר הַבּוּשָׁה – זוֹ הַבּוּשָׁה רָעָה מְאוֹד. וְכֵן אִם יִתְבַּיֵּשׁ לְהוֹדוֹת עַל הָאֱמֶת – גַּם זֶה חֹלִי רָע מְאוֹד. וְכֵן אִם יִתְבַּיֵּשׁ לְהוֹכִיחַ בְּנֵי אָדָם וּלְצַוּוֹת לָהֶם עַל הַטּוֹב. וְכֵן אִם יָשֵׁב לִפְנֵי רַבּוֹ וּמִתְבַּיֵּשׁ לִשְׁאוֹל מָה שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ, הֵן קָטָן הֵן גָּדוֹל – זֶה מְגֻנֶּה מְאוֹד. וְעַל זֶה אָמַר הַכָּתוּב (משלי ל לב): "אִם נָבַלְתָּ בְּהִתְנַשֵּׂא, וְאִם זַמּוֹתָ יָד

לְפֶה". וְאָמְרוּ הַחֲכָמִים (אבות ב ה): לֹא הַבַּיְשָׁן לָמֵד. אֶלָּא הַדֶּרֶךְ הַיָּשָׁר הוּא שֶׁלֹּא יִתְבַּיֵּשׁ לִשְׁאוֹל מָה שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ, הֵן קָטָן הֵן גָּדוֹל. הֲלוֹא תִּרְאֶה דָּוִד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל, שֶׁאָמַר (תהלים קיט מו): "וַאֲדַבְּרָה בְעֵדְתֶיךָ נֶגֶד מְלָכִים וְלֹא אֵבוֹשׁ".

חָסִיד נִקְרָא עַל שֵׁם הַבּשֶׁת, כִּי "חָסִיד" לָשׁוֹן "לֶבֶן" הוּא, כִּי תַּרְגּוּמָא שֶׁל "וְהַחֲסִידָה" הוּא "חָוָרְתָא" (ויקרא יא יט). וְכֵן "וְלֹא עַתָּה פָּנָיו יֶחֱוָרוּ" (ישעיהו כט כב). תַּרְגּוּם שֶׁל "חֲרִפָּה" הוּא "חְסוּדָא". וְכָל זֶה לָמָּה? כִּי הֶחָסִיד צָרִיךְ לְסַבֵּל בּשֶׁת כְּדֵי לְקַיֵּם אֶת הַתּוֹרָה, וְצָרִיךְ לְהַעֲבִיר מֵעַל פָּנָיו הַבּשֶׁת בְּמָקוֹם מִצְוָה; וְאָז נִקְרָא "חָסִיד", וּבָזֶה יַגִּיעַ לְנְבוּאָה, כִּדְכְתִיב (תהלים פט כ): "אָז דִּבַּרְתָּ בְחָזוֹן לַחֲסִידֶיךָ". וְיַגִּיעַ בְּבָשְׁתּוֹ לִידֵי יִרְאַת שָׁמַיִם, כִּדְכְתִיב (שמות כ יז): "וּבַעֲבוּר תִּהְיֶה יִרְאָתוֹ עַל פְּנֵיכֶם, לְבִלְתִּי תֶּחֱטָאוּ" – אֵיזֶהוּ יִרְאָה שֶׁהִיא נְכֶרֶת עַל הַפָּנִים? הֱוֵי אוֹמֵר: זוֹ הַבּוּשָׁה (נדרים כ א).

וְיִזָּהֵר מְאוֹד שֶׁלֹּא לְבַיֵּשׁ שׁוּם אָדָם, כִּי אָמְרוּ חֲכָמִים (בבא מציעא נט א): הַמַּלְבִּין אֶת פְּנֵי חֲבֵרוֹ בָּרַבִּים – אֵין לוֹ חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא. אֲבָל הָרְצִיחָה הִיא הַלְבָּנַת פָּנִים, כִּי אָזֵל סֶמָקָא וְאָתֵי חִוָּרָא (שם נח ב), וְדוֹמֶה לִרְצִיחָה. וְכֵן אָמְרוּ חֲכָמִים עוֹד (ברכות מג ב): צַעַר הַהַלְבָּנָה מַר מִמָּוֶת, עַל כֵּן יַפִּיל אָדָם אֶת עַצְמוֹ לְתוֹךְ כִּבְשַׁן הָאֵשׁ וְאַל יַלְבִּין פְּנֵי חֲבֵרוֹ בָּרַבִּים. וְלָמְדוּ מִתָּמָר: אַף עַל פִּי שֶׁהוֹצִיאוּהָ לְהִשָּׂרֵף – לֹא רָצְתָה לְהַלְבִּין פְּנֵי יְהוּדָה. וַאֲפִלּוּ בְּמָקוֹם תּוֹכֵחָה אָמְרָה תּוֹרָה (ויקרא יט יז): "וְלֹא תִשָּׂא עָלָיו חֵטְא". כֵּיצַד? תּוֹכִיחַ מִתְּחִלָּה בְּסֵתֶר וּבְנַחַת. אֲבָל אִם תּוֹכִיחֵהוּ מִתְּחִלָּה בָּרַבִּים וּתְבַיְּשֶׁנּוּ – אָז תְּקַבֵּל עָלָיו חֵטְא (ערכין טז ב). מִכָּל שֶׁכֵּן הַמְבַיֵּשׁ חֲבֵרוֹ שֶׁלֹּא בְּמָקוֹם תּוֹכֵחָה.

וְחָרְבַן יְרוּשָׁלַיִם נִתְגַּלְגֵּל עַל יְדֵי בּשֶׁת דְּבַר קַמְצָא (גיטין נה ב).

לָכֵן צָרִיךְ הָאָדָם לִזָּהֵר מְאוֹד, שֶׁלֹּא יַעֲשֶׂה דָּבָר אֲשֶׁר יַגִּיעַ מִזֶּה לְשׁוּם אָדָם בָּעוֹלָם בּשֶׁת. גַּם בְּדִבְרֵי תוֹרָה, אִם יִשָּׁא וְיִתֵּן עִם חֲבֵרוֹ וְשָׁמַע שֶׁחֲבֵרוֹ טָעָה, לֹא יֹאמַר לוֹ "טָעִיתָ" אוֹ "אֵינְךָ מֵבִין" אוֹ כַּיּוֹצֵא בָּהּ, שֶׁלֹּא יְתַבַּיֵּשׁ. אַךְ יַעֲשֶׂה עַצְמוֹ כְּאִלּוּ לֹא הֵבִין שֶׁטָּעָה. וְכֵן לֹא יְכַנֶּה שֵׁם לַחֲבֵרוֹ, שֶׁלֹּא יְתַבַּיֵּשׁ. אֶלָּא אִם יַחְפֹּץ לְדַבֵּר עַל מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ כִּנּוּי, גַּם שֶׁלֹּא בְּפָנָיו, יֹאמַר "פְּלוֹנִי מִמָּקוֹם פְּלוֹנִי" אוֹ "בְּנוֹ שֶׁל פְּלוֹנִי", אוֹ יֹאמַר סִימָנִים עַד שֶׁיִּהְיֶה נִכָּר זוֹלַת הַכִּנּוּי. וְלֹא יֹאמַר אָדָם בָּרַבִּים אוֹ בְּיִחִידִי "פְּלוֹנִי רָצָה לִתֵּן לִי בִּזְתּוֹ, וַאֲנִי לֹא רָצִיתִי אוֹתָהּ" – כִּי בָּזֶה הוּא נוֹתֵן כָּבוֹד לְעַצְמוֹ וּבשֶׁת לַחֲבֵרוֹ. וְכֵן יְדַקְדֵּק בְּכָל עִנְיָן שֶׁלֹּא יַגִּיעַ בּשֶׁת לַחֲבֵרוֹ מִתּוֹךְ דְּבָרָיו.

לְעוֹלָם יִהְיֶה אָדָם מִן הַנֶּעֱלָבִין וְאֵינָן עוֹלְבִין, וּמִן הַשּׁוֹמְעִין אֶת חֶרְפָּתָם וְאֵינָם מְשִׁיבִים. וַעֲלֵיהֶם נֶאֱמַר (שופטים ה לא): "וְאֹהֲבָיו כְּצֵאת הַשֶּׁמֶשׁ בִּגְבֻרָתוֹ" (שבת פח ב) – מִדָּה

כְּנֶגֶד מִדָּה: יַעַן אֲשֶׁר שָׁמַע חֶרְפָּתוֹ וְנֶהְפְּכוּ פָּנָיו לְיֵרָקוֹן, יַבְהִיקֵם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יוֹתֵר מֵאוֹר הַשֶּׁמֶשׁ, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו ס א): "וּכְבוֹד יְיָ עָלַיִךְ זָרַח".

מִמִּדַּת הַבּוּשָׁה יַגִּיעַ לָעֲנָוָה, כִּי יִכָּנַע לִבְנֵי אָדָם מֵחֲמַת בָּשְׁתּוֹ. וְיַגִּיעַ לְמִדַּת הַצְּנִיעוּת, כִּי הַבַּיְשָׁן יִתְבַּיֵּשׁ לַעֲשׂוֹת מַעֲשָׂיו בְּגָלוּי. אָמְרוּ חֲכָמִים: הַבָּנִים הַכְּשֵׁרִים הַבּשֶׁת נִרְאֶה עַל פְּנֵיהֶם, כִּי מִי שֶׁהוּא בַּיְשָׁן הוּא סִימָן שֶׁהוּא מִזֶּרַע אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב (יבמות עט א). אָמְרוּ חֲכָמִים: הַבּשֶׁת נוֹדַעַת בְּעֵת הַכַּעַס. וְאָמְרוּ: טוֹב שְׁנָאַת הַבַּיְשָׁן מֵאַהֲבַת הַכְּסִיל. צָרִיךְ אָדָם לְהִתְבַּיֵּשׁ מִכָּל אָדָם, וְלָשׂוּם עַל פָּנָיו מַסְוֶה הַבּוּשָׁה, כְּמוֹ שֶׁאַתָּה יָדַעְתָּ בְּעִנְיָן שָׁאוּל בְּהֶחְבְּאוֹ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (שמואל א י כב): "הִנֵּה הוּא נֶחְבָּא אֶל הַכֵּלִים". וְהָאֵל בְּחָרוֹ לְמַלְכוּתוֹ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (שם פסוק כד): "הַרְאִיתֶם אֲשֶׁר בָּחַר בּוֹ יְיָ". אָמְרוּ חֲכָמִים: הַמִּדָּה הַזֹּאת הִיא מְמַעֲלְלֵי הַנֶּפֶשׁ הַיְקָרָה,

וְהִיא לְעֻמַּת הַשִּׁלְמַת הַגּוּף. וּמִי שֶׁמִּתְבַּיֵּשׁ – תִּגְדַּל מַעֲלָתוֹ. וְיוֹתֵר תַּבְחִין וְתִתְבּוֹנֵן.

## שער ד

### שַׁעַר הָרְבִיעִי – שַׁעַר הָעַזּוּת

הָעַזּוּת הִיא מִדָּה גְּרוּעָה בְּרוֹב פְּעֻלּוֹתֶיהָ, וְהִיא הִפּוּךְ מִמִּדַּת הַבּוּשָׁה. כִּי הַבַּיְשָׁן מַעֲבִיר עַל מִדּוֹתָיו, וְחוֹמֵל וְסוֹלֵחַ וּמוֹחֵל. אֲבָל מִי שֶׁהוּא עַז פָּנִים לֹא יִתְבַּיֵּשׁ מִפְּנֵי אִישׁ, אַף עוֹמֵד בְּעַזּוּת עִם כָּל אָדָם. וְעוֹשֶׂה כָּל מַעֲשֶׂה רַע וְלֹא יִתְבַּיֵּשׁ, אַף מִתְחַזֵּק בְּרָעָתוֹ וּמִתְקַשֶּׁה בָּעֲבֵרָה. וְעַל זֶה נֶאֱמַר (ירמיהו ה ג): "חִזְּקוּ פְנֵיהֶם מִסֶּלַע"; וְנֶאֱמַר (יחזקאל ב ד): "וְהַבָּנִים קְשֵׁי פָנִים וְחִזְקֵי לֵב".

וְכָל הַמַּעֲלוֹת הַטּוֹבוֹת הַנֶּאֱמָרוֹת עַל הַבּוּשָׁה הֵן הַפֶּךְ בָּעַזּוּת. וְכַאֲשֶׁר מִתְגַּבֵּר הָאָדָם בְּמִדָּה הַזֹּאת – נִבְזֶה הוּא מְאוֹד בְּעֵינֵי אָדָם, וַאֲפִלּוּ הוּא חָכָם. וְהַרְבֵּה רָעוֹת נִגְרָרוֹת אַחַר הָעַזּוּת, שֶׁהוּא מֵעֵז פָּנִים עִם בְּנֵי אָדָם – לֹא יִמָּלֵט מִן הַמַּחֲלֹקֶת וְשִׂנְאָה וְקִנְאָה. וּמִי שֶׁהוּא מֵעַזֵּי פָּנִים הוּא מַכְחִישׁ יְחוּסוֹ (יבמות עט א). וְהוּא לֹא יִשָּׂא פְּנֵי גָּדוֹל, וּפְנֵי זָקֵן לֹא יָחוֹן, וְכָל עֲבֵרוֹת שֶׁבַּתּוֹרָה הֵם קַלּוֹת בְּעֵינָיו לַעֲבֹר עֲלֵיהֶם, הַכֹּל לְפִי רֹב הָעַזּוּת שֶׁבּוֹ. וְעָלָיו נֶאֱמַר (אבות ה כ): "עַז פָּנִים לְגֵיהִנֹּם".

הָעַז נִקְרָא "רָשָׁע", שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כא כט): "הֵעֵז אִישׁ רָשָׁע בְּפָנָיו". וְהָרְשָׁעִים מְגֻנִּים וּמְאוּסִים לִפְנֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וְשֵׁם הָרְשָׁעִים מְגֻנֶּה, כִּדְכְתִיב (שם י ז): "וְשֵׁם רְשָׁעִים יִרְקָב". עַל הַבּשֶׁת נֶאֱמַר (תהלים כה ט): "וִילַמֵּד עֲנָוִים דַּרְכּוֹ"; וְעַל הָעַז הָרָשָׁע נֶאֱמַר (שם קמו ט): "וְדֶרֶךְ רְשָׁעִים יְעַוֵּת".

מִי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ מִדַּת הָעַזּוּת, עוֹשֶׂה עֲבֵרוֹת חֲבִילוֹת חֲבִילוֹת וְחוֹשֵׁב עַצְמוֹ צַדִּיק. וְעַל דֶּרֶךְ זֶה אָנוּ מִתְוַדִּים: אֵין אָנוּ עַזֵּי פָּנִים וּקְשֵׁי עֹרֶף לוֹמַר לְפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ צַדִּיקִים אֲנַחְנוּ וְלֹא חָטָאנוּ, אֲבָל אֲנַחְנוּ וַאֲבוֹתֵינוּ חָטָאנוּ. וְזוֹ הִיא מִדָּה רָעָה חוֹלָה, מִי שֶׁהוּא רָשָׁע וְיֹאמַר "לֹא חָטָאתִי", וְעַל זֶה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שׁוֹפֵט וְאֵינוֹ מְרַחֵם עָלָיו, כְּדִכְתִיב (ירמיהו ב לה): "הִנְנִי נִשְׁפָּט אוֹתָךְ עַל אָמְרֵךְ לֹא חָטָאתִי"; וּכְתִיב (משלי כח יג): "וּמוֹדֶה וְעוֹזֵב יְרֻחָם". וְזֶה הַדֶּרֶךְ הָעַז הוּא רָחוֹק מְאוֹד מִדַּרְכֵי הַתְּשׁוּבָה. וְעַל הַזּוֹנָה נֶאֱמַר (שם ז יג): "הֵעֵזָה פָּנֶיהָ וַתֹּאמַר לוֹ". הַמִּדָּה הַזֹּאת הִיא רָעָה מְאוֹד, כִּי מְבִיאָה אֶת הָאָדָם לְבַיֵּשׁ אֶת חֲבֵרוֹ וְאֶת הָעֲנִיִּים, כְּעִנְיַן שֶׁנֶּאֱמַר (משלי יח כג): "תַּחֲנוּנִים יְדַבֶּר רָשׁ, וְעָשִׁיר יַעֲנֶה עַזּוֹת". וְכָל שֶׁכֵּן אִם מְבַיֵּשׁ אֶת רַבּוֹתָיו וּמֵעֵז פָּנָיו נֶגְדָּם, וּמַקְשֶׁה עָרְפּוֹ נֶגֶד מוֹכִיחָיו מֵרֹב עַזּוּתוֹ – אָז הַמִּדָּה הַזֹּאת מוֹצִיאָתוֹ מִן הָעוֹלָם. וְרָאוּי לְהַרְחִיקָהּ מִנַּפְשׁוֹ.

אַךְ הַמִּדָּה הַזֹּאת מְשֻׁבַּחַת מְאוֹד בְּעַזּוּת הַתּוֹרָה וְהָעֲבוֹדָה: לְהָעֵז פָּנָיו נֶגֶד הָרְשָׁעִים, וּלְהַקְשׁוֹת עֹרֶף כְּנֶגְדָּם, שֶׁלֹּא לִשְׁמֹעַ לַעֲצָתָם, וְשֶׁלֹּא לְהוֹדוֹת עַל שִׁקְרֵיהֶם וְתוֹעֲבוֹתֵיהֶם, וְשֶׁלֹּא לְהַחֲנִיף לָהֶם. וְצָרִיךְ לְהָעֵז פָּנָיו אַף בְּקִיּוּם הַמִּצְווֹת, אַף אִם יִשְׂחֲקוּ בּוֹ בְּנֵי אָדָם. וְצָרִיךְ לְהָעֵז פָּנָיו נֶגֶד רַבּוֹתָיו לִשְׁאוֹל מָה שֶּׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ, וְלֹא יִתְבַּיֵּשׁ בָּזֶה (אבות ג ה). וְצָרִיךְ לְהָעֵז פָּנָיו לְהוֹכִיחַ בְּנֵי אָדָם, לְגַלּוֹת לָהֶם חַטֹּאתֵיהֶם.

וְצָרִיךְ הָאָדָם לְהַחֲזִיק עַל הַמִּדָּה הַזֹּאת: לְהַכְנִיעַ בְּמָקוֹם הַגְּנַאי, וּלְהִתְגַּבֵּר עָלֶיהָ כְּפִי כֹּחוֹ. כִּי קָשֶׁה מְאוֹד לְהִמָּלֵט מִן הַמִּדָּה הָרָעָה הַזֹּאת, אִם לֹא שֶׁיְּשִׂים חֹזֶק כֹּחוֹ וְעֹצֶם גְּבוּרָתוֹ, לְנַצְּחוֹ וּלְהַעֲבִירוֹ מִפָּנָיו בְּמָקוֹם הַחֵטְא, וּלְהַעֲמִידוֹ בְּקִרְבּוֹ וְעַל פָּנָיו בְּמָקוֹם אֲשֶׁר מְקַבֵּל שָׂכָר עַל קַשְׁיוּת עָרְפּוֹ.

## שער ה

### שַׁעַר הַחֲמִישִׁי – שַׁעַר הָאַהֲבָה

הָאַהֲבָה כּוֹלֶלֶת מַעֲשִׂים רַבִּים יוֹתֵר מִכָּל הַמִּדּוֹת. וּבְעֵת שֶׁיְּשִׂים הָאָדָם אַהֲבָתוֹ לְרָעָה – אֵין מִדָּה רָעָה בְּכָל הַמִּדּוֹת כָּמוֹהָ. וּכְשֶׁיְּשִׂים הָאָדָם אַהֲבָתוֹ לְטוֹבָה, הִיא לְמַעְלָה מִכָּל הַמִּדּוֹת, כְּדִכְתִיב (דברים ו ה): "וְאָהַבְתָּ אֵת יְיָ אֱלֹהֶיךָ" – וְאֵין מַעֲלָה בַּעֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא יוֹתֵר מִמִּי שֶׁעוֹבֵד מֵאַהֲבָה.

וְעַתָּה שְׁמַע אֵיךְ הָאַהֲבָה מְקַלְקֶלֶת הַמַּעֲשִׂים, בְּעֵת שֶׁיְּגַבִּיר אַהֲבָתוֹ עַל חָכְמָתוֹ. כִּי כַּמָּה מִינֵי אַהֲבוֹת זוֹ מְשֻׁנָּה מִזּוֹ: הָאַהֲבָה הָאַחַת: הָאָדָם אוֹהֵב אֶת בָּנָיו. וּמֵרֹב הָאַהֲבָה אֵינוֹ מְיַסְּרָם וּמַדְרִיכָם לְדֶרֶךְ טוֹבָה, וּמַנִּיחָם לְלֶכֶת בִּשְׁרִירוּת לִבָּם הָרָע, וּמִזֶּה יָבוֹא הֶזֵּק גָּדוֹל.

הָאַהֲבָה הַשְּׁנִיָּה: אַהֲבַת מָמוֹן. וּמֵרֹב תְּשׁוּקָתוֹ אֶל הַמָּמוֹן – לֹא יִהְיֶה מַשָּׂא וּמַתָּן שֶׁלּוֹ בֶּאֱמוּנָה, וְחוֹמֶד וְעוֹשֵׁק וְגוֹזֵל כְּדֵי לְהַרְבּוֹת הוֹן. וּמֵרֹב חֶמְדַּת הָעֹשֶׁר יִקְפֹּץ יָדוֹ מִן הַצְּדָקָה, וְיִהְיֶה צַר עַיִן.

הָאַהֲבָה הַשְּׁלִישִׁית: אַהֲבַת נָשִׁים. וְאִם תִּהְיֶה לוֹ אִשָּׁה רָעָה בַּעֲלַת גַּאֲוָה, הִיא תָּסִיר מִלִּבּוֹ כָּל הַמִּצְוֹוֹת, וְהִיא תִּמְשְׁכֵהוּ אַחֲרֶיהָ. וּמֵרֹב הָאַהֲבָה אֵינוֹ מֵעֵז פָּנָיו נֶגְדָּהּ וְשׁוֹמֵעַ לַעֲצָתָהּ, וְהִיא תְּבִיאֵהוּ לִידֵי מַעֲלִים רָעִים. וְגַם מֵרֹב אַהֲבָתוֹ בַּנָּשִׁים יְסַתֵּכֵל בָּהֶן תָּדִיר, וְיָבוֹא לִידֵי נְאוּף.

הָאַהֲבָה הָרְבִיעִית הִיא אַהֲבַת קְרוֹבָיו: אָבִיו וְאִמּוֹ, אֶחָיו וְאַחְיוֹתָיו וּשְׁאָר קְרוֹבָיו, וְרֵעָיו וַחֲבֵרָיו. וּמִתּוֹךְ אַהֲבָתָם יְסַיֵּעַ לָהֶם בְּמַחֲלָקְתָּם, וְלֹא יְדַקְדֵּק אִם הֵם פָּשְׁעוּ בְּבַעֲלֵי הַמַּחֲלֹקֶת; אַךְ לְעוֹלָם יַעֲזֹר וּמָגֵן וּמְכַסֶּה עֲלֵיהֶן, וְאַף אִם פָּרְצוּ פְּרָצוֹת רַבּוֹת יָגֵן עֲלֵיהֶם. וְגַם שׁוֹמֵעַ לַעֲצָתָם, וְאַף אִם הָעֵצָה הַהִיא אֵינָהּ טוֹבָה – לֹא יָסוּר מִדִּבְרֵיהֶם. וְגַם יִרְצֶה לְהַעֲלוֹתָם לְמַעֲלוֹת שֶׁאֵינָן רְאוּיוֹת לָהֶן, כְּגוֹן לַעֲשׂוֹתָם מוֹשְׁלִים וּפַרְנָסֵי הַדּוֹר, וְלִהְיוֹת רוֹדִים בָּעָם, וַאֲפִלּוּ אִם הֵם רְשָׁעִים – לֹא יָחוּשׁ בָּזֶה. וְהִנֵּה הָאַהֲבָה מְעַוֶּרֶת עֵינָיו וּמַחֶרֶשֶׁת אָזְנָיו, וְיֵשׁ בָּזֶה קִלְקוּל גָּדוֹל, כִּי הֵם יַטְעוּ אֶת הָעוֹלָם לְהַבְלֵיהֶם.

הָאַהֲבָה הַחֲמִישִׁית הִיא אַהֲבַת אֹרֶךְ יָמִים. וּמֵרֹב שֶׁהוּא אוֹהֵב אֶת הַחַיּוּת – לֹא יַעֲמֹד בְּנִסָּיוֹן.

הָאַהֲבָה הַשִּׁשִּׁית הִיא אַהֲבַת הַכָּבוֹד. וְהָאוֹהֵב אֶת הַכָּבוֹד לֹא יִהְיוּ מַעֲשָׂיו לְשֵׁם שָׁמַיִם, כִּי בְּכָל הַמִּצְוֹוֹת שֶׁיַּעֲשֶׂה, אוֹ יִתֵּן צְדָקָה אוֹ עוֹסֵק בַּתּוֹרָה אוֹ בִּשְׁאָר מִצְוֹוֹת – תִּהְיֶה מַחְשַׁבְתּוֹ וְכַוָּנָתוֹ אַחַר הַשֶּׁבַח וְהַכָּבוֹד, וְחָפֵץ שֶׁיִּתְּנוּ לוֹ כָּבוֹד וּגְדֻלָּה. וְזֶה הֶפְסֵד גָּדוֹל בְּמַעֲשֶׂה הָעֲבוֹדָה, וַאֲפִלּוּ מִי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ תּוֹרָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים – הַכָּבוֹד מוֹצִיאוֹ מִן הָעוֹלָם. כָּל שֶׁכֵּן מִי שֶׁאֵין בּוֹ תּוֹרָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים, וְרוֹדֵף אַחַר הַכָּבוֹד, שֶׁכַּמָּה מַעֲשָׂיו מְגֻנִּים.

וְעוֹד יֵשׁ אַהֲבָה שְׁבִיעִית, שֶׁהִיא רָעָה עַל כָּל הָאַהֲבוֹת, וְהִיא אַהֲבַת תַּעֲנוּגִים וְתַפְנוּקִים: כְּגוֹן אֲכִילָה וּשְׁתִיָּה, וּשְׁאָר הֲנָאוֹת כְּגוֹן זְנוּת וְטִיּוּלִים. וְאֵין צָרִיךְ לְהַאֲרִיךְ בָּזֶה הָעִנְיָן, כִּי הָאוֹהֵב יַיִן וּמִשְׁתַּכֵּר, וְאוֹכֵל תָּמִיד מַעֲדָנִים, וְהוֹלֵךְ לְבֵית הַמִּשְׁתֶּה תָּדִיר – הוּא יִשְׁכַּח בּוֹרְאוֹ, כְּדִכְתִיב (דברים כא טו-טז): "וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ; הִשָּׁמְרוּ לָכֶם פֶּן יִפְתֶּה לְבַבְכֶם, וְסַרְתֶּם וַעֲבַדְתֶּם...", וּכְתִיב (שם לב טו): "וַיִּשְׁמַן יְשֻׁרוּן וַיִּבְעָט".

הָרוֹצֶה לְהִמָּלֵט מִפַּח יָקוּשׁ כָּל הָאַהֲבוֹת הָאֵלֶּה, צָרִיךְ חָכְמָה גְּדוֹלָה וְאֹמֶץ רַב פֶּן יִלָּכֵד בִּשְׁחִיתוֹתָם. כִּי כָּל הָאַהֲבוֹת הָאֵלֶּה מַקִּיפוֹת אֶת לֵב הָאָדָם, וְאִם יִדְחֶה אַהֲבָה אַחַת אוֹ שְׁתַּיִם מִקִּרְבּוֹ – עֲדַיִן הָאַהֲבוֹת הַנִּשְׁאָרוֹת יִרְדְּפוּהוּ מֵאוֹר אֵל חֹשֶׁךְ. עַל כֵּן יֵשׁ לְלַמֵּדְךָ,

שֶׁתִּהְיֶה זָהִיר וְזָרִיז לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בְּכָל הָאַהֲבוֹת הָאֵלֶּה, לָדַעַת בָּהֶם דַּרְכֵי הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ג ו): "בְּכָל דְּרָכֶיךָ דָּעֵהוּ".

אַהֲבַת בָּנָיו תִּהְיֶה עַל דֶּרֶךְ זֶה: שֶׁיִּחְשֹׁב לְהַדְרִיךְ בָּנָיו בְּדַרְכֵי הַמִּשְׁפָּט, וּלְלַמְּדָם מַעֲשֶׂה עֲבוֹדַת הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא, וּלְצַוּוֹת אַחֲרָיו לַעֲבֹד אֶת הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו לח יט): "אָב לְבָנִים יוֹדִיעַ אֶל אֱמִתֶּךָ"; וּכְתִיב (דברים ד ט): "וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ וְלִבְנֵי בָנֶיךָ".

וּכְמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בְּאַבְרָהָם (בראשית יח יט): "כִּי יְדַעְתִּיו, לְמַעַן אֲשֶׁר יְצַוֶּה אֶת בָּנָיו וְאֶת בֵּיתוֹ אַחֲרָיו".

וְאַהֲבַת הַמָּמוֹן תִּהְיֶה עַל דֶּרֶךְ זֶה: יֹאהַב מָמוֹנוֹ לְמַעַן אֲשֶׁר לֹא יַחְמֹד מָמוֹן אֲחֵרִים, וְלֹא יִצְטָרֵךְ לִגְנֹב וְלִגְזוֹל; וְלֹא יִצְטָרֵךְ לְקַבֵּל צְדָקָה, אַךְ מִשֶּׁלּוֹ יְפַרְנֵס אֲחֵרִים, וְיִלְבִּישׁ עֲנִיִּים וְיַאֲכִילֵם, וְיַחֲזִיק בְּמָמוֹנוֹ לוֹמְדֵי תּוֹרָה יִרְאֵי הַשֵּׁם. וְגַם מֵחֲמַת עָשְׁרוֹ יְפַנֶּה עַצְמוֹ מֵעִסְקֵי הָעוֹלָם הַזֶּה, וְיִקְבַּע עִתִּים לַתּוֹרָה וּלְקַיֵּם הַמִּצְוֹוֹת, הוֹאִיל וְיֵשׁ סְפֵק בְּיָדוֹ. וְלֹא יִבְטַח בְּרוֹב חֵילוֹ לְהִתְגָּאוֹת, אַךְ יְקָנֶה בְּמָמוֹנוֹ הַכֹּלָּה חַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא שֶׁאֵינוֹ כָּלֶה, וְעַל זֶה הַדֶּרֶךְ יֹאהַב מָמוֹנוֹ.

וְאַהֲבַת נָשִׁים תִּהְיֶה עַל דֶּרֶךְ זֶה: שֶׁיַּחְשֹׁב שֶׁהִיא מַצִּילָתוֹ מִן הַחֵטְא וּמְרַחֲקָתוּ מִן הַנִּאוּף, וּבָהּ מְקַיֵּם מִצְוַת פְּרִיָּה וּרְבִיָּה, וְהִיא מְגַדֶּלֶת אֶת בָּנָיו. וְהִיא עוֹבֶדֶת לוֹ כָּל יָמֶיהָ, וּמְכִינָה לוֹ מַאֲכָלָיו וּשְׁאָר צָרְכֵי הַבַּיִת. וּמִתּוֹךְ כָּךְ יִהְיֶה פָּנוּי לִלְמֹד תּוֹרָה וְלַעֲסֹק בַּמִּצְוֹוֹת, וְהִיא עוֹזֶרֶת לוֹ לַעֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ.

וְאַהֲבַת אָבִיו וְאִמּוֹ תִּהְיֶה עַל דֶּרֶךְ זֶה: שֶׁיַּחְשֹׁב שֶׁגִּדְּלוּהוּ, וְטָרְחוּ בּוֹ לְלַמְּדוֹ דַּרְכֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וְהוֹרוּהוּ וְחִנְּכוּהוּ לַתּוֹרָה וְלַמִּצְוֹוֹת. וּבָהֶם יְקַיֵּם מִצְוַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, כְּדִכְתִיב (שמות כ יב): "כַּבֵּד אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמֶּךָ".

וְאָחִיו וַאֲחִיוֹתָיו וּשְׁאָר קְרוֹבָיו יֹאהַב עַל דֶּרֶךְ זֶה: שֶׁהֵם עוֹסְקִים בּוֹ לַהֲבִיאוֹ לְמַעֲלוֹת טוֹבוֹת, וְהֵם מְסַיְּעִים אוֹתוֹ לַעֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ. וְהוּא יַעֲסֹק בָּהֶם לְלַמְּדָם וּלְהוֹכִיחָם, וְלֹא יִשָּׂא לָהֶם פָּנִים, וּבָזֶה יֵשׁ לוֹ שָׂכָר וְהִיא מִדָּה גְּדוֹלָה, כְּדִכְתִיב (תהלים טו ג): "וְחֶרְפָּה לֹא נָשָׂא עַל קְרֹבוֹ".

וְהַרְבֵּה תּוֹעֶלֶת יֵשׁ לוֹ לָאָדָם בִּקְרוֹבָיו, כַּדֶּרֶךְ שֶׁמָּצִינוּ בְּלוֹט, אֲשֶׁר הִצִּילוֹ אַבְרָהָם וְנִלְחַם עֲבוּרוֹ; וְגַם בִּסְדוֹם נִצַּל בִּזְכוּת אַבְרָהָם.

וְיֹאהַב רֵעָיו וּשְׁאָר כָּל יִשְׂרָאֵל אַהֲבָה שְׁלֵמָה, לְקַיֵּם מָה שֶּׁנֶּאֱמַר (ויקרא יט יח): "וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ". וְזֶהוּ כְּלָל גָּדוֹל בַּתּוֹרָה: דַּעֲלָךְ סָנֵי – לְחַבְרָךְ לָא תַּעֲבֵד (שבת לא א). וְגָדוֹל מִזֶּה (בראשית ט ו): "כִּי בְּצֶלֶם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם" (ירושלמי נדרים ט ו).

וְיֵשׁ תּוֹעֶלֶת גְּדוֹלָה לְמִי שֶׁנּוֹהֵג בְּחִבָּה וּבְרֵעוּת עִם בְּנֵי אָדָם;

תּוֹעֶלֶת הָאַהֲבַת בָּעוֹלָם הַזֶּה, וּשְׁנֵיָה לָעוֹלָם הַבָּא: תּוֹעֶלֶת הָעוֹלָם הַזֶּה: כִּי מִי שֶׁמִּתְנַהֵג בְּאַהֲבָה עִם כָּל אָדָם יַעַזְרוּהוּ הַכֹּל: אִם יִפֹּל יְרִבוּ עוֹזְרָיו וְסוֹמְכָיו, וְאִם יַעֲמֹד אָדָם נֶגְדּוֹ לָרִיב עִמּוֹ – רַבִּים יַעֲמְדוּ אֶצְלוֹ לְהַצִּילוֹ. וְאִם יְדַבְּרוּ עָלָיו רָעָה – רַבִּים יַשְׁתִּיקוּ הַמְדַבְּרִים אֶת הָרָעָה וּמַכְלִימִים אוֹתָם. וְאִם תָּבוֹא עָלָיו צָרָה, הַכֹּל מִצְטַעֲרִים עָלָיו וְנוֹתְנִים לוֹ יָד. וְאִם יָבוֹא לִידֵי דַּחַק וְעֹנִי, רַבִּים יְרַחֲמוּהוּ בְּנְתִינַת מַתְּנוֹתֵיהֶם.

תּוֹעֶלֶת הָעוֹלָם הַבָּא: מֵחֲמַת שֶׁהוּא נֶאֱהָב לַכֹּל – אָז דְּבָרָיו נִשְׁמָעִים, וְיִהְיֶה יָכֹלֶת בְּיָדוֹ לְהוֹכִיחַ בְּנֵי אָדָם שֶׁיֵּיטִיבוּ מַעֲשֵׂיהֶם. וְגַם מִתּוֹךְ הָאַהֲבָה יַעֲמֹד בְּשָׁלוֹם עִם הַכֹּל, וּמִתּוֹךְ כָּךְ הוּא שָׁקֵט וְשָׁלֵו, וּפָנוּי לִלְמֹד תּוֹרָה וְלַעֲשׂוֹת מַעֲשִׂים טוֹבִים. וְגַם מִתּוֹךְ הָאַהֲבָה יַעַזְרוּהוּ, וְיַעֲשׂוּ מְלַאכְתּוֹ וְיִגְּעוּ בַּעֲדוֹ, וְיִמְצָא הַרְוָחָה יְתֵרָה לַעֲבֹד הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ עֲבוֹדָה שְׁלֵמָה. וּמֵחֲמַת הָאַהֲבָה הוּא נוֹשֵׂא חֵן בְּעֵינֵי כָּל רוֹאָיו, וּמַעֲשָׂיו הַטּוֹבִים יִהְיוּ מְקֻבָּלִים לַכֹּל, וְכָל אֶחָד יַחְמֹד לַעֲשׂוֹת כְּמַעֲשֵׂהוּ.

וּבְאֵיזֶה דֶּרֶךְ יַגִּיעַ הָאָדָם לְאַהֲבַת כָּל אָדָם? אַשְׁכִּילְךָ וְאוֹרֶךָּ:

הַדֶּרֶךְ הוּא שֶׁיַּעֲזֹר בְּנַפְשׁוֹ וּבְמָמוֹנוֹ לְכָל אָדָם כְּפִי יְכָלְתּוֹ.

הָעֵזֶר בְּנַפְשׁוֹ הוּא שֶׁיִּשָּׂרֵת לְכָל אָדָם, הֵן עָנִי הֵן עָשִׁיר, וְיִטְרַח עֲבוּרָם.

הָעֵזֶר בְּמָמוֹנוֹ הוּא, שֶׁיַּלְוֶה לֶעָשִׁיר בְּעֵת הִצְטָרְכוֹ לְמָעוֹת, וְכֵן לֶעָנִי יַלְוֶה בִּשְׁעַת דּוֹחֲקוֹ, וְכֵן יְפַקְּדֵהוּ בְּמַתָּנָה כְּפִי כּוֹחוֹ, וְלִקְצָת הָעִתִּים יִשְׁלַח מָנוֹת וְדוֹרוֹנוֹת גַּם לַעֲשִׁירִים. וְיִהְיֶה וַתָּרָן בְּשֶׁלּוֹ. אִם יִהְיֶה לוֹ עֵסֶק עִם בְּנֵי אָדָם, יִהְיֶה כָּל מַשָּׂא וּמַתָּן שֶׁלּוֹ בֶּאֱמוּנָה, וְאַל יַקְפִּיד בְּדָבָר מוּעָט עַל חֲבֵרוֹ. לְעוֹלָם יִהְיֶה חָפֵץ שֶׁחֲבֵרוֹ יֵהָנֶה מִמֶּנּוּ, וְאַל יִשְׁתַּדֵּל הוּא לֵהָנוֹת מֵחֲבֵרוֹ. וּלְעוֹלָם יִהְיוּ דְּבָרָיו בְּנַחַת עִם בְּנֵי אָדָם: אִם בִּיְשֻׁהוּ אָדָם – אַל יְבַיְּשֵׁהוּ, וְאִם הִטְעֲהוּ אָדָם – אַל יַטְעֵהוּ. יִסְבֹּל עוֹל צַוָּארוֹ עוֹל הָעוֹלָם, וְהוּא אַל יַכְבִּיד עֲלֵיהֶם. וְלֹא יִתְקוֹטֵט עִם שׁוּם אָדָם, וְיַקְבֵּל כָּל אָדָם בְּשִׂמְחָה וּבְסֵבֶר פָּנִים יָפוֹת, כִּי הַסְּבָרַת פָּנִים תְּחַזֵּק הָאַהֲבָה. וְיִשָּׂא וְיִתֵּן עִם חֲבֵרוֹ בְּטוּבָתוֹ, וְינַחֵם כָּל אָדָם מֵעֲצָבוֹ וּמִדַּאֲגָתוֹ. אִם גִּלָּה לוֹ אָדָם סוֹד – אַל יְגַלֶּהוּ, אַף אִם יַכְעִיסֶהוּ. וְלֹא יְדַבֵּר עַל שׁוּם אָדָם רַע, וְלֹא יִשְׁמַע שֶׁיְּדַבְּרוּ רָעוֹת עַל אָדָם. וּלְעוֹלָם יִשְׁתַּדֵּל לִמְצוֹא זְכוּת עַל בְּנֵי אָדָם בְּמָקוֹם שֶׁאֶפְשָׁר לִהְיוֹת, וְיוֹתֵר יְזַהֵר בָּזֶה, וְאָז יִהְיֶה אָהוּב לַכֹּל. וְיכַבֵּד כָּל אָדָם בְּמַעֲשָׂיו וּבְדִבְרָיו. וְלֹא יִתְגָּאֶה עַל שׁוּם אָדָם, אַךְ יִכָּנַע תַּחַת כָּל אָדָם. וּבְכָל מַעֲשָׂיו יְכַוֵּן לְשֵׁם שָׁמַיִם. וְצָרִיךְ מְאוֹד לְהִזָּהֵר מֵחֶבְרַת בְּנֵי אָדָם שֶׁאֵינָם מְהֻגָּנִים, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִלְמַד מִמַּעֲשֵׂיהֶם, וּלְהִתְרַחֵק מִמּוֹשַׁב לֵצִים.

וְאָמַר הֶחָכָם לִבְנוֹ: שְׁמַע בְּנִי! כִּי יַעֲלֶה בִּלְבָבְךָ לְהִתְחַבֵּר עִם בְּנֵי אָדָם – הִתְחַבֵּר עִם חֲכָם, כְּדִכְתִיב (משלי יג כ): "הוֹלֵךְ אֶת חֲכָמִים יֶחְכָּם"; וְנֶאֱמַר (שם ט ט): "תֵּן לְחָכָם וְיֶחְכָּם עוֹד". שֶׁאִם תֶּחְכַּם – יְפָאֲרֶךָּ וְלֹא יַחֲלֹק עַל חָכְמָתְךָ, וְאָז תֵּדַע שֶׁתּוּכַל לִסְמֹךְ עַל חָכְמָתְךָ.

אִם תְּכַבְּדֵהוּ – יְכַבֶּדְךָ; תְּהַדְּרֵהוּ – יְהַדָּרְךָ; וְאִם תִּצְטָרֵךְ לְעֶזְרָתוֹ – יַעֲזָרְךָ; וּמָה שֶׁתֹּאמַר יַצְדִּיקְךָ; אִם תִּכְעַס – יְסַבָּלְךָ; וְתִלְמַד מִמַּעֲשָׂיו הַטּוֹבִים. וְהִתְחַבֵּר עִם כָּל אָדָם שֶׁתִּלְמַד מִמֶּנּוּ דְּבָרִים אֲשֶׁר יְבִיאוּךָ לַעֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ. וְאָמְרוּ חֲכָמִים: כְּשֶׁתִּרְצֶה לַחֲבֹר עִם אֵיזֶה אָדָם – הַכְעִיסֵהוּ, וְאִם יוֹדֶה לְךָ הָאֱמֶת בְּשָׁעַת כַּעֲסוֹ – הִתְחַבֵּר לוֹ; וְאִם לָאו – עָזֹב אוֹתוֹ. וְאַל תִּתְחַבֵּר אֶלָּא לְמִי שֶׁיַּכִּיר אֶת עֶרֶךְ עַצְמוֹ, וּמִי שֶׁאֵינוֹ מַכִּיר אֶת עֶרֶךְ עַצְמוֹ – אֵין טוֹב בְּחֶבְרָתוֹ. קְנֵה לְךָ חָבֵר הַמּוֹכִיחַ אוֹתְךָ בַּעֲשׂוֹתְךָ שֶׁלֹּא כַּהֹגֶן, וְהַמְלַמֶּדְךָ לַעֲשׂוֹת הַטּוֹב, וְאַל תָּקֹץ בְּתוֹכַחְתּוֹ; וְהָעוֹזֵר אוֹתְךָ בְּנַפְשׁוֹ וּבְמָמוֹנוֹ, וְהָעוֹזֵר קְנֵה וְלֹא תִמְכֹּר, וְזֶהוּ חֲבֵרְךָ הַנֶּאֱמָן. אֲבָל חָבֵר הַמַּחֲנִיף וְהַמְיַשֵּׁר לְךָ טָעוּתְךָ וְשִׁגְגָתְךָ, וְהַמְנַחֵם אוֹתְךָ עַל מַעֲשֶׂיךָ הָרָעִים – הִסְתַּלֵּק מֵעָלָיו, וּמְנַע רַגְלְךָ מִנְּתִיבָתוֹ.

וְכֵן חָבֵר שֶׁיְּקַח מִמְּךָ צְרָכוֹ, וְיִזְקְקְךָ הֶזֵק גָּדוֹל עֲבוּר הֲנָאָה מוּעֶטֶת – מַהֵר וְסוּר מֵעָלָיו. וְאַל תִּתְחַבֵּר לַמַּסְכִּימִים עַל הָעַוָּלָה, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו ח יב): "לֹא תֹאמְרוּן קֶשֶׁר, לְכֹל אֲשֶׁר יֹאמַר הָעָם הַזֶּה קֶשֶׁר".

וְאָסוּר לְהִתְחַבֵּר עִם רָשָׁע בְּעִסְקֵי הָעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר (דברי הימים ב כ לז): "בְּהִתְחַבֶּרְךָ עִם אֲחַזְיָהוּ, פָּרַץ יְיָ אֶת מַעֲשֶׂיךָ".

וַאֲפִלּוּ לִדְבַר מִצְוָה אָסוּר לְהִתְחַבֵּר לָרָשָׁע, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ג לא): "אַל תְּקַנֵּא בְּאִישׁ חָמָס, וְאַל תִּבְחַר בְּכָל דְּרָכָיו". וְאָמְרוּ חֲכָמִים בְּאָבוֹת דְּרַבִּי נָתָן (ט ד): תִּתְרַחֵק מִשָּׁכֵן רַע, וְאַל תִּתְחַבֵּר לָרָשָׁע אֲפִלּוּ לִדְבַר מִצְוָה. וְרִבּוּ דַּרְכֵי הַמָּוֶת הַנִּמְצָאִים בְּחֶבְרַת הָרְשָׁעִים.

וְאִם יְדַקְדֵּק אָדָם עַל עַצְמוֹ, וְיִהְיוּ דְּבָרָיו בְּנַחַת עִם הַבְּרִיּוֹת וְדַעְתּוֹ מְעֹרֶבֶת עִמָּהֶם, נֶעֱלָב וְאֵינוֹ עוֹלֵב, וּמְכַבֵּד אֲפִלּוּ אוֹתָם הַמְקַלִּים בּוֹ, וְנוֹשֵׂא וְנוֹתֵן בֶּאֱמוּנָה, וְלֹא יַרְבֶּה בַּאֲרוּחַת עַמֵּי הָאָרֶץ וּישִׁיבָתָם, וְלֹא יֵרָאֶה נִרְאֶה תָּמִיד אֶלָּא עוֹסֵק בַּתּוֹרָה, וְעָטוּף בְּצִיצִית וּמַכְתָּר בִּתְפִלִּין, וְעוֹשֶׂה בְּכָל מַעֲשָׂיו לִפְנִים מִשּׁוּרַת הַדִּין, וְהוּא שֶׁלֹּא יִתְרַחֵק הַרְבֵּה וְלֹא יִשְׁתּוֹמֵם, עַד שֶׁיִּמְצְאוּ הַכֹּל מְקַלְסִים אוֹתוֹ וְאוֹהֲבִים אוֹתוֹ וּמִתְאַוִּים לְמַעֲשָׂיו – הֲרֵי זֶה קִדֵּשׁ אֶת הַשֵּׁם, וְעָלָיו הַכָּתוּב אוֹמֵר (ישעיהו מט ג): "וַיֹּאמֶר לִי עַבְדִּי אָתָּה, יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר בְּךָ אֶתְפָּאָר".

וְאַהֲבַת אֹרֶךְ יָמִים תִּהְיֶה עַל דֶּרֶךְ זֶה: שֶׁיֹּאהַב יְמֵי חַיָּיו לֹא עָבוּר שֶׁיֹּאכַל וְיִשְׁתֶּה וְיֵהָנֶה בִּימֵי הֶבְלוֹ, אַךְ יַחְשֹׁב: מְלֹאכֶת הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוֹות מְרֻבָּה, וְאִם הָיִיתִי חַי כִּפְלַיִם וְכִפְלֵי כִפְלַיִם – לֹא הָיִיתִי יָכוֹל לְהַשְׁלִים חֹק הַתּוֹרָה וּלְהַשִּׂיג מַעֲלוֹת הַתּוֹרָה, אֲשֶׁר בָּהֶם יִתְרַצֶּה עֶבֶד אֶל אֲדוֹנָיו. וְעַל דֶּרֶךְ זֶה יֹאהַב יְמֵי חַיָּיו, כִּי בָּהֶם יִקְנֶה עֲבוּדַת הַבּוֹרֵא בָּרוּךְ הוּא וְיִרְאָתוֹ הַטְּהוֹרָה וְאַהֲבָתוֹ, וְיִקְנֶה צֵידָה בָּעוֹלָם הַזֶּה אֲשֶׁר יָבִיא אוֹתוֹ לְעוֹלָם הַבָּא. וְיִקְנֶה בָּעוֹלָם וּבַיָּמִים הַכְּלִים – עוֹלָם הַקַּיָּם, תַּעֲנוּג אֲשֶׁר לֹא יִפָּסֵק לְעוֹלָם וּלְעוֹלְמֵי עוֹלָמִים. וְתָמִיד יִירָא

מִן הַמָּוֶת, כִּי שָׁמָּא עֲדַיִן לֹא הִגִּיעַ לְתַכְלִית הַשְׁלֵמוּת אֲשֶׁר בְּכוֹחוֹ לְהַגִּיעַ, וּבְכָל יוֹם וָיוֹם יוֹסִיף אַהֲבָה וְיִרְאָה לַמָּקוֹם.

אֲבָל חַיִּים שֶׁאֵין בָּהֶם יִרְאַת הַשֵּׁם – אֵין זֶה נִקְרָא "חַיִּים", וְיָקוּץ וְיִמְאַס בְּחַיִּים שֶׁהֵם נֶגֶד הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר בְּרִבְקָה (בראשית כז מו): "קַצְתִּי בְחַיַּי מִפְּנֵי בְּנוֹת חֵת, אִם לֹקֵחַ יַעֲקֹב אִשָּׁה מִבְּנוֹת חֵת כָּאֵלֶּה מִבְּנוֹת הָאָרֶץ, לָמָּה לִי חַיִּים". וּלְכָךְ בִּמְקוֹם שֶׁיֵּשׁ חִלּוּל הַשֵּׁם לֹא יָחוּשׁ עַל חַיָּיו, וְתָמִיד יְהֵא לִבּוֹ נָכוֹן לְמָסוֹר עַצְמוֹ עַל קִדּוּשׁ הַשֵּׁם בְּכָל הַמִּצְוֹות, הֵן בַּקַּלּוֹת וְהֵן בַּחֲמוּרוֹת.

וְאַהֲבַת הַכָּבוֹד הִיא רָעָה מְאוֹד, לָכֵן יִתְרַחֵק מִן הַכָּבוֹד בְּכָל יְכָלְתּוֹ. וְאִם אָדָם מִתְרַחֵק מִשְּׁנֵי דְּבָרִים, וְהֵם כָּבוֹד וַהֲנָאַת אֲחֵרִים – אָז הוּא קָרוֹב לְכָל הַמַּעֲלוֹת הַטּוֹבוֹת. כִּי הַכָּבוֹד מְקַלְקֵל כָּל הַמַּעֲשִׂים, כִּי בְּכָל הַמַּעֲשִׂים שֶׁיַּעֲשֶׂה יַחֲשֹׁב לְהִתְכַּבֵּד. וַאֲפִלּוּ לֹא יָחוּשׁ עַל הַכָּבוֹד, אִם הוּא רוֹדֵף לֵהָנוֹת מֵאֲחֵרִים – אָז כָּל מַעֲשָׂיו מְקֻלְקָלִים, כִּי תָּמִיד יַטֶּנּוּ לִבּוֹ אַחַר הַבֶּצַע. לָכֵן יִתֵּן אֶל לִבּוֹ לְהִתְרַחֵק מִן הַכָּבוֹד, וְגַם מִלֵּהָנוֹת מֵאֲחֵרִים.

וְלִפְעָמִים יֵשׁ מִצְוָה בִּרְדִיפַת כָּבוֹד, כְּמוֹ אִם הוּא אִישׁ צַדִּיק וְחָכָם, וְהָעוֹלָם מְזַלְזְלִים בּוֹ וּמְצַחֲקִים עָלָיו עֲבוּר מַעֲשָׂיו הַטּוֹבִים, וּמִתּוֹךְ כָּךְ דְּבָרָיו בְּזוּיִים וְאֵינָם נִשְׁמָעִים. וְאִם הָיָה בּוֹ כֹּחַ לָכֹף בְּנֵי אָדָם שֶׁיְּכַבְּדוּהוּ וְיִשְׁמְעוּ תּוֹכָחוֹתָיו וּדְבָרָיו – בָּזֶה יֵשׁ לִרְדֹּף אַחַר הַכָּבוֹד כְּדֵי לְהוֹכִיחַ בְּנֵי אָדָם. כְּגוֹן אִם בְּזוּהוּ בָּרַבִּים – אֵין לוֹ לְמַחֹל עַד שֶׁיְּפַיְּסוּהוּ. אֲבָל רַב פְּעָמִים יִסְתַּלֵּק מִן הַכָּבוֹד וְיִבְרַח מִמֶּנּוּ. הֲלוֹא אָמְרוּ חֲכָמִים (אבות ד כא): הַקִּנְאָה וְתַאֲוָה וְהַכָּבוֹד מוֹצִיאִים אֶת הָאָדָם מִן הָעוֹלָם. וְלֹא יִלְמַד וְלֹא יַעֲשֶׂה שׁוּם מַעֲשֶׂה טוֹב כְּדֵי שֶׁיִּתְכַּבֵּד; אַךְ יַעֲשֶׂה מַעֲשֶׂה הַטּוֹב לְשֵׁם הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, וְסוֹף הַכָּבוֹד לָבוֹא.

אַהֲבַת תַּעֲנוּגִים, כְּגוֹן אֲכִילָה וּשְׁתִיָּה וְשֵׁנָה: דַּע שֶׁצָּרִיךְ הָאָדָם שֶׁיְּכַוֵּן מַעֲשָׂיו כֻּלָּם כְּדֵי לֵידַע אֶת הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא, וְיִהְיֶה שִׂבְתּוֹ וְקוּמוֹ וְדִבּוּרוֹ – הַכֹּל לְעֻמַּת זֶה הַדָּבָר. כֵּיצַד? כְּשֶׁיִּשָּׂא וְיִתֵּן, אוֹ יַעֲשֶׂה שׁוּם מַעֲשֶׂה אוֹ מְלָאכָה, לֹא יִהְיֶה בְּלִבּוֹ זִכְרוֹן מָמוֹן לְבַד; אֶלָּא יַעֲשֶׂה דְּבָרִים אֵלּוּ כְּדֵי שֶׁיִּמְצָא דְּבָרִים שֶׁהַגּוּף צָרִיךְ בָּהֶם, מֵאֲכִילָה וּשְׁתִיָּה וִישִׁיבַת בַּיִת וּנְשִׂיאַת אִשָּׁה. וּכְשֶׁיֹּאכַל וְיִשְׁתֶּה וְיִבְעַל, לֹא יָשִׂים אֶל לִבּוֹ דְּבָרִים הַלָּלוּ כְּדֵי לֵהָנוֹת, עַד שֶׁנִּמְצָא שֶׁאֵינוֹ אוֹכֵל וְשׁוֹתֶה אֶלָּא הַמְּתוּק לַחֵךְ, וְיִבְעַל כְּדֵי לֵהָנוֹת; אֶלָּא שֶׁיָּשִׂים אֶל לִבּוֹ שֶׁיֹּאכַל כְּדֵי לְהַבְרוֹת גּוּפוֹ וְאֵבָרָיו. לְפִיכָךְ לֹא יֹאכַל כָּל שֶׁהַחֵךְ מִתְאַוֶּה כְּמוֹ הַכֶּלֶב וְהַחֲמוֹר, אֶלָּא יֹאכַל דְּבָרִים הַמּוֹעִילִים לַגּוּף, אִם מָרִים אִם מְתוּקִים. וְלֹא יֹאכַל דְּבָרִים הָרָעִים לַגּוּף, אַף עַל פִּי שֶׁהֵם מְתוּקִים לַחֵךְ. בְּזֶה הַמִּנְהָג יַנְהִיג עַצְמוֹ, וְיָשִׂים אֶל לִבּוֹ שֶׁיִּהְיֶה שָׁלֵם וְחָזָק, כְּדֵי שֶׁתִּהְא נַפְשׁוֹ יְשָׁרָה לְדַעַת אֶת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. כִּי אִי אֶפְשָׁר שֶׁיְּבִין וְיִתְחַכֵּם בַּתּוֹרָה וּבַמִּצְוֹות, וְהוּא חוֹלֶה אוֹ אֶחָד מֵאֵבָרָיו כּוֹאֵב לוֹ. לְפִיכָךְ אֵין טוֹב לְהִתְעַנּוֹת תָּמִיד, פֶּן יֵחָלֵשׁ כּוֹחוֹ

וְיִתְמַעֵט שִׂכְלוֹ. לָכֵן צָרִיךְ לְתַקֵּן כָּל עִנְיָנָיו לַעֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ: אִם יְמַלֵּא כְּרֵסוֹ – אָז יִכְבַּד בְּגוּפוֹ; וְאִם יְמַעֵט מְזוֹנוֹ – אָז יֵחָלֵשׁ. וְזֶה טוֹב לְךָ, אֲשֶׁר תַּמְעִיט בְּמִינֵי הַלִּפְתָּן, וְתִסְמֹךְ עַל לִפְתָּן אֶחָד בְּעוֹד שֶׁתּוּכַל, וְיִהְיֶה דַּי לְךָ מִמֶּנּוּ מְעַט כְּפִי מַה שֶׁתּוּכַל. וְהִתְכַּוֵּן בּוֹ לְהַגִּיעַ הַלֶּחֶם אֶל בִּטְנְךָ, וְלֹא לְהִתְעַנֵּג. וְהַרְגֵּל נַפְשְׁךָ קְצָת הָעִתִּים מִבְּלִי לִפְתָּן, כְּדֵי לְהַנְהִיג טִבְעֲךָ עַד שֶׁיְּקַל עָלֶיךָ בְּעֵת הִמָּנְעוֹ. וְאִם תּוּכַל תַּעֲזֹב הַלִּפְתָּן, אֲשֶׁר יֵשׁ בּוֹ יְגִיעָה וְטִרַח. וְשִׂים אָכִילָתְךָ בַּיּוֹם קְלָה מֵאֲכִילָתְךָ בַּלַּיְלָה. וְתִתְנַהֵג לֶאֱכֹל פַּעֲמַיִם בַּיּוֹם, כְּדֵי שֶׁתְּהֵא תְּנוּעַת אֵיבָרֶיךָ קַלָּה בַּיּוֹם, וּמְתוּקָ כְּךָ יָקֵלוּ עָלֶיךָ עִנְיְנֵי תּוֹרָתְךָ. וְתִתְנַהֵג לִשְׁתּוֹת מַיִם, אֶלָּא אִם כֵּן תִּהְיֶה כַּוָּנָתְךָ בִּשְׁתִיַּת הַיַּיִן לְתוֹעֶלֶת גּוּפְךָ אוֹ לְהַעֲבִיר הַדְּאָגָה. וְהִזָּהֵר מְאוֹד מֵהַרְבּוֹת מִמֶּנּוּ, כִּי הוּא מְשַׁכֵּר וּמַרְחִיק לַתּוֹרָה.

וְזֶה הַכְּלָל יִהְיֶה לְעוֹלָם בְּיָדְךָ: אַל יְמַלֵּא אָדָם כָּל תַּאֲוָתוֹ מֵאֲכִילָה וּשְׁתִיָּה, אַף יֹאכַל וְיִשְׂתֶּה לְהַעֲמִיד גּוּפוֹ עַל בֶּרְיוֹ, וְיִמְשֹׁךְ יָדָיו מִן הַמַּתָּר. וְאַל יֹאהַב הָאָדָם אֶת הָעוֹלָם כְּדֵי שֶׁיֹּאכַל וְיִשְׂתֶּה וְיֵהָנֶה מִמֶּנּוּ. וְכֵן אָמַר אֶחָד מִן הַחֲכָמִים: אֹכַל לְמַעַן אֶחְיֶה. וְאָמַר הַכְּסִיל: אֶחְיֶה לְמַעַן אֹכַל. וְעַל זֶה נֶאֱמַר (משלי יג כה): "צַדִּיק אֹכֵל לְשֹׂבַע נַפְשׁוֹ, וּבֶטֶן רְשָׁעִים תֶּחְסָר". וְכֵן הַנּוֹשֵׂא אִשָּׁה יַחְשֹׁב לְשֵׁם שָׁמַיִם, שֶׁיְּקַיֵּם פְּרִיָּה וּרְבִיָּה, וְיִהְיֶה לוֹ זֶרַע עוֹבְדֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ וְיִרְאֵי שָׁמַיִם. אוֹ יַחְשֹׁב שֶׁיְּמַלֵּא תַּאֲוָתוֹ וְיִכֹּלֶה יִצְרוֹ בְּאִשְׁתּוֹ, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִתְאַוֶּה לְנָשִׁים אֲחֵרוֹת. אוֹ כְּדֵי לְפָקֹד אֶת אִשְׁתּוֹ כְּשֶׁהוּא יוֹדֵעַ שֶׁהִיא מִתְאַוָּה לוֹ, כְּדֵי שֶׁלֹּא תִּתְאַוֶּה לַאֲנָשִׁים אֲחֵרִים. אוֹ יְכַוֵּן לְהַבְרוֹת גּוּפוֹ, שֶׁיְּצִיאַת הַזֶּרַע מִמֶּנּוּ הִיא בְּרִיאוּת הַגּוּף. אֲבָל הַמַּרְבֶּה לְשַׁמֵּשׁ יוֹתֵר מִדַּי – יְבוֹאוּ עָלָיו חוֹלָאִים רַבִּים.

וְהַמְּהַלֵּךְ בְּדֶרֶךְ זֶה, כָּל יָמָיו כֻּלּוֹ הוּא עוֹבֵד הַשֵּׁם בְּרוּךְ הוּא. וַאֲפִלּוּ בְּשָׁעָה שֶׁנּוֹשֵׂא וְנוֹתֵן, וַאֲפִלּוּ בְּשָׁעָה שֶׁבּוֹעֵל, מִפְּנֵי שֶׁמַּחֲשַׁבְתּוֹ בְּכֹל כְּדֵי שֶׁיִּמְצָא צָרְכָיו בִּלְבַד, עַד שֶׁיִּהְיֶה גּוּפוֹ שָׁלֵם לַעֲבֹד אֶת הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא. וַאֲפִלּוּ בְּשָׁעָה שֶׁיָּשֵׁן, אִם יָשֵׁן בִּשְׁבִיל שֶׁתְּנוּחַ נַפְשׁוֹ עָלָיו, וְיָנוּחַ גּוּפוֹ שֶׁלֹּא יֶחֱלֶה, כִּי לֹא יוּכַל לַעֲבֹד אֶת הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא וְהוּא חוֹלֶה, וְנִמְצָא שֹׁנֶה שֶׁלּוֹ עֲבוֹדָה לַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא. עַל עִנְיָן זֶה צִוּוּ חֲכָמִים וְאָמְרוּ (אבות ב יב): כָּל מַעֲשֶׂיךָ יִהְיוּ לְשֵׁם שָׁמַיִם. וְהוּא שֶׁאָמַר שְׁלֹמֹה בְּחָכְמָתוֹ (משלי ג ו): "בְּכָל דְּרָכֶיךָ דָּעֵהוּ, וְהוּא יְיַשֵּׁר אֹרְחֹתֶיךָ".

יַעֲזֹב אָדָם כָּל הָאֲהֻבוֹת וְיִדְבַּק בְּאַהֲבַת הַבּוֹרֵא בָּרוּךְ הוּא, כְּדִכְתִיב (דברים ו ה): "וְאָהַבְתָּ אֵת יְיָ אֱלֹהֶיךָ". וְאַהֲבַת הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא, הִיא תַּכְלִית כָּל הַתְּכוּנוֹת וְסוֹף כָּל הַמַּעֲלוֹת בְּמַדְרֵגוֹת כָּל אַנְשֵׁי הָעֲבוֹדָה, וְכָל הַמִּדּוֹת הֵן כְּמוֹ סֻלָּם לְמַעֲלַת הָאַהֲבָה. וְהִיא נִדְבַּת הַנְּפָשׁוֹת מֵאַנְשֵׁי הַחֲסִידִים וְהַנְּבִיאִים וְהַפְּרוּשִׁים, וְסוֹפָן אֵין לְמַעְלָה הֵימֶנָּה.

וְהַרְבֵּה פְּעָמִים מַקְדִּים הַסֵּפֶר יִרְאַת הָאֱלֹהִים עַל אַהֲבָתוֹ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (דברים י יב): "וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל, מָה יְיָ אֱלֹהֶיךָ שֹׁאֵל מֵעִמָּךְ, כִּי אִם לְיִרְאָה אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ וּלְאַהֲבָה אוֹתוֹ". וּמִפְּנֵי שֶׁהָאַהֲבָה הִיא תַּכְלִית הַפְּרִישׁוּת וְסוֹפָהּ, וְהַקְּרוֹבָה שֶׁבַּמַּדְרֵגוֹת אֶל מַדְרֵגַת אַהֲבַת הָאֱלֹהִים. וְאִי אֶפְשָׁר שֶׁיַּגִּיעַ הָאָדָם אֵלֶיהָ אֶלָּא אַחַר שֶׁתִּקְדֹּם יִרְאָתוֹ וּפַחְדּוֹ וּפַחְדּוֹ מֵהָאֱלֹהִים. וְעַל כֵּן הִקְדִּימָה הַיִּרְאָה לָאַהֲבָה.

וּמָה הִיא הָאַהֲבָה? הִיא אַהֲבַת הַנֶּפֶשׁ וּנְטוֹתָהּ מֵעַצְמָהּ אֶל הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, כְּדֵי שֶׁתִּדְבַּק בְּאוֹרוֹ הָעֶלְיוֹן. הַנֶּפֶשׁ הַזֹּאת הִיא מְקוֹר הַדַּעַת, וְהִיא טְהוֹרָה וְזַכָּה; וְהַבּוֹרֵא קוֹשְׁרָהּ בַּגּוּף אֲשֶׁר חִשְׁקוֹ רַב, לְנַסּוֹת אִם הִיא תֵּלֵךְ בְּדַרְכֵי הַשֵּׁם. וּמִפְּנֵי שֶׁהָאָדָם מְלֻבָּשׁ בַּגּוּף, הַנִּבְרָא בְּרוּחַ בַּהֲמוּת – אֵין כֹּחַ בַּנְּשָׁמָה הַנִּבְרֵאת מֵאֱלֹהִים לְחַשֵּׁב אַחַר בּוֹרְאָהּ, כִּי מְעֹרָבֶת הִיא בְּתַאֲוֹת הַגּוּף. וְכָל יְמֵי קָטְנוּת הָאָדָם – אֵינוֹ מְבַקֵּשׁ וְאֵינוֹ שׁוֹאֵל אֶלָּא תַּאֲוֹתָיו וְתַעֲנוּגָיו. כִּי מֵרֹב תַּאֲוֹת הַגּוּף, אֲכִילָה וּשְׁתִיָּה וְעִדּוּנֵי הָעוֹלָם הַזֶּה, שֶׁהוּא עוֹלָם שָׁוְא וָשֶׁקֶר, וְחוֹשֵׁב לֶאֱסֹף הוֹן רַב – אֵין כֹּחַ בְּהַנְּשָׁמָה לַחְשֹׁב אַחַר הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, כִּי הִיא מְלֻבֶּשֶׁת בְּהַבְלֵי שָׁוְא. וְאַחֲרֵי שֶׁתַּרְגִּישׁ הַנֶּפֶשׁ בַּמֶּה שֶׁיֵּשׁ לָהּ תּוֹעֶלֶת לְעַצְמָהּ בִּלְתִּי שִׁתּוּף הַגּוּף, אָז הִיא תִּתְאַוֶּה לְבַקֵּשׁ מְנוּחָה מִמִּדּוֹת הַגּוּף, כַּאֲשֶׁר יִתְאַוֶּה הַחוֹלֶה לִרְופֵּא. וּכְשֶׁתִּתְרַפֵּא הַנֶּפֶשׁ מִתַּחֲלֵאֶיהָ, אָז יִהְיֶה לָהּ אוֹר בְּעַצְמָהּ וְכֹחַ בְּנַפְשָׁהּ. וְהַנֶּפֶשׁ הֲלוֹא מְלַאָה אַהֲבָה, וְאוֹתָהּ אַהֲבָה קְשׁוּרָה בְּשִׂמְחָה, וְאוֹתָהּ הַשִּׂמְחָה מַבְרַחַת מֵעַל לְבָבוֹ נְעִימוּת הַגּוּף וְתַעֲנוּג הָעוֹלָם. וְאוֹתָהּ שִׂמְחָה עַזָּה וּמִתְגַּבֶּרֶת עַל לְבָבוֹ, וְכָל הֲנָאוֹת שֶׁבָּעוֹלָם הֵם כְּאַיִן כְּנֶגֶד תִּגְבֹּרֶת תִּקֶּף שִׂמְחַת אַהֲבַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וְכָל שַׁעֲשׁוּעֵי יְלָדָיו כְּלֹא הָיוּ כְּנֶגֶד שַׁעֲשׁוּעַ הַלֵּב הָאוֹהֵב אֶת הַשֵּׁם בְּכָל לְבּוֹ. וְכָל הִרְהוּר שֶׁלּוֹ אֵיךְ לַעֲשׂוֹת רְצוֹן הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, וּלְזַכּוֹת אֶת הָרַבִּים, וְלַעֲשׂוֹת קִדּוּשׁ הַשֵּׁם, וְלִמְסֹר עַצְמוֹ בְּאַהֲבַת הַשֵּׁם. וְזֶה יִרְאַת הַשֵּׁם: שֶׁלֹּא תַּעֲבֹר עַל מָה שֶׁכָּתוּב בַּתּוֹרָה, הָאַהֲבָה כְּגוֹן פְּנְחָס שֶׁמָּסַר עַצְמוֹ בְּאַהֲבַת הַשֵּׁם; וְאַבְרָהָם אָבִינוּ שֶׁאָמַר (בראשית יד כב-כג): "הֲרִימֹתִי יָדִי אֶל יְיָ אֵל עֶלְיוֹן, קוֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ, אִם מִחוּט וְעַד שְׂרוֹךְ נַעַל"; וֶאֱלִישָׁע שֶׁלֹּא רָצָה לְקַחַת מְנֻעָמָן (מלכים ב ה טו-טז).

וְאַל יִבָּטֵל מִדִּבְרֵי תוֹרָה בִּשְׁבִיל תַּעֲנוּגֵי וְשַׁעֲשׁוּעֵי יְלָדָיו, וְחִבַּת רְאִיַּת נָשִׁים וְדִבּוּר; וְגַם לַעֲזֹב טִיּוּלִם; וְיַנְעִים זְמִירוֹת כְּדֵי לְמַלֹּאת לְבָבוֹ שִׂמְחָה בְּאַהֲבַת הַשֵּׁם.

הָעוֹבֵד מֵאַהֲבָה עוֹסֵק בַּתּוֹרָה וּמִצְווֹת, וְהוֹלֵךְ בִּנְתִיבוֹת הַחָכְמָה הַמַּרְאִים אֵיךְ יַעֲשֶׂה כָּל הַמִּצְווֹת מֵאַהֲבָה, וְאֵיךְ יֹאהַב אֶת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ אַהֲבָה גְּדוֹלָה: לֹא מִפְּנֵי דָּבָר שֶׁבָּעוֹלָם, לֹא מִפְּנֵי יִרְאַת הָרָעָה וְלֹא כְּדֵי לְקַבֵּל הַטּוֹבָה; אֶלָּא עוֹשֶׂה הָאֱמֶת מִפְּנֵי שֶׁהוּא אֱמֶת, וְסוֹף הַטּוֹבָה לָבוֹא. וּמַעֲלָה זוֹ מַעֲלָה גְּדוֹלָה עַד מְאֹד, וְאֵין כָּל אָדָם זוֹכֶה לָהּ, וְהִיא מַעֲלַת אַבְרָהָם אָבִינוּ שֶׁקָּרָאוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "אוֹהֲבִי" (ישעיהו מא ח), לְפִי שֶׁלֹּא עָבַד אֶלָּא מֵאַהֲבָה.

וְהוּא שֶׁצִּוָּה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עַל יְדֵי מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ו ה): "וְאָהַבְתָּ אֵת יְיָ אֱלֹהֶיךָ, בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ וּבְכָל מְאֹדֶךָ". וּבִזְמַן שֶׁיֹּאהַב אֶת הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא אֲהָבָה הָרְאוּיָה – מִיָּד יַעֲשֶׂה כָּל הַמִּצְווֹת מֵאֲהָבָה.

וְכֵיצַד הִיא הָאַהֲבָה? שֶׁיֹּאהַב אֶת הַשֵּׁם אַהֲבָה גְּדוֹלָה וְיתֵרָה רַבָּה מְאוֹד, עַד שֶׁתְּהֵא נַפְשׁוֹ קְשׁוּרָה בְּאַהֲבַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. וְנִמְצָא הַשּׂוֹגֶה בָּהּ תָּמִיד כְּאִלּוּ הוּא חוֹלֶה חֹלִי אַהֲבָה, שֶׁאֵין דַּעְתּוֹ פְּנוּיָה מֵאַהֲבַת אוֹתָהּ אִשָּׁה, וְהוּא שׂוֹגֶה בָּהּ תָּמִיד: בֵּין בְּשָׁבְתּוֹ בֵּין בְּקוּמוֹ, בֵּין בְּשָׁעָה שֶׁהוּא אוֹכֵל וְשׁוֹתֶה – יוֹתֵר מִזֶּה תִּהְיֶה אַהֲבַת הַשֵּׁם בְּלֵב אוֹהֲבָיו. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר שְׁלֹמֹה אָמַר עַל דֶּרֶךְ מָשָׁל (שיר השירים ב ה): "כִּי חוֹלַת אַהֲבָה אָנִי". וְכָל שִׁיר הַשִּׁירִים מָשָׁל הוּא לָזֶה הָעִנְיָן.

דָּבָר יָדוּעַ וּבָרוּר שֶׁאֵין אַהֲבַת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נִקְשֶׁרֶת בִּלְבּוֹ שֶׁל אָדָם עַד שֶׁיִּשְׁגֶּה בָּהּ תָּמִיד כָּרָאוּי, וַיַּעֲזֹב כָּל שֶׁבָּעוֹלָם מָה שֶׁבָּעוֹלָם חוּץ מִמֶּנָּה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ו ה): "בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ". לְפִיכָךְ צָרִיךְ הָאָדָם לְהָבִין וּלְהַשְׂכִּיל בְּחָכְמָה וּבִתְבוּנָה הַמּוֹדִיעוֹת לוֹ אֶת קוֹנוֹ. וּכְפִי כֹּחַ שֶׁיֵּשׁ בָּאָדָם לְהָבִין וּלְהַשִּׂיג.

הָאֵל הַנִּכְבָּד וְהַנּוֹרָא – מִצְוָה לְאַהֲבָה אוֹתוֹ וּלְיִרְאָה מִמֶּנּוּ, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ו ה): "וְאָהַבְתָּ אֵת יְיָ אֱלֹהֶיךָ"; וְנֶאֱמַר (שם ו יג): "אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ תִּירָא". וְזֶה הַדֶּרֶךְ לְהַשִּׂיג בּוֹ אַהֲבַת הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא: בְּשָׁעָה שֶׁיִּתְבּוֹנֵן הָאָדָם בְּמַעֲשָׂיו וּבִבְרוּאָיו הַנִּפְלָאִים הַגְּדוֹלִים, וְיִרְאֶה מֵהֶם חָכְמָתוֹ שֶׁאֵין לָהּ עֵרֶךְ וְלֹא קֵץ – מִיָּד הוּא אוֹהֵב אֶת הַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא, וּמְשַׁבֵּחַ וּמְפָאֵר, וּמִתְאַוֶּה תַּאֲוָה גְּדוֹלָה לֵידַע אֶת הַשֵּׁם הַגָּדוֹל; כְּמוֹ שֶׁאָמַר דָּוִד (תהלים מ ג): "צָמְאָה נַפְשִׁי לֵאלֹהִים לְאֵל חָי". וּכְשֶׁמְּחַשֵּׁב בַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה שֶׁאָמַר דָּוִד מִיָּד הוּא נִרְתָּע לַאֲחוֹרָיו וְיִירָא וְיִפְחַד, וְיֵדַע שֶׁהוּא בְּרִיָּה קְטַנָּה שְׁפָלָה וַאֲפֵלָה, עוֹמֶדֶת בְּדַעַת קַלָּה מְעוּטָה לִפְנֵי תְּמִים דֵּעוֹת; כְּמוֹ שֶׁאָמַר דָּוִד (שם ח ד): "כִּי אֶרְאֶה שָׁמֶיךָ מַעֲשֵׂה אֶצְבְּעֹתֶיךָ", וּסְמִיךְ לֵהּ: "מָה אֱנוֹשׁ כִּי תִזְכְּרֶנּוּ" (שם פסוק ה).

וּבִזְמַן שֶׁאָדָם מִתְבּוֹנֵן בַּדְּבָרִים הַגְּדוֹלִים, וּמַכִּיר גְּדֻלּוּתוֹ מִמַּלְאָךְ וְגַלְגַּל, וְיִרְאֶה חָכְמָתוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּכָל הַיְצוּרִים וּבְכָל הַבְּרוּאִים – מוֹסִיף אַהֲבָה לַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא, וְיִצְמָא נַפְשׁוֹ וְיִכְמַהּ בְּשָׂרוֹ לֶאֱהֹב אֶת הַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא, וְיִירָא וְיִפְחַד מִשְׁפְּלוּתוֹ וְדַלּוּתוֹ וְקַלּוּתוֹ כְּשֶׁיַּעֲרֹךְ עַצְמוֹ לְאֶחָד מֵהַגּוּפִים הַקְּדוֹשִׁים אֲשֶׁר בָּרָא הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא.

וּבְמָקוֹם אַחֵר נֶאֱמַר (איוב א א): "וְיִרֵא אֱלֹהִים", וּבֵאֲרוּ שֶׁמִּתְיָרֵא מִדִּין עֹנֶשׁ שָׁמַיִם וּמִגֵּיהִנֹּם, וּמַעֲנֶשֶׁי עוֹלָם הַזֶּה (סוטה כז ב). וְזֹאת הַמִּדָּה רְחוֹקָה מִן הָאַהֲבָה מְאוֹד מְאוֹד. אֲבָל יִירָא מֵהַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ כְּמוֹ אָדָם שֶׁאוֹהֵב אֶת אִשְׁתּוֹ וְהִיא אוֹהַבְתּוֹ, וְהוּא יָרֵא לַעֲשׂוֹת

דָּבָר כְּנֶגְדּוֹ פֶּן יְאַבֵּד אַהֲבָתָהּ – כֵּן הַדָּבָר הַזֶּה: חוֹצֵב רִשְׁפֵּי אֵשׁ אַהֲבַת הַבּוֹרֵא יִתְעַלֶּה, וְיֵרָא לַעֲבֹר עַל מִצְוֹתָיו פֶּן יַפְסִיד אַהֲבַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ.

וְזֶהוּ "עִבְדוּ אֶת יְיָ בְּיִרְאָה" (תהלים ב יא) – הִיא יִרְאַת הָאַהֲבָה, "וְגִילוּ בִּרְעָדָה" – מֵרֹב פַּחַד הַבּוֹרֵא תָּגִילוּ לַעֲשׂוֹת חֶפְצוֹ.

וְזֹאת הַיִּרְאָה הִיא יִרְאַת הָאַהֲבָה, וְעָלֶיהָ נֶאֱמַר (ישעיהו לג ו): "יִרְאַת יְיָ הִיא אוֹצָרוֹ".

וְאֵין הָאַהֲבָה הַזֹּאת מִתְקַיֶּמֶת אֶלָּא בְּמִי שֶׁנּוֹתֵן דַּעְתּוֹ לְקַיֵּם כָּל הַמִּצְוֹות כְּהִלְכָתָן, כִּי מִי שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ הַמִּצְוֹות אֲשֶׁר צִוָּהוּ יוֹצֵר הַכֹּל – אֵין זֶה נִקְרָא "אוֹהֵב" גָּמוּר. לָכֵן יֹאהַב כָּל אֲשֶׁר יְבִיאֵהוּ לְאַהֲבַת הַבּוֹרֵא בָּרוּךְ הוּא וּבָרוּךְ שְׁמוֹ. וְהָעוֹשֶׂה זֶה – טוֹב לוֹ בָּעוֹלָם הַזֶּה וְלָעוֹלָם הַבָּא.

## שער ו

### שַׁעַר הַשִּׁשִּׁי – שַׁעַר הַשִּׂנְאָה

הַשִּׂנְאָה. בַּמִּדָּה הַזֹּאת יֵשׁ בָּהּ לָאו, דִּכְתִיב (ויקרא יט יז): "לֹא תִשְׂנָא אֶת אָחִיךָ בִּלְבָבֶךָ", וּבָזֶה הֶזְהִירָנוּ לְהָסִיר מִנַּפְשֵׁנוּ מִדַּת הַשִּׂנְאָה. וְהִיא מִדָּה הַגּוֹרֶמֶת עֲוֹנוֹת הַרְבֵּה, כְּמוֹ לָשׁוֹן הָרַע. כִּי הַשּׂוֹנֵא אֶת חֲבֵרוֹ מְסַפֵּר לְעוֹלָם בְּשִׂנְאָתוֹ וְקוֹבֵל עָלָיו, וְתָמִיד דּוֹרֵשׁ רָעָה עָלָיו וְשָׂמֵחַ לְאֵידוֹ; וְגוֹרֶמֶת נְזִיקִין, שֶׁיַּזִּיק לוֹ כְּשֶׁיּוּכַל לְהַזִּיק לוֹ, וְנוֹקֵם וְנוֹטֵר עָלָיו, וְלֹא יְרַחֵם עָלָיו אֲפִלּוּ הוּא דָּחוּק מְאוֹד. וּמֵחֲמַת הַשִּׂנְאָה יְגַנֶּה בְּמַעֲשָׂיו הַטּוֹבִים, וַיְשַׁנִּיאֵם בְּעֵינָיו וּבְעֵינֵי אֲחֵרִים; וּמוֹנֵעַ טוֹב מִבַּעֲלָיו, וְלֹא יוֹדֶה לוֹ עַל הָאֱמֶת. וְאִם חַיָּב הוּא לוֹ הוּא נוֹגְשׁוֹ.

יֵשׁ כַּמָּה מִינֵי שִׂנְאָה: יֵשׁ שׂוֹנֵא חֲבֵרוֹ עֲבוּר שֶׁהִזִּיק לוֹ בְּמָמוֹנוֹ, אוֹ שֶׁהִכָּהוּ, אוֹ עֲבוּר שֶׁבִּיְּשָׁהוּ, אוֹ שֶׁהוֹצִיא עָלָיו שֵׁם רַע. עַל אֵלּוּ וְכַיּוֹצֵא בָּהֶן – לֹא יִשְׂנָא חֲבֵרוֹ וְיִשְׁתֹּק, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בָּרְשָׁעִים (שמואל ב יג כב): "וְלֹא דִבֶּר אַבְשָׁלוֹם עִם אַמְנוֹן לְמֵרָע וְעַד טוֹב, כִּי שָׂנֵא אַבְשָׁלוֹם אֶת אַמְנוֹן". אֶלָּא מִצְוָה לְהוֹדִיעוֹ וְלוֹמַר לוֹ: לָמָּה עָשִׂיתָ לִי כָּךְ וְכָךְ? שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא שם): "הוֹכֵחַ תּוֹכִיחַ אֶת עֲמִיתֶךָ". וְאִם חָזַר וּבִקֵּשׁ לִמְחֹל לוֹ – צָרִיךְ לִמְחֹל לוֹ, וְלֹא יִהְיֶה הַמּוֹחֵל אַכְזָרִי. וְאַף אִם לֹא יְבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ לִמְחֹל לוֹ – לֹא יִשְׂנָאֵהוּ; אֶלָּא יִתְנַהֵג עִמּוֹ בְּאַהֲבָה, וּלְבַסּוֹף יָבוֹא לִידֵי כֵּן שֶׁיִּתְקַן לוֹ מָה שֶׁעִוֵּת.

יֵשׁ רָעָה מְמֻנָּה וְהִיא שִׂנְאַת חִנָּם, וְהִיא הֶחֳרִיבָה בַּיִת שֵׁנִי (יומא ט ב). וְשִׂנְאָה מֻחֶמֶת קִנְאָה הִיא רָעָה מְמֻנָּה. וְרָאוּי לָאָדָם לְיַסֵּר אֶת נַפְשׁוֹ לְהִתְרַחֵק מֵהֶן. וְיֵשׁ שׂוֹנֵא חֲבֵרוֹ עֲבוּר שֶׁאֵינוֹ גּוֹמֵל לוֹ חֶסֶד, אִם שֶׁאֵינוֹ נוֹתֵן לוֹ מַתָּנָה כְּפִי חֶפְצוֹ, אוֹ שֶׁאֵינוֹ מַלְוֶה לוֹ בְּשָׁעַת דְּחָקוֹ – כָּל זֶה רָאוּי לָאָדָם לְהִתְרַחֵק מִכַּיּוֹצֵא בָּזֶה. אַךְ יְקַבֵּל מֵאַהֲבָה כָּל מָה שֶׁיְּגַזֵּר לוֹ הַבּוֹרֵא בָּרוּךְ הוּא, וְלֹא יִבְטַח בָּאָדָם. וְיַחֲשֹׁב: אִלּוּ הָיִיתִי זוֹכֶה מֵאֵת הַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא – הָיָה נוֹתֵן

לִי זוּלַת מַתְּנַת בָּשָׂר וָדָם וְהַלְוָאָתָם. וְאִם הוּא עוֹמֵד בְּעֹנִי וּבְדֹחַק, אוֹ שֶׁהוּא חוֹלֶה וּמְיֻסָּר בְּיִסּוּרִין – יַחְשֹׁב אֲשֶׁר הַבּוֹרֵא לְטוֹבָתוֹ גָּזַר עָלָיו כָּל זֶה לְקַבֵּל מֵאַהֲבָה. וְאֵין סָפֵק: בַּעֲשׂוֹתוֹ זֶה, אָז תִּסְתַּלֵּק מִלִּבּוֹ כָּל שִׂנְאָה. וְזֶה יְסוֹד גָּדוֹל וְעַמּוּד חָזָק לַתּוֹרָה וְלַמִּצְווֹת, לְקַבֵּל מֵאַהֲבָה כָּל דָּבָר.

וּלְהַנְהִיג עַצְמוֹ בָּזֶה, וְלוֹמַר עַל כָּל פְּגָעָיו "גַּם זוֹ לְטוֹבָה". וּמִתְכַּוֵּן כֵּן בְּלִבּוֹ, וְשָׂמֵחַ בְּמִשְׁפַּט הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ – יִנָּצֵל מִשִּׂנְאָה וְאֵיבָה וְקִנְאָה.

וְגַם אֱמֶן שׁוֹנֵא בְּנֵי אֱמוּנוּתוֹ – הַכֹּל הֶבֶל וְרַעְיָה רַבָּה, כִּי יַחְשֹׁב: כָּל אָדָם לֹא יוּכַל לְהַרְוִיחַ יוֹתֵר מִמָּה שֶׁגָּזַר עָלָיו הַבּוֹרֵא.

וְהָרָעָה שֶׁבְּמִיני הַשִּׂנְאָה וְהַקְּשָׁה שֶׁבְּהֶן: כְּגוֹן בְּנֵי אָדָם הַשּׂוֹנְאִים מוֹכִיחֵיהֶם, וְהַמְיַסְּרִין אוֹתָם לְהוֹרוֹתָם הַדֶּרֶךְ הַיְשָׁרָה, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (עמוס ה י): "שָׂנְאוּ בַשַּׁעַר מוֹכִיחַ". וְיֵשׁ שִׂנְאָה רָעָה מִמֶּנָּה, כְּגוֹן בְּנֵי אָדָם הַשּׂוֹנְאִים עוֹשֵׂי טוֹבָה וְרוֹדְפֵי צֶדֶק, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים לח כא): "יִשְׂטְנוּנִי תַּחַת רָדְפִי טוֹב". וְהַהוֹלְכִים בְּדֶרֶךְ זֶה הֵם שׂוֹנְאִים אֶת הַשֵּׁם, כִּי הֵם שׂוֹנְאִים אֶת אוֹהֲבָיו, וְהֵם שׂוֹנְאִים הַתּוֹרָה וְהַמִּצְווֹת, אַחֲרֵי שֶׁהֵם גּוֹעֲלִים וּמוֹאֲסִים וְשׂוֹנְאִים הַמְקַיְמִים אוֹתָהּ.

אָמַר הֶחָכָם: אִם תִּרְצֶה שֶׁיִּשְׂנָאֲךָ חֲבֵרְךָ – תְּבַקְּרֵהוּ תָּמִיד. וְאִם תִּרְצֶה שֶׁיֹּאהֲבְךָ – בַּקְּרֵהוּ לְעִתִּים רְחוֹקוֹת. וְעַל זֶה נֶאֱמַר (משלי כה יז): "הַקַּר רַגְלְךָ מִבֵּית רֵעֶךָ, פֶּן יִשְׂבָּעֲךָ וּשְׂנֵאֶךָ".

וְצָרִיךְ שֶׁתֵּדַע כִּי מִי שֶׁיִּשְׂנָא בְּנֵי אָדָם – גַּם הֵם יִשְׂנְאוּהוּ. וְהַמַּגְבִּיר הַשִּׂנְאָה בְּלִבּוֹ – הוּא מֵבִיא עַל עַצְמוֹ רָעָה. וּכְשֶׁיֵּשׁ אַהֲבָה שָׁלֵא לְשֵׁם שָׁמַיִם – תָּשׁוּב לְשִׂנְאָה גְּדוֹלָה וְקִנְאָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בְּאַמְנוֹן (שמואל ב יג טו): "וַיִּשְׂנָאֶהָ אַמְנוֹן שִׂנְאָה גְּדוֹלָה".

אַל תֹּאמַיִן בַּעֲצַת הַשּׂוֹנֵא וְהָאוֹיֵב, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי יז ו): "וְנַעֲתָרוֹת נְשִׁיקוֹת שׂוֹנֵא". וְדַע כִּי הָרִבְּה בְּנֵי אָדָם מַרְאִים אֶת הָאַהֲבָה בְּדִבְרֵיהֶם, וְאֶפְשָׁר שֶׁהֵם שׂוֹנְאִים גְּמוּרִים בְּלִבָּם, וְצָרִיךְ שֶׁלֹּא תַּאֲמִין בָּהֶם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (שם כו כד): "בִּשְׂפָתָיו יְנַכֵּר שׂוֹנֵא, וּבְקִרְבּוֹ יָשִׁית מִרְמָה". וְאַף עַל פִּי שֶׁמַּחֲלִיק לְךָ לְשׁוֹנוֹ וּמְדַבֵּר רַכּוֹת – אַל תַּטֶּה לִבְּךָ אֵלָיו, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (שם פסוק כה): "כִּי יְחַנֵּן קוֹלוֹ אַל תַּאֲמֶן בּוֹ, כִּי שֶׁבַע תּוֹעֵבוֹת בְּלִבּוֹ". וְזֶה כְּמוֹ שֶׁהֶרְאָה יוֹאָב לְאַבְנֵר בֶּן נֵר (שמואל ב ג כז), וְלַעֲמָשָׂא בֶּן יֶתֶר (שם כ ט) הַשָּׁלוֹם וְהָאַהֲבָה, עַד שֶׁהֲרָגָם. וּכְמוֹ יִשְׁמָעֵאל עִם גְּדַלְיָה בֶּן אֲחִיקָם (ירמיהו מא א ב), עַד שֶׁהֲרָגוֹ. אָמַר אֶחָד מִן הַחֲכָמִים: הַטּוֹב שֶׁבְּכָל מָה שֶׁתַּחֲשֹׁב עַל שׂוֹנַאֲךָ – שֶׁתְּשִׁיבֵהוּ אֶל אַהֲבָתְךָ אִם תּוּכַל.

יֵשׁ שִׂנְאָה שֶׁהִיא מִצְוָה, כְּגוֹן אָדָם רָשָׁע שֶׁאֵינוֹ מְקַבֵּל תּוֹכֵחָה, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ח יג): "יִרְאַת יְיָ שְׂנֹאת רָע"; וְאוֹמֵר (תהלים קלט כא-כב): "הֲלוֹא מְשַׂנְאֶיךָ יְיָ אֶשְׂנָא, וּבְתַקּוֹמְמֶיךָ אֶתְקוֹטָט. תַּכְלִית שִׂנְאָה שְׂנֵאתִים, לְאוֹיְבִים הָיוּ לִי". וְיִשְׂנָא שֶׁקֶר וּדְבַר כָּזָב. סוֹף דָּבָר:

יִשְׂנָא כָּל דָּבָר הַמַּרְחִיק אוֹתוֹ וְהַמוֹנְעוֹ מֵאַהֲבַת יוֹצֵר הַכֹּל, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (שם קיט קכח): "כָּל אֹרַח שֶׁקֶר שָׂנֵאתִי". וְזֶה כְּלָל גָּדוֹל: שֶׁיִּשְׂנָא אָדָם כָּל דְּבַר שֶׁקֶר. וְכָל מָה שֶּׁיּוֹסִיף שִׂנְאָה לְדִבְרֵי הַשֶּׁקֶר – יוֹסִיף אַהֲבָה לַתּוֹרָה, כְּדִכְתִיב (שם קיט קסג): "שֶׁקֶר שָׂנֵאתִי וַאֲתַעֵבָה, תּוֹרָתְךָ אָהַבְתִּי". וְיֹאהַב אֱמֶת וְשָׁלוֹם, כְּדִכְתִיב (זכריה ח יט): "וְהָאֱמֶת וְהַשָּׁלוֹם אֱהָבוּ".

## שער ז

### שַׁעַר הַשְּׁבִיעִי – שַׁעַר הָרַחֲמִים

הָרַחֲמִים. זֹאת הַמִּדָּה הִיא מְשֻׁבַּחַת מְאוֹד, וְהִיא אַחַת מִשְּׁלוֹשׁ עֶשְׂרֵה מִדּוֹת הַמְיֻחָסוֹת לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, כְּדִכְתִיב (שמות לד ו): "רַחוּם וְחַנּוּן". וְכָל מָה שֶּׁיּוּכַל הָאָדָם לְהִתְנַהֵג בָּהּ – יִתְנַהֵג וְיִשְׁתַּדֵּל. וְכַמָּה שֶׁהָאָדָם רוֹצֶה שֶׁיְּרַחֲמוּ עָלָיו בִּשְׁעַת צָרְכּוֹ – כֵּן רָאוּי לוֹ שֶׁיְּרַחֵם עַל מִי שֶׁיִּצְטָרֵךְ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (ויקרא יט יח): "וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ".

הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ חִלֵּק זֹאת הַמִּדָּה לַצַּדִּיקִים וְלַעֲבָדָיו לְהַכִּירָם בָּהּ, כַּאֲשֶׁר יָדַעְתָּ בְּיוֹסֵף (בראשית מג ל): "כִּי נִכְמְרוּ רַחֲמָיו". וְרָאוּי לְמַשְׂכִּיל שֶׁתִּהְיֶה מִדַּת הָרַחֲמִים וְהַחֲנִינָה תְּקוּעָה וְנִמְצֵאת בְּלִבּוֹ כָּל הַיָּמִים.

וְיֵשׁ כַּמָּה מִינֵי רַחֲמָנוּת, וְהֵם רְחוֹקִים זֶה מִזֶּה. רַחֲמֵי הָאָב עַל הַבֵּן – זֶהוּ רַחֲמָנוּת הַבָּא מִטֶּבַע כָּל הַחַיִּים, כְּדֶרֶךְ הַכְּלָבִים וְהַבְּהֵמוֹת. וְאִם יִמְנַע שֵׂבֶט מוּסָר מִבְּנוֹ, כִּי נִכְמְרוּ רַחֲמָיו עָלָיו לְהַכּוֹתוֹ, וּמַנִּיחוֹ לֵילֵךְ בִּשְׁרִירוּת לִבּוֹ הָרַע – הִנֵּה זֶה הָרַחֲמָנוּת טוֹרֵד וּמְאַבֵּד אֶת הַבֵּן מֵחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא. הִנֵּה הָאָדוֹן מְרַחֵם עַל עַבְדּוֹ, וְאָדָם הַמְּרַחֵם עַל חֲבֵרוֹ בְּמָקוֹם שֶׁמְּקֻוֶּה מִמֶּנּוּ תּוֹעֶלֶת – בְּכָל זֶה הִיא טוֹבָה מְאוֹד שֶׁיִּתְפֹּס בְּלִבּוֹ מִדַּת הָרַחֲמָנוּת. אֲבָל הַטּוֹב וְהַמְּעֻלֶּה שֶׁבְּמִדַּת הָרַחֲמָנוּת: שֶׁיְּרַחֵם עַל בְּנוֹ לַהֲבִיאוֹ לַעֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, כְּדִכְתִיב (ישעיהו לח יט): "אָב לְבָנִים יוֹדִיעַ אֶל אֲמִתֶּךָ". וִירַחֵם עַל נִשְׁמָתוֹ יוֹתֵר מִמָּה שֶׁמְּרַחֵם עַל גּוּפוֹ. וְצָרִיךְ לְהַכּוֹתוֹ בְּשֵׁבֶט מוּסָר, לְהַדְרִיכוֹ בְּדֶרֶךְ יְשָׁרָה אֲפִלּוּ בְּאַכְזָרִיּוּת, כִּי זֶה הָאַכְזָרִיּוּת הוּא רַחֲמָנוּת. וְאַף הַמְגַדֵּל יָתוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר עָלָיו (שמות כב כא): "כָּל אַלְמָנָה וְיָתוֹם לֹא תְעַנּוּן" – מִצְוָה לְהַלְקוֹתוֹ בִּכְדֵי לְיַשְּׁרוֹ לְדֶרֶךְ יְשָׁרָה. אַף עַל פִּי כֵן צָרִיךְ לְנַהֵל הַיָּתוֹם בְּרַחֲמִים יוֹתֵר מִשֶּׁאָר כָּל אָדָם, אַךְ לֹא יַנִּיחֵהוּ לֵילֵךְ בִּשְׁרִירוּת לִבּוֹ.

וְגַם צָרִיךְ שֶׁלֹּא יְרַחֵם עַל עַצְמוֹ יוֹתֵר מִדַּי, אֶלָּא צָרִיךְ לְיַסֵּר עַצְמוֹ וְלִכְפֹּף יִצְרוֹ הָרַע.

וְכֵן יְרַחֵם עַל קְרוֹבָיו הָעֲנִיִּים, כְּדִכְתִיב (ישעיהו נח ז): "וּמִבְּשָׂרְךָ לֹא תִתְעַלָּם".

וְגַם עַל הָעֲנִיִּים יְרַחֵם, וּבְיוֹתֵר יְרַחֵם עַל יִרְאֵי הַשֵּׁם. וְזֶהוּ עִקַּר הָרַחֲמָנוּת – הַחוֹנֵן וְהַמְרַחֵם עוֹבְדֵי הַשֵּׁם וְהָעוֹשִׂים רְצוֹנוֹ.

אֲבָל יֵשׁ רַחֲמָנוּת שֶׁהִיא רָעָה יוֹתֵר מֵאַכְזָרִיּוּת: כְּגוֹן הַמְרַחֵם עַל הָרְשָׁעִים וְהַמַּחֲזִיק אוֹתָם. וְיֵשׁ מְכֻשׁוֹל גָּדוֹל לְאִישׁ הַמַּגְבִּיהַּ הָרְשָׁעִים וְהַנּוֹתֵן לָהֶם יָד, וּמַשְׁפִּיל הַטּוֹבִים וּמוֹאֵס בָּהֶם. וְעַל זֶה נֶאֱמַר בַּתּוֹרָה (דברים יג ט): "וְלֹא תָחוֹס עֵינְךָ עָלָיו, וְלֹא תַחְמֹל". לֹא יְרַחֵם עַל עָנְיִ בַּדִּין, כְּדִכְתִיב (שמות כג ג): "וְדָל לֹא תֶהְדַּר בְּרִיבוֹ" – שֶׁלֹּא יַטֶּה מִשְׁפָּט עֲבוּר דּוֹחֲקוֹ שֶׁל עָנְי. וְיֵשׁ רַחֲמָנוּת שֶׁהִיא אַכְזָרִיּוּת: כְּגוֹן הַנּוֹתֵן צְדָקָה לְעָנְי, וְאַחַר כָּךְ מַכְבִּיד עַל אוֹתוֹ עָנְי וְאוֹמֵר: נָתַתִּי לְךָ כְּךָ וְכָךְ, צָרִיךְ אַתָּה לִטְרֹחַ בַּעֲבוּרִי וְלַעֲבֹד אוֹתִי כְּכָל אֲשֶׁר עָשִׂיתִי לְךָ. וְעַל זֶה נֶאֱמַר (משלי יב י): "וְרַחֲמֵי רְשָׁעִים אַכְזָרִי".

גַּם עַל הַבְּהֵמוֹת צָרִיךְ לְרַחֵם. כִּי אָסוּר לְצַעֵר בַּעֲלֵי חַיִּים, וְעַל זֶה אָמְרָה תּוֹרָה (דברים כב ד): "הָקֵם תָּקִים עִמּוֹ". וְצָרִיךְ לְהַאֲכִיל לִבְהֶמְתּוֹ קֹדֶם שֶׁיֹּאכַל הוּא (ברכות מ א).

מִדַּת הָרַחֲמָנוּת הִיא סִימָן לְזֶרַע אַבְרָהָם אָבִינוּ, זֶרַע יִשְׂרָאֵל, כְּדִכְתִיב (דברים יג יח): "וְנָתַן לְךָ רַחֲמִים, וְרִחַמְךָ וְהִרְבֶּךָ" (יבמות עט א). לָכֵן כָּל אָדָם יַרְגִּיל עַצְמוֹ לְדַבֵּר כָּל דְּבָרָיו בְּלָשׁוֹן תַּחֲנוּנִים וְרַחֲמָנוּת. גַּם בְּעֵת הִתְפַּלְלוֹ – יַעֲשֶׂה תְּפִלָּתוֹ תַּחֲנוּנִים (אבות ג יג). וּמְאוֹד יְקַבֵּל אָדָם שָׂכָר גָּדוֹל מִדִּבְרֵי רַחֲמָנוּת, בְּדַבְּרוֹ עַל לֵב עָנְי דְּבָרִים רַכִּים.

וְרַבִּים יוֹדְעִים מִצְוַת חִיּוּב הַצְּדָקָה וּשְׂכַר פְּעֻלָּתָהּ, אֲבָל אֵינָם יוֹדְעִים גֹּדֶל מִצְוַת הַדִּבּוּרִים. הֲלוֹא תִּרְאֶה כִּי אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (בבא בתרא ט ב): הַנּוֹתֵן פְּרוּטָה לֶעָנְי מִתְבָּרֵךְ בְּשֵׁשׁ בְּרָכוֹת, וְהַמְפַיְּסוֹ מִתְבָּרֵךְ בְּאַחַת עֶשְׂרֵה בְּרָכוֹת. לָכֵן בְּדַבּוּר שִׂפָתָיו יִלְבַּשׁ צְדָקָה לְדַבֵּר עַל לֵב עָנְי, וְיִהְיוּ דְּבָרָיו בְּנַחַת לְעָנְי וְאֶבְיוֹן, וִינַחֲמֵהוּ מִמַּעֲשָׂיו וּמֵעִצְבוֹן יָדָיו, וִינַשְּׁאֵהוּ.

וְאַתָּה בֶּן אָדָם תְּרַחֵם עַל נִשְׁמָתְךָ הַמִּתְקַיֶּמֶת לָעַד עַד, לַהֲבִיאָהּ אֶל תַּעֲנוּג מֻפְלָא אֲשֶׁר לֹא רָאֲתָה עַיִן. וְלֹא יְבִיאֲךָ רֹב תַּאֲוָתְךָ לְחֵטְא, וְתִהְיֶה נִדְחֶה מֵאוֹר אֶל חֹשֶׁךְ. חֲמֹל עַל עַצְמְךָ, וְחוּס עַל נַפְשְׁךָ, וְאַל תְּחַלֵּל הוֹד נִשְׁמָתְךָ בְּהֶבְלֵי הַתַּעֲנוּגִים. אָמַר הֶחָכָם: מִן הַנְּדִיבוּת יַעֲמוֹד אָדָם בְּמִדַּת הָרַחֲמִים. וּבְדִבְרֵי שְׁלֹמֹה מְצֻוֶּה עַל הָרַחֲמִים וְעַל הַחֲנִינָה בְּאָמְרוֹ (משלי כד יא): "הַצֵּל לְקוּחִים לַמָּוֶת, וּמָטִים לַהֶרֶג".

וּמַעֲלַת הַמִּדָּה הַזֹּאת תַּבְחִין וְתַשְׂכִּיל, אֲשֶׁר הַבּוֹרֵא מִתְנַהֵג בָּהּ עִם כָּל הַבְּרוּאִים, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קמה ט): "וְרַחֲמָיו עַל כָּל מַעֲשָׂיו".

## שער ח

### שַׁעַר הַשְּׁמִינִי – שַׁעַר הָאַכְזָרִיּוּת

הָאַכְזָרִיּוּת הִיא הֵפֶךְ הָרַחֲמָנוּת, כְּדִכְתִיב: "אַכְזָרִי הֵמָּה וְלֹא יְרַחֵמוּ" (ירמיהו נ מב). וְאֵין הַמִּדָּה הַזֹּאת נִמְצֵאת בַּצַּדִּיקִים, אַךְ הִיא בְּנֶפֶשׁ הָרְשָׁעִים, כְּדִכְתִיב (משלי יב י): "וְרַחֲמֵי רְשָׁעִים אַכְזָרִי". וְגַם הַמִּדָּה הַזֹּאת נִמְצֵאת בְּעַזֵּי פָּנִים, כְּדִכְתִיב (דברים כח נ): "גּוֹי עַז

פָּנִים, אֲשֶׁר לֹא יִשָּׂא פָּנִים לְזָקֵן, וְנַעַר לֹא יָחֹן". וּכְבָר יָדַעְתָּ רָעַת מִדַּת הָעַזּוּת. צֵא וּלְמַד רֹעַ הָאַכְזָרִיּוּת, כִּי לְעָנְיַן תַּשְׁלוּמֵי אִישׁ רַע, הַמּוֹרֵד וְהַמַּמְרֶה, נֶאֱמַר (משלי יז יא): "אַךְ מְרִי יְבַקֵּשׁ רָע, וּמַלְאָךְ אַכְזָרִי יְשֻׁלַּח בּוֹ". כָּל הָאַכְזָרִי – אֵין בּוֹ גְּמִילוּת חֲסָדִים, כְּדִכְתִיב (משלי יא יז): "גֹּמֵל נַפְשׁוֹ אִישׁ חָסֶד, וְעֹכֵר שְׁאֵרוֹ אַכְזָרִי".

הָאַכְזָרִי רָחוֹק מְאוֹד מִן הַמִּדּוֹת הַטּוֹבוֹת, כִּי לֹא יְרַחֵם עַל הָעֲנִיִּים, לֹא יַלְוֶה לָהֶם בִּשְׁעַת דְּחָקָם, וְלֹא יִתֵּן לָהֶם מְאוּמָה. וּכְתִיב (שם יט יז): "מַלְוֵה יְיָ חוֹנֵן דָּל"; וְנֶאֱמַר (תהלים קיב ה): "טוֹב אִישׁ חוֹנֵן וּמַלְוֶה, יְכַלְכֵּל דְּבָרָיו בְּמִשְׁפָּט"; וְאוֹמֵר (שם מא ב): "אַשְׁרֵי מַשְׂכִּיל אֶל דָּל, בְּיוֹם רָעָה יְמַלְּטֵהוּ יְיָ" – וְכָל אֵלֶּה הֵם הִפּוּךְ הָאַכְזָרִי.

גַּם הוּא לֹא יִצְטַעֵר עַל צָרוֹת חֲבֵרָיו, כַּאֲשֶׁר תִּרְאֶה בְּדָוִד הַמֶּלֶךְ שֶׁאָמַר (שם לה יג): "וַאֲנִי בַּחֲלוֹתָם לְבוּשִׁי שָׂק, עִנֵּיתִי בַצּוֹם נַפְשִׁי, וּתְפִלָּתִי עַל חֵיקִי תָּשׁוּב". וּבְאִיּוֹב כְּתִיב (ל כה): "אִם לֹא בָכִיתִי לִקְשֵׁה יוֹם, עָגְמָה נַפְשִׁי לָאֶבְיוֹן" – וְכָל זֶה רָחוֹק מִן הָאַכְזָרִי. וְאֵין הַמִּדָּה הַזֹּאת נִמְצֵאת אֶלָּא בַּאֲנָשִׁים אֲשֶׁר טִבְעָם כְּטֶבַע הָאֲרָיוֹת, שֶׁטּוֹרְפִים וְחוֹמְסִים. וּבְעֵת אֲשֶׁר תִּתְחַזֵּק הַנֶּפֶשׁ הַכַּעֲסָנִית עַל הָאָדָם, אָז בּוֹרַחַ מִדַּת הָרַחֲמָנוּת, וְהָאַכְזָרִיּוּת מִתְגַּבֶּרֶת לַהֲרֹס וְלִנְתֹּץ, כְּדִכְתִיב (משלי כז ד): "אַכְזְרִיּוּת חֵמָה וְשֶׁטֶף אָף" – אֵין חֵמָה כְּחֵמָה שֶׁל אַכְזָרִיּוּת.

אֲבָל בְּמִדַּת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ תִּמְצָא "בְּרֹגֶז – רַחֵם תִּזְכֹּר" (חבקוק ג ב); אֲבָל זֶה רָחוֹק מִן הָאָדָם לְרַחֵם בְּעֵת הַכַּעַס. וְעוֹד הַמִּדָּה הַזֹּאת בְּנַפְשׁוֹ שֶׁל אָדָם לְהַשִּׂיג נְקָמָה בְּאוֹיְבָיו, כְּדִכְתִיב (משלי ו לד): "וְלֹא יַחְמוֹל בְּיוֹם נָקָם". פֵּרוּשׁ: כְּשֶׁיֵּשׁ נְקָמָה – אֵין חֶמְלָה אֶלָּא אַכְזָרִיּוּת. וְהַכָּתוּב אוֹמֵר (ויקרא יט יח): לֹא תִקֹּם וְלֹא תִטֹּר" – אֲפִלּוּ לִטֹּר בַּלֵּב הֲזָהַרְנוּ, כָּל שֶׁכֵּן שֶׁלֹּא לַעֲשׂוֹת מַעֲשֶׂה בַּיָּדַיִם לְהַכּוֹת חֲבֵרוֹ. הֲלוֹא אַף אִם נָפַל בְּלֹא פְּשִׁיעָתוֹ לֹא יִשְׂמַח, כְּדִכְתִיב (משלי כד יז): "בִּנְפֹל אוֹיִבְךָ אַל תִּשְׂמָח, וּבִכָּשְׁלוֹ אַל יָגֵל לִבֶּךָ". וְהַנּוֹקֵם וְהַנּוֹטֵר אֵינוֹ מַעֲבִיר עַל מִדּוֹתָיו, וְאֵינוֹ מוֹחֵל לַחֲבֵרָיו הַפּוֹשְׁעִים עָלָיו, וְזֶה גּוֹרֵר הַמַּחֲלֹקֶת וְהַשִּׂנְאָה. וּכְבָר יָדַעְתָּ מַה טּוֹב וּמַה נָּעִים מִדַּת הַשָּׁלוֹם.

וּבִכְלַל הָאַכְזָרִיּוּת: הַגּוֹזֵל חֲבֵרוֹ מְאוּמָה מִשֶּׁלּוֹ, וּבָזֶה מְצֵעֵר אוֹתוֹ. וְעֹנֶשׁ גָּדוֹל יֵשׁ לְגוֹזֵל עָנִי, וְחַיָּבִים עָלֶיהָ מִיתָה, כְּדִכְתִיב (משלי כב כב): "אַל תִּגְזָל דָּל, כִּי דַל הוּא"; וּכְתִיב (שם פסוק כג): "כִּי יְיָ יָרִיב רִיבָם, וְקֹבַע אֶת קֹבְעֵיהֶם נָפֶשׁ". וְאַף עַל פִּי שֶׁיֵּשׁ עֲבֵרוֹת גְּדוֹלוֹת חֲמוּרוֹת מִן הַגֵּזֶל – עֹנֶשׁ הַגֵּזֶל חָמוּר מְאוֹד, כְּדִכְתִיב בְּדוֹר הַמַּבּוּל (בראשית ו יג): "קֵץ כָּל בָּשָׂר בָּא לְפָנַי, כִּי מָלְאָה הָאָרֶץ חָמָס מִפְּנֵיהֶם". אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (סנהדרין קח א): קַפָּה מְלֵאָה עָוונוֹת – אֵין מְקַטְרֵג בְּכֻלָּן כְּמוֹ הַגֵּזֶל. וּמִי שֶׁמְּצַעֵר יְתוֹם וְאַלְמָנָה בְּגֵזֶל, אוֹ בְּהַכְלָמָה וּבְכָל מִינֵי צַעַר – מִתְחַיֵּב מִיתָה בִּידֵי שָׁמַיִם. וְכֵן הַדַּיָּנִים, שֶׁבְּיָדָם לְהַצִּילָם מִיַּד עוֹשְׁקֵיהֶם וְאֵינָם דָּנִים דִּין יָתוֹם וְאַלְמָנָה – בְּנֵי מָוֶת הֵם, כְּדִכְתִיב (שמות כב כא): "כָּל אַלְמָנָה וְיָתוֹם

לֹא תְעַנּוּן"; וּכְתִיב (שם פסוק כב): "אִם עַנֵּה תְעַנֶּה אֹתוֹ, כִּי אִם צָעֹק יִצְעַק אֵלַי, שָׁמוֹעַ אֶשְׁמַע צַעֲקָתוֹ"; וּכְתִיב (שם פסוק כג): "וְחָרָה אַפִּי וְהָרַגְתִּי אֶתְכֶם בֶּחָרֶב, וְהָיוּ נְשֵׁיכֶם אַלְמָנוֹת וּבְנֵיכֶם יְתֹמִים". מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה: נְשֵׁיכֶם אַלְמָנוֹת – כְּנֶגֶד עִנּוּי אַלְמָנוֹת, בְּנֵיכֶם יְתוֹמִים – כְּנֶגֶד עִנּוּי יְתוֹמִים.

וְהַמְצַעֵר כָּל אִישׁ מִיִּשְׂרָאֵל עוֹבֵר בְּלֹא תַעֲשֶׂה, שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא כה ז): "וְלֹא תוֹנוּ אִישׁ אֶת עֲמִיתוֹ". וְזֶה "לֹא תוֹנוּ", רוֹצֶה לוֹמַר: בְּאוֹנָאַת דְּבָרִים אָמוּר (בבא מציעא נח ב). אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בבא מציעא נט א): כָּל הַשְּׁעָרִים נְנָעָלִים, חוּץ מִשַּׁעֲרֵי אוֹנָאָה. לְכָן יְזַהֵר כָּל אָדָם שֶׁלֹּא יְצַעֵר אֶת חֲבֵרוֹ בְּשׁוּם דָּבָר, לֹא בְּמַעֲשֶׂה וְלֹא בִּדְבָרִים.

הַגּוֹזֵל עֲנִי, כְּאִלּוּ נוֹטֵל נִשְׁמָתוֹ; וַאֲפִלּוּ אִם גָּזַל מִמֶּנּוּ דָּבָר מוּעָט, כְּגוֹן פְּרוּטָה – מִתְחַיֵּב מִיתָה (בבא קמא קיט א). גַּם זֶה מִמִּדַּת אַכְזָרִיּוּת: הַמּוֹצִיא שֵׁם רַע עַל חֲבֵרוֹ, וּבְזֶה גּוֹרֵם צַעַר וּבוּשֶׁת. וְהַמּוֹצִיא שֵׁם רַע בְּפֶנֶם הַמִּשְׁפָּחָה – אֵין לוֹ כַּפָּרָה עוֹלָמִית.

"לֹא תִהְיֶה לוֹ כְּנֹשֶׁה" (שמות כב כד) – שֶׁלֹּא יְצַעֵר הַלּוָוֶה, וְלֹא יַעֲבֹר הַמַּלְוֶה לְפָנָיו וְיוֹדַע שֶׁאֵין לוֹ בַּמֶּה לִפְרֹעַ, כִּי הוּא מַצִּיק לוֹ בָּזֶה (בבא מציעא עה ב). וְהֻזְהַרְנוּ לְהַסִּיר מִנַּפְשׁוֹתֵינוּ מִדַּת הָאַכְזָרִיּוּת, דִּכְתִיב (שמות כב כא): "כָּל אַלְמָנָה וְיָתוֹם לֹא תְעַנּוּן"; וְנֶאֱמַר (ויקרא כה יז): וְלֹא תוֹנוּ אִישׁ אֶת עֲמִיתוֹ, וְיָרֵאתָ מֵאֱלֹהֶיךָ". גַּם לְהָשִׁיב לֶעָנִי הָעֲבוֹט, כְּדִכְתִיב (שמות כב כה): "אִם חָבֹל תַּחְבֹּל שַׂלְמַת רֵעֶךָ, עַד בֹּא הַשֶּׁמֶשׁ תְּשִׁיבֶנּוּ לוֹ"; וְנֶאֱמַר (שם פסוק כו): "וְהָיָה כִּי יִצְעַק אֵלַי, וְשָׁמַעְתִּי כִּי חַנּוּן אָנִי"; וְנֶאֱמַר (שם פסוק כ): "וְגֵר לֹא תוֹנֶה וְלֹא תִלְחָצֶנּוּ".

גַּם מִן הַבְּהֵמָה יַרְחִיק אַכְזָרִיּוּת, כְּדִכְתִיב (משלי יב י): "יוֹדֵעַ צַדִּיק נֶפֶשׁ בְּהֶמְתּוֹ" – שֶׁלֹּא לְהַטְרִיחַ יוֹתֵר מִדַּי, וְשֶׁלֹּא יְרַעִיב אוֹתָהּ. וְכֵן כְּתִיב (שמות כג ה): "כִּי תִרְאֶה חֲמוֹר שֹׂנַאֲךָ רֹבֵץ תַּחַת מַשָּׂאוֹ, וְחָדַלְתָּ מֵעָזֹב לוֹ, עָזֹב תַּעֲזֹב עִמּוֹ". וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (בבא מציעא לב ב): צַעַר בַּעֲלֵי חַיִּים דְּאוֹרָיְתָא. וְאִם אַתָּה אִישׁ יָרוּי, וְאֵימָתְךָ מֻטֶּלֶת עַל הַבְּרִיּוֹת, וּמָה שֶׁתִּצְוֶּה עֲלֵיהֶם יִרְאִים לְהָשִׁיב פָּנֶיךָ – הִזָּהֵר בְּךָ מְאוֹד שֶׁלֹּא לְהַכְבִּיד עֲלֵיהֶם הַמַּשָּׂא, וְאַפִלּוּ לְהָחֵם צַפַּחַת הַמַּיִם, אוֹ לָצֵאת בִּשְׁלִיחוּת אֶל רְחוֹב הָעִיר לִקְנוֹת רַק כִּכַּר לֶחֶם. וְעַל זֶה נֶאֱמַר בַּתּוֹרָה (ויקרא כה מו): "וּבְאַחֵיכֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אִישׁ בְּאָחִיו, לֹא תִרְדֶּה בּוֹ בְּפָרֶךְ". וּבָזֶה הֻזְהַרְנוּ שֶׁלֹּא יַעֲבֹד אָדָם בַּחֲבֵרוֹ עֲבוֹדָה קָשָׁה, וְלֹא יְצַוֶּה עָלָיו אֶלָּא דָּבָר שֶׁעוֹשֶׂה בִּרְצוֹנוֹ וּמְדַעְתּוֹ. וְעַבְדּוֹ הַכְּנַעֲנִי – מֻתָּר לַעֲבֹד בּוֹ בְּפֶרֶךְ; אַף עַל פִּי כֵן מִדַּת חֲסִידוּת הִיא לְהָיוֹת רַחֲמָן, וְלֹא יַכְבִּיד עוֹל עָלָיו וְלֹא יְבַזֶּהוּ, לֹא בַּיָּד וְלֹא בִּדְבָרִים: לַעֲבוֹדָה מְסָרוֹ הַכָּתוּב, וְלֹא לְבוּשֶׁת (נידה מז א). וִידַבֵּר עִמּוֹ בְּנַחַת אַף בִּשְׁעַת מְרִיבָה, וְיִשְׁמַע בְּטַעֲנוֹתָיו. וְכֵן אָמַר אִיּוֹב

(לא יג-טו): "אִם אֶמְאַס מִשְׁפַּט עַבְדִּי וַאֲמָתִי, בְּרִבָם עִמָּדִי. וּמָה אֶעֱשֶׂה כִּי יָקוּם אֵל, וְכִי יִפְקֹד מָה אֲשִׁיבֶנּוּ? הֲלֹא בַבֶּטֶן עֹשֵׂנִי עָשָׂהוּ, וַיְכֻנֵנוּ בָּרֶחֶם אֶחָד".

חֲכָמִים הָרִאשׁוֹנִים הָיוּ נוֹתְנִים לָעֶבֶד מִכָּל תַּבְשִׁיל וְתַבְשִׁיל שֶׁהָיוּ אוֹכְלִים, וּמַקְדִּימִים מָזוֹן הַבְּהֵמוֹת וְהָעֲבָדִים לְסְעוּדַת עַצְמָן (ברכות מ א), שֶׁהֲרֵי הוּא אוֹמֵר (תהלים קכג ב): "הִנֵּה כְעֵינֵי עֲבָדִים אֶל יַד אֲדוֹנֵיהֶם, כְּעֵינֵי שִׁפְחָה אֶל יַד גְּבִרְתָּהּ, כֵּן עֵינֵינוּ אֶל יְיָ אֱלֹהֵינוּ עַד שֶׁיְּחָנֵנוּ". וְהֶחָסִיד הִקְדִּים וְנָתַן לְעַבְדּוֹ מִכָּל תַּבְשִׁיל וְתַבְשִׁיל קֹדֶם שֶׁאָכַל הוּא, וּבְזֹכוּת זֶה הִקְדִּים אֱלִיָּהוּ לְדַבֵּר עִמּוֹ (כתובות סא א).

הַתּוֹרָה אָמְרָה (ויקרא יט יח): "וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ" – וְכָל שֶׁיֵּשׁ בּוֹ מִדַּת הָאַכְזָרִיּוּת רָחוֹק מְאוֹד מִזֶּה. הָאַכְזָרִי אֵין רוּחַ הַבְּרִיּוֹת נוֹחָה הֵימֶנּוּ, וְאֵין חִנּוֹ נָטוּי בְּעֵינֵי הָעוֹלָם.

וַאֲפִלּוּ בִּמְקוֹם תּוֹכָחָה הֻזְהַרְנוּ שֶׁלֹּא לְהוֹכִיחַ חֲבֵרוֹ בְּאַכְזָרִיּוּת, כִּדְכְתִיב (שם פסוק יז): "הוֹכֵחַ תּוֹכִיחַ אֶת עֲמִיתֶךָ, וְלֹא תִשָּׂא עָלָיו חֵטְא".

פֵּרוּשׁ: אֶל תּוֹכִיחֵהוּ בְּחָזְקָה וּבְאַכְזָרִיּוּת לְבַיְּשׁוֹ, וּתְקַבֵּל עָלָיו חֵטְא. עַד עַתָּה סִפַּרְנוּ רָעַת הָאַכְזָרִיּוּת. אַךְ יֵשׁ מְקוֹמוֹת שֶׁצָּרִיךְ לִנְהֹג בְּאַכְזָרִיּוּת כְּנֶגֶד הָרְשָׁעִים, כְּדֶרֶךְ שֶׁאָמַר אִיּוֹב (כט יז): "וָאֲשַׁבְּרָה מְתַלְּעוֹת עָוֶל, וּמִשִּׁנָּיו אַשְׁלִיךְ טָרֶף"; וּכְמוֹ שֶׁאָמְרָה הַתּוֹרָה לְהָמִית הָרְשָׁעִים וּלְהַלְקוֹתָם. וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (כתובות פו א): מִי שֶׁאֵינוֹ רוֹצֶה לַעֲשׂוֹת סֻכָּה, וְציצִית לְטַלִּיתוֹ, וּמְזוּזָה לְפִתְחוֹ – מַכִּין אוֹתוֹ עַד שֶׁתֵּצֵא נַפְשׁוֹ. וְכָל זֶה צָרִיךְ אַכְזָרִיּוּת, לְרַדֵּךְ הָרְשָׁעִים וּלְהַכְבִּיד עֲלֵיהֶם לְהַחֲזִירָם לְמוּטָב.

וְצָרִיךְ לִהְיוֹת אַכְזָרִי בַּדִּין, שֶׁלֹּא יְרַחֵם עַל קְרוֹבָיו וְאוֹהֲבָיו וְעַל הַדַּלִּים, אַךְ צָרִיךְ לְפַסֵּק עֲלֵיהֶם הַדִּין. וְעוֹד אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (ערובין כב א): בְּמִי אַתָּה מוֹצֵא דִּבְרֵי תוֹרָה? בְּמִי שֶׁמַּשִּׁים עַצְמוֹ אַכְזָרִי עַל בָּנָיו כְּעוֹרֵב. כְּמוֹ רַב אַדָּא בַּר מַתְנָא שֶׁהָיָה הוֹלֵךְ לְבֵית הַמִּדְרָשׁ, וְאָמְרָה לוֹ אִשְׁתּוֹ: יְלָדֶיךָ מָה אֶעֱשֶׂה לָהֶם? וְהֵשִׁיב לוֹ: אֵיכָא קוּרְמֵי יְרָקוֹת בְּאַגְמָא.

כִּי וֶה דָּבָר בָּרוּר: הַמְרַחֵם עַל בָּנָיו יוֹתֵר מִדַּי, מִתּוֹךְ כָּךְ חוֹשֵׁב לְהַרְוִיחַ מָמוֹן, וְלֹא יָחוּשׁ אֵיךְ יָבוֹא לוֹ הַמָּמוֹן בְּאִסּוּר אוֹ בְּהֶתֵּר, כִּי הָאַהֲבָה מְקַלְקֶלֶת אֶת הַשּׁוּרָה. וְגַם מִתּוֹךְ הַטִּרְדָּה שֶׁהוּא טוֹרֵחַ יוֹם וְלַיְלָה לְהַמְצִיא מְזוֹנוֹתָם וְצָרְכָם בָּרֶוַח – מִתּוֹךְ כָּךְ הוּא בָּטֵל מִדִּבְרֵי תוֹרָה, כִּי יַעֲשֶׂה עָסָקָיו עִקָּר. וּמִתּוֹךְ כָּךְ כָּל מַעֲשָׂיו מְבֻלְבָּלִים.

וְצָרִיךְ לִהְיוֹת אַכְזָרִי עַל הָרְשָׁעִים, שֶׁלֹּא יְרַחֵם עֲלֵיהֶם. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (קהלת רבה ז לג): כָּל מִי שֶׁנַּעֲשָׂה רַחֲמָן בְּמָקוֹם אַכְזָרִי – סוֹף שֶׁנַּעֲשָׂה אַכְזָרִי בִּמְקוֹם רַחֲמָן. וְכֵן תִּמְצָא בְּשָׁאוּל הַמֶּלֶךְ, בִּשְׁבִיל שֶׁרִחֵם עַל אֲגַג, יָצָא מִמֶּנּוּ הָמָן שֶׁנַּעֲשָׂה מֵצֵר לְיִשְׂרָאֵל (מגילה יג א). גַּם יִהְיֶה אַכְזָר עַל גּוּפוֹ, לְטָרֹחַ תָּמִיד לַעֲשׂוֹת רְצוֹן הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ. וְלֹא יְרַחֵם עַל גּוּפוֹ לְעַדֵּן אוֹתוֹ וְלֵילֵךְ בִּשְׁרִירוּת לִבּוֹ, אַךְ יִתְאַכְזֵר עַל עַצְמוֹ לְכֹף אֶת יִצְרוֹ הָרַע, לִחְיוֹת חַיֵּי צַעַר

וְלַעֲסֹק בַּתּוֹרָה וּלְקַיֵּם הַמִּצְוֹוֹת, אַף אִם הַדָּבָר כָּבֵד עָלָיו מְאוֹד. וְלֹא יִהְיֶה אַכְזָרִי עַל עַצְמוֹ יוֹתֵר מִדַּי לְקַלְקֵל גּוּפוֹ, אַךְ יִתְפַּשֵּׁט מִדָּה בֵּינוֹנִית.

וְאַתָּה, בֶּן אָדָם, עַיִן עַל עַצְמְךָ וְתִתְרַחֵק מִן הָאַכְזָרִיּוּת. אַךְ תְּרַחֵם עַל עֲנִיִּים וְאֶבְיוֹנִים, וְיִהְיוּ עֲנִיִּים בְּנֵי בֵּיתְךָ: "וְנָתַן לְךָ רַחֲמִים וְרִחַמְךָ" (דברים יג יח) – כָּל הַמְרַחֵם עַל הַבְּרִיּוֹת, מְרַחֲמִים עָלָיו מִן הַשָּׁמַיִם (שבת קנא ב). לָכֵן אַל תְּסַלֵּק מֵעָלֶיךָ הָרַחֲמִים, אַךְ הִשָּׁמֵר מִמִּדַּת אַכְזָרִיּוּת; וְאָמַר שְׁלֹמֹה: "פֶּן תִּתֵּן לַאֲחֵרִים הוֹדֶךָ, וּשְׁנוֹתֶיךָ לְאַכְזָרִי" (משלי ה ט). וְהִזָּהֵר מִן הַנְּקָמָה הַיּוֹצֵא מִן הָאַכְזָרִיּוּת. אַךְ אִם תִּרְצֶה לְהִנָּקֵם מֵאוֹיְבֶיךָ תּוֹסִיף מַעֲלוֹת טוֹבוֹת, וְתֵלֵךְ בְּדַרְכֵי יְשָׁרִים; וּבָזֶה תִּנָּקֵם מִשּׂוֹנְאֶךָ, כִּי הוּא מִצְטַעֵר עַל מִדָּתְךָ הַטּוֹבָה וְעַל שִׁמְךָ הַטּוֹב, וְיִתְאַבֵּל בְּשָׁמְעוֹ שִׁמְעֲךָ הַטּוֹב. אֲבָל אִם תַּעֲשֶׂה מַעֲשִׂים מְכֹעָרִים, אָז יִשְׂמַח שׂוֹנְאֲךָ עַל קְלוֹנְךָ וְחֶרְפָּתְךָ, וְהִנֵּה הוּא מִתְנַקֵּם בְּךָ.

וְאִם תִּרְצֶה לְרַחֵם עַל בָּנֶיךָ וְעַל קְרוֹבֶיךָ וּלְכַבְּדָם כָּבוֹד גָּדוֹל – תַּעֲסֹק בַּתּוֹרָה וּבְמַעֲשִׂים טוֹבִים, וּבִגְמִילוּת חֲסָדִים. וְזֶה הַדָּבָר טוֹב לָהֶם מְאוֹד, שֶׁיִּתְכַּבְּדוּ בְּךָ וְלֹא יִשְׂאוּ עָלֶיךָ חֶרְפָּה. וְאֵין לְךָ בּוּשָׁה גְּדוֹלָה מִזֶּה מִמִּי שֶׁאֲבוֹתָיו וּקְרוֹבָיו רְשָׁעִים, כְּמוֹ שֶׁאָבִיו גַּנָּב וְגַזְלָן, אוֹ שֶׁאָר מַעֲשִׂים מְפֹרְסָמִים הַמְגֻנִּים בְּעֵינֵי הָעוֹלָם, כָּל זַרְעוֹ מְגֻנֶּה אַחֲרָיו לְדוֹרֵי דוֹרוֹת, שֶׁיֹּאמְרוּ: אֵלּוּ הֵן זַרְעוֹ שֶׁל אוֹתוֹ רָשָׁע! גַּם בָּעוֹן אָבוֹת בָּנִים מֵתִים, כִּדְכְתִיב (שמות כ ה): "פֹּקֵד עֲוֹן אָבוֹת עַל בָּנִים, עַל שִׁלֵּשִׁים וְעַל רִבֵּעִים". רְאֵה וְהָבֵן: הֱיֵשׁ יוֹתֵר אַכְזָרִי מִמִּי שֶׁבָּנָיו מֵתִים בְּשִׁבְיל חֶטְאוֹ?! וְאֵין לְךָ מְרַחֵם עַל בָּנָיו יוֹתֵר מִן הַצַּדִּיק, כִּי זְכוּתוֹ עוֹמֵד לְאֶלֶף דּוֹר.

אַבְרָהָם עָקַד אֶת בְּנוֹ, וְנִשְׁבַּע הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לִזְכֹּר הַזְּכוּת הַהוּא לְבָנָיו לְדוֹרֵי דוֹרוֹת. וּבְשָׁעָה שֶׁחָטְאוּ יִשְׂרָאֵל בָּעֶגֶל, עָמַד מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם בִּתְפִלָּה וְאָמַר (שמות לב יג): "זְכֹר לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיִשְׂרָאֵל עֲבָדֶיךָ". וְכֵן שְׁלֹמֹה (דברי הימים ב ו מב): "זָכְרָה לְחַסְדֵי דָוִיד עַבְדֶּךָ" – וְנַעֲנוּ. וְכֵן אָנוּ מַזְכִּירִים בְּכָל יוֹם זְכוּת אָבוֹת.

לָכֵן תֵּדַע, שֶׁאֵין אַכְזָרִים כְּבַעֲלֵי עֲבֵרוֹת. כִּי בַּעָוֹן שִׁנְאַת חִנָּם נֶחֱרַב בַּיִת שֵׁנִי (יומא ט ב). וְכָל פֶּרְעָנֻיּוֹת בָּאוֹת לָעוֹלָם בִּשְׁבִיל עֲבֵרוֹת, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ עֲלֵיהֶם הַשָּׁלוֹם (שבת לב ב): בַּעָוֹן חַלָּה – אֵין בְּרָכָה בַּמִּכְנָס. בַּעָוֹן בְּטוּל תְּרוּמָה וּמַעֲשְׂרוֹת – הַשָּׁמַיִם נֶעֱצָרִים. בַּעָוֹן עִנּוּי הַדִּין, וְעִוּוּת הַדִּין, וְקִלְקוּל הַדִּין, וַעָוֹן בְּטוּל תּוֹרָה – חֶרֶב וּבִזָּה רַבָּה, וְדֶבֶר וּבַצֹּרֶת בָּא לָעוֹלָם. וְכֵן הַרְבֵּה. וּבֶאֱמֶת אֵלּוּ הַגְּוֹרְמִים הַפָּרְעָנוּת הֵמָּה אַכְזָרִים עַל עַצְמָם וְעַל בְּנֵיהֶם וְעַל אַנְשֵׁי דּוֹרָם, וְהַצַּדִּיקִים הֵם רַחֲמָנִים עֲלֵיהֶם וְעַל בְּנֵיהֶם וְעַל דּוֹרָם. כִּדְאָמְרִינַן (ברכות יז ב), שֶׁכָּל הָעוֹלָם נִזּוֹן בִּזְכוּת רַבִּי חֲנִינָא בֶּן דּוֹסָא.

גַּם זֶה תְּשׁוּבָה לָעֲנִיִּים הָאוֹמְרִים: בַּמֶּה נַעֲשֶׂה טוֹבָה? הֲלוֹא אֵין בְּיָדֵינוּ מְאוּמָה לִתֵּן צְדָקָה לָעֲנִיִּים. וְאֵלּוּ דְּבָרִים שֶׁל הֶבֶל הֵם, כִּי יָכוֹל לִתֵּן צְדָקָה בְּמַעֲשָׂיו הַטּוֹבִים וּבְקִיּוּם הַמִּצְוֹוֹת,

אֲשֶׁר יִזְהֵר בַּעֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ בְּכָל יְכָלְתּוֹ, וּבִזְכוּת הַטּוֹבִים וְהַצַּדִּיקִים הַקְּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מֵיטִיב לָעוֹלָם וּמְפָרְנְסָם. הֲיֵשׁ צְדָקָה גְּדוֹלָה מִזֹּאת?! גַּם הֶעָנִי יִתֵּן צְדָקָה מְעַט, וַאֲפִלּוּ הוּא מִתְפַּרְנֵס מִן הַצְּדָקָה; וְיִהְיֶה שְׂכָרוֹ כָּפוּל וּמְכֻפָּל, כִּי הַמְּעַט מִשֶּׁלּוֹ חָשׁוּב כְּמוֹ הָרַבֵּה שֶׁל הֶעָשִׁיר. וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (מנחות קי א): אֶחָד הַמַּרְבֶּה וְאֶחָד הַמַּמְעִיט, וּבִלְבַד שֶׁיְּכַוֵּן לִבּוֹ לְאָבִיו שֶׁבַּשָּׁמַיִם.

## שער ט

### שַׁעַר הַתְּשִׁיעִי – שַׁעַר הַשְּׂמְחָה

הַשִּׂמְחָה. הַמִּדָּה הַזֹּאת בָּאָה לְאָדָם מֵחֲמַת רֹב שַׂלְוָה בְּלִבּוֹ בְּלִי פְּגַע רַע. וְאָדָם הַמַּשִּׂיג תַּאֲוָתוֹ, וְלֹא יֶאֱרַע לוֹ דָּבָר הַמַּעֲצִיב אוֹתוֹ – בָּזֶה יִהְיֶה לוֹ שִׂמְחָה תָּדִיר. וּמִי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ שִׂמְחָה תָּדִיר – יָאִירוּ פָּנָיו, וְזִיווֹ מַבְהִיק, וְגוּפוֹ בָּרִיא, וְאֵין זִקְנָה מְמַהֶרֶת לָבוֹא עָלָיו, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (משלי יז כב): "לֵב שָׂמֵחַ יֵיטַב גֵּהָה". וּמִן הַשִּׂמְחָה יָבוֹא שְׂחוֹק לָאָדָם. וְאֵין רָאוּי לְאִישׁ מַשְׂכִּיל לְהַרְבּוֹת בִּשְׂחוֹק, כִּי עִם הַשְּׂחוֹק מִשְׁתַּתֵּף דֵּעָה קַלָּה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (קהלת ז ו): "כִּי כְקוֹל הַסִּירִים תַּחַת הַסִּיר – כֵּן שְׂחוֹק הַכְּסִיל". וּכְבָר נֶאֱמַר מֵאוֹתוֹת הַשּׁוֹטֶה שֶׁשּׂוֹחֵק בְּמָקוֹם שֶׁאֵין רָאוּי בּוֹ הַשְּׂחוֹק. וְאֵין רָאוּי לְמִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ מוּסָר לְהִתְנַהֵג בִּשְׂחוֹק בְּמוֹשָׁבוֹת וּבְמַעֲמָדוֹת, מִפְּנֵי שֶׁאָמְרוּ: מִי שֶׁרַב שְׂחוֹקוֹ – מִתְמַעֵט מוֹרָאוֹ, כִּי בִּשְׁעַת הַשְּׂחוֹק אֵין יָכוֹל לְכַוֵּן אַחַר שׁוּם יִרְאַת הַשֵּׁם אֱלֹהִים. וְכָל שֶׁכֵּן אִם יִשְׂחַק בְּטִיּוּלִים אוֹ בְּקִבּוּיִים, שֶׁאֵין יִרְאַת אֱלֹהִים עָלָיו. לָכֵן יִיסַּר אָדָם אֶת עַצְמוֹ שֶׁלֹּא יִשְׂחַק, וְשֶׁלֹּא יִקְנֶה לוֹ רַב אוֹ חָבֵר מְשַׂחֵק, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו טו יז): "לֹא יָשַׁבְתִּי בְסוֹד מְשַׂחֲקִים וָאֶעְלֹז"; וּכְתִיב (משלי יד כג): "בְּכָל עֶצֶב יִהְיֶה מוֹתָר".

הָרַבֵּה רָעוֹת יֵשׁ בַּשִּׂמְחָה וּבַשְּׂחוֹק. כְּמוֹ הַשָּׂמֵחַ בְּמִכְשׁוֹל חֲבֵרוֹ, בְּעֵת שְׁמַגִּיעַ לוֹ פֶּגַע רַע מִפְּגְעֵי הָעוֹלָם. וְעַל זֶה נֶאֱמַר (משלי כד יז): "בִּנְפֹל אוֹיִבְךָ אַל תִּשְׂמָח". וְעוֹד יֵשׁ שִׂמְחָה רָעָה מִזֹּאת, כְּמוֹ הַשָּׂמֵחַ כְּשֶׁחֲבֵרוֹ נִכְשָׁל בַּעֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, אוֹ שָׂמֵחַ בְּמִעוּט יְדִיעָתוֹ. צָרִיךְ שֶׁתְּבִין: עֶבֶד הַמְּשֻׁרֶת לַמֶּלֶךְ בֶּאֱמוּנָה, שֶׁיֵּשׁ לוֹ לְהִצְטַעֵר בִּרְאוֹתוֹ אֲנָשִׁים הַמּוֹרְדִים בַּאֲדוֹנוֹ וְהַמְחָרְפִים אוֹתוֹ, וּמְחֻיָּב לְהוֹכִיחָם עַל פְּנֵיהֶם וּלְהוֹדִיעַ נַבְלוּתָם. אֲבָל בִּהְיוֹת הָעֶבֶד שָׂמֵחַ בִּרְאוֹתוֹ קִלְקוּל אֲדוֹנָיו וְחֶרְפָּתוֹ – אֵין זֶה עֶבֶד נֶאֱמָן, רַק חָבֵר לְאִישׁ מַשְׁחִית, וַעֲוֹונוֹ יִשָּׂא. וְהִנֵּה הַכָּתוּב אוֹמֵר (תהלים קמז יא): "רוֹצֶה יְיָ אֶת יְרֵאָיו", וּמִי שֶׁשָּׂמֵחַ בְּמִכְשׁוֹל חֲבֵרוֹ – אֵין רְצוֹנוֹ כִּרְצוֹן הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ. עַל כֵּן הִתְפַּלֵּל רַבִּי נְחוּנְיָא בֶּן הַקָּנָה (ברכות כח ב): אַל יִכָּשְׁלוּ חֲבֵרַי בִּדְבַר הֲלָכָה וְאֶשְׂמַח בָּהֶם, וְלֹא אֶכָּשֵׁל וְיִשְׂמְחוּ בִּי. וְעַל כֵּן הִתְפַּלֵּל רַבִּי נְחוּנְיָא בֶּן הַקָּנָה עַל זֶה, כִּי רָאָה שֶׁזֶּה דָּבָר מָצוּי שֶׁאֶחָד שָׂמֵחַ בְּטָעוּת חֲבֵרוֹ, כְּדֵי

שֶׁיִּהֵא הוּא נוֹצֵחַ אֶת חֲבֵרוֹ וְיִהְיֶה לוֹ שֵׁם. וְאַף כַּמָּה בְּנֵי אָדָם חֲשׁוּבִים אֵינָם נִזְהָרִים בָּזֶה. לָכֵן כָּל אִישׁ אֲשֶׁר רְצוֹנוֹ רְצוֹן הָאֱלֹהִים - יִצְטַעֵר עַל שֶׁאֵין נַעֲשָׂה רְצוֹן הַשֵּׁם. וַאֲפִלּוּ עַל שׁוֹנְאוֹ יִתְפַּלֵּל אָדָם שֶׁיֵּעָבֵד לַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ. וְיכַוֵּן בִּתְפִלָּתוֹ בְּבִרְכַּת "אַתָּה חוֹנֵן" וּבְבִרְכַּת "הַשִּׁיבֵנוּ" וּבְבִרְכַּת "סְלַח לָנוּ" עַל כָּל יִשְׂרָאֵל, אוֹהֲבָיו וְשׂוֹנְאָיו, וְכֵן בְּכָל הַבְּרָכוֹת. כִּי אֵיךְ יִתְכֵּן שֶׁיִּתְפַּלֵּל "רוֹפֵא חוֹלֵי" וּשְׁאָר הַבְּרָכוֹת, וְהוּא לֹא חָפֵץ שֶׁחֲבֵרוֹ יִתְרַפֵּא אוֹ יִתְחַכֵּם?! וַעֲבוּר שֶׁזֶּה הַיֵּצֶר הוּא רָגִיל מְאוֹד בְּלִבְבוֹת בְּנֵי אָדָם, וְאֵין מַרְגִּישׁ בָּעִנְיָן הַזֶּה, לָכֵן נִכְתַּב לְהַזְהִיר יִרְאֵי הַשֵּׁם לְהָכִין לִבָּם לֵאלֹהִים בְּכַוָּנָה שְׁלֵמָה אֱמִתִּית, לִשְׁפֹּךְ נַפְשָׁם נֹכַח פְּנֵי הַשֵּׁם עַל כָּל יִשְׂרָאֵל, אוֹהֲבָיו וְשׂוֹנְאָיו. וּבָזֶה יְקַיֵּם "וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ" (ויקרא יט יח). "וּטָהֵר יָדַיִם - יֹסִיף אֹמֶץ" (איוב יז ט).

יֵשׁ עוֹד שִׂמְחָה וּשְׂחוֹק רַע מְאוֹד, כְּגוֹן מִי שֶׁמְּשַׂחֵק בְּמִי שֶׁזְּהִיר בַּעֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ וְהַמְקַיֵּם מִצְוֹתָיו. וְיֵשׁ בָּזֶה אַרְבַּע רָעוֹת:

הָאֶחָד שֶׁהוּא מַחְשִׁיךְ נַפְשׁוֹ מֵאוֹר הַמִּצְוֹת; כְּשֶׁהוּא מוֹאֵס וּמְשַׂחֵק בְּמְקַיְּמֵי הַמִּצְוֹת - אָז יִתְגַּנּוּ הַמִּצְוֹת בְּעֵינָיו.

הַשֵּׁנִי: כִּי אוּלַי מִתּוֹךְ הַשְּׂחוֹק יִמָּנַע הַצַּדִּיק מִצַּדְּקוּתָיו, כִּי לֹא יוּכַל לִסְבֹּל הַשְּׂחוֹק.

הַשְּׁלִישִׁי: כִּי אֲנָשִׁים רַבִּים אֲשֶׁר לֹא נִסּוּ לָלֶכֶת בְּדַרְכֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ - לֹא יוּכְלוּ לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה מִפְּנֵי הַשְּׂחוֹק, וְיֵלְכוּ בַּחֹשֶׁךְ כָּל יְמֵיהֶם. וְנִמְצָא שֶׁזֶּה הַמְשַׂחֵק לֹא דַּי שֶׁמּוֹנֵעַ מֵחֲבֵרוֹ רַב טוּב הַצָּפוּן לַצַּדִּיקִים, אֶלָּא שֶׁמּוֹרִיד אוֹתוֹ לִשְׁאוֹל תַּחְתִּית. וְהִנֵּה הַמְשַׂחֵק הַזֶּה בִּכְלַל עֹנֶשׁ "הַמַּחֲטִיא אֶת הָרַבִּים".

הָרְבִיעִי שֶׁדּוֹמֶה לְלִסְטִים שֶׁעוֹמֵד עַל פָּרָשַׁת דְּרָכִים, וְקוֹצֵץ רַגְלֵי הַמְּבִיאִים דּוֹרוֹן לַמֶּלֶךְ: הֲלוֹא זֶה שׁוֹנְאוֹ וְאוֹיְבוֹ שֶׁל הַמֶּלֶךְ, וְרָעָתוֹ רַבָּה מְאוֹד.

יֵשׁ עוֹד שִׂמְחָה מָרָה כַּלַּעֲנָה: כְּגוֹן רוֹדְפֵי נְאוּף וְגָזֵל וּשְׁאָר עֲבֵרוֹת, וּשְׂמֵחִים בְּהַשִּׂיגָם הַתַּאֲווֹת הָרָעוֹת. וְעַל אֵלּוּ אָמַר (משלי ב יד): "הַשְּׂמֵחִים לַעֲשׂוֹת רָע, יָגִילוּ בְּתַהְפֻּכוֹת רָע". וְעָנְשָׁם גָּדוֹל עַד שְׁאוֹל תַּחְתִּית.

וְיֵשׁ עוֹד שִׂמְחָה מְעֹרָבֶבֶת, הַמַּעֲלָה עִשָּׁן לְכָל הַמִּצְוֹת, וְהַמְּשַׂכַּחַת יִרְאַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ מִלִּבּוֹת בְּנֵי אָדָם: כְּגוֹן אֵלּוּ הַמִּשְׁתַּכְּרִים וּשְׂמֵחִים בְּבֵית הַמִּשְׁתֶּה, וְאַחֲרֵי הַשִּׂמְחָה הַזֹּאת - תּוּגָה, כִּי הַרְבֵּה קִלְקוּלִים בָּאִים מִתּוֹךְ הַמִּשְׁתֶּה. וּמִי בַּחָכְמָה חָכָם כִּשְׁלֹמֹה בֶּן דָּוִד, אֲשֶׁר אָמַר (משלי כג כט-ל): "לְמִי אוֹי, לְמִי אֲבוֹי, לְמִי מְדָנִים, לְמִי שִׂיחַ, לְמִי פְּצָעִים חִנָּם, לְמִי חַכְלִלוּת עֵינָיִם? לַמְאַחֲרִים עַל הַיָּיִן, לַבָּאִים לַחְקֹר מִמְסָךְ". גַּם הַנָּבִיא אָמַר (ישעיהו ה יא): "הוֹי מַשְׁכִּימֵי בַבֹּקֶר - שֵׁכָר יִרְדֹּפוּ, מְאַחֲרֵי בַּנֶּשֶׁף - יַיִן יַדְלִיקֵם"; וְאָמַר (שם פסוק יב): "וְהָיָה כִנּוֹר וָנֵבֶל תֹּף וְחָלִיל וְיַיִן מִשְׁתֵּיהֶם, וְאֵת פֹּעַל יְיָ לֹא יַבִּיטוּ, וּמַעֲשֵׂה יָדָיו לֹא

רָאוּי"; וְאוֹמֵר (שם פסוק יג): "לָכֵן גָּלָה עַמִּי מִבְּלִי דָעַת, וּכְבוֹדוֹ מְתֵי רָעָב, וַהֲמוֹנוֹ צחֵה צָמָא"; וְאוֹמֵר (שם פסוק יד): "לָכֵן הִרְחִיבָה שְׁאוֹל נַפְשָׁהּ, וּפָעֲרָה פִיהָ לִבְלִי חֹק, וְיָרַד הֲדָרָהּ וַהֲמוֹנָהּ וּשְׁאוֹנָהּ וְעָלֵז בָּהּ"; וְנֶאֱמַר (שם כח ז): "וְגַם אֵלֶּה בַּיַּיִן שָׁגוּ וּבַשֵּׁכָר תָּעוּ, כֹּהֵן וְנָבִיא שָׁגוּ בַשֵּׁכָר, נִבְלְעוּ מִן הַיַּיִן, תָּעוּ מִן הַשֵּׁכָר, שָׁגוּ בָּרֹאֶה, פָּקוּ פְּלִילְיָה". רְאֵה מָה קִלְקוּל בָּא מִן הַיַּיִן! וּכְתִיב (משלי כ א): "לֵץ הַיַּיִן, הֹמֶה שֵׁכָר, וְכָל שֹׁגֶה בּוֹ לֹא יֶחְכָּם". רְאֵה מָה קִלְקוּלִים בָּאִים מִן הַשִּׁכְרוּת, כְּדִכְתִיב (בראשית ט כא): וַיֵּשְׁתְּ מִן הַיַּיִן וַיִּשְׁכָּר, וַיִּתְגַּל בְּתוֹךְ אָהֳלֹה..." – וְעַל זֶה בָּאוּ כְּנֶעָנִים לָעוֹלָם.

הִנֵּה הַיַּיִן גּוֹרֵם לִהְיוֹת מִתְלוֹצֵץ, וְלִהְיוֹת הוֹמֶה וּבַעַל דְּבָרִים, וְכָל שֹׁגֶה בּוֹ לֹא יַרְבֶּה חָכְמָה. וְכָתַב רַבֵּינוּ מֹשֶׁה הַמַּיְמוֹנִי: הַקִּבּוּץ עַל הַשְּׁתִיָּה הַמְּשַׁכֶּרֶת – רְאוּי שֶׁתִּהְיֶה אֶצְלְךָ יוֹתֵר חֲרִפָּה מֵהִתְקַבֵּץ אֲנָשִׁים עֲרוּמִים מְגֻלֵּי הָעֶרְוָה. וְהַשִּׁכְרוּת הוּא מִמַּעֲשֵׂה הָרָעָה, כִּי הוּא מַפְסִיד הַשֵּׂכֶל אֲשֶׁר נָפַח הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ בְּאַפָּיו. אָמְנָם שְׁתִיַּת הַיַּיִן טוֹב מְאוֹד בִּזְמַן שֶׁתִּשְׁתֶּה עַל מְנַהֵג הַמַּשְׁכִּילִים, כְּדֶרֶךְ שֶׁאָמַר שְׁלֹמֹה (משלי לא ו-ז): "תְּנוּ שֵׁכָר לְאוֹבֵד, וְיַיִן לְמָרֵי נָפֶשׁ. יִשְׁתֶּה וְיִשְׁכַּח רִישׁוֹ, וַעֲמָלוֹ לֹא יִזְכָּר עוֹד". וְעוֹד נֶאֱמַר עַל הַיַּיִן (שופטים ט יג): "הַמְשַׂמֵּחַ אֱלֹהִים וַאֲנָשִׁים"; וּכְתִיב (תהלים קד טו): "וְיַיִן יְשַׂמַּח לְבַב אֱנוֹשׁ". גַּם אָמַר הַכָּתוּב (שיר השירים א ב): "כִּי טוֹבִים דֹּדֶיךָ מִיָּיִן"; וְנֶאֱמַר (שם ז י): "וְחִכֵּךְ כְּיֵין הַטּוֹב". מִכָּל אֵלֶּה נָדַע שֶׁבַח הַיַּיִן, כְּשֶׁהוּא כְּמִשְׁפַּט הַחֲכָמִים וְהַשּׁוֹתִים כִּשְׁעוּר, שֶׁיִּגְבַּר הַשֵּׂכֶל עַל הַיַּיִן וְלֹא יִגְבַּר הַיַּיִן עַל הַשֵּׂכֶל; וְהַשּׁוֹתִים בַּזְּמַן הַקִּבּוּעַ עִם אוֹהֲבִים וְרֵעִים וְעִם חֲסִידִים וְצַדִּיקִים, וְלֹא עִם עַרְטִלָּאִים וְרֵיקִים. כִּי הַיַּיִן יוֹסִיף חָכְמַת עֲמֻקִּים, וְעֵץ הַחַיִּים לַמַּחֲזִיקִים בָּהּ. וְעוֹד: הַיַּיִן יוֹסִיף חָכְמַת הַמַּשְׂכִּיל, וְיַכְפִּיל שִׂטוּת הָאֱוִיל; וְיַחֲדִּישׁ אַהֲבַת אוֹהֵב, וְיעוֹרֵר אֵיבַת הָאוֹיֵב; וְיִפְתַּח יַד הַנָּדִיב, וְיַחֲזֵק לֵב הַכְּיֵלִי.

וְזֹאת מִדַּת שׁוֹתֵי יַיִן: יָשִׂים הַיַּיִן רִפּוּאָה לְדַאֲגָתוֹ, וְיִתְחַזֵּק בַּתּוֹרָה לְלָמְדָהּ בְּשִׂמְחָה; כִּי כָּל זְמַן שֶׁאָדָם שָׂרוּי בְּצַעַר לֹא יוּכַל לִלְמֹד. וְגַם בֵּית דִּין הַמִּצְטַעֲרִים לֹא יוּכְלוּ לְבָרֵר הַדִּין בֵּין כֻּשֶּׁר לִטְרֵפָה, בֵּין הֶתֵּר לְאִסּוּר. גַּם הַצַּעַר מְבַטֵּל כַּוָּנַת הַלֵּב בַּתְּפִלָּה.

גַּם כְּשֶׁאָדָם שָׂרוּי בְּצַעַר, מִי שֶׁמְּדַבֵּר אֵלָיו אוֹ מִי שֶׁמְּבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ לַעֲשׂוֹת עִמּוֹ חֶסֶד – אֵין לוֹ כֹּחַ לַעֲשׂוֹת בַּקָּשָׁתוֹ, וּכְתִיב (ישעיהו מט ח): "בְּעֵת רָצוֹן עֲנִיתִיךָ".

לָכֵן עַל דֶּרֶךְ זֶה יְכַוֵּן הַמַּשְׂכִּיל לִשְׁתּוֹת יַיִן, וְיִזָּהֵר שֶׁלֹּא יַרְבֶּה בַּשְּׁתִיָּה שֶׁיִּצְטָרֵךְ לְבַטֵּל מְלַאכְתּוֹ וַעֲסָקָיו. וְעַל הַכֹּל יִשְׁתַּמֵּר מִלִּשְׁתּוֹת כָּל כָּךְ עַד שֶׁיְּבַטֵּל מִתּוֹרָתוֹ וּמִתְּפִלָּתוֹ, אוֹ עַד שֶׁיִּרְבֶּה שְׂחוֹק וְקַלּוּת רֹאשׁ. וְלֹא יִשְׁתֶּה עַד שֶׁיְּגַלֶּה סוֹדוֹתָיו, אוֹ סוֹדוֹת שֶׁל אֲחֵרִים. וְאִם תִּשְׁתֶּה בַּמְּדָה הַזֹּאת, לֹא יִהְיֶה לְךָ הַיַּיִן לְזָרָה.

גַּם בַּמּוֹעֲדִים וּבָרְגָלִים, אֲשֶׁר כְּתִיב בָּהֶן (דברים יב יח): "וְשָׂמַחְתָּ לִפְנֵי יְיָ אֱלֹהֶיךָ" – לֹא יִמְשֹׁךְ עַצְמוֹ בַּיַּיִן יוֹתֵר מִן הָרָאוּי, כַּנֶּאֱמָר (שם כח מז): "תַּחַת אֲשֶׁר לֹא עָבַדְתָּ אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ בְּשִׂמְחָה וּבְטוּב לֵבָב" – הָא לָמַדְתָּ שֶׁלֹּא נִצְטַוִּינוּ עַל שִׂמְחָה שֶׁיִּשְׂכַּח בָּהּ יוֹצֵר הַכֹּל. וְאִי אֶפְשָׁר לַעֲבֹד הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ לֹא מִתּוֹךְ קַלּוּת רֹאשׁ, וְלֹא מִתּוֹךְ שְׂחוֹק, וְלֹא מִתּוֹךְ שִׂכְרוּת.

בְּמִדַּת הַשִּׂמְחָה תְּלוּיָה מִצְוַת עֲשֵׂה שֶׁיְּצַדִּיק כָּל מְאֹרְעוֹתָיו, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ח ה): "וְיָדַעְתָּ עִם לְבָבֶךָ, כִּי כַּאֲשֶׁר יִיַּסֵּר אִישׁ אֶת בְּנוֹ, יְיָ אֱלֹהֶיךָ מְיַסְּרֶךָּ".

וְאִם אַחַר שֶׁאָדָם עוֹשֶׂה תְּשׁוּבָה לֹא יְהֵא עִנְיָנוֹ בְּטוֹבָה כְּמוֹ בַּתְּחִלָּה – מִצְוָה שֶׁיַּחְשֹׁב בְּלִבּוֹ כִּי לְטוֹבָתוֹ נֶהְפַּךְ עִנְיָנוֹ לְרַע. כִּי קֹדֶם שֶׁעָשָׂה אָדָם תְּשׁוּבָה הָיָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְשַׁלֵּם לוֹ שְׂכַר הַמִּצְוֹות שֶׁעָשָׂה כְּדֵי לְטָרְדוֹ מֵעוֹלָם הַבָּא, שֶׁנֶּאֱמַר (שם ז י): "וּמְשַׁלֵּם לְשֹׂנְאָיו אֶל פָּנָיו לְהַאֲבִידוֹ". וּכְדֶרֶךְ שֶׁהוּא עוֹשֶׂה לְשׂוֹנְאָיו – כֵּן מְשַׁלֵּם לְאוֹהֲבָיו עִנְּשׁ הָעֲבֵרוֹת שֶׁעָשׂוּ בָּעוֹלָם הַזֶּה, כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ זַכָּאִין וּנְקִיִּים לָעוֹלָם הַבָּא. וְכָל זֶה תְּלוּי בְּמִדַּת הַשִּׂמְחָה, שֶׁהוּא שָׂמֵחַ בְּחֶלְקוֹ שֶׁחָלַק לוֹ הָאֵל יִתְבָּרַךְ.

אַךְ הַדֶּרֶךְ שֶׁיִּשְׂמַח הָאָדָם בְּחֶלְקוֹ, שֶׁיְּקַבֵּל בְּשִׂמְחָה הָרַע כְּמוֹ הַטּוֹב, הַדֶּרֶךְ הַזֶּה מִתְחַלֵּק לְכַמָּה דְּרָכִים:

הָאֶחָד – צָרִיךְ בִּטָּחוֹן גָּדוֹל בֵּאלֹהִים.

הַשֵּׁנִי – הָאֱמוּנָה.

הַשְּׁלִישִׁי – הַשֵּׂכֶל.

הָרְבִיעִי – הַהִסְתַּפְּקוּת.

אָמַר הֶחָכָם: כָּל אָדָם צָרִיךְ גֶּדֶר וְסַעַד וְסֶמֶךְ, כְּדֵי שֶׁיִּתְקַיְּמוּ מַעֲשָׂיו הַטּוֹבִים. וּמַהוּ הַגֶּדֶר? זֶהוּ הַבִּטָּחוֹן, שֶׁבּוֹטֵחַ תָּמִיד בֵּאלֹהִים יִתְבָּרַךְ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים נה כג): "הַשְׁלֵךְ עַל יְיָ יְהָבְךָ, וְהוּא יְכַלְכְּלֶךָּ".

וּמַהוּ גֶּדֶר הַבִּטָּחוֹן, וְאֵיזֶה דָּבָר מֵבִיא שֶׁיִּבְטַח הָאָדָם בֵּאלֹהִים? זֶה הָאֱמוּנָה! – מִתּוֹךְ שֶׁמַּאֲמִין בַּבּוֹרֵא, שֶׁכָּל הַצְלָחָתוֹ בָּעוֹלָם הַזֶּה וּבָעוֹלָם הַבָּא, הַכֹּל הוּא מִמֶּנּוּ וְאֵין אַחֵר זוּלָתוֹ, נוֹתֵן לִבּוֹ לְאָהֹב אוֹתוֹ בְּכָל לְבָבוֹ.

וּמַהוּ גֶּדֶר הָאֱמוּנָה, וְאֵיזֶה דָּבָר מֵבִיא אָדָם לִידֵי אֱמוּנָה שְׁלֵמָה? הוּא שֶׁלֹּא יִתְנוֹעֵעַ מִדָּבָר רַע, שֶׁיְּקַבֵּל כָּל הַבָּא עָלָיו בְּשִׂמְחָה. וְזֶה דּוֹמֶה לְעֶבֶד שֶׁמַּכִּיר אֲדוֹנָיו שֶׁהוּא נָדִיב וְרַחֲמָן, וּמְשַׁלֵּם לְעוֹשֵׂי רְצוֹנוֹ וּשְׁלִיחוּתוֹ שָׂכָר גָּדוֹל; וּבָעֵת שֶׁיְּכַבִּיד עַל מִשְׁרְתָיו עֲבוֹדָה קָשָׁה הוּא מֵטִיב לָהֶם טוֹבוֹת גְּדוֹלוֹת, מְגַדְּלָם וּמְנַשֵּׂא אוֹתָם, וְיִהְיוּ אַנְשֵׁי עֲצָתוֹ וְאוֹכְלִים עַל שֻׁלְחָנוֹ, וּמַרְכִּיבָם בְּמֶרְכֶּבֶת הַמִּשְׁנֶה אֲשֶׁר לוֹ, וּמַפְקִידָם עַל אַרְצוֹ. אֵין סָפֵק שֶׁזֶּה הָעֶבֶד הַיּוֹדֵעַ וּמַכִּיר זֹאת בַּאֲדוֹנָיו, שֶׁיַּעֲזֹב כָּל מָה שֶׁבָּעוֹלָם וְיַעֲשֶׂה רְצוֹן אֲדוֹנָיו בְּשִׂמְחָה, וְאַף

אִם הָעֲבוֹדָה קָשָׁה עָלָיו מְאוֹד, בְּזָכְרוֹ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר תַּגִּיעַ אֵלָיו בְּגִלַּל הָעֲבוֹדָה הַזֹּאת. אֲבָל הָעֶבֶד הָרוֹאֶה שֶׁאֲדוֹנָיו מְקַפֵּחַ שְׂכַר עֲבָדָיו, וְיוֹדֵעַ בְּלִבּוֹ שֶׁאֲדוֹנָיו כִּילַי, וְטָרְחוֹ יוֹתֵר גָּדוֹל מִשְּׂכָרוֹ – אֵין זֶה הָעֶבֶד טוֹרֵחַ לַאֲדוֹנָיו כִּי אִם בְּעַצְבוֹנוֹ.

כֵּן הוּא הָעִנְיָן הַזֶּה: הַמַּאֲמִין אֱמוּנָה שְׁלֵמָה בְּיוֹצְרוֹ, שֶׁהוּא מֵטִיב וּמְרַחֵם יוֹתֵר מִכָּל מְרַחֵם, וְשֶׁהוּא דַּיָּן אֱמֶת, וְכָל מָה שֶׁעוֹשֶׂה לוֹ הַכֹּל הוּא לְטוֹבָתוֹ, וְלִתֵּן לוֹ שָׂכָר גָּדוֹל עַל כָּל מָה שֶׁסּוֹבֵל לִשְׁמוֹ הַגָּדוֹל, וְעַל כָּל הָעֲבוֹדָה וְהַשִּׁרוּת שֶׁיַּעֲשֶׂה לְשֵׁם שָׁמַיִם יַשִּׂיג לוֹ נְעִימוּת גְּדוֹלָה בָּעוֹלָם הַנִּעִים. כְּעִנְיָן שֶׁמָּצִינוּ בִּנְבוּכַדְנֶצַּר: עֲבוּר שֶׁפָּסַע אַרְבַּע פְּסִיעוֹת לִכְבוֹד הָאֵל יִתְבָּרַךְ – זָכָה לְגַדְלָה גְּדוֹלָה (סנהדרין צו א); וּכְעִנְיָן שֶׁמָּצִינוּ בְּעֵשָׂו: עֲבוּר שֶׁנִּזְהַר בִּכְבוֹד אָבִיו – זָכָה לְגַדְלָה בָּעוֹלָם הַזֶּה, הוּא וְזַרְעוֹ אַחֲרָיו; וְכֵן רַבִּים. אֵין סָפֵק בִּהְיוֹת אָדָם מַאֲמִין בָּכָל זֶה בְּלֵב שָׁלֵם – וַדַּאי יִשְׂמַח בְּכָל דִּינֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, כִּי מִי לֹא יִשְׂמַח כְּשֶׁנּוֹטְלִים מִמֶּנּוּ פְּרוּטוֹת נְחשֶׁת, וְנוֹתְנִים לוֹ תְּמוּרָתָן כִּכַּר זָהָב?

מִי שֶׁמַּאֲמִין בֵּאלֹהִים בְּלֵב שָׁלֵם, וּבוֹטֵחַ בּוֹ בְּבִטָּחוֹן חָזָק – יָבִיא אוֹתוֹ הַבִּטָּחוֹן שֶׁלֹּא יִפְחַד מֵעוֹלָם מִדָּבָר רַע, וְלֹא יַעֲבֹד לְאָדָם זוּלָתוֹ לְהִתְרַצּוֹת אֵלָיו, וְלֹא יִקָּוֶה לְאִישׁ, וְלֹא יַסְכִּים עִמָּהֶם בְּדָבָר שֶׁהוּא כְּנֶגֶד עֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ; וְלֹא יַפְחִידוּהוּ עִנְיָנֵיהֶם, וְלֹא יֵחַת מִמַּחְלְקֹתָם. וְאִם יוֹכִיחַ אוֹתָם – לֹא יִזְהֵר בִּכְבוֹדָם, וְאִם יַכְלִימוּהוּ – לֹא יֵבוֹשׁ מֵהֶם, וְלֹא יִיָּפֶה לָהֶם הַשֶּׁקֶר, כְּמוֹ שֶׁאָמַר הַנָּבִיא (ישעיהו נ ז): "וַאדֹנָי אֱלֹהִים יַעֲזַר לִי, עַל כֵּן לֹא נִכְלָמְתִּי, עַל כֵּן שַׂמְתִּי פָנַי כַּחַלָּמִישׁ, וָאֵדַע כִּי לֹא אֵבוֹשׁ".

הַבּוֹטֵחַ בֵּאלֹהִים – יְבִיאֻנּוּ הַבִּטָּחוֹן לְפַנּוֹת לִבּוֹ מֵעִנְיְנֵי הָעוֹלָם, לְיַחֵד עַצְמוֹ לְעִנְיְנֵי הַתּוֹרָה וְהָעֲבוֹדָה. וְצָרִיךְ אָדָם לַחֲקֹר הַדֵּעוֹת הַמַּחֲזִיקוֹת אֶת לִבּוֹ, לִהְיוֹת בְּבִטָּחוֹן שָׁלֵם בֵּאלֹהִים: מַחֲשָׁבָה רִאשׁוֹנָה – שֶׁיֵּדַע בִּידִיעָה בְּרוּרָה כִּי הָאֱלֹהִים מְרַחֵם עַל הָאָדָם יוֹתֵר מִכָּל מְרַחֵם, וְהוּא מַשְׁגִּיחַ עָלָיו בַּסֵּתֶר וּבַגָּלוּי. וּבְעֵת שֶׁהוּא אֵינוֹ שׁוֹמֵר עַצְמוֹ כָּרָאוּי – הָאֱלֹהִים מְרַחֵם עָלָיו וְשׁוֹמֵר אוֹתוֹ מִן הַפְּגָעִים, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קטז ז): "שֹׁמֵר פְּתָאִים יְיָ".

הַמַּחֲשָׁבָה הַשְּׁנִיָּה – אֲשֶׁר כָּל הַטּוֹבוֹת הַמַּגִּיעוֹת אֵלָיו מֵאֲבִיו וּמֵאִמּוֹ, וְאָחָיו וּקְרוֹבָיו וְרֵעָיו – הַכֹּל מֵאֵת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ הוּא; וְאֵלּוּ הֵם שְׁלוּחֵי הַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא.

הַשְּׁלִישִׁית – שֶׁיֵּדַע שֶׁכָּל הַטּוֹבוֹת הֵם מֵחַסְדֵי הָאֱלֹהִים, לֹא שֶׁהוּא רָאוּי לְכָךְ. וְאֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מֵטִיב לוֹ מִפְּנֵי שֶׁהוּא צָרִיךְ לוֹ, אַךְ נְדָבָה וָחֶסֶד.

הָרְבִיעִית – שֶׁיֵּדַע אֲשֶׁר לְכָל עִנְיָנוֹ יֵשׁ גְּבוּל וְקֵץ, וְאֵין שׁוּם אָדָם יָכוֹל לְהוֹסִיף וְלִגְרֹעַ עַל מָה שֶׁגָּזַר הַבּוֹרֵא יִתְעָלֶה. וּמָה שֶׁגָּזַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁיִּהְיֶה לוֹ מְעַט – אֵין אָדָם יָכוֹל לְהַרְבּוֹת, אוֹ לְמַעֵט הַרְבּוּי. וּמָה שֶׁגָּזַר לְאַחֵר – אֵין שׁוּם אָדָם יָכוֹל לְהַקְדִּים, וְלֹא לְאַחֵר מָה שֶׁגָּזַר לְהַקְדִּים. אַךְ הַכֹּל הוּא בִּגְזֵרַת הָעֶלְיוֹן וּבִרְצוֹנוֹ.

הַחָמִישִׁית – שֶׁיֵּדַע שֶׁהַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ רוֹאֶה אֶת לִבּוֹ, אִם בִּטְחוֹנוֹ בּוֹ בִּטָּחוֹן שָׁלֵם בְּלֹא מִרְמָה. כִּי עֶבֶד הַמְּשֻׁרֶת לְאָדָם בָּשָׂר וָדָם – יָכוֹל הָעֶבֶד לִגְנֹב לֵב אֲדוֹנוֹ, שֶׁיִּהְיֶה הָאָדוֹן סוֹבֵר שֶׁהָעֶבֶד אוֹהֲבוֹ בְּכָל לֵב אַף עַל פִּי שֶׁהוּא שׂוֹנְאוֹ, וְהָאָדוֹן יַעֲשֶׂה לוֹ טוֹבָה בְּחֶזְקַת שֶׁהוּא אוֹהֲבוֹ. וְכָל זֶה לֹא יִתָּכֵן בַּבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, כִּי הוּא יוֹדֵעַ יֵצֶר הַלֵּב וְהַמַּחֲשָׁבָה שֶׁבּוֹ, וְהוּא יוֹדֵעַ עֲלִילוֹנוֹת וְתַחְתּוֹנוֹת, אֱמוּנָתוֹ וּכְפִירָתוֹ. לָכֵן אֵין לֵילֵךְ לְפָנָיו בְּרַמָּאוּת.

הַשִּׁשִּׁית – שֶׁיִּקַּח אֶל לִבּוֹ לְקַיֵּם מַה שֶּׁצִּוָּהוּ, וּלְהִמָּנַע מִכָּל מָה שֶׁהִזְהִירוֹ שֶׁלֹּא לַעֲשׂוֹת, כַּאֲשֶׁר הוּא חָפֵץ שֶׁהַבּוֹרֵא יִתְעַלֶּה יַעֲשֶׂה לוֹ הַדָּבָר שֶׁהוּא בּוֹטֵחַ בּוֹ. כְּדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ (אבות ב ד): עֲשֵׂה רְצוֹנוֹ כִּרְצוֹנְךָ, כְּדֵי שֶׁיְּבַטֵּל רְצוֹן אֲחֵרִים מִפְּנֵי רְצוֹנְךָ. אֲבָל מִי שֶׁבּוֹטֵחַ בַּשֵּׁם יִתְעַלֶּה וְאֵינוֹ מְקַיֵּם מַה שֶּׁצִּוָּהוּ, כַּמָּה הוּא שׁוֹטֶה וּכְסִילִי! וְעַל זֶה נֶאֱמַר (איוב כז ח-ט): "מַה תִּקְוַת חָנֵף כִּי יִבְצָע, כִּי יֵשֶׁל אֱלוֹהַּ נַפְשׁוֹ. הֲצַעֲקָתוֹ יִשְׁמַע אֵל, כִּי תָבוֹא עָלָיו צָרָה?" וְאוֹמֵר (ירמיהו ז ט-י): "הֲגָנֹב רָצֹחַ וְנָאֹף, וְהִשָּׁבֵעַ לַשֶּׁקֶר וְקַטֵּר לַבָּעַל, וְהָלֹךְ אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא יְדַעְתֶּם, וּבָאתֶם וַעֲמַדְתֶּם לְפָנַי בַּבַּיִת הַזֶּה אֲשֶׁר נִקְרָא שְׁמִי עָלָיו?!" וְאוֹמֵר (שם פסוק יא): "הַמְעָרַת פָּרִצִים הָיָה הַבַּיִת הַזֶּה אֲשֶׁר נִקְרָא שְׁמִי עָלָיו בְּעֵינֵיכֶם?!"

הַשְּׁבִיעִית – שֶׁיֵּדַע כִּי הַבּוֹרֵא בָּרוּךְ הוּא בָּרָא אֶת הָאָדָם לִמְלֹאכוֹת רַבּוֹת, וּבָרָא לוֹ מְזוֹנוֹ עַל יְדֵי טֹרַח גָּדוֹל וַעֲבוֹדָה. וְאִם הָיוּ כָּל הָעִנְיָנִים וְהַמְּזוֹנוֹת וְהַבְּגָדִים מוּכָנִים לְאָדָם בְּלֹא טֹרַח, אֲז הָיוּ כַּמָּה מְצוּוֹת בְּטֵלוֹת, כְּגוֹן: הַצְּדָקָה, וְהַגְּנֵבָה וְהַגְּזֵלָה וְהַחֶמְדָּה שֶׁיִּתְרַחֵק מֵהֶן. דְּאִם הָיוּ לוֹ כָּל צָרְכּוֹ בְּלֹא טֹרַח, הֵיאַךְ יִתְאַוֶּה לִגְנֹב וְלִגְזוֹל? וּכְשֶׁהוּא טוֹרֵחַ וּמַרְחִיק אוֹתוֹ, שֶׁאֵינוֹ חוֹמֵד אֶת שֶׁאֵינוֹ שֶׁלּוֹ – אֲז הוּא בּוֹטֵחַ בֵּאלֹהִים. וְעָלָיו הַכָּתוּב אוֹמֵר (תהלים לב י): "וְהַבּוֹטֵחַ בַּיְיָ – חֶסֶד יְסֹבְבֶנְהוּ". וְעַל זֶה גָּנַז חִזְקִיָּהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה סֵפֶר הָרְפוּאוֹת (פסחים נו א), כְּדֵי שֶׁיִּבְטַח הַחוֹלֶה בֵּאלֹהִים יִתְעַלֶּה, וְלֹא בָּרְפוּאוֹת. גַּם אִם הָיָה אָדָם בָּטֵל מִמְּלָאכָה, וְלֹא הָיָה טוֹרֵחַ אַחַר מְזוֹנוֹתָיו, הָיָה בּוֹעֵט וְרוֹדֵף אַחַר הָעֲבֵרוֹת, כְּדִכְתִיב (דברים לב טו): "וַיִּשְׁמַן יְשֻׁרוּן וַיִּבְעָט". וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (אבות ב ב): "יָפֶה תַּלְמוּד תּוֹרָה עִם דֶּרֶךְ אֶרֶץ, שֶׁיְּגִיעַת שְׁנֵיהֶם מְשַׁכַּחַת עָוֹן".

אַךְ עַתָּה מָסַר הַשֵּׁם יִתְעַלֶּה שְׁתֵּי עֲבוֹדוֹת בְּיַד הָאָדָם: הָאַחַת עֲבוֹדָתוֹ וְהַשֵּׁנִית עֲבוֹדַת הַתּוֹרָה. וְצָרִיךְ הָאָדָם לִהְיוֹת מְמֻצָּע בֵּית שְׁתֵּי הָעֲבוֹדוֹת, וּלְיַחֵד שָׁעוֹת מְיֻחָדוֹת לַעֲבוֹדַת הַתּוֹרָה וְלַעֲבֹדַת הָעוֹלָם הַזֶּה. וְצָרִיךְ שֶׁתִּתְחַזֵּק, שֶׁתַּעֲשֶׂה עֲבוֹדַת שְׁנֵיהֶם לְעוֹלָם לְטוֹב לְךָ לְאַחֲרִיתְךָ; וְלֹא יִהְיֶה אֶחָד מַפְסִיד לַחֲבֵרוֹ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו כב טו): "אֲבִיךָ הֲלוֹא אָכַל וְשָׁתָה וְעָשָׂה מִשְׁפָּט וּצְדָקָה, אֲז טוֹב לוֹ"; וְאוֹמֵר (קהלת י יח): "טוֹב אֲשֶׁר תֶּאֱחֹז בָּזֶה, וְגַם מִזֶּה אַל תַּנַּח אֶת יָדֶךָ". וְצָרִיךְ שֶׁיִּבְטַח בַּשֵּׁם יִתְבָּרַךְ שֶׁיְּצַלִּיחֵהוּ בַּעֲסָקָיו, וְלֹא יִבְטַח עַל מְלַאכְתּוֹ וַעֲסָקָיו, אַךְ יַחְשֹׁב אֲשֶׁר מְלַאכְתּוֹ וַעֲסָקָיו הֵם דֶּרֶךְ לְפַרְנָסָתוֹ מֵאֵת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ.

כְּמוֹ אָדָם הַבּוֹקֵעַ עֵצִים בְּנַרְזֶן, אַף עַל פִּי שֶׁהַנַּרְזֶן חוֹתֵךְ הָעֵץ, אֵין הַכּוֹחַ בָּא מִן הַבַּרְזֶל אֶלָּא מִן הָאִישׁ הַבּוֹקֵעַ עִם הַבַּרְזֶל לַחְתּוֹךְ בּוֹ הָעֵץ.

וְאָדָם שֶׁיֵּשׁ לוֹ מְלָאכָה אוֹ אֵיזֶה עֵסֶק שֶׁיִּהְיֶה, שֶׁמְּפָרְנֵס בּוֹ בְּנֵי בֵּיתוֹ, לֹא יַחְשֹׁב: לוּלֵי הַמְּלָאכָה הַהִיא הָיִיתִי הוֹלֵךְ לַאֲבַדּוֹן! אַךְ יִבְטַח בַּבּוֹרֵא יִתְעַלֶּה, וְיַחְשֹׁב: אִם לֹא הָיָה לוֹ עִנְיָן זֶה הָעֵסֶק שֶׁעוֹסֵק בּוֹ, הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ יַמְצִיא לוֹ פַּרְנָסָתוֹ בְּעִנְיָן אַחֵר. כִּי כָּל מַעֲשֵׂה יָדָיו וּצְרָכָיו בְּיַד הָאֵל הוּא, וְהָרַבֵּה שְׁלוּחִים לַמָּקוֹם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (שמואל א יד ו): "כִּי אֵין לַיְיָ מַעְצוֹר, לְהוֹשִׁיעַ בָּרַב אוֹ בְמְעָט"; וְאוֹמֵר (דברים ח יח): "כִּי הוּא הַנֹּתֵן לְךָ כֹּחַ לַעֲשׂוֹת חָיִל"; וְאוֹמֵר (זכריה ד ו): "לֹא בְחַיִל וְלֹא בְכֹחַ, כִּי אִם בְּרוּחִי אָמַר יְיָ צְבָאוֹת".

וְכֵן הָאָדָם אֲשֶׁר כָּל חַיּוּתוֹ וּצְרָכָיו תְּלוּיִים בְּאָדָם אֶחָד – לֹא יָשִׂים בִּטְחוֹנוֹ בְּלִבּוֹ עַל הָאָדָם הַהוּא, אַךְ יָשִׂים שׂרֶשׁ בִּטְחוֹנוֹ מֵעֹמֶק הַלֵּב בַּבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ. וְאֵין דַּי שֶׁיֹּאמַר כָּךְ וְלִבּוֹ בַּל עִמּוֹ, אֶלָּא יִתֵּן שֶׁבַח וְהוֹדָיָה לַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, עַל זֶה אֲשֶׁר לֹא עָזַב חַסְדּוֹ מֵאִתּוֹ. וְקַח בְּיָדְךָ מָשָׁל נָאֶה עַל עִנְיָן זֶה: וְהוּא כְּמוֹ מֵאָה עִוְרִים הַהוֹלְכִים זֶה אַחַר זֶה, וְכָל אֶחָד שָׂם יָדוֹ עַל כֶּתֶף חֲבֵרוֹ, וּבְרֹאשׁ כֻּלָּם יֵשׁ אִישׁ הָרוֹאֶה, וְהוּא מַנְהִיג כֻּלָּם אַחֲרָיו. הִנֵּה כָּל אֶחָד יוֹדֵעַ, שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁשָּׂם יָדוֹ עַל כֶּתֶף חֲבֵרוֹ וְהוּא מַנְהִיגוֹ, שֶׁאֵין זֹאת הַהַנְהָגָה בָּאָה מִכּוֹחוֹ שֶׁל חֲבֵרוֹ, אַךְ כֻּלָּם נִמְשָׁכִים אַחַר הָאִישׁ הָרוֹאֶה הָרִאשׁוֹן. וְאִם יִהְיֶה נִשְׁמָט מֵהֶם – יִכָּשְׁלוּ כֻּלָּם וְיִפָּלוּ. זֶה יָשִׂים הָאָדָם אֶל לִבּוֹ, וְיַחְשֹׁב כִּי אֵין מַנְהִיג זוּלָתִי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְכֻלָּנוּ כְּעִוְרִים, וְכָל אֶחָד מִמֶּנּוּ מִסְתַּיֵּעַ וְנֶעֱזָר בְּעֶזֶר חֲבֵרוֹ. אַךְ אֵין כֹּחַ בַּחֲבֵרוֹ לוּלֵי הַמַּנְהִיג הָעֶלְיוֹן, הַנּוֹתֵן הַכֹּל, וְכָל דְּרָכָיו יְשָׁרִים, וְאֵין לְהַרְהֵר אַחֲרָיו. וּכְמוֹ שֶׁהַמִּתְפָּרְנֵס לֹא יַחְשֹׁב אֶלָּא בַּקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, כָּךְ הַמְפָרְנֵס לֹא יִתְגָּאֶה שֶׁהוּא מְפָרְנֵס, אַךְ הוּא כְּעֵוֶר הַמַּנְהִיג עִוֵּר חֲבֵרוֹ בְּעֶזְרַת הַמַּנְהִיג הָרִאשׁוֹן, שֶׁהוּא הָרוֹאֶה.

וְעַל זֶה נֶאֱמַר (ישעיהו מב טז): "וְהוֹלַכְתִּי עִוְרִים בְּדֶרֶךְ לֹא יָדָעוּ, בִּנְתִיבוֹת לֹא יְדָעוּ אַדְרִיכֵם, אָשִׂים מַחְשָׁךְ לִפְנֵיהֶם לָאוֹר, וּמַעֲקַשִּׁים לְמִישׁוֹר"; וְאוֹמֵר (שם פסוק יח): "וְהָעִוְרִים הַבִּיטוּ לִרְאוֹת"; וְאוֹמֵר (שם פסוק יט): "מִי עִוֵּר כִּי אִם עַבְדִּי, וְחֵרֵשׁ כְּמַלְאָכִי אֶשְׁלָח, מִי עִוֵּר כִּמְשֻׁלָּם, וְעִוֵּר כְּעֶבֶד יְיָ".

וְהִנֵּה כָּל הַדְּבָרִים שֶׁבּוֹטְחִים בּוֹ בְּהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, הֵם שְׁמוֹנָה חֲלָקִים: הָאֶחָד – עִנְיַן גּוּף הָאָדָם בְּלִבָּד. הַשֵּׁנִי – עִנְיַן פַּרְנָסָתוֹ. הַשְּׁלִישִׁי – עִנְיַן אִשְׁתּוֹ. הָרְבִיעִי – חוֹבוֹת הַלְּבָבוֹת וְאֵיבָרִים שֶׁהוּא מִתְיַחֵד בְּתוֹעַלְתָּם וְנִזְקָם. הַחֲמִישִׁי – חוֹבוֹת הָאֵבָרִים אֲשֶׁר תּוֹעַלְתָּם וְנִזְקָם לַאֲחֵרִים. הַשִּׁשִּׁי – גְּמוּל עוֹלָם הַזֶּה. הַשְּׁבִיעִי – גְּמוּל עוֹלָם הַבָּא הַצָּפוּן לַצַּדִּיקִים. הַשְּׁמִינִי – גְּמוּל יְמוֹת הַמָּשִׁיחַ.

הַבִּטָּחוֹן הָרִאשׁוֹן, עִנְיַן גּוּף הָאָדָם, הוּא שֶׁיִּשְׁלִיךְ נַפְשׁוֹ וְיִמְסֹר עַצְמוֹ עַל רַחֲמָיו הַגְּדוֹלִים, וְיֵדַע שֶׁאֵין לוֹ עֵצָה וְהַנְהָגָה אֶלָּא בִּרְשׁוּתוֹ וּבִגְזָרָתוֹ. וְאַף עַל פִּי שֶׁכָּל בְּרִיאַת אֵיבָרָיו וּמִדַּת יָמָיו קְשׁוּרִים בִּגְזֵרַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, מִכָּל מָקוֹם יֵשׁ לָאָדָם לְהִתְנַגֵּל לְהַרְוִיחַ כָּל צָרְכָיו, וּלְהַצִּיל נַפְשׁוֹ, וּלְתַקֵּן לוֹ הָרְפוּאוֹת. וְיִבְטַח בֵּאלֹהִים שֶׁיִּרְפָּאֵהוּ, וְהָרוֹפֵא וְהָרְפוּאָה בָּאִים לוֹ מֵאֵת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ לָרְפָּאֵהוּ; וְלֹא יַנִּיחַ עִנְיָן זֶה אֶלָּא עַל הָאֱלֹהִים לְבַדּוֹ שֶׁיִּתֵּן לוֹ הַיְכֹלֶת וְהַכּוֹחַ. וְאַל יֹאמַר אָדָם: הוֹאִיל וַאֲנִי קָשׁוּר בִּגְזֵרַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, אֵלֵךְ בְּדַרְכֵי הַסַּכָּנָה, וְאֶשְׁתֶּה סַם הַמָּוֶת!

הֲלוֹא מָצִינוּ בִּשְׁמוּאֵל בְּאָמְרוֹ (שמואל א טז ב): "אֵיךְ אֵלֵךְ וְשָׁמַע שָׁאוּל וַהֲרָגָנִי" – אַף עַל פִּי שֶׁאָמַר כָּךְ לֹא נֶחְשַׁב כְּמִי שֶׁמְּמַעֵט בְּבִטְחוֹנוֹ, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הֵשִׁיב לוֹ: "עֶגְלַת בָּקָר תִּקַּח בְּיָדֶךָ" (שם).

וְעַל הַמַּכְנִיס עַצְמוֹ בְּסַכָּנָה, וְאוֹמֵר "אֲנִי בָּטוּחַ בַּשֵּׁם יִתְבָּרַךְ!" – עָלָיו נֶאֱמַר (משלי יד טז): "וּכְסִיל מִתְעַבֵּר וּבוֹטֵחַ". וְהַתּוֹרָה הִזְהִירָנוּ עַל זֶה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים ו טז): "לֹא תְנַסּוּ אֶת יְיָ אֱלֹהֵיכֶם". וְהַמַּכְנִיס עַצְמוֹ לִידֵי סַכָּנָה וּמֵמִית עַצְמוֹ – עָנְשׁוֹ גָּדוֹל מִמִּי שֶׁמֵּמִית אֲחֵרִים.

הַבִּטָּחוֹן הַשֵּׁנִי, מֵעִנְיַן הַפַּרְנָסָה: תִּהְיֶה בִּטָּחוֹן שֶׁלּוֹ עַל הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא, שֶׁיְּזַמֵּן לוֹ צָרְכָיו וּמְזוֹנוֹ כְּדֵי סִפּוּקוֹ, וְלֹא יִדְחַק הַשָּׁעָה לִרְדֹּף אַחַר כַּמָּה עִנְיָנִים הַמַּטְרִידִים אוֹתוֹ מֵהִתְעַסֵּק בַּתּוֹרָה. וְכַאֲשֶׁר יִבְטַח בֵּאלֹהִים, יִמְצָא מְנוּחַת לִבּוֹ וְשַׁלְוַת נַפְשׁוֹ, וְלֹא יִרְדֹּף יוֹתֵר מִדַּי; אַךְ יִהְיֶה דַּי לוֹ בַּמָּה שֶׁיָּכוֹל לִמְצוֹא בְּשָׁעָה מְיֻחֶדֶת, וְהַשָּׁעוֹת הַנִּשְׁאָרוֹת יִטְרַח בָּהֶם לִקְנוֹת חַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא.

וְכֵן אָמְרוּ (ספרי ואתחנן ו ז): תַּרְבֶּה בִּישִׁיבָה וּתְמַעֵט בְּעֵסֶק, עֲשֵׂה דִבְרֵי תוֹרָה עִקָּר וְעִסְקְךָ טָפֵל. וְעִנְיָן זֶה הוּא הַגָּדוֹל שֶׁבְּנִסְיוֹן הָאָדָם, שֶׁלֹּא יַטְרִידוּ אוֹתוֹ רֹב טְרָדוֹת שֶׁל עוֹלָם זֶה וְיִשְׁכַּח אַחֲרִיתוֹ. לָכֵן יִבְטַח בָּאֵל שֶׁיְּסַפֵּיקֵהוּ צָרְכָיו וְסִפּוּקוֹ, וְיִהְיוּ לוֹ שָׁעוֹת פְּנוּיוֹת לְפַנּוֹת לִבּוֹ לֵאלֹהִים.

הַבִּטָּחוֹן הַשְּׁלִישִׁי, בְּעִנְיַן אִשְׁתּוֹ וּבָנָיו וּקְרוֹבָיו וְאוֹהֲבָיו: אִם הַבּוֹטֵחַ הַזֶּה נָכְרִי, וְגֵר בְּלֹא אִשָּׁה וּקְרוֹבִים וַחֲבֵרִים – יִקַּח לוֹ הָאֱלֹהִים לְקָרוֹב וּלְחָבֵר, דִּכְתִיב (שיר השירים ה טז): "זֶה דוֹדִי וְזֶה רֵעִי". וְיִחָשֵׁב: כָּל מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ קְרוֹבִים, לְאַחַר זְמַן מוּעָט יָשׁוּב לַקֶּבֶר נָכְרִי, וּבָדָד יֵשֵׁב, וְלֹא יוֹעִיל לוֹ לֹא קָרוֹב וְלֹא בֵּן וְלֹא חָבֵר, וְלֹא יִתְחַבֵּר עִמּוֹ אֶחָד מֵהֶן. וְיִחָשֵׁב אַחַר כְּךָ טָרְדָתוֹ מִקְּרוֹבִים הַמַּטְרִיחִים עָלָיו, וְיִחָשֵׁב זֶה לְטוֹבָה: שֶׁאִם הָיָה לוֹ עֵסֶק בְּעִנְיְנֵי הָעוֹלָם הַזֶּה יִהְיֶה טָרְחוֹ מְרֻבֶּה, וְלֹא יִהְיֶה לוֹ מְנוּחָה. וְאִם הוּא עוֹסֵק בְּעִנְיְנֵי אַחְדוּתוֹ וְהַמְּצוֹוֹת, וְיִחוּד לִבּוֹ לֵאלֹהִים – יִהְיֶה לִבּוֹ יוֹתֵר פָּנוּי וּמְיֻחָד בְּעֵת שֶׁהוּא לְבַד בְּלֹא קְרוֹבָיו, אֵין סֵפֶק.

וְעַל כֵּן הָיוּ הַפְּרוּשִׁים הַמְיַחֲדִים הָאֵל בִּלְבָבָם, בּוֹרְחִים מִבָּתֵּיהֶם וּמִקְרוֹבֵיהֶם אֶל הֶהָרִים, כְּדֵי שֶׁיְּפַנּוּ לְבָבָם אֶל הָאֱלֹהִים.

וְאִם הָיָה הַבּוֹטֵחַ בַּעַל אִשָּׁה וּבָנִים וּקְרוֹבִים וְאוֹהֲבִים – יִבְטַח בֵּאלֹהִים שֶׁיִּתֵּן לוֹ כֹּחַ לְשַׁלֵּם לָהֶם מָה שֶׁחַיָּב לָהֶם וְלַעֲשׂוֹת חֶפְצֵיהֶן, וְיִבְטַח שֶׁיְּהֵא לִבּוֹ עִמָּהֶם, וְיוֹרֶה אוֹתָם דְּרָכִים בְּעִנְיְנֵי הַתּוֹרָה וּבַעֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא. וְלֹא בִּשְׁבִיל שֶׁהוּא מְצַפֶּה שֶׁיָּבוֹא לוֹ רֶוַח מֵחֲמַת זֶה מֵהֶם, וְלֹא שֶׁיִּכָּבְדוּהוּ עֲבוּר שֶׁהוּא מַרְאֶה לָהֶן דֶּרֶךְ הַיָּשָׁר, וְלֹא לְהִשְׁתָּרֵר עֲלֵיהֶן; אֶלָּא יַעֲשֶׂה כְּדֵי לְקַיֵּם מִצְוַת הַבּוֹרֵא בְּרוּךְ הוּא לְבַד. וְיַחֲשֹׁב שֶׁהוּא שְׁלוּחוֹ שֶׁל מָקוֹם לְלַמֵּד לִקְרוֹבָיו וּלְאוֹהֲבָיו, וְלֹא יַחְזִיק טוֹבָה לְעַצְמוֹ וְלֹא יִגְבַּהּ לִבּוֹ עֲלֵיהֶן. וְאִם יִצְטָרֵךְ מִקְרוֹבָיו וִימַלְּאוּ חֶסְרוֹנוֹ – יַחְשֹׁב שֶׁהֵן שְׁלוּחִים שֶׁל מָקוֹם בָּרוּךְ הוּא לְמַלֹּאות חֶסְרוֹנוֹ, וְלֹא יִבְטַח בָּהֶן כְּלָל. וְאִם יְבַקֵּשׁ מֵהֶן דָּבָר וְיָשִׁיבוּ פָּנָיו רֵיקָם – אַל יָשִׂים עֲלֵיהֶם חַטָּאת, אַךְ יַחְשֹׁב כִּי הַרְבֵּה שְׁלוּחִים לַמָּקוֹם לְמַלֹּאות חֶסְרוֹנוֹ.

הַבַּטָּחוֹן הָרְבִיעִי, בְּעִנְיַן חִיּוּב הַלֵּב: שֶׁהָאָדָם מְיַחֵד לִבּוֹ בְּתַעֲנִית וּבִתְפִלָּה וּבְשְׁאָר הַמִּצְוֹות כֻּלָּם, וְנִמְנָע מִן הָעֲבֵרוֹת. וְצָרִיךְ שֶׁיֵּלֵךְ בְּכָל כּוֹחוֹ לְקַיֵּם הַמִּצְוֹות, וְיִתְפַּלֵּל בְּלֵב נֶאֱמָן וּבְמַחֲשָׁבָה נְקִיָּה, וּבְכַוָּנָה לִשְׁמוֹ הַגָּדוֹל. וּבָזֶה אָנוּ חַיָּבִים לִבְטֹחַ עָלָיו וּלְהִתְחַנֵּן אֵלָיו, לַעֲזֹר אוֹתָנוּ וּלְהוֹרוֹת לָנוּ הַדְּרָכִים הַיְשָׁרִים, כְּמוֹ שֶׁאָמַר דָּוִד עָלָיו הַשָּׁלוֹם (תהלים כה ה): "הַדְרִיכֵנִי בַּאֲמִתֶּךָ וְלַמְּדֵנִי". וְאוֹמֵר (שם קיט לה): "הַדְרִיכֵנִי בִּנְתִיב מִצְוֹתֶיךָ"; וְאוֹמֵר (שם פסוק ל): "דֶּרֶךְ אֱמוּנָה בָּחָרְתִּי". וְכָל זֶה רְאָיָה שֶׁהָיָה בּוֹחֵר בְּמַעֲשֶׂה הָעֲבוֹדָה. וְיִתְפַּלֵּל עַל שְׁנֵי דְּבָרִים: הָאֶחָד: לְחַזֵּק לִבּוֹ בְּיִחוּדוֹ בֵּאלֹהִים, וְשֶׁיַּרְחִיק מִלִּבּוֹ טִרְדַּת הָעוֹלָם הַזֶּה. וְהַשֵּׁנִי: לְחַזְּקוֹ בְּגוּפוֹ וְאֵיבָרָיו, שֶׁיּוּכַל לְהִתְחַזֵּק בַּמַּעֲשִׂים הַטּוֹבִים. וְזֶה מָה שֶׁאָמַר, שֶׁיַּצְלִיחֵהוּ בְּגוּפוֹ וּבְיִחוּד לִבּוֹ לֵאלֹהִים.

הַבַּטָּחוֹן הַחֲמִישִׁי, הוּא חוֹבַת הָאֵיבָרִים אֲשֶׁר הוּא עוֹסֵק לְהֵיטִיב לַאֲחֵרִים. כְּגוֹן הַצְּדָקָה, וּלְלַמֵּד הַחָכְמָה לַתַּלְמִידִים, וּלְצַוּוֹת עַל הַטּוֹב וּלְהַרְחִיק מִן הָרַע, וּלְהָשִׁיב רְשָׁעִים אֶל הָאֱלֹהִים, וְלִסְבֹּל חֶרְפָּתָם בְּעֵת שֶׁהוּא מַזְהִירָם עַל הָעֲבוֹדָה וּמְאַיְּמָם בִּגְמוּל וְעֹנֶשׁ. וְיִטְרַח בְּכָל כּוֹחוֹ לַדְּבָרִים הָאֵלֶּה לַעֲשׂוֹת, וְיִבְטַח בֵּאלֹהִים שֶׁיַּעַזְרֵהוּ; וְיַשְׁלִים חֶפְצוֹ לְהִתְקָרֵב בָּזֶה אֶל הָאֱלֹהִים בִּלְבַד, וְלֹא לִקְנוֹת שֵׁם עֲלֵיהֶם וְכָבוֹד בֵּינֵיהֶם, וְלֹא לְצַפּוֹת הַגְמוּל מֵהֶן, וְלֹא לְהִשְׁתָּרֵר עֲלֵיהֶם. וְיִזָּהֵר כְּפִי יְכָלְתּוֹ לְהַסְתִּיר, וְאִם לֹא יָכוֹל לְהַסְתִּיר – יִזְכֹּר שֶׁכָּל הַתּוֹעֶלֶת וְהַנֶּזֶק לֹא יְהֵא מִן הַבְּרוּאִים כִּי אִם בִּרְשׁוּת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ. וּבְכָל זֶה יָשִׂים בִּטְחוֹנוֹ בַּשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. וְכַאֲשֶׁר יְגַלְגֵּל הַשֵּׁם יִתְעַלֶּה מִצְוָה עַל יָדוֹ – יַחְשֹׁב בְּלִבּוֹ כִּי הוּא טוֹבָה מֵאֵת הַבּוֹרֵא יִתְעַלֶּה שֶׁהֵיטִיב אֵלָיו, וְלֹא יִשְׂמַח אִם מְשַׁבְּחִים אוֹתוֹ בְּנֵי אָדָם.

הַבְּטָחוֹן הַשִּׁשִּׁי, בָּעוֹלָם הַזֶּה: שֶׁיִּבְטַח בֵּאלֹהִים שֶׁלֹּא יַאֲכִילֵהוּ בָּעוֹלָם הַזֶּה חֵלֶק הָרָאוּי לוֹ בָּעוֹלָם הַבָּא. וְיִבְטַח בּוֹ שֶׁיִּשְׁמְרֵהוּ מִפִּגְעֵי הָעוֹלָם, וּמִתַּחֲלֹאִים, וּמִדֶּבֶר וּמֵחֶרֶב וּמֵרָעָב, וּמִשְּׁאָר הָרָעוֹת הַמִּתְרַגְּשׁוֹת לָבוֹא בָּעוֹלָם.

וּכְשֶׁיִּבְטַח, לֹא יִבְטַח בִּשְׁבִיל מַעֲשָׂיו הַטּוֹבִים; אַךְ יַעֲשֶׂה כָּל מַעֲשָׂיו בִּשְׁבִיל הָאֵל יִתְעַלֶּה, אֲשֶׁר גִּדְּלוֹ וְנִשְּׂאוֹ בָּעוֹלָם הַזֶּה וְהֵיטִיב לוֹ, וְאֵין רֶגַע מִכָּל יְמֵי חַיָּיו שֶׁאֵין טוֹבוֹת הַבּוֹרֵא עָלָיו. וְיֶחְשֹׁב שֶׁאִם הָיוּ מַעֲשָׂיו כִּכְפָלַיִם, לֹא הָיָה אֶחָד מֵרִבּוֹא מִמָּה שֶׁיֵּשׁ עָלָיו לַעֲשׂוֹת מֵחֲמַת טוֹבוֹת הָאֵל יִתְבָּרַךְ, שֶׁהֵם עָלָיו בְּכָל רֶגַע. וְאַחַר שֶׁיַּחְשֹׁב כָּל זֶה, יִבְטַח עַל חַסְדֵי הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא, שֶׁהוּא הַגּוֹמֵל חֶסֶד, הוּא הַמְרַחֵם יוֹתֵר מִמַּעֲשָׂיו שֶׁל אָדָם, כִּי בְּרַחֲמָיו נוֹתֵן לֶחֶם לַשְּׂרֵצִים וְלַבְּהֵמוֹת וְלַחַיּוֹת וְלָעוֹפוֹת, וְהוּא זָן מְקָרְנֵי רְאֵמִים וְעַד בֵּיצֵי כִנִּים (עבודה זרה ג ב); וְכַאֲשֶׁר מְרַחֵם עַל אֵלּוּ לֹא בִּשְׁבִיל מַעֲשֵׂיהֶם הַטּוֹבִים – כָּךְ יְרַחֵם עָלַי.

הַבְּטָחוֹן הַשְּׁבִיעִי, שֶׁיִּבְטַח עַל הַמֶּלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַמּוֹשֵׁל עַל כֹּל, בָּרוּךְ הוּא, שֶׁיָּבִיא בְּיָמָיו תְּשׁוּעָה לְיִשְׂרָאֵל, וְיִבָּנֶה יְרוּשָׁלַיִם, וְיִבָּנֶה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בְּיָמָיו. וְלֹא תִּהְיֶה כַּוָּנַת בְּטָחוֹנוֹ כְּדֵי לְחָיוֹת בְּשַׁלְוָה גְּדוֹלָה כַּאֲשֶׁר תִּהְיֶה בַּיָּמִים הָהֵם, וְלֶאֱכֹל הַפֵּרוֹת הַטּוֹבוֹת וְלִשְׁתּוֹת יַיִן עָסִיס. אַךְ תִּהְיֶה כַּוָּנַת בְּטָחוֹנוֹ שֶׁיִּהְיֶה בַּיָּמִים הָהֵם כְּדֵי לַעֲבֹד הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ; כִּי בַּיָּמִים הָהֵם יָסִיר יְצֶר הָרַע מִלֵּב עַמּוֹ, וְכֻלָּם קְטַנִּים וּגְדוֹלִים יֵדְעוּ אֶת הַשֵּׁם. וְלֹא יִהְיֶה לָהֶם מוֹנֵעַ: לֹא דֶּבֶר וְלֹא רָעָב, וְלֹא מִלְחָמָה וְלֹא טִרְדָּה, אַךְ כֻּלָּם יִהְיוּ פְּנוּיִים וְכֻלָּם יַשִּׂיגוּ הַשָּׂגָה גְּדוֹלָה בִּידִיעַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ. וּבַיָּמִים הָהֵם תִּרְבֶּה הַדַּעַת, כְּדִכְתִיב (ישעיהו יא ט): "כִּי מָלְאָה הָאָרֶץ דֵּעָה אֶת יְיָ, כַּמַּיִם לַיָּם מְכַסִּים".

הַבְּטָחוֹן הַשְּׁמִינִי, עַל עִנְיַן עוֹלָם הַבָּא: אֲשֶׁר בּוֹ נְעִימוּת לְאֵין קֵץ וְאֵין חֵקֶר, וְאֵין הַפֶּה יָכוֹל לְסַפֵּר יְפִי הָעוֹלָם הַהוּא, וְאֵין הָעַיִן יְכוֹלָה לִרְאוֹת זִיו הַדְּרַת הַצַּדִּיקִים. וְאֵין שָׁם לֹא אֲכִילָה וְלֹא שְׁתִיָּה; אִם כֵּן מָה תַּעֲנוּג יֵשׁ שָׁם? לְכָךְ צָרִיךְ שֶׁתְּבִין וְתֵדַע, כִּי כַּאֲשֶׁר לֹא יֵדַע הָעוֹף תַּעֲנוּג הַדָּג הַשָּׁט בַּמַּיִם, כִּי הַתּוֹלָדָה שֶׁלָּהֶם הֵם הָפוּךְ זוֹ מִזּוֹ, כִּי עוֹף יָמוּת בַּמַּיִם וְהַדָּג יָמוּת בַּיַּבָּשָׁה; כָּךְ מִי שֶׁהוּא בָּעוֹלָם הַזֶּה, הַנְּשָׁמָה מְעֹרֶבֶת בַּגּוּף – לֹא תוּכַל לָדַעַת תַּעֲנוּג הַנְּשָׁמוֹת; כִּי אֵין לָנוּ אֶלָּא תַּעֲנוּג הַגּוּף, אֲבָל תַּעֲנוּג מִתַּעֲנוּגִים הָעֶלְיוֹנִים לֹא נוּכַל לְהַשִּׂיגָם וְלֹא נוּכַל לְהַכִּיר אוֹתָם אֶלָּא אַחַר רוֹב הַמַּחֲשָׁבָה. וְזֶהוּ מֵחֲמַת שֶׁאָנוּ בָּעוֹלָם הַגּוּפִים, וְעַל כֵּן לֹא נַכִּיר כִּי אִם תַּעֲנוּגִים הָאוֹבְדִים וְהַפּוֹסְקִים. אֲבָל תַּעֲנוּגֵי הַנְּשָׁמָה הֵם תָּמִיד בְּלִי הֶפְסֵק, וְאֵין בֵּין אוֹתָם הַתַּעֲנוּגִים וּבֵין אֵלּוּ הַתַּעֲנוּגִים חִבּוּר וְשִׁתּוּף, וְלֹא קִרְבָה בְּשׁוּם עִנְיָן. וּמִי שֶׁיִּזְכֶּה אֶל מַעֲלָה הַהִיא אַחַר מוֹתוֹ – לֹא יֹאהַב אֵלּוּ הַתַּעֲנוּגִים, כַּאֲשֶׁר לֹא יֹאהַב הַמֶּלֶךְ לַחֲלֹץ מֵעָלָיו יְקָר תִּפְאַרְתּוֹ וּלְשַׂחֵק בַּחוּצוֹת עִם הַנְּעָרִים. וְלִפְעָמִים יִהְיֶה שֶׁהַמֶּלֶךְ קָטָן בַּשָּׁנִים, וְיַגְבִּיר עָלָיו שְׁטוּת הַקְּטַנִּים, וְיִשַּׂחֵק עִם הַנְּעָרִים, וְיִנִּיחַ יְקָר הַמַּלְכוּת – וְזֶהוּ מֵחֲמַת

שֶׁאֵין לוֹ דַּעַת לִבְחֹן בֵּין שְׁנֵי הַדְּרָכִים, כַּאֲשֶׁר אֲנַחְנוּ מַגְבִּירִים תַּעֲנוּג עוֹלָם זֶה עַל תַּעֲנוּג עוֹלָם הַבָּא מֵחֲמַת חֶסְרוֹן דַּעְתֵּנוּ וּמְעוּט הַכָּרָתֵנוּ עוֹלַם הַנְּשָׁמוֹת וְתַעֲנוּגָיו.

וּבָעוֹלָם הַזֶּה תּוּכַל לְהַכִּיר קְצָת עוֹלַם הַנְּשָׁמוֹת מִתַּעֲנוּגֵי הַנְּשָׁמוֹת בְּלֹא אֲכִילָה וּשְׁתִיָּה: כְּגוֹן בְּנֵי אָדָם הַמִּתְנַקְּמִים בְּשׂוֹנְאֵיהֶם, וּכְגוֹן הַכָּבוֹד בְּעֵת שֶׁמְּכַבְּדִים בְּנֵי אָדָם, וּכְשֶׁאָדָם רוֹאֶה דְּבָרִים יָפִים, אוֹ כְּשֶׁרוֹאֶה אָדָם בְּנוֹ הֶחָבִיב שֶׁלֹּא רָאָה אוֹתוֹ זְמַן מְרֻבֶּה, אוֹ כְּשֶׁשּׂוֹמֵעַ בְּשׂוֹרוֹת טוֹבוֹת. וּבְכָל אֵלֶּה יֵשׁ תַּעֲנוּג גָּדוֹל בְּלֹא אֲכִילָה וּשְׁתִיָּה, וְאִם זֶה בְּעוֹלָם הַגּוּפִים, שֶׁאֲנַחְנוּ רוֹאִים שֶׁהַנְּשָׁמוֹת נֶהֱנוֹת – מִזֶּה תָּבִין תַּעֲנוּג הַנְּשָׁמוֹת כְּשֶׁתַּעֲלֶה לִשְׁמֵי מְרוֹמִים, וְתֵהָנֶה מִזִּיו הָעוֹלָם הָעֶלְיוֹן וּמִזִּיו הַשְּׁכִינָה.

וְאֵין לַתַּעֲנוּג הַהוּא סִפּוּר וְלֹא תֹּאַר, וְלֹא נוּכַל לְדַמּוֹתוֹ לְשׁוּם תַּעֲנוּג בָּעוֹלָם הַזֶּה. אֶלָּא כְּמוֹ שֶׁאָמַר הַנָּבִיא, שֶׁהָיָה תָּמֵהַּ וְנִפְלָא עַל יְקָר עוֹלָם הַבָּא (תהלים לא כ): "מָה רַב טוּבְךָ אֲשֶׁר צָפַנְתָּ לִירֵאֶיךָ". וְעַל עוֹלָם הַבָּא אֲשֶׁר הוּא סוֹף כָּל אָדָם, יָשִׂים בַּשֵּׂם בְּטָחוֹנוֹ עַל שֶׁיַּגִּיעֵהוּ לָעוֹלָם הָעֶלְיוֹן, וְאַל יַשְׁלִיכֵהוּ מִלְּפָנָיו.

וְאֵין לוֹ בְּטָחוֹן בְּלֹא מַעֲשִׂים טוֹבִים, אַךְ אַחַר שֶׁיַּעֲסֹק בְּכָל יְכָלְתּוֹ בַּתּוֹרָה וּבְמַעֲשִׂים טוֹבִים יַעֲלֶה אֶל מַדְרֵגוֹת הַחֲסִידוּת הָרְאוּיוֹת לְעִנְיַן זֶה. וְהוּא שֶׁיּוֹצִיא אַהֲבַת עוֹלָם הַזֶּה מִלִּבּוֹ, וְיַכְנִיס בַּמָּקוֹם הַהוּא אַהֲבַת הַבּוֹרֵא בָּרוּךְ הוּא, וְיִמְסֹר עַצְמוֹ עַל קִדֻּשַׁת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ.

וְאִם יַעֲשֶׂה כָּךְ, יִבְטַח בַּבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ שֶׁיִּתְחַסֵּד עִמּוֹ כְּמוֹ שֶׁהִתְחַסֵּד עִם כָּל הַנְּבִיאִים וְהַחֲסִידִים. הַבּוֹטֵחַ בַּשֵּׁם מִדָּה טוֹבָה גְּדוֹלָה הִיא מְאוֹד, וְצָרִיךְ הָאָדָם תִּקּוּן גָּדוֹל טֶרֶם יָבוֹא בְּעֹמֶק הַבִּטָּחוֹן.

הַבּוֹטֵחַ בַּשֵּׁם מְזֻמָּן לְקַבֵּל חֶסֶד, כִּדְכְתִיב (תהלים לב י): "וְהַבּוֹטֵחַ בַּיְיָ חֶסֶד יְסוֹבְבֶנּוּ". וְלֹא אָמַר "יְסוֹבְבֶנּוּ" אֶלָּא בִּשְׁבִיל אֲשֶׁר הַבּוֹטֵחַ צָרִיךְ לִפְרֹץ כַּמָּה פְּרָצוֹת שֶׁאֵינָם טוֹבִים לוֹ בָּעוֹלָם הַזֶּה: צָרִיךְ לְהוֹכִיחַ אֶת הָרַבִּים, וְאַף עַל פִּי שֶׁצָּרִיךְ לִירֹא מֵהֶם פֶּן יַזִּיקוּהוּ בְּגוּפוֹ וּבְמָמוֹנוֹ. וְגַם צָרִיךְ לְהִתְיַאֵשׁ מִקְּרוֹבָיו וּמֵאוֹהֲבָיו, שֶׁלֹּא יִשְׁתַּתֵּף עִמָּהֶם כְּשֶׁאֵינָם הוֹלְכִים בְּדֶרֶךְ טוֹבָה, וְשֶׁלֹּא יַחֲנִיף לָהֶם. גַּם צָרִיךְ לַעֲזֹב הַרְבֵּה עֲסָקִים בָּעוֹלָם הַזֶּה, וּלְפַנּוֹת לִבּוֹ מֵהַבְלֵי הָעוֹלָם וְלַעֲסֹק בַּתּוֹרָה. וְזֶה צָרִיךְ בִּטָּחוֹן גָּדוֹל, וַעֲבוּר כֵּן אָמַר הַכָּתוּב: "חֶסֶד יְסוֹבְבֶנּוּ".

וְהַבִּטָּחוֹן אִי אֶפְשָׁר בְּלֹא אֱמוּנָה, דִּכְתִיב (תהלים ט יא): "וְיִבְטְחוּ בְךָ יוֹדְעֵי שְׁמֶךָ". כִּי הַיּוֹדְעִים שְׁמוֹ הַגָּדוֹל וּמַכִּירִים גְּדֻלָּתוֹ וּגְבוּרָתוֹ, וְהַמַּאֲמִינִים בְּכָל לֵב – הֵמָּה יְכוֹלִים לִבְטֹחַ בּוֹ. כִּי הַבִּטָּחוֹן וְהָאֱמוּנָה הֵם שֶׁתְּפִים: אִם אֵין אֱמוּנָה אֵין בִּטָּחוֹן. וְהָאֱמוּנָה רֹאשׁ הַתּוֹרָה, דִּכְתִיב (שמות כ): "אָנֹכִי יְיָ אֱלֹהֶיךָ... לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים". וְאִם לֹא מַאֲמִין, מָה יוֹעִיל תּוֹרָתוֹ? וּבִזְמַן שֶׁאָדָם מַאֲמִין מֵעֹמֶק הַלֵּב, שֶׁהַבּוֹרֵא יְקַיֵּם כָּל מָה שֶׁכָּתוּב בַּתּוֹרָה,

לַעֲשׂוֹת פֶּרֶנְוִיוֹת לַחוֹטֵא, וּמְשַׁלֵּם שָׂכָר לַמְקַיְּמִים אוֹתָהּ – אָז שׁוֹמֵר הַתּוֹרָה. כִּי אֵין שׂוּם גַּנָּב וְגַזְלָן, אִם יוֹדְעִים בְּוַדַּאי שֶׁיִּהְיוּ נֶהֱרָגִים עַל גְּנֵבָתָם וּגְזֵלָתָם, וְלֹא יִהְיוּ יְכוֹלִים לְהִמָּלֵט – הָיוּ נִמְנָעִים; וְכָל הַגַּנָּבִים וְהַגַּזְלָנִים הֵם בּוֹטְחִים לְהִנָּצֵל לְעוֹלָם, וְעַל כֵּן עוֹשִׂים מָה שֶּׁלִּבָּם חָפֵץ. גַּם כֵּן הַחוֹטֵא: אִם הָיָה מַאֲמִין בְּוַדַּאי עַל גֹּדֶל עָנְשׁוֹ – לֹא הָיָה חוֹטֵא.

לָכֵן כָּל הַתּוֹרָה כְּלוּלָה בָּאֱמוּנָה, כְּדִכְתִיב (חבקוק ב ד): "וְצַדִּיק בֶּאֱמוּנָתוֹ יִחְיֶה". וְעַל אַבְרָהָם נֶאֱמַר (בראשית טו ו): "וְהֶאֱמִן בַּיְיָ, וַיַּחְשְׁבֶהָ לוֹ צְדָקָה" – וְעַל כָּל הַטּוֹבוֹת לֹא נִכְתַּב כֵּן.

וְעַל מֹשֶׁה נִכְתַּב (במדבר יב ז): "בְּכָל בֵּיתִי נֶאֱמָן הוּא". וְאָמְרִינַן בַּמִּדְרָשׁ (שמות רבה כב כג): גְּדוֹלָה הָאֱמוּנָה לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שֶׁבִּזְכוּת הָאֱמוּנָה שֶׁהֶאֱמִינוּ אֲבוֹתֵינוּ – שָׁרְתָה עֲלֵיהֶם רוּחַ הַקֹּדֶשׁ וְאָמְרוּ שִׁירָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות יד לא-טו א): "וַיַּאֲמִינוּ בַּיְיָ וּבְמֹשֶׁה עַבְדּוֹ, אָז יָשִׁיר מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל".

וְנִגְאֲלוּ בִּזְכוּת הָאֱמוּנָה שֶׁהֶאֱמִינוּ, דִּכְתִיב (שם ד לא): "וַיַּאֲמֵן הָעָם". וְאָמְרוּ שָׁם: כָּל הַמְקַבֵּל מִצְוָה אַחַת בֶּאֱמוּנָה – כְּדַאי הוּא שֶׁתִּשְׁרֶה עָלָיו רוּחַ הַקֹּדֶשׁ. וְהַגָּלוּיוֹת מִתְכַּנְּסוֹת בִּזְכוּת הָאֱמוּנָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שיר השירים ד ח): "תָּשׁוּרִי מֵרֹאשׁ אֲמָנָה"; וְאוֹמֵר (הושע ב כב): "וְאֵרַשְׂתִּיךְ לִי בֶּאֱמוּנָה".

וְעַתָּה נַחֲזֹר לְעִנְיַן הַשִּׂמְחָה: כִּי הַמַּאֲמִין בְּלֵב שָׁלֵם וְהַבּוֹטֵחַ בְּעֵזֶר הַצּוּר – הוּא שָׂמֵחַ לְעוֹלָם. וְהוּא סוֹבֵל כָּל דָּבָר, כְּמוֹ הַחוֹלֶה שֶׁאוֹכֵל סַמִּים הַמָּרִים בִּשְׁבִיל הָרְפוּאָה. וְהַסּוֹבֵל הוּא חָפְשִׁי מִדַּאֲגַת הָעוֹלָם. גַּם הַסּוֹבֵל מִסְתַּפֵּק בַּמַּעַט שֶׁיֵּשׁ לוֹ, כִּי יֹאמַר: דַּי לִי בְּמָה שֶׁגָּזַר לִי הַבּוֹרֵא.

וְעַתָּה הַבֵּט וּרְאֵה, כִּי הַשִּׂמְחָה כּוֹלֶלֶת הַכֹּל: כִּי כָּל הָאָדָם הַדּוֹאֵג עַל הָעוֹלָם הַזֶּה – אֵין לוֹ מְנוּחָה, וְתָמִיד הוּא מְחַשֵּׁב לְהַרְוִיחַ מָמוֹן, וְלֹא יִסְתַּפֵּק בַּמָּה שֶׁחָלַק לוֹ הָאֵל. לָכֵן הַשָּׂמֵחַ בְּחֶלְקוֹ הוּא עָשִׁיר אַף אִם הוּא עָנִי (אבות ד א), כִּי יִשְׂמַח בֵּאלֹהִים שֶׁהוּא חֶלְקוֹ וְנַחֲלָתוֹ. וְכֵן כְּתִיב (תהלים קיט נז): "חֶלְקִי יְיָ אָמַרְתִּי". וְכֵן הוּא אוֹמֵר (שם קה ג): "יִשְׂמַח לֵב מְבַקְשֵׁי יְיָ".

וּמִדָּה הַזֹּאת בְּנַפְשׁוֹת הַצַּדִּיקִים, שֶׁהֵם בְּנֹעַם שָׁלֵם בְּעִנְיָן עֲבוֹדָתָם, וּבְשִׂמְחָה גְּדוֹלָה בְּפִרְישׁוּתָם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (שם לב יא): "שִׂמְחוּ בַיְיָ וְגִילוּ צַדִּיקִים, וְהַרְנִינוּ כָּל יִשְׁרֵי לֵב". וְכֵן הוּא אוֹמֵר (שם צז יא): "אוֹר זָרוּעַ לַצַּדִּיק, וּלְיִשְׁרֵי לֵב שִׂמְחָה".

לָכֵן יָשִׂים כָּל הָאָדָם שִׂמְחָתוֹ עַל הַתּוֹרָה, וּבְעֵת שֶׁיֵּעָשֶׂה הַמִּצְווֹת – יִשְׂמַח בְּלִבּוֹ עַל שֶׁזָּכָה לִהְיוֹת עֶבֶד לְמֶלֶךְ עֶלְיוֹן אֲשֶׁר בְּנֵי מַעְלָה יִשְׂתַּחֲווּ לוֹ. וְכֵן אָמַר דָּוִד (שם קיט קסב): "שָׂשׂ אָנֹכִי עַל אִמְרָתֶךָ כְּמוֹצֵא שָׁלָל רָב". וְכָל הָעוֹשֶׂה הַמִּצְווֹת בְּשִׂמְחָה – יֵשׁ לוֹ שָׂכָר אֶלֶף

יְדוֹת יוֹתֵר מִמִּי שֶׁהַמִּצְווֹת עָלָיו לְמַשָּׂא. אַבְרָהָם וְדָוִד כָּל הַיּוֹם כֻּלּוֹ הָיוּ עוֹסְקִים בַּתּוֹרָה, וּמְפָאֲרִים וּמְשַׁבְּחִים בְּשִׁירוֹת וְתִשְׁבָּחוֹת לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְהָרִים קוֹל בְּשִׂמְחָה.

וְאָז מַצְלִיחַ בְּכָל דְּרָכָיו וְטוֹב טַעֲמָיו, וְשׂוֹלֵחַ רוּחַ הַקֹּדֶשׁ בְּקִרְבּוֹ, וְלִבּוֹ שָׂמֵחַ וּמִתְמַלֵּא אַהֲבַת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וְנַפְשׁוֹ קְשׁוּרָה בְּגִיל, וּמְגַלֶּה לוֹ רָזִים וְחִדּוּשִׁים שֶׁל מַעְלָה, לְפִי שֶׁהָיָה יְרֵא הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא וְיָשָׁר, וְנִכְנַס הַטַּעַם בְּקִרְבּוֹ. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר שְׁלֹמֹה (שיר השירים ה ו): "נַפְשִׁי יָצְאָה בְּדַבְּרוֹ"; "וְתַעְלֻזָנָה כִלְיוֹתָי בְּדַבֵּר שְׂפָתֶיךָ מֵישָׁרִים" (משלי כג טז). וְכֵן אָמַר דָּוִד (תהלים קג א): "בָּרְכִי נַפְשִׁי" – לְפִי שֶׁהַנֶּפֶשׁ מִמַּעֲלָה הָעוֹלָה לְמַעְלָה, וּכְשֶׁהִיא יוֹדַעַת עִנְיַן סוֹדָהּ – הִיא תֹּאהַב אֶת בּוֹרְאָהּ וּתְסַגֵּל מִצְווֹתָיו. וְכַאֲשֶׁר תַּגִּיעַ הַנֶּפֶשׁ אֶל הַמְּחֻצָּה וְהַמַּעֲלָה אֲשֶׁר הִיא דּוֹמָה לוֹ, אָז תְּיַחֲדֵהוּ בְּמַצְפּוּנֶיהָ וּתְשַׁעְשֵׁעַ בַּחֲדָרֶיהָ, וּבְכָל עֵת וּבְכָל רֶגַע חוֹשֶׁקֶת אַהֲבָתוֹ, וְזוֹכֶרֶת אוֹתוֹ בַּלַּיְלָה עַל יְצוּעוֹ – אָז הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא שׂוֹלֵחַ בָּהּ חֵשֶׁק הַשִּׂמְחָה, וְהַלֵּב יִבְעַר וְיִדְלֵק מֵרֹב חֵשֶׁק הָאַהֲבָה, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו סא י): "שׂוֹשׂ אָשִׂישׂ בַּיְיָ, תָּגֵל נַפְשִׁי בֵּאלֹהָי". וְאַשְׁרֵי הַנֶּפֶשׁ הַזּוֹכָה לְאוֹתָהּ שִׂמְחָה.

וְאֵין הַשְּׂכִינָה שׁוֹרָה אֶלָּא מִתּוֹךְ שִׂמְחָה (שבת ל ב). וְכָל הַנְּבִיאִים לֹא הָיוּ מִתְנַבְּאִים בְּכָל עֵת שֶׁיִּרְצוּ, אֶלָּא מְכַוְּנִים דַּעְתָּם וְיוֹשְׁבִים שְׂמֵחִים וְטוֹבֵי לֵב וּמִתְנַבְּאִים; שֶׁאֵין הַנְּבוּאָה שׁוֹרָה מִתּוֹךְ עַצְלוּת, וְלֹא מִתּוֹךְ עַצְבוּת, אֶלָּא מִתּוֹךְ שִׂמְחָה. לְפִיכָךְ בְּנֵי הַנְּבִיאִים מְבִיאִים לִפְנֵיהֶם נֵבֶל וְתֹף וְכִנּוֹר וּמְבַקְּשִׁים הַנְּבוּאָה, כְּדִכְתִיב (מלכים ב ג טו): "וְהָיָה כְּנַגֵּן הַמְנַגֵּן, וַתְּהִי עָלָיו יַד יְיָ".

תִּפְאֶרֶת הַנִּשְׁמָה: שֶׁתִּתְפָּאֵר בְּתִפְאֶרֶת הַשִּׂמְחָה אֲשֶׁר תִּשְׂמַח בַּשֵּׁם, וְתַבְהִיק זִיו יִרְאָתָהּ לְהַבְהִיק יְקַר הוֹדָהּ, וְיֵעָרֵב אוֹר חָמְדָּתָהּ לְיוֹצְרָהּ בְּאַהֲבַת תְּשׁוּקַת חֵשֶׁק תַּאֲוַת עֶלְיוֹן, לְהִתְעַטֵּר עֲטֶרֶת יְפִי הַמַּחֲשָׁבוֹת הַזַּכּוֹת הַטְּהוֹרוֹת, וְתִהְיֶה נוֹהֶמֶת מִגְדָּל עֲלִיצוּתָהּ לִידִידָהּ יְדִיד עֶלְיוֹן, וְתִתְקַשֵּׁר בְּקִשּׁוּרֵי חִבָּה, וְתִהְיֶה דּוֹרֶשֶׁת וְחוֹקֶרֶת אַחַר הַמַּעֲלוֹת לֵאוֹר בְּאוֹר הַחַיִּים. וּבְעֵת אֲשֶׁר הִיא מִתְרוֹמֶמֶת וּמְגַדֶּלֶת וּמְגַלְגֶּלֶת לָדַעַת קְדֻשַּׁת יוֹצְרָהּ, וּמִדַּבֶּקֶת בֶּאֱמוּנָה לַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, אָז הִיא מִתְפַּשֶּׁטֶת בְּחִדּוּשׁ גִּיל וּמִתְרַחֶבֶת בְּשִׂמְחָתָהּ. בְּאוֹתָהּ שָׁעָה מִתְקַדֶּשֶׁת קְדֻשַּׁת קֹדֶשׁ הַקָּדָשִׁים, וְאָז מִתְאַוֶּה וְנוֹשֵׂאת חֵן לִפְנֵי מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים, וּבְעֵת הַהִיא מִתְיַקֶּרֶת וּמִתְיַפָּה וּמִתְהַדֶּרֶת בְּהַדְרַת גְּאוֹן עוֹז תִּקֶף הַדְרָתָהּ. וְאָז הָעֶלְיוֹן יְסַגְּלֶנָּה לְהַצְהִיר זִיוָהּ, לְהַכְנִיסָהּ בְּחַדְרֵי זֹהַר וּלְצָרְרָהּ בִּצְרוֹר הַחַיִּים. וְהָרַחֲמָן יְשִׂימֵנוּ מֵאַנְשֵׁי עֲבוֹדָתוֹ הַשְּׂמֵחִים.

עוֹד יֵשׁ תּוֹעֶלֶת בַּשִּׂמְחָה, כְּמוֹ שְׁנֵי אֲנָשִׁים שֶׁאָמְרוּ עֲלֵיהֶם שֶׁהָיוּ מִבְּנֵי הָעוֹלָם הַבָּא בִּשְׁבִיל שֶׁהָיוּ אֲנָשִׁים שְׂמֵחִים, וּכְשֶׁהָיוּ רוֹאִים אִישׁ עָצֵב – הָיוּ מְשַׂמְּחִים אוֹתוֹ; וּכְשֶׁהָיוּ רוֹאִים שְׁנַיִם מִתְקוֹטְטִים זֶה עִם זֶה – הָיוּ אוֹמְרִים לָהֶם מִלֵּי דִּבְדִיחוּתָא עַד שֶׁהָיוּ עוֹשִׂים שָׁלוֹם

בֵּינֵיהֶם. וְכֵן לְעִנְיַן הַהֲלָכָה: מַתְחִילִין בְּמִלֵּי דִּבְדִיחוּתָא לִפְתּוֹחַ הַלֵּב לִלְמֹד בְּשִׂמְחָה; אַךְ לֹא שִׂמְחַת נְבָלָה וְשִׂמְחַת הֶבְלִים, אֶלָּא דִּבְרֵי הַמִּצְווֹת הַמְשַׂמְּחִים אֶת הַלֵּב, כְּדִכְתִיב (תהלים יט ט): "פִּקּוּדֵי יְיָ יְשָׁרִים, מְשַׂמְּחֵי לֵב" – וְכָל זֶה בְּשִׂמְחַת מִצְוָה.

וְכֵן כְּשֶׁיֵּשׁ לָאָדָם שׂוּם יִסּוּרִים יִשְׂמַח גַּם כֵּן. וְכֵן אָמְרוּ חֲכָמִים (בבא מציעא פה א): חֲבִיבִין יִסּוּרִין. וְעוֹד אָמְרוּ חֲכָמִים (תענית ח א): כָּל הַשָּׂמֵחַ בְּיִסּוּרִים שֶׁבָּאִין עָלָיו – מֵבִיא יְשׁוּעָה לָעוֹלָם. וְיַרְגִּיל פִּיו לוֹמַר "גַּם זוֹ לְטוֹבָה" (שם כא א), אוֹ "כָּל מָה דַּעֲבַד רַחֲמָנָא – לְטָב עֲבַד" (ברכות ס ב), כִּי יֵשׁ כַּמָּה רָעוֹת אֲשֶׁר סוֹפָן טוֹבוֹת, וְכֵן דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ עַל מִקְרָא זֶה (ישעיהו יב א), "אוֹדְךָ יְיָ כִּי אָנַפְתָּ בִּי, יָשֹׁב אַפְּךָ וּתְנַחֲמֵנִי": מָשָׁל בִּשְׁנֵי בְּנֵי אָדָם שֶׁהָלְכוּ לָעֲבֹר בַּסְּפִינָה. הָאֶחָד יָשַׁב לוֹ קוֹץ בְּרַגְלוֹ, עַד שֶׁלֹּא הָיָה יְכוֹל לֵילֵךְ בַּסְּפִינָה, וַחֲבֵרוֹ נִכְנַס בַּסְּפִינָה לַעֲבֹר. הִתְחִיל זֶה לְקַלֵּל אֶת יוֹמוֹ. לְיָמִים שָׁמַע שֶׁנִּטְבְּעָה הַסְּפִינָה וּמֵתוּ הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר בָּהּ. אָז הִתְחִיל זֶה לְשַׁבֵּחַ לַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, כִּי רָאָה שֶׁהָיָה זֹאת כְּדֵי לְהַחֲיוֹתוֹ (נידה לא א). לָכֵן יִשְׂמַח אָדָם בַּיִּסּוּרִין וּבְשָׁאָר נְזָקִים שֶׁיִּהְיוּ לוֹ, כִּי אֵינוֹ יוֹדֵעַ מַה טּוֹבָה עֲתִידָה לִהְיוֹת לוֹ מֵהֶם. וְכֵן עָשָׂה נַחוּם אִישׁ גַּם זוֹ (תענית כא א).

עוֹד טוֹבָה לִשְׂמֹחַ חָתָן וְכַלָּה, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו ז לד): "קוֹל שָׂשׂוֹן וְקוֹל שִׂמְחָה, קוֹל חָתָן וְקוֹל כַּלָּה". וּמְאוֹד יִזָּהֵר שֶׁלֹּא לְשַׂמְּחָם בְּנִבּוּל פֶּה, כִּי זֹאת הַשִּׂמְחָה הִיא אַף וְחֵמָה וְקֶצֶף; וְלֹא שִׂמְחַת אֲנָשִׁים וְנָשִׁים יַחְדָּו, כִּי זֹאת הַשִּׂמְחָה הִיא קַלּוּת רֹאשׁ. וַאֲפִלּוּ בְּשִׂעַת הַהֶסְפֵּד וְהָאֵבֶל אָמְרִינַן (סוכה נב א): אֲנָשִׁים לְבַד וְנָשִׁים לְבַד, כָּל שֶׁכֵּן בְּשִׂעַת הַשִּׂמְחָה. וְדָרְשִׁינַן: "וְהַצְנַעַ לֶכֶת עִם אֱלֹהֶיךָ" (מיכה ו ח) – זוֹ הוֹצָאַת הַמֵּת וְהַכְנָסַת כַּלָּה לַחֻפָּה (סוכה מט ב).

גַּם צָרִיךְ לִשְׂמֹחַ בְּשַׂבָּתוֹת וְיָמִים טוֹבִים וּפוּרִים, כִּי כֻּלָּם לְזֵכֶר יְצִיאַת מִצְרַיִם וּלְזֵכֶר הַנְּסִים שֶׁהִפְלִיא עִם בְּחִירָיו. לָכֵן יִשְׂמַח בְּלִבּוֹ בְּזָכְרוֹ חַסְדֵי הַמָּקוֹם, וְגֹדֶל טוּבוֹתָיו עִם עוֹשֵׂי רְצוֹנוֹ. וּבַעֲבוּר כֵּן מְתַקְּנִים מַטְעֲמִים וּמַלְבּוּשִׁים יְקָרִים, וְשׁוֹתִים יַיִן כְּדֵי לְשַׂמֵּחַ הַלֵּב. וְיִזָּהֵר שֶׁלֹּא יִשְׂמַח בַּשִּׂמְחָה הַהִיא עַל הַהֶבְלִים, אֶלָּא יָשִׂים הַשִּׂמְחָה עַל אַהֲבַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וְיִתְגַּעְגֵּעַ בְּשַׁעֲשׁוּעַ אַהֲבַת הַצּוּר, וְיִשְׂמַח וְיָגִיל בְּשִׂמְחַת אֲדוֹן כֹּל, אֲשֶׁר צִוָּה לְהִתְעַנֵּג בַּיּוֹם הַהוּא וְלִשְׂמֹחַ. גַּם יִזְכֹּר בַּיָּמִים הָהֵם נֹעַם עוֹלָם הַבָּא, אֲשֶׁר הִיא תַּכְלִית הַנְּעִימוּת. וְנָאֶה לָאָדָם בְּעֵת הַהִיא שֶׁמִּתְעַנֵּג בְּתַעֲנוּגִים, שֶׁיִּזְכֹּר הַתַּעֲנוּגִים הַגְּדוֹלִים וְיִתְאַוֶּה לָהֶם, כְּדִכְתִיב (ישעיהו נח יד): "אָז תִּתְעַנַּג עַל יְיָ".

גַּם יִשְׂמַח כְּשֶׁיִּרְאֶה שִׂמְחַת הָרְשָׁעִים וְתַעֲנוּגֵי הַפּוֹשְׁעִים, וְיַחְשֹׁב: אִם לְעוֹבְרֵי רְצוֹנוֹ – כָּךְ, לְעוֹשֵׂי רְצוֹנוֹ עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה (נדרים נ ב). וְעַל זֶה אָמַר דָּוִד (תהלים ד ח) "נָתַתָּה שִׂמְחָה בְלִבִּי, מֵעֵת דְּגָנָם וְתִירוֹשָׁם רָבּוּ". מָשָׁל זֶה דּוֹמֶה לְמֶלֶךְ שֶׁזִּמֵּן אוֹרְחִים, וּכְשֶׁהִגִּיעוּ

לַחֲצַר הַמֶּלֶךְ רָאוּ שֶׁהַכְּלָבִים אוֹכְלִים אֲוַזִּים וְתַרְנְגוֹלִים; אָז שָׂמְחוּ הָאוֹרְחִים וְאָמְרוּ: אִם כְּלָבִים כָּךְ, אָנוּ הַמְּזֻמָּנִים לְסָעֹד עִם הַמֶּלֶךְ מָה יִהְיֶה לָנוּ (מדרש שוחר טוב ד יא)?!

וְאָסוּר לִשְׂמֹחַ עַל טוּב הַבָּלֵי הָעוֹלָם הַזֶּה. כִּי הַמַּכִּיר הָעוֹלָם הַזֶּה לֹא יִשְׂמַח בְּטוּבָתוֹ, וְלֹא יִשְׂמַח בְּשׂוּם עִנְיָן אֶלָּא בְּעִנְיַן הַמְּבִיאוֹ לַעֲבוֹדַת הַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא.

צָרִיךְ אָדָם שֶׁלֹּא לִשְׂמֹחַ עַל דָּבָר שֶׁהוּא טוֹב לוֹ, וְיֵשׁ בּוֹ תַּקָּלָה לַאֲחֵרִים. כְּגוֹן אָדָם שֶׁיֵּשׁ לוֹ תְּבוּאָה – לֹא יִשְׂמַח אִם יִהְיֶה יֹקֶר וְרָעָב, כִּי בִּשְׂבִיל טוּבָתוֹ לֹא יִשְׂמַח בְּתַקָּלַת הָעוֹלָם.

גַּם לֹא יִשְׂמַח בְּמִיתַת הָאָדָם, אַף עַל פִּי שֶׁיִּהְיֶה לוֹ יֵרֻשָּׁה מִמֶּנּוּ אוֹ שְׂאָר טוֹבוֹת. סוֹף דָּבָר: לֹא יִשְׂמַח בְּתַקָּלַת שׂוּם אָדָם בִּשְׂבִיל הֲנָאָתוֹ, וְעַל זֶה נֶאֱמַר (ויקרא יט יח): "וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ". וְיַרְגִּיל אֶת לִבּוֹ לִהְיוֹת שָׂמֵחַ כְּשֶׁיֵּשׁ לַאֲחֵרִים טוֹבוֹת. וּבְיוֹתֵר יִשְׂמַח בִּרְאוֹתוֹ בְּנֵי אָדָם הַמְּחַזְּרִים עַל מְצִוּוֹת לַעֲשׂוֹת רְצוֹן הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ.

וְלֹא יִשְׂמַח וְלֹא יְמַלֵּא פִּיו שְׂחוֹק, כִּי עַכְשָׁו עֲרָבָה כָּל שִׂמְחָה (ברכות לא א); כִּי בְּיוֹם שֶׁהָיָה שׂוֹחֵק בּוֹ רַבֵּינוּ הַקָּדוֹשׁ – הָיָה בָּאָה פֻּרְעָנִיּוֹת לָעוֹלָם (נדרים נ ב). וְכֵן עַד כָּאן הֵבִיא רַבִּי יִרְמְיָה לְרַבִּי זֵירָא לִידֵי גִּחוּךְ, וְלֹא גָּחִיךְ (נידה כג א).

וּמָתַי יֵשׁ לִשְׂמֹחַ וְלִשְׂחֹק? בְּעֵת אֲשֶׁר תַּחֲזֹר הַשְּׁכִינָה לְצִיּוֹן, שֶׁהִיא שִׂמְחָה גְּדוֹלָה, כְּדִכְתִיב (תהלים קכו ב): "אָז יִמָּלֵא שְׂחוֹק פִּינוּ וּלְשׁוֹנֵנוּ רִנָּה, אָז יֹאמְרוּ בַגּוֹיִם הִגְדִּיל יְיָ לַעֲשׂוֹת עִם אֵלֶּה" (ברכות לא א).

## שער י

### שַׁעַר הָעֲשִׂירִי – שַׁעַר הַדְּאָגָה

הַדְּאָגָה. זֹאת הַמִּדָּה הִיא רָעָה בְּרוֹב עִנְיָנֶיהָ, וְהִיא נִכֶּרֶת עַל כָּל הַפָּנִים, כְּדִכְתִיב (בראשית מ ו): "וַיַּרְא אֹתָם וְהִנָּם זֹעֲפִים"; וּכְתִיב (נחמיה ב ב): "מַדּוּעַ פָּנֶיךָ רָעִים, וְאַתָּה אֵינְךָ חוֹלֶה".

וְאָמַר אֶחָד מִן הַחֲכָמִים: אֵינִי מוֹצֵא כְּלָל בְּאַנְשֵׁי נְפָשׁוֹת הָעֶלְיוֹנוֹת סִימַן דְּאָגָה. הַדּוֹאֵג עַל עוֹלָם זֶה לְהַשִּׂיג מְאוּמָה – הוּא מְגֻנֶּה מְאוֹד, וְהִיא לֹא נִמְצֵאת כְּלָל בָּאֲנָשִׁים הַבּוֹטְחִים בַּשֵּׁם וּמַאֲמִינִים בּוֹ.

הַדְּאָגָה וְהַיָּגוֹן הֵם מְכַלִּים הַלֵּב, וְהֵם חֹלִי הַגּוּף. וְהַדְּאָגָה הָרָעָה שֶׁבְּכָל הַדְּאָגוֹת הִיא שֶׁיְּרִדְּפֵהוּ אַחַר הָעֲבֵרוֹת, וּבָעֵת שֶׁלֹּא יִמְצָא כָּל חֵפֶץ לִבּוֹ – אָז הוּא דּוֹאֵג וּמִצְטַעֵר. הַדּוֹאֵג עַל עוֹלָם זֶה הוּא רָחוֹק מְאוֹד מִן הַתּוֹרָה וְהַמִּצְווֹת וְהַתְּפִלָּה. לָכֵן יָחוּשׁ מְאוֹד לְתַקֵּן הַמִּדָּה הַזֹּאת, לְהָסִיר אוֹתָהּ מִמֶּנּוּ. וְאֵין צָרִיךְ לְהַאֲרִיךְ בְּרָעָתָהּ, כִּי כָּל הַטּוֹבוֹת הַבָּאוֹת מִן הַשִּׂמְחָה – הֵן הִפּוּךְ הַדְּאָגָה.

וְעַתָּה הִתְבּוֹנָן! גַּם יֵשׁ בַּדְּאָגָה דְּרָכִים טוֹבוֹת, כְּמוֹ שֶׁאָמַר הַנָּבִיא (איכה ג לט): "מַה יִּתְאוֹנֵן אָדָם חָי, גֶּבֶר עַל חֲטָאָו". הַחוֹטֵא צָרִיךְ לְהַגְדִּיל יָגוֹן בִּלְבָבוֹ וּלְהִתְאַנֵּחַ בִּמְרִירוּת הַלֵּב, עַל שֶׁמָּרַד נֶגֶד יוֹצֵר הַכֹּל.

אִם הִפְסִיד דִּינָר – קָשֶׁה בְּעֵינֵי הָאָדָם; וְאִם אָבַד עָשְׁרוֹ וְיָצָא נָקִי מִנְּכָסָיו – הֲלוֹא נַפְשׁוֹ עָלָיו תֶּאֱבַל. וְכֵן עַל הַצָּרוֹת – כְּאֵבוֹ נָצַח וְיָגוֹן בִּלְבָבוֹ. וְיוֹתֵר רָאוּי שֶׁיִּצְטַעֵר וְיֵאָנַח עַל שֶׁהִמְרָה נֶגֶד הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וְלֹא זָכַר חֲסָדָיו וְטוֹבוֹתָיו עָלָיו.

דַּע כִּי מַדְרֵגוֹת הַתְּשׁוּבָה – הַכֹּל לְפִי עֻצְמָם הַיָּגוֹן. כִּי הַיָּגוֹן בָּא מֵאֵת טֹהַר הַנְּפָשׁ, הַנְּשָׁמָה הָעֶלְיוֹנָה, וְעַל כֵּן מְקַבֵּל הַיָּגוֹן וְהַדְּאָגָה לִפְנֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. וְהַמָּשָׁל בָּזֶה: הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר הִכְעִיסוּהוּ יְלִידֵי בֵּיתוֹ הַקְּרוֹבִים אֵלָיו, וְהֵם מַאֲצִילֵי הָאָרֶץ הַנִּכְבָּדִים – יִתֵּן לָהֶם יוֹתֵר חֲנִינָה וְחֶמְלָה מֵחֶמְלָתוֹ עַל הָרְחוֹקִים וְהַפְּחוּתִים. לָכֵן יַחְמֹל הַשֵּׁם בְּרוּךְ הוּא עַל הַנְּשָׁמָה שֶׁהִיא מִצְטַעֶרֶת וְדוֹאֶגֶת עַל חַטֹּאתֶיהָ. וְכֵן אָמַר דָּוִד (תהלים לח י): "יְיָ נֶגְדְּךָ כָל תַּאֲוָתִי, וְאַנְחָתִי מִמְּךָ לֹא נִסְתָּרָה".

הַדְּמָעוֹת בָּאוּ מִן הַיָּגוֹן וְהַדְּאָגָה. וְהִנֵּה שַׁעֲרֵי דְּמָעוֹת לֹא נִנְעָלוּ (בבא מציעא נט א), דִּכְתִיב (תהלים קיט קלו): "פַּלְגֵי מַיִם יָרְדוּ עֵינָי, עַל לֹא שָׁמְרוּ תוֹרָתֶךָ"; וּכְתִיב (שם לח יט): "כִּי עֲוֹנִי אַגִּיד, אֶדְאַג מֵחַטָּאתִי". וּלְעוֹלָם יִקַּח יָגוֹן בִּלְבָבוֹ עַל מָה שֶׁעָבַר, וְיִדְאַג עַל הֶעָתִיד, וְיִירָא תָּמִיד שֶׁמָּא לֹא הִשְׁלִים חוֹק הַתְּשׁוּבָה. וּכְתִיב (משלי כח יד): "אַשְׁרֵי אָדָם מְפַחֵד תָּמִיד"

– אֲפִלּוּ אִם הָיָה עַכְשָׁו זַכַּאי וְצַדִּיק גָּמוּר, יִירָא לְעוֹלָם שֶׁמָּא יָבוֹא חֵטְא לְיָדוֹ. וְכֵן מָצִינוּ בְּיַעֲקֹב: אַף עַל פִּי שֶׁאָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "וּשְׁמַרְתִּיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ" (בראשית כח טו), הָיָה יָרֵא שֶׁמָּא יִגְרֹם הַחֵטְא. וְכֵן אָמַר דָּוִד (תהלים כז יג): "לוּלֵא הֶאֱמַנְתִּי לִרְאוֹת בְּטוּב יְיָ בְּאֶרֶץ חַיִּים"; אַף עַל פִּי שֶׁהָיָה יוֹדֵעַ שֶׁהָיָה חָסִיד גָּמוּר – שֶׁמָּא יִגְרֹם הַחֵטְא שֶׁלֹּא יָבוֹא לְנֹעַם הַצַּדִּיקִים (ברכות ד א).

וּלְעוֹלָם יִדְאַג שֶׁמָּא אֵין עֲבוֹדָתוֹ מְקֻבֶּלֶת לִפְנֵי הַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא, וְשֶׁמָּא הוּא מֵאוֹתָם שֶׁנֶּאֱמַר עֲלֵיהֶם (ישעיהו א יב): "מִי בִקֵּשׁ זֹאת מִיָּדְכֶם רְמֹס חֲצֵרָי".

עַל כֵּן יוֹסִיף אֹמֶץ. וּמַעֲשֶׂה בְּחָכָם אֶחָד שֶׁרָאָה אָדָם אֶחָד דּוֹאֵג. אָמַר לוֹ: אִם דַּאֲגָתְךָ עַל עוֹלָם זֶה – יְמַעֵט הַשֵּׁם יִתְעַלֶּה דַּאֲגָתְךָ. וְאִם דַּאֲגָתְךָ עַל עוֹלָם הַבָּא – יוֹסִיף הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא דְּאָגָה עַל דַּאֲגָתְךָ.

וְהַדְּאָגָה מוֹעֶלֶת לְעִנְיַן הַתּוֹרָה, שֶׁיַּחֲזֹר תָּמִיד, אוּלַי יִשְׁכַּח.

גַּם הַדְּאָגָה מוֹעֶלֶת לְעִנְיַן שֶׁלֹּא יָרִיב עִם אָדָם בְּחִנָּם, כִּי יָרֵא פֶּן יַשִּׂיגֵהוּ הֶזֵּק מִן הַמַּחֲלֹקֶת.

אַךְ בַּלַּיְלָה כְּשֶׁאָדָם קָם לִלְמֹד – לֹא יֵרָא מִשֵּׁדִים בְּקוּמוֹ מִמִּטָּתוֹ, וְיַחְשֹׁב: כַּמָּה הוֹלְכִים יְחִידִים בַּלַּיְלָה וְלֹא הָיָה לָהֶם הֶזֵּק, וְיִבְטַח בַּשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא, וְיָקוּם וְלֹא יִפְחַד.

רַב וְחָסִיד רָחוֹק מֵעִירוֹ, לֹא יִמְנַע מִלֵּילֵךְ שָׁם לִלְמֹד מִשּׁוּם פַּחַד הַדְּרָכִים, כְּדֶרֶךְ שֶׁאָמַר הֶעָצֵל (משלי כב יג): "אֲרִי בַּחוּץ, בְּתוֹךְ רְחֹבוֹת אֵרָצֵחַ". אֶלָּא יַחֲשֹׁב שֶׁרֹב הָעוֹלָם הוֹלְכִים וְאֵינָם נִזּוֹקִין, גַּם הוּא כָּךְ – לֹא יִמְנַע מֵחֲמַת הַפַּחַד, כִּי שְׁלוּחֵי מִצְוָה אֵינָם נִזּוֹקִין (פסחים ח ב).

סוֹף דָּבָר: בְּכָל דַּאֲגוֹתָיו וְיִגּוֹנָיו יְכַוֵּן לְשֵׁם שָׁמַיִם.

מֵת לוֹ מֵת – יִתְאַבֵּל וְיִבְכֶּה וְיִצְטַעֵר, כִּי אוּלַי מֵת בַּעֲבוּר שֶׁחָטָא, וּבַעֲבוּר אָבוֹת בָּנִים מֵתִים, וְהִנֵּה הוּא כְּאִלּוּ הוֹרְגוֹ; וְיַעֲשֶׂה תְּשׁוּבָה וּגְדָרִים, וְיִתְחַנֵּן לַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ.

אִם מֵת אָדָם כָּשֵׁר – יִצְטַעֵר וְיִבְכֶּה עָלָיו, וְאוֹתָם הַדְּמָעוֹת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא סוֹפֵר אוֹתָם וְגוֹנְזָם בְּבֵית גְּנָזָיו, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים נו ט): "שִׂימָה דְמְעָתִי בְּנֹאדֶךָ, הֲלוֹא בְּסִפְרָתֶךָ".

וְאִם יֵשׁ צָרָה, כְּגוֹן רָעָב וְדֶבֶר אוֹ שְׁאָר פֻּרְעָנִיּוֹת וְכֵיוֹצֵא בָּהֶן – לְעוֹלָם יִדְאַג שֶׁמָּא עֲוֹנֹתָיו גּוֹרְמוֹת הָעִנְיָן. כִּי עָכָן מָעַל בַּחֵרֶם וְנִפְּלוּ כַּמָּה אֲלָפִים (יהושע ז). וְיָשׁוּב לַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא כְּפִי כֹּחוֹ.

הֲלוֹא מָצִינוּ שֶׁאֱלִיָּהוּ לֹא דִּבֵּר עִם רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי עֲבוּר שֶׁאַרְיֵה אָכַל יְהוּדִי תּוֹךְ שְׁלוֹשׁ פַּרְסָאוֹת קָרוֹב לְעִירוֹ, כִּי הָיָה לוֹ לְבַקֵּשׁ רַחֲמִים שֶׁלֹּא תִּהְיֶה תַּקָּלָה סְבִיבָיו (מכות יא א) – לָכֵן יִפְחַד תָּמִיד מֵאֵלּוּ הָעִנְיָנִים.

וְכֵן מָצִינוּ, כְּשֶׁהָיָה רָעָב שָׁלֹשׁ שָׁנִים בִּימֵי דָּוִד, חִפֵּשׂ בְּאֵיזֶה עָוֹן בָּא הָרָעָב, לְבַסּוֹף מָצָא שֶׁבִּשְׁבִילוֹ בָּא הָרָעָב (יבמות עח ב). לָכֵן בְּכָל תַּקָּלָה – יִדְאַג שֶׁמָּא מֵחֲמָתוֹ בָּאָה.

וְאִם יֵשׁ לוֹ מַזָּל טוֹב וְשַׁלְוָה – יִדְאַג שֶׁמָּא יֹאכַל בָּעוֹלָם הַזֶּה אֶת הָעוֹלָם הַבָּא.

אִם הוּא עָנִי מְיֻסָּר בְּיִסּוּרִין – יִדְאַג שֶׁמָּא הָעֹנִי וְהַיִּסּוּרִין הֵם פְּרִי עֲוֹנֹתָיו, וְהַקֶּרֶן קַיֶּמֶת לוֹ לָעוֹלָם הַבָּא. וְאִם בְּטֵל מִדִּבְרֵי תוֹרָה מֵחֲמַת הָעֹנִי וְהַיִּסּוּרִין – יִדְאַג יוֹתֵר.

אִם הוּא חָכָם בַּתּוֹרָה – שֶׁמָּא לֹא יִהְיוּ מַעֲשָׂיו לְפִי חָכְמָתוֹ. וְאִם אֵינוֹ חָכָם – יִדְאַג עַל זֶה כִּי אֵינוֹ יָכוֹל לְהַעֲמִיק בְּשֹׁרֶשׁ הַחֲסִידוּת. וְאִם מְכַבְּדִים אוֹתוֹ – יִזְהַר שֶׁלֹּא יִשְׂמַח בַּכָּבוֹד הַהוּא, אַךְ יִדְאַג שֶׁמָּא בְּאוֹתוֹ כָּבוֹד יְקֻבַּל שְׂכָרוֹ. וְאִם הוּא חָכָם וְנִבְזֶה בְּעֵינֵי הָעוֹלָם – יִשְׂמַח בָּזֶה; אַךְ יִדְאַג שֶׁמִּתּוֹךְ שֶׁהוּא מְבֻזֶּה אֵין הָעוֹלָם מְקַבְּלִים תּוֹכְחוֹתָיו.

עוֹד טוֹבוֹת הַדְּאָגוֹת וְהָאֲנָחוֹת כְּדְאִיתָא בְּתָנָא דְּבֵי אֵלִיָּהוּ (פרק ד): כָּל חָכָם וְחָכָם מִיִּשְׂרָאֵל שֶׁיֵּשׁ לוֹ דִּבְרֵי תוֹרָה לַאֲמָתוֹ, וּמִתְאַנֵּחַ עַל כְּבוֹדוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְעַל כְּבוֹדוֹ שֶׁל יִשְׂרָאֵל שֶׁנִּתְמַעֵט, וּמְחַמֵּד וּמְצַפֶּה עַל כְּבוֹד יְרוּשָׁלַיִם, וְעַל בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, וְעַל הַיְשׁוּעָה שֶׁתַּצְמִיחַ בְּקָרוֹב, וְעַל כִּנּוּס גָּלוּיוֹת – הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא מַשְׁרֶה בְּקִרְבּוֹ רוּחַ הַקֹּדֶשׁ.

לָכֵן יִדְאַג וְיִבְכֶּה עַל הַתּוֹרָה שֶׁנִּשְׁתַּכְּחָה, וְיֵאָנַח עַל יִרְאֵי הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא אֲשֶׁר נִמְאֲסוּ, וְיִתְמַרְמֵר עַל מִעוּט חֲסִידוּת, וְעַל יִשְׂרָאֵל עַם הַשֵּׁם אֲשֶׁר נִדְרָסִים בָּרֶגֶל; וְיַעֲלֶה יְרוּשָׁלַיִם עַל רֹאשׁ שִׂמְחָתוֹ, וְיִזְכֶּה לִרְאוֹת בְּשִׂמְחָתָהּ, כְּדִכְתִיב (ישעיהו סו י): "שִׂישׂוּ אִתָּהּ מָשׂוֹשׂ, כָּל הַמִּתְאַבְּלִים עָלֶיהָ".

הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא בְּרוֹב רַחֲמָיו יְזַכֵּנוּ לִהְיוֹת מִן הָרוֹאִים בִּכְבוֹדָהּ שֶׁל צִיּוֹן, כְּדִכְתִיב (שם נב ח): "כִּי עַיִן בְּעַיִן יִרְאוּ בְּשׁוּב יְיָ צִיּוֹן"; וְאוֹמֵר (שם מ ה): "וְנִגְלָה כְּבוֹד יְיָ, וְרָאוּ כָל בָּשָׂר יַחְדָּו כִּי פִּי יְיָ דִּבֵּר".

## שער יא

### שַׁעַר הָאַחַד־עָשָׂר – שַׁעַר הַחֲרָטָה

הַחֲרָטָה. הוּא שֶׁאָדָם עוֹשֶׂה דָּבָר, וְחוֹזֵר בּוֹ וּמִתְנַחֵם עַל הַמַּעֲשֶׂה. וְהוּא דֶּרֶךְ יְשָׁרָה מְאוֹד לְעִנְיַן הַתְּשׁוּבָה, כִּי מִי שֶׁחָטָא וּמִתְחָרֵט – כְּאִלּוּ לֹא חָטָא.

וְאִי אֶפְשָׁר לָשׁוּב בְּלֹא חֲרָטָה, כִּי לְעוֹלָם לֹא יִתְכַּפְּרוּ עֲוֹנֹתָיו אִם אֵינוֹ מִתְחָרֵט עֲלֵיהֶם. גַּם הַתְּפִלָּה אֵינָהּ מְקֻבֶּלֶת זוּלַת הַחֲרָטָה, כִּי אֵיךְ יֹאמַר "סְלַח לָנוּ אָבִינוּ כִּי חָטָאנוּ" כְּשֶׁאֵינוֹ מִתְחָרֵט עַל חֲטָאָיו?

מָשָׁל: וְזֶה דּוֹמֶה לְמֶלֶךְ שֶׁעָבְדוּ סָרַח עָלָיו, וּמְבַקֵּשׁ מְחִילָה מֵאֵת הַמֶּלֶךְ. אִם הָעֶבֶד אֵינוֹ מִתְחָרֵט בְּלִבּוֹ, וְחוֹזֵר וְעוֹשֶׂה הַסְּרְחוֹן בְּכָל יוֹם – יִכְעַס עָלָיו הַמֶּלֶךְ בְּיוֹתֵר. וְכֵן מִי שֶׁגָּזַל הַבְּרִיּוֹת, וּבָא בְּכָל יוֹם לְבַקֵּשׁ לַמֶּלֶךְ שֶׁיִּמְחֹל לוֹ, וְחוֹזֵר וְגוֹזֵל – אֵין סָפֵק שֶׁזֶּה הַגַּזְלָן מַרְבֶּה עָלָיו רֹגֶז הַמֶּלֶךְ בְּבַקָּשַׁת הַמְּחִילָה. לָכֵן יִתְחָרֵט וְיִתְפַּלֵּל וְיִתְוַדֶּה, וְיַחֲשֹׁב שֶׁלֹּא יַעֲשֶׂה עוֹד כְּזֶה, וְאָז יִהְיֶה תְּפִלָּתוֹ מְקֻבֶּלֶת.

אֲבָל הָעוֹשֶׂה טוֹבָה וּמִתְחָרֵט, זֹאת מִדָּה רָעָה. לָכֵן צָרִיךְ שֶׁתִּזָּהֵר שֶׁלֹּא תִּתְחָרֵט עַל הַטּוֹבוֹת, שֶׁלֹּא תְּאַבֵּד שְׂכָרְךָ. אִם נָתַתָּ לְעָנִי צְדָקָה וְאַחַר זְמַן הִכְעִיסְךָ – הִזָּהֵר בְּךָ שֶׁלֹּא תִּתְחָרֵט עַל הַטּוֹבוֹת שֶׁעָשִׂיתָ לוֹ; כִּי כֵּיוָן שֶׁהֵיִיתָה כַּוָּנָתְךָ בְּעֵת הַנְּתִינָה לְשֵׁם שָׁמַיִם, הִנֵּה שְׂכָרְךָ שָׁמוּר לְךָ.

הַמִּדָּה הַזֹּאת מְגֻנָּה מְאוֹד אֵצֶל הָעוֹלָם, כְּשֶׁאֵין אָדָם קַיָּם בָּעִנְיָן שֶׁלּוֹ: כְּשֶׁהוּא אוֹמֵר הַיּוֹם דָּבָר, וּמִתְחָרֵט לְמָחָר, וְאֵינוֹ עוֹמֵד בְּדִבּוּרוֹ; כְּשֶׁהוּא נוֹדֵר לְהִתְעַנּוֹת, אוֹ לָתֵת צְדָקָה, אוֹ לִלְמֹד תּוֹרָה וּמִתְחָרֵט – שֶׁזֶּה רָעָה.

וְאַף עַל פִּי שֶׁטּוֹב הַדָּבָר שֶׁמִּתְחָרֵט עַל הָרָעָה, טוֹב הוּא לָאָדָם לְהַעֲמִיד עַצְמוֹ שֶׁלֹּא יִצְטָרֵךְ לְשַׁנּוֹת מִמִּנְהָג לְמִנְהָג וּמִמִּדָּה לְמִדָּה. וְזוֹ הִיא תַּכְלִית הַטּוֹב: שֶׁיַּחְשֹׁב בְּנַפְשׁוֹ, וְיבָרֵר הַמִּנְהָג וְהַמִּדּוֹת הַטּוֹבוֹת, וּלְהַנְהִיג נַפְשׁוֹ בְּהֶן, וְיַחְשֹׁב עַל כָּל מָה שֶׁיַּעֲשֶׂה: אִם יוּכַל לַעֲמֹד בּוֹ –

אָז יִתְפֹּס בּוֹ. וְאַל יְדַלֵּג מִמְּנָהָג לְמִנְהָג, כִּי מִדָּה מְגֻנָּה מְאוֹד הִיא מִי שֶׁהוּא הֲפַכְפַּךְ. וְהוּא נִבְזֶה לִפְנֵי הָעוֹלָם, אֲפִלּוּ הוּא קוֹפֵץ מִמִּדָּה טוֹבָה לְמִדָּה טוֹבָה, כִּי אֵין מַמָּשׁוּת בְּעִנְיָנָיו וְאֵין לִסְמֹךְ עָלָיו.

בֶּן־אָדָם! שׁוּב בְּעוֹד שֶׁהַחֲרָטָה שֶׁלְּךָ מוֹעֶלֶת. וְאַל תְּאַחֵר עַד בּוֹאֲךָ לַקֶּבֶר, כִּי אָז תִּהְיֶה מִתְחָרֵט, וְאֵין תַּקָּנָה לַחֲרָטָה הַהִיא.

אִם עָשִׂיתָ דָּבָר כְּנֶגֶד חֲבֵרְךָ – הִתְחָרֵט וְתֵלֵךְ וּתְרַצֵּהוּ. וְאִם חֲבֵרְךָ פָּשַׁע נֶגְדְּךָ וּמִתְחָרֵט – קַבְּלֵהוּ. אֲפִלּוּ אִם סָפֵק לְךָ אִם מִתְחָרֵט בְּלִבּוֹ, רַק שֶׁהוּא מְנַקֶּה עַצְמוֹ נֶגְדְּךָ – קַבְּלֵהוּ. אִם הִכַּחְתָּ אוֹתוֹ בִּדְבָרִים קָשִׁים עַד שֶׁהוּא שׁוֹנֵאֲךָ, כְּדֶרֶךְ שֶׁאָמַר דָּוִד (תהלים קלט כא): "וּבְתָקוֹמְמֶיךָ אֶתְקוֹטָט" – אַל תִּתְחָרֵט עַל אוֹתָהּ קְטָטָה. כִּי אִם תִּתְחָרֵט וּתְבַקֵּשׁ מְמֶנּוּ מְחִילָה – אָז יִתְחַזֵּק בְּטָעוּתוֹ.

הַחֲרָטָה הִיא דֶּרֶךְ לְכָל הַמַּעֲשִׂים הַטּוֹבִים: אִם הוֹלֵךְ בָּטֵל מִדִּבְרֵי תוֹרָה – יִתְחָרֵט עַל הַבִּטּוּל, וְיִתֵּן לִבּוֹ לַעֲסֹק בַּתּוֹרָה בְּכָל יְכָלְתּוֹ. אִם לֹא נִתְחַזֵּק לְהִתְפַּלֵּל בְּכַוָּנָה גְּדוֹלָה – יִתְחָרֵט וַיְחַשֵּׁב: מֶה עָשִׂיתִי? בְּשָׁעָה שֶׁהָיָה לִי לְקָנוֹת חַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא עָסַקְתִּי בַּהֲבָלִים! וְאִם הִגִּיעַ לְיָמִים, יִתְחָרֵט מְאוֹד אֲשֶׁר עָבְרוּ יָמָיו בְּלֹא עֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ.

כְּלָל גָּדוֹל תִּקַּח בְּיָדְךָ: תַּחְשֹׁב בִּלְבָבְךָ עַל כָּל דָּבָר שֶׁעָשִׂיתָ, וְעַל כָּל מִצְוָה שֶׁלֹּא נִזְהַרְתָּ בָּהּ. תִּתְחָרֵט עַל כָּל אֶחָד בִּפְנֵי עַצְמוֹ, וְתַחְשֹׁב וְתִתְקוֹטֵט בְּלִבְּךָ: אֵיךְ לֹא רָדַפְתִּי לַעֲשׂוֹת רְצוֹן בּוֹרְאִי בָּרוּךְ הוּא? וְאֵיךְ עָזַבְתִּי דִּבְרֵי חֲכָמִים וּמוּסְרֵיהֶם הַטּוֹבִים? נִמְצָא, הַחֲרָטָה הִיא תִּקּוּן גָּדוֹל לְכָל הַמִּצְוֹות.

## שער יב

### שַׁעַר הַשְּׁנַיִם־עָשָׂר – שַׁעַר הַכַּעַס

הַכַּעַס הוּא מִדָּה רָעָה. וְכַאֲשֶׁר הַגָּרֶב מֵחֹלִי הַגּוּף – כֵּן הַכַּעַס מֵחֹלִי הַנֶּפֶשׁ. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (נדרים כב א): כָּל הַכּוֹעֵס – כָּל מִינֵי גֵּיהִנֹּם שׁוֹלְטִים בּוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (קהלת יא י): "וְהָסֵר כַּעַס מִלִּבֶּךָ, וְהַעֲבֵר רָעָה מִבְּשָׂרֶךָ". וְאֵין "רָעָה" אֶלָּא גֵּיהִנֹּם, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי טז ד): "כֹּל פָּעַל יְיָ לַמַּעֲנֵהוּ, וְגַם רָשָׁע לְיוֹם רָעָה". וְלֹא עוֹד אֶלָּא שֶׁמַּתְחִתּוֹנִיּוֹת שׁוֹלְטִים בּוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים כח סה): "וְנָתַן יְיָ לְךָ שָׁם לֵב רַגָּז, וְכִלְיוֹן עֵינַיִם וְדַאֲבוֹן נָפֶשׁ" – אֵיזֶה דָּבָר שֶׁמְּכַלֶּה הָעֵינַיִם וּמַדְאִיב אֶת הַנֶּפֶשׁ? הֱוֵי אוֹמֵר: זֶה תַּחְתּוֹנִיּוֹת.

וְעוֹד אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (שם ע"ב): כָּל הַכּוֹעֵס, אֲפִלּוּ הַשְּׁכִינָה אֵינָהּ חֲשׁוּבָה כְּנֶגְדּוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים י ד): "רָשָׁע כְּגֹבַהּ אַפּוֹ בַּל יִדְרֹשׁ, אֵין אֱלֹהִים כָּל מְזִמּוֹתָיו" (תהלים י ד). וְאַף מְשַׁבֵּחַ תַּלְמוּדוֹ וּמוֹסִיף טִפְּשׁוּת, שֶׁנֶּאֱמַר (קהלת ז ט): "כִּי כַעַס בְּחֵיק כְּסִילִים יָנוּחַ";

וּכְתִיב (תהלים צב ז): "וּכְסִיל לֹא יָבִין"; וּכְתִיב (משלי יג טז): "וּכְסִיל יִפְרֹשׂ אִוֶּלֶת". וּבְיָדוּעַ שֶׁעָוֹנֹתָיו מְרֻבִּין מִזְכּוּיוֹתָיו, שֶׁנֶּאֱמַר (שם כט כב): "וּבַעַל חֵמָה רַב פָּשַׁע". וְעָנְשׁוֹ גָּדוֹל מְאוֹד, שֶׁנֶּאֱמַר (שם יט יט): "גְּדָל חֵמָה – נֹשֵׂא עֹנֶשׁ".

וְאַתָּה רוֹאֶה בְּנֵי אָדָם כְּשֶׁהֵם כּוֹעֲסִים וּמַחֲזִיקִים בְּכַעֲסָן – אֵינָן מְשִׂימִין לִבָּם עַל מָה שֶׁעוֹשִׂים, וְעוֹשִׂים הַרְבֵּה עִנְיָנִים בְּכַעֲסָן מָה שֶׁלֹּא הָיוּ עוֹשִׂים בְּלֹא הַכַּעַס. כִּי הַכַּעַס מוֹצִיא שִׂכְלוֹ שֶׁל אָדָם מִקִּרְבּוֹ, עַד שֶׁמַּרְבֶּה דִּבְרֵי הַכַּעַס, וְנִכְנָס בְּמַחֲלֹקֶת וְקִנְטוּרִים. לָכֵן אִי אֶפְשָׁר שֶׁיִּנָּצֵל הַכַּעֲסָן מֵחֲטָאִים גְּדוֹלִים. וְכֵן אָמַר אֱלִיָּהוּ לְרַב יְהוּדָה: לֹא תִּרְתַּח וְלֹא תִּחְטֵי (ברכות כט ב). וְאָמְרוּ (ערובין סה ב): בִּשְׁלוֹשָׁה דְּבָרִים נִכָּר הָאָדָם, הָאֶחָד מֵהֶם בְּכַעְסוֹ. כִּי בְּעֵת הַכַּעַס אָדָם נִכָּר: אִם יִתְגַּבֵּר כַּעֲסוֹ עַל חָכְמָתוֹ, וְעוֹשֶׂה עִנְיָנִים בְּעֵת הַכַּעַס בְּלֹא הַנְהָגַת הַחָכְמָה – בָּזֶה נִכָּר כַּעֲסוֹ. אִם תִּתְגַּבֵּר חָכְמָתוֹ עַל כַּעֲסוֹ, וְלֹא יְדַבֵּר וְלֹא יַעֲשֶׂה מַעֲשֶׂה מֵחֲמַת הַכַּעַס, מָה שֶׁלֹּא הָיָה עוֹשֶׂה בְּלֹא הַכַּעַס – בָּזֶה נִכָּר חָכְמָתוֹ. וְאָמַר הֶחָכָם: שְׁלֹשָׁה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אוֹהֲבָן, וְאֶחָד מֵהֶן: מִי שֶׁאֵינוֹ כּוֹעֵס (פסחים קיג ב). וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (אבות ב ה): לֹא הַקַּפְדָּן מְלַמֵּד; כִּי מֵרוֹב כַּעֲסוֹ הַתַּלְמִידִים יְרֵאִים מִמֶּנּוּ לִשְׁאוֹל סְפֵקוֹתֵיהֶם פֶּן יִכְעַס עֲלֵיהֶם. וַאֲפִלּוּ אִם שׁוֹאֲלִים – אֵין לוֹ לֵב לְפָרֵשׁ לְתַלְמִידָיו כָּל הַצָּרֵךְ. וְגַם יְשִׁיב לָהֶם דֶּרֶךְ כַּעַס, וּמִתּוֹךְ כָּךְ לֹא יָבִינוּ. וְהַתַּלְמִידִים אֲפִלּוּ שֶׁרַבָּן כּוֹעֵס עֲלֵיהֶם – יִשְׁאֲלוּ וִידַקְדְּקוּ, וְלֹא יְחוּשׁוּ עַל הַכַּעַס וְלֹא יָרִיבוּ עִם רַבָּן. וַעֲלֵיהֶם דְּרָשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ (ברכות סג ב): "וּמִיץ אַפַּיִם יוֹצִיא רִיב" (משלי ל לג) – כָּל הַכּוֹעֵס עָלָיו רַבּוֹ פַּעַם אַחַת וּשְׁתַּיִם וְשׁוֹתֵק, זוֹכֶה לְהָבִין בֵּין דִּינֵי מָמוֹנוֹת וְדִינֵי נְפָשׁוֹת. וְאָמַר מָר: אֵין לְךָ קָשֶׁה יוֹתֵר מִדִּינֵי מָמוֹנוֹת וְדִינֵי נְפָשׁוֹת.

הַכַּעֲסָן אֵין לוֹ חֵן בְּעֵינֵי הַבְּרִיּוֹת, וְהוּא שָׁנוּא בְּעֵינֵיהֶם, וּמִתּוֹךְ כָּךְ אֵין מַעֲשָׂיו מְקֻבָּלִים בְּעֵינֵי הַבְּרִיּוֹת. וַאֲפִלּוּ אִם יֵשׁ בְּיָדוֹ תּוֹרָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים – אֵין הָעוֹלָם לְמֵדִין מִמֶּנּוּ.

הַכַּעֲסָן הוּא כָּבֵד עַל בְּנֵי בֵּיתוֹ, הַשּׁוֹמְעִים תָּמִיד כַּעֲסוֹ וּתְלוּנָתוֹ. וְקָרוֹב הַדָּבָר לוֹ לָבוֹא לִידֵי תַּקָּלָה מִפְּנֵי שֶׁמֵּטִיל אֵימָה יְתֵרָה, כְּמוֹ הַהוּא מַעֲשֶׂה דְּרַבִּי חֲנִינָא בֶּן גַּמְלִיאֵל, אֲשֶׁר בִּקְשׁוּ בְּנֵי בֵּיתוֹ לְהַאֲכִילוֹ אֵבֶר מִן הַחַי (גיטין ז א).

הַכַּעֲסָן אֵינוֹ מַעֲבִיר עַל מִדּוֹתָיו וְאֵינוֹ מוֹחֵל, אַךְ הוּא נוֹקֵם וְנוֹטֵר תָּמִיד. הַכַּעַס מֵבִיא אָדָם לִידֵי מַחֲלֹקֶת; כְּשֶׁהוּא כּוֹעֵס עִם חֲבֵרָיו – יָרִיבוּ עִמּוֹ וְהוּא עִמָּהֶם. וּכְשֶׁיֵּשׁ מַחֲלֹקֶת יֵשׁ קִנְאָה וְשִׂנְאָה. וּכְבָר יָדְעוּ רָעוֹת הַמַּחֲלֹקֶת, כַּאֲשֶׁר יִתְבָּאֵר בְּשַׁעַר הַמַּחֲלֹקֶת.

הַכַּעַס מוֹנֵעַ לֵב הָאָדָם מִכָּל הַטּוֹבוֹת. כִּי כְּשֶׁאָדָם כּוֹעֵס – אֵין לוֹ לֵב לְרַחֵם עַל הָעֲנִיִּים. וּבְהֵשֵׁם יִתְבָּרֵךְ נֶאֱמַר (חבקוק ג ב): "בְּרֹגֶז רַחֵם תִּזְכֹּר"; וְזֶה רָחוֹק מְאוֹד מִדַּרְכֵי בָּשָׂר וָדָם. הַכַּעַס מְבַטֵּל כַּוָּנַת לֵב הָאָדָם בַּתְּפִלָּה, וְאֵין שְׁכִינָה שׁוֹרָה מִתּוֹךְ הַכַּעַס.

כָּל כַּעֲסָן לֹא יִהְיֶה חָכָם גָּדוֹל. כִּי הַכַּעַס מַבְרִיחַ מִלִּבּוֹ חָכְמָתוֹ, שֶׁלֹּא יוּכַל לַעֲנוֹת כַּהֹגֶן וְלֹא יוֹכִיחַ כַּהֹגֶן, וְכָל דְּבָרָיו לֹא בְּהַשְׂכֵּל. הַכַּעֲסָן מוֹנֵעַ מִמֶּנּוּ מוּסָרִים וְתוֹכָחוֹת, כִּי אֵין אָדָם רַשַּׁאי לְגַלּוֹת לוֹ טָעוּיוֹתָיו וּדְרָכָיו הַמְכֹעָרִים, כִּי כָּל אָדָם יִפְחַד מִמֶּנּוּ לְהַגִּיד לוֹ עִנְיָנָיו כִּי הוּא יִרְגַּז עֲלֵיהֶם. וַאֲפִלּוּ אִם יוֹכִיחַ אוֹתוֹ שׁוּם אָדָם, לֹא יְקַבֵּל מִמֶּנּוּ מִתּוֹךְ הַכַּעַס. כְּלָלוֹ שֶׁל דָּבָר: אֵין הַכַּעֲסָן מְקַבֵּל שׁוּם מִדָּה טוֹבָה אִם לֹא יָסִיר מִלִּבּוֹ הַכַּעַס. כְּמוֹ שֶׁאֵין הַכַּעֲסָן מְקַבֵּל תּוֹכָחָה מֵאֲחֵרִים, כָּךְ אֵינוֹ יָכוֹל לְהוֹכִיחַ אֶת אֲחֵרִים. כִּי הַתּוֹרָה אָמְרָה (ויקרא יט יז): "הוֹכֵחַ תּוֹכִיחַ אֶת עֲמִיתֶךָ, וְלֹא תִשָּׂא עָלָיו חֵטְא" – בַּתְּחִלָּה תּוֹכִיחַ אוֹתוֹ בְּנַחַת וּבַסֵּתֶר, וְתֹאמַר לוֹ בְּלָשׁוֹן רַכָּה וְתַחֲנוּנִים כִּי לְטוֹבָתוֹ אַתָּה אוֹמֵר לוֹ, וְאָז לֹא תְּקַבֵּל עָלָיו חֵטְא. אֲבָל אִם תּוֹכִיחַ אֶת חֲבֵרְךָ מִתְּחִלָּה בְּקוֹל רַעַשׁ וּבְזַעַם וּתְבַיֵּשׁ אוֹתוֹ, אָז תְּקַבֵּל עָלָיו חֵטְא. וְאוֹתוֹ חָבֵר לֹא יְקַבֵּל תּוֹכָחָה מִמְּךָ, כִּי כֵּן דֶּרֶךְ בְּנֵי אָדָם: כְּשֶׁאָדָם בָּא עַל חֲבֵרוֹ בְּחָזְקָה – אָז חֲבֵרוֹ מִתְקַשֶּׁה כְּנֶגְדּוֹ וְלֹא יִכָּנַע תַּחְתָּיו. וְעַל זֶה אָמַר הֶחָכָם (קהלת ט יז): "דִּבְרֵי חֲכָמִים בְּנַחַת נִשְׁמָעִים".

וּכְבָר יָדַעְתָּ מֵהִלֵּל וְשַׁמַּאי, שֶׁאָמְרוּ עֲלֵיהֶם אוֹתָם שְׁלֹשֶׁת הַגְּרִים: קַפְּדָנוּתוֹ שֶׁל שַׁמַּאי בְּקֹשֶׁה לְטָרְדֵנוּ מִן הָעוֹלָם, עַנְוָתָנוּתוֹ שֶׁל הִלֵּל קֵרְבָנוּ תַּחַת כַּנְפֵי הַשְּׁכִינָה (שבת לא א). הִלֵּל מֵרֹב עֲנָוָה שֶׁהָיְתָה בּוֹ – לֹא הָיָה אָדָם יָכוֹל לְהַכְעִיסוֹ; כִּי הַמּוֹנֵעַ עַצְמוֹ מִן הַכַּעַס קוֹנֶה מִדַּת הָעֲנָוָה וְהָרַחֲמָנוּת, כִּי מֵחֲרוֹן אַף יִהְיֶה מִדַּת הָאַכְזָרִיּוּת, דִּכְתִיב (שמות כב כג): "וְחָרָה אַפִּי וְהָרַגְתִּי אֶתְכֶם בֶּחָרֶב". וְכֵן לְעוֹלָם אֲצֶל חֲרוֹן אַף כְּתִיב הַנְּקָמָה (דברים יא יז): "וְחָרָה אַף יְיָ בָּכֶם, וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר, וְהָאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת יְבוּלָהּ".

הַכַּעַס גּוֹרֵם עִוְּרוּת לָאָדָם, וּמַחֲמַת הַכַּעַס לֹא יִכָּנַע – וְגַם לֹא יוֹדֶה עַל הָאֱמֶת. וְאָמַר הֶחָכָם: כְּשֶׁתִּרְצֶה לֵחָבֵר עִם אָדָם – הַכְעִיסֵהוּ. וְאִם יוֹדֶה לְךָ הָאֱמֶת בִּשְׁעַת כַּעֲסוֹ – הִתְחַבֵּר לוֹ; וְאִם לָאו – עֲזֹב אוֹתוֹ.

הַכַּעַס מֵבִיא לִידֵי טָעוּת; מִי לָנוּ גָּדוֹל מִמֹּשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם, שֶׁכַּעַס בִּשְׁלוֹשָׁה מְקוֹמוֹת וּבָא לִכְלַל טָעוּת: כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא י טז): "וַיִּקְצֹף עַל אֶלְעָזָר וְעַל אִיתָמָר"; וּכְתִיב (שם פסוק יז): "מַדּוּעַ לֹא אֲכַלְתֶּם אֶת הַחַטָּאת בְּמְקוֹם הַקֹּדֶשׁ". וְנֶאֱמַר (במדבר כ י): "שִׁמְעוּ נָא הַמּוֹרִים"; וּכְתִיב (שם פסוק יא): "וַיַּךְ אֶת הַסֶּלַע". וּכְתִיב: "וַיִּקְצֹף מֹשֶׁה עַל פְּקוּדֵי הֶחָיִל" (שם לא יד); וּכְתִיב (שם פסוק כא): "וַיֹּאמֶר אֶלְעָזָר הַכֹּהֵן אֶל אַנְשֵׁי הַצָּבָא הַבָּאִים לַמִּלְחָמָה, זֹאת חֻקַּת הַתּוֹרָה". מְלַמֵּד שֶׁנִּשְׁתַּכְּחָה הֲלָכָה מִמֹּשֶׁה (ויקרא רבה יג א). וְעַתָּה הָבֵן: אִם כָּךְ הִגִּיעַ לְמֹשֶׁה רַבֵּינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם, מָה יַגִּיעַ לַכְּסִילִים הַכּוֹעֲסִים? וּלְכָךְ אָמַר שְׁלֹמֹה (קהלת ז ט): "אַל תְּבַהֵל בְּרוּחֲךָ לִכְעוֹס".

וְהַזָּהֵר בָּהּ מְאוֹד, שֶׁלֹּא תַּעֲשֶׂה שׁוּם קִלְקוּל מִתּוֹךְ כַּעַסְךָ. כִּי אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (שבת קה ב): הַמְקַרֵעַ בְּגָדָיו, וְהַמְפַזֵּר מְעוֹתָיו, וְהַמְשַׁבֵּר כֵּלִים בַּחֲמָתוֹ – יְהֵא בְּעֵינֶיךָ כְּאִלּוּ עוֹבֵד עֲבוֹדָה זָרָה. שֶׁכָּךְ אֻמָּנוּתוֹ שֶׁל יֵצֶר הָרַע: הַיּוֹם אוֹמֵר לוֹ "עֲשֵׂה כָךְ", וּלְמָחָר אוֹמֵר לוֹ "עֲשֵׂה כָךְ", עַד שֶׁאוֹמֵר לוֹ "עֲבוֹד עֲבוֹדָה זָרָה" וְהוֹלֵךְ וְעוֹשֶׂה. וּבַעֲבוּר כֵּן כָּתִיב (תהלים פא י): "לֹא יִהְיֶה בְךָ אֵל זָר" – וְאֵיזֶה "אֵל זָר" שֶׁהוּא בְּקִרְבּוֹ שֶׁל אָדָם? הֱוֵי אוֹמֵר: זֶה יֵצֶר הָרַע. רְאֵה אֵיךְ הַיֵּצֶר הָרַע מִתְגַּבֵּר בְּעֵת הַכַּעַס.

וְאָמַר רַבִּי אַרְבַּע מִדּוֹת בַּדֵּעוֹת (אבות ה יא): נוֹחַ לִכְעֹס וְנוֹחַ לִרְצוֹת – יָצָא שְׂכָרוֹ בְּהֶפְסֵדוֹ. קָשֶׁה לִכְעֹס וְקָשֶׁה לִרְצוֹת – יָצָא הֶפְסֵדוֹ בִּשְׂכָרוֹ. קָשֶׁה לִכְעֹס וְנוֹחַ לִרְצוֹת – חָסִיד. נוֹחַ לִכְעֹס וְקָשֶׁה לִרְצוֹת – רָשָׁע.

וְאֵלּוּ אַרְבַּע מִדּוֹת נֶאֱמָרִים נֶגֶד הַצַּדִּיק, כְּשֶׁהוּא כּוֹעֵס עַל הַטּוֹבִים אוֹ בְּעִנְיְנֵי הָעוֹלָם. אֲבָל "קָשֶׁה לִכְעֹס" עַל עוֹשֵׂי עֲבֵרוֹת "וְנוֹחַ לִרְצוֹת" לָהֶם – זוֹ מִדָּה רָעָה שֶׁמִּתְרַצֶּה לָרְשָׁעִים. וְכָל שֶׁכֵּן מִי שֶׁ"נוֹחַ לִכְעֹס" עַל הַצַּדִּיקִים, וְ"קָשֶׁה לִכְעֹס" עַל הָרְשָׁעִים, וְ"נוֹחַ לִרְצוֹת" לָרְשָׁעִים וְ"קָשֶׁה לִרְצוֹת" לַצַּדִּיקִים – זֶהוּ רָשָׁע גָּמוּר.

אַף עַל פִּי שֶׁהַכַּעַס מִדָּה רָעָה מְאוֹד, מִכָּל מָקוֹם צָרִיךְ אָדָם לְהַנְהִיג עַצְמוֹ בְּקִצָּת הָעִתִּים בְּמִדַּת הַכַּעַס. כְּגוֹן: לְיַסֵּר הָרְשָׁעִים, וּלְהָטִיל אֵימָה עַל בְּנֵי בֵּיתוֹ, וְלִזְרֹק מוֹרָאוֹ בַּתַּלְמִידִים. וּכְשֶׁכּוֹעֵס עַל הָרְשָׁעִים, יִשְׁקֹל כַּעֲסוֹ. לְפִי שֶׁאָמַר מֹשֶׁה רַבֵּינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם עַל רְאוּבֵן וְגָד "תִּרְבּוּת אֲנָשִׁים חַטָּאִים" (במדבר לב יד) לְכָךְ בֶּן בְּנוֹ נַעֲשָׂה כֹּהֵן לַפְּסִילִים, וְאַף עַל פִּי שֶׁלְּשֵׁם שָׁמַיִם כָּעַס. הַכֹּל צָרִיךְ מִדָּה, בְּכָל דְּרָכָיו שֶׁל אָדָם. וְיִרְאֶה אֵיךְ יַעֲשֶׂה הַמִּצְווֹת, בֵּין בְּכַעְסוֹ בֵּין בְּשַׂחֲקוֹ.

אָדָם שֶׁיֵּשׁ בּוֹ מִדַּת הַכַּעַס, וּמַכְרִיחַ אֶת מִדָּתוֹ וּמְנַהֲגוֹ כְּאִלּוּ אֵינוֹ מִבַּעֲלֵי הַכַּעַס, עָלָיו נֶאֱמַר (משלי טז לב): "טוֹב אֶרֶךְ אַפַּיִם מִגִּבּוֹר, וּמֹשֵׁל בְּרוּחוֹ מִלֹּכֵד עִיר". וְ"אֶרֶךְ אַפַּיִם" הוּא מִשְּׁלוֹשׁ עֶשְׂרֵה מִדּוֹת הַנֶּאֱמָרִים בַּבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ.

אָמַר הֶחָכָם: מִי שֶׁכַּעֲסוֹ בּוֹ בְּמַחֲשָׁבָה, תִּרְאֶה עָלָיו הַיְּשׁוּב וְהֶהָדָר. וּמִי שֶׁכַּעֲסוֹ עָלָיו שֶׁלֹּא בְּמַחֲשָׁבָה, תִּרְאֶה עָלָיו הַשְׁטוּת.

עוֹד אָמַר הֶחָכָם: מִי שֶׁכַּעֲסוֹ וְרִגְזוֹ אֲמִיץ – אֵינוֹ רָחוֹק מִן הַמְּשֻׁגָּעִים. וּמִי שֶׁרָגִיל בַּכַּעַס – חַיָּיו אֵינָם חַיִּים, וְאֵינוֹ שָׂמֵחַ לְעוֹלָם. וְכֵיוָן שֶׁאֵינוֹ שָׂמֵחַ – אֵינוֹ מְקַבֵּל מְאֹרְעוֹתָיו בְּאַהֲבָה וּבְשִׂמְחָה, וְאֵינוֹ מַצְדִּיק עָלָיו אֶת הַדִּין, וְאֵינוֹ יָכוֹל לַעֲבֹד אֶת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ בְּשִׂמְחָה.

כְּשֶׁאָדָם שָׂרוּי בְּתַעֲנִית אוֹ כְּשֶׁהוּא בְּשׁוּם צָרָה, אָז הַכַּעַס מְאוֹד בְּלִבּוֹ. לָכֵן בַּזְּמַנִּים הָאֵלּוּ צָרִיךְ לִזָּהֵר בְּיוֹתֵר שֶׁלֹּא יִכְעַס. הַשְׁתִּיקָה מְבַטֶּלֶת הַכַּעַס, וְגַם קוֹל נָמוּךְ מְבַטֵּל הַכַּעַס. לָכֵן יִרְאֶה הָאָדָם כְּשֶׁכַּעֲסוֹ מִתְגַּבֵּר עָלָיו, שֶׁיִּשְׁתֹּק אוֹ יְדַבֵּר בְּנַחַת, וְלֹא יָרִים קוֹלוֹ בְּכַעֲסוֹ.

כִּי הַמַּגְבִּיהַּ קוֹלוֹ בִּשְׁעַת כַּעֲסוֹ – אָז יִתְעוֹרֵר הַכַּעַס, אֲבָל קוֹל נָמוּךְ וְהַשְׁתִּיקָה מַשְׁתִּיקִים הַכַּעַס. וְגַם לֹא יִרְאֶה בְּפָנָיו שֶׁל אָדָם שֶׁכּוֹעֵס עָלָיו, אֶלָּא יְדַבֵּר עִמּוֹ בְּלֹא רְאִיַּת פָּנָיו, וְאָז יַבְרִיחַ הַכַּעַס מִלִּבּוֹ.

וְדַע כִּי גָּמַר שֶׁכָּל שֶׁל אָדָם הוּא שֶׁיִּמְשֹׁל עַל כַּעַס, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (משלי יט יא): "שֵׂכֶל אָדָם הֶאֱרִיךְ אַפּוֹ". הַכַּעַס נוֹטֶה מְאוֹד אֶל הַגַּאֲוָה, וְאֵין הַכּוֹעֵס נִמְלָט מִן הַגַּאֲוָה; וּכְבָר יָדַעְתָּ רָעוֹת הַגַּאֲוָה. וְרָאוּי לָאָדָם שֶׁיִּתְרַחֵק מִן הַכַּעַס; וַאֲפִלּוּ בְּדָבָר שֶׁרָאוּי לִכְעֹס עָלָיו – יַעְצֹר אֶת הָרוּחַ וְלֹא יִכְעַס. וְכֵן צָרִיךְ בַּעַל הַכַּעַס לַעֲשׂוֹת מִתְחִלָּה, כְּשֶׁיַּעֲלֶה בְּדַעְתּוֹ שֶׁלֹּא יִכְעַס: צָרִיךְ שֶׁלֹּא יַרְגִּישׁ כְּלָל, אֲפִלּוּ הֶכָּה וְקִלֵּל – לֹא יִרְגַּז וְלֹא יָחוּשׁ.

וְזֶה דָּבָר בָּרוּר: מִי שֶׁהוּא קַפְדָּן הַרְבֵּה, יוֹתֵר נוֹחַ לוֹ שֶׁלֹּא יַרְגִּישׁ כְּלָל. יִשְׁתֹּק וְיִעְצֹר רוּחוֹ לְגַמְרֵי מִמָּה שֶׁיִּכְעַס מְעַט, כִּי זֶה אִי אֶפְשָׁר לַכַּעֲסָן לַעֲשׂוֹת; כִּי אִם יִמְשֹׁךְ בְּלִבּוֹ מְעַט מִן הַכַּעַס – לְבַסּוֹף יִכְעַס הַרְבֵּה. וּמִי שֶׁרוֹצֶה לַעֲצֹר רוּחוֹ מִן הַכַּעַס, וְרוֹצֶה לְהָטִיל אֵימָה עַל בְּנֵי בֵּיתוֹ, וְאִם הוּא פַּרְנָס וְרוֹצֶה לִכְעֹס עַל הַצְּבוּר שֶׁיַּחְזְרוּ לְמוּטָב, כֵּיצַד יַעֲשֶׂה? יֵרָאֶה עַצְמוֹ בִּפְנֵיהֶם שֶׁהוּא כּוֹעֵס כְּדֵי לְיַסְּרָם, וְתִהְיֶה דַּעְתּוֹ מְיֻשֶּׁבֶת עָלָיו בֵּינוֹ וּבֵין עַצְמוֹ; כְּאָדָם שֶׁהוּא מְדַמֶּה שֶׁהוּא כּוֹעֵס בִּשְׁעַת כַּעֲסוֹ – וְאֵינוֹ כּוֹעֵס. וּכְשֶׁהוּא מַרְאֶה כַּעֲסוֹ, יִזָּהֵר עָלָיו שֶׁלֹּא יַעֲשֶׂה כֵּן כְּשֶׁיֵּשׁ לוֹ אוֹרְחִים עֲנִיִּים, כִּי הֵם סְבוּרִים שֶׁהוּא כּוֹעֵס עֲלֵיהֶם. לְכֵן יַרְאֶה עַצְמוֹ שָׂמֵחַ בִּפְנֵיהֶם.

צָרִיךְ לְהִתְרַחֵק מִן הַכַּעַס, עַד שֶׁיִּנָּהֵג עַצְמוֹ שֶׁלֹּא יַרְגִּישׁ אֲפִלּוּ בִּדְבָרִים הַמַּכְעִסִים אוֹתוֹ, עַד שֶׁיֵּעָקֵר הַכַּעַס מִלִּבּוֹ, וְזֶהוּ דֶּרֶךְ טוֹבָה. וְדֶרֶךְ צַדִּיקִים: הֵם נֶעֱלָבִים וְלֹא עוֹלְבִים, שׁוֹמְעִים חֶרְפָּתָם וְאֵינָם מְשִׁיבִים, וּשְׂמֵחִים בַּיִּסּוּרִים. וַעֲלֵיהֶם הַכָּתוּב אוֹמֵר (שופטים ה לא): "וְאֹהֲבָיו כְּצֵאת הַשֶּׁמֶשׁ בִּגְבֻרָתוֹ" (שבת פח ב).

## שער יג

### שַׁעַר הַשְּׁלוֹשָׁה־עָשָׂר – שַׁעַר הָרָצוֹן

הָרָצוֹן. זוֹ הִיא מִדָּה טוֹבָה מְאוֹד, וְאֵינָהּ נִמְצֵאת אֶלָּא בְּנֶפֶשׁ נְדִיבָה וִיקָרָה. וּמִי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ מִדַּת הָרָצוֹן – הוּא מִסְתַּפֵּק בְּכָל עִנְיָנָיו כְּפִי מַה שֶּׁיִּגְזֹר עָלָיו הַבּוֹרֵא יִתְעַלֶּה, וְלֹא יְהַרְהֵר אַחֲרָיו. וּבַעַל הַמִּדָּה הַזֹּאת אֵינוֹ מְצַפֶּה אֶל הַגְּדֻלָּה וְאֶל הַכָּבוֹד, אַף רְצוֹנוֹ וְדַעְתּוֹ לִסְבֹּל. וְלֹא יִתְרַעֵם עַל עִנְיָנָיו, וְלֹא יִקְצֹף עַל הַשֵּׁם יִתְעַלֶּה לוֹמַר: לָמָּה עָשָׂה הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ כָּךְ וְכָךְ? וּמִן הַמִּדָּה הַזֹּאת: הַשְׂמֵחַ בְּחֶלְקוֹ. וּכְבָר יָדַעְתָּ מַעֲלַת הַמִּדָּה וּגְדֻלָּתָהּ.

וּכְשֶׁאָדָם הַצַּדִּיק רוֹצֶה בִּבְנֵי אָדָם, וּבְנֵי אָדָם רוֹצִים בּוֹ – גַּם הַמָּקוֹם רוֹצֶה בּוֹ. וְגַם שׂוֹנְאָיו מַשְׁלִימִים אִתּוֹ, כְּדִכְתִיב (משלי טז ז): "בִּרְצוֹת יְיָ דַּרְכֵי אִישׁ, גַּם אוֹיְבָיו יַשְׁלֵם אִתּוֹ". וּכְמוֹ

שֶׁיְּדַעְתִּ מֻרְצוֹת אֲבִימֶלֶךְ בְּאַבְרָהָם, וּמִשֶּׁהִשְׁלִימוּ אִתּוֹ (בראשית רבה נד א). וְנֶאֱמַר (משלי טז טו): "בְּאוֹר פְּנֵי מֶלֶךְ חַיִּים, וּרְצוֹנוֹ כְּעָב מַלְקוֹשׁ".

רְאֵה מָה הִגִּיעַ לְמָרְדְּכַי כְּשֶׁרָצָה בּוֹ אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ, וּמָה הִגִּיעַ לְיוֹסֵף כְּשֶׁרָצָה בּוֹ פַּרְעֹה. אִם מַגִּיעַ גְּדֻלָּה כָּזֹאת לְמִי שֶׁרוֹצִים בּוֹ בְּנֵי אָדָם, כָּל שֶׁכֵּן וְכָל שֶׁכֵּן מִי שֶׁרוֹצֶה בּוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא – כַּמָּה מַעֲלָתוֹ גְּדוֹלָה. לָכֵן יַטְרִיחַ אָדָם עַצְמוֹ לַעֲשׂוֹת הַמִּצְווֹת, וְאָז יִרְצֶה בּוֹ הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. וְאָמַר הֶחָכָם: כָּל מִי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ זֹאת הַמִּדָּה – יַעֲשִׁיר. וּמִן מִדַּת הָרָצוֹן בָּאָה הַמְּחִילָה וְהַסְּלִיחָה, שֶׁהוּא מִתְרַצֶּה לְמִי שֶׁפִּשַּׁע בּוֹ וּמַעֲבִיר עַל מִדּוֹתָיו, כִּי הַמַּעֲבִיר עַל מִדּוֹתָיו – תְּפִלָּתוֹ נִשְׁמַעַת.

וּמְאוֹד מְאוֹד מִדָּה נָאָה הִיא לָאָדָם, שֶׁיְּהֵא מָלֵא רָצוֹן, וּמְבַטֵּל דַּעְתּוֹ מִפְּנֵי דַּעַת חֲבֵרוֹ. וְדָבָר זֶה גּוֹרֵם שֶׁהוּא נֶאֱהָב לַכֹּל, כְּשֶׁהוּא עוֹשֶׂה כִּרְצוֹן אִישׁ וְאִישׁ. וְהָאִישׁ הַזֶּה קָרוֹב מְאוֹד לְדַרְכֵי הַתְּשׁוּבָה, כִּי כְּשֶׁהוּא אוֹחֵז בַּמַּעֲשֶׂה הָרַע וּבָא חֲבֵרוֹ לְהוֹכִיחוֹ – הוּא מִתְרַצֶּה מְיֻד לַעֲזֹב הָרָע, וְחוֹזֵר לְמוּטָב. נִמְצָא שֶׁיֵּשׁ לוֹ נַחַת רוּחַ בְּעַצְמוֹ, כְּשֶׁהוּא מוֹדֶה וְעוֹזֵב דְּרָכָיו הָרָעִים, וְגַם יֵשׁ נַחַת רוּחַ לַחֲבֵרָיו הַמִּתְחַבְּרִים אִתּוֹ.

וְכֵן אָמַר שְׁלֹמֹה (משלי יב טו): "וְשֹׁמֵעַ לְעֵצָה חָכָם" – אֵינוֹ רוֹצֶה לוֹמַר לִשְׁמִיעַת הָאֹזֶן לְבַד, אֶלָּא "שׁוֹמֵעַ" פֵּרוּשׁוֹ שֶׁהוּא שׁוֹמֵעַ לַעֲצַת חָכָם וּמִתְרַצֶּה לַעֲשׂוֹת כַּאֲשֶׁר יַגִּיד לוֹ הֶחָכָם. נִמְצָא שֶׁכָּל הַתּוֹרָה כְּלוּלָה בְּמִדַּת הָרָצוֹן, וְכֵן כָּל הַתּוֹכָחוֹת וְכָל הַבְּרָכוֹת. כֵּיצַד? בִּשְׁעַת מַתַּן תּוֹרָה כְּתִיב (שמות יט ה): "וְעַתָּה אִם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמְעוּ בְקֹלִי, וּשְׁמַרְתֶּם אֶת בְּרִיתִי, וְהְיִיתֶם לִי סְגֻלָּה מִכָּל הָעַמִּים". כְּךְ הַפֵּרוּשׁ שֶׁל "שָׁמוֹעַ תִּשְׁמְעוּ": תְּקַבְּלוּ עֲלֵיכֶם וְתִתְרַצּוּ. וְהֵם הֵשִׁיבוּ "נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע" (שם פסוק ח) – וְנִתְרַצּוּ.

לְעִנְיַן הַקְּלָלוֹת נֶאֱמַר (דברים כח טו): "וְהָיָה אִם לֹא תִשְׁמַע בְּקוֹל יְיָ אֱלֹהֶיךָ, לִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל מִצְוֹתָיו וְחֻקֹּתָיו"; וּכְתִיב (דברים יא כז-כח): "אֶת הַבְּרָכָה, אֲשֶׁר תִּשְׁמְעוּ אֶל מִצְוֹת יְיָ אֱלֹהֵיכֶם... וְהַקְּלָלָה אִם לֹא תִשְׁמְעוּ אֶל מִצְוֹת יְיָ אֱלֹהֵיכֶם...". וְכָל הַ"שְּׁמִיעוֹת" הַלָּלוּ אֵין פֵּרוּשָׁן שְׁמִיעַת הָאֹזֶן בִּלְבַד, אַךְ רָצָה לוֹמַר שֶׁיִּתְרַצּוּ לַעֲשׂוֹת. וְכֵן מָצִינוּ בְּיַעֲקֹב אָבִינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם, שֶׁנִּתְרַצָּה אֶל אִמּוֹ וְשָׁמַע לַעֲצָתָהּ לְעִנְיַן הַבְּרָכוֹת, וְנִתְרַצָּה לִשְׁמֹעַ אֶל אָבִיו וְאֶל אִמּוֹ וְלָקַח אִשָּׁה עַל פִּיהֶם – לָכֵן זָכָה וְיָצְאוּ מִמֶּנּוּ שְׁנֵים עָשָׂר שְׁבָטִים. וּכְתִיב (משלי א לג): "וְשֹׁמֵעַ לִי יִשְׁכָּן בֶּטַח, וְשַׁאֲנַן מִפַּחַד רָעָה".

אַרְבַּע שְׁמִיעוֹת הֵם: יֵשׁ שׁוֹמֵעַ וְהִפְסִיד, וְיֵשׁ שׁוֹמֵעַ וְנִשְׂכָּר; וְיֵשׁ לֹא שׁוֹמֵעַ וְנִשְׂכָּר, וְיֵשׁ לֹא שׁוֹמֵעַ וְהִפְסִיד. שׁוֹמֵעַ וְהִפְסִיד – זֶה אָדָם הָרִאשׁוֹן, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ג יז): "וּלְאָדָם אָמַר: כִּי שָׁמַעְתָּ לְקוֹל אִשְׁתֶּךָ". וּמָה הִפְסִיד? שֶׁנֶּאֱמַר (שם פסוק יז): "כִּי עָפָר אַתָּה, וְאֶל עָפָר תָּשׁוּב".

שׁוֹמֵעַ וְנִשְׁכָּר – זֶה אַבְרָהָם אָבִינוּ, שֶׁנֶּאֱמַר לוֹ (בראשית כא יב): "כֹּל אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵלֶיךָ שָׂרָה שְׁמַע בְּקֹלָהּ". וּמָה נִשְׂכָּר? שֶׁנֶּאֱמַר לוֹ (שם): "כִּי בְיִצְחָק יִקָּרֵא לְךָ זָרַע".

לֹא שׁוֹמֵעַ וְנִשְׁכָּר – זֶה יוֹסֵף, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית לט י): "וְלֹא שָׁמַע אֵלֶיהָ לִשְׁכַּב אֶצְלָהּ לִהְיוֹת עִמָּהּ". וּמָה נִשְׂכָּר? "וַיּוֹסֶף הוּא הַשַּׁלִּיט עַל הָאָרֶץ" (שם מב, ו).

לֹא שׁוֹמֵעַ וְהִפְסִיד – אֵלּוּ יִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו ז כו): "וְלוֹא שָׁמְעוּ אֵלַי, וְלֹא הִטּוּ אֶת אָזְנָם". וּמָה הִפְסִידוּ? "אֲשֶׁר לַמָּוֶת לַמָּוֶת, וַאֲשֶׁר לַחֶרֶב לַחֶרֶב" (שם טו ב); וְנֶאֱמַר (ישעיהו א יט): "אִם תֹּאבוּ וּשְׁמַעְתֶּם, טוּב הָאָרֶץ תֹּאכֵלוּ".

בֶּן סוֹרֵר וּמוֹרֶה נֶהֱרָג בִּשְׁבִיל שֶׁלֹּא שָׁמַע, דִּכְתִיב (דברים כא יט-כא): "וְתָפְשׂוּ בוֹ אָבִיו וְאִמּוֹ, וְהוֹצִיאוּ אֹתוֹ אֶל זִקְנֵי עִירוֹ וְאֶל שַׁעַר מְקוֹמוֹ. וְאָמְרוּ אֶל זִקְנֵי עִירוֹ: בְּנֵנוּ זֶה סוֹרֵר וּמֹרֶה, אֵינֶנּוּ שֹׁמֵעַ בְּקוֹלֵנוּ, זוֹלֵל וְסֹבֵא. וּרְגָמֻהוּ כָּל אַנְשֵׁי עִירוֹ".

וְעַל כָּל יִשְׂרָאֵל נֶאֱמַר (שם ט ז): "מַמְרִים הֱיִיתֶם עִם יְיָ". וְעוֹד כְּתִיב עַל שֶׁלֹּא רָצוּ לִשְׁמֹעַ (שמות לד ט): "כִּי עַם קְשֵׁה עֹרֶף הוּא".

וְאַחֲרֵי שֶׁהַכֹּל תְּלוּי בְּמִדַּת הָרָצוֹן, לָכֵן יַטֶּה כָּל רְצוֹנוֹ לַעֲשׂוֹת מִצְוֹות הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (אבות ב ד): עֲשֵׂה רְצוֹנוֹ כִּרְצוֹנְךָ, כְּדֵי שֶׁיַּעֲשֶׂה רְצוֹנְךָ כִּרְצוֹנוֹ.

כְּלָלוֹ שֶׁל דָּבָר: לֹא יִתְעַקֵּשׁ אָדָם, וְלֹא יַקְשֶׁה עָרְפּוֹ נֶגֶד מוֹכִיחָיו, וְנֶגֶד מִי שֶׁמּוֹרֶה לוֹ דֶּרֶךְ יְשָׁרָה; אַךְ יִתְרַצֶּה לָהֶם, וְיַקְבֵּל דִּבְרֵיהֶם בִּרְצוֹן נַפְשׁוֹ. כִּי עַל הָעִקְּשִׁים נֶאֱמַר (משלי כב ה): "צִנִּים פַּחִים בְּדֶרֶךְ עִקֵּשׁ, שׁוֹמֵר נַפְשׁוֹ יִרְחַק מֵהֶם"; וְנֶאֱמַר (שם יז כ): "עִקֵּשׁ לֵב לֹא יִמְצָא טוֹב". וּבְכַמָּה מְקוֹמוֹת נִשְׁתַּבְּחוּ הַחֲפֵצִים לִשְׁמֹעַ אֶל דִּבְרֵי תוֹרָה, דִּכְתִיב (תהלים א ב-ג): "כִּי אִם בְּתוֹרַת יְיָ חֶפְצוֹ, וּבְתוֹרָתוֹ יֶהְגֶּה יוֹמָם וָלָיְלָה. וְהָיָה כְּעֵץ שָׁתוּל עַל פַּלְגֵי מָיִם, אֲשֶׁר פִּרְיוֹ יִתֵּן בְּעִתּוֹ". וּכְתִיב (שם קיב א): "אַשְׁרֵי אִישׁ יָרֵא אֶת יְיָ, בְּמִצְוֹתָיו חָפֵץ מְאוֹד" – אֵינוֹ אוֹמֵר אֲלֵא "חָפֵץ", רוֹצֶה לוֹמַר: שֶׁיְּשִׂים אָדָם חֶפְצוֹ עַל הַמִּצְוֹות.

אָמַר רַבִּי אַבָּהוּ: לָעָתִיד הַכֹּל עֲתִידִים לְהִיוֹת תְּמֵהִין כְּנֶגֶד מִי שֶׁשָּׁמַע לֵאלֹהִים, וְאוֹמְרִים: מִי הוּא זֶה? שֶׁפְּלוֹנִי שֶׁלֹּא קָרָא וְלֹא שָׁנָה – וַהֲרֵי הוּא יוֹשֵׁב עִם הָאָבוֹת וּמֻשְׂיחַ עִמָּהֶם? וְהָאֱלֹהִים יֹאמַר לָהֶם: מָה אַתֶּם תְּמֵהִים? לֹא זְכוּ אֵלּוּ אֶלָּא מִפְּנֵי שֶׁשָּׁמְעוּ אֵלַי, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי טו לא): "אֹזֶן שֹׁמַעַת תּוֹכַחַת חַיִּים, בְּקֶרֶב חֲכָמִים תָּלִין".

אַף עַל פִּי שֶׁהַמִּדָּה הַזֹּאת טוֹבָה מְאוֹד, אַל יִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהּ אֶצֶל הָרְשָׁעִים, וְאַל יִתְרַצֶּה לָהֶם. וְיָסִיר רְצוֹנוֹ מִכָּל הַדְּבָרִים הָרָעִים, וּמִכָּל מָה שֶּׁהִזְהִירָה הַתּוֹרָה עָלָיו; אַךְ יִתְרַצֶּה לְמִי שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא רוֹצֶה בּוֹ, דִּכְתִיב (תהלים קמז יא): "רוֹצֶה יְיָ אֶת יְרֵאָיו".

וְיָשִׂים רְצוֹנוֹ עַל הַמִּצְוֹות, אַף עַל פִּי שֶׁהֵם קָשׁוֹת עָלָיו מְאוֹד – יָשִׂים רְצוֹנוֹ עֲלֵיהֶם עַד שֶׁיִּהְיוּ חֲבִיבוֹת עָלָיו. כִּי אַף עַל פִּי שֶׁהָיָה קָשֶׁה בְּעֵינֵי אַבְרָהָם אָבִינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם לִשְׁחֹט

אֶת בְּנוֹ יְחִידוֹ, בְּטֶל רְצוֹנוֹ מִפְּנֵי רְצוֹן הַבּוֹרֵא יִתְעַלֶּה, וְהִשְׁכִּים וְעָשָׂה בְּזְרִיזוּת, וּבְנֶפֶשׁ חֲפֵצָה וּבְאַהֲבָה.

אֲבָל מִי שֶׁיְּשִׂים רְצוֹנוֹ וְחֶפְצוֹ בַּמַּעֲשִׂים הָרָעִים, וּמִתְרַצֶּה בָּרְשָׁעִים וּבְמַעֲשֵׂיהֶם, וּמוֹאֵס בַּצַּדִּיקִים – אוֹתוֹ הָרָצוֹן מֵבִיא אוֹתוֹ לִשְׁאוֹל תַּחְתִּית. וַעֲלֵיהֶם נֶאֱמַר (ישעיהו ה כ): "הוֹי הָאֹמְרִים לָרַע טוֹב וְלַטּוֹב רָע"; וְאוֹמֵר (משלי יז טו): "מַצְדִּיק רָשָׁע וּמַרְשִׁיעַ צַדִּיק, תּוֹעֲבַת יְיָ גַּם שְׁנֵיהֶם".

כָּל מִי שֶׁרוֹצֶה לְהִכָּנֵס בְּעֹמֶק הַחֲסִידוּת וּבְעֹמֶק הַיִּחוּד, לְהַכִּיר הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, אֵין זֶה יָכוֹל לִהְיוֹת אֶלָּא אִם כֵּן הוּא חָכָם, וְנָבוֹן, וְנֶפֶשׁ רָצוֹן בְּלֹא כַּעַס. כְּתִיב (משלי ח לב): "וְעַתָּה בָנִים שִׁמְעוּ לִי, וְאַשְׁרֵי דְּרָכַי יִשְׁמֹרוּ". אָמַר הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ לְיִשְׂרָאֵל: אֵינִי מְבַקֵּשׁ מִכֶּם אֶלָּא שֶׁתִּשְׁמְעוּ לִי. אִם שְׁמַעְתֶּם אֵלַי, אֲנִי אֶקִּים מָה שֶׁנִּתְנַבְּאוּ הַנְּבִיאִים "אִם תֹּאבוּ וּשְׁמַעְתֶּם, טוּב הָאָרֶץ תֹּאכֵלוּ" (ישעיהו א יט), וּכְתִיב (משלי ח לד): "אַשְׁרֵי אָדָם שֹׁמֵעַ לִי".

לָכֵן יָשִׂים דַּעְתּוֹ אֶל רְצוֹן הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, וְלֹא יִבְעַט בְּרַבּוֹתָיו וּבְמִי שֶׁגָּדוֹל מִמֶּנּוּ. וְכֵן נֶאֱמַר בַּתּוֹרָה (דברים יז ט-יב): "וּבָאתָ אֶל הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם, וְאֶל הַשֹּׁפֵט אֲשֶׁר יִהְיֶה בַּיָּמִים הָהֵם, וְדָרַשְׁתָּ וְהִגִּידוּ לְךָ אֵת דְּבַר הַמִּשְׁפָּט. וְעָשִׂיתָ עַל פִּי הַדָּבָר אֲשֶׁר יַגִּידוּ לְךָ... לֹא תָסוּר מִן הַדָּבָר אֲשֶׁר יַגִּידוּ לְךָ יָמִין וּשְׂמֹאל. וְהָאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה בְזָדוֹן, לְבִלְתִּי שְׁמֹעַ אֶל הַכֹּהֵן הָעֹמֵד לְשָׁרֵת שָׁם אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ אוֹ אֶל הַשֹּׁפֵט, וּמֵת הָאִישׁ הַהוּא וּבִעַרְתָּ הָרָע מִיִּשְׂרָאֵל".

מִכָּל אֵלֶּה נֵדַע, אֲשֶׁר מִדַּת הָרָצוֹן גְּדוֹלָה, אֲשֶׁר כָּל הַתּוֹרָה כְּלוּלָה בָּהּ. אֲפִלּוּ אָמְרוּ לְךָ הַחֲכָמִים עַל הַשְּׂמֹאל שֶׁהוּא יָמִין, וְעַל הַיָּמִין שֶׁהוּא שְׂמֹאל – תִּתְרַצֶּה לָהֶם לִשְׁמֹעַ (ספרי דברים יז יא).

הִתְבּוֹנֵן שֶׁאָנוּ מִתְפַּלְּלִים בִּתְפִלָּתֵנוּ: "וּתְהִי לְרָצוֹן תָּמִיד עֲבוֹדַת יִשְׂרָאֵל עַמֶּךָ". הִנֵּה כָּל מַעֲשֵׂנוּ וַעֲבוֹדָתֵנוּ – כֻּלָּם תְּלוּיִים בִּרְצוֹן הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ. וּבְעֵת שֶׁאֵין אָדָם מֻשָּׂם רְצוֹנוֹ וְחֶפְצוֹ עַל מְצִוּוֹת הַשֵּׁם יִתְעַלֶּה, אַךְ מַמְרֶה כְּנֶגְדּוֹ, וּבוֹחֵר בַּמַּעֲשִׂים הָרָעִים אֲשֶׁר הִזְהִיר הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ עָלָיו שֶׁלֹּא לַעֲשׂוֹת – אֵיךְ יִרְצֶה הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ בְּאִישׁ הַהוּא? אֵיךְ יִרְצֶה וְיַחְפֹּץ בְּאִישׁ אֲשֶׁר אֵינוֹ רוֹצֶה וְחָפֵץ בּוֹ?

וּלְעוֹלָם לֹא יְהֵא אָדָם סָרְבָן נֶגֶד הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ וְרַבּוֹתָיו, כִּי בְּכָךְ נִשְׁתַּבֵּחַ חָכָם אֶחָד: מֵימַי לֹא עָבַרְתִּי עַל דִּבְרֵי חֲבֵרַי! יוֹדֵעַ אֲנִי בְּעַצְמִי שֶׁאֵינִי כֹּהֵן, אִם אָמְרוּ לִי חֲבֵרַי "עֲלֵה לַדּוּכָן!" – הָיִיתִי עוֹלֶה (שבת קיח ב).

וְאֵין צָרִיךְ לְהַאֲרִיךְ בַּמִּדָּה הַזֹּאת, כִּי הִיא כְּלוּלָה בְּמִדַּת הָאַהֲבָה וְהַשִּׂמְחָה.

אֵין בָּעוֹלָם טוֹב כְּשִׂמְיָה. וְכֵן אָמְרוּ (שמות רבה כז ט): נָפַל אָדָם מִן הַגַּג וְנִשְׁתַּבְּרוּ אֵיבָרָיו – צָרִיךְ רְטִיָּה וְתַחְבֹּשֶׁת עַל כָּל אֵבֶר וְאֵבֶר מֵאֵבָרָיו, וְעֶצֶם מֵעֲצָמָיו. וְהַחוֹטֵא אֲשֶׁר יֶחֱטָא

בְּכָל אֵיבָרָיו, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו א ו): "מִכַּף רֶגֶל וְעַד רֹאשׁ אֵין בּוֹ מְתֹם" – וְהִנֵּה הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ מְרַפֵּא כָּל אֵיבָרָיו בִּרְטִיָּה אַחַת, וְהִיא שְׁמִיעַת הָאָזֶן, שֶׁנֶּאֱמַר (שם נה ג): "הַטּוּ אָזְנְכֶם וּלְכוּ אֵלַי, שִׁמְעוּ וּתְחִי נַפְשְׁכֶם".

## שער יד

### שַׁעַר הָאַרְבָּעָה־עָשָׂר – שַׁעַר הַקִּנְאָה

הַקִּנְאָה הִיא עָנָף מִן הַכַּעַס. וְאֵין אָדָם נִמְלָט מִמֶּנָּה, כִּי אֲנַחְנוּ רוֹאִים אֲשֶׁר כָּל בְּנֵי אָדָם נִמְשָׁכִים אִישׁ אַחַר רֵעֵהוּ, כִּי כַּאֲשֶׁר הוּא רוֹאֶה שֶׁחֲבֵרוֹ קוֹנֶה קִנְיָן מַעֲנְיְנֵי הָעוֹלָם – הֵן מִמִּינֵי מַאֲכָלִים, הֵן מִמִּינֵי בְּגָדִים, אִם בּוֹנֶה בַּיִת אוֹ מְאַסֵּף מָמוֹן – אָז הוּא טוֹרֵחַ לְהַשִּׂיג כְּמוֹהוּ, כִּי הוּא חוֹשֵׁב: חֲבֵרִי יֵשׁ לוֹ זֶה, גַּם לִי יִהְיֶה כֵּן. וְדָבָר זֶה רָמַז שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ (קהלת ד ד): "וְרָאִיתִי אֶת כָּל עָמָל, וְאֵת כָּל כִּשְׁרוֹן הַמַּעֲשָׂה, כִּי הִיא קִנְאַת אִישׁ מֵרֵעֵהוּ".

מִי שֶׁהַמִּדָּה הַזֹּאת מִתְגַּבֶּרֶת עָלָיו, הוּא מְגֻנֶּה מְאוֹד. כִּי הַקִּנְאָה מְבִיאָה לִידֵי חֲמוּד, כִּי כְּשֶׁאָדָם אֵינוֹ נוֹתֵן עַל לִבּוֹ וּמְקַנֵּא מָה שֶׁיֵּשׁ בִּידֵי אֲחֵרִים – אָז אֵינוֹ חוֹמֵד. אֲבָל בְּעֵת אֲשֶׁר יִמְשֹׁךְ לִבּוֹ, וּמְקַנֵּא בַּמֶּה שֶׁיֵּשׁ בְּיַד אֲחֵרִים – אָז הוּא חוֹמֵד. וְהַתּוֹרָה אָמְרָה (שמות כ יד): "לֹא תַחְמֹד". וּכְשֶׁהוּא חוֹמֵד – אָז הוּא גּוֹזֵל, כְּדִכְתִיב (מיכה ב ב): "וְחָמְדוּ שָׂדוֹת וְגָזָלוּ". וְאָדָם אֲשֶׁר הַחֶמְדָּה מִתְגַּבֶּרֶת בּוֹ, הוּא קָרוֹב לַעֲבֹר עַל עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת. כִּי מַעֲשֶׂה בְּאִישׁ אֶחָד, וְהָיָה לוֹ שָׁכֵן רָשָׁע, וְהָיָה כּוֹתֵל מַפְסִיק בֵּינֵיהֶם. וְהָיָה הָרָשָׁע חוֹמֵד אֶת אִשְׁתּוֹ וּקְצַת מֵחֲפָצָיו. יוֹם אֶחָד עֶרֶב שַׁבָּת שָׁמַע שֶׁהָיָה הָאִישׁ אוֹמֵר לְאִשְׁתּוֹ: "רוֹצֶה אֲנִי לָצֵאת לְסְחוֹרָה", וְכֵן עָשָׂה. מָה עָשָׂה אוֹתוֹ רָשָׁע? הָלַךְ בְּלֵיל שַׁבָּת וְשִׁבֵּר הַכּוֹתֶל שֶׁהָיָה מַפְסִיק בֵּינֵיהֶם – הֲרֵי עָבַר עַל "זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ". הָלַךְ וְאָנַס אֶת הָאִשָּׁה שֶׁהָיָה חוֹמֵד, וְשָׁכַב עִמָּהּ – הֲרֵי עָבַר עַל "לֹא תִנְאָף". וְאַחַר כָּךְ כְּשֶׁהִתְחִיל לִגְזֹל אֶת הַמָּמוֹן צָעֲקָה הָאִשָּׁה, וְעָמַד עָלֶיהָ לְהָרְגָהּ – הֲרֵי עָבַר עַל "לֹא תִרְצָח". וּכְשֶׁגָּנַב וְגָזַל מָה שֶׁחָמַד – הֲרֵי עָבַר עַל "לֹא תַחְמֹד". וְ"לֹא תִגְנֹב" וְ"לֹא תַחְמֹד". לְמָחָר עָמְדוּ אָבִיו וְאִמּוֹ וְהוֹכִיחוּ אוֹתוֹ, עָמַד עֲלֵיהֶם וְהִכָּם – הֲרֵי עָבַר עַל "כַּבֵּד אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמֶּךָ". וְאַחַר כָּךְ הוּבָא לִפְנֵי בֵּית הַדִּין, וְהֵעִיד הוּא עִם חֲבֵרוֹ בְּלִיַּעַל שֶׁאֵלּוּ הַחֲפָצִים שֶׁלָּקַח הֵם מַשְׁכּוֹן שֶׁלּוֹ, וְהָיוּ מְמֻשְׁכָנִים לוֹ מִיָּד בַּעַל הָאִשָּׁה, וְחָזַר וְהֶאֱמִינָם לוֹ, וְלֹא יָכוֹל לְהוֹצִיאָם מִיָּדוֹ, עַד עַכְשָׁו שֶׁשָּׁבְרוּ הַלִּסְטִים אֶת הַכּוֹתֶל שֶׁבֵּינֵיהֶם וְהָרְגוּ הָאִשָּׁה, וּכְשֶׁשָּׁמַע הָאִישׁ הַהָרִיגָה, נִכְנַס גַּם הוּא וְלָקַח עֲבוֹטוֹ – הֲרֵי עָבַר עַל "לֹא תַעֲנֶה". וּבְכָל מָקוֹם שֶׁהָיָה בָּא, הָיָה נִשְׁבָּע שֶׁלֹּא פָּשַׁע כְּלָל – הֲרֵי עָבַר עַל "לֹא תִשָּׂא". לְסוֹף נִגְלְתָה רָעָתוֹ וְנִתְפַּרְסְמָה פְּשִׁיעָתוֹ, וּמֵחֲמַת הַבּוּשָׁה יָצָא לְתַרְבּוּת רָעָה וְכָפַר בֵּאלֹהִים חַיִּים – הֲרֵי עָבַר עַל "אָנֹכִי יְיָ אֱלֹהֶיךָ". וּלְבַסּוֹף הָיָה אָדוּק בַּעֲבוֹדָה זָרָה וּמִשְׁתַּחֲוֶה לוֹ –

הֲרֵי עָבַר עַל "לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים" וְ"לֹא תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם וְלֹא תָעָבְדֵם". וְכָל זֶה גָּרַם לוֹ הַחֲמוּד. נִמְצָא שֶׁהַחוֹמֵד קָרוֹב לַעֲבֹר עַל כָּל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ.

אַךְ יֵשׁ דֶּרֶךְ אַחֶרֶת לְהַשְׂכִּיל וּלְהָבִין אֵיךְ הַקְּנָאָה וְהַחֲמִידָה מְקַלְקְלוֹת מְאוֹד. וְהוּא עַל דֶּרֶךְ שֶׁאָמַר שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם (משלי כג יז): "בְּנִי אַל יְקַנֵּא לִבְּךָ בַּחַטָּאִים, כִּי אִם בְּיִרְאַת יְיָ כָּל הַיּוֹם". כְּשֶׁאָדָם מְקַנֵּא בַּחוֹטְאִים וְרוֹאֶה עָשְׁרָם וְהַצְלָחָתָם, וְרוֹאֶה צַדִּיקִים מְתְדַלְדְּלִים וּמִתְיַסְּרִים בְּיִסּוּרִים, וּמִתּוֹךְ כָּךְ תִּגְעַל נַפְשׁוֹ בְּיִרְאַת הָאֱלֹהִים וּמִשְׁפָּטָיו וְחֻקָּיו, וְיִמְאַס לוֹמְדֵי תוֹרָה וּמְקַיְּמֶיהָ, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (מלאכי ג יג-טו): "חָזְקוּ עָלַי דִּבְרֵיכֶם אָמַר יְיָ, וַאֲמַרְתֶּם מַה נִּדְבַּרְנוּ עָלֶיךָ? אֲמַרְתֶּם שָׁוְא עָבֹד אֱלֹהִים, וּמַה בֶּצַע כִּי שָׁמַרְנוּ מִשְׁמַרְתּוֹ, וְכִי הָלַכְנוּ קְדֹרָנִית מִפְּנֵי יְיָ צְבָאוֹת? וְעַתָּה אֲנַחְנוּ מְאַשְּׁרִים זֵדִים, גַּם נִבְנוּ עֹשֵׂי רִשְׁעָה, גַּם בָּחֲנוּ אֱלֹהִים וַיִּמָּלֵטוּ".

וְזֶה הַדֶּרֶךְ מֵבִיא הוֹלֵלוּת בְּדַעַת בְּנֵי אָדָם, וְיָשִׁיב לִבָּם אֲחוֹרַנִּית בְּרֹאוֹתָם רָשָׁע וְטוֹב לוֹ וְצַדִּיק וְרַע לוֹ; וּמִתּוֹךְ כָּךְ הוֹלְכִים בִּשְׁרִירוּת לִבָּם וְאוֹמְרִים: פְּלוֹנִי וּפְלוֹנִי עוֹשִׂים כָּךְ וְכָךְ וְהֵם עֲשִׁירִים, וְכֵן נַעֲשֶׂה גַּם אֲנַחְנוּ, וּמָה שֶׁיִּקָּרֶה לָהֶם יִקָּרֶה גַּם לָנוּ! וְכָל זֶה מֵחֲמַת קִנְאָה, שֶׁמְּקַנֵּא בָּרְשָׁעִים וְחוֹמֵד עָשְׁרָם וְשַׁלְוָתָם, וּלְפִיכָךְ פּוֹרְקִים מֵעֲלֵיהֶם עֹל הַמִּצְוֹות. אֲבָל הַצַּדִּיקִים אֵינָם מְקַנְּאִים בָּרְשָׁעִים, וְאֵינָן חוֹמְדִים מָמוֹנָם וְלֹא שַׁלְוָתָם, כִּי יַחְשְׁבוּ שֶׁעָשְׁרָם שְׁמוּר לָהֶם לְרָעָתָם, וְשַׁלְוָתָם – לְהַאֲבִידָם מֵרֹב טוּב הַצָּפוּן לַצַּדִּיקִים. וַיַּחְשְׁבוּ שֶׁעִנְיֵי הַצַּדִּיקִים וְדַחְקָם – כְּדֵי לְצָרְפָם וּלְלַבְּנָם, וּלְהַגְדִּיל מַעֲלוֹתָם לְעוֹלָם הַבָּא. וְאֵין סָפֵק: מִי שֶׁחוֹשֵׁב כָּךְ לֹא יַחְמֹד וְלֹא יְקַנֵּא. אֶלָּא יִשְׂמַח בִּרְאוֹתוֹ שַׁלְוַת הָרְשָׁעִים, וְיֹאמַר: אִם לְמַכְעִיסָיו כָּךְ, לְעוֹשֵׂי רְצוֹנוֹ לֹא כָל שֶׁכֵּן שֶׁיִּתֵּן וְיַחֲזֹר וְיִתֵּן!

הַקִּנְאָה בָּאָה מִגְּרִיעוּת הַנֶּפֶשׁ. אִם הוּא מְקַנֵּא בְּיִפְיוֹ שֶׁל אָדָם, אוֹ בִּגְבוּרָתוֹ אוֹ בְּעָשְׁרוֹ – הֲרֵי אֵינוֹ חָפֵץ בְּמָה שֶׁגָּזַר עָלָיו הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ. וְזֶה דּוֹמֶה לְעֶבֶד שֶׁיֵּשׁ לוֹ תְּלוּנוֹת עַל מַעֲשֵׂה אֲדוֹנָיו, וְאֵינוֹ מִתְרַצֶּה בְּעִנְיַן אֲדוֹנָיו – אֵין זֶה עֶבֶד נֶאֱמָן. וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁאֵין לְהִתְרָעֵם עַל הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, אֲשֶׁר כָּל מַעֲשָׂיו יְשָׁרִים וּנְכוֹחִים, שֶׁאֵין לְהַרְהֵר אַחֲרָיו.

מִן הַקִּנְאָה תָּבוֹא מַחֲלֹקֶת. כְּמוֹ שֶׁתִּרְאֶה בְּקֹרַח, שֶׁקִּנֵּא בִּכְבוֹד אֱלִיצָפָן בֶּן עֲזִיאֵל, וּמִתּוֹךְ כָּךְ נֶאֱבַד הוּא וְסִיעָתוֹ, אֶפְלּוּ יוֹנְקֵי שַׁדַּיִם (במדבר רבה יח). הַקִּנְאָה לִבְנֵי אָדָם כְּחוֹלִי הַגּוּף, וְהִיא מְבִיאָה שַׁחֶפֶת. אָמַר הֶחָכָם לִבְנוֹ: הִשָּׁמֶר לְךָ מִן הַקִּנְאָה, כִּי הִיא נִכֶּרֶת בְּךָ: שֶׁפָּנֶיךָ מִשְׁתַּנִּים מֵרֹעַ לִבֶּךָ. וְאוֹתוֹ הָאִישׁ שֶׁאַתָּה מְקַנֵּא – הוּא שָׂמֵחַ בְּצָרַת לִבֶּךָ. וְלָמָּה אַתָּה תְּשַׂמַּח אֶת שׂוֹנְאֶךָ, וְיִנָּקֵם בְּךָ?

הַמְקַנֵּא חוֹמֵס נַפְשׁוֹ, כִּי הוּא מִתְאַבֵּל תָּמִיד וְשִׂכְלוֹ מִתְחַסֵּר. וּמֵרֹב קִנְאָה הַטְּמוּנָה בְּקִרְבּוֹ – אֵין לִבּוֹ פָּנוּי לִלְמֹד וּלְהִתְפַּלֵּל בְּכַוָּנָה, וְלַעֲשׂוֹת מַעֲשִׂים טוֹבִים.

כָּל אָדָם מוֹצֵא טַעַם עֶרֶב בְּמַאֲכָלוֹ חוּץ מִן הַמְקַנֵּא, שֶׁאֵינוֹ טוֹעֵם טַעַם טוֹב בְּמַאֲכָלוֹ עַד שֶׁתָּסוּר הַטּוֹבָה מֵחֲבֵרוֹ.

לְכָל שִׂנְאָה יֵשׁ תִּקָּוֶה: שֶׁאִם יִשְׂנָא חֲבֵרוֹ עֲבוּר שֶׁגָּזַל מִמֶּנּוּ – תָּסוּר הַשִּׂנְאָה כְּשֶׁיְּשִׁיב לוֹ הַגְּזֵלָה. כֵּן כָּל שִׂנְאָה הַתְּלוּיָה בְּדָבָר, אַחַר שֶׁיִּתְקַן הַדָּבָר הַהוּא – תִּבָּטֵל הַשִּׂנְאָה, חוּץ מִמִּי שֶׁשּׂוֹנֵא חֲבֵרוֹ מֵחֲמַת הַקִּנְאָה. אָמַר הֶחָכָם לִבְנוֹ: אַל תְּקַנֵּא בְּאָחִיךָ עַל אֶשֶׁר יֵשׁ לוֹ, כִּי הוּא יְנַעֵם בְּחַיָּיו, וְאַתָּה תִּשְׂבַּע דְּאָגָה וְצַעַר. וְאָמַר הֶחָכָם: לֹא נִבְרָא הַמְקַנֵּא וְהַחוֹמֵד אֶלָּא לִכְעֹס. הַחֲכָמִים הָרִאשׁוֹנִים הָיוּ מִתְפַּלְּלִים "שֶׁלֹּא תְּהֵא קִנְאָתֵנוּ עַל אֲחֵרִים, וְלֹא קִנְאַת אֲחֵרִים עָלֵינוּ". לָמָּה הָיוּ מִתְפַּלְּלִים עַל אֲחֵרִים בְּזֹאת הַמִּדָּה יוֹתֵר מִמִּדּוֹת אֲחֵרוֹת? אֶלָּא כָּךְ הָעִנְיָן: כִּי הַרְבֵּה בְּנֵי אָדָם גּוֹרְמִים שֶׁיִּתְקַנְּאוּ בָּהֶם וְיַחְמְדוּ שִׂדֹּתָם; לְכָךְ הָיוּ מִתְפַּלְּלִים עַל אֲחֵרִים, כִּי אוּלַי הֵם גּוֹרְמִים הַקִּנְאָה לַאֲחֵרִים, וְהַתּוֹרָה אָמְרָה (ויקרא יט יד): "וְלִפְנֵי עִוֵּר לֹא תִתֵּן מִכְשֹׁל".

לָכֵן מִדָּה טוֹבָה בָּאָדָם שֶׁלֹּא יִלְבַּשׁ בְּגָדִים נָאִים וּמְשֻׁבָּחִים יוֹתֵר מִדַּי, לֹא הוּא וְלֹא אִשְׁתּוֹ וְלֹא בָּנָיו, וְכֵן לְעִנְיַן הַמַּאֲכָל וּשְׁאָר עִנְיָנִים, כְּדֵי שֶׁלֹּא יְקַנְּאוּ בּוֹ אֲחֵרִים. אַךְ מִי שֶׁהִשְׁפִּיעַ עָלָיו הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ עֹשֶׁר וּנְכָסִים – יְהַנֶּה מֵהֶם לַאֲחֵרִים, לַעֲשִׂירִים וְלַעֲנִיִּים, וְיִתְנַהֵג עִמָּהֶם בְּנַחַת, וְיֵעָשֶׂה עִמָּהֶם חֶסֶד. וּכְבָר הֶאֱרַכְנוּ בַּדָּבָר, כַּמָּה טוֹבָה בָּזֶה שֶׁיִּהְיֶה נֶאֱהָב לַבְּרִיּוֹת. וּכְשֶׁהוּא נֶאֱהָב לְכָל אָדָם, אֲז לֹא יְקַנְּאוּהוּ וְלֹא יַחְמְדוּ מִשֶּׁלּוֹ. אַךְ רָאוּי לָאָדָם שֶׁיַּעֲלֶה אֶל הַמַּעֲלוֹת הַטּוֹבוֹת, וְיִקַּנְּאוּהוּ וְיַחְמְדוּ לַעֲשׂוֹת כְּמוֹהוּ. וּמִי שֶׁנִּזְהָר שֶׁלֹּא יְקַנֵּא – אֵין גּוּפוֹ כָּלֶה, וְאֵין הַתּוֹלָעִים שׁוֹלְטִים בּוֹ, דִּכְתִיב (משלי יד ל): "וּרְקַב עֲצָמוֹת קִנְאָה". פֵּרוּשׁ: מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ קִנְאָה – עַצְמוֹתָיו נִרְקָבִים (שבת קנב ב).

לָכֵן יִתְרַחֵק מִן הַקִּנְאָה וּמִן הַחֶמְדָּה, וְלֹא יַחְמֹד שׁוּם דָּבָר מִמָּה שֶׁבְּיַד אֲחֵרִים. וְלֹא יֹאמַר: אֶחֱמֹד בְּעִנְיָנֵי חֲבֵרִי, וְאֶתֵּן לוֹ מָעוֹת עֲבוּר אוֹתוֹ עִנְיָן; שֶׁאִם אֵין דַּעְתּוֹ לִמְכֹּר עִנְיָנָיו – אָז אָסוּר לָזֶה לְהַפְצִירוֹ, כִּי זֶה יִתְבַּיֵּשׁ לְהָשִׁיב פָּנָיו רֵיקָם, אִם כֵּן הוּא כְּמוֹ אֹנֶס. וְכָל שֶׁכֵּן אִם זֶה הַחוֹמֵד אִישׁ נִכְבָּד, שֶׁאִם יִשְׁאַל שְׁאֵלָה אוֹר פָּנָיו לֹא יַפִּילוּ – שֶׁאָסוּר לִשְׁאוֹל מֵחֲבֵרוֹ מַתָּנָה אִם אֵינוֹ יוֹדֵעַ שֶׁיִּתֵּן לוֹ בְּנֶפֶשׁ חֲפֵצָה.

מָשָׁלוּ מָשָׁל: חוֹמֵד וְקַנַּאי פָּגַע בָּהֶם מֶלֶךְ אֶחָד. אָמַר לָהֶם הַמֶּלֶךְ: אֶחָד מֵהֶם יִשְׁאַל דָּבָר מִמֶּנִּי וְינָתֵן לוֹ, וְלַחֲבֵרוֹ בְּכִפְלַיִם. הַקַּנַּאי לֹא רָצָה לִשְׁאוֹל תְּחִלָּה, שֶׁהָיָה מִתְקַנֵּא אִם יִנָּתֵן לַחֲבֵרוֹ בְּכִפְלַיִם. וְהַחוֹמֵד הָיָה מִתְאַוֶּה שְׁנֵיהֶם. דָּחַק הַחוֹמֵד אֶת הַקַּנַּאי לִשְׁאוֹל: שְׁאַל לְנַקֵּר לוֹ עַיִן אַחַת, וְלַחֲבֵרוֹ שְׁתַּיִם.

כַּמָּה רָעוֹת תְּלוּיוֹת בַּקִּנְאָה! נָחָשׁ הַקַּדְמוֹנִי נִתְקַנֵּא בְּאָדָם הָרִאשׁוֹן, וְגָרַם מִיתָה לְעוֹלָם, וְעָלָיו נֶאֱמַר (בראשית ג יד): "עַל גְּחוֹנְךָ תֵלֵךְ, וְעָפָר תֹּאכַל". וְכֵן רָאָה מָה אֵרַע לְקַיִן, וּלְקֹרַח,

וּלְבִלְעָם, וּלְדוֹאֵג, וְלַאֲחִיתֹפֶל, וּלְגֵחֲזִי, וְלַאֲדוֹנִיָּה, וּלְאַבְשָׁלוֹם, וּלְעָזִיָּהוּ, שָׁנָתְנוּ עֵינֵיהֶם בְּמָה שֶׁאֵינוֹ שָׁלָהֶם: לֹא דַי מָה שֶׁבִּקְשׁוּ לֹא נִתַּן לָהֶם, אֶלָּא אַף מָה שֶׁבְּיָדָם נִטַּל מֵהֶם. מִכָּל אֵלֶּה יִלְמַד הָאָדָם שֶׁיִּפְרֹשׁ מִן הַקִּנְאָה וּמִן הַחֶמְדָּה; כִּי אֲפִלּוּ מָה שֶׁבְּיָדוֹ אֵינוֹ שֶׁלּוֹ, כִּי מָחָר בָּא וְאֵינֶנּוּ, וּמָה יוֹעִיל לוֹ שֶׁאֵינוֹ שֶׁלּוֹ?

שָׂכָר גָּדוֹל יֵשׁ לָאָדָם הַנִּזָּהָר מִן הַקִּנְאָה וּמִן הַחֶמְדָּה. כִּי בְּרוֹב הָעֲבֵרוֹת אִם אָדָם עוֹבֵר עֲלֵיהֶם וּמִתְבַּיֵּשׁ, וּמוֹנֵעַ עַצְמוֹ בְּשִׁבְיל הַבּוּשָׁה, מוֹנֵעַ עַצְמוֹ מִן הַגְּזֵלָה וְהַגְּנֵבָה כִּי יָרֵא שֶׁמָּא יִתְוַדַּע וְיִתְגַּלֶּה וִיפַרְסְמוּהוּ, וְיִתְבַּיֵּשׁ וְיִפָּסִיד הַרְבֵּה. אֲבָל הַקִּנְאָה וְהַחֶמְדָּה הֵם בַּלֵּב: אֵין אָדָם מַכִּיר בּוֹ אִם יַחְמֹד אוֹ יְקַנֵּא – הֲרֵי דָּבָר הַמָּסוּר לַלֵּב, וְעַל זֶה נֶאֱמַר (ויקרא כה יז): "וְיָרֵאתָ מֵאֱלֹהֶיךָ".

אַף עַל פִּי שֶׁהַקִּנְאָה הִיא מִדָּה רָעָה מְאוֹד, יֵשׁ מָקוֹם שֶׁהִיא טוֹבָה מְאוֹד, וְהִיא מִדַּת עֶלְיוֹנִים: שֶׁיָּשִׂים קִנְאָתוֹ עַל יִרְאַת שָׁמַיִם, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כג יז): "אַל יְקַנֵּא לְבָבְךָ בַּחַטָּאִים, כִּי אִם בְּיִרְאַת יְיָ כָּל הַיּוֹם". וְעַל דֶּרֶךְ זֶה אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בבא בתרא כא א): קִנְאַת סוֹפְרִים תַּרְבֶּה חָכְמָה. כִּי אִם יִרְאֶה אָדָם שֶׁלּוֹמֵד, יִתְפַּשׂ קִנְאָה בְּלִבּוֹ וְיֹאמַר: זֶה לוֹמֵד כָּל הַיּוֹם, גַּם אֲנִי אֶעֱשֶׂה כֵּן! וְכֵן לְעִנְיַן כָּל הַמִּצְוֹות – יְקַנֵּא כָּל אֶחָד בַּחֲבֵרוֹ לְתְפּוֹשׂ מַעֲשֶׂה חֲבֵרָיו הַטּוֹבִים. אִם יִרְאֶה רָשָׁע וְיֵשׁ בּוֹ מִדָּה אַחַת טוֹבָה – יְקַנְּאֶהוּ עַל אוֹתָהּ מִדָּה, וַיַּעֲשֶׂנָּה גַּם הוּא. אֲבָל הַמְקַנֵּא בַּחֲבֵרוֹ שֶׁהוּא עוֹסֵק בַּתּוֹרָה וּבְמַעֲשִׂים טוֹבִים, וְאֵינָם מְקַנֵּא בּוֹ שֶׁיַּחְשֹׁב "זֶה עוֹשֶׂה כָּךְ, גַּם אֲנִי אֶעֱשֶׂה כֵּן"; אֶלָּא יַחְשֹׁב בְּלִבּוֹ וְיקַנֵּא בּוֹ מִפְּנֵי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ מַעֲלוֹת טוֹבוֹת יוֹתֵר מִמֶּנִּי, מֵחֲמַת כֵּן הוּא נִכְבָּד בְּעֵינֵי הָעוֹלָם יוֹתֵר מִמֶּנִּי, וּמְחַשֵּׁב תַּחְבּוּלוֹת כְּדֵי לְבַטְּלוֹ וּלְבַלְבְּלוֹ מִתּוֹרָתוֹ וּמִמַּעֲשָׂיו הַטּוֹבִים – הֲרֵי זֹאת הַקִּנְאָה הִיא רָעָה גְּדוֹלָה, וְהוּא חוֹטֵא וּמַחֲטִיא, שֶׁתִּפּוֹ שֶׁל יָרְבָעָם בֶּן נְבָט.

לְעוֹלָם יְכַבֵּד אָדָם יִרְאֵי שָׁמַיִם וְעוֹסְקִים בַּמִּצְוֹות, וְיִתֵּן לָהֶם יָד, וְיסַיֵּעַ לָהֶם בְּגוּפוֹ וּבְמָמוֹנוֹ. וְאָז יְקַנְּאוּ בּוֹ אֲחֵרִים וְיַחְשְׁבוּ: אִם גַּם אֲנַחְנוּ עוֹשִׂים כָּךְ – יְכַבְּדוּ וְיַעַזְרוּ גַּם לָנוּ. "וּמִתּוֹךְ שֶׁלֹּא לִשְׁמָהּ בָּא לִשְׁמָהּ".

אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: קַנֵּא לִי! שֶׁאִלּוּלֵי הַקִּנְאָה – אֵין הָעוֹלָם מִתְקַיֵּם. לְפִי שֶׁאֵין אָדָם נוֹטֵעַ כֶּרֶם, וְאֵין אָדָם נוֹשֵׂא אִשָּׁה, וְאֵין אָדָם בּוֹנֶה בַּיִת: כִּי כָּל אֵלּוּ הָעִנְיָנִים בָּאִים מֵחֲמַת שֶׁאָדָם מְקַנֵּא בַּחֲבֵרוֹ. אִם יִבְנֶה בַּיִת – גַּם אַחֵר יָשִׂים דַּעְתּוֹ לַעֲשׂוֹת כֵּן. וְכֵן לְעִנְיַן אִשָּׁה, כָּל אֶחָד מְקַנֵּא בַּחֲבֵרוֹ. וְכֵיוָן שֶׁקִּיּוּם הָעוֹלָם תָּלוּי בַּקִּנְאָה, יָשִׂים כָּל הַקִּנְאוֹת לְשֵׁם שָׁמַיִם: אִם יִבְנֶה בַּיִת – יִבְנֶה בּוֹ חֶדֶר לִלְמֹד בּוֹ תּוֹרָה, וְשֶׁיְּהֵא בֵּיתוֹ בֵּית וַעַד לַחֲכָמִים, וּלְהַכְנִיס בּוֹ אוֹרְחִים (אבות א ד-ה), וְלַעֲשׂוֹת בּוֹ חֶסֶד לִבְנֵי אָדָם. וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שוחר טוב שם): אִלּוּלֵי שֶׁקִּנְּאָה אַבְרָהָם אָבִינוּ, לֹא הָיָה קוֹנֶה שָׁמַיִם וָאָרֶץ. וְאֵימָתַי קִנֵּא?

כְּשֶׁאָמַר לְמַלְכֵּי צֶדֶק: כֵּיצַד יְצָאתֶם מִן הַתֵּבָה? אָמַר לוֹ: בַּצְּדָקָה שֶׁהֵיינוּ עוֹשִׂים שָׁם. אָמַר לוֹ: וְכִי מָה צְּדָקָה הָיָה לָכֶם לַעֲשׂוֹת בַּתֵּבָה, וְכִי עֲנִיִּים הָיוּ שָׁם? וַהֲלֹא לֹא הָיוּ שָׁם אֶלָּא נֹחַ וּבָנָיו, וְעִם מִי הֱייתֶם עוֹשִׂים צְּדָקָה? אָמַר לוֹ: עִם בְּהֵמוֹת חַיּוֹת וְעוֹפוֹת. לֹא הָיינוּ יְשֵׁנִים, אֶלָּא הָיינוּ נוֹתְנִים לִפְנֵי זֶה וְלִפְנֵי זֶה לֶאֱכֹל וְלִשְׁתּוֹת. וְאוֹתָהּ שָׁעָה אָמַר אַבְרָהָם: וּמָה אֵלּוּ, אִלּוּלֵי צְּדָקָה שֶׁעָשׂוּ עִם בְּהֵמָה חַיָּה וְעוֹף – לֹא הָיוּ יוֹצְאִים מִן הַתֵּבָה. וְכֵיוָן שֶׁעָשׂוּ צְּדָקָה – יָצְאוּ. אַף אֲנִי אֶעֱשֶׂה צְּדָקָה עִם בְּנֵי אָדָם, שֶׁהֵם בְּצַלְמוֹ שֶׁל אֱלֹהֵינוּ, עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה! אוֹתָהּ שָׁעָה "וַיִּטַּע אֶשֶׁל" (בראשית כא לג), רָאשֵׁי תֵּבוֹת: אֲכִילָה, שְׁתִיָּה, לְוָיָה. וְעַל דֶּרֶךְ זֶה יַרְבֶּה אָדָם קְנָאָה.

וְכֵן יְקַנְּאוּ בַּחַטָּאִים וּבְרִשָּׁעִים, לְהִלָּחֵם כְּנֶגְדָּם וּלְהוֹכִיחָם, כַּאֲשֶׁר אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין פא ב): הַבּוֹעֵל אֲרָמִית – קַנָּאִים פּוֹגְעִים בּוֹ.

מֹשֶׁה קִנֵּא אֶת הַמְּצָרִי, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות ב יב): "וַיַּךְ אֶת הַמִּצְרִי" (שמות ב, יב). וְכֵן מָצִינוּ בְּאֵלְיָהוּ, דִּכְתִיב (מלכים א יט י): "קַנֹּא קִנֵּאתִי לַיְיָ אֱלֹהֵי צְבָאוֹת, כִּי עָזְבוּ בְרִיתְךָ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל". וְכֵן נֶאֱמַר (במדבר כה יא): "בְּקַנְאוֹ אֶת קִנְאָתִי בְּתוֹכָם". וְהַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ נָתַן לוֹ גְּמוּלוֹ עַל כָּךְ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (שם פסוק יב): "הִנְנִי נֹתֵן לוֹ אֶת בְּרִיתִי שָׁלוֹם". וְנֶאֱמַר (דברים א יז): "לֹא תָגוּרוּ מִפְּנֵי אִישׁ". מִי שֶׁהוּא יָרֵא הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, יִמְסֹר נַפְשׁוֹ עַל קְדֻשַּׁת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות לב כו): "מִי לַיְיָ אֵלָי! וַיֵּאָסְפוּ אֵלָיו כָּל בְּנֵי לֵוִי". וְנֶאֱמַר (במדבר כה ז): "וַיַּרְא פִּינְחָס בֶּן אֶלְעָזָר בֶּן אַהֲרֹן הַכֹּהֵן, וַיָּקָם מִתּוֹךְ הָעֵדָה, וַיִּקַּח רֹמַח בְּיָדוֹ".

וְחוֹבָה עַל כָּל יְרֵא שָׁמַיִם אֲשֶׁר הוּא טָהוֹר לֵב, לְהַעִיר קִנְאָה כִּי יִרְאֶה: וְהִנֵּה יַד הַשָּׂרִים וְהַסְּגָנִים בַּמַּעַל. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה כו ה): כָּל פְּרָצָה שֶׁאֵינָהּ מִן הַגְּדוֹלִים – אֵינָהּ פְּרָצָה, שֶׁנֶּאֱמַר (עזרא ט ב): "וְיַד הַשָּׂרִים וְהַסְּגָנִים הָיְתָה בַּמַּעַל הַזֶּה רִאשׁוֹנָה".

## שער טו

### שַׁעַר הַחֲמִשָּׁה־עָשָׂר – שַׁעַר הַזְּרִיזוּת

הַזְּרִיזוּת הִיא מִדָּה גְּדוֹלָה לַתּוֹרָה וְלַמִּצְווֹת, וְגַם לְעָנְיַן תַּקָּנַת הָעוֹלָם הַזֶּה. וְהִיא מִדַּת הַצַּדִּיקִים לַעֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (פסחים ד א): זְרִיזִין מַקְדִּימִים לְמִצְווֹת.

וְהִנֵּה תִּרְאֶה בְּאַבְרָהָם אָבִינוּ בְּעִנְיַן עֲקֵדָה, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית כב ג): "וַיַּשְׁכֵּם אַבְרָהָם בַּבֹּקֶר...", וְאַף עַל פִּי שֶׁהָיְתָה קָשָׁה לוֹ לִשְׁחֹט אֶת בְּנוֹ יְחִידוֹ – עֲשָׂה רְצוֹן הַבּוֹרֵא יִתְעַלֶּה בְּזְרִיזוּת לְהַשְׁכִּים בַּבֹּקֶר. וּמִי שֶׁעוֹשֶׂה מַעֲשָׂיו בִּזְרִיזוּת, בָּזֶה הוֹכָחָה גְּדוֹלָה שֶׁהוּא אוֹהֵב

אֶת בּוֹרְאוֹ, כְּעֶבֶד הָאוֹהֵב אֶת אֲדוֹנָיו וּמְזָרֵז בְּעַצְמוֹ לַעֲשׂוֹת רְצוֹנוֹ. כִּי הַזְּרִיזוּת תְּלוּיָה בְּלֵב הָאָדָם, כְּשֶׁאָדָם מְפַנֶּה לִבּוֹ מִכָּל הַמַּחֲשָׁבוֹת הָאֲחֵרוֹת שֶׁיֵּשׁ בּוֹ, וְתוֹפֵס מַחֲשָׁבָה אַחַת – אָז הוּא מְזָרָז בְּלִי סָפֵק. כְּמוֹ כֵן עָשָׂה אַבְרָהָם, שֶׁהֵסִיר מִלִּבּוֹ אַהֲבַת בְּנוֹ וְאָחַז רְצוֹן בּוֹרְאוֹ, וּבִטֵּל אַהֲבַת בְּנוֹ מִפְּנֵי אַהֲבַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ. וְעַל כֵּן נִזְדָּרֵז לְהַשְׁכִּים, כִּי הָיְתָה דַּעְתּוֹ קְשׁוּרָה בְּאַהֲבַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ בְּחֵשֶׁק גָּדוֹל; עַל כֵּן נִשְׁבָּע לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לִזְכֹּר הָעֲקֵדָה. כִּי יֵשׁ בֶּן אָדָם הָעוֹשֶׂה עֲבוּר אוֹהֲבוֹ דָּבָר קָשֶׁה לוֹ מְאוֹד, וְלִבּוֹ נוֹקְפוֹ לַעֲשׂוֹת. אֲבָל אַבְרָהָם וְיִצְחָק שְׁנֵיהֶם עָשׂוּ מֵחֵפֶץ לִבָּם, כִּי מַדְרֵגַת הָאַהֲבָה הָיְתָה גְּדוֹלָה מְאוֹד בְּלִבָּם; וּשְׁנֵיהֶם נִתְדַּבְּקוּ עִם הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ בִּידִיעָתָם, עַד שֶׁנִּתְיַחֲדוּ בְּיִחוּד גָּדוֹל. כִּי כָּל כַּוָּנָתָם הָיְתָה לְפָרְסֵם יִחוּד הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ בָּעוֹלָם, וּלְיַשֵּׁר בְּנֵי אָדָם לְאַהֲבָתוֹ. וּבְעֵת שֶׁעָשׂוּ בְּאַהֲבָה עֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְעַלֶּה וּמִצְוֹתָיו – נִתְבַּטֵּל כֹּחַ גּוּפָם, וְנִתְדַּבְּקָה דַּעְתָּם בְּאַהֲבַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ יוֹצֵר עוֹלָם. לָכֵן עָשׂוּ שְׁנֵיהֶם בִּזְרִיזוּת.

וְאַתָּה צָרִיךְ לָדַעַת, כִּי מִדַּת הַזְּרִיזוּת הִיא תְּחִלָּה לְכָל הַמִּדּוֹת. כִּי אֵין הָאָדָם יָכוֹל לִהְיוֹת תָּדִיר עַל הַסֵּפֶר, כִּי צָרִיךְ לֶאֱכֹל וְלִישֹׁן וְלַעֲשׂוֹת צָרְכָיו. לָכֵן צָרִיךְ זְרִיזוּת וּזְהִירוּת, לַחֲזֹר לְסִפְרוֹ וְלִלְמֹד. וְאַל יַחְשֹׁב: עוֹד הַיּוֹם גָּדוֹל וְהַשָּׁנָה גְּדוֹלָה! כִּי עַל זֶה אָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (אבות ב ד): אַל תֹּאמַר "לִכְשֶׁאִפָּנֶה אֶשְׁנֶה", שֶׁמָּא לֹא תִּפָּנֶה. גַּם אַל יֹאמַר אָדָם: "עֵת עֶרֶב הוּא כְּבָר, אִם אֵלֵךְ לִלְמֹד אֶצְטָרֵךְ לַעֲמֹד מִיָּד לְהִתְפַּלֵּל." כִּי טוֹבָה שָׁעָה אַחַת לִלְמֹד, וַאֲפִלּוּ דִּבּוּר אֶחָד, מִכָּל דָּבָר שֶׁבָּעוֹלָם. וְעַל זֶה נֶאֱמַר (משלי כח ט): "מֵסִיר אָזְנוֹ מִשְּׁמֹעַ תּוֹרָה, גַּם תְּפִלָּתוֹ תּוֹעֵבָה". וְכֵן כָּתוּב (תהלים קיט עב): "טוֹב לִי תוֹרַת פִּיךָ, מֵאַלְפֵי זָהָב וָכָסֶף". וְכֵן נֶאֱמַר (שם פד יא): "כִּי טוֹב יוֹם בַּחֲצֵרֶיךָ מֵאָלָף" – אֲמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: טוֹב לִי יוֹם אֶחָד שֶׁאַתָּה עוֹסֵק בַּתּוֹרָה, מֵאֶלֶף עוֹלוֹת שֶׁעָתִיד שְׁלֹמֹה בְּנְךָ לְהַקְרִיב לְפָנַי עַל גַּבֵּי הַמִּזְבֵּחַ (שבת ל א).

אָמַר רַבִּי פִּנְחָס בֶּן יָאִיר: זְהִירוּת מְבִיאָה לִידֵי זְרִיזוּת, וּזְרִיזוּת מְבִיאָה לִידֵי נְקִיּוּת, וּנְקִיּוּת מְבִיאָה לִידֵי טָהֳרָה, וְטָהֳרָה מְבִיאָה לִידֵי פְּרִישׁוּת, וּפְרִישׁוּת מְבִיאָה לִידֵי קְדֻשָּׁה, וּקְדֻשָּׁה מְבִיאָה לִידֵי עֲנָוָה, וַעֲנָוָה מְבִיאָה לִידֵי יִרְאַת חֵטְא, וְיִרְאַת חֵטְא מְבִיאָה לִידֵי חֲסִידוּת, וַחֲסִידוּת מְבִיאָה לִידֵי רוּחַ הַקֹּדֶשׁ, וְרוּחַ הַקֹּדֶשׁ מְבִיאָה לִידֵי תְּחִיַּת הַמֵּתִים. וּתְחִיַּת הַמֵּתִים מְבִיאָה לִידֵי אֵלִיָּהוּ הַנָּבִיא זָכוּר לַטּוֹב (ירושלמי שקלים ג ג). בֹּא וּרְאֵה כַּמָּה גָּדוֹל כֹּחַ הַזְּרִיזוּת, שֶׁמְּבִיאָה לִידֵי דְּבָרִים הַלָּלוּ! לָכֵן יְהֵא אָדָם זָהִיר וְזָרִיז לְכָל הַמִּצְוֹות, וְלִרוּץ אֶל הַסֵּפֶר לִלְמֹד, לְהַשְׁכִּים וּלְהַעֲרִיב.

מִדַּת הַזְּרִיזוּת הִיא תַּכְשִׁיט לְכָל הַמִּצְוֹות, וְהִיא מְתַקֶּנֶת כֻּלָּם. וְעַתָּה יֵשׁ לְךָ לְהָבִין בַּדְּבָרִים הַנּוֹהֲגִים תָּמִיד בְּנֵי אָדָם לְהִתְעַצֵּל בָּהֶם.

כְּגוֹן אִם צָרִיךְ אַתָּה לִרְאוֹת שׁוּם דָּבָר בְּסֵפֶר, הִשְׁתַּדֵּל לְחַפֵּשׂ הָעִנְיָן שֶׁתַּחְפֹּץ, וְתִהְיֶה זָרִיז לֵילֵךְ וְלִשְׁאוֹל מִמִּי שֶׁיּוֹדֵעַ הַדָּבָר. אִם יָבוֹא עָנִי לְבֵיתְךָ לְבַקֵּשׁ לֶחֶם, אַל תֹּאמַר: "לֹא אוּכַל לֵילֵךְ וְלִשְׁאוֹל מִמִּי שֶׁיּוֹדֵעַ הַלֶּחֶם", אַךְ תֵּלֵךְ בְּזְרִיזוּת לְהָבִיא. אִם תָּבוֹא לִטֹּל יָדֶךָ, וְיֵשׁ לְךָ מַיִם מוּעָטִים אוֹ מְאוּסִים, אוֹ אִם הַכְּלִי אֵינוֹ כָּשֵׁר כָּל כָּךְ כְּגוֹן שֶׁיֵּשׁ בּוֹ סֶדֶק, וְאַתָּה רָעֵב לֶאֱכֹל – אַל תְּבִיאֵךְ תַּאֲוָתְךָ לְהָקֵל בַּנְּטִילָה, אֶלָּא הִזְדָּרֵז לְהָבִיא מַיִם וּכְלִי הָרָאוּי לִנְטִילָה. וְצָרִיךְ זְרִיזוּת בְּיוֹתֵר שֶׁלֹּא יַשְׁהֶה נְקֻבָיו גְּדוֹלִים וּקְטַנִּים אֲפִלּוּ רֶגַע אֶחָד, שֶׁלֹּא יַעֲבֹר עַל (ויקרא כ כה) "לֹא תְשַׁקְּצוּ" (מכות טז ב). גַּם הַמַּשְׁהֶה נְקֻבָיו – מֵבִיא עָלָיו חֳלָאִים גְּדוֹלִים (בכורות מד ב).

וְצָרִיךְ זְהִירוּת וּזְרִיזוּת לִשְׁמוֹר עַצְמוֹ בְּנְקִיּוּת, שֶׁיִּהְיוּ בְּגָדָיו נְקִיִּים וְגוּפוֹ נָקִי, לִרְחֹץ פְּעָמִים הַטַּבַּעַת אַחַר שֶׁעָשָׂה צָרְכָיו, דְּאִי אֶפְשָׁר לְהִתְקַנֵּחַ יָפֶה בְּלִי מַיִם. גַּם צָרִיךְ זְרִיזוּת לְעוֹשֶׂה צָרְכָיו בַּלַּיְלָה לְיַד מִטָּתוֹ, וְיָקוּם וְיִטֹּל יָדָיו, וְיֵלֵךְ בְּמָקוֹם נָקִי לְבָרֵךְ "אֲשֶׁר יָצַר". אִם רוֹצֶה לִשְׁתּוֹת מַיִם – יָקוּם וְיִטֹּל יָדָיו, וְיֵלֵךְ לְמָקוֹם נָקִי, וִיבָרֵךְ עַל הַמַּיִם תְּחִלָּה וְסוֹף. אִם הוּא עַל מִטָּתוֹ וְשׁוֹמֵעַ קוֹל רַעַם אוֹ רוֹאֶה בָּרָקִים, שֶׁיַּעֲמֹד וְיִטֹּל יָדָיו וִיבָרֵךְ. גַּם צָרִיךְ לָקוּם מִמִּטָּתוֹ, וּלְהַעֲבִיר תְּנוּמָה מֵעַפְעַפָּיו, וּלְהַשְׁכִּים לִלְמֹד תּוֹרָה. וְצָרִיךְ זְרִיזוּת לִפְרֹשׁ מִמַּחְשְׁבוֹתָיו הַגְּרוּעוֹת, כְּגוֹן הַקְּנְאָה, וְהַשִּׂנְאָה, וְהָרְהוּרֵי נָשִׁים, דְּכָל אֵלֶּה צְרִיכִים זְרִיזוּת גְּדוֹלָה בְּיוֹתֵר מְאוֹד, לְהַטּוֹת כָּל הַמַּחֲשָׁבוֹת אַחַר רְצוֹן הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ. אִם יָבוֹא לוֹ שׁוּם צַעַר מֵאִבּוּד מָמוֹנוֹ, אוֹ בְּמִיתַת אוֹהֲבוֹ, אוֹ יִסּוּרִין – צָרִיךְ זְרִיזוּת מְאוֹד לְהַגְבִּיר בְּמַחְשְׁבוֹתָיו לְאַהֲבַת צוּר עוֹלָמִים, לְבַטֵּל הַצַּעַר מִלִּבּוֹ. וְיִהְיֶה לִבּוֹ זַךְ לְהַצְדִּיק הָאֵל יִתְבָּרַךְ בְּדִינָיו וּבְמִשְׁפָּטָיו לְקַבְּלָם מֵאַהֲבָה, וּלְהִתְדַּבֵּק בַּתּוֹרָה וּבַתְּפִלָּה וּבְמַעֲשִׂים טוֹבִים, וּלְהִתְחַזֵּק בְּכָל כֹּחוֹ לְאֵל עֶלְיוֹן. כְּלָלוֹ שֶׁל דָּבָר: יִבְדֹּק אָדָם עַצְמוֹ אֵיזוֹ עֲבֵרָה הוּא רָגִיל בָּהּ, וִימַהֵר לְעָשׂוֹת גְּדָרִים לְהִזָּהֵר וּלְהִשָּׁמֵר מִפֶּנָּהּ. גַּם יִבְדֹּק עַצְמוֹ בְּאֵיזֶה מִצְוָה הוּא מִתְרַפֶּה, וְיָבִין תְּחִלָּה מָה גּוֹרֵם לוֹ שֶׁהוּא רָפוּי מִמֶּנּוּ. כְּגוֹן אָדָם בַּטְלָן – יָבִין תְּחִלָּה שֶׁהַבִּטּוּל בָּאָה מִדְּבָרִים בְּטֵלִים, וּמִי שֶׁקּוֹבֵעַ עַצְמוֹ לְדְבָרִים בְּטֵלִים – הוּא מִתְבַּטֵּל מִתּוֹרָה וּמִתְּפִלָּה וּמִכָּל טוֹבָה. וְיֵהָא זָרִיז לְהִסְתַּלֵּק מִן הַמְדַבְּרִים דְּבָרִים בְּטֵלִים, וְלֹא יִתְחַבֵּר עִמָּהֶם – בָּזֶה יֵשׁ לוֹ רְפוּאָה לְמַחֲלָתוֹ. וְכֵן יַעֲשֶׂה לְכָל הַמִּדּוֹת הַגְּרוּעוֹת: יָבִין מִתְּחִלָּה עַל הַיְסוֹד הַגָּרוּעַ, וַיַּהֲרֹס אוֹתוֹ, וְיָסִיר מֵעֵינָיו הַחֹשֶׁךְ הַמַּחְשִׁיךְ אוֹר נַפְשׁוֹ. וּלְכָל זֶה צָרִיךְ זְרִיזוּת לְסַלְקָם, כִּי אִם יִתְעַצֵּל לַעֲקֹר וּלְשָׁרֵשׁ אוֹתָן הַמִּדּוֹת – אָז יַעֲשׂוּ בְּלִבּוֹ שֹׁרֶשׁ עָנָף שֶׁלֹּא יוּכַל לְקַצְּצָם. וְיִהְיֶה זָרִיז לְבַקֵּשׁ שָׁלוֹם וְלִרְדְּפוֹ אַחֲרָיו, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים לד טו): "בַּקֵּשׁ שָׁלוֹם וְרָדְפֵהוּ".

וְיִהְיֶה זָרִיז לְבַקֵּשׁ יְדִיעַת הַתּוֹרָה וִידִיעַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, דִּכְתִיב (הושע ו ג): "וְנִרְדְּפָה לָדַעַת אֶת יְיָ". וְכֵן אָמְרוּ חֲכָמִים (אבות ד יג): הֱוֵי גּוֹלֶה לִמְקוֹם תּוֹרָה. וְיִהְיֶה זָרִיז לְבַקֵּשׁ צְדָקָה,

דִּכְתִיב (דברים טז כ): "צֶדֶק צֶדֶק תִּרְדֹּף"; וּכְתִיב (ישעיהו נא א): "שִׁמְעוּ אֵלַי רֹדְפֵי צֶדֶק מְבַקְשֵׁי יְיָ". וְצָרִיךְ זְרִיזוּת לִכְתֹּב סְפָרִים אֲשֶׁר הוּא צָרִיךְ לִלְמֹד מֵהֶם. אוֹ כְּשֶׁיִּרְאֶה אוֹ כְּשֶׁיִּשְׁמַע שׁוּם דָּבָר חִדּוּשׁ – יִהְיֶה זָרִיז לָכָתְבוֹ, וְלֹא יַמְתִּין עַד שֶׁיִּשְׁכַּח מִלִּבּוֹ.

אָמַר רַבִּי יְהוּדָה בֶּן תֵּימָא: הֱוֵי עַז כַּנָּמֵר וְקַל כַּנֶּשֶׁר, רָץ כַּצְּבִי וְגִבּוֹר כָּאֲרִי, לַעֲשׂוֹת רְצוֹן אָבִיךָ שֶׁבַּשָּׁמַיִם (אבות ה כ). רְאֵה אֵיךְ הִזְהִירוֹ לַעֲשׂוֹת עַצְמוֹ קַל וְגִבּוֹר עַל הַמִּצְוֹות! וְכֵן אָמַר דָּוִד (תהלים קיט ס): "חַשְׁתִּי וְלֹא הִתְמַהְמָהְתִּי לִשְׁמֹר מִצְוֹתֶיךָ". וְכֵן דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: "וּשְׁמַרְתֶּם אֶת הַמִּצוֹת" (שמות יב יז) – אַל תִּקְרֵי "מַצוֹת" אֶלָּא "מִצְוֹות": אִם תָּבוֹא מִצְוָה לְיָדְךָ אַל תַּחְמִיצֶנָּה, אֶלָּא עֲשֵׂה אוֹתָהּ מִיָּד. וְצָרִיךְ מְאוֹד קַלּוּת וּזְרִיזוּת וּגְבוּרָה לְהִלָּחֵם נֶגֶד הָרְשָׁעִים, לִהְיוֹת אַבִּיר לֵב כְּמַשֶּׂה רַבֵּינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם, שֶׁאָמַר (שמות לב כז): "שִׂימוּ אִישׁ חַרְבּוֹ עַל יְרֵכוֹ". וּבְפִינְחָס נֶאֱמַר בּוֹ (במדבר כה ז): "וַיַּרְא פִּינְחָס... וַיִּקַּח רֹמַח בְּיָדוֹ". לָכֵן הִזָּהֵר בְּעַצְמְךָ לִהְיוֹת זָרִיז מְאוֹד לְהִפָּרֵד מֵחֶבְרַת רְשָׁעִים, שֶׁלֹּא לִהְיוֹת בַּעֲצָתָם וּבְהִסְכָּמָתָם. וְעַל הַכֹּל צָרִיךְ זְרִיזוּת לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה: יָחִישׁ וְלֹא יְאַחֵר בְּדַרְכֵי תְּשׁוּבָה, וְלֹא יְהֵא שָׁעָה אַחַת רָשָׁע לְפָנֵי הַמָּקוֹם יִתְבָּרַךְ. רְאֵה אֵיךְ מְשָׁרְתֵי הַמְּלָכִים וְהַשָּׂרִים זְרִיזִים הֵם בְּשִׁלּוּחוֹתָם וּבַעֲבוֹדָתָם – כָּל שֶׁכֵּן שֶׁיֵּשׁ לִזָּהֵר וּלְהִזְדָּרֵז לַעֲשׂוֹת עֲבוֹדַת מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים, הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא.

אַף עַל פִּי שֶׁהַזְּרִיזוּת טוֹבָה מְאוֹד, יִזָּהֵר שֶׁלֹּא יְמַהֵר בַּעֲבוֹדָתוֹ יוֹתֵר מִדַּי. כִּי הָרוֹכֵב בְּמְהִירוּת – הוּא קָרוֹב מְאוֹד לְהִכָּשֵׁל. וְכֵן מִי שֶׁהוּא רָץ בְּמְהִירוּת – הוּא נוֹפֵל. וְלֹא יִתְּכֵן לְתַקֵּן מַעֲשֶׂה מְתֻקָּן בְּבֶהָלָה, אֲבָל בְּמִתּוּן יְתֻקָּנוּ הָעִנְיָנִים. וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (אבות א א): "הֱוֵי מְתוּנִים בַּדִּין". וְהַזְּרִיזוּת: שֶׁיְּהֵא נָעוֹר לִבּוֹ, וְיָקִיץ מַחְשְׁבוֹתָיו, וְיַקְלוּ אֵיבָרָיו לִמְלַאכְתּוֹ; אַךְ לֹא יְמַהֵר בְּשׁוּם עִנְיָן. וְכָל אֵלּוּ הָעִנְיָנִים צְרִיכִים חָכְמָה גְּדוֹלָה, מָתַי יְמַהֵר וּמָתַי יְאַחֵר. וְאַף עַל פִּי שֶׁמִּדַּת הַזְּרִיזוּת טוֹבָה מְאוֹד, מִיהוּ לֹא יְהֵא זָרִיז לְרַדֵּף אַחַר תַּאֲוֹתָיו, וְלִטְרֹחַ אַחַר הֲנָאוֹתָיו, וְלִרְדֹּף אַחַר מַעֲשָׂיו הָרָעִים. כִּי כַּאֲשֶׁר הַזְּרִיזוּת לְעִנְיַן הַעֲבֵרוֹת מְבִיאָה הָאָדָם לִשְׁאוֹל תַּחְתִּית.

וְכַאֲשֶׁר צָרִיךְ זְרִיזוּת לַתּוֹרָה – כָּךְ צָרִיךְ זְרִיזוּת לְעִנְיַן הָעוֹלָם הַזֶּה: שֶׁיְּהֵא זָרִיז בְּמַלַאכְתּוֹ. וְיֵשׁ הַצָּלָחָה גְּדוֹלָה לְמִי שֶׁעוֹשֶׂה עִנְיָנָיו בִּזְרִיזוּת. לָכֵן בֶּן אָדָם, תִּהְיֶה זָרִיז לִשְׁנֵי עוֹלָמִים, וַעֲשֵׂה מְלַאכְתְּךָ, שֶׁהוּא צָרְכֵי הָעוֹלָם הַזֶּה – בִּזְרִיזוּת, כְּדֵי שֶׁתִּפָּנֶה מְהֵרָה לִמְלֶאכֶת שָׁמַיִם.

## שער טז

### שַׁעַר הַשִּׁשָּׁה־עָשָׂר – שַׁעַר הָעַצְלוּת

הָעֲצֵלוּת הִיא מִדָּה רָעָה מְאוֹד. מִי שֶׁזֹּאת הַמִּדָּה גּוֹבֶרֶת בּוֹ, עִנְיָנָיו מְקֻלְקָלִים מְאוֹד בָּעוֹלָם הַזֶּה וּבָעוֹלָם הַבָּא. וְעָלָיו אָמַר שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם (משלי כד ל-לא): "עַל שְׂדֵה אִישׁ עָצֵל עָבַרְתִּי, וְעַל כֶּרֶם אָדָם חֲסַר לֵב. וְהִנֵּה עָלָה כֻלּוֹ קִמְשֹׂנִים, כָּסּוּ פָנָיו חְרְלִים, וְגֶדֶר אֲבָנָיו נָהֳרָסָה". דִּמָּה חָכְמַת הֶעָצֵל לִשְׂדֵה אִישׁ עָצֵל: כִּי כְּמוֹ שְׂדֵה אִישׁ עָצֵל לֹא דַּי לוֹ שֶׁאֵינוֹ מְגַדֵּל תְּבוּאָה, מִפְּנֵי שֶׁאֵינוֹ עוֹבֵד אוֹתוֹ כָּרָאוּי, אֶלָּא מְגַדֵּל אַף דְּבָרִים גְּרוּעִים, כְּגוֹן חֲרָלִים וְקִמְשֹׂנִים שֶׁהֵם מַזִּיקִים לַתְּבוּאָה. וַאֲפִלּוּ אִם הָיָה טוֹרֵחַ בְּשָׂדֵהוּ עַד שֶׁתְּגַדֵּל הַתְּבוּאָה – יַפְסִיד הַכֹּל מֵחֲמַת עַצְלוּתוֹ. כִּי גֶּדֶר אֲבָנָיו נָהֳרָסָה, וְהוּא עָצֵל וְאֵינוֹ מְתַקֵּן הַגָּדֵר, וּמִתּוֹךְ כָּךְ יִכָּנְסוּ הַבְּהֵמוֹת וְהַגַּנָּבִים וְלוֹקְחִים הַכֹּל. וְאָמַר "גֶּדֶר אֲבָנָיו נָהֳרָסָה" – אַף עַל פִּי שֶׁגֶּדֶר אֲבָנִים חָזָקָה מְאוֹד, מִכָּל מָקוֹם הִיא נָהֳרָסָה מֵחֲמַת עַצְלוּתוֹ, שֶׁלֹּא תִּקֵּן חֶסְרוֹנָהּ קֹדֶם שֶׁנָּפְלָה כֻּלָּהּ.

כֵּן עִנְיַן הֶעָצֵל בַּתּוֹרָה וּבַמִּצְוֹת: כִּי הָעֲצֵלִים אוֹהֲבִים מְנוּחָה, וּמִתּוֹךְ כָּךְ הַמִּצְוֹת קָשׁוֹת עֲלֵיהֶם, וְלִמּוּד הַתּוֹרָה כְּבֵדָה עַל נַפְשָׁם, וְיִבְרְחוּ מִבָּתֵּי הַמִּדְרָשׁוֹת אֶל מָקוֹם מְנוּחָתָם. וּכְשֶׁהֵם יוֹשְׁבִים בְּבֵית הַכְּנֶסֶת הֵם יְשֵׁנִים, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (משלי יט טו): "עַצְלָה תַּפִּיל תַּרְדֵּמָה"; כִּי הָעֲצֵלוּת מְבִיאָה שֵׁנָה בְּטֶבַע הָאָדָם. וּכְבָר הִזְהִיר שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם (שם ו י): "מְעַט שֵׁנוֹת, מְעַט תְּנוּמוֹת, מְעַט חִבֶּק יָדַיִם לִשְׁכָּב".

לֹא דַּי לֶעָצֵל שֶׁלֹּא יַגִּיעַ לִידִיעַת הַתּוֹרָה, כֵּיוָן שֶׁאֵינוֹ עוֹסֵק בַּתּוֹרָה כָּרָאוּי, אֶלָּא אֲפִלּוּ מֵחֲמַת הָעֲצֵלוּת מַעֲלֶה בְּלִבּוֹ סְבָרוֹת שֶׁל טָעוּת. כִּי הֶעָצֵל יוֹרֶה הֶתֵּר לְעַצְמוֹ וְיֹאמַר: "טוֹב לַגּוּף הַמְּנוּחָה כְּדֵי שֶׁיִּתְחַזֵּק, כִּי כְּשֶׁאָדָם חָזָק הוּא יָכוֹל לַעֲשׂוֹת יוֹתֵר מִן הַחָלָשׁ". וּמַטָּה אָזְנָיו לְדְבָרִים בְּטֵלִים, וְאוֹמֵר שֶׁבְּזֶה יְהֵא לִבּוֹ פָּתוּחַ. נִמְצָא שֶׁהָעֲצֵלוּת גּוֹרֶמֶת שֶׁיְּחַפֵּשׂ סְבָרוֹת, לוֹמַר שֶׁעוֹשֶׂה מִצְוָה בְּהִתְבַּטְּלוֹ מִן הַתַּלְמוּד. אַף עַל פִּי שֶׁזֹּאת הַסְּבָרָא הִיא אֱמֶת, שֶׁטּוֹב לָנוּחַ כְּדֵי לְהִתְחַזֵּק, אוֹ לִשְׁמֹעַ מִלֵּי דִּבְדִיחוּתָא לְפִתּוֹחַ הַלֵּב – זֶהוּ דַּוְקָא לָאָדָם הַזָּרִיז וְעוֹסֵק בַּתּוֹרָה כָּרָאוּי. כִּי אֵין כֹּחַ הָאָדָם כְּכוֹחַ הָאֲבָנִים, אוֹ שֶׁיִּהְיוּ עַצְמוֹתָיו כִּנְחשֶׁת לִטְרֹחַ תָּמִיד, וּפְעָמִים צָרִיךְ לָנוּחַ כְּדֵי שֶׁיִּתְחַזֵּק. אֲבָל הֶעָצֵל מְיַשֵּׁר זֹאת הַסְּבָרָא, וְנִמְשָׁךְ אַחֲרֶיהָ עַד שֶׁיִּתְבַּטֵּל מִכֹּל וְכֹל. וּלְעוֹלָם בְּכָל הַמִּצְוֹת שֶׁיֵּשׁ בָּהֶן טֹרַח – יַעֲשֶׂה סְבָרָא לְפִי הָעֲצֵלוּת לְהִתְבַּטֵּל מִן הַמִּצְוָה. כְּלָלוֹ שֶׁל דָּבָר: הֶעָצֵל יַטֶּה כָּל סְבָרוֹתָיו לְצַד הָעֲצֵלוּת.

הֶעָצֵל הוּא רַךְ הַלֵּבָב, וְאֵינוֹ גּוֹלֶה לְמָקוֹם תּוֹרָה. וְעָלָיו אָמַר שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ שִׁבְעָה דְּבָרִים (דברים רבה ח ו). כֵּיצַד? אוֹמְרִים לֶעָצֵל: "רַבְּךָ בָּעִיר, לֵךְ וּלְמַד תּוֹרָה הֵימֶנּוּ!" וְהוּא מֵשִׁיב לָהֶם: "מִתְיָרֵא אֲנִי מִן הָאֲרִי שֶׁבַּדֶּרֶךְ", שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כו יג): "אָמַר עָצֵל שַׁחַל בַּדָּרֶךְ". אוֹמְרִים לוֹ: "רַבְּךָ בְּתוֹךְ הַמְּדִינָה, עֲמֹד וְלֵךְ אֱצֶלוֹ!" וְהוּא מֵשִׁיב לָהֶם: "מִתְיָרֵא אֲנִי שֶׁלֹּא יָבוֹא אֲרִי בְּתוֹךְ הָרְחוֹבוֹת", שֶׁנֶּאֱמַר (שם): "אֲרִי בֵּין הָרְחוֹבוֹת". אוֹמְרִים לוֹ: "הֲרֵי הוּא דָּר

אֵצֶל בֵּיתְךָ!" וְהוּא מֵשִׁיב לָהֶם: "הֲאֲרִי בַּחוּץ", שֶׁנֶּאֱמַר (שם כב יג): "אָמַר עָצֵל אֲרִי בַּחוּץ, בְּתוֹךְ רְחוֹבוֹת אֵרָצֵחַ". אוֹמְרִים לוֹ: "הֲרֵי הוּא בְּתוֹךְ הַבַּיִת." וְהוּא מֵשִׁיב לָהֶם: "וְאִם הוֹלֵךְ אֲנִי וּמוֹצֵא הַדֶּלֶת נְעוּלָה, אֲנִי צָרִיךְ לַחֲזוֹר". אוֹמְרִים לוֹ: "פִּתּוּחָה הִיא" – עֲדַיִן לֹא יָקוּם הֶעָצֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (שם כו יד): "הַדֶּלֶת תִּסּוֹב עַל צִירָהּ, וְעָצֵל עַל מִטָּתוֹ". וּלְבַסּוֹף שֶׁלֹּא יוֹדֵעַ מָה לְהָשִׁיב, אוֹמֵר לָהֶם: "אִם הַדֶּלֶת פְּתוּחָה אוֹ נְעוּלָה – אֲנִי מְבַקֵּשׁ לִישׁוֹן מְעַט". שֶׁנֶּאֱמַר (שם ו ט): "עַד מָתַי עָצֵל תִּשְׁכָּב, מָתַי תָּקוּם מִשְּׁנָתֶךָ". עוֹמֵד מִמִּטָּתוֹ וְנוֹתְנִים לְפָנָיו לֶאֱכֹל– וְהוּא מִתְעַצֵּל לָתֵת לְתוֹךְ פִּיו, שֶׁנֶּאֱמַר (שם כו טו): "טָמַן עָצֵל יָדוֹ בַּצַּלָּחַת, נִלְאָה לַהֲשִׁיבָהּ אֶל פִּיו".

וְאֵיזֶהוּ הַשְׁבִּיעִי? שֶׁנֶּאֱמַר (שם כ ד): "מֵחֹרֶף – עָצֵל לֹא יַחֲרֹשׁ". וְאָמַר רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַאי: זֶה שֶׁלֹּא לָמַד תּוֹרָה בִּנְעוּרָיו, וְרוֹצֶה לִלְמֹד בְּזִקְנוּתוֹ וְאֵינוֹ יָכוֹל. וְזֶהוּ (שם): "וְשָׁאַל בַּקָּצִיר – וְאָיִן".

עַד כָּאן הָיָה שְׁלֹמֹה מְגַנֶּה אֶת הֶעָצֵל. וּמֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם אָמַר דָּבָר גָּדוֹל מִכֻּלָּם, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ל יד): "כִּי קָרוֹב אֵלֶיךָ הַדָּבָר מְאֹד, בְּפִיךָ וּבִלְבָבְךָ לַעֲשֹׂתוֹ". פֵּרוּשׁ: רַק הוֹצֵא דָּבָר מִפִּיךָ. וּמִי שֶׁמִּתְעַצֵּל בָּזֶה, שֶׁלֹּא יוֹצִיא דְּבָרִים מִפִּיו – אֵין לְךָ עַצְלוּת גְּדוֹלָה מִזּוֹ. רְאֵה אֵיךְ הֶעָצֵל רָחוֹק מִן הַמִּדּוֹת הַטּוֹבוֹת. וְאֵינוֹ שׁוֹוֶה כְּלוּם לִשְׁלִיחוּת, כְּחַלָּא [חומץ] שֶׁאֵינָהּ שׁוֹוָה לִשְׁנַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי י כו): "כַּחֹמֶץ לַשִּׁנַּיִם וְכָעָשָׁן לָעֵינָיִם, כֵּן הֶעָצֵל לְשׁוֹלְחָיו". וְנֶאֱמַר (שם כו טז): "חָכָם עָצֵל בְּעֵינָיו, מִשִּׁבְעָה מְשִׁיבֵי טָעַם". פֵּרוּשׁוֹ שֶׁל זֶה הַפָּסוּק כָּךְ הוּא: מֶלֶךְ שֶׁיֵּשׁ לוֹ רָצִים וּשְׁלוּחִים הַרְבֵּה, וְעָשׂוּ כֻּלָּם שְׁלִיחוּתוֹ שֶׁל מֶלֶךְ, וְגַם הֵשִׁיבוּ דָּבָר לַמֶּלֶךְ כְּשֶׁחָזְרוּ מִשְּׁלִיחוּתָם. אֲבָל אֶחָד מֵעַבְדֵי הַמֶּלֶךְ הָיָה אִישׁ עָצֵל, וּמַעֲרִים לוֹמַר "חוֹלֶה אֲנִי", וְנָח וְאָכַל מִשֻּׁלְחַן הַמֶּלֶךְ. וּכְשֶׁהוּא רָאָה שֶׁחֲבֵרָיו בָּאִים יְגֵעִים מִטֹּרַח הַדֶּרֶךְ, אָז הוּא הֶחֱזִיק עַצְמוֹ חָכָם בְּעֵינָיו מִכָּל חֲבֵרָיו. אֲבָל שְׁטוּת הוּא בְּיָדוֹ, דִּכְתִיב (שם כב כט): "חָזִיתָ אִישׁ מָהִיר בִּמְלַאכְתּוֹ, לִפְנֵי מְלָכִים יִתְיַצָּב". וְאַף כָּאן הַמֶּלֶךְ יְשַׁלֵּם גְּמוּל לַפִּקֵּחִים, שֶׁהָיוּ מְשִׁיבִים לוֹ טַעַם. אֲבָל הֶעָצֵל – לֹא יָחוּשׁ לוֹ.

כְּלָלוֹ שֶׁל דָּבָר: הֶעָצֵל אֵינוֹ שׁוֹוֶה, לֹא לָעוֹלָם הַזֶּה וְלֹא לָעוֹלָם הַבָּא, כִּי מֵאֲנוּ יָדָיו לַעֲשׂוֹת טוֹב. וְאָמַר הֶחָכָם: הֶעָצֵל שֶׁבִּבְנֵי אָדָם – שֶׁנִּתְעַצֵּל לִקְנוֹת אוֹהֲבִים חֲכָמִים וְיִרְאֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. וְיֵשׁ יוֹתֵר עָצֵל מִמֶּנּוּ: שֶׁכָּל אֵלּוּ הָיוּ בְּיָדוֹ וְאִבְּדָם.

הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בָּרָא בְּרִיָּה חַלָּשָׁה, הָאוֹגֶרֶת לַחְמָהּ וְטוֹרַחַת עַל מַאֲכָלָהּ, כְּדֵי לְהַחְכִּים בָּהּ אֶת הֶעָצֵל, דִּכְתִיב (משלי ו ו): "לֵךְ אֶל נְמָלָה עָצֵל, רְאֵה דְרָכֶיהָ וַחֲכָם". לָכֵן יִתְבַּיֵּשׁ בִּרְאוֹתוֹ הַנְּמָלָה הַחֲלוּשָׁה, וּזְרִיזָה הִיא עַל עִנְיָנֶיהָ, וְיִלְמַד מִמֶּנָּה לֶאֱחֹז כָּמוֹהָ בְּמִדַּת הַזְּרִיזוּת, וְלָצֵאת מִתַּחַת יַד הָעַצְלוּת, וּלְהָשִׁיב נַפְשׁוֹ מִינֵי שַׁחַת.

וְיֵשׁ עַצְלוּת שֶׁהִיא טוֹבָה מְאוֹד, כְּגוֹן הַיּוֹשֵׁב וּמִתְעַצֵּל לַעֲשׂוֹת רָעוֹת וְלִרְדֹּף אַחַר הַתַּאֲווֹת. אָמְרוּ עַל אָדָם שֶׁרָצָה הַמֶּלֶךְ לְשָׁלְחוֹ לִמְקוֹם סַכָּנָה וְלֹא אָבָה לָלֶכֶת, וְחֵרְפוּ הַמֶּלֶךְ. אָז אָמַר לַמֶּלֶךְ: מוּטָב שֶׁתְּחָרְפֵנִי וַאֲנִי חַי, מִשֶּׁתִּתְפַּלֵּל בַּעֲדִי וַאֲנִי מֵת.

וְעַל זֶה הָעִנְיָן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (פסחים נ ב): יֵשׁ זָרִיז וְנִשְׂכָּר, וְיֵשׁ זָרִיז וְנִפְסָד; יֵשׁ עָצֵל וְנִשְׂכָּר, וְיֵשׁ עָצֵל וְנִפְסָד. זָרִיז וְנִשְׂכָּר – שֶׁעוֹשֶׂה מְלַאכְתּוֹ כָּל הַשָּׁבוּעַ וְאֵינוֹ עוֹשֶׂה בְּעֶרֶב שַׁבָּת. זָרִיז וְנִפְסָד – שֶׁעוֹשֶׂה מְלָאכָה כָּל הַשָּׁבוּעַ, וְעוֹשֶׂה גַּם כֵּן בְּעֶרֶב שַׁבָּת. עָצֵל וְנִשְׂכָּר – שֶׁאֵינוֹ עוֹשֶׂה מְלָאכָה כָּל הַשָּׁבוּעַ, וְאֵינוֹ עוֹשֶׂה בְּעֶרֶב שַׁבָּת. עָצֵל וְנִפְסָד – שֶׁאֵינוֹ עוֹשֶׂה מְלָאכָה כָּל הַשָּׁבוּעַ, וְעוֹשֶׂה בְּעֶרֶב שַׁבָּת. רְאֵה אֵיךְ הֶעֱלוּ חֲכָמִים בִּלְבָבָם שֶׁיֵּשׁ זְרִיזוּת שֶׁהִיא טוֹבָה וְיֵשׁ זְרִיזוּת שֶׁהִיא רָעָה, וְכֵן בָּעַצְלוּת.

לָכֵן תַּחֲשֹׁב שֶׁתַּעֲשֶׂה הַטּוֹב בְּכָל אֵיבָרֶיךָ וּבְכָל מַחְשְׁבוֹתֶיךָ, וְתִבְחַר מִכָּל אֵבָר וְאֵיבָר קְצָת קַלּוּת וּקְצָת כְּבֵדוּת, וְהַכֹּל לְשֵׁם שָׁמַיִם: תְּהֵא קַל לָשֶׁבֶת עִם חֲבֵרִים הַמִּתְחַבְּרִים לַתּוֹרָה וְלַמִּצְווֹת, וּתְהֵא כָּבֵד לָשֶׁבֶת עִם הַלַּיְצָנִים וְעוֹשִׂים רָעָה. וּתְהֵא קַל בְּעֵינֶיךָ לִרְאוֹת דָּת וְדִין וְעִנְיְנֵי הַמִּצְווֹת, וּתְהֵא כָּבֵד בְּעֵינֶיךָ לִרְאוֹת מַעֲשֵׂה הֲבָלִים, וּלְהִסְתַּכֵּל בְּאֵשֶׁת אִישׁ וּבַעֲבוֹדָה זָרָה. וּתְהֵא קַל בְּאָזְנֶיךָ לִשְׁמֹעַ מוּסָרִים וְתוֹכָחוֹת וְדִין תּוֹרָה, וּתְהֵא כָּבֵד בְּאָזְנֶיךָ לִשְׁמֹעַ נִבּוּל פֶּה וּדְבָרִים בְּטֵלִים. וּתְהֵא קַל בְּאַפְּךָ לִכְעֹס עַל הָרְשָׁעִים, וּתְהֵא כָּבֵד בְּאַפְּךָ לִכְעֹס עַל הַצַּדִּיקִים. וּתְהֵא כָּבֵד בְּפִיךָ וּבִלְשׁוֹנְךָ הַמְּרִיבוֹת, וְהַשְּׁקָרִים, וְהַלָּצְנוּת, וְהַלָּשׁוֹן הָרַע, וּתְהֵא קַל בְּפִיךָ בְּדִבְרֵי תוֹרָה, וְתוֹכָחוֹת, וּלְצִוּוֹת עַל הַטּוֹב.

וּתְהֵא כָּבֵד בְּיָדְךָ לְהָרִים יָד בְּרֵעֲךָ, וּתְהֵא קַל בְּיָדְךָ לִתֵּן צְדָקָה, וְלַעֲשׂוֹת מְלַאכְתְּךָ בֶּאֱמוּנָה. וּתְהֵא כָּבֵד בְּרַגְלֶיךָ לָלֶכֶת בְּדַרְכֵי הָרְשָׁעִים, לָלֶכֶת לְמִשְׁתָּאוֹת וְלָלֶכֶת בְּטִיּוּלִים, וּתְהֵא קַל בְּרַגְלֶיךָ לָרוּץ לְבָתֵּי כְּנֵסִיּוֹת וּלְבָתֵּי מִדְרָשׁוֹת, וְלָלֶכֶת לְבַקֵּר חוֹלִים, וְלַעֲשׂוֹת לְוָיָה, וּלְכָל הַמִּצְווֹת. וּתְהֵא כָּבֵד בִּלְבָבְךָ לַחְשֹׁב הִרְהוּרִים רָעִים, וּתְהֵא כָּבֵד עַל הַקִּנְאָה וְעַל הַשִּׂנְאָה, וּתְהֵא קַל בִּלְבָבְךָ לַחְשֹׁב הִרְהוּרֵי תוֹרָה, וּלְהַשִּׂיג מַעֲלוֹת אַהֲבַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ וְיִרְאָתוֹ הַטְּהוֹרָה. וּבָזֶה תְּהֵא קַל וְזָרִיז בְּלִבְּךָ לְהִתְדַּבֵּק בְּאוֹר הָעֶלְיוֹן.

## שער יז

### שַׁעַר הַשִּׁבְעָה־עָשָׂר – שַׁעַר הַנְּדִיבוּת

הַנְּדִיבוּת הִיא הַמִּדָּה אֲשֶׁר יַגִּיעַ בָּהּ הָאָדָם לְמַעֲלוֹת גְּדוֹלוֹת. וּכְשֶׁהַנְּדִיבוּת עַל דֶּרֶךְ טוֹבָה – אָז הִיא מְשֻׁבַּחַת מְאוֹד, וּבָהּ יַגִּיעַ אֶל מַעֲלוֹת רַבּוֹת בָּעוֹלָם הַזֶּה וּבָעוֹלָם הַבָּא, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (משלי יח טז): "מַתַּן אָדָם יַרְחִיב לוֹ, וְלִפְנֵי גְדֹלִים יַנְחֶנּוּ". כִּי בַּעֲבוּר מַתְּנוֹתָיו – יֹאהֲבוּהוּ

מְלָכִים וְשָׂרִים וְכָל אָדָם. וְאֵין דָּבָר בָּעוֹלָם הַמֵּבִיא אֶת הָאָדָם לִידֵי אַהֲבַת הָעוֹלָם כְּמוֹ הַנְּדִיבוּת, וְגַם בָּעוֹלָם הַבָּא יַגִּיעַ לוֹ גְּמוּל טוֹב עֲבוּר מַתָּנָתוֹ.

וְיֵשׁ שְׁלוֹשָׁה מִינֵי נְדִיבוּת: הָאֶחָד נָדִיב בְּמָמוֹן, הַשֵּׁנִי נָדִיב בְּגוּף, הַשְּׁלִישִׁי נָדִיב בְּחָכְמָה. וְאֵלּוּ הַשְּׁלוֹשָׁה הָיוּ בְּאַבְרָהָם אָבִינוּ: שֶׁהָיָה נָדִיב בְּמָמוֹן, דִּכְתִיב (בראשית כא לג): "וַיִּטַּע אֶשֶׁל". נָדִיב בְּגוּפוֹ, שֶׁהִצִּיל לוֹט בֶּן אָחִיו וְנִלְחַם עֲבוּרוֹ. נָדִיב בְּחָכְמָתוֹ, כִּי לִמֵּד לְכָל הָעָם הַדֶּרֶךְ הַיָּשָׁר עַד שֶׁנִּתְגַּיְּרוּ, דִּכְתִיב (שם יב ה): "וְאֶת הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר עָשׂוּ בְחָרָן".

וְזֹאת הַמִּדָּה הִיא מְשֻׁבַּחַת מְאוֹד, מִפְּנֵי שֶׁבָּהּ הָאָדָם מִתְכַּבֵּד, כְּדִכְתִיב (משלי יט ו) "רַבִּים יְחַלּוּ פְּנֵי נָדִיב", וּדְבָרָיו נִשְׁמָעִים כְּשֶׁהוּא מוֹכִיחַ בְּנֵי הָאָדָם לָשׁוּב לַעֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ. אִם הוּא צָרִיךְ לְעֶזְרָה – הַכֹּל יַעֲזְרוּהוּ, וְהַכֹּל בְּשָׁלוֹם עִמּוֹ.

וְדַע שֶׁהַמַּתָּנָה בְּמָקוֹם שֶׁהִיא רְאוּיָה, כְּגוֹן צְדָקָה לַעֲנִיִּים יְרֵאֵי שָׁמַיִם – אוֹתָהּ הַמַּתָּנָה הִיא מַטְמוֹן סְפוּן שֶׁאֵינָהּ נֶאֱבֶדֶת בַּאֲרִיכוּת הַיָּמִים, אַף הִיא עוֹמֶדֶת כָּל הַיָּמִים. וְזוֹ הִיא כַּוָּנַת שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם, שֶׁאָמַר (קהלת יא א): "שַׁלַּח לַחְמְךָ עַל פְּנֵי הַמָּיִם, כִּי בְרֹב הַיָּמִים תִּמְצָאֶנּוּ". וּפְשַׁט הַפָּסוּק דִּבֵּר עַל הַנְּדִיבוּת, כִּי מִי שֶׁזּוֹרֵעַ חֶסֶד – קוֹצֵר תְּבוּאָתוֹ. וּמִי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ הַמִּדָּה הַזֹּאת הוּא מִתְעַשֵּׁר, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (משלי יא כד) "יֵשׁ מְפַזֵּר וְנוֹסָף עוֹד"; עוֹד כְּתִיב (שם כח כז): "נוֹתֵן לָרָשׁ – אֵין מַחְסוֹר". וְאָמַר דָּוִד עַל הָאֲנָשִׁים הַנְּדִיבִים (תהלים קיב ט): "פִּזַּר נָתַן לָאֶבְיוֹנִים – צִדְקָתוֹ עֹמֶדֶת לָעַד".

וְהַמִּדָּה הַחֲשׁוּבָה הַזֹּאת הַלְוָאָה הִיא אֵצֶל הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי יט יז): "מַלְוֵה יְיָ חוֹנֵן דָּל". וְאָמַר הֶחָכָם: עֲשֵׂה חֶסֶד עִם מִי שֶׁרָאוּי לְכָךְ וְעִם מִי שֶׁאֵינוֹ רָאוּי לְכָךְ. פֵּרוּשׁ: "עִם מִי שֶׁרָאוּי לְכָךְ" – יִהְיֶה הַחֶסֶד בִּמְקוֹמוֹ, "וְעִם מִי שֶׁאֵינוֹ רָאוּי לְכָךְ" – תִּהְיֶה אַתָּה רָאוּי לַעֲשׂוֹתוֹ. וְאָמְרוּ חֲכָמִים: כָּל מִי שֶׁנּוֹתֵן מַתָּנָה גְּדוֹלָה לְמִי שֶׁשְּׁאַל הַמַּתָּנָה – הוּא חֲצִי נָדִיב. אֲבָל הַנָּדִיב הַשָּׁלֵם הוּא הַנּוֹתֵן תָּדִיר, הֵן רַב אוֹ מְעַט, קֹדֶם שֶׁיִּשְׁאָלוּ מִמֶּנּוּ.

וְעוֹד אָמַר הֶחָכָם: מִדַּת הַנְּדִיבוּת תְּלוּיָה בַּהֶרְגֵּל. כִּי אֵינוֹ נִקְרָא "נָדִיב" עַד שֶׁיְּהֵא רָגִיל בְּכָל עֵת וּבְכָל שָׁעָה לְהִתְנַדֵּב כְּפִי יְכָלְתּוֹ. כִּי אָדָם שֶׁנּוֹתֵן לְמִי שֶׁרָאוּי לִתֵּן אֶלֶף זְהוּבִים בְּבַת אַחַת לְמִי שֶׁרָאוּי – אֵינוֹ נָדִיב כְּמִי שֶׁנּוֹתֵן אֶלֶף זְהוּבִים בְּאֶלֶף פְּעָמִים, כָּל זְהוּב וְזְהוּב לְמִי שֶׁרָאוּי לוֹ. כִּי אוֹתוֹ שֶׁנּוֹתֵן אֶלֶף זְהוּבִים בְּבַת אַחַת – נִתְעוֹרְרָה דַּעְתּוֹ לְהִתְנַדֵּב, וְאַחַר כָּךְ פָּסְקָה מִמֶּנּוּ. וְכֵן לְעִנְיַן הַשָּׂכָר: אֵין שָׂכָר לְמִי שֶׁפָּדָה שְׁבוּי אֶחָד הַיּוֹשֵׁב בַּמִּשְׁמָר עַל דָּבָר חוֹב בְּמֵאָה דִּינָרִים, שֶׁהוּא דֵּי מַחְסוֹרוֹ, כְּמוֹ מִי שֶׁפָּדָה עֲשָׂרָה שְׁבוּיִים, אוֹ הִשְׁלִים לַעֲשָׂרָה עֲנִיִּים חֶסְרוֹנָם בְּמֵאָה דִּינָרִים, כָּל אֶחָד בַּעֲשָׂרָה דִּינָרִים. וְעַל זֶה אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (אבות ג טו): הַכֹּל לְפִי רֹב הַמַּעֲשֶׂה, וְלֹא אָמְרוּ: "לְפִי גֹּדֶל הַמַּעֲשֶׂה".

כָּל הַמַּעֲלִים עֵינָיו מִן הַצְּדָקָה – כְּאִלּוּ עוֹבֵד עֲבוֹדָה זָרָה. וְנִקְרָא "בְּלִיַּעַל", "רָשָׁע", "אַכְזָרִי" וְ"חוֹטֵא". "בְּלִיַּעַל", שֶׁנֶּאֱמַר (דברים טו ט): "הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן יִהְיֶה דָבָר עִם לְבָבְךָ בְלִיַּעַל לֵאמֹר: קָרְבָה שְׁנַת הַשֶּׁבַע שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה. וְרָעָה עֵינְךָ בְּאָחִיךָ הָאֶבְיוֹן, וְלֹא תִתֵּן לוֹ". "אַכְזָרִי", דִּכְתִיב (משלי יב י): "וְרַחֲמֵי רְשָׁעִים אַכְזָרִי". וְהוּא מַכְחִישׁ יְחוּסוֹ, שֶׁאֵינוֹ מִזֶּרַע אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב, שֶׁהָיוּ רַחֲמָנִים (יבמות עט א), אֶלָּא מִזֶּרַע גּוֹיִים שֶׁהֵם אַכְזָרִיִּים, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו נ מב): "אַכְזָרִי הֵמָּה, וְלֹא יְרַחֵמוּ". וְכָל הַמְּרַחֵם – מְרַחֲמִים עָלָיו מִן הַשָּׁמַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים יג יח): "וְנָתַן לְךָ רַחֲמִים וְרִחַמְךָ וְהִרְבֶּךָ" (שבת קנא ב).

וְהַנּוֹתֵן צְדָקָה לָעֲנִיִּים בְּסֵבֶר פָּנִים רָעוֹת – אֹבֵד זְכוּתוֹ, וַאֲפִלּוּ שֶׁנּוֹתֵן הַרְבֵּה; וְעוֹבֵר עַל "וְלֹא־יֵרַע לְבָבְךָ בְּתִתְּךָ לוֹ" (דברים טו י). וְטוֹב מְמֻנּוּ הַנּוֹתֵן פְּרוּטָה בְּסֵבֶר פָּנִים יָפוֹת לֶעָנִי. וְטוֹב שֶׁיִּתֵּן קֹדֶם שֶׁיִּשְׁאַל. וְטוֹב שֶׁיִּתֵּן בַּסֵּתֶר, דִּכְתִיב (משלי כא יד): "מַתָּן בַּסֵּתֶר יִכְפֶּה אָף". וְיֵשׁ שֶׁהָיוּ קוֹשְׁרִים מָעוֹת בַּבֶּגֶד וְזוֹרְקִים לַאֲחוֹרֵיהֶם, וּבָאִים עֲנִיִּים וְנוֹטְלִים, וְהַנּוֹתֵן אֵינוֹ יוֹדֵעַ לְמִי נוֹתֵן, וְהַמְקַבֵּל אֵינוֹ יוֹדֵעַ מִמִּי קִבֵּל וְאֵינוֹ מִתְבַּיֵּשׁ (כתובות סז ב). כְּלָלוֹ שֶׁל דָּבָר: כָּל מָה שֶׁיָּכוֹל לְהַסְתִּיר, שֶׁלֹּא יֵדַע הֶעָנִי מִי הוּא הַנּוֹתֵן, וְשֶׁלֹּא יֵדַע הַנּוֹתֵן מִי הוּא הַמְקַבֵּל – יֵשׁ לוֹ לְהַסְתִּיר.

וּכְשֶׁאָדָם עוֹשֶׂה צְדָקָה – יַעֲשֶׂה חֶסֶד עִם הַצְּדָקָה. כְּגוֹן שֶׁיְּקַיְּמֶנָּה בְּאוֹתָם הַמָּעוֹת דָּבָר הַצָּרִיךְ לֶעָנִי, שֶׁלֹּא יִצְטָרֵךְ הֶעָנִי לִטְרֹחַ, וְאַף הֶעָשִׁיר יְקַיְּמֶנּוּ בְּזוֹל יוֹתֵר מִן הֶעָנִי. וִידַקְדֵּק הֶעָשִׁיר שֶׁיִּתֵּן לוֹ בְּשָׁעָה שֶׁהוּא צָרִיךְ מֵהֶם, וּבָזֶה עוֹשֶׂה עִמּוֹ חֶסֶד. וְעַל זֶה אָמַר הַנָּבִיא (הושע י יב): "זִרְעוּ לָכֶם לִצְדָקָה, קִצְרוּ לְפִי חֶסֶד". פֵּרוּשׁ: הַשָּׂכָר הוֹלֵךְ אַחַר הַחֶסֶד.

וְעַתָּה שְׁמַע חֲשִׁיבוּת הַנְּדִיבוּת וּבַעֲלֵי הַצְּדָקָה, דִּכְתִיב (משלי יד לד): "צְדָקָה תְּרוֹמֵם גּוֹי". בֹּא וּרְאֵה כַּמָּה גָּדוֹל כֹּחָהּ שֶׁל צְדָקָה, שֶׁהִיא נְתוּנָה בִּימִינוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים מח יא): "צֶדֶק מָלְאָה יְמִינֶךָ".

גְּדוֹלָה צְדָקָה, שֶׁבָּהּ נִשְׁתַּבַּח הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּשָׁעָה שֶׁעָתִיד לְהָבִיא תְּשׁוּעָה לְיִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו סג א): "אֲנִי מְדַבֵּר בִּצְדָקָה, רַב לְהוֹשִׁיעַ". גְּדוֹלָה צְדָקָה, שֶׁמְּנַחֶלֶת כָּבוֹד וְחַיִּים לְעוֹשֶׂיהָ, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כא כא): "רוֹדֵף צְדָקָה וָחָסֶד, יִמְצָא חַיִּים צְדָקָה וְכָבוֹד". וּמִשּׁוּם דְּרֹדֵף צְדָקָה יִמְצָא צְדָקָה?! אֶלָּא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַמְצִיא לוֹ מָעוֹת כְּדֵי לַעֲשׂוֹת מֵהֶן צְדָקָה לִבְנֵי אָדָם הַמְּהֻגָּנִים, לַעֲשׂוֹת לָהֶן צְדָקָה כְּדֵי לְקַבֵּל מֵהֶן שָׂכָר. גְּדוֹלָה צְדָקָה, שֶׁבָּהּ עָתִיד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לִפְדּוֹת אֶת יִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו א כז): "צִיּוֹן בְּמִשְׁפָּט תִּפָּדֶה, וְשָׁבֶיהָ בִּצְדָקָה". גְּדוֹלָה צְדָקָה, שֶׁבָּהּ נִשְׁתַּבַּח אַבְרָהָם אָבִינוּ, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית טו ו): "וְהֶאֱמִין בַּיְיָ, וַיַּחְשְׁבֶהָ לוֹ צְדָקָה"; וְאוֹמֵר (שם יח יט): "כִּי יְדַעְתִּיו, לְמַעַן אֲשֶׁר יְצַוֶּה אֶת בָּנָיו וְאֶת בֵּיתוֹ אַחֲרָיו, וְשָׁמְרוּ דֶּרֶךְ יְיָ לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט, לְמַעַן הָבִיא יְיָ עַל אַבְרָהָם

אֵת אֲשֶׁר דִּבֶּר עָלָיו". גְּדוֹלָה צְדָקָה, שֶׁבָּהּ נִשְׁתַּבַּח דָּוִד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (שמואל ב ח טו): "וַיְהִי דָוִד עֹשֶׂה מִשְׁפָּט וּצְדָקָה לְכָל עַמּוֹ". גְּדוֹלָה צְדָקָה, שֶׁבָּהּ נִשְׁתַּבַּח שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים א י ט): "יְהִי יְיָ אֱלֹהֶיךָ בָּרוּךְ, אֲשֶׁר חָפֵץ בְּךָ לְתִתְךָ עַל כִּסֵּא יִשְׂרָאֵל, בְּאַהֲבַת יְיָ אֶת יִשְׂרָאֵל לְעֹלָם, וַיְשִׂימְךָ לְמֶלֶךְ לַעֲשׂוֹת מִשְׁפָּט וּצְדָקָה". גְּדוֹלָה צְדָקָה, שֶׁמַּגַּעַת עַד כִּסֵּא הַכָּבוֹד, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים פט טו): "צֶדֶק וּמִשְׁפָּט מְכוֹן כִּסְאֶךָ". גְּדוֹלָה צְדָקָה, שֶׁבָּהּ נִשְׁתַּבְּחוּ יִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ו כה): "וּצְדָקָה תִּהְיֶה לָּנוּ, כִּי נִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת...". גְּדוֹלָה צְדָקָה, שֶׁבָּהּ עָתִיד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְהִשְׁתַּבֵּחַ בְּיוֹם הַדִּין, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו ה טז): "וַיִּגְבַּהּ יְיָ צְבָאוֹת בַּמִּשְׁפָּט, וְהָאֵל הַקָּדוֹשׁ נִקְדַּשׁ בִּצְדָקָה". גְּדוֹלָה צְדָקָה, שֶׁהִיא מְלַוָּה לְעוֹשֶׂהָ בְּשָׁעַת פְּטִירָתוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (שם נח ח): "וְהָלַךְ לְפָנֶיךָ צִדְקֶךָ, כְּבוֹד יְיָ יַאַסְפֶךָ". גָּדוֹל הַחֶסֶד, שֶׁבּוֹ נִבְנָה הָעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים פט ג): "עוֹלָם חֶסֶד יִבָּנֶה". לְכָךְ יִדְבַּק הָאָדָם בְּמִדַּת הַנְּדִיבוּת, שֶׁגְּוֹרֶמֶת כָּל הַטּוֹבוֹת הָאֵלֶּה.

וְעוֹד יִהְיֶה נָדִיב בְּמָמוֹנוֹ לִקְנוֹת הַמִּצְווֹת, כְּגוֹן רַבָּן גַּמְלִיאֵל שֶׁקָּנָה אֶתְרוֹג בְּאֶלֶף זוּז (סוכה מא ב). וְיִהְיֶה נָדִיב בְּמָמוֹנוֹ לְהַדֵּר בַּמִּצְווֹת, וְהִדּוּר מִצְוָה עַד שְׁלִישׁ (בבא קמא ט ב).

וְיִהְיֶה נָדִיב בְּמָמוֹנוֹ לִכְתֹּב וְלִקְנוֹת סְפָרִים, וּלְהַשְׁאִילָן לְמִי שֶׁאֵין לוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קיב ג): "הוֹן וָעֹשֶׁר בְּבֵיתוֹ, וְצִדְקָתוֹ עוֹמֶדֶת לָעַד" (כתובות נ א). וְיִהְיֶה וַתְּרָן בָּזֶה, שֶׁלֹּא יָחוּשׁ אִם יִתְקַלְקְלוּ הַסְּפָרִים עֲבוּר שֶׁלּוֹמְדִים בָּהֶם. וְעַל כְּלֵי בֵּיתוֹ יִהְיֶה נָדִיב, לְהַשְׁאִיל לִשְׁכֵנָיו וּמְיֻדָּעָיו.

וְיִהְיֶה נָדִיב לְהַלְווֹת לָעֲנִי אֶת כַּסְפּוֹ, וְאִם יַסְפִּיק בְּיָדוֹ – יַלְוֶה גַּם לָעֲשִׁירִים. וְיִהְיֶה נָדִיב בְּמַשָּׂא וּבְמַתָּן עִם כָּל הָעוֹלָם, וְלֹא יְדַקְדֵּק עִם חֲבֵרוֹ בְּדָבָר מוּעָט. אִם הוּא מוֹדֵד יַיִן אוֹ שֶׁמֶן אוֹ אֵיזֶה דָּבָר שֶׁיִּהְיֶה – לֹא יְצַמְצֵם.

וְיִהְיֶה נָדִיב בְּגוּפוֹ לִטְרֹחַ עֲבוּר כָּל אָדָם, לִסְבֹּל עֹלָם וּמַשָּׂאָם, וּלְהִצְטַעֵר בְּצָרָתָם, וּלְהִתְפַּלֵּל בַּעֲדָם, וְלִשְׂמֹחַ בְּשִׂמְחָתָם, לְבַקֵּר חוֹלִים וְלַעֲשׂוֹת חֶסֶד עִם הַמֵּתִים.

וּבְיוֹתֵר צָרִיךְ לִהְיוֹת נָדִיב בְּחָכְמַת תּוֹרָתוֹ (סוכה מט ב), לְלַמֵּד לְכָל אָדָם דֵּעָת וּלְהַמְשִׁיךְ אֶת לִבָּם לַשָּׁמַיִם. וְזֶהוּ הַנְּדִיבוּת הַגְּדוֹלָה שֶׁבְּכָל מִינֵי הַנְּדִיבוּת – הַמִּתְנַדֵּב לָאָדָם לַהֲבִיאוֹ לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא.

אַף עַל פִּי שֶׁמִּדַּת הַנְּדִיבוּת הִיא טוֹבָה, צָרִיךְ לִזָּהֵר שֶׁלֹּא יְהֵא פַּזְרָן, לְהַשִּׂיג תַּאֲווֹת לִבּוֹ בְּמִינֵי מַאֲכָל וּמִשְׁתֶּה, וְלֶתֶת הוֹנוֹ לְזוֹנוֹת, וְלַעֲשׂוֹת בְּגָדִים יְקָרִים, וּלְפַזֵּר בְּמִינֵי תַּחְבּוּלוֹת שֶׁאֵינָן מְבִיאוֹת לְיִרְאַת שָׁמַיִם. וְצָרִיךְ נָדִיב הַלֵּב שֶׁלֹּא לְפַזֵּר לָרִיק, וְשֶׁלֹּא לְרַדֵּף אַחַר תַּאֲווֹת הַמְּבִיאוֹת כָּל רַע. אַךְ יְדַקְדֵּק לִהְיוֹת וַתְּרָן לָעֲנִיִּים הַטּוֹבִים, לְהַלְבִּישָׁם וּלְהַאֲכִילָם מִן

הַמֵּיטָב, כְּדִכְתִיב (ויקרא ג טז): "כָּל חֵלֶב לַיְיָ". וְיִהְיֶה שְׂכָרוֹ טוּב הַצָּפוּן בַּעֲדוֹ, אֲשֶׁר "עַיִן לֹא רָאָתָה אֱלֹהִים זוּלָתֶךָ, יַעֲשֶׂה לִמְחַכֵּה לוֹ" (ישעיהו סד ג).

## שער יח

### שַׁעַר הַשִּׁמּוֹנָה־עָשָׂר – שַׁעַר הַצַּיְקָנוּת

הַצַּיְקָנוּת. זֹאת הַמִּדָּה הִיא מְגֻנָּה בְּרוֹב עִנְיָנֶיהָ. וְעַל הַצַּיְקָן אָמַר שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם (משלי כג ו): "אַל תִּלְחַם אֶת לֶחֶם רַע עָיִן".

וְאֵלֶּה מִדּוֹת צַר הָעַיִן: לֹא יִתֵּן צְדָקָה, וְלֹא יְרַחֵם עַל הָעֲנִיִּים. וּכְשֶׁיֵּשׁ לוֹ מַשָּׂא וּמַתָּן עִם חֲבֵרוֹ – מְדַקְדֵּק עִמּוֹ יוֹתֵר מִדַּי, וְלֹא יְוַתֵּר לוֹ מְאוּמָה. אֵינוֹ מַאֲכִיל וְאֵינוֹ מַלְבִּישׁ, וְלֹא יֵהָנֶה שׁוּם אָדָם מִמֶּנּוּ. וְאֵין לוֹ בִּטָּחוֹן עַל מִי שֶׁנּוֹתֵן לוֹ הַמָּמוֹן, וְהוּא שָׁנוּא לַבְּרִיּוֹת. אֵינוֹ מְהַדֵּר אַחַר הַמִּצְוֹות, וְלֹא יִקְנֶה לוֹ רַב וְחָבֵר, וּמִתּוֹךְ כָּךְ יִשָּׁאֵר רֵיק מִן הַתּוֹרָה וּמִן הַמִּצְוֹת.

וְאִם הוּא צַיְקָן בְּגוּפוֹ – גַּם הוּא רַע וָמָר, שֶׁלֹּא יַעֲשֶׂה חֶסֶד עִם בְּנֵי אָדָם. וְרַע עַל כָּל רָעוֹת אִם הוּא כְּיֹלֵי בְּחָכְמָתוֹ אוֹ בִּסְפָרָיו, כֵּיוָן שֶׁהוּא אֵינוֹ חָסֵר בָּזֶה מְאוּמָה: כִּי הַחָכְמָה דּוֹמָה לָאֵשׁ, שֶׁאֵינָהּ חֲסֵרָה אִם מַדְלִיקִים מִמֶּנָּה נֵרוֹת אוֹ אֵשׁ אַחֶרֶת. וְעָלָיו נֶאֱמַר (משלי יא כו): "מוֹנֵעַ בָּר – יִקְבּוּהוּ לְאוֹם". אֲבָל בַּנָּדִיב נֶאֱמַר (שם): "וּבָרָכָה לְרֹאשׁ מַשְׁבִּיר". וּפְשַׁט הַכָּתוּב מְדַבֵּר בְּצַדָּקָה, וְהַמָּשָׁל עַל חָכְמָתוֹ.

וְהַטּוֹב שֶׁבְּזֹאת הַמִּדָּה: שֶׁאֵינוֹ מַפְסִיד מָמוֹנוֹ בַּהֶבְלִים, וּפְעָמִים נִמְנָע מֵעֲבֵרוֹת גְּדוֹלוֹת. וּמֵחֲמַת שֶׁמַּחְסֵר נַפְשׁוֹ מִטּוֹבָה, מִתּוֹךְ כָּךְ אֵין לוֹ גֵּאוּת כְּמוֹ שֶׁיֵּשׁ לַנָּדִיב, כִּי מֵרֹב טוֹבָה וַהֲנָאָה שֶׁיֵּשׁ לוֹ לָאָדָם – יִבְעַט בְּיוֹצְרוֹ. לָכֵן יְדַקְדֵּק הָאָדָם בְּעַצְמוֹ, וְיִהְיֶה נָדִיב בְּמָקוֹם שֶׁרָאוּי לוֹ לְהִתְנַדֵּב, וּבְמָקוֹם שֶׁאֵין רָאוּי לוֹ לְהִתְנַדֵּב יִהְיֶה צַיְקָן וְכִילַי. וְיִשְׁקֹל כָּל זֶה בְּמֹאזְנַיִם שֶׁל תּוֹרָה.

וְיִלְמַד מִיַּעֲקֹב אָבִינוּ שֶׁהָיָה צַיְקָן שֶׁאֵין דֻּגְמָתוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית לב כה): "וַיִּוָּתֵר יַעֲקֹב לְבַדּוֹ" – וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה, שֶׁשָּׁכַח פַּכִּים קְטַנִּים וְחָזַר עֲלֵיהֶם. מְלַמֵּד שֶׁהַצַּדִּיקִים, חָבִיב עֲלֵיהֶם מָמוֹנָם יוֹתֵר מִגּוּפָם, לְפִי שֶׁאֵין פּוֹשְׁטִים יָד בַּגָּזֵל (חולין צא א). רְאֵה הַצַּיְקָנוּת הַגְּדוֹלָה, שֶׁאָדָם עָשִׁיר כְּמוֹ יַעֲקֹב עָלָיו הַשָּׁלוֹם, הָיָה לוֹ לְחָזֹר אַחַר פַּכִּים קְטַנִּים. וּמָצִינוּ בְּמָקוֹם אַחֵר שֶׁהָיָה וַתְּרָן שֶׁאֵין דֻּגְמָתוֹ, כְּמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שמות רבה לא יז) "בְּקִבְרֵי אֲשֶׁר כָּרִיתִי לִי" (בראשית נ ה) – מְלַמֵּד שֶׁנָּטַל יַעֲקֹב כָּל כֶּסֶף וְזָהָב שֶׁהֵבִיא מִבֵּית לָבָן וְעָשָׂה כְּרִי, וְאָמַר לְעֵשָׂו: טוֹל בִּשְׁבִיל חֻלְקְךָ בַּמְּעָרָה. הַיֵּשׁ וַתְּרָן כָּזֶה?!

לָכֵן מִזֶּה יִלְמַד אָדָם שֶׁלֹּא יְפַזֵּר לָרִיק וְשֶׁלֹּא לְצֹרֶךְ. וּבְמָקוֹם מִצְוָה, כְּגוֹן בִּצְדָקָה וּבִשְׁאָר מִצְוֹוֹת הַתְּלוּיוֹת בְּמָעוֹת, כְּגוֹן לִקְנוֹת רַב וְחָבֵר וּסְפָרִים – יִהְיֶה וַתְרָן גָּדוֹל, כְּדֵי לְהַשִּׂיג מַעֲלוֹת עֶלְיוֹנוֹת, לְהָשִׁיב הַנֶּפֶשׁ לִמְקוֹם טָהֳרָה, שֶׁתְּהֵא צְרוּרָה בִּצְרוֹר הַחַיִּים, כְּדִכְתִיב (שמואל א כה כט): "וְהָיְתָה נֶפֶשׁ אֲדֹנִי צְרוּרָה בִּצְרוֹר הַחַיִּים".

## שער יט

### שַׁעַר הַתִּשְׁעָה־עָשָׂר – שַׁעַר הַזְּכִירָה

הַזְּכִירָה הִיא מִדָּה שֶׁאֵין הָעוֹלָם יָכוֹל לְהִתְקַיֵּם בְּלִעֲדֶיהָ. כִּי כָּל מַשָּׂא וּמַתָּן שֶׁל עוֹלָם הַזֶּה – הַכֹּל תְּלוּי בַּזְּכִירָה. כִּי לֹא הָיָה אָדָם מַאֲמִין לַחֲבֵרוֹ אוֹ מַלְוֶה לוֹ, אִם לֹא הָיָה זוֹכֵר. וְכָל הָעִנְיָנִים שֶׁבָּעוֹלָם, כְּגוֹן מִקָּח וּמִמְכָּר, אִם הָיוּ שׁוֹכְחִים דִּבְרֵיהֶם – לֹא הָיוּ יְכוֹלִים לַעֲשׂוֹת מִקָּח וּמִמְכָּר, אוֹ לַעֲשׂוֹת תְּנַאי בֵּינֵיהֶם בְּלֹא זְכִירָה. וְאֵין צָרִיךְ לְהַאֲרִיךְ בָּזֶה, כִּי הַדָּבָר יָדוּעַ לַכֹּל. לָכֵן יִקַּח הָאָדָם זֹאת הַמִּדָּה לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהּ לְכָל הָעִנְיָנִים. כִּי הַזְּכִירָה הִיא גָּדֵר לָאֱמֶת: אֵיךְ יִזְכֹּר נְדָרָיו שֶׁנָּדַר לְקַיֵּם, וְאִם יֵשׁ דָּבָר בֵּינוֹ וּבֵין חֲבֵרוֹ – יִזְכֹּר הָעִנְיָן וְלֹא יְשַׁנֶּה דְּבָרָיו. גִּלָּה לוֹ דְּבַר סֵתֶר וְצִוָּה לוֹ שֶׁלֹּא לְנַלּוֹת – יִזְכֹּר צִוּוּיוֹ וְלֹא יְנַלֶּה.

לָוָה מֵחֲבֵרוֹ מָעוֹת אוֹ שָׁאַל מִמֶּנּוּ כְּלֵי בֵּיתוֹ – יִזְכֹּר כַּמָּה מָעוֹת לָוָה מִמֶּנּוּ, וִידַקְדֵּק בְּחֶשְׁבּוֹנוֹ וִישַׁלֵּם הַכֹּל. וּמִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ עֲסָקִים רַבִּים וְהוּא טָרוּד, צָרִיךְ לְזַהֵר מְאוֹד שֶׁלֹּא יִלְוֶה מָעוֹת, אוֹ שֶׁלֹּא יִשְׁאַל עִנְיָנִים מִן בְּנֵי אָדָם; כִּי כֵּיוָן שֶׁהוּא טָרוּד – יִשְׁכַּח הַכֹּל וְלֹא יִזְכֹּר. גָּמַל לוֹ חֲבֵרוֹ טוֹבָה – יִזְכּוֹר כְּדֵי שֶׁיּוּכַל לְהָשִׁיב לוֹ. וּלְעִנְיַן הַצְּדָקָה: צָרִיךְ לִזְכֹּר הָעֲנִיִּים וּלְהַעֲלוֹת עַל לִבּוֹ דָּחְקָם, וּמִתּוֹךְ כָּךְ יַעֲזֹר לָהֶם. וְאִם יָבוֹא לְהָעִיד בְּבֵית דִּין עַל מָה שֶׁרָאָה וְיָדַע, צָרִיךְ הָאָדָם שֶׁיִּזָּהֵר מְאוֹד שֶׁיִּזְכֹּר, וְלֹא יִפְחַת וְלֹא יוֹסִיף עַל מָה שֶׁרָאָה וְיָדַע. רְאֵה אֵיךְ הִזְהִיר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עַל הַזְּכִירָה, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ח יא): "הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ, לְבִלְתִּי שְׁמֹר מִצְוֹתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְחֻקֹּתָיו". וְזֶה דָּבָר גָּדוֹל: הַזּוֹכֵר אֶת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ בְּכָל מַעֲשָׂיו. וְכֵן אָמַר דָּוִד (תהלים טז ח): "שִׁוִּיתִי יְיָ לְנֶגְדִּי תָמִיד".

הַזְּכִירָה הִיא מַעֲלָה עֶלְיוֹנָה, וְהִיא כְּלִי שֶׁמַּחֲזֶקֶת כָּל הַמִּצְוֹוֹת וְכָל הַתּוֹרָה. בַּצִּיצִית נֶאֱמַר (במדבר טו לט-מ): "וּזְכַרְתֶּם אֶת כָּל מִצְוֹת יְיָ וַעֲשִׂיתֶם אוֹתָם... לְמַעַן תִּזְכְּרוּ וַעֲשִׂיתֶם אֶת כָּל מִצְוֹתָי". בַּתְּפִלִּין נֶאֱמַר (שמות יג ט): "וְהָיָה לְךָ לְאוֹת עַל יָדֶךָ, וּלְזִכָּרוֹן בֵּין עֵינֶיךָ, לְמַעַן תִּהְיֶה תּוֹרַת יְיָ בְּפִיךָ"; וּכְתִיב (דברים טז יב): "וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּמִצְרַיִם, וְשָׁמַרְתָּ וְעָשִׂיתָ אֶת הַחֻקִּים הָאֵלֶּה".

וְכֵיוָן שֶׁהַכֹּל תָּלוּי בַּזְּכִירָה, יֵשׁ לִי לִכְתֹּב שְׁלוֹשִׁים דְּבָרִים שֶׁתִּזְכּוֹר בְּכָל יוֹם שְׁתֵּי פְּעָמִים, וְתַכְנִיסֵם בְּעִמְקֵי הַלֵּב וּבְמַחְשְׁבוֹתֶיךָ. לֹא תִּזְכְּרֵם בְּפִיךָ בִּלְבַד, אַךְ תִּכְתְּבֵם עַל לוּחַ לִבֶּךָ; וְאָז תִּהְיֶה עֲבוֹדָתְךָ מְקֻבֶּלֶת לִפְנֵי הַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא, וְתִשָּׂא חֵן וְחֶסֶד לְפָנָיו.

הַזְּכִירָה הָרִאשׁוֹנָה: שֶׁתִּזְכּוֹר אֵיךְ הוֹצִיאֲךָ הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ מֵאַיִן לְיֵשׁ. וּזְכוֹר הַטּוֹבָה שֶׁעָשָׂה עִמְּךָ מֵעוֹדְךָ עַד הַיּוֹם הַזֶּה, וְאֵיךְ גְּדָלְךָ וְנִשֵּׂאֲךָ עַל כָּל הַבְּרִיּוֹת. וְכָל זֶה עָשָׂה לְךָ וְלֹא שֶׁהָיָה חַיָּב לַעֲשׂוֹת לְךָ, אֶלָּא בְּחִנָּם עָשָׂה לְךָ, וּמֵרוֹב חֲסָדָיו גָּמַל לְךָ כָּל זֶה, וַעֲבוּר זֶה אַתָּה חַיָּב לְהוֹדוֹת לַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ.

הַשְּׁנִיָּה: שֶׁתִּזְכּוֹר חַסְדֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ שֶׁהוּא שָׁלֵם בְּאֵיבָרָיו. וְיַחֲשֹׁב: אִם הָיָה חוֹלֶה אֵבֶר אֶחָד, וּבָא רוֹפֵא וְרִפְּא אוֹתוֹ – כַּמָּה הָיָה נִכְנָע וּמַחֲזִיק טוֹבָה לָרוֹפֵא הַהוּא! קַל וָחֹמֶר שֶׁיַּעֲשֶׂה כֵּן לִפְנֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ שֶׁעָשָׂהוּ שָׁלֵם.

הַשְּׁלִישִׁית: שֶׁתִּזְכּוֹר חַסְדֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ שֶׁנָּתַן בּוֹ חָכְמָה וָדַעַת. וְיַחֲשֹׁב: אִם הוּא הָיָה שׁוֹטֶה וּמְקֻרָעַ כְּסוּתוֹ – כַּמָּה הָיוּ עֲנָיָנָיו מְקֻלְקָלִים, וְלֹא הָיָה נֶחְשָׁב לְמְאוּמָה. וְאִם הָיָה רוֹפֵא מְרֻפֶּא שְׁטוּתוֹ – כַּמָּה הָיָה רָאוּי לְשַׁבְּחוֹ! קַל וָחֹמֶר לַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ שְׁמוֹ.

הָרְבִיעִית: שֶׁתִּזְכּוֹר הַטּוֹבָה שֶׁנָּתַן לוֹ הָאֵל יִתְבָּרַךְ, שֶׁנָּתַן לוֹ תּוֹרָתוֹ הַקְּדוֹשָׁה לְהוֹרוֹת לוֹ דְּרָכָיו הַיְשָׁרִים, לְהַגִּיעַ לַעֲבוֹדַת הָאֵל יִתְבָּרַךְ; וְיִתְרַצֶּה בָּהּ לְהוֹדוֹת לְאֵל אָדוֹן הָעֶלְיוֹן, שֶׁבָּהּ יַגִּיעַ לֵאוֹר בְּאוֹר הַחַיִּים לֵהָנוֹת מִזִּיו הַשְּׁכִינָה.

הַחֲמִישִׁית: שֶׁתִּזְכּוֹר רַחֲמֵי הָאֵל יִתְבָּרַךְ, שֶׁרִחֵם עָלָיו לָתֵת תּוֹרָתוֹ הַטְּהוֹרָה בְּיָדוֹ. וְאִלּוּ מֶלֶךְ בָּשָׂר וָדָם שָׁלַח לוֹ כְּתָב, וְקָרָא כָּל הַכְּתָב, וְהָיָה בּוֹ דָּבָר שֶׁלֹּא הֵבִין – כַּמָּה הָיָה מִצְטַעֵר עַל זֶה, שֶׁלֹּא הָיָה יוֹדֵעַ מָה שֶׁצִּוָּהוּ הַמֶּלֶךְ. וְאֵין סָפֵק, אִם הָיָה בִּמְקוֹמוֹ אֲפִלּוּ קָטָן מִן הַקְּטַנִּים שֶׁהָיָה יוֹדֵעַ לְפָרֵשׁ לוֹ מָה שֶׁלֹּא הֵבִין – הָיָה מְמַהֵר לְלֶכֶת אֵלָיו, וְלֹא הָיָה מִתְבַּיֵּשׁ. כָּל שֶׁכֵּן שֶׁיַּעֲשֶׂה כֵּן בְּתוֹרַת אֱלֹהֵינוּ.

הַשִּׁשִּׁית: שֶׁתִּזְכּוֹר אִם יֵשׁ בּוֹ שׁוּם דָּבָר מָה שֶׁיַּעֲבֹר בּוֹ עַל שֶׁצִּוָּהוּ יוֹצְרוֹ. וְיַחֲשֹׁב עַל זֶה, שֶׁכָּל הַדְּבָרִים שֶׁבָּרָא הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, הֵם עוֹשִׂים מִצְוָתוֹ: הַחֲמוֹר נוֹשֵׂא מַשָּׂא, הַסּוּס וְהַשּׁוֹר חוֹרְשִׁים, וְאֵין שׁוּם יוֹם שֶׁמּוֹרְדִים בַּאֲדוֹנָם. הַשֶּׁמֶשׁ עוֹשֶׂה בְּכָל יוֹם מָה שֶׁצִּוָּהוּ הָאֵל יִתְבָּרַךְ, וְאִם הָיָה יוֹם אֶחָד שֶׁלֹּא הָיָה זוֹרֵחַ וְהָיָה חֹשֶׁךְ – כַּמָּה הָיָה פֶּלֶא בְּעֵינֵי הָעוֹלָם! אוֹ אִם מֵי הַיָּם הָיוּ עוֹבְרִים אֶת הַגְּבוּל שֶׁנָּתַן לָהֶם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא – הָיוּ מַחֲרִיבִים אֶת הָעוֹלָם. אוֹ אִם הָאֲדָמָה אֵינָהּ נוֹתֶנֶת יְבוּלָהּ וּפֵרוֹתֶיהָ, הָיוּ כָּל הָעוֹלָם מֵתִים. וְעַתָּה רְאֵה שֶׁכָּל הַדְּבָרִים עוֹשִׂים שְׁלִיחוּתָם, וְאֵיךְ לֹא יִתְבַּיֵּשׁ הָאָדָם לְהַרְגִּיל אֵיבָרָיו, שֶׁנִּבְרְאוּ לִשְׁמוֹר הַתּוֹרָה, וְהוּא מְשַׁנֶּה אוֹתָם וּמַרְגִּיל אֵיבָרָיו לַעֲבֹר עַל הַתּוֹרָה?

הַשְּׁבִיעִית: שֶׁיִּזְכֹּר בְּעִנְיְנֵי הָעוֹלָם, עֶבֶד שֶׁרָאָה אֲשֶׁר אֲדוֹנָיו מֵטִיב עִמּוֹ וּמַסְפִּיק לוֹ צְרָכָיו – כַּמָּה צָרִיךְ אוֹתוֹ עֶבֶד לְקַבֵּל עָלָיו מוֹרָא אֲדוֹנָיו וְאַהֲבָתוֹ, וְשֶׁיִּכָּנַע לְפָנָיו, וְשֶׁיִּשְׁתַּדֵּל בְּכָל כּוֹחוֹ שֶׁיִּמְצָא חֵן בְּעֵינֵי אֲדוֹנָיו. כָּל זֶה וְחֹמֶר שֶׁיְּקַבֵּל הָאָדָם עָלָיו עֹל מַלְכוּת שָׁמַיִם, וְיַחְשֹׁב עַצְמוֹ כְּעֶבֶד נִכְנָע לִפְנֵי רַבּוֹ, וְאַל יִרְאֶה בְּעַצְמוֹ שׁוּם שְׂרָרָה וְגֵאוּת.

הַשְּׁמִינִית: שֶׁיִּזְכֹּר כָּל עַבְדֵי הַמֶּלֶךְ אֵיךְ הֵם זְרִיזִים וּמְשֻׁתָּדְלִים בַּעֲבוֹדָתוֹ. וְאִם עַבְדֵי הַמֶּלֶךְ יַעֲשׂוּ מַעֲשֶׂה הַמֶּלֶךְ, דָּבָר שֶׁצָּרִיךְ חָכְמָה וְעֵצָה – הִנֵּה יְפַנּוּ לִבָּם מִכָּל דָּבָר, וְיָשִׂימוּ כָּל מַחְשְׁבוֹתָם וְחָכְמָתָם לַעֲשׂוֹת עִנְיַן הַמֶּלֶךְ בִּתְבוּנָה וּבְחָכְמָה וּבְכִוּוּן בְּכָל לֵב אֲשֶׁר יוּכְלוּ לַעֲשׂוֹת. וְאִם יָבוֹא לְשַׁבֵּחַ אֶת הַמֶּלֶךְ וּלְחַזְּיק לוֹ טוֹבָה עַל הַטּוֹב שֶׁעָשָׂה לוֹ, הֲן אִם יְכִתֹּב לוֹ כְּתָב אוֹ יַעֲמֹד אֶצְלוֹ עַל פֶּה – יְחַפֵּשׂ בְּלִבּוֹ לָשׁוֹן צַח וְנָאֶה לְשַׁבֵּחַ בּוֹ הַמֶּלֶךְ. כָּל זֶה וְחֹמֶר שֶׁיַּעֲשֶׂה כֵּן לִפְנֵי מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים, שֶׁיָּשִׂים כָּל כַּוָּנָתוֹ בַּעֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ לַעֲשׂוֹת כְּהִלְכָתָהּ וּלְיַפּוֹתָהּ. וְהִנֵּה כָּל מַעֲשֵׂה עֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ נֶחְלְקוּ לִשְׁלוֹשָׁה חֲלָקִים: הָאֶחָד: חוֹבַת הַלֵּב לְבַד. אִם יִתְעַסֵּק בְּמַחֲשַׁבְתּוֹ לְיַחֵד הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ – יְפַנֶּה לִבּוֹ מִכָּל מַחְשְׁבוֹתָיו, וְיִהְיֶה יְחוּדוֹ שָׁלֵם לֵאלֹהִים לְבַד. הַשֵּׁנִי: עֵסֶק הַלֵּב וְהָאֵיבָרִים, כְּגוֹן בַּתְּפִלָּה – יְפַנֶּה לִבּוֹ מִכָּל עֵסֶקָיו, וְיַעֲמֹד בְּכַוָּנָה גְּדוֹלָה לִפְנֵי הָאֵל הַגָּדוֹל יִתְבָּרַךְ. הַשְּׁלִישִׁי: בַּעֲשׂוֹתוֹ לוּלָב וְצִיצִית וְכֵיוֹצֵא בָּאֵלּוּ, שֶׁהֵם מִצְוֹוֹת אֵיבָרָיו לְבַד, וְאֵין עִקַּר הַכַּוָּנָה כְּמוֹ הַתְּפִלָּה, כִּי עִקַּר הַתְּפִלָּה הִיא הַכַּוָּנָה, אֲבָל אֵלּוּ עִקָּרָם בָּאֵבָרִים בְּלֹא לֵב – אֲפִלּוּ הָכִי קוֹדֶם שֶׁיַּעֲשֶׂה הַמִּצְוָה יִזְכֹּר לְשֵׁם מִי יַעֲשֶׂה, וְיַעֲשֶׂה בְּהִדּוּר מִצְוָה עַד שְׁלִישׁ (בבא קמא ט ב) לָאֲדוֹן עוֹלָמִים.

הַתְּשִׁיעִית: שֶׁיִּזְכֹּר אָדָם שֶׁיֵּשׁ לוֹ אִשָּׁה שֶׁאוֹהֵב אוֹתָהּ כְּנַפְשׁוֹ, אוֹ בְּנוֹ שֶׁהוּא אוֹהֲבוֹ בְּכָל לֵב, וְהוּא טוֹרֵחַ תָּמִיד לְהַשִּׂיג לָהֶם כָּל צָרְכָּם וְלַעֲשׂוֹת כָּל רְצוֹנָם; וְאֵינוֹ עוֹשֶׂה זֶה עֲבוּר שֶׁיֵּרֵא מֵהֶם אוֹ שֶׁהֵם יֵיטִיבוּ עִמּוֹ עֲבוּר שֶׁהוּא עוֹשֶׂה רְצוֹנָם, אֶלָּא מֵרוֹב אַהֲבָה שֶׁהוּא חוֹשֵׁק בָּם עוֹשֶׂה. כָּל וְחֹמֶר שֶׁיַּעֲשֶׂה כֵּן לִפְנֵי הָאֵל יִתְבָּרַךְ, שֶׁיְּכַוֵּן כָּל מַעֲשָׂיו לִשְׁמוֹ הַגָּדוֹל לְבַדּוֹ, וְלֹא יַעֲשֶׂה הַמִּצְוֹוֹת מֵאַהֲבַת בְּנֵי אָדָם אוֹ מִיִּרְאָתָם, אוֹ שֶׁיְּקַוֶּה לְקַבֵּל טוֹבָה. אֶלָּא יֵשׁ לוֹ לְיַחֵד כָּל מַעֲשָׂיו לִשְׁמוֹ הַגָּדוֹל לְבַד, וְלֹא יְשַׁתֵּף עִמּוֹ דָּבָר אַחֵר.

הָעֲשִׂירִית: שֶׁיִּזְכֹּר מָה הָיוּ כָּל מַעֲשָׂיו עַד הַיּוֹם הַזֶּה, אִם עֵסֶק בַּעֲבוֹדַת יוֹצְרוֹ אוֹ אַחֵר יִצְרוֹ. וְצָרִיךְ שֶׁיִּזְכֹּר בְּכָל יוֹם כַּמָּה עָשָׂה עֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ וְכַמָּה מָרַד כְּנֶגְדּוֹ. וּלְעוֹלָם יִתֵּן לִבּוֹ שֶׁיַּעֲסֹק יוֹתֵר בַּעֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ מִמָּה שֶׁיַּעֲסֹק בִּצְרָכָיו. וְאִם לֹא עָסַק כָּל יָמָיו בַּעֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, לְכָל הַפָּחוֹת מִכָּאן וְאֵילָךְ יַעֲסֹק בַּעֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ.

הָאַחַת עֶשְׂרֵה: שֶׁיִּזְכֹּר אֵיךְ הוּא זָרִיז וּמְמַהֵר בְּעִנְיְנֵי לֶאֱסֹף הוֹן, וְחוֹשֵׁב יוֹמָם וְלַיְלָה, וְאֵינוֹ חוֹשֵׁשׁ לֶאֱהֹב אֶלָּא לְמִי שֶׁיַּעְזְרֵהוּ לְקַבֵּץ כֶּסֶף וְזָהָב. וְאֶפְשָׁר שֶׁתֹּהַא יְגִיעָתוֹ לָרִיק, שֶׁיְּאַבֵּד הַכֹּל, אוֹ שֶׁמָּא יְהֵא מָמוֹנוֹ לְרָעָתוֹ, אוֹ שֶׁמָּא יָמוּת מְהֵרָה; אַף עַל פִּי כֵן טוֹרֵחַ כָּל כָּךְ. אִם כֵּן

מָה יֵּעָשֶׂה לְנִשְׁמָתוֹ הַקַּיֶּמֶת לְעוֹלָם וָעֶד? וְעוֹד: כַּמָּה אַתָּה חַיָּב לְתַקֵּן עִנְיָנֶיךָ, וְלִהְיוֹת זָרִיז לְזָכֹר תָּמִיד לְזַכּוֹתָם וּלְצַחְצָחָם בַּזְּכוּת הַקַּיֶּמֶת לְעוֹלָם וָעֶד וּלְעוֹלְמֵי עוֹלָמִים. וְעַתָּה רְאֵה מָה חִלּוּק יֵשׁ בֵּין שְׁנֵי הָעוֹלָמוֹת, וּמַעֲלַת הָאֶחָד מִן הָאַחֵר "כִּיתְרוֹן הָאוֹר מִן הַחֹשֶׁךְ" (קהלת ב יג).

הַשְּׁתִּים עֶשְׂרֵה: שֶׁיִּזְכֹּר שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא רוֹאֶה מַחְשָׁבוֹת לִבּוֹ. רְאֵה אֵיךְ מְקַשֵּׁט עַצְמוֹ וּמְיַפֶּה עַצְמוֹ הַהֹלֵךְ לְשָׁרֵת לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (אסתר ד ב): "כִּי אֵין לָבוֹא אֶל שַׁעַר הַמֶּלֶךְ בִּלְבוּשׁ שָׂק"; וְכַאֲשֶׁר תִּרְאֶה בְּיוֹסֵף הַצַּדִּיק עָלָיו הַשָּׁלוֹם (בראשית מא יד): "וַיְשַׁלַּח פַּרְעֹה וַיִּקְרָא אֶת יוֹסֵף, וַיְרִיצֻהוּ מִן הַבּוֹר, וַיְגַלַּח וַיְחַלֵּף שִׂמְלֹתָיו, וַיָּבוֹא אֶל פַּרְעֹה". וְהִנֵּה רְאֵה שֶׁאֵין תַּכְשִׁיט הָעוֹמֵד לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ לְעוֹלָם, כְּמוֹ שֶׁעוֹמֵד לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ שָׁעָה אַחַת. אִם כֵּן אֲנַחְנוּ הָעוֹמְדִים לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים לְעוֹלָם, כִּי הוּא רוֹאֶה מַחְשָׁבוֹת לִבֵּנוּ בַּסֵּתֶר וּבַגָּלוּי, וְאֵין מָנוֹס מִמֶּנּוּ כִּי בְּכָל מָקוֹם הוּא, שֶׁיֵּשׁ לָנוּ לַחְשֹׁב תָּמִיד בְּגָדְלָתוֹ, וּלְהַסְכִּים בְּלִבֵּנוּ לַעֲשׂוֹת רְצוֹנוֹ, וּלְהִתְקַשֵּׁט עִם הַמַּחֲשָׁבוֹת לְפָנָיו.

הַשְּׁלוֹשׁ עֶשְׂרֵה: שֶׁיִּזְכּוֹר אֲשֶׁר חָכְמָתוֹ יוֹתֵר מִמַּעֲשָׂיו, שֶׁאֵינוֹ עוֹשֶׂה כְּפִי חָכְמָתוֹ. וְיֵשׁ לוֹ מָמוֹן, וְאֵינוֹ עוֹשֶׂה טוֹבָה עִם מָמוֹנוֹ כְּפִי עָשְׁרוֹ. וְיַחֲשֹׁב: מִי הָאִישׁ אֲשֶׁר אִם יָבוֹא אֵלָיו אָדָם וְיֹאמַר לוֹ "יְהִי לְךָ מֵאָה זְהוּבִים עַל מְנָת שֶׁתִּתֵּן לְאוֹהֲבִי עֲשָׂרָה זְהוּבִים", שֶׁלֹּא יַעֲשֶׂה? קַל וָחֹמֶר שֶׁעוֹשֶׂה כֵּן לִפְנֵי הַשֵּׁם יִתְעַלֶּה. וְאַל תֹּאמַר: אִלּוּ הִגִּעְתִּי לְעֹשֶׁר כָּךְ וְכָךְ, אוֹ אִלּוּ יָדַעְתִּי לְמוּד יוֹתֵר מִמָּה שֶׁאֲנִי יוֹדֵעַ – הָיִיתִי עוֹשֶׂה מָה שֶׁאֲנִי חַיָּב מִן הָעֲבוֹדָה. כִּי כָל זֶה הֶבֶל גָּדוֹל מִי שֶׁאוֹמֵר כָּךְ, כִּי כְּךְ דְּחִיַּת יֵצֶר הָרַע. אֶלָּא כָּל אָדָם יַעֲשֶׂה מִיָּד כְּפִי חָכְמָתוֹ וְעָשְׁרוֹ לְפִי מָה שֶׁהוּא עַתָּה. וְאִם יִהְיֶה לוֹ יוֹתֵר – יַעֲשֶׂה יוֹתֵר.

הָאַרְבַּע עֶשְׂרֵה: שֶׁיִּזְכֹּר הָאָדָם שֶׁמַּסְבִּיר פָּנָיו לַחֲבֵרוֹ, אֵיךְ לִבּוֹ נוֹטֶה אֵלָיו לֶאֱהֹב אוֹתוֹ, כְּדִכְתִיב (משלי כז יט): "כַּמַּיִם הַפָּנִים לַפָּנִים, כֵּן לֵב הָאָדָם לָאָדָם". כָּל שֶׁכֵּן אִם רוֹאֶה מֶלֶךְ שֶׁמְּקַבְּלוֹ בְּסֵבֶר פָּנִים יָפוֹת, וּמַרְאֶה לוֹ שֶׁהוּא אוֹהֲבוֹ – כַּמָּה יֹאהֲבֶנּוּ, כַּמָּה יְכַבְּדֶנּוּ וְיִכָּנַע לְפָנָיו, וְכַמָּה יִשְׁתַּבֵּחוּ וְיִתְהַלְּלוּ בָּזֶה. קַל וָחֹמֶר לְהַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, שֶׁהוֹדִיעָנוּ שֶׁהוּא אוֹהֵב אוֹתָנוּ, וְהִבְטִיחָנוּ לֶאֱהֹב אוֹתָנוּ בְּכָל דּוֹר וָדוֹר, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא כו מד): "וְאַף גַּם זֹאת בִּהְיוֹתָם בְּאֶרֶץ אֹיְבֵיהֶם, לֹא מְאַסְתִּים וְלֹא גְעַלְתִּים לְכַלֹּתָם, לְהָפֵר בְּרִיתִי אִתָּם" – שֶׁאָנוּ חַיָּבִים לֶאֱהֹב לְהַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ בְּכָל לֵב.

הֶחָמֵשׁ עֶשְׂרֵה: שֶׁיִּזְכּוֹר שֶׁהָאָדָם מְזֻמָּן צְרָכָיו קֹדֶם שֶׁצָּרִיךְ, וְהוּא אֵינוֹ יוֹדֵעַ אִם יִחְיֶה עַד שֶׁיֵּהָנֶה מֵהֶן אִם לֹא. וְהַהוֹלֵךְ בְּדֶרֶךְ רְחוֹקָה – אֵיךְ הוּא מְזֻמָּן צֵידָה לַדֶּרֶךְ. קַל וָחֹמֶר שֶׁנַּעֲשָׂה כֵּן לְעוֹלָם הָאָרֹךְ, שֶׁהוּא דֶּרֶךְ רְחוֹקָה, וּפִתְאוֹם שׁוֹלֵחַ הַמָּקוֹם שְׁלוּחוֹ לְהָבִיא הָאָדָם, וְאִם אֵין לוֹ צֵידָה אוֹ יֵשׁ לוֹ צֵידָה. לָכֵן יִהְיֶה זָהִיר שֶׁיֵּשׁ לוֹ צֵידָה קֹדֶם שֶׁהַזְּמִין לְדַרְכּוֹ וְשֶׁיִּצְטָרֵךְ לוֹ.

הַשֵּׁשׁ עֶשְׂרֵה: שֶׁיִּזְכּוֹר הָאָדָם חֲבֵרָיו, בַּחוּרִים וְגִבּוֹרִים יוֹתֵר מִמֶּנּוּ, שֶׁהָיוּ בַּהֲנָאָה גְּדוֹלָה, וְלֹא הֶאֱרִיכוּ יָמִים. וְאֵין הַמָּוֶת מִתְעַכֵּב לָבוֹא בְּכָל שָׁעָה, וְאֵין אָדָם שׁוֹלֵט בּוֹ. וְיִחָשֵׁב: הַנְּשָׁמָה הִיא פִּקָּדוֹן בְּיָדוֹ, וְאֵינוֹ יוֹדֵעַ מָתַי יָבוֹא בַּעַל הַפִּקָּדוֹן וְיִתְבַּע פִּקְדוֹנוֹ, וְצָרִיךְ שֶׁיְּמַהֵר לְנַקּוֹת אֶת הַפִּקָּדוֹן, שֶׁיְּשִׁיבֶהוּ נָקִי כַּאֲשֶׁר בָּא לְיָדוֹ.

הַשִּׁבְעָ עֶשְׂרֵה: שֶׁיִּזְכּוֹר מַעֲלָה טוֹבָה מְאוֹד, לְהִסְתַּלֵּק מִבְּנֵי אָדָם כְּשֶׁיָּכוֹל לְהִנָּצֵל מֵהֶם, וְיֵשֵׁב בְּחֶדְרוֹ יָחִיד. כִּי רֹב הָעֲבֵרוֹת אֵינָן נִגְמָרוֹת אֶלָּא בִּשְׁנַיִם, כְּגוֹן זְנוּת וְלָשׁוֹן הָרַע וּשְׁקָרִים וַחֲנִיפוּת. מִכָּל אֵלּוּ יִנָּצֵל הַיּוֹשֵׁב יְחִידִי, כִּי הוּא אֵינוֹ מִתְגָּאֶה עַל בְּנֵי אָדָם, וְאֵינוֹ שׁוֹמֵעַ לְיֵצְנוּת שֶׁלָּהֶם. וּבְעָמְדוֹ שָׁם, חַיָּב לְהוֹכִיחָם בִּשְׁלוֹשָׁה עִנְיָנִים: בְּפִגִּיעַת הַיָּד, כְּפִינְחָס שֶׁלָּקַח רֹמַח בְּיָדוֹ (במדבר כה ז); בְּדָבָרִים, כַּאֲשֶׁר עָשָׂה מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם, שֶׁאָמַר לָרָשָׁע (שמות ב יג): "לָמָּה תַכֶּה רֵעֶךָ"; בַּלֵּב, כְּמוֹ שֶׁאָמַר דָּוִד (תהלים כו ה): "שָׂנֵאתִי קְהַל מְרֵעִים, וְעִם רְשָׁעִים לֹא אֵשֵׁב". וּמִי זֶה יָכוֹל לְהִתְקוֹטֵט עִמָּהֶם תָּמִיד, כֵּיוָן שֶׁהֵם עוֹבְרִים תָּמִיד? וּכְשֶׁאַתָּה יוֹשֵׁב יָחִיד – בְּטַלְתָּ מֵעָלֶיךָ כָּל זֶה הָעֹנֶשׁ, וְאַתָּה נִצַּלְתָּ מֵעֲוֹנוֹת הַרְבֵּה. אֲבָל עִם הַחֲסִידִים יִתְחַבֵּר, וְיֵשֵׁב אֶצְלָם וְיִלְמַד מֵהֶם, דִּכְתִיב (משלי יג כ): "הוֹלֵךְ אֶת חֲכָמִים יֶחְכָּם".

הַשְּׁמוֹנָה עֶשְׂרֵה: שֶׁיִּזְכֹּר חַסְדֵי הַמָּקוֹם, שֶׁהוּא מַצִּיל אוֹתוֹ מִפִּגְעֵי הָעוֹלָם. שֶׁהוּא רוֹאֶה כַּמָּה בְּנֵי אָדָם מֵתִים בְּיִסּוּרִין קָשִׁים: בְּרָעָב, וּבְצָמָא, וּבְסֵמֶי הַמָּוֶת, וּבְצָרַעַת, וּבְחֶרֶב, וּבַמַּיִם, וּבָאֵשׁ; וְהוּא יוֹדֵעַ בְּעַצְמוֹ שֶׁהוּא רָאוּי לְכָל הַצָּרוֹת בַּעֲבוּר כַּמָּה עֲבֵרוֹת שֶׁעָבַר, שֶׁלֹּא שָׁמַר מִשְׁמֶרֶת הָאֱלֹהִים. וְאַף עַל פִּי שֶׁהוּא רָשָׁע גָּמוּר – חָמַל עָלָיו הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ וְהִצִּילוֹ מִכָּל הַצָּרוֹת. וְיֵדַע כַּמָּה הוּא רָאוּי לְהַכָּנַע לִפְנֵי בּוֹרְאוֹ, וּלְבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ מְחִילָה כָּל פַּעַם, וְיִזָּהֵר בַּעֲבוֹדָתוֹ לְשַׁבְּחוֹ, וּלְבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ שֶׁיִּשְׁמְרֵהוּ מִכָּל הַצָּרוֹת הַמִּתְרַגְּשׁוֹת בָּעוֹלָם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (שמות טו כו): "וַיֹּאמֶר אִם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע לְקוֹל יְיָ אֱלֹהֶיךָ... כָּל הַמַּחֲלָה אֲשֶׁר שַׂמְתִּי בְמִצְרַיִם לֹא אָשִׂים עָלֶיךָ כִּי אֲנִי יְיָ רֹפְאֶךָ". וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ברכות לג א): אֵין הֶעָרוֹד מֵמִית, אֶלָּא הַחֵטְא מֵמִית.

הַתְּשַׁע עֶשְׂרֵה: שֶׁיִּזְכּוֹר וְיַחֲשֹׁב אִם יֵשׁ לוֹ מָמוֹן – שֶׁהוּא פִּקָּדוֹן אֶצְלוֹ, כִּי כְּשֶׁיִּרְצֶה הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ – יִקָּחֶנּוּ מִיָּדוֹ וְיִפְקִידֶנּוּ בְּיַד אַחֵר. לָכֵן לֹא יִצְטַעֵר הָאָדָם לְפָרֵעַ מָה שֶׁהוּא חַיָּב לַחֲבֵרוֹ, כְּגוֹן אִם הוּא גָּזֵל – יָשִׁיב הַגְּזֵלָה בְּשִׂמְחָה, וְיִשַּׁבֵּחַ לְהַשֵּׁם יִתְעַלֶּה שֶׁיָּדוֹ מַגַּעַת לְהָשִׁיב הַגְּזֵלָה. וְיִזָּהֵר שֶׁלֹּא יִפְחַד עַל מָמוֹן אֶלָּא יַחְשֹׁב: מָה שֶׁיִּרְצֶה הַבּוֹרֵא יַעֲשֶׂה, כִּי הַכֹּל הוּא שֶׁלּוֹ. כְּשֶׁרוֹצֶה – נוֹתְנוֹ בְּיָדוֹ, וּכְשֶׁיִּרְצֶה – לוֹקְחוֹ מִמֶּנּוּ. לֹא יִבְזֶה עָנִי בִּשְׁבִיל עָנְיוּתוֹ, וְלֹא יַחֲשֹׁב שֶׁבִּזְכוּתוֹ בָּא לוֹ מָמוֹנוֹ, אַךְ יַחְשֹׁב שֶׁהָאֵל יִתְבָּרַךְ בְּרַחֲמָיו נְתָנוֹ לוֹ. וִיבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ שֶׁיַּשְׁלִיטֶנּוּ עַל מָמוֹנוֹ לַעֲשׂוֹת רְצוֹן הַבּוֹרֵא יִתְעַלֶּה, וְלֹא יִהְיֶה עָשְׁרוֹ שָׁמוּר לְבַעֲלָיו לְרָעָתוֹ.

הָעֶשְׂרִים: שֶׁיִּזְכֹּר וְיִתְבּוֹנֵן בֵּין הָעֶלְיוֹנִים וּבֵין הַתַּחְתּוֹנִים, וְיָבִין שֶׁהוּא קָטָן וְשָׁפֵל נֶגֶד הַדְּבָרִים הָעֶלְיוֹנִים. וְיָבִין שֶׁחָלַק לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא חֵלֶק טוֹב, כִּי הִשְׁלִיטוֹ עַל כָּל הָעוֹלָם: עַל הַבְּהֵמוֹת, עַל הַחַיּוֹת, עַל הַדָּגִים, עַל הָעוֹפוֹת, עַל הַפֵּרוֹת, עַל הָעֲשָׂבִים; וְהוֹדִיעוֹ סוֹדוֹת גְּדֻלָּתוֹ וּגְבוּרוֹתָיו וְנִפְלְאוֹתָיו. וְכַמָּה הוּא חַיָּב לְהוֹדוֹת לוֹ עֲבוּר כָּל זֶה, כְּמוֹ עֶבֶד נִבְזֶה שֶׁגִּדְּלוֹ אֲדוֹנָיו, וְנִשְּׂאוֹ עַל כָּל שָׂרָיו וַעֲבָדָיו. קַל וָחֹמֶר שֶׁהִגִּיעַ לִידִיעַת בּוֹרְאוֹ, אֲשֶׁר הוּא אָדוֹן הָאֲדוֹנִים, שֶׁהוּא חַיָּב לְהַשְׁפִּיל אֶת עַצְמוֹ לְפָנָיו, וּלְשַׁבְּחוֹ בְּאֵימָה וּבְיִרְאָה.

הָאַחַת וְעֶשְׂרִים: שֶׁיִּזְכֹּר תָּמִיד כָּל מִצְוֹוֹת הַמֶּלֶךְ. וְיַרְגִּיל עַצְמוֹ לַעֲשׂוֹת הַטּוֹב עַד שֶׁיִּהְיֶה רָגִיל בּוֹ מְאוֹד, וְאַחַר כָּךְ יוֹסִיף יוֹתֵר. וְיִשְׁאַל מֵאֱלֹהִים עֵזֶר, שֶׁיַּעֲזֹרֵהוּ וְשֶׁיּוֹדִיעֵהוּ חָכְמָה, וְיַחֲזֵק אֵיבָרָיו לְסִבֹּל מִצְוֹוֹתָיו, וְלַעֲלוֹת מִמַּדְרֵגָה אֶל מַדְרֵגָה.

הַשְּׁתַּיִם וְעֶשְׂרִים: שֶׁיִּזְכֹּר לְעוֹלָם לַעֲשׂוֹת טוֹבָה עִם חֲבֵרָיו, לְסַיְּעָם לָהֶם בְּטָרְחָם וּבְמַשָּׂאָם. וְיֹאהַב לָהֶם כְּמוֹ שֶׁיֹּאהַב לְנַפְשׁוֹ, וְיִשְׁנָא לַעֲשׂוֹת לָהֶם מָה שֶׁשּׂוֹנֵא לְעַצְמוֹ. וְיִשְׁתַּדֵּל לִקְנוֹת אֲחִים וְרֵעִים נֶאֱמָנִים, שֶׁיַּעְזְרוּהוּ בְּלִמּוּד תּוֹרָתוֹ, כִּי כְּשֶׁלִּבְּךָ שָׁלֵם עִמָּהֶם – אָז יֹאהֲבוּךָ. רַבִּים יִהְיוּ בְּנֵי שְׁלוֹמְךָ, וְגַלֵּה סוֹדְךָ לְאֶחָד מִנִּי אֶלֶף.

הַשָּׁלוֹשׁ וְעֶשְׂרִים: שֶׁיִּזְכֹּר תָּמִיד גְּדֻלָּתוֹ שֶׁל הָאֵל יִתְבָּרַךְ. וְיָבִין בְּרִיאוֹת הָעוֹלָם גְּדוֹלִים וּקְטַנִּים, וְאֵיךְ הַגַּלְגַּלִּים הוֹלְכִים, הַשֶּׁמֶשׁ וְהַיָּרֵחַ וְהַכּוֹכָבִים, וִירִידַת הַגְּשָׁמִים וּנְשִׁיבַת הָרוּחוֹת, וְכָאֵלּוּ עוֹד הַרְבֵּה עָצְמוּ מִסַּפֵּר. וּבְשֶׁבִּיל שֶׁאָדָם רוֹאֶה אֵלּוּ הַנִּפְלָאוֹת תָּמִיד אֵינוֹ תָּמֵהַּ לִבּוֹ עַל כָּךְ, אֲבָל כְּשֶׁהַחַמָּה אוֹ הַלְּבָנָה לוֹקָה אָז הוּא תָּמֵהַּ מְאוֹד – זֶהוּ בִּשְׁבִיל שֶׁאֵינוֹ תִּדִּיר וְרָגִיל כְּמוֹ סִבּוּב הַשֶּׁמֶשׁ בְּכָל יוֹם מִמִּזְרָח לְמַעֲרָב. לָכֵן הַבֵּט אֲלֵיהֶם, וַעֲשֵׂה עַצְמְךָ כְּאִלּוּ לֹא רָאִיתָ הַנִּפְלָאוֹת מִיָּמֶיךָ, וִיהֵא נִרְאֶה כְּאִלּוּ הָיִיתָ סוּמָא עַד עַתָּה וְעַכְשָׁו פְּתַחְתָּ עֵינֶיךָ – אָז הָיָה נִפְלָא בְּעֵינֶיךָ מְאוֹד, כָּךְ תַּעֲשֶׂה עַצְמְךָ בְּכָל יוֹם. וְכֵן אָמַר דָּוִד (תהלים קלט יד): "נִפְלָאִים מַעֲשֶׂיךָ, וְנַפְשִׁי יֹדַעַת מְאוֹד".

הָאַרְבַּע וְעֶשְׂרִים: שֶׁיִּזְכּוֹר וְיַחְשֹׁב, אָדָם שֶׁעֵינָיו רְכוּת – אֵינוֹ יָכוֹל לִרְאוֹת בִּכְלֵי כֶּסֶף וְזָהָב הַמְצֻיָּרִים בְּצִיּוּר דַּק; אַף עַל פִּי שֶׁרוֹאֶה הַכְּלִי, מִכָּל מָקוֹם אֵינוֹ יָכוֹל לְהִסְתַּכֵּל כָּל כָּךְ כְּמוֹ מִי שֶׁעֵינָיו חֲזָקוֹת. כָּךְ אִם לָמַד תּוֹרָה וְחָכְמָה בִּנְעוּרָיו, וְנִרְאֶה לוֹ שֶׁהוּא מֵבִין אוֹתָם כָּרָאוּי – לֹא יִסְמֹךְ עַל אוֹתָהּ הַהֶבְנָה, כִּי הַחָכְמָה מִתְחַזֶּקֶת כְּשֶׁמַּגִּיעַ לְיָמִים יוֹתֵר מִמָּה שֶׁהֵבִין בְּנַעֲרוּתוֹ. וְלָכֵן בְּעֵת שֶׁחָכְמָתְךָ מִתְחַזֶּקֶת, תַּתְחִיל לְהִתְבּוֹנֵן עַל עִנְיָנֶיךָ. וְאָז תָּבִין וְתוֹסִיף לְהַבְחִין, וְתַעֲמֹד עַל בֵּרוּר הָעִנְיָן יוֹתֵר מִבַּתְּחִלָּה. וְתוֹסִיף לְעוֹלָם לַחְקֹר מִכָּל אָדָם מָה שֶׁלֹּא יָדַעְתָּ, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קיט צט): "מִכָּל מְלַמְּדַי הִשְׂכַּלְתִּי". וְאַל תַּחֲשֹׁב: מִי יוֹדֵעַ לְחַדֵּשׁ לְךָ מִמָּה שֶׁיָּדַעְתָּ בִּנְעוּרֶיךָ בְּעַצְמְךָ? וְעַל זֶה נֶאֱמַר (משלי כו יב): "רָאִיתָ אִישׁ חָכָם בְּעֵינָיו – תִּקְוָה לִכְסִיל מִמֶּנּוּ".

הֶחָמֵשׁ וְעֶשְׂרִים: שֶׁיִּזְכֹּר תָּמִיד נְעִימוּת הָעוֹלָם הַבָּא. וְיוֹצִיא אַהֲבַת הָעוֹלָם הַזֶּה מִלִּבּוֹ, וְיַגְבִּיר אַהֲבַת הָעוֹלָם הַבָּא בְּקִרְבּוֹ. וּכְבָר אָמַר אֶחָד מִן הַחֲסִידִים: כְּמוֹ שֶׁאֵין מַיִם וְאֵשׁ מִתְחַבְּרִים בִּכְלִי אֶחָד, כָּךְ לֹא יִתְחַבֵּר בְּלֵב הַמַּאֲמִין הָעוֹלָם הַזֶּה וְהָעוֹלָם הַבָּא. וְלֹא יֹאהַב הָעוֹלָם הַזֶּה אֶלָּא מִשּׁוּם שֶׁמַּעוֹלָם הַזֶּה יִקַּח צֵידָה לָעוֹלָם הַבָּא.

הַשֵּׁשׁ וְעֶשְׂרִים: שֶׁיִּזְכּוֹר אוֹתָם הָעוֹמְדִים בְּמִצְוַת הַמֶּלֶךְ, הַיְרֵאִים וְנִבְהָלִים מֵעֹנֶשׁ הַמֶּלֶךְ. קַל וָחֹמֶר שֶׁיִּירָא מֵעֹנֶשׁ מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים, הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וְיִמָּהֵר לָרוּץ לַעֲבוֹדָתוֹ.

הַשֶּׁבַע וְעֶשְׂרִים: שֶׁיִּזְכּוֹר אֶת מִי שֶׁהִכְעִיס אֶת הַמֶּלֶךְ וְנִתְחַיֵּב מִיתָה, וְחָמַל הַמֶּלֶךְ עָלָיו, וְהָיָה מְיַסֵּר אוֹתוֹ מְעַט וְהֶחֱזִירוּהוּ עַל כַּנּוֹ – כַּמָּה יִשְׂמַח אוֹתוֹ הַמַּכְעִיס לְסָבֹל מְעַט יִסּוּרִין תַּחַת הַמִּיתָה. וְכָךְ יַחְשֹׁב אָדָם אִם הוּא מְיֻסָּר: יַחְשֹׁב שֶׁהוּא עֹבֵר עַל מִצְווֹת הַשֵּׁם וְנִתְחַיֵּב מִיתָה, וְהֵקֵל לוֹ הַשֵּׁם וְהֵבִיא לוֹ יִסּוּרִין אוֹ אֲבִידַת מָמוֹן תַּחַת הַמִּיתָה שֶׁנִּתְחַיֵּב – לָכֵן יְקַבֵּל אוֹתָם בְּשִׂמְחָה וּבְאַהֲבָה, וְזֶהוּ סִימָן טוֹב שֶׁהוּא חָפֵץ בְּגָזֵרַת הַשֵּׁם.

הַשְּׁמוֹנָה וְעֶשְׂרִים: שֶׁיִּזְכּוֹר מִי שֶׁנּוֹתֵן בֵּיתוֹ לְאָדָם בְּמַתָּנָה גְּמוּרָה, וְרוֹצֶה הַמְקַבֵּל לַהֲרֹס וְלִבְנוֹת לְפִי דַּעְתּוֹ, וְהַנּוֹתֵן לֹא יוּכַל לְעַכֵּב כִּי כְּבָר הוֹצִיאוֹ מִתַּחַת יָדוֹ. כָּךְ יִמְסֹר אָדָם אֶת נַפְשׁוֹ וְאֶת אִשְׁתּוֹ וְאֶת בָּנָיו וְכָל מָמוֹנוֹ בְּיַד הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וְיִהְיֶה הַכֹּל נָתוּן לוֹ בְּמַתָּנָה. וְכֵיוָן שֶׁמִּתְחִלָּה מָסַר עַצְמוֹ בְּיַד הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, הֲרֵי שָׂם בִּטְחוֹנוֹ עַל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וּכְבָר הֶאֱמִין לִבּוֹ לְקַבֵּל מֵאַהֲבָה מָה שֶּׁיִּגְזֹר הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ עָלָיו. וַאֲפִלּוּ אִם לֹא שָׁלַח הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ רָעָה, לֹא עַל גּוּפוֹ, לֹא עַל מָמוֹנוֹ, וְלֹא עַל בָּנָיו וְלֹא עַל אִשְׁתּוֹ – אֲפִלּוּ הָכֵי יֵשׁ לוֹ שָׂכָר גָּדוֹל עַל דַּעְתּוֹ הַנְּכוֹנָה, אֲשֶׁר הֵכִין לִבּוֹ לְסָבֹל הַכֹּל לְאַהֲבַת יוֹצְרוֹ.

הַתֵּשַׁע וְעֶשְׂרִים: שֶׁיִּזְכּוֹר וְיִתְבּוֹנֵן עַל בְּנֵי אָדָם, וְיִרְאֶה שֶׁיֵּשׁ אָדָם אֶחָד שָׁקוּל כְּמֵאָה, וְאֵין זֶה מֵחֲמַת הַגּוּף, אֶלָּא מֵחֲמַת תְּבוּנָתוֹ וְחָכְמָתוֹ וְצִדְקָתוֹ. לָכֵן תְּמַהֵר תַּקָּנַת נִשְׁמָתְךָ, כִּי כָּל הַמַּעֲלוֹת הֵן מְמֻנָּה. כִּי אִם הָיָה אָדָם חָזָק וּבָריא וְיָפֶה תֹּאַר שֶׁאֵין דֻּגְמָתוֹ – לֹא הָיָה שָׁוֶה כְּלוּם אִם הָיָה שׁוֹטֶה. וְאִם הָיָה אָדָם מְכֹעָר וְחָלָשׁ, וְהוּא מֻפְלָג בַּחָכְמָה – הָיָה עוֹלֶה לְגָדְלָה וְלַחֲשִׁיבוּת.

הַשְּׁלוֹשִׁים: שֶׁיִּזְכּוֹר אִם אָדָם בָּא אֶל אֶרֶץ נָכְרִיָּה, וְלֹא הִכִּיר שׁוּם אָדָם וְאֵין שׁוּם אָדָם מַכִּירוֹ, וְחָמַל עָלָיו אָדוֹן הַמְּדִינָה וְנָתַן לוֹ מְזוֹנוֹ בְּכָל יוֹם וְיוֹם, וְהִזְהִירוֹ שֶׁלֹּא יִמְרֹד בּוֹ וְלֹא יַעֲבֹר עַל מִצְוֹתָיו, וְהוֹדִיעוֹ גְּמוּל טוֹב עַל עֲבוֹדָתוֹ, וְהִזְהִירוֹ עַל הַנְּסִיעָה וְלֹא הוֹדִיעוֹ הָעֵת – בֶּאֱמֶת הָעֶבֶד הַזֶּה חַיָּב לְהַכְנִיעַ וְלַעֲזֹב הַגַּאֲוָה, וְיֵחָקֵר עַל עֲבוֹדַת הַמֶּלֶךְ בַּמֶּה יַעֲשֶׂה רְצוֹנוֹ, וְיֹאהַב גֵּר כָּמוֹהוּ, וְיִשְׁתַּדֵּל לְהַרְבּוֹת בַּעֲבוֹדַת הַמְּדִינָה, מִפְּנֵי שֶׁאֵין לוֹ חוֹמֶל שֶׁיִּפְנֶע בַּעֲדוֹ. כֵּן בָּאֱמֶת הָאָדָם גֵּר בָּעוֹלָם. כְּשֶׁיִּגִּיעַ זְמַן צֵאתוֹ לָאֲוִיר הָעוֹלָם, וְאִם הָיוּ מִשְׁתַּדְּלִים כָּל הָעוֹלָם לְהַקְדִּימוֹ רֶגַע אוֹ לְאַחֲרוֹ, אוֹ לְקַשֵּׁר אֶחָד מֵאֵיבָרָיו – לֹא הָיוּ יְכוֹלִים. וְכֵן אַחַר

צֵאתוֹ לַאֲוִיר הָעוֹלָם – לֹא הָיוּ יְכוֹלִים כָּל הָעוֹלָם לְתֵת לוֹ מְזוֹנוֹת זוּלַת הָאֵל הַנֶּאֱמָן. וְהוּא כְּיָחִיד שֶׁאֵין לוֹ חָבֵר, וּכְנָכְרִי שֶׁאֵין לוֹ מַכִּיר כִּי אִם אֲדוֹנוֹ, וְאֵין לוֹ חוֹמֵל כִּי אִם בּוֹרְאוֹ. הִנֵּה הִשְׁלַמְנוּ שְׁלוֹשִׁים דְּבָרִים שֶׁיִּזְכֹּר הָאָדָם תָּמִיד. וַאֲנַחְנוּ הִזְכַּרְנוּ אוֹתָם בְּדֶרֶךְ קְצָרָה, וְכָל אֶחָד יוֹסִיף לְהַעֲמִיק בָּהֶם כְּפִי חָכְמָתוֹ. וְיִלְמַד מֵהֶם כָּל הַמִּדּוֹת הַטּוֹבוֹת הַחֲמוּדוֹת וְהַזַּכוֹת, וְהֵן מְזַכְּכוֹת הַנְּפָשׁוֹת לְהִתְיַפּוֹת מִשַּׁחְרוּרִיתָן. וְתִהְיֶה זְרִיז יוֹתֵר לְזָכְרָם, וְיִתְחַדֵּשׁ לְךָ כּוֹחַ עֶלְיוֹן אֲשֶׁר לֹא יָדַעְתּוֹ. וְחַיָּב אָדָם לַחְשֹׁב בְּכָל אֵלּוּ הַזִּכְרוֹנוֹת לְעוֹלָם, בְּכָל שָׁעָה וְהֶרֶף עַיִן. וְיִזָּהֵר לְזָכְרָם בְּכָל נְשִׁימוֹתָיו, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִפָּרְדוּ מִמֶּנּוּ הַמּוֹרָא וְהַפַּחַד וְהַבּשֶׁת מֵהָאֵל, הָרוֹאֶה אוֹתוֹ תָּמִיד בְּכָל עֵת. צֵא וּלְמַד מָה שֶּׁהִזְהִירָה הַתּוֹרָה לְמֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל, דִּכְתִיב (דברים יז יח-יט): "וְכָתַב לוֹ אֶת מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל סֵפֶר, מִלִּפְנֵי הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם... וְהָיְתָה עִמּוֹ, וְקָרָא בוֹ כָּל יְמֵי חַיָּיו"; וּכְתִיב (יהושע א ח): "לֹא יָמוּשׁ סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה מִפִּיךָ, וְהָגִיתָ בּוֹ יוֹמָם וָלָיְלָה"; וְאוֹמֵר (דברים ו ו-ט): "וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם, עַל לְבָבֶךָ. וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ וְדִבַּרְתָּ בָּם, בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ, וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ. וּקְשַׁרְתָּם לְאוֹת עַל יָדֶךָ, וְהָיוּ לְטֹטָפֹת בֵּין עֵינֶיךָ. וּכְתַבְתָּם..."; "וְהָיָה לָכֶם לְצִיצִית... לְמַעַן תִּזְכְּרוּ..." (במדבר טו לט-מ). וּלְפִי זֶה רָאוּי לְזָכֹר הָאֱלֹהִים בְּכָל רֶגַע. וּכְתִיב (קהלת ט ח): "בְּכָל עֵת יִהְיוּ בְגָדֶיךָ לְבָנִים".

רְאֵה מִדַּת הַזְּכִירָה הִיא חֲבִיבָה לִפְנֵי הַמָּקוֹם. כִּי בְּשָׁעָה שֶׁעָשׂוּ יִשְׂרָאֵל אֶת הָעֵגֶל וְנִתְחַיְּבוּ מִיתָה, וְאָמַר מֹשֶׁה (שמות ל"ב:י"ג) "זְכֹר לְאַבְרָהָם... (וַיֹּאמֶר יְיָ סָלַחְתִּי כִּדְבָרֶךָ...)". רְאֵה כִּי מִדַּת הַזְּכִירָה רְחָבָה מְאוֹד, כִּי בָּהּ יִזְכֹּר כָּל הַמִּדּוֹת הַטּוֹבוֹת, וְלוּלֵא הַזְּכִירָה הַהִיא שָׁכַח הַכֹּל וְיִהְיֶה נִשְׁאָר ריק מִכֹּל. לָכֵן יִתְחַזֵּק בְּזֹאת הַמִּדָּה, הַחֲזָקָה בְּכָל הַמִּדּוֹת. וְזֶה תַּקָּנָה גְּדוֹלָה לִקְנוֹת כָּל הַמִּדּוֹת: שֶׁיְּהֵא רָגִיל לַחֲזֹר זֶה הַסֵּפֶר, וְאָז יִזְכֹּר כָּל הַמִּדּוֹת וְיִשְׁמְרֵם; וּלְכָל הַפָּחוֹת יַחֲזֹר אוֹתוֹ פַּעַם אַחַת לְשָׁבוּעַ. וְסִימָנֵי כְּלָלוּת שֶׁל הַמִּדּוֹת הַכְּתוּבִים בְּסוֹף הַסֵּפֶר – יַחֲזֹר בְּכָל יוֹם פַּעֲמַיִם, וְיִבְדֹּק עַצְמוֹ תָּמִיד אִם קִצֵּר לְקַיֵּם הַמִּדּוֹת, עַד שֶׁיְּהֵא רָגִיל לִקַּח מִכָּל מִדָּה הַטּוֹב שֶׁבָּהּ.

וְדַע לְךָ שֶׁהַזְּכִירָה מֵבִיא לִידֵי עֲשִׂיָּה, כְּדִכְתִיב (במדבר טו לט): "וּזְכַרְתֶּם... וַעֲשִׂיתֶם" – לְכָךְ הִתְחַזֵּק מְאוֹד בְּמִדַּת הַזְּכִירָה. וְהִזָּהֵר לִזְכֹּר כָּל מִצְוָה וּמִצְוָה לְשֵׁם מִי שֶׁתַּעֲשֶׂנָּה, וּמִי הוּא בַּעַל מְלַאכְתְּךָ.

וְיִזָּהֵר אָדָם מְאוֹד שֶׁלֹּא יִזְכֹּר אִם חֲבֵרוֹ עָשָׂה לוֹ רָעָה, וְעַל זֶה נֶאֱמַר (ויקרא יט יח): "וְלֹא תִטֹּר"; אֶלָּא יִשְׁכַּח מִלִּבּוֹ כָּל שִׂנְאָה. וְאִם הוּא הֵרַע לַחֲבֵרוֹ – יִזְכֹּר, כְּדֵי שֶׁיִּתְקַן מָה שֶׁעָשָׂה לוֹ. וְאִם שָׁמַע דְּבָרִים בְּטֵלִים – לֹא יִזְכְּרֵם, אַף יִהְיֶה כְּנָפָה הַקּוֹלֶטֶת אֶת הַסֹּלֶת וּמוֹצִיאָה אֶת הַפְּסֹלֶת. אֲבָל לֹא יִהְיֶה כִּמְשַׁמֶּרֶת שֶׁקּוֹלֶטֶת אֶת הַשְּׁמָרִים וּמוֹצִיאָה אֶת הַיַּיִן.

עִנְיַן זְכִירַת הַתּוֹרָה נִבְאַר בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם בְּשַׁעַר הַתּוֹרָה.

## שער כ

### שַׁעַר הָעֶשְׂרִים – שַׁעַר הַשִּׂכְחָה

הַשִּׂכְחָה הִיא מִדָּה רָעָה מְאוֹד בְּעִנְיְנֵי הָעוֹלָם הַזֶּה וּבְעִנְיְנֵי הָעוֹלָם הַבָּא. וּמִי שֶׁהוּא שַׂכְחָן – יִכְתֹּב כָּל עִנְיָנִים שֶׁיֵּשׁ בֵּינוֹ וּבֵין חֲבֵרוֹ כְּדֵי שֶׁיִּזְכֹּר. אִם הוּא לוֹוֶה וּמַלְוֶה – יִכְתֹּב הַכֹּל; אֲפִלּוּ אִם לוֹוֶה פְּרוּטָה מֵחֲבֵרוֹ – יִכְתֹּב הַכֹּל, וְיִתֵּן לֵב שֶׁלֹּא יִשְׁכַּח. וְרָאוּי לְאָדָם שֶׁהוּא נִכְבָּד וְשַׂכְחָן שֶׁלֹּא יְהֵא לוֹוֶה מִבְּנֵי אָדָם, כִּי הֵם מִתְבַּיְּשִׁים לִשְׁאוֹל מִמֶּנּוּ, וְהוּא שׂוֹכֵחַ וְלֹא יִפְרַע, וְנִשָּׂא עָוֹנוֹ. וּמִי שֶׁיּוֹדֵעַ בְּעַצְמוֹ שֶׁהוּא שַׂכְחָן – יִזְהַר מְאוֹד לַחֲזֹר עִנְיָנָיו. מָשָׁל: כְּמוֹ שֶׁעֹשֶׂה מֶלֶךְ אֶחָד, שֶׁנָּתַן לְאֶחָד מֵעֲבָדָיו הַמְּשָׁרְתִים כְּתָב, וְאָמַר לוֹ: כְּשֶׁתִּרְאֶה שֶׁאֲנִי כּוֹעֵס – תְּנַהוּ לִי. וְהָיָה בַּכְּתָב כָּתוּב בְּזֶה הַלָּשׁוֹן: דַּע כִּי אֵינְךָ אֱלֹהִים, אֶלָּא אַתָּה גּוּף כָּלֶה, שֶׁיֹּאכַל קְצָתוֹ אֶת קְצָתוֹ, וְיָשׁוּב בְּקִרְבּוֹ לְרִמָּה וְתוֹלֵעָה. וְהָיָה לַמֶּלֶךְ עֶבֶד אֶחָד, שֶׁצִּוָּה שֶׁיַּעֲמֹד לְפָנָיו בְּעֵת שֶׁיְצַוֶּה לְהַכּוֹת בְּנֵי אָדָם בְּשׁוֹטִים שֶׁל אֵשׁ, וְהָיָה אוֹמֵר לוֹ כָּךְ לְהַכְנִיעַ אֶת לִבּוֹ.

מִזֶּה יִלְמַד כַּמָּה דְּבָרִים: אָדָם שֶׁהוּא שׂוֹכֵחַ – יַעֲשֶׂה לוֹ זִכָּרוֹנוֹת. וְצָרִיךְ גְּדֵרִים גְּדוֹלִים שֶׁלֹּא יִשְׁכַּח אֶת הַתּוֹרָה, כְּדִכְתִיב (דברים ד ט): "רַק הִשָּׁמֶר לְךָ וּשְׁמֹר נַפְשְׁךָ מְאֹד, פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ". וְצָרִיךְ לְזָהֵר שֶׁלֹּא יִשְׁכַּח מִדּוֹת הַטּוֹבוֹת.

אַךְ יִשְׁתַּמֵּשׁ בְּמִדַּת הַשִּׂכְחָה לִשְׁכֹּחַ הַמִּצְווֹת שֶׁעָשָׂה. כִּי אִם יִתֵּן לֵב לִזְכֹּר מִצְווֹתָיו וְתוֹרוֹתָיו, וְיִשְׁכַּח רָעוֹתָיו וְתַחְבּוּלוֹתָיו – אָז יִהְיֶה צַדִּיק בְּעֵינָיו וְלֹא יָשׁוּב. אַךְ יִזְכֹּר פְּשָׁעָיו, וְיִכְתְּבֵם עַל סֵפֶר וְיִקָּרֵאם כְּדֵי שֶׁיִּזְכֹּר הַכֹּל, וְיָשׁוּב מִכָּל אַחַת וְיִתְוַדֶּה עֲלֵיהֶם. אַךְ עַל מִצְוָה שֶׁעָשָׂה לֹא יָחוּשׁ לִזְכֹּר. לְעוֹלָם יְדַמֶּה בְּעֵינָיו כְּאִלּוּ הוּא רֵיק מִמִּצְווֹת וּמֵלֵא עֲבֵרוֹת. וְיִשְׁכַּח חַטֹּאת חֲבֵרוֹ וְיִמְחֹל לוֹ, וְיִשְׁכַּח מִלִּבּוֹ שִׂנְאָה וְקִנְאָה וְהִרְהוּרִים רָעִים. וּבְעֵת הַתְּפִלָּה יִשְׁכַּח מִלִּבּוֹ כָּל דָּבָר שֶׁבָּעוֹלָם, אַךְ יַעֲלֶה בְּמַחֲשַׁבְתּוֹ חֶסֶד הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וְיִדְבַּק בּוֹ בְּדִבֻּקוּת גְּדוֹלָה. וּכְשֶׁהוּא עוֹשֶׂה צָרָכָיו – יִשְׁכַּח מִלִּבּוֹ כָּל דִּבְרֵי תוֹרָה וְדִבְרֵי קְדֻשָּׁה, אַךְ יַחְשֹׁב בְּצָרְכֵי בֵּיתוֹ בְּאוֹתָהּ שָׁעָה. וְיַחֲשֹׁב שֶׁהוּא מָלֵא צוֹאָה, וּבָזֶה יַשְׁפִּיל לִבּוֹ. כְּלָלוֹ שֶׁל דָּבָר: לְכָל מִצְוָה וּמִצְוָה יַעֲשֶׂה מָה שֶּׁלֹּא יִשְׁכָּחֶנָּה, "כִּי נֵר מִצְוָה וְתוֹרָה אוֹר" (משלי ו כג).

## שער כא

### שַׁעַר הָעֶשְׂרִים וְאֶחָד – שַׁעַר הַשְׁתִּיקָה

הַשְׁתִּיקָה וְהַדְּבָרִים. אָמַר רַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל (אבות א יז): כָּל יָמַי גָּדַלְתִּי בֵּין הַחֲכָמִים, וְלֹא מָצָאתִי לַגּוּף טוֹב אֶלָּא שְׁתִיקָה. וְכֵן אָמַר שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם (משלי יז כח):

"גַּם אֱוִיל מַחֲרִישׁ – חָכָם יֵחָשֵׁב". וְאָמַר הֶחָכָם: כְּשֶׁאֲנִי מְדַבֵּר – הוּא מוֹשֵׁל בִּי, כִּי אִם אֲנִי מְדַבֵּר אֶל הָאָדָם דָּבָר שֶׁאֵינוֹ הָגוּן – אוֹתוֹ הַדִּבּוּר מוֹשֵׁל בִּי, וּמַצְרִיכֵנִי לְהַכָּנַע לְפָנָיו וּלְבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ מְחִילָה. וּכְשֶׁאֵינִי מְדַבֵּר – אֲנִי מוֹשֵׁל מִלְּאוֹמְרוֹ וּמִלְּהַסְתִּירוֹ. אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: שְׁנֵי דֵּיקוֹלוֹגִין [סניגורים] הֱיוּ עוֹמְדִים לִפְנֵי אַנְדְּרִינוֹס, וְהָיָה אֶחָד מְלַמֵּד עַל הַדִּבּוּר שֶׁהוּא יָפֶה, וְאֶחָד מְלַמֵּד עַל הַשְׁתִּיקָה שֶׁהִיא יָפָה. אָמַר הַמֶּלֶךְ לְאוֹתוֹ שֶׁהָיָה מְלַמֵּד עַל הַדִּבּוּר שֶׁהוּא יָפֶה: אֵיךְ אַתָּה אוֹמֵר? אָמַר לוֹ: מָרִי! אִלְמָלֵא הַדִּבּוּר אֵיךְ הַמְּלָכִים מִתְמַלְּכִים בְּעוֹלָם, וְאֵיךְ סְפִינוֹת פּוֹרְשׁוֹת לַיָּם, אֵיךְ הַמַּתִּים נִגְמָלִים חֶסֶד, אֵיךְ הַכַּלּוֹת מְשְׁתַּבְּחוֹת, אֵיךְ מַשָּׂא וּמַתָּן בָּעוֹלָם? מִיָּד אָמַר לוֹ הַמֶּלֶךְ אַנְדְּרִינוֹס: יָפֶה דִּבַּרְתָּ! אָמַר לוֹ לַמְלַמֵּד עַל הַשְׁתִּיקָה שֶׁהִיא יָפָה: אֵיךְ שִׁבַּחְתָּ אֶת הַשְׁתִּיקָה? מִיָּד בָּא לְדַבֵּר. בָּא אוֹתוֹ שֶׁהוּא מְלַמֵּד עַל הַדִּבּוּר שֶׁהוּא יָפֶה וּסְטָרוֹ. אָמַר לוֹ הַמֶּלֶךְ: לָמָּה סָטַרְתָּ אוֹתוֹ? אָמַר לוֹ: מוֹרִי! אֲנִי לִמַּדְתִּי מִשֶּׁלִּי עַל שֶׁלִּי, כִּי לִמַּדְתִּי מִן הַדִּבּוּר עַל הַדִּבּוּר. וְזֶה בָּא לְלַמֵּד מִשֶּׁלִּי עַל שֶׁלּוֹ! לָכֵן סָטַרְתִּי אוֹתוֹ. אָמַר לוֹ: לֹא כָּךְ אָמַר שְׁלֹמֹה! לֹא אָמַר שֶׁתִּהְיֶה יוֹשֵׁב וְשׁוֹתֵק כְּחֵרֵשׁ, אֶלָּא אָמַר (משלי י יט): "בְּרֹב דְּבָרִים לֹא יֶחְדַּל פָּשַׁע, וְחוֹשֵׂךְ שְׂפָתָיו מַשְׂכִּיל". פֵּרוּשׁ: הַחוֹשֵׂךְ וּמוֹנֵעַ מִלְּדַבֵּר בַּחֲבֵרוֹ. אֵין לְךָ גָּדוֹל מֵאַהֲרֹן וּמִרְיָם, שֶׁהַבְּאֵר עוֹלָה וּמַשְׁקָה בִּזְכוּת מִרְיָם עָלֶיהָ הַשָּׁלוֹם, וְעָנָנִי כָּבוֹד מַקִּיפִים לְיִשְׂרָאֵל בִּזְכוּת אַהֲרֹן; וְכֵיוָן שֶׁנִּתְנוּ רְשׁוּת לְפִיהֶם וְדִבְּרוּ בְּמשֶׁה – מִיָּד נִפְרְעוּ (במדבר יב).

וְעַל כַּמָּה עִנְיָנִים הַשְׁכִּינָה מִסְתַּלֶּקֶת מִיִּשְׂרָאֵל: מִשּׁוּם שְׁפִיכוּת דָּמִים, עֲבוֹדָה זָרָה, וְלָשׁוֹן הָרַע. מַעֲשֶׂה בְּרַבָּן גַּמְלִיאֵל שֶׁעָשָׂה סְעוּדָה, וְנָתַן לְעַבְדּוֹ לְשׁוֹנוֹת לְבַשֵּׁל. עָשָׂה מֵהֶן מְבֻשָּׁלִים, וְעָשָׂה קָשִׁים וְרַכִּים. הִכְנִיס לִפְנֵיהֶם הַקָּשִׁים, וְחָזַר וְנָתַן לִפְנֵיהֶם הָרַכִּים. קָרָא לְעַבְדּוֹ וְאָמַר לוֹ: מָה רָאִיתָ לַעֲשׂוֹת כָּךְ, מֵהֶם רַכִּים וּמֵהֶם קָשִׁים? אָמַר לוֹ: לְהוֹדִיעֲךָ שֶׁהַכֹּל מִן הַלָּשׁוֹן: אִם אָדָם רוֹצֶה – עוֹשֶׂה אוֹתוֹ רַךְ אוֹ קָשֶׁה.

אָמְרוּ לֶחָכָם: מַה הוּא זֶה שֶׁאַתָּה מַרְבֶּה בִּשְׁתִיקָה? אָמַר לָהֶם: הַדִּבּוּר מָצָאתִי נֶחֱלָק לְאַרְבָּעָה חֲלָקִים: אֶחָד – כֻּלּוֹ נֶזֶק, כְּגוֹן בְּנֵי אָדָם הָרְגִילִים לְקַלֵּל בְּנֵי אָדָם, וּלְדַבֵּר דִּבְרֵי נְבָלָה. הַשֵּׁנִי – נֶזֶק מִצַּד אֶחָד, כְּגוֹן שֶׁמְּשַׁבֵּחַ אֶחָד לְקַבֵּל מִמֶּנּוּ תּוֹעֶלֶת; וּבְאוֹתוֹ הַשֶּׁבַח שֶׁמְּשַׁבֵּחַ הוּא מַכְעִיס אֶת שׁוֹנְאוֹ, וְיַזִּיק לְמִי שֶׁמְּשַׁבֵּחַ לְשׁוֹנְאוֹ. הַשְּׁלִישִׁי – לֹא נֶזֶק וְלֹא תּוֹעֶלֶת, כְּגוֹן דְּבָרִים שֶׁל הֶבֶל: "אֵיךְ נִבְנֵית חוֹמָה פְּלוֹנִית", "וְכָךְ וְכָךְ הוֹצִיא עָלֶיהָ", וְסִפּוּרֵי מְלָכִים וְשָׂרִים. הָרְבִיעִי – כֻּלּוֹ תּוֹעֶלֶת, כְּגוֹן הַתּוֹרָה וּדְבָרִים שֶׁהֵם תְּלוּיִים בָּהּ. אֲבָל יֵשׁ חֲכָמֵי הַתּוֹרָה הַמְּחַלְּקִים אֶת הַדִּבּוּר עַל חֲמִשָּׁה חֲלָקִים: הָאֶחָד – מְצֻוֶּה. הַשֵּׁנִי – נִזְהָר מִמֶּנּוּ. הַשְּׁלִישִׁי – נִמְאָס. הָרְבִיעִי – נֶאֱהָב. הַחֲמִישִׁי – מֻתָּר. מְצֻוֶּה – הַיְנוּ לְדַבֵּר בְּדִבְרֵי תּוֹרָה וְיִרְאַת שָׁמַיִם. נִזְהָר מִמֶּנּוּ – כְּגוֹן עֲדוּת שֶׁקֶר, וְנִבְלוּת פֶּה, וּרְכִילוּת. נִמְאָס – שֶׁאֵין בּוֹ

לֹא עֲבֵרָה וְלֹא תוֹעֶלֶת, כְּרֹב סִפּוּרֵי הָעוֹלָם, כְּגוֹן לְדַבֵּר מִזֶּה שֶׁנַּעֲשָׂה כְּבָר, וּמִמִּנְהָג מְלָכִים, וְכַמָּה דְּבָרִים מֵעִנְיְנֵי הָעוֹלָם. נֶאֱהָב – הוּא הַדִּבּוּר שֶׁמְּשַׁבֵּחַ מַעֲשִׂים טוֹבִים וּמְגַנֶּה מַעֲשִׂים הָרָעִים. לְשַׁבֵּחַ מַעֲשֶׂה הַצַּדִּיקִים, כְּדֵי שֶׁיְּיטִיבוּ מִנְהֲגֵיהֶם בְּעֵינֵי בְּנֵי אָדָם וְיֵלְכוּ בְּדַרְכֵיהֶם; וּלְגַנּוֹת הָרָעִים, עַד שֶׁיִּתְגַּנּוּ וְיִמָּאֲסוּ בְּעֵינֵי בְּנֵי אָדָם וְיִמַּח זִכְרָם, וְיִתְרַחֲקוּ מֵהֶם וְלֹא יִתְנַהֲגוּ כְּמִנְהָגָם. הַמַּתְר – אֲכִילָה וּשְׁתִיָּה וּשְׂאָר צְרָכָיו; מִי שֶׁמְּמַעֵט דְּבָרָיו בְּעִנְיָן זֶה הוּא מְשֻׁבָּח. לְפִי דִּבְרֵי חֲכָמִים – רֹב דִּבְרֵי הָעוֹלָם אֵין בּוֹ צֹרֶךְ; מִלְּבַד דְּבָרִים שֶׁיֵּשׁ אִסּוּר גָּדוֹל לְדַבֵּר בָּהֶם, כְּגוֹן לֵיצָנוּת, חֲנִיפוּת וְשֶׁקֶר, וּמְסַפֵּר לָשׁוֹן הָרַע. וְעַל אֵלּוּ הָאַרְבָּעָה יֵשׁ לִכְתֹּב שַׁעַר לְכָל אֶחָד בִּפְנֵי עַצְמוֹ לְקַמָּן.

בְּכַמָּה מְקוֹמוֹת טוֹבָה שְׁתִיקָה. כְּגוֹן אָדָם שֶׁפּוֹגֵעַ בּוֹ מִדַּת הַדִּין, כְּגוֹן שֶׁעָשָׂה אַהֲרֹן, שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא י ג): "וַיִּדֹּם אַהֲרֹן". וְאִם שָׁמַע בְּנֵי אָדָם שֶׁמְּחָרְפִים אוֹתוֹ – יִשְׁתֹּק. וְזֹאת הִיא הַמַּעֲלָה הַגְּדוֹלָה: לִשְׁתֹּק לַמְּחָרְפִים. וְגַם יַרְגִּיל אָדָם עַצְמוֹ לִשְׁתֹּק בְּבֵית הַכִּסֵּא, וְזֶהוּ צְנִיעוּתוֹ. וְזֶה צָרִיךְ זְרִיזוּת גְּדוֹלָה: לִשְׁתֹּק בְּבֵית הַכְּנֶסֶת, וּלְהַמְנַע מִלְּדַבֵּר אֲפִלּוּ בְּדִבְרֵי תוֹרָה, וְקַל וָחֹמֶר לִשְׁאָר דְּבָרִים, וְהַכֹּל כְּדֵי שֶׁיּוּכַל לְכַוֵּן לִבּוֹ לַתְּפִלָּה. וְאִם הוּא יוֹשֵׁב בֵּין הַחֲכָמִים – יִשְׁתֹּק וְיִשְׁמַע דִּבְרֵיהֶם; כִּי כְּשֶׁהוּא שׁוֹתֵק – שׁוֹמֵעַ מָה שֶּׁלֹּא יָדַע, וּכְשֶׁהוּא מְדַבֵּר – אֵינוֹ מוֹסִיף יְדִיעָה. אַךְ אִם הוּא מְסֻפָּק בְּדִבְרֵי הַחֲכָמִים – יִשְׁאַל מֵהֶם, כִּי זֹאת הַשְׁתִיקָה רָעָה הִיא מְאוֹד. שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם אָמַר (קהלת ג ז): "עֵת לַחֲשׁוֹת וְעֵת לְדַבֵּר" – פְּעָמִים שֶׁהַדִּבּוּר טוֹב, וּפְעָמִים שֶׁהַשְׁתִיקָה טוֹבָה. וְאָמַר הֶחָכָם: כְּשֶׁלֹּא תִּמְצָא אָדָם שֶׁמְּלַמֶּדְךָ מוּסָר – הַדְבֵּק בַּשְׁתִיקָה, פֶּן תְּדַבֵּר שְׁטוּת. וּבָעֲבוּר שֶׁהַלָּשׁוֹן קַלָּה מְאוֹד – צָרִיךְ לִזָּהֵר מְאוֹד לְהַכְבִּיד הַלָּשׁוֹן, לִשְׁמֹר אוֹתוֹ שֶׁלֹּא תְּדַבֵּר. רֹב דְּבָרִים – כַּמַּשָּׂא הַכָּבֵד. וּכְבֵדוּת שֶׁל רֹב דְּבָרִים – יוֹתֵר מִכְּבֵדוּת שֶׁל רֹב שְׁתִיקָה. וְאִם שָׁמַע שֶׁחֲבֵרוֹ מְדַבֵּר – יִשְׁתֹּק עַד שֶׁיְּסַיֵּם דְּבָרָיו, כִּי "מֵשִׁיב דָּבָר בְּטֶרֶם יִשְׁמָע, אִוֶּלֶת הִיא לוֹ וּכְלִמָּה" (משלי יח יג).

מִי שֶׁהוּא רָגִיל בִּשְׁתִיקָה, נִצּוֹל מִכַּמָּה עֲבֵרוֹת: מֵחֲנִיפוּת, וּמִלֵּיצָנוּת, מִלָּשׁוֹן הָרַע, מִשְּׁקָרִים וְגִדּוּפִים. כִּי כְּשֶׁאָדָם מְחֻרָּף וּמְגֻדָּף אוֹתוֹ, אִם יַעֲנֶה לוֹ – יוֹסִיף לְדַבֵּר לוֹ כְּפָלַיִם. וְכֵן אָמַר הֶחָכָם: אֲנִי שׁוֹמֵעַ דִּבָּר הָרַע, וַאֲנִי שׁוֹתֵק. אָמְרוּ לוֹ: וְלָמָּה? אָמַר לָהֶם: אִם אָשִׁיב וְאֶעֱנֶה לָהֶם לְמְחָרְפַי, אֲנִי יָרֵא שֶׁאֶשְׁמַע חֵרוּפִים אֲחֵרִים יוֹתֵר קָשִׁים מִן הָרִאשׁוֹנִים. וְאָמַר: כְּשֶׁהַכְּסִיל חוֹלֵק עִם הֶחָכָם, וְהֶחָכָם שׁוֹתֵק – תְּשׁוּבָה גְּדוֹלָה הִיא לַכְּסִיל, שֶׁהַכְּסִיל מִצְטַעֵר בְּשִׁתִיקַת הֶחָכָם יוֹתֵר מִשֶּׁאִם הָיָה מֵשִׁיב לוֹ. וְעַל זֶה נֶאֱמַר (משלי כו ד): "אַל תַּעַן כְּסִיל כְּאִוַּלְתּוֹ".

וְעוֹד: אָדָם יָכוֹל לְגַלּוֹת לוֹ סוֹדוֹת, כֵּיוָן שֶׁאֵינוֹ רָגִיל בְּרֹב דְּבָרִים – לֹא יְגַלֶּה. וְעוֹד, שֶׁאֵינוֹ רָגִיל בִּרְכִילוּת. וְעַל זֶה נֶאֱמַר (משלי יח כא): "מָוֶת וְחַיִּים בְּיַד לָשׁוֹן". כִּי אָדָם עוֹשֶׂה בִּלְשׁוֹנוֹ

יוֹתֵר מִמָּה שֶׁעוֹשֶׂה בְּחַרְבּוֹ: כִּי אָדָם עוֹמֵד כָּאן וּמוֹסֵר אֶת חֲבֵרוֹ הָרָחוֹק מִמֶּנּוּ לְמִיתָה, אֲבָל הַחֶרֶב אֵינוֹ מֵמִית אֶלָּא בְּסָמוּךְ. לְכָךְ נִבְרְאוּ בָאָדָם שְׁתֵּי עֵינַיִם, וּשְׁתֵּי אָזְנַיִם, וּשְׁתֵּי נְחִירַיִם, וּפֶה אֶחָד: לוֹמַר שֶׁיִּמְעַט בְּדִבּוּרוֹ. הַשְׂתִּיקָה יָפָה לַחֲכָמִים, קַל וָחוֹמֶר לַטִּפְּשִׁים. סְיָג לַחָכְמָה – שְׁתִיקָה (אבות ג יג). סַמָּא דְּכוֹלָּא – מַשְׁתּוֹקָא (מגילה יח א).

וְלִפְעָמִים שֶׁהַשְׁתִּיקָה רָעָה, כְּדִכְתִיב (משלי כו ה): "עֲנֵה כְסִיל כְּאִוַּלְתּוֹ, פֶּן יִהְיֶה חָכָם בְּעֵינָיו". בְּדִבְרֵי תוֹרָה: אִם רוֹאֶה שֶׁהַכְּסִילִים מְלַגְלְגִים עַל דִּבְרֵי חֲכָמִים – יַעֲנֵם לַהֲשִׁיבָם מִטָּעוּתָם, שֶׁלֹּא יִהְיוּ חֲכָמִים בְּעֵינֵיהֶם. אִם רוֹאֶה אָדָם עוֹבֵר עֲבֵרָה – יִמְחֶה בְּיָדוֹ וְיוֹכִיחֵהוּ. וּכְבָר אָמַר שְׁלֹמֹה (משלי טו א): "מַעֲנֶה רַךְ – יָשִׁיב חֵמָה"; "וְלָשׁוֹן רַכָּה תִּשְׁבָּר גֶּרֶם" (שם כה טו). לָכֵן יַרְגִּיל אָדָם שֶׁיְּהֵא לוֹ דְּבָרִים רַכִּים, וְלֹא יִהְיֶה רָגִיל בִּדְבָרִים קָשִׁים. וְהִזָּהֵר בִּלְשׁוֹנְךָ שֶׁתִּשְׁמֹר אוֹתוֹ כְּאִישׁוֹן בַּת עַיִן, כִּי "פִּי כְסִיל מְחִתָּה לוֹ, וּשְׂפָתָיו מוֹקֵשׁ נַפְשׁוֹ" (שם יח ז); וּכְתִיב (שם כא כג): "שׁוֹמֵר פִּיו וּלְשׁוֹנוֹ, שׁוֹמֵר מִצָּרוֹת נַפְשׁוֹ"; וְנֶאֱמַר (איוב יג ה): "מִי יִתֵּן הַחָרֵשׁ תַּחֲרִישׁוּן, וּתְהִי לָכֶם לְחָכְמָה". וְאִם תֵּשֵׁב בִּתְבוּנָה, טוֹב שֶׁיֹּאמְרוּ לְךָ "דַּבֵּר! מָה אַתָּה שׁוֹתֵק כָּל־כָּךְ?" מִמָּה שֶׁתִּהְיֶה מְדַבֵּר וְיִהְיוּ דְּבָרֶיךָ לָהֶם לְמַשָּׂא, וְיֹאמְרוּ לְךָ "שְׁתוֹק!"

וְיִזָּהֵר שֶׁלֹּא לְבַיֵּשׁ אָדָם וְלֹא יְצַטַּעֵר בִּדְבָרָיו. אִם יוֹשֵׁב אֵצֶל אָדָם שֶׁיֵּשׁ מוּם בְּגוּפוֹ שֶׁהוּא מִתְבַּיֵּשׁ מִמֶּנּוּ, אוֹ שֶׁיֵּשׁ מוּם בְּבָנָיו אוֹ בְּאִשְׁתּוֹ שֶׁהוּא מִתְבַּיֵּשׁ בּוֹ, אוֹ שֶׁיֵּשׁ פֶּגֶם בְּמִשְׁפַּחְתּוֹ – יִזָּהֵר שֶׁלֹּא יְדַבֵּר עַל אוֹתוֹ מוּם אוֹ בְּאוֹתוֹ פֶּגֶם, אֲפִלּוּ אִם אֵינוֹ מְדַבֵּר עָלָיו אֶלָּא מְדַבֵּר בְּאִישׁ אַחֵר שֶׁיֵּשׁ בּוֹ פֶּגֶם זֶה, כִּי הוּא סָבוּר לְעוֹלָם שֶׁמְּדַבֵּר עָלָיו וְיִתְבַּיֵּשׁ.

אִם אָדָם עוֹשֶׂה דָּבָר שֶׁל גְּנַאי, וְחָזַר בּוֹ וְעָשָׂה תְּשׁוּבָה – יִהְיֶה נִזְהָר שֶׁלֹּא יְדַבֵּר בְּאוֹתוֹ מַעֲשֶׂה לְפָנָיו, וְלֹא יֹאמַר לוֹ אֲפִלּוּ דֶּרֶךְ שְׂחוֹק: "אֵיךְ עָשִׂיתָ כָּךְ, וְלֹא נִזְהַרְתָּ מִמֶּנּוּ, כִּי הָיָה לְךָ לַעֲשׂוֹת בְּעִנְיָן אַחֵר!" אוֹ אִם אָדָם אוֹמֵר לְךָ דָּבָר שֶׁיְּדַעְתָּ כְּבָר – שְׁתוֹק עַד שֶׁיִּגְמֹר הַדָּבָר, כִּי אוּלַי יְחַדֵּשׁ לְךָ בּוֹ דָּבָר שֶׁלֹּא יָדַעְתָּ מִתְּחִלָּה; גַּם יֵשׁ לוֹ הֶנָּאָה שֶׁיֹּאמַר לְךָ דָּבָר. וַאֲפִלּוּ אִם יָדַעְתָּ שֶׁלֹּא יְחַדֵּשׁ לְךָ – תִּשְׁתֹּק עַד שֶׁיִּגְמֹר.

שְׁנַיִם שֶׁהָיוּ לָהֶם מְרִיבָה זֶה עִם זֶה, וְאַחַר כָּךְ נִתְפַּיְּסוּ יַחַד – אֵין לְשׁוּם אֶחָד מֵהֶם לְדַבֵּר וְלוֹמַר: "אַתָּה עָשִׂיתָ לִי כָּךְ וְכָךְ, וְלָכֵן עָשִׂיתִי לְךָ כָּךְ וְכָךְ", אֲפִלּוּ אֵין דַּעְתּוֹ לַחֲזֹר לְמַחֲלֹקֶת. כִּי מִתּוֹךְ כָּךְ שֶׁיֹּאמַר לוֹ: "אַתָּה עָשִׂיתָ לִי כָּךְ" – אָז יָשִׁיב לוֹ חֲבֵרוֹ: "אַדְרַבָּה, הִפְשַׁעְתָּ הָיִתָה שֶׁלְּךָ", וּמִתּוֹךְ כָּךְ יְעוֹרְרוּ הַמְּרִיבָה פַּעַם אַחֶרֶת. וַאֲפִלּוּ אִם לֹא תִּתְעוֹרֵר הַמְּרִיבָה – יְבַיְּשֶׁהוּ שֶׁפָּשַׁע.

יֵשׁ יוֹשֵׁב לִפְנֵי חָכָם וְשׁוֹתֵק וְיֵשׁ לוֹ שָׂכָר, כְּגוֹן שֶׁיִּכָּוֵן לִשְׁמֹעַ. וְיֵשׁ שׁוֹתֵק וְיֵשׁ לוֹ עֲבֵרָה, כְּגוֹן שֶׁיַּחְשֹׁב: "מָה אֲדַבֵּר לְפָנָיו, כֵּיוָן שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ לְהָשִׁיב לִי כָּרָאוּי? הֲלוֹא אֵינוֹ יוֹדֵעַ כְּנֶגְדִּי

כְּלוּם." וְיִזָּהֵר מְאוֹד בְּמָה שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (אבות ה ז): שִׁבְעָה דְּבָרִים בַּגֹּלֶם, וְשִׁבְעָה בֶּחָכָם: חָכָם אֵינוֹ מְדַבֵּר בִּפְנֵי מִי שֶׁגָּדוֹל מִמֶּנּוּ בְּחָכְמָה וּבְמִנְיָן, וְאֵינוֹ נִכְנָס לְתוֹךְ דִּבְרֵי חֲבֵרוֹ, וְאֵינוֹ נִבְהָל לְהָשִׁיב, שׁוֹאֵל כָּעִנְיָן וּמֵשִׁיב כַּהֲלָכָה, וְאוֹמֵר עַל רִאשׁוֹן רִאשׁוֹן וְעַל אַחֲרוֹן אַחֲרוֹן, וְעַל מָה שֶׁלֹּא שָׁמַע – אוֹמֵר "לֹא שָׁמַעְתִּי", וּמוֹדֶה עַל הָאֱמֶת. וְחִלּוּפֵיהֶם בַּגֹּלֶם.

אָמַר הֶחָכָם: מִי שֶׁמְּדַבֵּר בְּחָכְמָה וּבְהַשְׂכֵּל – כְּמֶלַח בַּתַּבְשִׁיל. וְיֵשׁ חֵן לְדִבְרֵי הַנְּבוֹנִים כְּנֹפֶךְ בְּמִשְׁבְּצוֹת זָהָב. "חָכְמַת הַמִּסְכֵּן בְּזוּיָה, וּדְבָרָיו אֵינָם נִשְׁמָעִים" (קהלת ט טז) – יֵלֵךְ אֵצֶל אָדָם שֶׁדְּבָרָיו נִשְׁמָעִים, וְיָשִׂים דְּבָרָיו בְּפִיו כְּדֵי לְהַשְׁמִיעָם. אֲבָל הוּא יִשְׁתֹּק.

כְּלָלוֹ שֶׁל דָּבָר: הָאָדָם הָעוֹשֶׂה דָּלֶת לְפִתְחוֹ, יֵשׁ לוֹ עֵת לִפְתֹּחַ וְעֵת לִסְגֹּר – כָּךְ יִסְגֹּר דַּלְתֵי פִּיו בְּשִׁתֵּי דְּלָתוֹת: הַשְּׂפָתַיִם וְהַשִּׁנַּיִם. וְהִזָּהֵר מְאוֹד לִפְתֹּחַ פִּיךָ, וּשְׁמֹר לְשׁוֹנְךָ, כְּמוֹ שֶׁתִּשְׁמֹר כֶּסֶף וְזָהָב וּמַרְגָּלִיּוֹת בְּחַדְרֵךְ וּבְתוֹךְ תֵּבוֹתֶיךָ, וְתַעֲשֶׂה מִסְגֶּרֶת לַמִּסְגֶּרֶת. כָּךְ תַּעֲשֶׂה לְפִיךָ. רְאֵה אֵיךְ הָיוּ הָרִאשׁוֹנִים נִזְהָרִים מִשִּׂיחָה בְּטֵלָה כָּל יְמֵיהֶם. וּבְזֶה הָעִנְיָן תַּקָּנָה גְּדוֹלָה לְהִתְפַּלֵּל בְּכַוָּנָה, כִּי רֹב בִּטּוּל הַכַּוָּנָה בַּתְּפִלָּה בָּא מִדְּבָרִים בְּטֵלִים הַקְּבוּעִים בְּלִבּוֹ. גַּם הַשְׁתִּיקָה הִיא גָּדֵר גָּדוֹל לְיִרְאַת שָׁמַיִם, כִּי אִי אֶפְשָׁר לִהְיוֹת יִרְאַת שָׁמַיִם בְּלֵב הַמַּרְבֶּה דְּבָרִים.

עַתָּה יֵשׁ לְפָרֵשׁ לְךָ אַרְבָּעָה שְׁעָרִים עַל אַרְבַּע כִּתּוֹת שֶׁאֵינָן מְקַבְּלוֹת פְּנֵי הַשְׁכִינָה (סוטה מב א): כַּת לֵצָנִים, דִּכְתִיב (הושע ז ה): "מָשַׁךְ יָדוֹ אֶת לֹצְצִים"; כַּת דּוֹבְרֵי שֶׁקֶר, דִּכְתִיב (תהלים קא ז): "דֹּבֵר שְׁקָרִים לֹא יִכּוֹן לְנֶגֶד עֵינָי"; כַּת חֲנֵפִים, דִּכְתִיב (איוב יג טז): "כִּי לֹא לְפָנָיו חָנֵף יָבוֹא"; כַּת מְסַפְּרֵי לָשׁוֹן הָרָע, דִּכְתִיב (תהלים ה ה): "כִּי לֹא אֵל חָפֵץ רֶשַׁע אָתָּה, לֹא יְגֻרְךָ רָע". וְעַתָּה יֵשׁ לְהַשְׁכִּילְךָ עִסְקֵיהֶם וּלְחַלֵּק חֶלְקֵיהֶם, כִּי יֵשׁ תּוֹעֶלֶת הַרְבֵּה לְהָבִין הָעִנְיָן עַל בֵּרְיוֹ.

הַלֵּיצָנוּת נֶחֱלֶקֶת לַחֲמִשָּׁה חֲלָקִים: הָאֶחָד – אִישׁ הַנּוֹתֵן דֹּפִי בִּבְנֵי אָדָם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים נ כ): "תֵּשֵׁב, בְּאָחִיךָ תְּדַבֵּר, בְּבֶן אִמְּךָ תִּתֵּן דֹּפִי". וּמִי שֶׁעוֹשֶׂה כֵּן נִקְרָא "לֵץ", דִּכְתִיב (משלי כא כד): "זֵד יָהִיר לֵץ שְׁמוֹ, עוֹשֶׂה בְּעֶבְרַת זָדוֹן". פֵּרוּשׁ הַפָּסוּק כָּךְ הוּא: "זֵד יָהִיר לֵץ" – הַלָּצוֹן יֵשׁ בּוֹ שְׁתֵּי מִדּוֹת רָעוֹת: הָאַחַת שֶׁהוּא זָד וְעוֹשֶׂה הָעֲבֵרָה בְּזָדוֹן, שֶׁהוּא מַזִּיד עַל חֲבֵרוֹ בְּדָבָר שֶׁאֵין לוֹ בּוֹ רֶוַח עוֹשֶׂה נֶזֶק וְהֶפְסֵד גָּדוֹל לַחֲבֵרוֹ. כִּי כְּשֶׁהוּא נוֹתֵן דֹּפִי וּמַבְאִישׁ רֵיחוֹ בְּעֵינֵי בְּנֵי אָדָם וּמַשְׁנִיאוֹ – זֶהוּ תַּכְלִית הַזָּדוֹן יוֹתֵר מִן הַגּוֹזֵל וְגוֹנֵב. כִּי כְּשֶׁהוּא גּוֹנֵב אוֹ גּוֹזֵל אֵינוֹ בְּזָדוֹן הַלֵּב, כִּי אִם לְהַנָּאָתוֹ הוּא כְּדֵי לְהַרְבּוֹת לוֹ הוֹן; אֲבָל הַנּוֹתֵן דֹּפִי בִּבְנֵי אָדָם אֵין לוֹ רֶוַח, וְהוּא גְּרִיעוּת הַלֵּב. וְגַם הַלֵּץ הוּא יָהִיר, בַּעַל גַּאֲוָה, וּלְכָךְ הוּא נוֹתֵן דֹּפִי בִּבְנֵי־אָדָם. אֲבָל הֶחָכָם עָנָיו וְשָׁפָל הוּא מַכִּיר מוּמוֹ לְעַצְמוֹ, וּמִתּוֹךְ כָּךְ לֹא

יִתְלוֹצֵץ בִּבְנֵי אָדָם לִתֵּן בָּהֶם דִּפְי, כְּדַרְכֵי הַלֵּיצָנִים הַיּוֹשְׁבִים וְאוֹמְרִים "פְּלוֹנִי עָשָׂה כָּךְ וְכָךְ" וּמִתְלוֹצְצִים בּוֹ.

הַשֵּׁנִי – שֶׁלּוֹעֵג עַל דִּבְרֵי בְּנֵי אָדָם עֲבוּר שֶׁהוּא בּוֹזֶה לָהֶם מֵחֲמַת שֶׁלֹּא הִצְלִיחוּ גַּם הֵם בְּמָמוֹן וּבְכָבוֹד; וְלוֹעֵג בָּעֲנִיִּים, לֹא שֶׁיִּתֵּן בָּהֶם מוּם אֶלָּא הֵם נִבְזִים בְּעֵינָיו. וְזֶה הָעִנְיָן בָּא מֵחֲמַת הַגַּאֲוָה. אוֹ לִפְעָמִים בָּא מֵחֲמַת שַׁלְוָה וְרֹב תַּעֲנוּג, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קכג ד): "רַבַּת שָׂבְעָה לָהּ נַפְשֵׁנוּ הַלַּעַג הַשַּׁאֲנַנִּים". וְזֶה רְאָיָה שֶׁאוֹתָם שַׁאֲנַנִּים הֵם לוֹעֲגִים, וּפְעָמִים בְּרוֹב שַׁלְוָתָם לוֹעֲגִים בַּצַּדִּיקִים, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו כ ז): "כֻּלֹּה לְעֹג לִי". וְנֶאֱמַר (משלי יז ה): "לֹעֵג לָרָשׁ – חֵרֵף עֹשֵׂהוּ", פֵּרוּשׁ: מִי שֶׁלּוֹעֵג לָרָשׁ עֲבוּר שֶׁהוּא רָשׁ, וְנִרְאֶה בְּעֵינָיו מָה שֶׁהוּא רָשׁ הוּא מֵחֲמַת חֶסְרוֹן חָכְמָתוֹ, וּמָה שֶׁהוּא עָשִׁיר הוּא מֵחֲמַת חָכְמָתוֹ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ח יז): "כֹּחִי וְעֹצֶם יָדִי עָשָׂה לִי אֶת הַחַיִל הַזֶּה". וְזֶה הָאִישׁ הַלּוֹעֵג הוּא מְחָרֵף הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, כִּי [הלוא הרש] הוּא מַעֲשֵׂה הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, כְּדִכְתִיב (משלי כב ב): "עָשִׁיר וָרָשׁ נִפְגָּשׁוּ, עֹשֵׂה כֻלָּם יְיָ" – הֲרֵי הוּא עוֹשֶׂה לֵיצָנוּת עַל מַעֲשֵׂה הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ.

הַשְּׁלִישִׁי – יֵשׁ לוֹעֵג לִדְבָרִים וְאֵין דַּעְתּוֹ לְהַבְזוֹת בַּעֲלֵיהֶם, אַךְ מַרְחִיק פְּעֻלּוֹת שֶׁיֵּשׁ תִּקְוָה וְאַחֲרִית לִפְעֻלָּתָם. וְהַלֵּץ הַזֶּה הוּא חָכָם בְּעֵינָיו, וְכָל מַעֲשֶׂה שֶׁהוּא לֹא הִתְחִיל נִרְאֶה לוֹ שְׁטוּת וְלוֹעֵג עָלָיו. וּפְעָמִים תְּבִיאֵהוּ הַמִּדָּה הַזֹּאת לִידֵי מִינוּת לְהַלְעִיג עַל הַמִּצְוֹות, דִּכְתִיב (תהלים קיט נא): "זֵדִים הֱלִיצֻנִי עַד מְאֹד, מִתּוֹרָתְךָ לֹא נָטִיתִי". וְזֶה הַלּוֹעֵג אֵינוֹ מְקַבֵּל תּוֹכָחָה, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ט ח): "אַל תּוֹכַח לֵץ פֶּן יִשְׂנָאֶךָּ"; וְאוֹמֵר (שם פסוק ז): "יוֹסֵר לֵץ – לוֹקֵחַ לוֹ קָלוֹן". וַעֲבוּר שֶׁהוּא חָכָם בְּעֵינָיו – מִתְלוֹצֵץ בִּפְעֻלַּת אָדָם אַחֵר. וְהִיא הַמִּדָּה שֶׁאֵין לָהּ תִּקְוָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שם כו יב): "רָאִיתָ אִישׁ חָכָם בְּעֵינָיו – תִּקְוָה לִכְסִיל מִמֶּנּוּ".

הָרְבִיעִי – הַקּוֹבֵעַ עַצְמוֹ תָּמִיד לְשִׂיחָה בְּטֵלָה וְלִדְבָרִים בְּטֵלִים, כְּמוֹ יוֹשְׁבֵי קְרָנוֹת. וְהֵם מְחַפְּשִׂים בְּכָל יְכָלְתָּם לִמְצוֹא לֵיצָנוּת, כִּי אֵין לָהֶם מְלָאכָה אַחֶרֶת, כִּי אִם שֶׁיּוֹשְׁבִים וְלוֹעֲגִים בִּבְנֵי אָדָם וּמִתְלוֹצְצִים בְּמַעֲשֵׂיהֶם. וּשְׁתֵּי רָעוֹת יֵשׁ בַּדָּבָר: אַחַת שֶׁכָּל הַמַּרְבֶּה דְּבָרִים מֵבִיא חֵטְא. הַשֵּׁנִית שֶׁמְּבַטֵּל מִדִּבְרֵי תוֹרָה. וְיֵשׁ בַּדָּבָר הַזֶּה דַּרְכֵי מָוֶת, כִּי לֹא שָׂם אֶל לִבּוֹ כִּי בָּעֵת הַזֹּאת שֶׁהוּא יוֹשֵׁב וּמִתְלוֹצֵץ – הָיָה יָכוֹל לִלְמֹד אוֹ לַעֲשׂוֹת מִצְוָה, לִקְנוֹת חַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא.

הַחֲמִישִׁי – הַמִּתְלוֹצֵץ עַל מַעֲשֶׂה וְעַל דְּבָרִים, לֹא מֵחֲמַת שֶׁהוּא בָּז לְאוֹתוֹ מַעֲשֶׂה שֶׁהוּא מִתְלוֹצֵץ, אֶלָּא הוּא לוֹעֵג כְּדֶרֶךְ הַמְשַׂחֲקִים דֶּרֶךְ שְׂחוֹק. וּפְעָמִים שֶׁגּוֹרֵם לָזֶה מִשְׁתֶּה הַיַּיִן, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כ א): "לֵץ הַיַּיִן הֹמֶה שֵׁכָר".

וְדַע, כִּי לֹא יִהְיֶה מִנְהָג לֵיצָנוּת קָבוּעַ בְּאָדָם עַד שֶׁהוּא פּוֹרֵק עֹל שָׁמַיִם מֵעָלָיו. עַל כֵּן יְקַבֵּל עָלָיו עֹנֶשׁ לָתֵת עָלָיו יִסּוּרִים, מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו כח כב): "וְעַתָּה

אַל תִּתְלוֹצְצוּ, פֶּן יֶחְזְקוּ מוֹסְרֵיכֶם". וְהַחֲכָמִים הָיוּ מַזְהִירִים לְתַלְמִידֵיהֶם שֶׁלֹּא לְהִתְלוֹצֵץ אֲפִלּוּ דֶּרֶךְ מִקְרֶה וַעֲרָאי (עבודה זרה יח ב). וְעַל זֶה הֻצְרְכוּ לְהַזְהִיר תַּלְמִידֵיהֶם, כִּי רַבִּים נִכְשָׁלִים בְּלֵיצָנוּת עַל דֶּרֶךְ מִקְרֶה. הַמִּתְלוֹצֵץ עַל עוֹשֵׂי מִצְווֹת – זֶה הַדָּבָר נוֹטֶה לְמִינוּת; שֶׁאֵינוֹ מַאֲמִין בַּמִּצְווֹת. וַהֲרֵי זֶה כְּמִי שֶׁמִּתְלוֹצֵץ עַל מִצְוַת הַמֶּלֶךְ – כְּלוּם חַיִּים יֵשׁ לוֹ?! וְעוֹד: זֶה הַמִּתְלוֹצֵץ מַחֲטִיא גַּם אֲחֵרִים שֶׁלֹּא יַעֲשׂוּ הַמִּצְווֹת, כִּי אוֹתוֹ שֶׁעוֹשֶׂה הַמִּצְוָה יְהֵא נִרְפֶּה מִן הַמִּצְוָה, וְגַם אֲחֵרִים לֹא יַעֲשׂוּ הַמִּצְוָה כִּי הֵם יְרֵאִים מִן הַלֵּיצָנִים. אֲבָל בַּעֲבוֹדָה זָרָה יָכוֹל לְהִתְלוֹצֵץ (סנהדרין סג ב). וְיָכוֹל לְהִתְלוֹצֵץ בְּעוֹשֵׂי עֲבֵרוֹת כְּדֵי לְמוֹנְעָם מִן הָעֲבֵרָה; וְגַם אֲחֵרִים לֹא יַעֲשׂוּ עֲבֵרוֹת כְּשֶׁמִּתְלוֹצְצִים עֲלֵיהֶם.

## שער כב

### שַׁעַר הָעָשְׂרִים וּשְׁנַיִם – שַׁעַר הַשֶּׁקֶר

הַשֶּׁקֶר. דַּע כִּי כַּאֲשֶׁר יִשְׁקֹל הָאָדָם כֶּסֶף וְזָהָב בְּמֹאזְנַיִם, וּמַבְחִין בֵּין קַל לְכָבֵד – כָּךְ יִשְׁקֹל הָאָדָם הֶחָכָם בְּמֹאזְנַיִם לְהָבִין הַשֶּׁקֶר וְהָאֱמֶת. וְיֵשׁ חִלּוּק בֵּין שֶׁקֶר לְשֶׁקֶר. כֵּיצַד? הָאוֹמֵר עַל הָעֵץ שֶׁהוּא זָהָב – אוֹתוֹ שֶׁקֶר יָדוּעַ הוּא. הָאוֹמֵר עַל נְחֹשֶׁת קַלָּל שֶׁהוּא זָהָב – אוֹתוֹ שֶׁקֶר צָרִיךְ הַבְחָנָה, כִּי יֵשׁ לִשְׁנֵיהֶם דְּמוּת אֶחָד, וְיֵשׁ זְיָפָנִים הָעוֹשִׂים דְּמוּת הַנְּחֹשֶׁת כְּדְמוּת הַזָּהָב; וְאֵז אֲפִלּוּ הַבְּקִיאִים אֵינָם יְכוֹלִים לְהַבְחִין כִּי אִם בְּקֹשִׁי גָּדוֹל. כָּךְ עִנְיַן הַמַּחֲשָׁבָה: יֵשׁ מְפֻלְפָּל וְעוֹשֶׂה סְבָרוֹת לְקַיֵּם הַשֶּׁקֶר, עַד שֶׁנִּרְאֶה שֶׁהוּא אֱמֶת. אֲבָל הֶחָכָם מֵבִין כָּל אֶחָד לְהַבְדִּיל בֵּין הַשֶּׁקֶר וּבֵין הָאֱמֶת. וְזֶה דָּבָר יָדוּעַ לַכֹּל, שֶׁהַשֶּׁקֶר וְהָאֱמֶת תְּכוּפִים בְּלֵב אֶחָד. יֵשׁ אָדָם מְזַיֵּף, אֲפִלּוּ שֶׁיּוֹדֵעַ בְּוַדַּאי שֶׁהַדָּבָר שֶׁקֶר – הוּא נִמְשָׁךְ אַחֲרָיו. כָּל שֶׁכֵּן כְּשֶׁיֵּשׁ רְאָיוֹת לִצְדָדִים לַשֶּׁקֶר, שֶׁדּוֹמֶה לִהְיוֹת אֱמֶת, שֶׁבְּוַדַּאי יִמָּשֵׁךְ אַחַר שִׁקְרוֹ. אֲבָל יֵשׁ אָדָם אֱמֶתִי, וְלֹא יַעֲשֶׂה שֶׁקֶר אֶלָּא כְּשֶׁיֵּשׁ סְבָרוֹת לוֹ לְשֶׁקֶר – אָז הוּא נִמְשָׁךְ אַחַר הַשֶּׁקֶר. וְהֶחָכָם יַכְחִישׁ הַסְּבָרוֹת שֶׁל שֶׁקֶר בְּחָכְמָתוֹ. וְיֵשׁ לְךָ לָדַעַת, שֶׁכָּל אָדָם נִמְשָׁךְ אַחַר סְבָרוֹתָיו וְאַחַר מִדּוֹתָיו: הָעָצֵל יַעֲשֶׂה כָּל סְבָרוֹתָיו אַחַר הָעַצְלוּת, וְכֵן הַכַּעְסָן אַחַר כַּעֲסוֹ, וְכֵן הַגַּאֶה אַחַר גַּאֲוָתוֹ. וְכֵן כָּל הַמִּדּוֹת שֶׁבָּאָרְנוּ, לְפִי הַמִּדָּה שֶׁיֵּשׁ בּוֹ הוּא עוֹשֶׂה: הַפַּזְרָן אַחַר הַפַּזְרָנוּת, הַצַּיְקָן אַחַר הַצַּיְקָנוּת, הָאוֹהֵב לְפִי אַהֲבָתוֹ, הַשּׂוֹנֵא לְפִי שִׂנְאָתוֹ. לְפִיכָךְ אָדָם שֶׁהוּא רוֹצֶה לִהְיוֹת אִישׁ הָאֱלֹהִים אֲמִתִּי – צָרִיךְ לְהָסִיר תְּחִלָּה מִמֶּנּוּ כָּל הַמִּדּוֹת הַגְּרוּעוֹת, כְּדֵי שֶׁלֹּא תִּמְשְׁכֵהוּ הַמִּדָּה שֶׁיֵּשׁ בּוֹ לְפִי עִנְיָנָהּ. וְאָז יוּכַל לְהַשִּׂיג הָאֱמֶת.

וְיֵשׁ בְּעִנְיַן הַשֶּׁקֶר תִּשְׁעָה חֲלָקִים: הָאֶחָד: הַמְכַחֵשׁ בַּעֲמִיתוֹ בְּפִקָּדוֹן אוֹ בְּהַלְוָאָה, אוֹ שֶׁהֵעִיד עֵדוּת שֶׁקֶר, וְכָהֵנָּה רַבּוֹת. וְיֵשׁ בָּזֶה הַשֶּׁקֶר שְׁנֵי עֲנָשִׁים: הָאֶחָד מֵחֲמַת הַשֶּׁקֶר, כִּי הַשֶּׁקֶר אֲפִלּוּ בִּלֹּא נֶזֶק הוּא תּוֹעֲבַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ו טז-יט): "שֵׁשׁ הֵנָּה שָׂנֵא יְיָ,

וְשֶׁבַע תּוֹעֲבַת נַפְשׁוֹ: עֵינַיִם רָמוֹת, לְשׁוֹן שָׁקֶר..., יָפִיחַ כְּזָבִים עֵד שָׁקֶר, וּמְשַׁלֵּחַ מְדָנִים בֵּין אַחִים". וְאוֹמֵר (שם ח יג): "וּפִי תַּהְפּוּכוֹת שָׂנֵאתִי". הָעֹנֶשׁ הַשֵּׁנִי מֵחֲמַת הַנֶּזֶק שֶׁהִזִּיק לַחֲבֵרוֹ.

הַשֵּׁנִי: אֵין בְּגוּף הַשֶּׁקֶר נֶזֶק לַחֲבֵרוֹ, אַךְ מִתְכַּוֵּן לְהַטְעוֹת חֲבֵרוֹ שֶׁיַּאֲמִין בּוֹ, וְיִבְטַח בּוֹ וְלֹא יִשְׁמֹר מִמֶּנּוּ – וְאָז יוּכַל לְהָרַע, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו ט ז): "בְּפִיו שָׁלוֹם אֶת רֵעֵהוּ יְדַבֵּר, וּבְקִרְבּוֹ יָשִׂים אָרְבּוֹ". וְאַף בְּעֵינֵי בָּשָׂר וָדָם נִתְעָב הַשֶּׁקֶר, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי טז יב-יג): "תּוֹעֲבַת מְלָכִים עֲשׂוֹת רֶשַׁע... רְצוֹן מְלָכִים שִׂפְתֵי צֶדֶק".

הַשְּׁלִישִׁי: הַמְּשַׁקֵּר בַּחֲבֵרוֹ לֹא לִגְזוֹל מִמֶּנּוּ דָּבָר שֶׁהוּא שֶׁלּוֹ; אַךְ הוּא רוֹאֶה טוֹבָה שֶׁעֲתִידָה לָבוֹא לַחֲבֵרוֹ, וְהוּא מְהַדֵּר אַחַר אוֹתָהּ טוֹבָה לְקַחַת אֵלָיו בְּשֶׁקֶר וּבְרַמָּאוּת. אוֹ יְדַבֵּר שְׁקָרִים לַחֲבֵרוֹ עַד שֶׁיִּתֵּן לוֹ מַתָּנָה, כְּגוֹן שֶׁמְּבַשֵּׂר לוֹ בְּשׂוֹרוֹת שֶׁקֶר וְיִתֵּן לוֹ מַתָּנוֹת עֲבוּר זֶה, וְכַיּוֹצֵא בָּזֶה הָעִנְיָן. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין צב א): הַמַּחֲלִיף בְּדִבּוּרוֹ – כְּאִלּוּ עוֹבֵד עֲבוֹדָה זָרָה, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית י טו): "אוּלַי יִמָּשֵׁנִי אָבִי, וְהָיִיתִי בְּעֵינָיו כִּמְתַעְתֵּעַ"; וְנֶאֱמַר עַל עֲבוֹדָה זָרָה (ירמיהו י טו): "הֶבֶל הֵמָּה, מַעֲשֵׂה תַּעֲתוּעִים". וְלָאו דַּוְקָא "כְּאִלּוּ עוֹבֵד עֲבוֹדָה זָרָה" מַמָּשׁ, אֶלָּא בְּדִמְיוֹן קָצָת: כִּי הוּא נִסְתָּר בַּשֶּׁקֶר וְנֶעֱזָר בַּשָּׁוְא.

הָרְבִיעִי: הַמְּשַׁקֵּר בְּסִפּוּר דְּבָרִים שֶׁשָּׁמַע, וּמַחֲלִיף מִקְצָתָם וּמִתְכַּוֵּן לְהַחֲלִיף; וְאֵין לוֹ שׁוּם רֶוַח בְּאוֹתוֹ שֶׁקֶר, וְגַם לֹא יַזִּיק אוֹתוֹ שֶׁקֶר לַחֲבֵרוֹ. וּפְעָמִים שֶׁהוּא מְסַפֵּר דְּבָרִים שֶׁהוּא בּוֹדֶה הַכֹּל מִלִּבּוֹ. וְיֵשׁ לוֹ עֹנֶשׁ, שֶׁאוֹהֵב שֶׁקֶר בְּלֹא תּוֹעֶלֶת. וְעַל זֶה אָמַר שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם (משלי ו יט): "יָפִיחַ כְּזָבִים עֵד שָׁקֶר". וְיֵשׁ לְךָ לָדַעַת, שֶׁזֹּאת הַמִּדָּה תְּבִיאֵהוּ לְהָעִיד שֶׁקֶר בְּאָחִיו, מֵחֲמַת שֶׁהוּא אוֹהֵב שֶׁקֶר. וְיֵשׁ אֲנָשִׁים שֶׁמַּחְלִיפִין מִקְצַת דְּבָרִים שֶׁשָּׁמְעוּ בְּלִי דַּעַת, כִּי אֵינָם שָׂמִים עַל לֵב בְּעֵת שֶׁהֵם שׁוֹמְעִים הַדְּבָרִים לַחְקֹר עַל אֱמִתּוּתָם – גַּם זוֹ מִדָּה רָעָה, וְעַל זֶה אָמַר שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם (שם כא כח): "וְאִישׁ שׁוֹמֵעַ לָנֶצַח יְדַבֵּר"; פֵּרוּשׁ: מִי שֶׁנּוֹתֵן לֵב לִשְׁמֹעַ וּלְהָבִין תֹּכֶן הָעִנְיָן וְהַדְּבָרִים אֲשֶׁר יְסַפְּרוּ, עֲבוּר שֶׁסִּפְּרוּ אוֹתָם עַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת, שֶׁלֹּא יִמְצָא בְּפִיו לִשּׁוֹן שֶׁקֶר – אוֹתוֹ הָאִישׁ לָנֶצַח יְדַבֵּר, כִּי יִתְאַוּוּ בְּנֵי אָדָם לִשְׁמֹעַ דְּבָרָיו, וְלֹא יִגְעֲרוּ בּוֹ עַל דְּבָרָיו.

הַחֲמִישִׁי: הָאוֹמֵר לַחֲבֵרוֹ שֶׁייטִיב לוֹ אוֹ שֶׁיִּתֵּן לוֹ מַתָּנָה אוֹ שֶׁיַּעֲזֹר לוֹ, וְלֹא אָמַר לוֹ עַל דֶּרֶךְ הַבְטָחוֹן שֶׁיִּבְטַח בּוֹ לֵב חֲבֵרוֹ, וּבְשָׁעָה שֶׁיֹּאמַר לוֹ כָּךְ הָיָה בִּלְבָבוֹ שֶׁלֹּא לְתֵת. וְעַל זֶה אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (בבא מציעא מט א) שֶׁלֹּא יְדַבֵּר אֶחָד בְּפֶה וְאֶחָד בַּלֵּב.

הַשִּׁשִּׁי: הַמַּבְטִיחַ אֶת חֲבֵרוֹ לְהֵיטִיב לוֹ, וְהִבְטִיחוֹ כָּל כָּךְ עַד שֶׁיִּבְטַח בּוֹ לֵב חֲבֵרוֹ – אֵין לוֹ לְחַלֵּל הַבְטָחָתוֹ. וְאִם הוּא מְשַׁקֵּר בָּזֶה יֵשׁ בּוֹ עֹנֶשׁ גָּדוֹל יוֹתֵר מִן הָרִאשׁוֹן, שֶׁלֹּא עָשָׂה אֶלָּא דִּבּוּר בְּעָלְמָא. וְהָאוֹמֵר לַחֲבֵרוֹ לְתֵת לוֹ מַתָּנָה מוּעֶטֶת, אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא הִזְכִּיר לוֹ לְשׁוֹן

הַבְטָחָה, אִמְרִינַן (שם): כָּל הַחוֹזֵר בִּדְבָרָיו – יֵשׁ בּוֹ מִשּׁוּם מְחֻסְרֵי אֱמָנָה, כִּי לֵב חֲבֵרוֹ סוֹמֵךְ עָלָיו וּבוֹטֵחַ בּוֹ אַחַר שֶׁהַמַּתָּנָה מוּעֶטֶת.

וְאִם אִישׁ עָנִי הוּא, אַף עַל פִּי שֶׁהַמַּתָּנָה מְרֻבָּה, אִם חוֹזֵר בּוֹ רָעָתוֹ רַבָּה, כִּי נָדַר וְעָבַר עַל "לֹא יַחֵל דְּבָרוֹ" (במדבר ל ג). וְכֵן מִי שֶׁהִתְפָּאֵר בִּפְנֵי רַבִּים לָתֵת מַתָּנָה לְאָדָם, דְּהָוֵי כְּמוֹ הַבְטָחָה כֵּיוָן שֶׁהוּא מִתְהַלֵּל עַל נְדִיבוּתוֹ, וְאֵין נָכוֹן שֶׁיָּשׁוּב מִדְּבָרָיו מֵאַחַר שֶׁנִּתְכַּבֵּד וְנִתְהַלֵּל בַּדָּבָר.

הַשְׁבִיעִי: הַמַּתְעֶה חֲבֵרוֹ לוֹמַר כִּי עָשָׂה עִמּוֹ טוֹבָה אוֹ דִּבֵּר עָלָיו טוֹבָה, וְלֹא עָשָׂה. וְעַל זֶה אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (חולין צד א): אָסוּר לְגָנֹב דַּעַת הַבְּרִיּוֹת, וַאֲפִלּוּ דַּעְתּוֹ שֶׁל גּוֹי. וְיֵשׁ בָּזֶה חֵטְא, כִּי אָנוּ חַיָּבִים לְדַבֵּר דִּבְרֵי אֱמֶת, כִּי הוּא מִיְּסוֹדֵי הַנֶּפֶשׁ.

הַשְּׁמִינִי: הַמִּשְׁתַּבֵּחַ בְּמַעֲלוֹת שֶׁאֵינָן נִמְצָאוֹת בּוֹ, וְזֶהוּ חֵטְא גָּדוֹל וַאֲפִלּוּ אִם הָיָה אֱמֶת. כִּי כְּשֶׁמְּהַלֵּל נִרְאֶה מִדְּבָרָיו שֶׁלֹּא עָשָׂה צְדָקוֹתָיו וּנְדִיבוֹתָיו לְשֵׁם שָׁמַיִם אֶלָּא לְשֵׁם עַצְמוֹ וְלִתְהִלָּה. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ירושלמי שביעית י ה): מִי שֶׁמְּכַבְּדִים אוֹתוֹ שֶׁהֵם סוֹבְרִים שֶׁיּוֹדֵעַ שְׁתֵּי מַסֶּכְתּוֹת, וְהוּא לֹא יוֹדֵעַ רַק אַחַת, חַיָּב לוֹמַר לָהֶם: "אֵינִי יוֹדֵעַ רַק אַחַת". כָּל שֶׁכֵּן שֶׁאָסוּר לוֹ לְכַזֵּב וּלְהִתְפָּאֵר בְּמַעֲלוֹת שֶׁאֵין בּוֹ.

הַתְּשִׁיעִי: הַמְסַפֵּר בְּסִפּוּר דְּבָרִים שֶׁשָּׁמַע, וְהֶחֱלִיף בַּדְּבָרִים אוֹדוֹת חֻפְצוֹ, וְאֵין הֶפְסֵד לְשׁוּם אָדָם בָּזֶה, אַךְ יֵשׁ לוֹ מְעַט הֲנָאָה בְּשִׁקְרוֹ, אַף עַל פִּי שֶׁאֵינוֹ מַרְוִיחַ מָמוֹן בְּכָךְ. כְּגוֹן (יבמות סג א) רַב, שֶׁאָמַר לְאִשְׁתּוֹ: "עֲשִׂי לִי טְלוֹפְחֵי" עֲדָשִׁים, וְעָשְׂתָה חִמְצֵי, וּכְשֶׁאָמַר "חִמְצֵי" עָשְׂתָה לוֹ טְלוֹפְחֵי. הָלַךְ חִיָּא בְּנוֹ וְהִפֵּךְ הַדְּבָרִים: כְּשֶׁהָיְתָה חָפֵץ "חִמְצֵי" אָמַר לְאִמּוֹ "תַּעֲשִׂי טְלוֹפְחֵי", וְהִיא עָשְׂתָה חִמְצֵי. וְזֶה הַבֵּן עָשָׂה לִכְבוֹד הָאָב, כְּדֵי שֶׁיְּהֵא לוֹ מְזֻמָּן הַמַּאֲכָל שֶׁחָפֵץ, וְאַף עַל פִּי כֵן מִחָה בְּיָדוֹ שֶׁלֹּא לַעֲשׂוֹת עוֹד, מִשּׁוּם "לִמְּדוּ לְשׁוֹנָם דַּבֶּר שֶׁקֶר" (ירמיהו ט ד). אַךְ אֵין עֹנֶשׁ בָּזֶה הַשֶּׁקֶר כְּעֹנֶשׁ הַמְּשַׁקְּרִים עַל לֹא דָּבָר, כַּאֲשֶׁר הִזְכַּרְנוּ בְּחֵלֶק רְבִיעִי.

עַד כָּאן תִּשְׁעָה חֶלְקֵי שֶׁקֶר. וְעוֹד יִזְהֵר הָאָדָם: אִם יָבוֹא חֲבֵרוֹ אֶצְלוֹ, וְיִשְׁאַל מִמֶּנּוּ דָּבָר שֶׁיֵּשׁ בְּיָדוֹ – לֹא יֹאמַר לוֹ "אֵין לִי", אַךְ יִדְחֵהוּ בְּעִנְיָן אֲשֶׁר לֹא יְשַׁקֵּר. וְיֵשׁ פֶּסֶק בְּסֵפֶר חֲסִידִים (סימן תכ"ו): אֲפִלּוּ יָבוֹא גּוֹי לְבֵית יְהוּדִי וִיבַקֵּשׁ לְהַלְוֹוֹת לוֹ מָעוֹת, וְיֵשׁ לַיְּהוּדִי מָעוֹת וְאֵין דַּעְתּוֹ לְהַלְוֹוֹת לָזֶה הַגּוֹי – לֹא יֹאמַר לוֹ "אֵין לִי", אַךְ יִדְחֶה אוֹתוֹ אֵיךְ שֶׁיּוּכַל בְּלִי שֶׁקָּרִים. וְיָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁאִם הָיָה יוֹדֵעַ הַגּוֹי שֶׁאִם הָיוּ לוֹ מָעוֹת, לֹא הָיָה יָכוֹל לְהִשְׁתַּמֵּט מִמֶּנּוּ בְּלֹא שִׁנְאָה – הָיָה יוֹתֵר טוֹב לוֹמַר "אֵין לִי" מִפְּנֵי דַּרְכֵי שָׁלוֹם. אַךְ הַכֹּל תִּלּוּי בְּדַעְתּוֹ שֶׁל אָדָם, אֵיךְ שֶׁנִּרְאֶה לוֹ עִנְיָן שֶׁל הַגּוֹי: אִם יוּכַל לוֹמַר "יֵשׁ לִי, אֲבָל אֲנִי צָרִיךְ אוֹתָם לְמָקוֹם אַחֵר", אִם בְּעִנְיָן זֶה יוּכַל לִדְחוֹתוֹ בְּלֹא שִׁנְאָה – יַעֲשֶׂה.

וְגָדוֹל עָנְשׁוֹ שֶׁל שַׁקְרָן: אֲפִלּוּ כְּשֶׁהוּא אוֹמֵר אֱמֶת – אֵין מַאֲמִינִים לוֹ (סנהדרין פט ב). וְשֶׁקֶר אֵין לוֹ רַגְלַיִם (ריש אותיות דרבי עקיבא).

וְלֹא יִגְרֹם אָדָם שֶׁאֲחֵרִים יְשַׁקְּרוּ בִּשְׁבִילוֹ. כֵּיצַד? כְּשֶׁאָדָם רוֹאֶה שֶׁשְּׁנַיִם מְדַבְּרִים יַחַד דְּבַר סֵתֶר שֶׁבֵּינֵיהֶם, לֹא יֵלֵךְ אֵצֶל אֶחָד וִיבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ שֶׁיְּגַלֶּה לוֹ הָעִנְיָן, שֶׁמָּא אֵינוֹ רוֹצֶה לְגַלּוֹת לוֹ, וּמִתּוֹךְ כָּךְ יְסַלֵּק אוֹתוֹ בְּדְבָרִים אֲחֵרִים – נִמְצָא שֶׁמְּשַׁקֵּר. וְכָךְ יְדַקְדֵּק בְּכָל הָעִנְיָנִים שֶׁלּוֹ, שֶׁלֹּא יְשַׁקֵּר בְּמַשָּׂא וּבְמַתָּן שֶׁלּוֹ, וְלֹא יְגָרֵם שֶׁאֲחֵרִים יְשַׁקְּרוּ. וְיִזָּהֵר שֶׁלֹּא יִתְחַבֵּר לְשַׁקְרָנִים, וְיִמְעַט דְּבָרָיו עִמָּם. וְצָרִיךְ חָכְמָה גְּדוֹלָה לְהִנָּצֵל מִן הַשֶּׁקֶר, כִּי יֵצֶר הָרַע לְעוֹלָם הוּא אוֹרֵב לְאָדָם לְהַפִּילוֹ בְּרִשְׁתּוֹ.

וּפְעָמִים שֶׁהִתִּירוּ חֲכָמִים לְשַׁקֵּר, כְּגוֹן לַעֲשׂוֹת שָׁלוֹם בֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ (יבמות סה ב). וְכֵן מֻתָּר לְשַׁבֵּחַ הַכַּלָּה לִפְנֵי הֶחָתָן שֶׁהִיא נָאָה וַחֲסוּדָה, וְאַף עַל פִּי שֶׁאֵינוֹ כֵּן (כתובות יז א). וּבְאֶשְׁפִּיזָא: אִם בַּעַל הַבַּיִת הֵיטִיב לוֹ, אַל יֹאמַר בִּפְנֵי רַבִּים: "כַּמָּה טוֹב פְּלוֹנִי שֶׁנִּתְאָרַחְתִּי בְּבֵיתוֹ! כַּמָּה כָּבוֹד גָּדוֹל עָשָׂה לִי!" – פֶּן יָבוֹאוּ רַבִּים שֶׁאֵינָם מְהֻגָּנִים לְהִתְאָרֵחַ אֶצְלוֹ. וְעַל זֶה נֶאֱמַר (משלי כז יד): "מְבָרֵךְ רֵעֵהוּ בְּקוֹל גָּדוֹל בַּבֹּקֶר הַשְׁכֵּים – קְלָלָה תֵּחָשֶׁב לוֹ" (ערכין טז א).

וּבְמַסֶּכְתָּא: אִם שׁוֹאֲלִין לוֹ אִם שְׁגוּרָה בְּפִיו הַגִּרְסָא, מִדַּת עֲנָוָה הִיא שֶׁיֹּאמַר "לֹא". וּמִטָּה: אִם שָׁהָה לָבוֹא לְבֵית הַכְּנֶסֶת מִפְּנֵי שֶׁשִּׁמֵּשׁ מִטָּתוֹ, וּשְׁאָלוּהוּ לָמָּה שָׁהָה – יִתְלֶה בְּדְבָרִים אֲחֵרִים (בבא מציעא כג ב). וּבְכָל אֵלּוּ שֶׁהִתִּירוּ חֲכָמִים לְשַׁנּוֹת, אִם יוּכַל לַעֲשׂוֹת שֶׁלֹּא יְשַׁקֵּר הוּא טוֹב יוֹתֵר מִמָּה שֶׁיְּשַׁקֵּר. כְּגוֹן אִם שׁוֹאֲלִין לוֹ: "יוֹדֵעַ אַתָּה מַסֶּכְתָּא פְּלוֹנִית?" יָשִׁיב: "יָכֹל אַתָּה סָבוּר שֶׁאֲנִי יוֹדֵעַ?!" וְאִם יוּכַל לְסַלֵּק הַשּׁוֹאֵל בְּעִנְיָן שֶׁלֹּא יְשַׁקֵּר – הוּא טוֹב מְאוֹד.

## שער כג

### שַׁעַר הָעֶשְׂרִים וּשְׁלוֹשָׁה – שַׁעַר הָאֱמֶת

הָאֱמֶת. הַנְּשָׁמָה נִבְרֵאת מִמְּקוֹם רוּחַ הַקֹּדֶשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ב ד): "וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים"; וְנֶחְצְבָה מִמְּקוֹם טָהֳרָה, וְנִבְרֵאת מִזֹּהַר הָעֶלְיוֹן מִכִּסֵּא הַכָּבוֹד. וְאֵין לְמַעְלָה בִּמְקוֹם קְדֻשֵּׁי הַקְּדָשִׁים שֶׁקֶר, אֶלָּא הַכֹּל אֱמֶת, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו י י): "וַיְיָ אֱלֹהִים אֱמֶת". וּמָצָאתִי כִּי כְתִיב: "אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה" (שמות ג יד), וּכְתִיב: "וַיְיָ אֱלֹהִים אֱמֶת, הוּא אֱלֹהִים חַיִּים וּמֶלֶךְ עוֹלָם" (ירמיהו שם).

וְעַתָּה יֵשׁ לְהוֹדִיעֲךָ שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֱלֹהִים אֱמֶת: כִּי תִּמְצָא עֶשְׂרִים וְאַחַת פְּעָמִים "אֶהְיֶה" שֶׁהוּא בְּגִימַטְרִיָא "אֱמֶת", וְגַם כֵּן "אֶהְיֶה" בְּגִימַטְרִיָא עֶשְׂרִים וְאַחַת.

וְהָאֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם לִהְיוֹת יָשָׁר (קהלת ז כט), וְחוֹתָמוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֱמֶת (שבת נה א). וּכְתִיב: "דִּבֶּר שְׁקָרִים לֹא יִכּוֹן לְנֶגֶד עֵינָי" (תהלים קא ז). וּכְשֶׁאָדָם עוֹסֵק בְּשֶׁקֶר – אָז אֵין הַשֶּׁקֶר דָּבֵק לֶאֱמֶת. וּכְשֶׁיֵּשׁ אֱמֶת, כִּבְיָכוֹל מְכוֹן שִׁבְתּוֹ בַּשָּׁמַיִם כְּנֶגֶד בְּנֵי אָדָם, כִּי כְּשֶׁיֵּשׁ אֱמֶת בִּבְנֵי אָדָם – אָז מוֹדִים שֶׁעָשָׂה שָׁמַיִם וָאָרֶץ, וְהַיָּם וְכָל אֲשֶׁר בָּם. וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר (שם קמו ו): "עֹשֶׂה שָׁמַיִם וָאָרֶץ, אֶת הַיָּם וְאֶת כָּל אֲשֶׁר בָּם", וּסְמִיךְ לֵהּ: "הַשֹּׁמֵר אֱמֶת לְעוֹלָם, עֹשֶׂה מִשְׁפָּט...". וּכְשֶׁיֵּשׁ בְּגִידָה וְשֶׁקֶר, כִּבְיָכוֹל אָז כְּמִי שֶׁאֵין מְכוֹן שִׁבְתּוֹ בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ. וּמִי שֶׁהוּא זוֹכֶה לְהִתְבּוֹנֵן בִּדְבָרִים אֵלּוּ, אֵיךְ הַנְּשָׁמוֹת נֶחֱצָבוֹת מִמְּקוֹר הָאֱמֶת – יַעֲשֶׂה כָּל עִנְיָנָיו בֶּאֱמֶת, וְלֹא יַכְנִיס הַשֶּׁקֶר בִּמְקוֹם קְדֻשַּׁת הָאֱמֶת. וּלְכָךְ אָמַר הַפָּסוּק (תהלים קמה יח): "קָרוֹב יְיָ לְכָל קֹרְאָיו, לְכֹל אֲשֶׁר יִקְרָאֻהוּ בֶּאֱמֶת", כִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁהוּא אֱמֶת – מִתְקָרֵב לְמִי שֶׁקּוֹרְאוֹ בֶּאֱמֶת. וְאֵיזֶה דָּבָר נִקְרָא "קְרִיאַת אֱמֶת"? זֶהוּ הַמְפַנֶּה לִבּוֹ מִכָּל דָּבָר שֶׁבָּעוֹלָם, וּמִתְקָרֵב אֶל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְבַד, וְשִׂכְלוֹ הוֹלֵךְ וּמִתְחַזֵּק לְהִדָּבֵק בָּאוֹר הָעֶלְיוֹן, וְיָשִׂים מַחֲשַׁבְתּוֹ בְּחִשּׁקוֹ תָּמִיד. וְזֶה הָעִנְיָן יַשִּׂיג הָאָדָם כְּשֶׁהוּא מִתְבּוֹדֵד בְּחֶדְרוֹ. וּמִפְּנֵי זֶה יָרְבֶּה כָּל חָסִיד לְהִפָּרֵד וּלְהִתְבּוֹדֵד, וְלֹא יִתְחַבֵּר עִם בְּנֵי אָדָם רַק לִצֹּרֶךְ גָּדוֹל. אֲבָל אִם הִתְפַּלֵּל בַּהֲנָעַת שְׂפָתָיו אֶל הַכֹּתֶל וּמְחַשֵּׁב בְּעִנְיְנֵי הָעוֹלָם, וְיִקְרָא בִּלְשׁוֹנוֹ וְלִבּוֹ בְּעִנְיָן אַחֵר, אִם שֶׁיִּחְשֹׁב לְהִתְכַּבֵּד אֵיךְ קוֹלוֹ עָרֵב כְּדֵי לְמְצֹא חֵן בְּעֵינֵי בְּנֵי אָדָם לְקַבֵּל מֵהֶן שֶׁבַח – אָז אֵין עֲבוֹדָתוֹ אֱמֶת. וְהוּא מֵאוֹתָם שֶׁנֶּאֱמַר עֲלֵיהֶם (ירמיהו יב ב): "קָרוֹב אַתָּה בְּפִיהֶם, וְרָחוֹק מִכִּלְיוֹתֵיהֶם".

לְכָךְ אָנוּ מִתְפַּלְּלִים: "וְטַהֵר לִבֵּנוּ לְעָבְדְּךָ בֶּאֱמֶת" – שֶׁנַּעֲשֶׂה כָּל עֲבוֹדָתֵנוּ בַּאֲמִתּוּת, וּלְהַאֲמִין בְּלֵב וְנֶפֶשׁ חֲפֵצָה, וְלֹא מִפְּנֵי אֲנָשִׁים וְלֹא בִּשְׁבִיל מָמוֹן אוֹ רְעוּת רוּחַ. וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר (איוב כב כג): "אִם תָּשׁוּב עַד שַׁדַּי, תִּבָּנֶה" – שֶׁאֵין מַחֲשָׁבָה חוֹצֶצֶת בֵּינְךָ וּבֵין שַׁדַּי, אָז תִּבָּנֶה בִּבְנָיָן חָזָק בְּזוֹהַר הַשְּׁכִינָה. לָכֵן אָמַר דָּוִד (תהלים טו א-ב): "יְיָ מִי יָגוּר בְּאָהֳלֶךָ, מִי יִשְׁכֹּן בְּהַר קָדְשֶׁךָ: הוֹלֵךְ תָּמִים, וּפוֹעֵל צֶדֶק, וְדֹבֵר אֱמֶת בִּלְבָבוֹ" – וְלֹא אָמַר "דּוֹבֵר אֱמֶת בְּפִיו", אֶלָּא רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁיִּהְיֶה הָאֱמֶת תָּקוּעַ וְקָבוּעַ בְּלֵב הָאָדָם. לְכָךְ חֲסִידִים הָרִאשׁוֹנִים, כְּשֶׁהָיָה לָהֶם מִקָּח – הָיוּ נוֹתְנִים אוֹתוֹ לַקּוֹנֶה כְּפִי הַסְּכָמַת לִבָּם, אֵיךְ שֶׁהָיוּ מַסְכִּימִים לִתֵּן; אֲפִלּוּ אִם הָיָה הַקּוֹנֶה רוֹצֶה לְהוֹסִיף – לֹא הָיוּ רוֹצִים אֶלָּא כְּפִי הַסְּכָמַת לִבָּם. אָדָם חָשׁוּב הַהֹלֵךְ בְּדֶרֶךְ זֶה לְדַבֵּר אֱמֶת בִּלְבָבוֹ, אִם קִבֵּל עָלָיו בְּמַחְשְׁבוֹתָיו לַעֲשׂוֹת דָּבָר אֶחָד – יִכְתֹּב אוֹתָהּ מַחֲשָׁבָה, שֶׁלֹּא יִשְׁכָּחֶנָּה וְלֹא יַחֲל דִּבְרֵי מַחְשְׁבוֹתָיו. וְאִם אֵינוֹ יָכוֹל לַעֲמֹד בּוֹ – יֵלֵךְ אַצֶּל חָכָם וְיַתִּיר לוֹ מַחְשְׁבוֹתָיו. וְיהַדֵּר שֶׁלֹּא יְהֶיֶה בְּמַחְשַׁבְתּוֹ כְּלוּם כָּל זְמַן שֶׁלֹּא יוֹצִיאֵם בְּפִיו. כָּל הַדּוֹבֵר אֱמֶת בִּלְבָבוֹ, וְאֵינוֹ רוֹצֶה לַחֲשֹׁב הַשֶּׁקֶר, אֲפִילּוּ דְּבָרִים שֶׁלֹּא יְכַוֵּן לָהֶם – כָּל דְּבָרָיו וּמַחְשְׁבוֹתָיו יִתְקַיְּמוּ, שֶׁנֶּאֱמַר (איוב כב כח): "וְתִגְזַר אוֹמֶר וְיָקָם לָךְ". וּמִי שֶׁהוּא

אִישׁ אֱמֶת, בְּכָל מַשָּׂא וּמַתָּן שֶׁלּוֹ, הֵן בְּמִקָּח וּמִמְכָּר הֵן בְּהַלְוָאָה – לְעוֹלָם יֹאמַר בָּרִאשׁוֹן סוֹף דַּיְּעִתּוֹ, וְיַרְגִּיל כָּל אוֹתָם הַמִּתְעַסְּקִים עִמּוֹ שֶׁיֵּדְעוּ שֶׁלֹּא יִשַּׂנֶּה, וְלֹא יַעֲדִיף וְלֹא יַחְסִיר. אָמַר הֶחָכָם: תָּדִיר תָּשִׂים הָאֱמֶת לְעֻמָּתְךָ. רְצוֹנוֹ לוֹמַר: שֶׁיַּעֲשֶׂה סִימָנִים לְעַצְמוֹ. כְּגוֹן לַעֲשׂוֹת מַשָּׂא וּמַתָּן שֶׁיִּזְכֹּר שֶׁלֹּא יְשַׁקֵּר – יִכְתֹּב בִּכְתָב, וְיָבִיא אֲצִלּוֹ אוֹתוֹ כְּתָב, וְיִרְאֶה בּוֹ קֹדֶם מַשָּׂאוֹ וּמַתָּנוֹ. וְכֵן יִכְתֹּב בְּבֵית מִדְרָשׁוֹ וְעַל שֻׁלְחָנוֹ, שֶׁיִּזְכֹּר וְלֹא יְדַבֵּר שֶׁקֶר, וּכְדֵי שֶׁלֹּא יִשְׁכַּח לְדַבֵּר הָאֱמֶת. וְכֵן עָשָׂה חָכָם אֶחָד: כָּתַב עַל כָּתְלֵי בֵּיתוֹ וּבְבֵית מִדְרָשׁוֹ בְּכָל הַכְּתָלִים לְמַעְלָה: "זְכוֹר יוֹם הַמִּיתָה וְלֹא תֶחֱטָא". וּמִי שֶׁאֵינוֹ מְדַבֵּר אֶלָּא אֱמֶת – יְחִיֶּה וְיַאֲרִיךְ יָמִים וְיִנָּצֵל.

סָמֶךְ לַדָּבָר מָה שֶׁאוֹמֵר הַפָּסוּק (ירמיהו י י): "וַיְיָ אֱלֹהִים אֱמֶת, הוּא אֱלֹהִים חַיִּים וּמֶלֶךְ עוֹלָם". וְאִם לֹא יְדַבֵּר אֶלָּא אֱמֶת – יִנָּצֵל כָּל יְמֵי חַיָּיו, דִּכְתִיב (מלאכי ב ו-ז): "תּוֹרַת אֱמֶת הָיְתָה בְּפִיהוּ, וְעַוְלָה לֹא נִמְצָא בִשְׂפָתָיו... כִּי מַלְאַךְ יְיָ צְבָאוֹת הוּא". הַמַּלְאָכִים הָעֶלְיוֹנִים הֵם צוּרַת אֱמֶת וְאֵינָם בְּגוּפוֹת, וְהַנְּשָׁמוֹת יָאִירוּ מֵהֶם כָּאוֹר הַיּוֹצֵא מִן הַשֶּׁמֶשׁ. הַנְּשָׁמוֹת הֵם בְּגוּפוֹת, עַל כֵּן אֵינָם יוֹדְעִים הַנִּסְתָּרוֹת רַק מְעַט וּבְמַרְאוֹת הַלַּיְלָה, שֶׁאֵין הַנְּשָׁמוֹת מִתְעַסְּקוֹת בְּצָרְכֵי הַגּוּף, וְהַיּוֹדֵעַ סוֹד הַנְּשָׁמוֹת יָעִיד בַּדָּבָר. וְהַחֲלוֹמוֹת מֵעֵין הַמַּחֲשָׁבוֹת, דִּכְתִיב (דניאל ב כט): "רַעְיוֹנָךְ עַל מִשְׁכָּבְךָ סְלִקוּ". וְהַחֲלוֹמוֹת עַל יְדֵי מַלְאָךְ הַמְלַוֶּה לָאָדָם. וּלְפִי שֶׁאֵין כָּל הַמַּחֲשָׁבוֹת אֱמֶת, עַל כֵּן אֵין כָּל הַחֲלוֹמוֹת אֱמֶת. וּמִי שֶׁמַּרְגִּיל עַצְמוֹ שֶׁיִּהְיוּ כָּל מַחְשְׁבוֹתָיו אֱמֶת – גַּם בַּלַּיְלָה יִרְאֶה מַרְאוֹת אֱמֶת, וְיֵדַע הָעֲתִידוֹת כְּמוֹ הַמַּלְאָכִים.

וְהַמְדַבֵּר אֱמֶת – אֵין מַעֲלָה כְּמוֹתוֹ. וְכֵן כְּתִיב (תהלים קיט קס): "רֹאשׁ דְּבָרְךָ אֱמֶת"; וְנֶאֱמַר (שמות כג ד): "מִדְּבַר שֶׁקֶר תִּרְחָק".

גַּם הָרְמִיזוֹת שֶׁל אָדָם יִהְיוּ אֱמֶת, כִּי שְׂכַר הָאֱמֶת גָּדוֹל מְאוֹד, לָכֵן יַרְגִּיל עַצְמוֹ לֵילֵךְ בָּאֱמֶת. וְיִלְמַד תּוֹרָה וְיֵדַע הָאֱמֶת, שֶׁיּוּכַל לַעֲשׂוֹת הַמִּצְוֹות עַל אֱמִתּוּתָן וּכְהִלְכָתָן. וּלְעוֹלָם יוֹדֶה עַל הָאֱמֶת. אֲפִלּוּ בְּדִבְרֵי הָאַגָּדָה שֶׁאֵין בּוֹ קִיּוּם מִצְוֹות יִלְמַד, כְּדֵי שֶׁיַּאֲמִין הַלֵּב דְּבַר אֱמֶת. וְאַל תֵּבוֹשׁ לְקַבֵּל הָאֱמֶת מֵאֵיזֶה אָדָם שֶׁיִּהְיֶה, אֲפִלּוּ מִקָּטָן שֶׁבַּקְּטַנִּים וְנִבְזֶה – אֲפִלּוּ הָכִי תְּקַבֵּל הָאֱמֶת מִמֶּנּוּ. כִּי מַרְגָּלִית טוֹבָה שֶׁהִיא בְּיַד קָטָן וְנִבְזֶה, אֲפִלּוּ הָכִי חֲשׁוּבָה הִיא הַמַּרְגָּלִית. וְעַתָּה שֶׁהֶאֱרִיךְ הַגָּלוּת בַּעֲוֹנֹתֵינוּ הָרַבִּים יוֹתֵר מִדַּי, יֵשׁ לְיִשְׂרָאֵל לְהִבָּדֵל מֵהַבְלֵי הָעוֹלָם וְלֶאֱחֹז בְּחוֹתָמוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁהוּא אֱמֶת, וּלְקַדֵּשׁ עַצְמָם אַף בַּמֻּתָּר לָהֶם (יבמות כ א), וְשֶׁלֹּא לְשַׁקֵּר לֹא לְיִשְׂרָאֵל וְלֹא לְגוֹי, וְלֹא לְהַטְעוֹתָם בְּשׂוּם עִנְיָן, שֶׁנֶּאֱמַר (צפניה ג יג): "שְׁאֵרִית יִשְׂרָאֵל לֹא יַעֲשׂוּ עַוְלָה וְלֹא יְדַבְּרוּ כָזָב, וְלֹא יִמָּצֵא בְּפִיהֶם לְשׁוֹן תַּרְמִית". וְעוֹד כְּתִיב (הושע ב כה): "וּזְרַעְתִּיהָ לִּי בָּאָרֶץ" – כְּלוּם אָדָם זוֹרֵעַ כּוֹר אֶחָד אֶלָּא לְהַכְנִיס כַּמָּה כוֹרִים? כָּךְ זֶרַע הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יִשְׂרָאֵל בָּאָרְצוֹת, כְּדֵי שֶׁיִּתְוַסְּפוּ עֲלֵיהֶם גֵּרִים (פסחים

פז ב), וְכָל זְמַן שֶׁהֵם מִתְנַהֲגִים עִמָּהֶם בְּלֹא מִרְמָה – יִדְבְּקוּ בָּהֶם. וְהִנֵּה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הִקְפִּיד עַל גָּזֵל שֶׁל רְשָׁעִים, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ו יא): "וַתִּמָּלֵא הָאָרֶץ חָמָס".

מַעֲשֶׂה בְּרַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן שָׁטַח, שֶׁקָּנָה חֲמוֹר מִיִּשְׁמָעֵאלִי אֶחָד. הָלְכוּ תַּלְמִידָיו וּמָצְאוּ אֶבֶן טוֹבָה תְּלוּיָה בְּצַוָּארוֹ. אָמְרוּ לוֹ תַּלְמִידָיו: רַבִּי, "בִּרְכַּת ה' הִיא תַעֲשִׁיר" (משלי י כב). אָמַר לָהֶם: חֲמוֹר קָנִיתִי, אֶבֶן טוֹבָה לֹא קָנִיתִי. הָלַךְ וְהֶחֱזִיר לְאוֹתוֹ הַיִּשְׁמָעֵאלִי. קָרָא עָלָיו אוֹתוֹ הַיִּשְׁמָעֵאלִי: בָּרוּךְ הַשֵּׁם אֱלֹהֵי שִׁמְעוֹן בֶּן שָׁטַח! (דברים רבה ג ג). וְכֵן יֵשׁ בַּיְרוּשַׁלְמִי (ירושלמי בבא מציעא ב ה): חֲכָמִים הַזְּקֵנִים קָנוּ חִטִּים מִן הַגּוֹיִים, וּמָצְאוּ בּוֹ צְרוֹר שֶׁל מָעוֹת וְהֶחֱזִירוּ לָהֶם. אָמְרוּ הַגּוֹיִים: בָּרִיךְ אֱלָהֲהוֹן דִּיהוּדָיֵא! וְכֵן יֵשׁ הַרְבֵּה מַעֲשִׂים שֶׁהֶחֱזִירוּ מִפְּנֵי קִדּוּשׁ הַשֵּׁם.

וּכְשֶׁיֵּשׁ אֱמֶת לְמַטָּה – אָז יַשְׁקִיף הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ בְּצֶדֶק עַל הָאָרֶץ, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים פה יב): "אֱמֶת מֵאֶרֶץ תִּצְמָח, וְצֶדֶק מִשָּׁמַיִם נִשְׁקָף". לָכֵן רְאֵה שֶׁיִּהְיוּ כָּל עִנְיָנֶיךָ בֶּאֱמֶת, רַע אוֹ טוֹב, וְתִסְמֹךְ עַל הָאֵל הַנֶּאֱמָן, שֶׁמֵּר הַבְּרִית וְהַחֶסֶד לְאֹהֲבָיו וּלְשֹׁמְרֵי מִצְוֹתָיו" (דברים ז ט).

וּמָה הִיא נֶאֱמָנוּתוֹ? שֶׁהוּא שׁוֹמֵר הַבְּרִית. אִם צַדִּיק שֶׁחָטָא חֵטְא קַל, הוּא פּוֹרֵעַ גְּמוּלוֹ בָּעוֹלָם הַזֶּה. וְזֶה דָּבָר בָּרוּר, שֶׁטּוֹב יוֹתֵר לַצַּדִּיק לִהְיוֹת נִדּוֹן אֲפִלּוּ בְּיִסּוּרִין כְּאִיּוֹב כָּל יָמָיו בְּגוּפוֹ שֶׁהוּא דָּבָר בָּזוּי, בָּעוֹלָם הַזֶּה שֶׁהוּא לוֹ זְמַן קָצָר לְחַיּוֹת, וְלֶתֶת גְּמוּל הַטּוֹב לַנִּשְׁמָה שֶׁהִיא נִכְבֶּדֶת בָּעוֹלָם הָעֶלְיוֹן, שֶׁאֵינוֹ כָּלֶה וְאֵינוֹ פּוֹסֵק לְעוֹלָמִים – וְזֶה יוֹתֵר טוֹב לַצַּדִּיק מִמָּה שֶׁלֹּא הָיָה פּוֹרֵעַ לוֹ חֲטָאָיו בָּעוֹלָם הַזֶּה, וְהָיָה דָּן אוֹתוֹ בְּעוֹלָם הַנִּשְׁמוֹת בְּיִסּוּרֵי גֵּיהִנֹּם; אוֹ מֵחֲמַת חֲטָאוֹ יִמְעַט לְנִשְׁמָתוֹ מִן מַעֲלָתָהּ בְּעוֹלָם הַנִּשְׁמוֹת וְהִדְבְּקָהּ לַזִּיו הָעֶלְיוֹן, אֲשֶׁר לְזֶה הָאוֹר אֵין לוֹ עֵרֶךְ וְדִמְיוֹן. וְלָרְשָׁעִים נָתַן לָהֶם גְּמוּלָם בַּהֲנָאָה מוּעֶטֶת הַפּוֹסֶקֶת בָּעוֹלָם קָצָר הוּא הָעוֹלָם הַזֶּה, וְחֶטְאָם שָׁמוּר לָעוֹלָם הָאָרֹךְ, וּבְצַעַר גָּדוֹל שֶׁהוּא גֵּיהִנֹּם, אֲשֶׁר לְאוֹתוֹ צַעַר אֵין לוֹ עֵרֶךְ.

הָרַחֲמָן יַדְרִיכֵנוּ בַּאֲמִתּוֹ, וְיביאֵנוּ לַחֲדָרָיו לְהַגִּיעַ לְאוֹר הָעֶלְיוֹן, אֲשֶׁר שָׁם חֶבְיוֹן עֻזּוֹ וּצְבִי תִּפְאַרְתּוֹ.

## שער כד

### שַׁעַר הָעֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה – שַׁעַר הַחֲנִיפוּת

הַחֲנִיפוּת נֶחֱלֶקֶת לְתִשְׁעָה חֲלָקִים: הָרִאשׁוֹן: מִי שֶׁהוּא מַכִּיר בַּחֲבֵרוֹ שֶׁהוּא רָשָׁע וְרַמַּאי, וְשֶׁהוּא מוֹצִיא שֵׁם רַע עַל הַכְּשֵׁרִים, וְשֶׁהוּא גּוֹזֵל מָמוֹן חֲבֵרוֹ – וּבָא זֶה וּמַחֲנִיף לוֹ. וְלֹא דַּי שֶׁהוּא מַחֲנִיף לוֹ וּמְשַׁבְּחוֹ, אֶלָּא שֶׁהוּא מַחֲלִיק לוֹ לָשׁוֹן וְיֹאמַר: "לֹא פָּעַלְתָּ אָוֶן בַּמֶּה שֶׁעָשִׂיתָ"

– בַּדָּבָר הַזֶּה יֵשׁ כַּמָּה עֲבֵרוֹת וְהַרְבֵּה עֲנָשִׁין: הָאֶחָד: שֶׁהָיָה לוֹ לְהוֹכִיחוֹ עַל חֲטָאָיו. וְלֹא דַּי שֶׁאֵינוֹ מוֹכִיחוֹ, אֶלָּא אוֹמֵר לוֹ "לֹא חָטָאת" וּמַחֲזִיק יַד מְרֵעִים. וְיֵשׁ לְזֶה הֶחָנֵף עֹנֶשׁ שֶׁלֹּא קִנֵּא עַל הָאֱמֶת. וְעוֹד: שֶׁזֶּה הַחוֹנֵף נוֹתֵן מִכְשׁוֹל לִפְנֵי הַחוֹטֵא, כְּשֶׁאוֹמֵר "לֹא חָטָאתָ" – לֹא יָשׁוּב מֵרָעָתוֹ, וְיוֹסִיף עוֹד לַחֲטוֹא; מִלְּבַד הָעֹנֶשׁ שֶׁנֶּעֱנָשׁ עַל נֶזֶק וְצַעַר בְּנֵי אָדָם שֶׁהִזִּיק וְצַעַר הַחוֹטֵא, וְלֹא יְשַׁלֵּם לָהֶם וְלֹא יְפַיְּסֵם, מֵחֲמַת הַחֲנִיפוּת שֶׁלָּזֶה הַמַּצְדִּיק רָשָׁע. וְנֶאֱמַר (משלי יד טו): "מַצְדִּיק רָשָׁע וּמַרְשִׁיעַ צַדִּיק, תּוֹעֲבַת יְיָ גַּם שְׁנֵיהֶם". וְאִם עָוֹן זֶה הַחוֹטֵא גָּלוּי לָרַבִּים, וְזֶה מַחֲנִיף לוֹ בָּרַבִּים וְאוֹמֵר לוֹ: "זַךְ וְיָשָׁר אָתָּה" – אָז חֹלֶל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וּבָזֶה דַּי וְדַיִן.

וְחַיָּב אָדָם לְמְסוֹר עַצְמוֹ לְסַכָּנָה וְלֹא יְשִׂים עַצְמוֹ בְּעָוֹן זֶה. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ עֲלֵיהֶם הַשָּׁלוֹם עַל אַגְרִיפַּס, שֶׁהָיָה קוֹרֵא בַּתּוֹרָה, וּכְשֶׁהִגִּיעַ לַפָּסוּק (דברים יד טו): "לֹא תוּכַל לָתֵת עָלֶיךָ אִישׁ נָכְרִי" – זָלְגוּ עֵינָיו דְּמָעוֹת. אָמְרוּ לוֹ: "אַחֵינוּ אַתָּה!" בְּאוֹתָהּ שָׁעָה נִתְחַיְּבוּ שׁוֹנְאֵי יִשְׂרָאֵל כְּלָיָה עַל שֶׁהֶחֱנִיפוּ לְאַגְרִיפַּס (סוטה מא ב).

גַּם הַיּוֹשֵׁב עַל הַדִּין אַל יִפְחַד מֵאִישׁ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (דברים א יד): "לֹא תָגוּרוּ מִפְּנֵי אִישׁ". וּבַחֲנִיפוּת כָּזֶה יֵשׁ בּוֹ עֹנֶשׁ שֶׁקֶר וַחֲנִיפוּת.

הַשֵּׁנִי: הַמְשַׁבֵּחַ רָשָׁע בִּפְנֵי בְּנֵי אָדָם, בְּפָנָיו אוֹ שֶׁלֹּא בְּפָנָיו. וְאַף עַל פִּי שֶׁלֹּא יַצְדִּיק אוֹתוֹ עַל מַעֲשָׂיו הָרָעִים, אֶלָּא אָמַר בְּסִתָם: אִישׁ טוֹב הוּא – עַל זֶה נֶאֱמַר (משלי כח ד): "עֹזְבֵי תוֹרָה יְהַלְלוּ רָשָׁע". כִּי זֶה הַמְשַׁבֵּחַ, לוּלֵי שֶׁעָזַב הַתּוֹרָה – לֹא הִלֵּל לָזֶה שֶׁעוֹבֵר עָלֶיהָ וְעַל דְּבָרֶיהָ. גַּם לֹא יַמְלִיץ עַל הָרָשָׁע בִּפְנֵי בְּנֵי אָדָם לוֹמַר: הֲלוֹא הוּא עוֹשֶׂה טוֹבָה זֹאת, לָכֵן תַּחְמְלוּ עָלָיו. וּמִי שֶׁעוֹשֶׂה כָּךְ – זֶהוּ רַע מְאוֹד, כִּי הַשּׁוֹמְעִים סְבוּרִים שֶׁהוּא צַדִּיק וְיִתְּנוּ לוֹ כָּבוֹד. וְיֵשׁ מִכְשׁוֹל גָּדוֹל בִּכְבוֹד הָרְשָׁעִים, כִּי כְּשֶׁיֵּשׁ כָּבוֹד לַחֲכָמִים הַצַּדִּיקִים וְהֵם עֲלִיּוֹנִים – אָז כָּל הָעָם יִשְׁמְעוּ לַעֲצָתָם. וְעוֹד: שֶׁאֲחֵרִים יְקַנְּאוּ בְּמַעֲשֵׂיהֶם הַטּוֹבִים, וְיוֹסִיפוּ לָקַח וְתִרְבֶּה הַדַּעַת, וּמִתּוֹךְ שֶׁלֹּא לִשְׁמָהּ בָּא לִשְׁמָהּ.

וְעוֹד: יֵשׁ הַרְבֵּה בְּנֵי אָדָם בִּרְאוֹתָם הֲדַר הַתּוֹרָה – יַכִּירוּ מַעֲלָתָהּ, וְתָבוֹא מַחֲשָׁבָה בְּלִבָּם, וְיִלְמְדוּ לְשֵׁם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּלֵב שָׁלֵם. וְעוֹד יֵשׁ טַעַם טוֹב בְּכִבּוּד הַחֲכָמִים הַצַּדִּיקִים: כִּי יְסוֹד נֶפֶשׁ הָאָדָם הוּא לְהִיוֹת בּוֹ עֲבוֹדָתוֹ וְיִרְאָתוֹ וְתוֹרָתוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וַעֲבוֹר זֶה כָּל הָעוֹלָם מְכַבְּדִים הַצַּדִּיקִים. נִמְצָא הַמְכַבֵּד הַצַּדִּיקִים, כִּבְיָכוֹל מַעֲמִיד וּמְקַיֵּם כְּוָנַת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בִּבְרִיאַת הָעוֹלָם, וְהַבּוֹזֶה לְתַלְמִיד חָכָם וּלְיִרְאֵי שָׁמַיִם – בָּזֶה יְבַטֵּל כַּוָּנַת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא. וְהוּא כְּמוֹ שֶׁאוֹמֵר: אֵין עֲבוֹדָתוֹ עִקָּר! עַל כֵּן יְכַבְּדוּ עוֹבְדֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְכָבוֹד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, לְהוֹדִיעַ כִּי עֲבוֹדָתוֹ לְבַדָּהּ הִיא עִקָּר.

אֲבָל בְּכִבּוּד הָרְשָׁעִים יֵשׁ חִלּוּל הַתּוֹרָה וְהָעֲבוֹדָה, וְזֶהוּ עֲבֵרָה הַמְכַלָּה עֵצִים וּבָשָׂר. וְעוֹד: רַבִּים נִמְשָׁכִים אַחֲרֵיהֶם, וְעוֹשִׂים כְּמַעֲשֵׂיהֶם, וּמְקַבְּלִים פּוּרְעָנוּת. וְכֵיוֹצֵא בָּזֶה אָמְרוּ (משנה נגעים יב ו): אוֹי לָרָשָׁע וְאוֹי לִשְׁכֶנוֹ. וְעוֹד: בְּכִבּוּד הָרְשָׁעִים מֻשְׁפָּל כְּבוֹד הַצַּדִּיקִים, וְאֵין כָּבוֹד לַצַּדִּיקִים אֶלָּא לְאַחַר הַשְׁפָּלַת הָרְשָׁעִים. וְעַתָּה, אַחֲרֵי שֶׁיֵּשׁ מִכְשׁוֹל לָעוֹלָם בְּכִבּוּד הָרְשָׁעִים – יְזַהֵר שֶׁלֹּא יְסַפֵּר טוֹבָה מֵרְשָׁעִים. גַּם לֹא יַזְכִּירֵם לְטוֹבָה, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי י ז): "וְשֵׁם רְשָׁעִים יִרְקָב"; וּכְתִיב (שם כט כד): "תּוֹעֲבַת צַדִּיקִים אִישׁ עָוֶל". וְאִם אֵינוֹ רוֹצֶה לְסַפֵּר רִשְׁעוֹ – גַּם טוֹבָתוֹ לֹא יְסַפֵּר.

הַשְּׁלִישִׁי: חָנֵף הַמְשַׁבֵּחַ רָשָׁע בְּפָנָיו, וְאוֹמֵר לוֹ: כַּמָּה אִישׁ נֶחְמָד וְאָדָם טוֹב אַתָּה! אַךְ אֵינוֹ מְסַפֵּר בְּשִׁבְחוֹ בָּרַבִּים, שֶׁלֹּא יִהְיֶה לָרַבִּים לְמוֹקֵשׁ. גַּם זֶה הֶחָנֵף גָּדוֹל עָוֹונוֹ, דִּכְתִיב (משלי יא ט): "בְּפֶה חָנֵף יַשְׁחֵת רֵעֵהוּ, וּבְדַעַת צַדִּיקִים יֵחָלֵצוּ". כִּי כְּשֶׁיְּשַׁבְּחֶנּוּ יַאֲמִין לוֹ, וְיַחְשֹׁב שֶׁהוּא טוֹב, וְיָרוּם לִבּוֹ וְיִתְגָּאֶה, וְלֹא יָשׁוּב. כִּי כָּל מִי שֶׁאֵינוֹ צַדִּיק, כְּשֶׁמְּשַׁבְּחִים אוֹתוֹ, יֹאמַר בְּלִבּוֹ: אָמְנָם יָדַעְתִּי כִּי כֵן הוּא! וְזֶה נִשְׁחַת בַּחֲנִיפוּתוֹ שֶׁל זֶה.

אֲבָל הַצַּדִּיק אִם מְשַׁבֵּחַ אוֹתוֹ אָדָם – לֹא יִתְגָּאֶה בָּזֶה, עֲבוּר שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ עֲלֵיהֶם הַשָּׁלוֹם (נידה ל ב): אֶפְלוּ כָּל הָעוֹלָם אוֹמְרִים עָלֶיךָ שֶׁאַתָּה צַדִּיק – הֱוֵי בְּעֵינֶיךָ כָּרָשָׁע. וְאָמְרוּ (אבות דרבי נתן כט א): אִם יֵשׁ לְךָ רֵעִים, מְקָצָתָם מְשַׁבְּחִים אוֹתְךָ וּמְקָצָתָם מְיַסְּרִים וּמוֹכִיחִים אוֹתְךָ – אֱהֹב הַמּוֹכִיחִים וְלֹא אֶת הַמְשַׁבְּחִים; כִּי אֵלּוּ לְחַיֶּיךָ עוֹלָם יְבִיאוּךָ, וְאֵלּוּ בְּרָעָתְךָ יִשְׂמְחוּ כִּי יְשַׁבְּחוּךָ. וְנֶאֱמַר (משלי כו כח): "וּפֶה חָלָק יַעֲשֶׂה מִדְחֶה" – הִמְשִׁיל פֶּה חָלָק לְדֶרֶךְ חֲלַקְלַקּוֹת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים לה ה-ו): "וּמַלְאַךְ יְיָ דּוֹחֶה, יְהִי דַרְכָּם חֹשֶׁךְ וַחֲלַקְלַקֹּת", כִּי יִדְחֶה הָאָדָם וְיִפּוֹל, שֶׁפֶּה חֵלֶק הוּא מָלֵא חֵטְא וְחָנֵף. וְעַל זֶה נֶאֱמַר (תהלים יב ד): "יַכְרֵת יְיָ כָּל שִׂפְתֵי חֲלָקוֹת, לָשׁוֹן מְדַבֶּרֶת גְּדוֹלוֹת" (שם יב ד). קְלֵל פֶּה חָלָק בִּשְׁבִיל שֶׁמַּשְׁחִית רֵעֵהוּ, וְקִלֵּל לָשׁוֹן הַקָּשָׁה שֶׁהוּא הִפּוּךְ הֶחָלָק, וְהוּא לָשׁוֹן הָרַע.

וְיֵשׁ חֲנֵפִים שֶׁמַּחֲנִיפִים לְבַעֲלֵי זְרוֹעַ כְּדֵי שֶׁיֹּאהֲבוּ אוֹתָם, וְינַשְּׂאוּ וְיגַדְּלוּ אוֹתָם, עַל זֶה אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (אבות דרבי נתן כט ד): כָּל הַמַּחֲנִיף לַחֲבֵרוֹ לְשֵׁם כָּבוֹד – לְסוֹפוֹ נִפְטָר בְּקָלוֹן.

הָרְבִיעִי: הַמִּתְחַבֵּר לָרָשָׁע, אַף עַל פִּי שֶׁאֵינוֹ מַחֲנִיף לוֹ וְאֵינוֹ מְשַׁבְּחוֹ, אֶלָּא שֶׁהוּא מְקָרְבוֹ וּמִתְחַבֵּר עִמּוֹ – יֵשׁ לוֹ עֹנֶשׁ; לֹא דַּי שֶׁאֵינוֹ מוֹכִיחוֹ אֶלָּא שֶׁמְּקָרְבוֹ, וְיֵשׁ לוֹ עֹנֶשׁ בָּזֶה. וְעוֹד מוֹסִיף עֹנֶשׁ עַל הַקֵּרְבוּת שֶׁהוּא מְקָרְבוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (דברי הימים ב כ לד): "בְּהִתְחַבָּרְךָ עִם אֲחַזְיָהוּ, פָּרַץ יְיָ אֶת מַעֲשֶׂיךָ".

וְהַצַּדִּיקִים מוֹאֲסִים הָרְשָׁעִים. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בבא קמא צב ב): לֹא לְחִנָּם הָלַךְ הַזַּרְזִיר אֵצֶל הָעוֹרֵב, אֶלָּא שֶׁהוּא מִינוֹ; וְכֵן אָדָם הַמִּתְחַבֵּר לְרֵעֵהוּ הַדּוֹמֶה לוֹ. וְאָמְרוּ (מגילה כח א): אָסוּר לְהִסְתַּכֵּל בְּצֶלֶם דְּמוּת אָדָם רָשָׁע, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים ב ג יד): "לוּלֵי פְּנֵי

יְהוֹשָׁפָט מֶלֶךְ יְהוּדָה אֲנִי נִשָּׂא, אִם אַבִּיט אֵלֶיךָ וְאִם אֶרְאֶךָ". וְכָל הַמִּסְתַּכֵּל בִּדְמוּת אָדָם רָשָׁע – עֵינָיו כֵּהוֹת לְעֵת זִקְנָתוֹ, כְּיִצְחָק אָבִינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם, שֶׁכָּהוּ עֵינָיו מִפְּנֵי שֶׁהִסְתַּכֵּל בְּעֵשָׂו, אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא הָיָה מַכִּירוֹ בְּמַעֲשָׂיו.

וְיֵשׁ מִכְשׁוֹל גָּדוֹל בְּחִבּוּר הָרְשָׁעִים: הָאֶחָד מִפְּנֵי שֶׁהוּא אוֹהֵב שׁוֹנְאוֹ שֶׁל יוֹצֵר הַכֹּל, וְאֵין הָעֶבֶד הַנֶּאֱמָן לַאֲדוֹנָיו מִתְחַבֵּר לְשׁוֹנְאוֹ. הַשֵּׁנִי שֶׁלּוֹמֵד מִמַּעֲשָׂיו. הַשְּׁלִישִׁי שֶׁגַּם אֲחֵרִים יִתְחַבְּרוּ אִתּוֹ וְיַאֲמִינוּ לוֹ, וְהוּא גּוֹזֵל אוֹתָם. וְגַם הֵם יִלְמְדוּ מִמַּעֲשָׂיו, וַאֲפִלּוּ אִם לֹא יִלְמְדוּ מִמֶּנּוּ – הֵם רוֹאִים מִמֶּנּוּ דְּבָרִים שֶׁאָסוּר לָהֶם לִרְאוֹתָם. וְגַם הוּא לֹא יָשׁוּב, כִּי אִם הָיוּ מוֹכִיחִים אוֹתוֹ וְהָיוּ נִבְדָּלִים מִמֶּנּוּ – הָיָה שָׁב מִדַּרְכּוֹ הָרָעָה. וּמִי שֶׁמִּתְחַבֵּר לְרָשָׁע – לְסוֹף הָרָשָׁע מוֹשֵׁל עָלָיו; וְזֶהוּ רַע עַל כֻּלָּם, כִּי כֵּיוָן שֶׁהוּא מוֹשֵׁל עָלָיו – לֹא יַנִּיחֶנּוּ לַעֲשׂוֹת טוֹב. הָרְבֵּעִי שֶׁזֶּה צָרִיךְ לְהַנִּיחַ מֵחֲמַת יִרְאָה לַעֲשׂוֹת כַּמָּה דְּבָרִים טוֹבִים. לָכֵן אַל יִתְחַבֵּר אָדָם אֶלָּא עִם יֶרֶא שָׁמַיִם; כִּי רֵישׁ לָקִישׁ עִם מִי שֶׁהָיָה מְדַבֵּר בַּשּׁוּק – הָיוּ מַאֲמִינִים לוֹ סְחוֹרָה בְּלֹא עֵדִים (יומא ט ב), כִּי הָיוּ יוֹדְעִים בְּוַדַּאי כֵּיוָן שֶׁדִּבֵּר עִמּוֹ בַּשּׁוּק שֶׁהוּא נֶאֱמָן. הֲרֵי הַדִּבּוּר הָוֵי כְּמוֹ חֲנִיפוּת.

הַחֲמִישִׁי: אִישׁ שֶׁהוּא נֶאֱמָן בְּעֵינֵי כָל הָעָם, וְכֻלָּם שׁוֹמְעִים לוֹ, וְהוּא מַעֲמִיד קְרוֹבוֹ לִהְיוֹת פַּרְנָס אוֹ רַב, וְאוֹמֵר עָלָיו: הִנְהַגְתִּיו שֶׁהוּא חָכָם – וְאֵינוֹ כֵן. וְכֵן הָעָם סוֹמְכִים עָלָיו. וְכֵן אוֹמֵר עַל מִי שֶׁאֵינוֹ מַכִּירוֹ שֶׁהוּא נֶאֱמָן, וְהָעָם מַפְקִידִים בְּיָדוֹ פִּקָּדוֹנוֹת – וּמְכַחֵשׁ. וְאָמְרוּ הַחֲכָמִים זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין ז ב): כָּל הַמַּעֲמִיד דַּיָּן שֶׁאֵינוֹ הָגוּן – כְּאִלּוּ נוֹטֵעַ אֲשֵׁרָה בְּיִשְׂרָאֵל. וּבְמָקוֹם שֶׁיֵּשׁ תַּלְמִידֵי חֲכָמִים – כְּאִלּוּ נוֹטֵעַ אֲשֵׁרָה אֵצֶל מִזְבֵּחַ, וְעָתִיד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לִפְרֹעַ מִן הַמַּעֲמִיד.

הַשִּׁשִּׁי: מִי שֶׁיֵּשׁ בְּיָדוֹ לִמְחוֹת וְאֵינוֹ מוֹחֶה, וְאֵינוֹ נוֹתֵן לֵב עַל מַעֲשֵׂה הַחַטָּאִים – זֶה הַדָּבָר קָרוֹב לַחֲנִיפוּת. כִּי הֵם הַחוֹטְאִים חוֹשְׁבִים: כֵּיוָן שֶׁאֵינָם מוֹחִים בְּיָדֵינוּ וְאֵינָן מְקַנְטְרִים אוֹתָנוּ, כָּל מַעֲשֵׂינוּ הֵם טוֹבִים. וְנִצְטַוִּינוּ לְבַעֵר הָרַע מִקִּרְבֵּנוּ, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים יג ו): "וּבִעַרְתָּ הָרָע מִקִּרְבֶּךָ".

וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שבת נד ב): מִי שֶׁיֵּשׁ בְּיָדוֹ לִמְחוֹת עַל אַנְשֵׁי בֵיתוֹ, וְאֵינוֹ מוֹחֶה – נִתְפָּס עַל אַנְשֵׁי בֵיתוֹ; בְּאַנְשֵׁי עִירוֹ, וְאֵינוֹ מוֹחֶה – נִתְפָּס עַל אַנְשֵׁי עִירוֹ; בְּכָל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ, וְאֵינוֹ מוֹחֶה – נִתְפָּס עַל כָּל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא כו לד): "וְנִכְשְׁלוּ אִישׁ בְּאֲחִיו"; וְדָרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: אִישׁ בַּעֲוֹן אָחִיו. וְאָמְרִינַן (סנהדרין כז ב): מְלַמֵּד שֶׁכֻּלָּן עֲרֵבִים זֶה בָּזֶה.

הַשְׁבִּיעִי: הָרוֹאֶה אֶת אַנְשֵׁי מְקוֹמוֹ עַם קְשֵׁי עֹרֶף, וְאוֹמֵר בְּלִבּוֹ: אוּלַי לֹא יַקְשִׁיבוּ אִם אוֹכִיחֵם, וְעַל כֵּן הוּא מוֹנֵעַ מִלְּהוֹכִיחָם. גַּם זֹאת חֵטְא, וַעֲוֹונוֹ יִשָּׂא, כִּי לֹא נִסָּה לְהַזְהִיר וּלְהוֹכִיחַ אוּלַי יָשׁוּבוּ, וְעַל זֶה נֶעֱנָשׁוּ צַדִּיקִים גְּמוּרִים בַּחֲרָבָן הָרִאשׁוֹן.

אֲבָל אִם הַדָּבָר גָּלוּי וְיָדוּעַ לַכֹּל, וְנִבְחַן וְנֶחְקַר כִּי הַחוֹטֵא שׁוֹנֵא מוֹסֵר, וְלֹא יִשְׁמַע לְמוֹכִיחָיו, עַל זֶה נֶאֱמַר (משלי ט ח): "אַל תּוֹכַח לֵץ פֶּן יִשְׂנָאֶךָּ".

וְאָמְרוּ: כְּשֵׁם שֶׁמִּצְוָה לוֹמַר דָּבָר הַנִּשְׁמָע, כָּךְ מִצְוָה שֶׁלֹּא לוֹמַר דָּבָר שֶׁאֵינוֹ נִשְׁמָע (יבמות סה ב). וְאָמְרוּ: מוּטָב שֶׁיִּהְיוּ שׁוֹגְגִין, וְאַל יִהְיוּ מְזִידִין (שבת קמח ב).

הַשְּׁמִינִי: הַשּׁוֹמֵעַ מִדִּבְרֵי לָשׁוֹן הָרַע אוֹ נְבָלָה, אוֹ יוֹשֵׁב בְּסוֹד מְשַׂחֲקִים וּבוֹזֵי תּוֹרָה וּמִצְוֹות, וְיוֹדֵעַ שֶׁהֵם קְשֵׁי עֹרֶף וְלֹא יְקַבְּלוּ תּוֹכָחָה, עַל כֵּן הוּא שׁוֹתֵק. גַּם זֶה יֵעָנֵשׁ, כִּי הָיָה לוֹ לַעֲנֹשׁ אוֹתָם, שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ כִּי הוּא כְּמוֹתָם שֶׁהוּא מוֹדֶה בְּדִבְרֵיהֶם; כִּי הוּא חַיָּב לִגְעֹר בָּהֶם לְתֵת גְּדֻלָּה לַתּוֹרָה וְלַמִּצְוֹות, וּלְקַנֵּא לִכְבוֹד הַצַּדִּיק שֶׁהִרְשִׁיעוּ. וְזֶה הוּא נֶעֱנָשׁ כְּשֶׁשּׁוֹמֵעַ דִּבְרֵיהֶם הָרָעִים תָּמִיד, וְהוּא אֵינוֹ יָכוֹל לַעֲנוֹתָם תָּמִיד. וְדָבָר זֶה מְפֹרָשׁ בְּדִבְרֵי שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם (משלי כד א-ב): "אַל תְּקַנֵּא בְּאַנְשֵׁי רָעָה, וְאַל תִּתְאָו לִהְיוֹת אִתָּם. כִּי שֹׁד יֶהְגֶּה לִבָּם, וְעָמָל שִׂפְתֵיהֶם תְּדַבֵּרְנָה". רוֹצֶה לוֹמַר: שֶׁתִּשָּׂא חַטָּאתָם, כִּי תִּשְׁמַע דִּבְרֵיהֶם תָּמִיד וְתִהְיֶה כְּמַחֲרִישׁ.

הַתְּשִׁיעִי: הַמְכַבֵּד הָרְשָׁעִים מֵחֲמַת דֶּרֶךְ שָׁלוֹם. אָמְנָם לֹא יְדַבֵּר טוֹב בָּרְשָׁע, וְלֹא יִתְנַהֵג בִּכְבוֹדוֹ עַל דֶּרֶךְ שֶׁיִּחְשְׁבוּ בְּנֵי אָדָם שֶׁהוּא נִכְבָּד בְּעֵינָיו לַחֲלֹק לוֹ כָּבוֹד, אֶלָּא כְּדֶרֶךְ בְּנֵי אָדָם הַמְכַבְּדִים הָעֲשִׁירִים בַּעֲבוּר כִּי צָלְחָה דַּרְכָּם, וְלֹא מִפְּנֵי חִין עֶרְכָּם. וְאַף בָּזֶה יֵשׁ חֵטְא וְאַשְׁמָה, כִּי לֹא הָתַר לְכַבֵּד הָרְשָׁעִים אֶלָּא מֵחֲמַת מוֹרָא, שֶׁיֵּרֵא שֶׁיַּזִּיק לוֹ הָרְשָׁע וְיִגְרֹם לוֹ הֶפְסֵד בִּזְמַן שֶׁיַּד הָרְשָׁעִים תַּקִּיפָה – עַל כֵּן הָתַר לְכַבְּדוֹ כְּדֶרֶךְ שֶׁמְּכַבְּדִים בְּנֵי אָדָם בַּעֲלֵי זְרוֹעַ. אַךְ לֹא יְשַׁבְּחֶנּוּ וְלֹא יְדַבֵּר עָלָיו טוֹב בְּפְנֵי בְּנֵי אָדָם. וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוטה מא ב): מֻתָּר לְהַחֲנִיף אֶת הָרְשָׁעִים בָּעוֹלָם הַזֶּה. וְיֵשׁ רְשָׁעִים שֶׁאֵין מַחֲנִיפִים לָהֶם. מִנַּיִן? מִפָּרָשַׁת לוֹט, שֶׁאָמְרוּ לוֹ "תַּחֲנִיף לְהָמָן", וְהוּא הֵשִׁיב לָהֶם: "לֹא תִדְרֹשׁ שְׁלֹמָם וְטֹבָתָם" (דברים כג ז). וְהָיוּ אוֹמְרִים לוֹ, שָׁנוּ רַבּוֹתֵינוּ: מַחֲנִיפִים לָהֶם מִפְּנֵי דַּרְכֵי שָׁלוֹם?! אַפִּלּוּ הָכֵי לֹא רָצָה לְהַחֲנִיף לְרָשָׁע כָּזֶה.

וְיַחֲנִיף אָדָם לְאִשְׁתּוֹ, מִשּׁוּם שָׁלוֹם בַּיִת. וְכֵן לְבַעַל חוֹבוֹ, שֶׁלֹּא יִלְחָצֶנּוּ. לְרַבּוֹ, שֶׁיְּלַמְּדֵנוּ תּוֹרָה. וּמִצְוָה גְּדוֹלָה לְהַחֲנִיף לְתַלְמִידָיו וְלַחֲבֵרָיו, כְּדֵי שֶׁיִּלְמְדוּ וְשֶׁיִּשְׁמְעוּ לִדְבָרָיו, לְקַבֵּל תּוֹכַחְתּוֹ לְקַיֵּם הַמִּצְוֹות. וְכֵן כָּל אָדָם שֶׁהוּא סָבוּר שֶׁיִּמְשְׁכֶנּוּ אֵלָיו, שֶׁיִּשְׁמַע לוֹ לְקַיֵּם הַמִּצְוֹות, וְאִם יָבוֹא עָלָיו בְּכַעַס לֹא יִשְׁמַע לוֹ אֶלָּא בַּחֲנִיפוּת יְקַבֵּל תּוֹכַחְתּוֹ – מִצְוָה גְּדוֹלָה לְהַחֲנִיף לוֹ כְּדֵי לְהוֹצִיא יָקָר מִזּוֹלֵל. כִּי יֵשׁ אָדָם שֶׁאֵינוֹ מְקַבֵּל תּוֹכָחָה בִּגְעָרָה אֶלָּא בְּנַחַת,

שֶׁנֶּאֱמַר (קהלת ט יז): "דִּבְרֵי חֲכָמִים בְּנַחַת נִשְׁמָעִים". וְיֵשׁ שֶׁצָּרִיךְ גְּעָרָה, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי יז י): "תֵּחַת גְּעָרָה בְּמֵבִין". וְיֵשׁ בְּמַלְקוּת, שֶׁנֶּאֱמַר (שם יט כט): "וּמַהֲלֻמוֹת לְגֵו כְּסִילִים". וְיֵשׁ אָפִלּוּ בְּהַכָּאוֹת לֹא יוֹעִיל, שֶׁנֶּאֱמַר (שם יד י): "מֵהַכּוֹת כְּסִיל מֵאָה" (שם יז, י). אִם כֵּן מָה נַעֲשֶׂה לוֹ? אֵין לוֹ תַּקָּנָה אֶלָּא תְּגָרְשֵׁהוּ.

וְיֵשׁ חֲנִיפוּת רָעָה מְאוֹד: כְּגוֹן אָדָם הַמַּחֲנִיף לַחֲבֵרוֹ, וּמְדַבֵּר עִמּוֹ דְּבָרִים מְתוּקִים כְּדֵי שֶׁיִּסְמֹךְ עָלָיו וְיַאֲמִין לוֹ. וְאַחַר שֶׁיַּאֲמִין לוֹ וְיִסְמֹךְ עָלָיו – הוֹלֵךְ עִמּוֹ בְּרַמָּאוּת. וְזֶה כָּעָנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (משלי א יז-יח): "כִּי חִנָּם מְזֹרָה הָרֶשֶׁת, בְּעֵינֵי כָּל בַּעַל כָּנָף. וְהֵם לְדָמָם יֶאֱרֹבוּ, יְצַפְּנוּ לְנַפְשׁוֹתָם". פֵּרוּשׁ הַפָּסוּק: הַצָּדִים עוֹפוֹת זוֹרְקִים חִטִּים, וּבָאִים עוֹפוֹת לֶאֱכֹל הַחִטִּים עַל הָרֶשֶׁת, וְאָז יִהְיוּ נִצּוֹדִים – וְלָזֶה דּוֹמֶה הֶחָנֵף הַזֶּה. וְאָסְרוּ הַחֲכָמִים לְהַחֲנִיף, וְאָמְרוּ (חולין צד א) שֶׁלֹּא יִשְׁלַח אָדָם דּוֹרוֹן לַחֲבֵרוֹ, וְיוֹדֵעַ שֶׁאֵינוֹ אוֹכֵל. וְכֵן אִם רוֹצֶה לִפְתֹּחַ חָבִית יַיִן לִמְכֹּר, וּבָא חֲבֵרוֹ לִקְנוֹת יַיִן, לֹא יֹאמַר לוֹ: אֲנִי רוֹצֶה לִפְתֹּחַ חָבִית עֲבוּרְךָ. וְכָל זֶה וְכַיּוֹצֵא בָּזֶה נִקְרָא "גּוֹנֵב דַּעַת". וְזֶה אָסְרוּ חֲכָמִים זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה לְהַחֲנִיף וְלִגְנוֹב דַּעַת הַבְּרִיּוֹת [וַאֲפִלּוּ דַּעְתּוֹ שֶׁל גּוֹי] (שם).

אָמַר רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן חֲלַפְתָּא: מִיּוֹם שֶׁגָּבְרָה אֻגְרוֹפָהּ שֶׁל חֲנֵפָה, נִתְעַוְּתוּ הַדִּינִים וְנִתְקַלְקְלוּ הַמַּעֲשִׂים, וְאֵין אָדָם יָכוֹל לוֹמַר לַחֲבֵרוֹ "מַעֲשַׂי גְּדוֹלִים מִמַּעֲשֶׂיךָ". אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר: כָּל אָדָם שֶׁיֵּשׁ בּוֹ חֲנֵפָה מֵבִיא חֶרוֹן אַף לָעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר (איוב לו יג): "וְחַנְפֵי לֵב יָשִׂימוּ אָף". וְלֹא עוֹד אֶלָּא שֶׁאֵין תְּפִלָּתוֹ נִשְׁמַעַת, שֶׁנֶּאֱמַר (שם): "לֹא יְשַׁוְּעוּ כִּי אֲסָרֵם". וַאֲפִלּוּ עֲבֵרִים שֶׁבְּמֵעֵי אִמָּן מְקַלְלִים אוֹתוֹ, וְהוּא נוֹפֵל בְּגֵיהִנֹּם. וְכָל הַמַּחֲנִיף לָרָשָׁע – נוֹפֵל בְּיָדוֹ. וְאִם אֵינוֹ נוֹפֵל בְּיָדוֹ – נוֹפֵל בְּיַד בָּנוֹ. וְאִם אֵינוֹ נוֹפֵל בְּיַד בָּנוֹ – נוֹפֵל בְּיַד בֶּן בְּנוֹ (סוטה מא ב). כָּל עֵדָה שֶׁיֵּשׁ בָּהּ חֲנֵפָה מְאוּסָה כַּנִּדָּה, שֶׁנֶּאֱמַר (איוב טו לד): "כִּי עֲדַת חָנֵף גַּלְמוּד". וּלְבַסּוֹף גּוֹלָה (סוטה מב א).

לָכֵן יִתְרַחֵק אָדָם מִן הַחֲנֵפָה. וְלֹא יַחֲנִיף לְאָדָם לְהַחֲזִיקוֹ בְּרִשְׁעוֹ, גַּם אִם יֵשׁ לוֹ לְקַבֵּל טוֹבוֹת הַרְבֵּה מִמֶּנּוּ. לֹא יַחֲנִיף לְקָרוֹבוֹ וְלֹא לְבָנָיו בִּזְמַן שֶׁאֵינָם הוֹלְכִים בְּדֶרֶךְ טוֹבָה, כִּי כַּמָּה בְּנֵי אָדָם עוֹמְדִים בְּרִשְׁעָם מֵחֲמַת שֶׁרוֹאִים שֶׁאֵין לָהֶם בּוּשָׁה עֲבוּר דַּרְכֵיהֶם הַמְכֹעָרִים, וַעֲבוּר שֶׁרוֹאִים שֶׁמַּחֲנִיפִים לָהֶם. וְאֵין דָּבָר בָּעוֹלָם הַנּוֹעֵל פִּתְחֵי הִתְשׁוּבָה כְּמוֹ הַחֲנִיפוּת.

מַעֲשֶׂה בְּאָדָם אֶחָד כָּשֵׁר שֶׁהָיָה לוֹ בַּת לְהַשִּׂיא. וְהָיוּ בְּצִדּוֹ שְׁנֵי בְּנֵי אָדָם אֲשֶׁר כָּל אֶחָד חָפֵץ לִשָּׂא בִּתּוֹ. וְהָלַךְ הָאָדָם הַכָּשֵׁר, וּבִקֵּשׁ מֵאָדָם אֶחָד לַעֲשׂוֹת עִמּוֹ מְרִיבָה, וְלָקַח לְבַסּוֹף אוֹתָם שְׁנַיִם לְדוּן בֵּינֵיהֶם, וְעָשׂוּ כָּךְ. אֶחָד מֵהֶם הָיָה מַחֲנִיף לְאוֹתוֹ אָדָם כָּשֵׁר כְּדֵי שֶׁיַּשִּׂיאוֹ בִּתּוֹ, וְהָיָה מְזַכֶּה אוֹתוֹ בְּכָל דְּבָרָיו. וְאוֹתוֹ אַחֵר אָמַר: אֵין הַדִּין עִמְּךָ אֶלָּא עִם חֲבֵרְךָ. וְאָז

נָתַן בְּתוֹ לְאוֹתוֹ שֶׁהָיָה מְחַיֵּב אוֹתוֹ, כִּי אָמַר: וַדַּאי הוּא אָדָם טוֹב, שֶׁלֹּא הֶחֱנִיף וְלֹא נָשָׂא לִי פָּנִים (ספר חסידים תתשמב).

לָכֵן מִי שֶׁהוּא פַּרְנָס, אוֹ דַּיָּן, אוֹ גַּבַּאי צְדָקָה – צָרִיךְ שֶׁלֹּא יְהֵא חָנֵף. כִּי אִם יַחֲנִיף הַפַּרְנָס לְשׁוּם אָדָם, וְלֹא יוֹכִיחֵהוּ לַעֲשׂוֹת הַטּוֹב וְלָסוּר מִן הָרַע – אָז יִהְיוּ כָּל הַקְּהָל מְקֻלְקָלִים. כִּי כָּל אֶחָד יֹאמַר: "הַפַּרְנָס מַחֲנִיף לִפְלוֹנִי", וְלֹא יְקַבֵּל תּוֹכַחְתּוֹ. וְכֵן דַּיִּן הַמַּחֲנִיף לְאֶחָד מִבַּעֲלֵי דִּינִים – אָז יִסְתַּתְּמוּ דִּבְרֵי הַשֵּׁנִי, וְלֹא יֵדַע לִטְעוֹן כַּאֲשֶׁר רָאוּי לוֹ; נִמְצָא שֶׁלֹּא יֵצֵא הַדִּין לַאֲמִתּוֹ. וְכֵן גַּבַּאי צְדָקָה הַמַּחֲנִיפִים, וְיִתְּנוּ צְדָקָה לְזֶה הַמַּחֲנִיף לָהֶם, אוֹ שֶׁהֵם מַחֲנִיפִים לוֹ וְיִתְּנוּ לוֹ אַף אִם אֵינוֹ רָאוּי לְכָךְ. לָכֵן צָרִיךְ הַצַּדִּיק לְהִתְרַחֵק מְאוֹד מִן הַחֲנִיפוּת, שֶׁלֹּא יַחֲנִיף וְלֹא יְקַבֵּל הַחֲנִיפוּת מֵאֲחֵרִים. וְיִזָּהֵר מְאוֹד כְּשֶׁיַּעֲשֶׂה מַעֲשִׂים טוֹבִים, שֶׁלֹּא יִתְכַּוֵּן בָּהֶם לְהַחֲנִיף לַאֲחֵרִים, אֶלָּא לְשֵׁם שָׁמַיִם בִּלְבַד.

וְהַגָּרוּעַ שֶׁבְּכָל הַחֲנִיפוּת: הַמַּחֲנִיף לַחֲבֵרוֹ כְּדֵי לְהַחֲטִיאוֹ. כְּגוֹן שֶׁיֵּשׁ לוֹ מַחֲלֹקֶת עִם בְּנֵי אָדָם וְאֵין הַדִּין עִמּוֹ, וְהוּא מַחֲנִיף לִבְנֵי אָדָם לְסַיַּע לוֹ וּלְחַזֵּק טָעוּתוֹ. אוֹ מִי שֶׁהוּא רוֹדֵף אַחַר עֲבֵרוֹת כְּגוֹן זְנוּת וּשְׁאָר רָעוֹת, וְהוּא מַחֲנִיף לַחֲבֵרוֹ כְּדֵי שֶׁיַּעֲשֶׂה כָּמוֹהוּ. לָכֵן יָרְבָּעָם בֶּן נְבָט זָכָה לְמָלוּכָה, בִּשְׁבִיל שֶׁלֹּא הֶחֱנִיף לִשְׁלֹמֹה, וְהוֹכִיחוּ עַל עִנְיַן בִּנְיַן מִלּוֹא (סנהדרין קא ב).

הָרוֹצֶה לִנָּצֵל מִן הַחֲנִיפוּת יִזָּהֵר לְהַרְחִיק עַצְמוֹ מִן הַכָּבוֹד, כִּי מִי שֶׁאֵינוֹ חוֹשֵׁשׁ לְהִתְכַּבֵּד לֹא יִצְטָרֵךְ לְהַחֲנִיף. גַּם צָרִיךְ לִזָּהֵר שֶׁלֹּא יֵהָנֶה מֵאֲחֵרִים, כִּי רֹב הַמַּחֲנִיפִים מַחֲנִיפִים לִבְנֵי אָדָם שֶׁסְּבוּרִים שֶׁיִּהְיֶה לָהֶם הֲנָאָה מֵהֶם. לָכֵן מִי שֶׁמִּתְרַחֵק מֵאֵלּוּ שְׁנֵי דְּבָרִים, הֲנָאָה וְכָבוֹד – נָצוֹל מִכַּמָּה עֲבֵרוֹת. כִּי כַּמָּה בְּנֵי אָדָם עוֹשִׂים מַעֲשִׂים טוֹבִים כְּדֵי שֶׁיְּקַבְּלוּ כָּבוֹד מִבְּנֵי אָדָם, וְזֶה הָעִנְיָן מְקֻלְקָל כָּל עֲבוֹדַת הָאָדָם; כִּי כַּמָּה בְּנֵי אָדָם עוֹשִׂים מַעֲשִׂים טוֹבִים וּמִתְפַּלְּלִים, וְיֵשׁ לָהֶם קוֹל עָרֵב, וְהוּא מְהֻרְהָר בְּלִבּוֹ בִּשְׁעַת הַתְּפִלָּה: "כַּמָּה קוֹלִי עָרֵב הוּא, וּבְנֵי אָדָם נֶהֱנִים מִמֶּנִּי שֶׁשּׁוֹמְעִים אוֹתִי". וְכֵן דַּרְכּוֹ שֶׁל יֵצֶר הָרַע: עוֹשֶׂה כֵּן לְכָל הַמִּצְווֹת לְהַפִּיל הָאָדָם בְּרִשְׁתּוֹ, שֶׁלֹּא יִהְיוּ מַעֲשָׂיו לְשֵׁם שָׁמַיִם. וְכֵן לְעִנְיַן הַהֲנָאָה: מִי שֶׁנֶּהֱנָה מֵחֲבֵרוֹ, אֲפִלּוּ אִם יִרְאֶהוּ שֶׁעוֹבֵר כָּל עֲבֵרוֹת שֶׁבָּעוֹלָם – לֹא יֶהֱא רַשַּׁאי לְהוֹכִיחוֹ, כִּי יָרֵא שֶׁלֹּא יְהַנֶּהוּ עוֹד. וְעִנְיָן הַהוּא תַּקָּלַת חֲכְמֵי הַדּוֹר הַזֶּה, שֶׁהֵם רוֹדְפִים לְהֲנוֹת מִן הָעָם – עַל כֵּן יַחֲנִיפוּ לָהֶם כְּדֵי שֶׁיְּחַזְּקוּ אוֹתָם בְּחָזְקָה גְּדוֹלָה. וְלֹא דַּי שֶׁאֵינָם מוֹכִיחִים אוֹתָם עַל עִנְיָנָם, אֶלָּא מְתוֹךְ שֶׁהֵם מַחֲנִיפִים לָהֶם – הֵם עַצְמָם אוֹחֲזִים מַעֲשֵׂיהֶם וְנִמְשָׁכִים אַחֲרֵיהֶם.

דֶּרֶךְ בְּרִיָּתוֹ שֶׁל אָדָם לִהְיוֹת נִמְשָׁךְ בְּדַעְתּוֹ וּבְמַעֲשָׂיו אַחַר רֵעָיו וַחֲבֵרָיו, וְנוֹהֵג כְּמִנְהַג אַנְשֵׁי מְדִינָתוֹ – אֵיךְ שֶׁהֵם עוֹשִׂים יַעֲשֶׂה גַּם הוּא. לְפִיכָךְ יֵשׁ לָאָדָם לְהִתְחַבֵּר לַצַּדִּיקִים, וְלֵישֵׁב אֵצֶל חֲכָמִים תָּמִיד, כְּדֵי שֶׁיִּלְמַד מִמַּעֲשֵׂיהֶם; וְיִתְרַחֵק מִן הָרְשָׁעִים הַהוֹלְכִים בַּחֹשֶׁךְ, כְּדֵי שֶׁלֹּא

יִלְמַד מִמַּעֲשֵׂיהֶם. וְהוּא שֶׁאָמַר שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם (משלי יג כ): "הוֹלֵךְ אֶת חֲכָמִים יֶחְכָּם, וְרֹעֶה כְּסִילִים יֵרוֹעַ". וְאוֹמֵר (תהלים א א): "אַשְׁרֵי הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא הָלַךְ בַּעֲצַת רְשָׁעִים...". וְכֵן אִם הָיָה בִּמְדִינָה שֶׁמְּנֻהֲגוֹתֶיהָ רָעִים, וְאֵין אַנְשֵׁי הַמְּדִינָה הוֹלְכִים בְּדֶרֶךְ יְשָׁרָה – יֵלֵךְ לְמָקוֹם שֶׁאֲנָשֶׁיהָ צַדִּיקִים, וְנוֹהֲגִים בִּדְרָכִים טוֹבִים. וְאִם הָיוּ כָּל הַמְּדִינוֹת שֶׁהוּא יוֹדֵעַ וְשׁוֹמֵעַ שְׁמוּעָתָן נוֹהֲגִים בְּדֶרֶךְ לֹא טוֹבָה, אִם שֶׁאֵינוֹ יָכוֹל לֵילֵךְ לִמְדִינָה שֶׁמְּנֻהֲגוֹתֶיהָ טוֹבִים, מִפְּנֵי הַגְּיָסוֹת אוֹ מִפְּנֵי הַחֹלִי – יֵשֵׁב לְבַדּוֹ יְחִידִי, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (איכה ג כח): "יֵשֵׁב בָּדָד וְיִדֹּם, כִּי נָטַל עָלָיו". וְאִם הָיוּ רָעִים וְחַטָּאִים, שֶׁאֵין מַנִּיחִים אוֹתוֹ לֵישֵׁב בַּמְּדִינָה אֶלָּא אִם כֵּן נִתְעָרֵב עִמָּהֶם וְנוֹהֵג בְּמִנְהָגָם הָרַע – יֵצֵא לַמְּעָרוֹת וְלַחֲוָחִים וְלַמִּדְבָּרוֹת, וְאַל יַנְהִיג עַצְמוֹ בְּדֶרֶךְ חַטָּאִים, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו ט א): "מִי יִתְּנֵנִי בַמִּדְבָּר מְלוֹן אֹרְחִים" (רמב"ם הלכות דעות ו א).

## שער כה

### שַׁעַר הָעֶשְׂרִים וַחֲמִשָּׁה – שַׁעַר לָשׁוֹן הָרַע

לָשׁוֹן הָרַע מַהוּ? הַמְסַפֵּר בִּגְנוּתוֹ שֶׁל חֲבֵרוֹ, אַף עַל פִּי שֶׁאוֹמֵר אֱמֶת. אֲבָל הָאוֹמֵר שֶׁקֶר נִקְרָא "מוֹצִיא שֵׁם רַע". בַּעַל לָשׁוֹן הָרַע זֶה שֶׁיּוֹשֵׁב וְאוֹמֵר: "כָּךְ וְכָךְ עָשָׂה פְּלוֹנִי, כָּךְ וְכָךְ הָיוּ אֲבוֹתָיו, כָּךְ וְכָךְ שָׁמַעְתִּי עָלָיו", וְאוֹמֵר דְּבָרִים שֶׁל גְּנַאי. עָלָיו הַכָּתוּב אוֹמֵר (תהלים יב ד): "יַכְרֵת יְיָ כָּל שִׂפְתֵי חֶלְקוֹת, לָשׁוֹן מְדַבֶּרֶת גְּדוֹלוֹת".

וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: כָּל הַמְסַפֵּר לָשׁוֹן הָרַע כְּאִלּוּ כָּפַר בָּעִקָּר, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים יב ה): "אֲשֶׁר אָמְרוּ לִלְשֹׁנֵנוּ נַגְבִּיר, שְׂפָתֵינוּ אִתָּנוּ, מִי אָדוֹן לָנוּ". וּלְכָךְ לָשׁוֹן הָרַע הוּא חֵטְא, כִּי הוּא עוֹשֶׂה רָעָה גְּדוֹלָה לַחֲבֵרוֹ, שֶׁהוּא מַבְאִישׁ רֵיחוֹ בְּעֵינֵי הָעָם וּשְׁאָר הֶפְסֵדוֹת, וְאֵין רָוַח לְבַעַל הַלָּשׁוֹן. וּבְוַדַּאי הָרָגִיל בְּלָשׁוֹן הָרַע פּוֹרֵק עֹל שָׁמַיִם מֵעָלָיו, כִּי הוּא חוֹטֵא בְּלִי הֶנָּאָה. וְהוּא רַע יוֹתֵר מִגַּנָּב וְנוֹאֵף, שֶׁהֵם רוֹדְפִים אַחַר הֶנָּאָתָם, וְאֵין פְּרִיקַת עֹל כְּמוֹ לָשׁוֹן הָרַע (שוחר טוב קכ). וְעוֹד אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה שֶׁשְּׁקוּלָה לָשׁוֹן הָרַע כְּנֶגֶד עֲבוֹדָה זָרָה, וְגִלּוּי עֲרָיוֹת, וּשְׁפִיכַת דָּמִים. וְדָבָר זֶה תֵּמַהּ מְאוֹד, שֶׁשְּׁקוּלָה לָשׁוֹן הָרַע כְּנֶגֶד אֵלּוּ הָעֲבֵרוֹת, וְעַל כָּל אַחַת מֵהֶן יֵהָרֵג וְאַל יַעֲבֹר (סנהדרין עד א). וְאָמְרוּ: חֲמוּרָה עֲבוֹדָה זָרָה, שֶׁכָּל הַכּוֹפֵר בָּהּ כְּמוֹדֶה בְּכָל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ (חולין ה א). וְאָמְרוּ עוֹד (חולין ד ב): מוּמָר לַעֲבוֹדָה זָרָה – מוּמָר לְכָל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ.

וְיֵשׁ לִתֵּן טַעַם בַּדָּבָר: כִּי בַּעַל הַלָּשׁוֹן שׁוֹנֶה בְּאַוְלְתּוֹ עֶשֶׂר פְּעָמִים וְיוֹתֵר, בְּכָל יוֹם מַכְלִים וּמְבַיֵּשׁ בְּנֵי אָדָם, מִלְּבַד מָה שֶׁמַּזִּיק לְמִי שֶׁאוֹמֵר עָלָיו. וַאֲפִילּוּ עֲבֵרָה קַלָּה, כְּשֶׁאָדָם עוֹבֵר עָלֶיהָ כַּמָּה פְּעָמִים – הִיא נַעֲשֵׂית גְּדוֹלָה. כִּי אֲפִלּוּ שֵׂעָר אֶחָד, שֶׁהוּא רַךְ וְחַלָּשׁ מְאוֹד,

כְּשֶׁתְּקַבֵּץ הַרְבֵּה שְׂעָרוֹת יַחַד – תַּעֲשֶׂה מֵהֶם חֶבֶל חָזָק. וּמָה שֶׁאָמְרוּ שֶׁשְּׁקוּלָה לָשׁוֹן הָרַע נֶגֶד אוֹתָן שָׁלוֹשׁ עֲבֵרוֹת, הַפֵּרוּשׁ: שֶׁעוֹבֵר עַל אוֹתָן שָׁלוֹשׁ עֲבֵרוֹת פַּעַם אַחַת מֻחֶמֶת רֹב הַיֵּצֶר, וְלֹא כְּנֶגֶד הַמְשֻׁמָּד הַיּוֹצֵא מִן הַכְּלָל לַעֲבֹר עֲלֵיהֶם בְּכָל עֵת. וְעוֹד בַּעַל לָשׁוֹן הָרַע קָשֶׁה לוֹ לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה: כֵּיוָן שֶׁהוּא רָגִיל בְּכָךְ וְלִמֵּד לְשׁוֹנוֹ לְדָבָר רַע. וְעוֹד הַחֵטְא קַל בְּעֵינָיו, כְּי אָמַר: "לֹא עָשִׂיתִי רַק דִּבּוּר בְּעָלְמָא!" וְאֵינוֹ נוֹתֵן לֵב לְשׁוּב לְרֹב הַנֶּזֶק שֶׁיַּעֲשֶׂה. וַאֲפִלּוּ אִם יָשׁוּב אֵין תְּשׁוּבָתוֹ שְׁלֵמָה, כִּי אֵינוֹ מַכִּיר גֹּדֶל הַחֵטְא אֲשֶׁר עָשָׂה. וְהוּא צָרִיךְ מְחִילָה מֵאוֹתָן שֶׁדִּבֵּר עֲלֵיהֶם, וְהוּא אֵינוֹ זוֹכֵר מִי הֵם כְּלָם. וְעוֹד יֵשׁ שֶׁדִּבֵּר עָלָיו וְעָשָׂה לוֹ רָעָה, וְהִזִּיק לוֹ לְאוֹתוֹ אָדָם, וְשָׂכַח מָה דִּבֵּר עָלָיו, כִּי לָשׁוֹן הָרַע מְכֻסֶּה וּמַכֶּה בַּסֵּתֶר, הוּא בְּכָאן וּמַכֶּה אֶחָד בִּלְשׁוֹנוֹ שֶׁרַחוֹק מִמֶּנּוּ (ערכין טו ב), וְזֶה הַחוֹטֵא מִתְבַּיֵּשׁ מִמֶּנּוּ לְהוֹדִיעַ שֶׁגָּמָלוֹ רָעָה. וּפְעָמִים יְדַבֵּר עַל פָּנִים מְשֻׁפָּחָה, וְיַזִּיק לַדּוֹרוֹת הַבָּאִים אַחֲרָיו; וְאֵין לוֹ מְחִילָה לָזֶה, כִּי אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ירושלמי בבא קמא ח ז): הַמְדַבֵּר בְּפָנִים מְשֻׁפָּחָה – אֵין לוֹ מְחִילָה עוֹלָמִית.

וְעוֹד: מִי שֶׁהוּא רָגִיל בְּלָשׁוֹן הָרַע פְּעָמִים יְדַבֵּר דְּבָרִים כְּלַפֵּי מַעְלָה, דִּכְתִיב (תהלים עג ט): "שַׁתּוּ בַשָּׁמַיִם פִּיהֶם, וּלְשׁוֹנָם תִּהֲלַךְ בָּאָרֶץ". וְאֵין בְּכָל עֲבֵרוֹת שֶׁיֵּשׁ עֹנֶשׁ עֲלֵיהֶם כְּמוֹ מִי שֶׁמֵּטִיחַ דְּבָרִים כְּלַפֵּי מַעְלָה, כִּי אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ערכין טו א): עֲשָׂרָה נִסְיוֹנוֹת נִסּוּ אֲבוֹתֵינוּ, וּבְכֻלָּם לֹא נֶחְתַּם גְּזַר דִּינָם אֶלָּא עַל לָשׁוֹן הָרַע, שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר יד כח): "אִם לֹא כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתֶּם בְּאָזְנָי – כֵּן אֶעֱשֶׂה לָכֶם"; וְאוֹמֵר (דברים א לד): "וַיִּשְׁמַע יְיָ אֶת קוֹל דִּבְרֵיכֶם, וַיִּקְצֹף וַיִּשָּׁבַע". וְאֵין הַתּוֹרָה מְגַנָּה עַל בַּעֲלֵי לָשׁוֹן הָרַע: דּוֹאֵג הָאֲדוֹמִי, כֵּיוָן שֶׁסִּפֵּר לָשׁוֹן הָרַע – לֹא עָמְדָה לוֹ חָכְמָתוֹ, וְלֹא הֵגֵנָּה עָלָיו תּוֹרָתוֹ (סוטה כא א).

וּמָה שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוטה שם): עֲבֵרָה מְכַבָּה מִצְוָה, וְאֵין עֲבֵרָה מְכַבָּה תּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר: "כִּי נֵר מִצְוָה וְתוֹרָה אוֹר" (משלי ו כג) – עַל הָעוֹבֵר דֶּרֶךְ מִקְרֶה אָמְרוּ, וְלֹא עַל הַפּוֹרֵק עַל אַזְהָרַת עֲבֵרָה. אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שוחר טוב לט א): כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל אֲהוּבָה בְּקוֹלָהּ, שֶׁנֶּאֱמַר (שיר השירים ב יד): "הַשְׁמִיעֵנִי אֶת קוֹלֵךְ, כִּי קוֹלֵךְ עָרֵב"; וּשְׁנוּאָה בְּקוֹלָהּ, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו יב ח): "נָתְנָה עָלַי בְּקוֹלָהּ – עַל כֵּן שְׂנֵאתִיהָ". אֱמֹר מֵעַתָּה (משלי יח כא): "מָוֶת וְחַיִּים בְּיַד לָשׁוֹן, וְאוֹהֲבֶיהָ יֹאכַל פִּרְיָהּ"; פֵּרוּשׁ "אוֹהֵב הַלָּשׁוֹן" – אָדָם הֶחָפֵץ לְדַבֵּר תָּמִיד, עֵצָה הֲגוּנָה וּנְכוֹנָה אֲצָלוֹ שֶׁיֹּאכַל פִּרְיָהּ, פֵּרוּשׁ: שֶׁלֹּא יְדַבֵּר דְּבָרִים בְּטֵלִים. רַק יְדַבֵּר בְּדִבְרֵי תוֹרָה וַהֲבָאַת שָׁלוֹם, וּלְלַמֵּד לְרַבִּים לְעָשׂוֹת טוֹבָה, וּלְהוֹרוֹת לָהֶם הַטּוֹב וּלְהַרְחִיקָם מִן הָרַע, וְלִקְנוֹת הָאֱמֶת. כִּי אֵין קֵץ לַמִּצְוֹות שֶׁיּוּכַל לְעָשׂוֹת בַּלָּשׁוֹן, וְזֶהוּ: "מָוֶת וְחַיִּים בְּיַד לָשׁוֹן".

כַּת מְסַפְּרֵי לָשׁוֹן הָרַע נֶחֱלָקֶת לְשִׁשָּׁה חֲלָקִים: הָאֶחָד: מִי שֶׁהוּא אוֹמֵר רַע עַל בְּנֵי אָדָם, שֶׁכֵּן עָשׂוּ לוֹ. וְלִפְעָמִים יֹאמַר דִּפְּי עַל אָדָם כָּשֵׁר וְנָקִי – אָז הוּא מְשַׁקֵּר וְגַם מְסַפֵּר לָשׁוֹן הָרַע. וְהֶזְהִירָנוּ מִן הַתּוֹרָה שֶׁלֹּא לְקַבֵּל לָשׁוֹן הָרַע. וְדַע: כַּאֲשֶׁר יוֹדֶה הַשּׁוֹמֵעַ עַל לָשׁוֹן הָרַע – אָז הוּא כְּמוֹ מְסַפֵּר, כִּי כָּל הַשּׁוֹמְעִים שֶׁהוּא מוֹדֶה יֹאמְרוּ: כֵּיוָן שֶׁהוּא מוֹדֶה, אִם כֵּן אֱמֶת הוּא הַדָּבָר. וַאֲפִלּוּ אִם לֹא יוֹדֶה אֶלָּא שׁוֹמֵעַ וּמַרְאֶה עַצְמוֹ כְּמַקְשִׁיב אֶל הַדְּבָרִים וּמַאֲמִין בְּדִבְרִים בְּפָנֵי בְּנֵי אָדָם – בָּזֶה יַאֲמִינוּ גַּם אֲחֵרִים. וְהוּא מְסַיֵּעַ לַמְסַפֵּר לָשׁוֹן הָרַע, כִּי אִם הָיָה גּוֹעֵר בַּמְסַפֵּר לָשׁוֹן הָרַע – הָיָה מוֹנֵעַ עַצְמוֹ מִלְּסַפֵּר לוֹ יוֹתֵר. אֲבָל עַתָּה שֶׁהוּא מַקְשִׁיב וּמַרְאֶה לוֹ פָּנִים – אָז גּוֹרֵם לוֹ לְדַבֵּר יוֹתֵר. וְהִזְהִירָנוּ בְּמִצְוֹת לֹא תַעֲשֶׂה (שמות כג א): "לֹא תִשָּׂא שֵׁמַע שָׁוְא" – שֶׁלֹּא נַאֲמִין סִפּוּר לָשׁוֹן הָרַע בְּלִבֵּנוּ, לְהַחֲזִיק בְּמַחְשְׁבוֹתֵינוּ שֶׁהַדְּבָרִים אֱמֶת, וּלְהַבְזוֹת בְּעֵינֵינוּ אֶת מִי שֶׁנֶּאֶמְרוּ עָלָיו.

הַשֵּׁנִי: כְּשֶׁאָמַר לָשׁוֹן הָרַע שֶׁהוּא אֱמֶת, אִם יִזְכֹּר לוֹ בֵּינוֹ וּבֵינוֹ מַעֲשֶׂה אֲבוֹתָיו הָרָעִים, עוֹבֵר עַל מָה שֶׁכָּתוּב בַּתּוֹרָה (ויקרא כה יד): "לֹא תוֹנוּ אִישׁ אֶת עֲמִיתוֹ" – בְּאוֹנָאַת דְּבָרִים הַכָּתוּב מְדַבֵּר (בבא מציעא נח ב).

הַשְּׁלִישִׁי: אִם יַכְלִים אוֹתוֹ בִּפְנֵי אֲחֵרִים עַל מַעֲשֶׂה אֲבוֹתָיו, עַל זֶה אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (אבות ג יא): כָּל הַמַּלְבִּין פְּנֵי חֲבֵרוֹ בָּרַבִּים – אֵין לוֹ חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא.

הָרְבִיעִי: אִם הוּא מוֹדִיעַ תּוֹעֲבוֹת אֲבוֹתָיו בִּפְנֵי בְּנֵי אָדָם שֶׁלֹּא בִּפְנֵיהֶם, לְבַיְּשָׁן בְּעֵינֵי בְּנֵי אָדָם, עַל זֶה אָמְרוּ: כַּת מְסַפְּרֵי לָשׁוֹן הָרַע – אֵין מְקַבְּלִים פְּנֵי הַשְּׁכִינָה (סוטה מב א).

הַחֲמִישִׁי: אִם הוּא בַּעַל תְּשׁוּבָה וּמְסַפֵּר עָלָיו עֲוֹנוֹת רִאשׁוֹנִים, בָּזֶה יֵשׁ לוֹ עֹנֶשׁ גָּדוֹל (בבא מציעא נח ב), כִּי הַשָּׁב מֵעֲוֹנָתָיו – עֲוֹוֹנוֹת שֶׁלּוֹ נַעֲשִׂים כְּזְכוּיוֹת (ירושלמי פאה א א), וְזֶה מְבַיְּשׁוֹ בַּעֲבֵרוֹת שֶׁהֵם זְכוּיוֹת. וְעוֹד: הוּא נוֹתֵן מִכְשׁוֹל לְפָנָיו, כִּי מְחַשֵּׁב בְּלִבּוֹ: כְּמוֹ שֶׁמְּבַיְּשֵׁנִי, גַּם אֲנִי אֲבַיְּשֶׁנּוּ, וְיִכָּנֵס עִמּוֹ בְּמַחֲלֹקֶת, וּמִתּוֹךְ כָּךְ יִתְקַלְקֵל בִּתְשׁוּבָתוֹ וְיֵחָזֵר לְעִנְיָן הָרִאשׁוֹן. וְעוֹד: אֲחֵרִים הַשּׁוֹמְעִים הַבּשֶׁת שֶׁל זֶה יִמְנְעוּ וְלֹא יַעֲשׂוּ תְּשׁוּבָה, נִמְצָא שֶׁזֶּה נוֹעֵל דַּלְתֵי הַתְּשׁוּבָה. וְדַע: שֶׁאִם יִרְאֶה אִישׁ שֶׁחֲבֵרוֹ עָבַר עַל דְּבַר תּוֹרָה בַּסֵּתֶר, וְהוּא גִּלָּה לָרַבִּים – יֵשׁ לוֹ חֵטְא בָּזֶה, כִּי אוּלַי הַחוֹטֵא שָׁב מִדַּרְכּוֹ הָרָעָה. וְלֹא הָיָה לוֹ לְגַלּוֹת אֶלָּא לְחָכָם צָנוּעַ, שֶׁלֹּא יְבַיְּשֵׁנּוּ, רַק הַרְחֵק יַרְחִיק מֵחֲבֵרְתּוֹ עַד שֶׁיִּוָּדַע כִּי שָׁב מִדַּרְכּוֹ הָרָעָה. וְאִם הַחוֹטֵא תַּלְמִיד חָכָם אִישׁ יִרְא חֵטְא, רָאוּי לַחֲשֹׁב עָלָיו בְּבֵרוּר שֶׁעָשָׂה תְּשׁוּבָה, וְאִם תִּקְפּוֹ יִצְרוֹ פַּעַם אַחַת – נִתְחָרֵט אַחַר כֵּן.

הַמְסַפֵּר לָשׁוֹן הָרַע נֶעֱנָשׁ מִן הַנָּזָק שֶׁהִזִּיק לַחֲבֵרוֹ, וְעוֹד יֵשׁ עֹנֶשׁ שֶׁשָּׁמַח בִּקְלוֹן חֲבֵרוֹ. וּכְתִיב (ויקרא יט יח): "וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ". וּכְמוֹ שֶׁאוֹהֵב בִּכְבוֹד עַצְמוֹ – כֵּן יֹאהַב בִּכְבוֹד חֲבֵרוֹ. וּכְתִיב (משלי יז ה): "שָׂמֵחַ לְאֵיד לֹא יִנָּקֶה".

יֵשׁ צַד שֶׁיִּהְיֶה עָוֹן גָּדוֹל עַל הַמְסַפֵּר לְשׁוֹן הָרַע שֶׁהוּא אֱמֶת, יוֹתֵר מִן הַמְסַפֵּר עַל דֶּרֶךְ שֶׁהוּא שֶׁקֶר: כִּי כְּשֶׁאָדָם מְסַפֵּר דְּבָרִים כֵּנִים עַל חֲבֵרוֹ – יַאֲמִינוּ לוֹ, וְיִהְיֶה לְבוּשֶׁת בְּעֵינֵיהֶם אַחַר שֶׁנִּתְחָרֵט וְעָשָׂה תְּשׁוּבָה עַל חַטָּאתוֹ. אֲבָל לְשׁוֹן הָרַע עַל דֶּרֶךְ שֶׁקֶר – יָבִינוּ כָּל הָעוֹלָם שֶׁהוּא שֶׁקֶר וְלֹא יַאֲמִינוּ. אֲבָל לְעוֹלָם רֹב עֲנָיְנֵי הַשֶּׁקֶר יֵשׁ בּוֹ עֹנֶשׁ יוֹתֵר מִן הָאֱמֶת.

הַשִּׁשִּׁי: הַמְסַפֵּר לְשׁוֹן הָרַע עַל הַגַּבָּאִים, שֶׁהֵם כְּשֵׁרִים וְגוֹבִים בֶּאֱמוּנָה וּמְחַלְּקִים לְיִרְאֵי שָׁמַיִם. הַמְסַפְּרִים לְשׁוֹן הָרַע עֲלֵיהֶם שֶׁהֵם גּוֹנְבִים הַצְּדָקָה, וְנוֹשְׂאִים פָּנִים וְנוֹתְנִים לְמִי שֶׁהֵם רוֹצִים וְלִקְרוֹבֵיהֶן – זֶהוּ לְשׁוֹן הָרַע אֵין עֵרֶךְ לְעָנְשׁוֹ. כִּי גּוֹרֵם שֶׁאוֹתָם גַּבָּאִים יִסְתַּלְּקוּ, וְיִתְמַנּוּ אֲחֵרִים רָעִים בִּמְקוֹמָן, וְנִמְצָא שֶׁמּוֹנֵעַ טוֹב מִן הַנּוֹתְנִים צְדָקָה, וְגוֹזֵל הָעֲנִיִּים הַטּוֹבִים, כִּי אוֹתָן אֲחֵרִים הָרָעִים לֹא יַחְמְלוּ עַל הַטּוֹבִים. וְנִמְצָא שֶׁזֶּה בְּטֵל עֲבוֹדַת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וּבְיֵשׁ עַבְדֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וּבְנֵיהֶם וּקְרוֹבֵיהֶם, כִּי תַּחַת אֲשֶׁר הָיָה לוֹ לְכַבְּדָם – לֹא דַּי שֶׁלֹּא כִּבְּדָם אֶלָּא גַּם הֵרַע לָהֶם. וּמוֹנֵעַ שְׁאָר יִרְאֵי שָׁמַיִם שֶׁלֹּא לִהְיוֹת גַּבָּאִים, כִּי יַחְשְׁבוּ: "לָמָּה נַעֲשֶׂה דָּבָר שֶׁאַחַר כָּךְ יַחְשְׁדוּ אוֹתָנוּ, כַּאֲשֶׁר נֶחְשְׁדוּ פְּלוֹנִי וּפְלוֹנִי יִרְאֵי שָׁמַיִם".

וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ערכין טו ב): לְשׁוֹן הָרַע הוֹרֶגֶת שְׁלוֹשָׁה בְּנֵי אָדָם: הָאוֹמְרוֹ, וְהַמְקַבְּלוֹ, וְאוֹתוֹ שֶׁנֶּאֱמַר עָלָיו. וְהַמְקַבֵּל לְשׁוֹן הָרַע עַל חֲבֵרוֹ נֶעֱנָשׁ יוֹתֵר מִמִּי שֶׁאוֹמְרוֹ. מְסַפְּרֵי לְשׁוֹן הָרַע אָסוּר לְדוּר בִּשְׁכוּנָתָם, כָּל שֶׁכֵּן לֵישֵׁב אֶצְלָם לִשְׁמֹעַ דִּבְרֵיהֶם.

עוֹד יֵשׁ רָעָה בְּלָשׁוֹן הָרַע: כִּי הַמְסַפֵּר לְשׁוֹן הָרַע עַל חֲבֵרוֹ אָז הוּא מִתְגָּאֶה, וְיִרְאֶה עַצְמוֹ צַדִּיק בְּעֵינָיו, כִּי יַחְשֹׁב: "פְּלוֹנִי עָשָׂה כָּךְ וְכָךְ, וַאֲנִי לֹא עָשִׂיתִי!" נִמְצָא שֶׁהוּא מִתְגָּאֶה, וּמַחֲזִיק טוֹבָה לְעַצְמוֹ. וְאִלּוּ יַעֲשֶׂה מִצְוָה וְהֶחֱזִיק טוֹבָה לְעַצְמוֹ – הָיָה רַע מְאוֹד, כָּל שֶׁכֵּן וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁעוֹשֶׂה עֲבֵרָה גְּדוֹלָה בְּלָשׁוֹן הָרַע וּמַחֲזִיק טוֹבָה לְעַצְמוֹ. וְאִם אָדָם מְסַפֵּר לָשׁוֹן הָרַע עַל הַיְתוֹמִים וְעַל הָאַלְמָנוֹת, אָז עָנְשׁוֹ עוֹד יוֹתֵר; כִּי בְּלָאוֹ הָכִי הֵם מִצְטַעֲרִים, וְהוּא מְצַעֵר אוֹתָם יוֹתֵר.

מִי שֶׁאוֹמֵר לַחֲבֵרוֹ: "הֵיכָן יֵשׁ אֵשׁ? אֶלָּא בְּבֵית פְּלוֹנִי דִּשְׁכִיחַ בֵּהּ בָּשָׂר וְדָגִים" – אֶפְלוּ זֶה הוּא לְשׁוֹן הָרַע (ערכין טו ב). בּוֹא וּרְאֵה אֵיזֶהוּ צָרִיךְ אָדָם לְזָהֵר בְּלָשׁוֹן הָרַע!

וְעוֹד יֵשׁ אֲבַל לְשׁוֹן הָרַע, כְּגוֹן שֶׁאָמַר: "תִּשְׁתְּקוּ מִפְּלוֹנִי, אֵינִי רוֹצֶה לְהוֹדִיעַ מָה שֶׁאֲנִי יוֹדֵעַ בּוֹ". וְכֵן כָּל כַּיּוֹצֵא בָּזֶה. וְעוֹד אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ערכין טז א): אַל יְסַפֵּר אָדָם בְּטוֹבָתוֹ שֶׁל חֲבֵרוֹ, שֶׁמִּתּוֹךְ טוֹבָתוֹ בָּא לִידֵי רָעָתוֹ. פֵּרוּשׁ: אִם תְּסַפֵּר טוֹבָתוֹ בְּפָנַי שׁוֹנְאוֹ, אָז הוּא יָשִׁיב: "אֵיזֶהוּ תְּשַׁבְּחֵהוּ, וְהוּא עוֹשֶׂה כָּךְ וְכָךְ?" וְעַל זֶה נֶאֱמַר: "מְבָרֵךְ רֵעֵהוּ בְּקוֹל גָּדוֹל, בַּבֹּקֶר הַשְׁכִּים, קְלָלָה תֵּחָשֵׁב לוֹ" (משלי כז יד). אֲבָל בִּפְנֵי אוֹהֲבָיו מֻתָּר, דִּתְנַן (אבות ב ח): "חֲמִשָּׁה תַּלְמִידִים הָיוּ לוֹ לְרַבָּן יוֹחָנָן בֶּן זַכַּאי, וְהוּא הָיָה מוֹנֶה שִׁבְחָן...".

וְכֵן הַמְסַפֵּר לָשׁוֹן הָרַע דֶּרֶךְ שְׂחוֹק וְקַלּוּת רֹאשׁ, כְּלוֹמַר שֶׁאֵינוֹ מְדַבֵּר בְּשִׂנְאָה, הוּא שֶׁאוֹמֵר הַפָּסוּק (משלי כו יח-יט): "כְּמִתְלַהְלֵהַּ הַיֹּרֶה זִקִּים חִצִּים וָמָוֶת, כֵּן אִישׁ רִמָּה אֶת רֵעֵהוּ, וְאָמַר הֲלֹא מְשַׂחֵק אָנִי".

וְכֵן הַמְסַפֵּר לָשׁוֹן הָרַע דֶּרֶךְ רְמִיזוֹת, וְהוּא שֶׁמְּסַפֵּר לְתֻמּוֹ כְּאִלּוּ אֵינוֹ יוֹדֵעַ שֶׁדָּבָר זֶה לָשׁוֹן הָרַע, אֶלָּא כְּשֶׁמּוֹכִיחִים בּוֹ אוֹמֵר: "אֵינִי יוֹדֵעַ שֶׁאֵלּוּ מַעֲשָׂיו שֶׁל פְּלוֹנִי, אוֹ שֶׁזֶּהוּ לָשׁוֹן הָרַע". הַמְסַפֵּר דְּבָרִים שֶׁגּוֹרְמִים הֶזֵּק לַחֲבֵרוֹ, הֵן בְּגוּפוֹ וְהֵן בְּמָמוֹנוֹ, אֲפִלּוּ לְהָצֵר לוֹ אוֹ לְהַפְחִידוֹ – הֲרֵי זֶה לָשׁוֹן הָרַע. וְהָאוֹמֵר דָּבָר לַחֲבֵרוֹ – אָסוּר לְגַלּוֹתוֹ בְּלֹא רְשׁוּתוֹ (יומא ד ב). כָּל הַנֶּאֱמָר בִּפְנֵי שְׁלוֹשָׁה, אָז הוּא כְּמוֹ יָדוּעַ לַכֹּל; וְאִם סִפֵּר אֶחָד מִן הַשְּׁלוֹשָׁה – אֵין בּוֹ מִשּׁוּם לָשׁוֹן הָרַע (ערכין טז א). אֲבָל אִם הוּא מִתְכַּוֵּן לְגַלּוֹתוֹ יוֹתֵר – יֵשׁ בּוֹ מִשּׁוּם לָשׁוֹן הָרַע. וְאִם הָאוֹמֵר הִזָּהֵיר הַשּׁוֹמְעִים שֶׁלֹּא יְגַלּוּ, אֲפִלּוּ אָמְרוּ בִּפְנֵי רַבִּים – יֵשׁ בּוֹ מִשּׁוּם לָשׁוֹן הָרַע. מַעֲשֶׂה בְּתַלְמִיד אֶחָד, שֶׁגִּלָּה דָּבָר שֶׁנֶּאֱמַר בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ אַחַר עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם שָׁנָה, וְהוֹצִיאוּ אוֹתוֹ מִבֵּית הַמִּדְרָשׁ, וְאָמְרוּ: "זֶה מְגַלֶּה סוֹדוֹת" (סנהדרין לא א).

וְעוֹד יֵשׁ עֲבֵרָה אַחַת הַנִּקְרֵאת רְכִילוּת. אֵיזֶהוּ רָכִיל? זֶה שֶׁהוֹלֵךְ מִזֶּה לָזֶה וְאוֹמֵר: "כָּךְ וְכָךְ שָׁמַעְתִּי עַל פְּלוֹנִי!" – אַף עַל פִּי שֶׁהוּא אֱמֶת, הֲרֵי הוּא מַחֲרִיב הָעוֹלָם. וְהַזְהִרְנוּ בָּזֶה כְּדִכְתִיב (ויקרא יט טז): "לֹא תֵלֵךְ רָכִיל בְּעַמֶּךָ". וְאֵיזֶהוּ רְכִילוּת? הַמְגַלֶּה לַחֲבֵרוֹ דְּבָרִים שֶׁדִּבְּרוּ מִמֶּנּוּ בַּסֵּתֶר. וְתַנְיָא: מְנַיִן לְדַיָּן שֶׁלֹּא יֹאמַר: "אֲנִי מְזַכֶּה וַחֲבֵרַי מְחַיְּבִין, אֶבֶל מָה אֶעֱשֶׂה שֶׁחֲבֵרַי רַבּוּ עָלַי?" לְכֵן נֶאֱמַר: "לֹא תֵלֵךְ רָכִיל בְּעַמֶּךָ". וְאוֹמֵר (משלי יא יג): "הוֹלֵךְ רָכִיל מְגַלֶּה סוֹד" (סנהדרין כט א).

הִזָּהֵר בְּנִי מְאוֹד מִלָּשׁוֹן הָרַע, כִּי בָּזֶה אַתָּה מְבַיֵּשׁ עַצְמְךָ. כִּי כָּל הַפּוֹסֵל – פָּסוּל. וְאֵינוֹ מְדַבֵּר בְּשִׁבְחוֹ שֶׁל עוֹלָם, וְדַרְכּוֹ לִפְסֹל בְּנֵי אָדָם בְּמוּמוֹ (קידושין ע א), כִּי הַמּוּם שֶׁיֵּשׁ בּוֹ הוּא מֻנָּח כָּל הַיּוֹם בְּלִבּוֹ, וְכֵיוָן שֶׁהוּא בְּלִבּוֹ הוּא מוֹצִיאוֹ בְּפִיו. כִּי כָּל אָדָם נִבְחָן וְנִכָּר בְּמַעֲשָׂיו. כֵּיצַד? אִם תִּרְאֶה אָדָם שֶׁהוּא רָגִיל לְשַׂבֵּחַ נָשִׁים, וּלְדַבֵּר מֵהֶן תָּמִיד – דַּע לְךָ שֶׁהוּא אוֹהֵב נָשִׁים. וְאִם הוּא מְשַׁבֵּחַ מַאֲכָלִים טוֹבִים וְיַיִן, וּבָזֶה רָגִיל – דַּע לְךָ שֶׁהוּא זוֹלֵל וְסוֹבֵא. וְכֵן בְּכָל דָּבָר. וּרְאֵיָה מֵהַפָּסוּק (תהלים קיט צז): "מָה אָהַבְתִּי תוֹרָתֶךָ, כָּל הַיּוֹם הִיא שִׂיחָתִי" – בִּשְׁבִיל שֶׁאֲנִי אוֹהֵב אֶת הַתּוֹרָה, לְעוֹלָם אֲנִי מְדַבֵּר בָּהּ. כִּי כָּל דָּבָר שֶׁאָדָם אוֹהֵב בְּלִבּוֹ – הוּא מְדַבֵּר בּוֹ תָּמִיד.

בַּעַל הַלָּשׁוֹן מְחַפֵּשׂ מוּמֵי בְּנֵי אָדָם. וְהוּא דּוֹמֶה לַזְּבוּבִים, שֶׁהֵם יָנוּחוּ לְעוֹלָם עַל מָקוֹם הַלְּכְלוּךְ; אִם יֵשׁ בְּאָדָם שְׁחִין – הַזְּבוּבִים מַנִּיחִים אֶת הַגּוּף וְיֵשְׁבוּ עַל הַשְּׁחִין. וְכָךְ הוּא בַּעַל לָשׁוֹן הָרַע: מַנִּיחַ כָּל הַטּוֹב בָּאָדָם, וּמְדַבֵּר מִן הָרַע. מַעֲשֶׂה בְּאָדָם אֶחָד, שֶׁהָלַךְ עִם חָכָם בַּשָּׂדֶה וְרָאָה נְבֵלָה אַחַת. אָמַר אוֹתוֹ הָאָדָם: "כַּמָּה מַסְרִחַת נְבֵלָה זוֹ!" אָמַר הֶחָכָם:

"כַּמָּה לְבָנִים שִׁנֶּיהָ!" הֶחָכָם הוֹכִיחַ לְאוֹתוֹ אָדָם וְאָמַר: "לָמָּה תֹּאמַר הַגְּנַאי שֶׁלּוֹ, תֹּאמַר הַשֶּׁבַח!" כִּי לְעוֹלָם יְסַפֵּר אָדָם בְּשֶׁבְחוֹ שֶׁל עוֹלָם.

אִם תִּרְאֶה אָדָם אֲשֶׁר יְדַבֵּר דָּבָר אוֹ יַעֲשֶׂה מַעֲשֶׂה, וְיֵשׁ לָדוּן דְּבָרָיו וּמַעֲשָׂיו לְצַד חוֹבָה וּלְצַד זְכוּת, אִם הוּא יְרֵא אֱלֹהִים – נִתְחַיֵּב לְדוּנוֹ לְכַף זְכוּת עַל דֶּרֶךְ אֱמֶת, אֲפִלּוּ אִם הַדָּבָר נוֹטֶה לְחוֹבָה יוֹתֵר מִלִּזְכוּת. וְאִם הוּא בֵּינוֹנִי, אֲשֶׁר נִזְהָר מִן הַחֵטְא וּפְעָמִים יִכָּשֵׁל בּוֹ – יֵשׁ עָלָיו לְהַטּוֹת הַסָּפֵק וּלְהַכְרִיעוֹ לְכַף זְכוּת, וְהַמָּקוֹם יִתְעַלֶּה יַכְרִיעַ אוֹתָנוּ לְכַף זְכוּת (שבת קכז ב). וְהִיא מִצְוַת עֲשֵׂה מִן הַתּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא יט טו): "בְּצֶדֶק תִּשְׁפֹּט עֲמִיתֶךָ". וְאִם הַדָּבָר נוֹטֶה לְצַד חוֹבָה, אִם הָאִישׁ רַב מַעֲשָׂיו לְרָעָה, וְיָדַעְתָּ כִּי אֵין יִרְאַת הַשֵּׁם יִתְעַלֶּה בְּלִבּוֹ – תַּכְרִיעַ מַעֲשָׂיו וּדְבָרָיו לְכַף חוֹבָה.

אִם גִּלָּה אָדָם חַטָּאתְךָ, אַל תֹּאמַר: "כְּמוֹ שֶׁגִּלָּה חַטָּאתִי, גַּם אֲנִי אֲגַלֶּה חַטָּאתוֹ", שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא יט יח): "לֹא תִקֹּם וְלֹא תִטֹּר". וְגַם לֹא תִתְפָּאֵר: "אַף עַל פִּי שֶׁהוּא גִּלָּה עָלַי, אֲנִי לֹא אֲגַלֶּה עָלָיו", כִּי בָּזֶה הַדִּבּוּר גִּלִּיתָ הַחֵצִי. וְזֶה הַדָּבָר עִקַּר גָּדוֹל בְּיִרְאַת שָׁמַיִם. וְאִם הַחוֹטֵא אֵינוֹ יָרֵא שָׁמַיִם, כְּמוֹ הַפּוֹרֵק עוֹל מֵעָלָיו וְאֵינוֹ נִזְהָר מֵעֲבֵרָה אַחַת, אֲשֶׁר כָּל בְּנֵי עִירוֹ יוֹדְעִים שֶׁהִיא עֲבֵרָה – מִצְוָה לְסַפֵּר בִּגְנוּתוֹ, לְגַלּוֹת חֲטָאָיו וּלְהַבְאִישׁ לְבַעֲלֵי עֲבֵרוֹת בְּעֵינֵי בְּנֵי אָדָם, בַּעֲבוּר שֶׁיִּשְׁמְעוּ הָעָם וְיִמְאֲסוּ בּוֹ, וְיִרְחִיקוּ עַצְמָן מִן הָעֲבֵרוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כט כד): "תּוֹעֲבַת צַדִּיקִים אִישׁ עָוֶל". וְנֶאֱמַר (שם ח יג): "יִרְאַת יְיָ שְׂנֹאת רָע". וְאָמְרוּ (סנהדרין נב א): רָשָׁע בֶּן צַדִּיק – מָתַר לְקָרוֹתוֹ "רָשָׁע בֶּן רָשָׁע"; צַדִּיק בֶּן רָשָׁע – מָתַר לְקָרוֹתוֹ "צַדִּיק בֶּן צַדִּיק". וְדַוְקָא עַל דֶּרֶךְ זֶה מָתַר לְהַכְלִימוֹ לְשֵׁם שָׁמַיִם. אֲבָל מִי שֶׁמִּתְקוֹטֵט עִמּוֹ, וּמְכַוֵּן לְחָרְפוֹ לַהֲנָאָתוֹ לְבַד וְלֹא לְשֵׁם שָׁמַיִם – אֵין לוֹ לְגַלּוֹת חַטָּאתוֹ. וְכֵן אִם הַמְגַלֶּה הַזֶּה הוּא חוֹטֵא – אֵין לוֹ לְגַלּוֹת פֶּשַׁע שֶׁל חוֹטֵא אַחֵר, כִּי בְּוַדַּאי אֵין מְגַלֶּה מִסְתָּרָיו לְטוֹבָה; "וּדְבַר שְׂפָתַיִם אַךְ לְמַחְסוֹר" (משלי יד כג).

אַךְ מְעוּט פְּעָמִים שֶׁלָּשׁוֹן הָרַע מְצָוָה. כְּגוֹן שְׁנֵי רְשָׁעִים שֶׁנִּתְיַעֲצוּ לַעֲשׂוֹת רָעָה – מֻתָּר לְגַלּוֹת בְּלָשׁוֹן הָרַע, וְלִגְרוֹם שֶׁיִּשְׁנְאוּ זֶה אֶת זֶה וְיֵעָשׂוּ רַע זֶה לָזֶה, שֶׁלֹּא יַעֲשׂוּ רַע לַטּוֹבִים. וְכֵן נוֹאֵף מְחַזֵּר אַחַר נוֹאֶפֶת – מִצְוָה לְדַבֵּר לָשׁוֹן הָרַע, שֶׁלֹּא יַעֲשׂוּ הָעֲבֵרָה. וּפְעָמִים אֲפִלּוּ כְּשֶׁהַחוֹטֵא רָשָׁע גָּמוּר – אֵין לְהַכְלִימוֹ בָּרַבִּים בְּמָקוֹם שֶׁיֵּשׁ לְרֹאשׁ שָׁמָּא יֵצֵא לְתַרְבּוּת רָעָה. וּמֻתָּר לְסַפֵּר לָשׁוֹן הָרַע עַל בַּעֲלֵי מַחֲלֹקֶת, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים א א יד): "וַאֲנִי אָבוֹא אַחֲרַיִךְ, וּמִלֵּאתִי אֶת דְּבָרַיִךְ" (ירושלמי פאה א א).

עֲבוּר אֲשֶׁר הַרְבֵּה דְּבָרִים תְּלוּיִים בַּלָּשׁוֹן, צָרִיךְ לִשְׁמֹר לְשׁוֹנוֹ מְאוֹד. וְעַל כֵּן אָמַר דָּוִד (תהלים לד יד): "נְצֹר לְשׁוֹנְךָ מֵרָע". וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ויקרא רבה טז ב): מַעֲשֶׂה בְּאָדָם אֶחָד שֶׁקָּרָא בָּרַחוֹב: "מִי רוֹצֶה לִקְנוֹת סַם חַיִּים?" בָּאוּ כָּל הָעוֹלָם לִקְנוֹת,

וְהוֹצִיא סֵפֶר תְּהִלִּים וְהֶרְאָה לָהֶם מָה שֶׁכָּתוּב בּוֹ: "מִי הָאִישׁ הֶחָפֵץ חַיִּים, אֹהֵב יָמִים לִרְאוֹת טוֹב, נְצֹר לְשׁוֹנְךָ מֵרָע". וּכְשֶׁרָאָה זֶה רַבִּי יַנַּאי הִכְנִיסוֹ בְּבֵיתוֹ, וְהֶאֱכִילָהוּ וְהִשְׁקָהוּ וְנָתַן לוֹ מָעוֹת. בָּאוּ תַּלְמִידָיו וְאָמְרוּ לוֹ: "עַד עַתָּה לֹא יָדַעְתָּ זֶה הַפָּסוּק?" אָמַר לָהֶם: "יָדַעְתִּי, אֲבָל לֹא שַׂמְתִּי עַל לִבִּי לְהִזָּהֵר בְּדָבָר זֶה. וּכְשֶׁהָיִיתִי קוֹרֵא זֶה הַפָּסוּק עָבַרְתִּי עָלָיו וְלֹא חַשְׁתִּי, וּבָא זֶה וְקִיְּמוֹ בְּיָדַי, וּמַעֲתָּה אֶזָּהֵר יוֹתֵר בִּלְשׁוֹנִי".

לָכֵן אָדָם שֶׁהֶרְגֵּל בִּלְשׁוֹנוֹ לְהַחֲנִיף וּלְהִתְלוֹצֵץ, וּלְסַפֵּר לָשׁוֹן הָרַע, וּלְדַבֵּר כָּזָב וּדְבָרִים בְּטֵלִים, וְעַתָּה הוּא רוֹצֶה לְהִכָּנַע וְלִמְנֹעַ מִזֶּה, וְלַעֲשׂוֹת גֶּדֶר גָּדוֹל וַחֲזָקָה מְאוֹד – יַעֲשֶׂה גֶּדֶר שֶׁיִּתְרַחֵק מֵחֲבֵרָיו הָרִאשׁוֹנִים, שֶׁהָיָה רָגִיל לְדַבֵּר עִמָּהֶם לֵיצָנוּת וַחֲנִיפוּת וְלָשׁוֹן הָרַע וְשֶׁקֶר. כִּי אִם יִתְקָרֵב אֶצְלָם לֹא יוּכַל לִמְנֹעַ, כִּי הֵם יַתְחִילוּ לְדַבֵּר עִמּוֹ כְּמוֹ שֶׁהֶרְגִּלוּ, וְאָז לֹא יוּכַל לְהִתְאַפֵּק מִלְּדַבֵּר עִמָּהֶם כְּמוֹ שֶׁהֶרְגֵּל. וְצָרִיךְ לְהַרְגִּיל עַצְמוֹ בִּשְׁתִיקָה מְאוֹד מְאוֹד, כְּדֵי לְהַרְגִּיל עַצְמוֹ לְמַעֵט פְּתִיחַת פִּיו; וְיַרְבֶּה לֵשֶׁב בַּחֶדֶר לְבַדּוֹ וְלַעֲסֹק בַּתּוֹרָה, וְיִתְחַבֵּר עִם הַחֲסִידִים שֶׁאֵינָם מְדַבְּרִים כִּי אִם מִדִּבְרֵי תוֹרָה וְיִרְאַת שָׁמַיִם. וּבְזֶה הָעִנְיָן יַרְגִּיל עַצְמוֹ יָמִים רַבִּים, וְאָז יִמְצָא רְפוּאָה לְמַכָּתוֹ.

כְּתִיב (משלי יח כא): "מָוֶת וְחַיִּים בְּיַד לָשׁוֹן, וְאוֹהֲבֶיהָ יֹאכַל פִּרְיָהּ". מַעֲשֶׂה הָיָה בְּמֶלֶךְ פָּרַס שֶׁחָלָה. אָמְרוּ לוֹ הָרוֹפְאִים: "אֵין לְךָ רְפוּאָה עַד שֶׁיְּבִיאוּ לְךָ חֵלֶב לְבִיאָה, וְנַעֲשֶׂה לְךָ רְפוּאָה." אָז עָנָה אֶחָד וְאָמַר לוֹ: "אֲנִי אֲבִיא לְךָ חֵלֶב לְבִיאָה אִם רְצוֹנְךָ, וּתְנוּ לִי עֶשֶׂר עִזִּים." אָמַר הַמֶּלֶךְ לְעַבְדּוֹ שֶׁיִּתְּנוּ לוֹ. נָתְנוּ לוֹ. הָלַךְ לְגֹב אֲרָיוֹת, וְהָיְתָה שָׁם לְבִיאָה אַחַת מֵינֶקֶת גּוּרֶיהָ. יוֹם רִאשׁוֹן עָמַד מֵרָחוֹק וְהִשְׁלִיךְ עֵז אַחַת וַאֲכָלַתְּה. יוֹם שֵׁנִי נִתְקָרֵב מְעַט, וְהִשְׁלִיךְ לָהּ אַחֶרֶת. וְכֵן הָיָה עוֹשֶׂה בְּכָל יוֹם וְיוֹם עַד שֶׁהָיָה מְשַׂחֵק עִמָּהּ, וְלָקַח מֵחֲלָבָהּ וְהָלַךְ לוֹ. כְּשֶׁהָיָה בַּחֲצִי הַדֶּרֶךְ רָאָה בַּחֲלוֹם שֶׁהָיוּ כָּל אֵיבָרָיו מְרִיבִים זֶה עִם זֶה. הָרַגְלַיִם אוֹמְרוֹת: "אֵין בְּכָל הָאֵבָרִים דּוֹמִים לָנוּ, לְפִי שֶׁאִם לֹא הָלַכְנוּ לֹא הָיָה יָכוֹל לְהָבִיא מִן הַלְּבִיאָה חֵלֶב". וְהַיָּדַיִם אוֹמְרוֹת: "אֵין כָּמוֹנוּ, לְפִי שֶׁאִם לֹא הָיִינוּ אָנוּ שֶׁחָלַבְנוּ, לֹא הָיָה יָכוֹל לַעֲשׂוֹת שׁוּם דָּבָר". הָעֵינַיִם אָמְרוּ: "אָנוּ לְמַעְלָה מִן הַכֹּל, שֶׁאִם לֹא הָיִינוּ מַרְאִים לוֹ אֶת הַדֶּרֶךְ לֹא הָיָה נַעֲשֶׂה דָּבָר". עָנָה הַלֵּב וְאָמַר: "אֵין כָּמוֹנִי, אִם לֹא נָתַתִּי עֵצָה מָה הוֹעִלְתֶּם כֻּלְּכֶם?" עָנָה הַלָּשׁוֹן וְאָמַר לָהֶם: "אֵין כָּמוֹנִי, לְפִי שֶׁאִם לֹא אָמַרְתִּי אֶת הַדָּבָר מִי הָיָה עוֹשֶׂה אוֹתוֹ?" הֵשִׁיבוּ לָהּ כָּל הָאֵיבָרִים: "אֵיךְ לֹא יָרֵאת לְהַדֹּמוֹת אֲלֵינוּ, הֲלוֹא אַתְּ סְגוּרָה וּנְתוּנָה בְּמָקוֹם חֹשֶׁךְ וַאֲפֵלָה, וְאֵין בָּךְ עֶצֶם כַּאֲשֶׁר לִשְׁאָר אֵיבָרִים." אָמְרָה לָהֶם הַלָּשׁוֹן: "הֲלוֹא תִּרְאוּ שֶׁאֲנִי מֶלֶךְ וְשׁוֹלֶטֶת עֲלֵיכֶם".

שָׁמַר הָאִישׁ אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה. הָלַךְ אֵצֶל הַמֶּלֶךְ, אָמַר לוֹ: "אֲדוֹנִי הַמֶּלֶךְ, הֵא לְךָ חֵלֶב כַּלְבָּה!" קָצַף הַמֶּלֶךְ וְאָמַר לְתָלוֹתוֹ. כְּשֶׁהָיָה הוֹלֵךְ לְהִתָּלוֹת, הִתְחִילוּ הָאֵבָרִים לִבְכּוֹת.

אָמְרָה לָהֶם הַלָּשׁוֹן: "הֲלוֹא אָמַרְתִּי לָכֶם שֶׁאֵין בָּכֶם מַמָּשׁ." וְאָמְרָה הַלָּשׁוֹן: "אִם אֲנִי מַצָּלֶת אֶתְכֶם, תּוֹדוּ לִי שֶׁאֲנִי מֶלֶךְ עֲלֵיכֶם?" מִיָּד אָמְרָה הַלָּשׁוֹן: "הֲשִׁיבֵנִי אֶל הַמֶּלֶךְ, אוּלַי אֶנָּצֵל." הֶשִׁיבָהוּ אֵלָיו. אָמַר לוֹ: "לָמָּה צִוִּיתָ לְתַלּוֹתִי? זוֹ תּוֹרָה וְזוֹ שְׂכָרָהּ?!" אָמַר לוֹ: "שֶׁהֵבֵאת לִי חֲלֵב כַּלְבָּה". אָמַר לוֹ: "וּמָה אִכְפַּת לְךָ אִם יִהְיֶה לְךָ רְפוּאָה? וְעוֹד: 'לְבִיאָה' – 'כַּלְבָּה' קָרְיָן לָהּ". לָקְחוּ מִמֶּנּוּ וְנִסּוּ אוֹתוֹ, וְנִמְצָא חֲלֵב לְבִיאָה. אָמְרוּ לָהּ הָאֲבָרִים: "עַכְשָׁו אָנוּ מוֹדִים לְךָ שֶׁאַתָּה אָמַרְתָּ הָאֱמֶת. וְזֶהוּ: "מָוֶת וְחַיִּים בְּיַד לָשׁוֹן" (שוחר טוב לב ב-ג). לְכָךְ אָמַר דָּוִד (תהלים לט ב): "אֶשְׁמְרָה דְרָכַי מֵחֲטוֹא בִלְשׁוֹנִי".

רְאֵה שֶׁהַלָּשׁוֹן טוֹבָה מִקֻּרְבָּנוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר (שם סט לא-לב): "אֲהַלְלָה שֵׁם אֱלֹהִים בְּשִׁיר, וַאֲגַדְּלֶנּוּ בְּתוֹדָה, וְתִיטַב לַיְיָ מִשּׁוֹר פָּר מַקְרִן מַפְרִיס".

צָרִיךְ שֶׁתִּתְבּוֹנֵן וְתַבְחִין עִנְיַן הַלָּשׁוֹן, אֲשֶׁר כָּל עִנְיְנֵי הָאָדָם לְרָעָה וּלְטוֹבָה תְּלוּיִים בָּהּ. יָכוֹל הָאָדָם לַעֲשׂוֹת בַּלָּשׁוֹן עֲבֵרוֹת גְּדוֹלוֹת וַעֲצוּמוֹת אֵין מִסְפָּר, כְּגוֹן מַלְשִׁינוּת וּרְכִילוּת וְלֵיצָנוּת וַחֲנִיפוּת וְשֶׁקֶר וְכֵיוֹצֵא בָּאֵלּוּ. וְכָל אֵלּוּ עֲבֵרוֹת גְּדוֹלוֹת, אֵין רֶוַח לְבַעַל הַלָּשׁוֹן. וְיָכוֹל לַעֲשׂוֹת מִצְוֹוֹת לְאֵין חֵקֶר בִּלְשׁוֹנוֹ. וְיֵשׁ כַּמָּה בְּנֵי אָדָם הָאוֹמְרִים: מָה נוֹכַל לַעֲשׂוֹת מִצְוָה? הֲלוֹא אֵין בְּיָדֵינוּ מָמוֹן לַעֲשׂוֹת צְדָקָה לָעֲנִיִּים. וְהֵם אֵינָם יוֹדְעִים אֲשֶׁר מְקוֹר הַמִּצְוֹוֹת קָרוֹב לָהֶם מְאוֹד, מְקוֹר חַיִּים בָּעוֹלָם הַזֶּה וּבָעוֹלָם הַבָּא, וְהוּא הַלָּשׁוֹן. וְכֵן אָמַר דָּוִד: "מִי רוֹצֶה לְקָנוֹת עוֹלָם הַזֶּה וְעוֹלָם הַבָּא?" אָמְרוּ לוֹ: "אֵין אָדָם יָכוֹל לַעֲמֹד בִּשְׁנֵיהֶם". אָמַר לָהֶם: "בְּזוֹל הוּא מְאוֹד. וְכֵן הוּא אוֹמֵר: 'מִי הָאִישׁ הֶחָפֵץ חַיִּים' (תהלים לד יג)." אָמְרוּ לוֹ: "מִי יוּכַל לְקָנוֹת חַיִּים?" אָמַר לָהֶם: "נְצֹר לְשׁוֹנְךָ מֵרָע" (שם פסוק יד).

וְיַרְגִּיל עַצְמוֹ בַּלָּשׁוֹן לְדַבֵּר דִּבְרֵי תוֹרָה וְיִרְאַת שָׁמַיִם, וּלְהוֹכִיחַ בְּנֵי אָדָם, וּלְצַוּוֹת בָּנָיו אַחֲרָיו לִשְׁמוֹר וְלַעֲשׂוֹת. וּלְנַחֵם אֲבֵלִים, וּלְנַחֵם עֲנִיִּים, וּלְדַבֵּר עַל לִבָּם דְּבָרִים שֶׁל תַּנְחוּמִים טוֹבִים, וּלְדַבֵּר אֱמֶת, וּלְהִתְרַגֵּל בְּשִׂירוֹת וְתִשְׁבָּחוֹת. וְאָז יִהְיֶה אָהוּב לְמַטָּה וְנֶחְמָד לְמַעְלָה, וְיִהְיֶה שְׂכָרוֹ בְּרוֹב טוּב הַצָּפוּן לַצַּדִּיקִים.

## שער כו

### שַׁעַר הָעֶשְׂרִים וְשִׁשָּׁה – שַׁעַר הַתְּשׁוּבָה

הַתְּשׁוּבָה. אָמַר רַבִּי לֵוִי: גְּדוֹלָה תְּשׁוּבָה, שֶׁמַּגַּעַת עַד כִּסֵּא הַכָּבוֹד; שֶׁנֶּאֱמַר (הושע יד ב): "שׁוּבָה יִשְׂרָאֵל עַד יְיָ אֱלֹהֶיךָ" (יומא פו א). וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: כְּשֶׁעָלָה מֹשֶׁה לָרָקִיעַ הָרִאשׁוֹן, מָצָא כִּתּוֹת שֶׁל מַלְאָכִים. פָּתְחוּ לְפָנָיו סֵפֶר תּוֹרָה, וְקָרְאוּ מַעֲשֶׂה יוֹם רִאשׁוֹן, וּפָסְקוּ וְהִתְחִילוּ לְסֵפֶר בְּשִׁבְחָהּ שֶׁל תּוֹרָה. עָלָה לַשְּׁנִיָּה, וּמָצָא חֲבִילוֹת שֶׁל מַלְאָכִים, וְקוֹרִין מַעֲשֶׂה יוֹם שֵׁנִי; וּפָסְקוּ וְהִתְחִילוּ לְסֵפֶר בְּשִׁבְחָהּ שֶׁל תּוֹרָה וְשֶׁל יִשְׂרָאֵל.

עָלָה לַשְּׁלִישִׁי, וּמָצָא מַלְאָכִים וּגְדוּדִים קוֹרִין בְּמַעֲשֵׂה יוֹם שְׁלִישִׁי; וּפָסְקוּ וְהִתְחִילוּ לְסַפֵּר בְּשִׁבְחָהּ שֶׁל יְרוּשָׁלַיִם. עָלָה לָרְבִיעִי, מָצָא אֶרְאֶלִּים קוֹרִין בְּמַעֲשֵׂה יוֹם רְבִיעִי; וּפָסְקוּ וְהִתְחִילוּ לְסַפֵּר בְּשִׁבְחוֹ שֶׁל מֹשִׁיחַ. עָלָה לַחֲמִישִׁי, מָצָא מַחֲנוֹת מַחֲנוֹת קוֹרִין בְּמַעֲשֵׂה יוֹם חֲמִישִׁי; וּפָסְקוּ וְהִתְחִילוּ לְסַפֵּר בְּעִצְבוֹנָהּ שֶׁל גֵּיהִנָּם. עָלָה לַשִּׁשִּׁי, וּמָצָא שָׁם מַלְאָכִים, וְהָיוּ קוֹרִין בְּמַעֲשֵׂה יוֹם שִׁשִּׁי; וּפָסְקוּ וְהִתְחִילוּ לְסַפֵּר בְּמַעֲשֵׂה גַּן עֵדֶן, וּמְבַקְּשִׁים לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לִתֵּן חֶלְקָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל בְּגַן עֵדֶן. עָלָה לַשְּׁבִיעִי, וּמָצָא אוֹפַנִּים וּשְׂרָפִים, גַּלְגַּלִּים וּמַלְאֲכֵי רַחֲמִים, מַלְאֲכֵי חֶסֶד וּצְדָקָה, וּמַלְאֲכֵי רֶתֶת וָזִיעַ. מִיָּד אָחַז בְּכִסֵּא הַכָּבוֹד. הִתְחִילוּ לִקְרוֹת בְּמַעֲשֵׂה יוֹם שְׁבִיעִי: "וַיְכֻלּוּ", וּפָסְקוּ וְהִתְחִילוּ לְסַפֵּר בְּשִׁבְחָהּ שֶׁל תְּשׁוּבָה. לְלַמֶּדְךָ שֶׁתְּשׁוּבָה מַגַּעַת עַד כִּסֵּא הַכָּבוֹד, שֶׁנֶּאֱמַר: "שׁוּבָה יִשְׂרָאֵל עַד יְיָ אֱלֹהֶיךָ" (הושע יד ב).

אָמַר רַבִּי עֲקִיבָא (פסחים נד א): שִׁבְעָה דְּבָרִים קָדְמוּ לָעוֹלָם, וְאֵלּוּ הֵן: תּוֹרָה, תְּשׁוּבָה, גַּן עֵדֶן וְגֵיהִנֹּם, וְכִסֵּא הַכָּבוֹד, וּבֵית הַמִּקְדָּשׁ, וּשְׁמוֹ שֶׁל מָשִׁיחַ. וְלָמָּה אֵלּוּ שִׁבְעָה? דַּע לְךָ, שֶׁעִקַּר בְּרִיאַת הָעוֹלָם הוּא בִּשְׁבִיל הָאָדָם, כִּי אֵין צָרֵךְ בָּעוֹלָם הַתַּחְתּוֹן אֶלָּא בָּאָדָם, וְהוּא מוֹשֵׁל בְּכָל עוֹלָם הַתַּחְתּוֹן, בִּבְהֵמוֹת וְחַיּוֹת וְעוֹפוֹת וְדָגִים וּשְׁרָצִים. וּמֵאַחַר שֶׁעִקַּר הַבְּרִיאָה בִּשְׁבִיל הָאָדָם, אִם כֵּן הֶצְרֵךְ לְהַקְדִּים הַתּוֹרָה שֶׁהִיא קִיּוּם הָעוֹלָם, דִּכְתִיב: "אִם לֹא בְרִיתִי יוֹמָם וָלָיְלָה, חֻקּוֹת שָׁמַיִם וָאָרֶץ לֹא שָׂמְתִּי" (ירמיהו לג כה).

וְכֵיוָן שֶׁהִקְדִּים הַתּוֹרָה, הֶצְרֵךְ כְּמוֹ כֵן לְהַקְדִּים הַתְּשׁוּבָה, כִּי כֵּיוָן שֶׁיֵּשׁ בַּתּוֹרָה עֲשֵׂה וְלֹא תַעֲשֶׂה וְעֲנָשִׁים הַמְפֹרָשִׁים בַּתּוֹרָה, הֶצְרֵךְ עַל כָּל פָּנִים לְהַקְדִּים תְּשׁוּבָה, שֶׁאִם יֶחֱטָא הָאָדָם שֶׁיִּהְיֶה לוֹ זְמַן לָשׁוּב; שֶׁאִם לֹא כֵן לֹא הָיָה הָעוֹלָם קַיָּם דּוֹר אֶחָד, כִּי אָדָם אֵין צַדִּיק בָּאָרֶץ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה טוֹב וְלֹא יֶחֱטָא (קהלת ז כ), כִּי מִיָּד שֶׁהַדּוֹר חוֹטֵא הוּא רָאוּי לְכַלּוֹתוֹ וּלְהַשְׁמִידוֹ. וּלְכָךְ נִכְתַּב מַעֲשֵׂה סְדוֹם בַּתּוֹרָה, לְהוֹדִיעַ לַחוֹטְאִים שֶׁהֵם רְאוּיִים לִהְיוֹת כְּלִים, הֵם וְכָל אֲשֶׁר לָהֶם, וְגַם הָאָרֶץ הָיְתָה רְאוּיָה לְהִתְהַפֵּךְ כְּמוֹ סְדוֹם, אֶלָּא שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הִקְדִּים תְּשׁוּבָה, וּמַמְתִּין דּוֹר אַחַר דּוֹר.

וְכֵיוָן שֶׁהִקְדִּים תּוֹרָה וּתְשׁוּבָה, הֶצְרֵךְ לְהַקְדִּים כְּמוֹ כֵן גַּן עֵדֶן וְגֵיהִנֹּם וְכִסֵּא הַכָּבוֹד, שֶׁהֵם מְקוֹמוֹת לְשַׁלֵּם לָאִישׁ כְּמַעֲשָׂיו.

וְכֵיוָן שֶׁהִקְדִּים כָּל אֵלּוּ, הֶצְרֵךְ לְהַקְדִּים בֵּית הַמִּקְדָּשׁ וּשְׁמוֹ שֶׁל מָשִׁיחַ, כִּי בַּיָּמִים הָהֵמָּה תִּמָּלֵא הָאָרֶץ דֵּעָה, וְלֹא יִהְיֶה יֵצֶר הָרַע בִּבְנֵי אָדָם, וְכֻלָּם יֵדְעוּ שֶׁעִקַּר בְּרִיאַת הָעוֹלָם בִּשְׁבִיל עֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא יִתְעַלֶּה. לָכֵן הִקְדִּים אֵלּוּ הַשִּׁבְעָה לָעוֹלָם. "וְעָלוּ מוֹשִׁעִים בְּהַר צִיּוֹן" (עובדיה א כא), "וּבָא לְצִיּוֹן גּוֹאֵל, וּלְשָׁבֵי פֶּשַׁע בְּיַעֲקֹב" (ישעיהו נט כ). אָמֵן, וְכֵן יְהִי רָצוֹן.

עֲבוּר שִׁבְעָה דְּבָרִים יַקְדִּים הָאָדָם לְשׁוּב בְּבַחֲרוּתוֹ כְּשֶׁהוּא בְּגֹדֶל כּוֹחוֹ: הָאֶחָד – כִּי עֲבוֹדַת הַתּוֹרָה וְהַיִּרְאָה, וְכָל הַמַּעֲלוֹת שֶׁהָאָדָם חַיָּב, הֵמָּה רַבִּים מְאוֹד מְאוֹד. וְעַל זֶה נֶאֱמַר:

"אֲרֻכָּה מֵאֶרֶץ מִדָּהּ, וּרְחָבָה מִנִּי יָם" (איוב יא ט). "וְהַיּוֹם קָצָר" (משנה אבות ב טו), כִּי הָעוֹלָם הַזֶּה יוֹם קָצָר מְאוֹד, "כַּצֵּל יָמֵינוּ עַל הָאָרֶץ" (דברי הימים א כט טו). וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה צו ב): לֹא כְּצֵל כּוֹתֶל וְלֹא כְּצֵל אִילָן, אֶלָּא כְּצֵל עוֹף הַפּוֹרֵחַ בָּאֲוִיר. "וְהַפּוֹעֲלִים עֲצֵלִים" – זֶהוּ הָאָדָם שֶׁיֵּשׁ בּוֹ מִדַּת הָעַצְלוּת.

וְעַתָּה הִתְבּוֹנֵן: אָדָם שֶׁמְּחֻיָּב לֵילֵךְ מַהֲלַךְ יוֹם עֶשֶׂר פַּרְסָאוֹת וְיוֹתֵר, וְהַדֶּרֶךְ מָלֵא מִכְשׁוֹלִים מְטִיט וַאֲבָנִים, וְיֵשׁ לִסְטִים וְרוֹצְחִים בְּאוֹתוֹ הַדֶּרֶךְ, וְהוּא צָרִיךְ לָלֶכֶת עַל כָּל פָּנִים, כִּי כֵן צִוָּה לוֹ הַמֶּלֶךְ וְלֹא יוּכַל לְדַחוֹתוֹ – כַּמָּה צָרִיךְ הָאָדָם לְהַקְדִּים בַּבֹּקֶר וְלַחְגֹּר מָתְנָיו בִּזְרִיזוּת וְלָלֶכֶת בִּמְהִירוּת. לָכֵן יֵשׁ לְהַשְׁכִּים וּלְהַקְדִּים לַעֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא יִתְעָלֶה. וַאֲפִלּוּ כְּשֶׁיַּעֲשֶׂה כָּל יְכָלְתּוֹ – יַשִּׂיג רַק מְעַט מִן הַמַּעֲלוֹת. כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (אבות דרבי נתן טז ד) עַל מָה שֶׁכָּתוּב: "כִּי הוּא יָדַע יִצְרֵנוּ" (תהלים קג יד): מָשָׁל לְמֶלֶךְ שֶׁנָּתַן שָׂדֶה לַעֲבָדָיו, וְאָמַר לָהֶם לְעָבְדוֹ וּלְשָׁמְרוֹ, וּלְהָבִיא מִמֶּנּוּ שְׁלוֹשִׁים כּוֹר בְּכָל שָׁנָה. וְהֵם טָרְחוּ בָּהּ וְעָבְדוּ אוֹתָהּ הֵיטֵב, וְהֵבִיאוּ לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ חֲמִשָּׁה כוֹרִין. אָמַר לָהֶם: מַה זֹּאת עֲשִׂיתֶם? אָמְרוּ לוֹ: אֲדוֹנֵנוּ הַמֶּלֶךְ, הַשָּׂדֶה שֶׁנָּתַתָּ לָנוּ הָיָא זְבוּרִית, וַאֲנַחְנוּ בְּכָל כּוֹחֵנוּ עֲבַדְנוּהָ, וְלֹא עָשְׂתָה יוֹתֵר מִזֶּה הַשִּׁעוּר. כָּךְ הָאָדָם, אֲפִלּוּ כְּשֶׁיַּעֲבֹד בְּכָל כּוֹחוֹ – עֲבוֹדָתוֹ קְטַנָּה. וְאִם יֹאמַר: אַמְתִּין עַד שֶׁאֶהְיֶה פָּנוּי וְעַד שֶׁאַרְוִיחַ דֵּי סְפּוּקִי – הִנֵּה טִרְדּוֹת הָעוֹלָם אֵינָן פּוֹסְקוֹת, וּכְדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: "וְאַל תֹּאמַר לִכְשֶׁאִפָּנֶה אֶשְׁנֶה, שֶׁמָּא לֹא תִּפָּנֶה" (משנה אבות ב ד).

הַשֵּׁנִי – אִם יְאַחֵר תְּשׁוּבָתוֹ עַד שֶׁיַּכְנִיס וְיֶאֱסֹף הוֹן, אָז יַחְמֹד וְיִכְסֹף יוֹתֵר, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (קהלת רבה א יג): אֵין אָדָם יוֹצֵא מִזֶּה הָעוֹלָם וַחֲצִי תַּאֲוָתוֹ בְּיָדוֹ, יֵשׁ בְּיָדוֹ מָנֶה – מִתְאַוֶּה לַעֲשׂוֹת מָאתַיִם, הִשִּׂיגָה יָדוֹ לְמָאתַיִם – מִתְאַוֶּה לַעֲשׂוֹת אַרְבַּע מֵאוֹת. וְכֵן אָמַר הַכָּתוּב: "אֹהֵב כֶּסֶף לֹא יִשְׂבַּע כֶּסֶף" (קהלת ה ט).

הַשְּׁלִישִׁי – הַזְּמַן מִתְמַעֵט וְהַמְּלָאכָה מְרֻבָּה: מְלֶאכֶת הַתּוֹרָה, וְתִקּוּן הַנֶּפֶשׁ, וְהַשְׂגוֹת הַמַּעֲלוֹת כְּמוֹ הַיִּרְאָה.

הָרְבִיעִי – כְּשֶׁיִּתְאַחֵר לְתַקֵּן נַפְשׁוֹ, אָז הַיֵּצֶר הוֹלֵךְ וּמִתְגַּבֵּר, וּמִתְקַשֶּׁה הַלֵּב, וּכְבָר הֻרְגַּל בָּעֲבֵרוֹת, וְכָל הָעֲבֵרוֹת הֵן בְּעֵינָיו כְּהֶתֵּר, וְלֹא יוּכַל לְטַהֵר עַצְמוֹ.

הַחֲמִישִׁי – מִי שֶׁאֵינוֹ רוֹצֶה לְהַקְדִּים לָשׁוּב, אוּלַי לֹא יַאֲרִיךְ יָמִים וְיָמוּת טֶרֶם יָשׁוּב, עַל כֵּן הִזָּהֵיר "בְּכָל עֵת יִהְיוּ בְגָדֶיךָ לְבָנִים" (קהלת ט ח).

הַשִּׁשִּׁי – כְּשֶׁיִּתְאַחֵר לָשׁוּב יִהְיוּ עֲוֹנוֹתָיו יְשָׁנִים, וְיִשְׁכַּח וְלֹא יִדְאַג לָהֶם כַּאֲשֶׁר בַּתְּחִלָּה.

הַשְּׁבִיעִי – כְּשֶׁהוּא יָבוֹא בַיָּמִים וְיֶחְלַשׁ כֹּחַ הַיֵּצֶר, לֹא יִקַּבֵּל שָׂכָר עַל הַתְּשׁוּבָה כְּאִלּוּ עָשָׂה תְּשׁוּבָה בִּימֵי בַּחֲרוּתוֹ כְּשֶׁהָיָה בְּחֹזֶק כּוֹחוֹ. וּבַעֲבוּר אֵלּוּ שִׁבְעָה דְּבָרִים יַקְדִּים אָדָם אֶת עַצְמוֹ, לְתַקֵּן נַפְשׁוֹ לִפְנֵי מֶלֶךְ עֶלְיוֹן.

וְאַחַר שֶׁיִּעָלֶה בְּלֵב הָאָדָם לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה, לֹא יוּכַל לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה שְׁלֵמָה אִם לֹא יָשִׂים עַל לִבּוֹ שִׁבְעָה דְּבָרִים: הָרִאשׁוֹן – שֶׁיֵּדַע מַעֲשָׂיו וְיִזְכִּירֵם כֻּלָּם. כִּי אָדָם שֶׁלֹּא הֵרְגִּל לְקַיֵּם הַמִּצְוֹות מִנְּעוּרָיו – כָּל יָמָיו יַעֲשֶׂה עֲבֵרוֹת. וְכַמָּה בְּנֵי אָדָם סְבוּרִים שֶׁאֵין אָדָם נִקְרָא "בַּעַל תְּשׁוּבָה" אֶלָּא אִם כֵּן בָּא עַל אֵשֶׁת אִישׁ אוֹ עַל גּוֹיָה, אוֹ יוֹצֵא לְתַרְבּוּת רָעָה, וְכַיּוֹצֵא בָּאֵלּוּ מֵעֲבֵרוֹת גְּדוֹלוֹת; אֲבָל בִּשְׁאָר עֲבֵרוֹת אֵין יוֹדְעִים לָשׁוּב עֲלֵיהֶם. וְזֶה אֵינוֹ כֵּן, כִּי עַל כָּל מָה שֶׁהִזְהִירוּ רַבּוֹתֵינוּ עָלָיו – הוּא יוֹתֵר חָמוּר מִדִּבְרֵי תוֹרָה. כִּי כָל הָעוֹבֵר עַל דִּבְרֵי חֲכָמִים – חַיָּב מִיתָה (ברכות ד ב). וְכָל מִי שֶׁעוֹבֵר עַל דִּבְרֵי תוֹרָה אוֹ עַל דִּבְרֵי חֲכָמִים צָרִיךְ לָשׁוּב. וְעַתָּה שְׁמַע בְּנִי, כִּי רֹב הָעוֹלָם אֵין נִזְהָרִים מִדְּבָרִים בְּטֵלִים, וּמִלְּהִסְתַּכֵּל בַּנָּשִׁים, וּמִלְּדַבֵּר עִמָּהֶן שֶׁלֹּא לְצֹרֶךְ. גַּם לֹא נִזְהָרִים לְהִתְפַּלֵּל בְּכַוָּנָה, וּמִלְּדַבֵּר בְּבֵית הַכְּנֶסֶת, וּמִשְּׂחוֹק וּמִקַּלּוּת רֹאשׁ. גַּם לֹא נִזְהָרִים בַּצְּדָקָה לָתֵת לְמִי שֶׁהָגוּן לוֹ, וּלְאַמֵּץ הַלֵּב וְלִקְפֹּץ הַיָּד, וּלְדַבֵּר דְּבָרִים קָשִׁים לַעֲנִיִּים. גַּם לֹא נִזְהָרִים מִשְּׁבוּעַת חִנָּם, וּלְקַלֵּל חֲבֵרוֹ אוֹ עַצְמוֹ בַּשֵּׁם; וְהַזְכָּרַת שֵׁם שָׁמַיִם לְבַטָּלָה, אוֹ בְּמָקוֹם שֶׁאֵינוֹ טָהוֹר, אוֹ בְּיָדַיִם שֶׁאֵינָן נְקִיּוֹת; וּבְטוּל תַּלְמוּד תּוֹרָה כְּנֶגֶד כֻּלָּם.

גַּם לֹא נִזְהָרִים מִקְּנְאָה, וְשִׂנְאָה, וְלָשׁוֹן הָרַע, וְנַאֲוָה, וְכַעַס, וּמִכָּל הַמִּדּוֹת הָאֲמוּרוֹת בַּסֵּפֶר הַזֶּה. גַּם לֹא נִזְהָרִים בְּעִנְיְנֵי קִיּוּם הַמִּצְוֹות הַתְּלוּיִים בְּמַעֲשֶׂה, כְּגוֹן נְטִילַת יָדַיִם, וּמֵעְנְיְנֵי נְזִיקִין בֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ, וּמִקִּיּוּם שַׁבָּת כַּדִּין.

וְרַבִּים נִכְשָׁלִים בָּזֶה, כִּי דָּבָר פָּשׁוּט הוּא מְאוֹד: מִי שֶׁאֵינוֹ בָּקִי בַּמִּצְוֹות נִכְשָׁל בְּהַרְבֵּה מְקוֹמוֹת. וְכָהֵנָּה עוֹשֶׂה אָדָם עֲבֵרוֹת כָּל יָמָיו וְלֹא מַרְגִּישׁ. כֵּן צָרִיךְ זֶה הַשָּׁב לֵדַע הָעֲבֵרוֹת שֶׁעָשָׂה. וְאֵיךְ יָכוֹל הָאָדָם לָדַעַת? יִלְמַד הַמִּצְוֹות, וְיָבִין בְּכָל מִצְוָה וּמִצְוָה מָה חָסֵר מִמֶּנָּה שֶׁלֹּא קִיֵּם וּבַמֶּה עָבַר. וְאִם לֹא יָדַע בַּמֶּה עָבַר, אֵיךְ יִתְחָרֵט? אֶלָּא אִם כֵּן יָדַע הָעֲבֵרָה שֶׁיִּתְחָרֵט עָלֶיהָ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב: "כִּי פִשְׁעַי אֲנִי אֵדָע, וְחַטָּאתִי נֶגְדִּי תָמִיד" (תהלים נא ה).

הַשֵּׁנִי – אֲפִלּוּ כְּשֶׁהוּא יוֹדֵעַ עֲבֵרוֹת שֶׁעָשָׂה, לֹא יִתְחָרֵט עֲלֵיהֶם אִם לֹא יֵדַע בְּוַדַּאי רָעַת הָעֲבֵרוֹת שֶׁעָבַר. כִּי אִם יַחְשֹׁב: "מָה בְּכָךְ אִם נֶהֱנֵיתִי מִן הָעוֹלָם הַזֶּה בְּלֹא בְּרָכָה, אוֹ אִם בִּטַּלְתִּי מִן הַתּוֹרָה? אֵין זֶה דָּבָר רַע כָּל כָּךְ!" – מִי שֶׁחוֹשֵׁב כָּךְ לֹא יִתְחָרֵט וְלֹא יָשׁוּב בְּלֵב שָׁלֵם. אֶלָּא צָרִיךְ לַחֲשֹׁב: "אֵין שׁוּם דָּבָר רַע בְּכָל הָעוֹלָם כְּמוֹ מִי שֶׁאֵינוֹ חוֹשֵׁשׁ עַל מִצְוֹת הַמֶּלֶךְ הַמְרוֹמָם; קַל וְחוֹמֶר מִמֶּלֶךְ בָּשָׂר וָדָם: הָעוֹבֵר עַל צִוּוּיוֹ, כַּמָּה הוּא דָּבָר רַע.

הַשְּׁלִישִׁי – צָרִיךְ הַחוֹטֵא לֵדַע וּלְהַאֲמִין מֵעֹמֶק הַלֵּב, שֶׁיֵּשׁ לוֹ גְּמוּל וְעֹנֶשׁ בְּדִינִים קָשִׁים עַל הָעֲבֵרוֹת שֶׁעָשָׂה, וְאִם לֹא יֵדַע זֶה לֹא יָחוּשׁ לָשׁוּב. אֲבָל אַחַר שֶׁיִּבְרַר אֶצְלוֹ הָעֹנֶשׁ, אָז

יָשׁוּב וְיִתְחָרֵט, וִיבַקֵּשׁ מֵאֵת הָאֵל הַמְּהֻלָּל מְחִילָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר: "סָמַר מִפַּחְדְּךָ בְּשָׂרִי, וּמִמִּשְׁפָּטֶיךָ יָרֵאתִי" (תהלים קיט קכ).

הָרְבִיעִי – צָרִיךְ שֶׁיֵּדַע הַחוֹטֵא, שֶׁכָּל עֲבֵרוֹתָיו שֶׁעָבַר כָּל יָמָיו, עֲבֵרוֹת גְּדוֹלוֹת וּקְטַנּוֹת, וְכָל הַמַּחֲשָׁבוֹת הָרָעוֹת וּדְבָרִים בְּטֵלִים, וְכָל עִנְיָנָיו מִקָּטֹן וְעַד גָּדוֹל – הַכֹּל כְּתוּבִים בַּסֵּפֶר. וְאֵין שִׂכְחָה לִפְנֵי הַשֵּׁם יִתְעַלֶּה, דִּכְתִיב: "הֲלֹא הוּא כָּמֵס עִמָּדִי, חָתוּם בְּאוֹצְרֹתָי" (דברים לב לד); וְאוֹמֵר: "בְּיַד כָּל אָדָם יַחְתּוֹם" (איוב לז ז). כִּי אִם יַחֲשֹׁב שֶׁיֵּשׁ שִׂכְחָה לַעֲוֹנֹתָיו, לֹא יִתְחָרֵט וְלֹא יְבַקֵּשׁ מְמֻנּוּ עֲלֵיהֶם מְחִילָה. כִּי רַבִּים חוֹשְׁבִים בִּשְׁבִיל שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְאַחֵר לִפְרֹעַ הָעֲבֵרוֹת, שֶׁיִּשְׁתַּכְּחוּ וְלֹא יָבוֹא לְדוֹן עֲלֵיהֶם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר: "אֲשֶׁר אֵין נַעֲשָׂה פִּתְגָם, מַעֲשֵׂה הָרָעָה מְהֵרָה, עַל כֵּן מָלֵא לֵב בְּנֵי הָאָדָם בָּהֶם לַעֲשׂוֹת רָע" (קהלת ח יא).

הַחֲמִישִׁי – שֶׁיֵּדַע בֶּאֱמֶת שֶׁהַתְּשׁוּבָה הִיא רְפוּאָה שְׁלֵמָה לָעֲבֵרוֹת. כִּי הַחוֹלֶה שֶׁאֵינוֹ מַאֲמִין בָּרְפוּאָה שֶׁעוֹשִׂים לוֹ שֶׁהִיא תְּרֵפֵּא אוֹתוֹ – לֹא יְחוּשׁ לֶאֱכֹל הָרְפוּאָה אוֹ לִשְׁתּוֹת הַמַּשְׁקֶה. אֲבָל כְּשֶׁהוּא יוֹדֵעַ בְּוַדַּאי תּוֹעֶלֶת הַסַּם וְהַמַּשְׁקֶה – אָז יִתְאַוֶּה לִסְבֹּל מְרִירוּת הָרְפוּאָה. כָּךְ כְּשֶׁיֵּדַע בְּוַדַּאי תּוֹעֶלֶת הַתְּשׁוּבָה, אָז יִתְאַוֶּה לְהַגִּיעַ אֶל מַעֲלוֹת הַתְּשׁוּבָה.

הַשִּׁשִּׁי – צָרִיךְ לַחֲשֹׁב בְּלִבּוֹ הַטּוֹבוֹת שֶׁעָשָׂה לוֹ הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ מֵעוֹדוֹ וְעַד הַיּוֹם הַזֶּה, וְהָיָה לוֹ לְהוֹדוֹת עֲבוּר הַטּוֹבוֹת, וְזֶה לֹא עָשָׂה אֶלָּא עֲבַר מִצְוֹתָיו. וְיֵשׁ לוֹ לִשְׁקֹל עֹנֶשׁ הָעֲבֵרָה כְּנֶגֶד הַמִּתְיקוּת, וּשְׂכַר הַמִּצְוָה כְּנֶגֶד צַעֲרָהּ בָּעוֹלָם הַזֶּה, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ חֲכָמִים: הֱוֵי מְחַשֵּׁב הֶפְסֵד מִצְוָה כְּנֶגֶד שְׂכָרָהּ, וּשְׂכַר עֲבֵרָה כְּנֶגֶד הֶפְסֵדָהּ (משנה אבות ב א).

הַשְּׁבִיעִי – צָרִיךְ שֶׁיֵּדַע לְהִתְחַזֵּק מְאוֹד, וְלִסְבֹּל סֵבֶל גָּדוֹל לְהִמָּנַע מִן הָרַע אֲשֶׁר הֶרְגַּל בּוֹ. כִּי זֶה דָּבָר פָּשׁוּט מְאוֹד: עֲבֵרָה שֶׁהֶרְגֵּל בָּהּ כָּל יָמָיו, שֶׁהִיא דּוֹמָה לוֹ לְהֶתֵּר (יומא פו ב), וְקָשֶׁה לוֹ מְאוֹד לִפְרֹשׁ מִמֶּנָּה. וְעַל כֵּן צָרִיךְ אָדָם חָזוּק גָּדוֹל וּגְדָרִים גְּדוֹלִים לִפְרֹשׁ מִמָּה שֶׁהֶרְגֵּל, וְצָרִיךְ הַסְכָּמָה גְּדוֹלָה בְּכָל לִבּוֹ וּבְכָל נַפְשׁוֹ לְהִמָּנַע. וְיָסִיר הַהֶרְגֵּל מִלִּבּוֹ כְּאִלּוּ לֹא הֶרְגֵּל, וְיַרְגִּיל וְיִמְאַס בְּלִבּוֹ הָרָעוֹת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר: "וְקָרְעוּ לְבַבְכֶם וְאַל בִּגְדֵיכֶם" (יואל ב יג). וּכְשֶׁהַחוֹטֵא קוֹבֵעַ בְּלִבּוֹ אִלּוּ הַשִּׁבְעָה עִנְיָנִים, אָז הוּא קָרוֹב לְדֶרֶךְ הַתְּשׁוּבָה.

וְהִנֵּה מַדְרֵגוֹת רַבּוֹת לַתְּשׁוּבָה, וּלְפִי הַמַּדְרֵגוֹת יִתְקָרֵב הָאָדָם אֶל הַשֵּׁם יִתְעַלֶּה. וּלְעוֹלָם אֵין הַנִּשְׁמָה טְהוֹרָה בְּטָהֳרָה שְׁלֵמָה שֶׁיִּהְיוּ הָעֲוֹנוֹת כְּלֹא הָיוּ, אֶלָּא אַחַר שֶׁיִּטַּהֵר הָאָדָם אֶת לִבּוֹ. כְּמוֹ בֶּגֶד הַמִּטֻּנָּף: אִם יְכַבֵּס אוֹתוֹ מְעַט אָז יַעֲבֹר הַטִּנּוּף, אֲבָל רֹשֶׁם וְכֶתֶם יִשָּׁאֵר בּוֹ; אֲבָל לְפִי רֹב הַכִּבּוּס יִתְלַבֵּן לְגַמְרֵי. וְכֵן כְּתִיב: "הֶרֶב כַּבְּסֵנִי מֵעָוֹנִי" (תהלים נא ד). לָכֵן תְּכַבֵּס לִבְּךָ מִן הֶעָוֹן, דִּכְתִיב: "כַּבְּסִי מֵרָעָה לִבֵּךְ יְרוּשָׁלַם" (ירמיהו ד יד).

וְעַתָּה יֵשׁ לִי לִכְתֹּב לְךָ עֶשְׂרִים עִנְיָנִים שֶׁהֵן מֵעִקְּרֵי הַתְּשׁוּבָה:

הָרִאשׁוֹן – יִתְפֹּס בְּמִדַּת הַחֲרָטָה. וְיָשִׂים אֶל לִבּוֹ כִּי יֵשׁ עֹנֶשׁ גָּדוֹל לְמִי שֶׁעָבַר עַל מִצְוֹת הַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל, כְּמוֹ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (ירמיהו יג טז): "תְּנוּ לַיְיָ אֱלֹהֵיכֶם כָּבוֹד בְּטֶרֶם יַחְשִׁךְ...". וּכְשֶׁאָדָם יַחְשֹׁב יְמֵי חֹשֶׁךְ אֲשֶׁר יַגִּיעוּ לְמִי שֶׁפָּשַׁע בֵּאלֹהֵי יַעֲקֹב, אָז יִירָא מְאוֹד וְיִתְחָרֵט עַל מַעֲשָׂיו, וְיֹאמַר בְּלִבּוֹ: "מֶה עָשִׂיתִי? אֵיךְ לֹא הָיָה פַּחַד אֱלֹהִים לְנֶגֶד עֵינַי! וְאֵיךְ לֹא יָגֹרְתִּי מִתּוֹכָחוֹת עַל עָוֹנִי! וְאֵיךְ לֹא מָשַׁלְתִּי עַל יִצְרֵי בַּהֲנָאַת רֶגַע אֶחָד! וְאֵיךְ טִמֵּאתִי נִשְׁמָתִי הַטְּהוֹרָה, אֲשֶׁר נָפְחָה בִּי מִמְּקוֹר הַקֹּדֶשׁ! וְאֵיךְ עָשִׂיתִי חִלּוּף עוֹלָם גָּדוֹל וְאָרֹךְ, קַיָּם לְעוֹלְמֵי עַד, בְּעוֹלָם קָטָן הַכָּלֶה! וְאֵיךְ לֹא זָכַרְתִּי יוֹם הַמָּוֶת, אֲשֶׁר לֹא נִשְׁאַר לְפָנַי נִשְׁמָתִי, בִּלְתִּי גְּוִיָּתִי וְאַדְמָתִי!" – וְכֵן יַרְבֶּה בְּלִבּוֹ מַחֲשָׁבוֹת בְּעִנְיָן זֶה. וְזֶה הָעִנְיָן אֲשֶׁר דִּבֵּר יִרְמְיָהוּ (ירמיהו ח ו): "אֵין אִישׁ נִחָם עַל רָעָתוֹ לֵאמֹר מֶה עָשִׂיתִי".

הַשֵּׁנִי – עֲזִיבַת הַחֵטְא: שֶׁיַּעֲזֹב הַחוֹטֵא דְּרָכָיו הָרָעִים, וְיִגְמֹר בְּכָל לִבּוֹ שֶׁלֹּא יוֹסִיף לָבוֹא בַּדֶּרֶךְ הָרָע הַהוּא עוֹד. וְזֶה רֵאשִׁית הַתְּשׁוּבָה, לַעֲזֹב דְּרָכָיו וּמַחְשְׁבוֹתָיו הָרָעִים, לְהַסְכִּים בְּלִבּוֹ וּלְקַבֵּל עָלָיו שֶׁלֹּא יוֹסִיף לַחֲטוֹא, וְיָשִׁיב מַחֲשַׁבְתּוֹ הָרָעָה אֲשֶׁר חָשַׁב, וְיַכְרִית מַעֲשָׂיו הָרָעִים מִיָּדוֹ.

הַשְּׁלִישִׁי – הַיָּגוֹן: שֶׁיֵּאָנַח בְּמְרִירוּת הַלֵּב. כִּי אִם אָדָם הִפְסִיד דִּינָר – קָשֶׁה לוֹ; וְאִם אִבֵּד עָשְׂרוֹ – יִתְאַבֵּל וְלִבּוֹ מַר בְּקִרְבּוֹ; וְכֵן אִם יִפְגְּעוּהוּ שְׁאָר צָרוֹת – יִצְטַעֵר מְאוֹד. קַל וָחֹמֶר שֶׁיִּצְטַעֵר מִי שֶׁמָּרַד בְּאָדוֹן הַגָּדוֹל וְהִשְׁחִית דַּרְכּוֹ לְפָנָיו, וְהוּא עָשָׂה לוֹ חֶסֶד – כָּל שֶׁכֵּן שֶׁיִּצְטַעֵר בְּכָל רֶגַע. וְדַע שֶׁמַּדְרֵגוֹת הַתְּשׁוּבָה וּמַעֲלוֹתֶיהָ – לְפִי גֹּדֶל הַמְּרִירוּת וְהַצַּעַר עַל הָעֲבֵרוֹת שֶׁעָשָׂה, כִּי הַצַּעַר בָּא מִטָּהֳרַת הַנְּשָׁמָה הָעֶלְיוֹנָה; וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְרַחֵם עַל הָאָדָם בִּהְיוֹת נִשְׁמָתוֹ שְׁרוּיָה בְּצַעַר עַל פְּשָׁעָיו. וְהַמָּשָׁל בָּזֶה: כִּי הַמֶּלֶךְ יְרַחֵם יוֹתֵר עַל יְלִידֵי בֵּיתוֹ הַקְּרוֹבִים אֵלָיו וְהֵם מֵאֲצִילֵי הָאָרֶץ הַנִּכְבָּדִים, מִמָּה שֶׁהוּא יְרַחֵם עַל הַכַּפְרִיִּים. לָכֵן כְּשֶׁהַנְּשָׁמָה שֶׁנִּפְרְדָה מִלְּמַעְלָה מִמָּקוֹם קָדוֹשׁ, כְּשֶׁהִיא מִצְטַעֶרֶת – אָז יְקַבְּלֶנָּה מְהֵרָה יוֹצֵר הַכֹּל.

הָרְבִיעִי – יָגוֹן וְצַעַר בְּמַעֲשֶׂה. עַד כָּאן דִּבַּרְנוּ מִצַּעַר וְיָגוֹן בַּלֵּב, וְזֶה הָעִנְיָן הָרְבִיעִי הוּא צַעַר וְיָגוֹן בַּמַּעֲשֶׂה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (יואל ב יב): "וְגַם עַתָּה נְאֻם יְיָ, שֻׁבוּ עָדַי בְּכָל לְבַבְכֶם, וּבְצוֹם וּבְבֶכִי וּבְמִסְפֵּד". וְצָרִיךְ לְהַרְאוֹת סִימָנֵי צַעַר וְיָגוֹן בְּמַלְבּוּשָׁיו כְּגוֹן לַחְגֹּר שָׂק, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (יונה ג ח): "וְיִתְכַּסּוּ שַׂקִּים הָאָדָם וְהַבְּהֵמָה". וְיָסִיר בְּגָדָיו הַחֲמוּדוֹת מִמֶּנּוּ, וְיִמְעַט תַּעֲנוּגִים: בְּמִינֵי הַמַּאֲכָל וְהַמִּשְׁתֶּה וְהַטִּיּוּלִים. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ירושלמי ברכות א ה): הַלֵּב וְהָעֵינַיִם – שְׁנֵי סַרְסוּרֵי הַחֵטְא, וּכְתִיב (במדבר טו לט): "וְלֹא תָתֻרוּ אַחֲרֵי לְבַבְכֶם וְאַחֲרֵי עֵינֵיכֶם". לָכֵן בָּזֹאת יְכֻפַּר עָוֹן הַסַּרְסוּרִים: עָוֹן סַרְסוּרוּת הַלֵּב בְּמְרִירוּת וְצַעַר, וְעָוֹן סַרְסוּרוּת הָעֵינַיִם יְתֻכַּפֵּר בִּדְמָעוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קיט קלו): "פַּלְגֵי מַיִם יָרְדוּ

עֵינָי, עַל לֹא שָׁמְרוּ תוֹרָתֶךָ" – לֹא אָמַר "עַל לֹא שָׁמַרְתִּי" אֶלָּא "עַל לֹא שָׁמְרוּ", פֵּרוּשׁ: אֵלּוּ הָעֵינַיִם הֵם הָיוּ מְרַגְּלִים לָתוּר אַחַר הַחֵטְא, עַל כֵּן הוֹרַדְתִּי פַּלְגֵי מַיִם. וּכְשֶׁיִּבְכֶּה עַל פְּשָׁעָיו וְיִתְעַנֶּה, יֹאמַר: "דִּמְעוֹתַי – יְכַבּוּ חֲרוֹן אַפֶּךָ; וּתְשׁוּבַת מַעֲשַׂי – יָשִׁיבוּ אַפֶּךָ מִמֶּנִּי; וְעֶרֶךְ שֶׁלְּחָנִי אֲשֶׁר לֹא עָרַכְתִּי – יֵחָשֵׁב כְּמִזְבֵּחַ עָרוּךְ; וְהַסִּיר אֲשֶׁר לֹא הִצַּנְתִּי עַל גֶּחָלִים – כְּאֵשׁ תּוּקַד עַל מִזְבַּחֲךָ; וְאֶת חֶסְרוֹן דָּמִי – יְכַפֵּר כְּדָם עַל קַרְנוֹת הַמִּזְבֵּחַ; וּמְעוּט חֶלְבִּי – כְּחֵלֶב אֵמוּרִים; וְקוֹל בְּכְיִי – כְּקוֹל שִׁירִים מְשׁוֹרְרִים; וְרֵיחַ רַעֲבוֹן נַפְשִׁי – כְּרֵיחַ הַקְּטֹרֶת; וְחַלְּשׁוּת אֵיבָרַי – כְּנִתְחֵי קָרְבָּן; וְשִׁבְרוֹן לִבִּי – יִקְרַע הַסְּפָרִים שֶׁכְּתוּבִים בָּהֶם עֲוֹנוֹתַי; וְשִׁנּוּי בִּגְדֵי הַחֲמוּדוֹת – כְּבִגְדֵי כְּהֻנָּה; וּמְנִיעַת רְחִיצָה – כְּקִדּוּשׁ יָדַיִם וְרַגְלַיִם; וּתְשׁוּבוֹתַי – יְשִׁיבוּנִי אֵלֶיךָ; כִּי נִחַמְתִּי עַל רֹעַ מַעֲלָלַי שֶׁעָשִׂיתִי, וְלֹא אֶשׁוּב לְהָרַע לְפָנֶיךָ."

הַחֲמִישִׁי – הַדְּאָגָה, שֶׁיִּדְאַג מֵעָנְשׁ עֲוֹנוֹתָיו. כִּי יֵשׁ עֲוֹנוֹת שֶׁהַתְּשׁוּבָה תּוֹלָה כַּפָּרָתָן וְיִסּוּרִין מְמָרְקִין (יומא פו א), כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים לח יט): "כִּי עֲוֹנִי אַגִּיד, אֶדְאַג מֵחַטָּאתִי". וּמָה חִלּוּק יֵשׁ בֵּין הַ"יָּגוֹן" וְהַ"דְּאָגָה"? כִּי הַיָּגוֹן עַל מָה שֶׁעָבַר כְּבָר; וְהַדְּאָגָה עַל הֶעָתִיד, שֶׁיִּדְאַג לְעוֹלָם אוּלַי יְקַצֵּר בְּעִנְיַן הַתְּשׁוּבָה, וְלֹא יַשְׁלִים חוֹק הַתְּשׁוּבָה. וְיִדְאַג שֶׁמָּא יִתְגַּבֵּר יִצְרוֹ עָלָיו, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (משנה אבות ב ד): אַל תַּאֲמִין בְּעַצְמְךָ עַד יוֹם מוֹתְךָ.

הַשִּׁשִּׁי – הַבּוּשָׁה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו לא יח): "בֹּשְׁתִּי וְגַם נִכְלַמְתִּי, כִּי נָשָׂאתִי חֶרְפַּת נְעוּרָי". וְהִנֵּה הַחוֹטֵא יִתְבַּיֵּשׁ מְאוֹד לַעֲבֹר עֲבֵרָה לִפְנֵי בְּנֵי אָדָם, וְאֵיךְ לֹא יֵבוֹשׁ לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא?! וּכְבָר בֵּאֲרְנוּ עִנְיַן הַבּוּשָׁה בְּשַׁעַר הַבּוּשָׁה.

הַשְּׁבִיעִי – הַהַכְנָעָה בְּכָל לֵב וְהַשִּׁפְלוּת. כִּי הַמַּכִּיר אֶת בּוֹרְאוֹ יֵדַע בַּמָּה שֶׁעָבַר עַל דְּבָרָיו, וַיַּשְׁפִּיל עַצְמוֹ וְיִכָּנַע. וּכְתִיב (תהלים נא יט): "זִבְחֵי אֱלֹהִים רוּחַ נִשְׁבָּרָה, לֵב נִשְׁבָּר וְנִדְכֶּה אֱלֹהִים לֹא תִבְזֶה" – "רוּחַ נִשְׁבָּרָה" הִיא רוּחַ נְמוּכָה. הַהַכְנָעָה הִיא מֵעִקְרֵי הַתְּשׁוּבָה, וּבַהַכְנָעָה יִתְקָרֵב הָאָדָם אֶל הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו סו ב): "וְאֶל זֶה אַבִּיט: אֶל עָנִי וּנְכֵה רוּחַ". וְהַמַּדְרֵגָה הָעֶלְיוֹנָה בַּהַכְנָעָה הַמְחֻיֶּבֶת מִדֶּרֶךְ הַתְּשׁוּבָה: שֶׁיִּגְדִּיל וְיַאְדִּיר בַּעֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא, וְלֹא יַחֲזִיק טוֹבָה לְעַצְמוֹ אֶלָּא יִהְיֶה הַכֹּל קָטָן בְּעֵינָיו כְּנֶגֶד מָה שֶׁהוּא חַיָּב בַּעֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא, וְלֹא יַחֲזִיק טוֹבָה לְעַצְמוֹ אֶלָּא יִהְיֶה הַכֹּל קָטָן בְּעֵינָיו כְּנֶגֶד מָה שֶׁהוּא חַיָּב בַּעֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. עַל כֵּן יִכָּנַע וְיַעֲבֹד בְּהֶצְנֵעַ, וְלֹא יַחְמֹד כָּבוֹד עַל מַעֲשָׂיו הַטּוֹבִים.

הַשְּׁמִינִי – הַהַכְנָעָה בְּמַעֲשֶׂה: שֶׁיִּתְנַהֵג בְּמַעֲנָה רַךְ. אִם חֵרֵף אוֹתוֹ אָדָם עַל מַעֲשָׂיו הָרְאשׁוֹנִים – יִשְׁתֹּק, אוֹ יֹאמַר: "יָדַעְתִּי כִּי חָטָאתִי." וְלֹא יַעֲשֶׂה מַלְבּוּשִׁים נָאִים וְתַכְשִׁיטִים, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (שמות לג ה): "וְעַתָּה הוֹרֵד עֶדְיְךָ מֵעָלֶיךָ". וְיִהְיוּ תָּמִיד עֵינָיו שְׁחוֹת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (איוב כב כט): "וְשֹׁחַ עֵינַיִם יוֹשִׁעַ". וְסִימָנֵי הַהַכְנָעָה: מַעֲנֶה רַךְ, וְקוֹל נָמוּךְ, וְשַׁחוּת הָעַיִן. וְאֵלּוּ הָעִנְיָנִים מַכְנִיעִים אֶת הַלֵּב.

הַתְּשִׁיעִי – שְׁבִירַת תַּאֲוָה. יָשִׂים אֶל לִבּוֹ כִּי הַתַּאֲוָה מְקַלְקֶלֶת כָּל הַמַּעֲשִׂים, וְיִפְרֹשׁ מִן הַמּוֹתָרוֹת אֲפִלּוּ בְּדָבָר הַמֻּתָּר לוֹ, רַק לְשַׂבֵּעַ נַפְשׁוֹ וּלְקַיֵּם גּוּפוֹ, וְכֵן לְעִנְיַן הָאִשָּׁה. כִּי כָּל זְמַן שֶׁאָדָם הוֹלֵךְ אַחַר תַּאֲוָה, נִמְשָׁךְ אַחַר תּוֹלְדוֹת הַגּוּף וְיִתְרַחֵק מִדֶּרֶךְ הַנֶּפֶשׁ הַמַּשְׂכֶּלֶת, כְּדִכְתִיב (דברים לב טו): "וַיִּשְׁמַן יְשֻׁרוּן וַיִּבְעָט"; וּכְתִיב (משלי ל ט): "פֶּן אֶשְׂבַּע וְכִחַשְׁתִּי, וְאָמַרְתִּי מִי יְיָ". וְהִנֵּה הַתַּאֲוָה הַנִּתּוּנָה בְּלֵב הָאָדָם הִיא שׁוֹרֶשׁ כָּל הַפְּעֻלּוֹת, לָכֵן יְמַהֵר לְתַקֵּן תַּאֲוָה, וּכְבָר הֶאֱרַכְנוּ לְעֵיל. וְיֵשׁ בִּשְׁבִירַת הַתַּאֲוָה תּוֹעֶלֶת גְּדוֹלָה, כִּי בָּזֶה יִגָּלֶה שֶׂלְבּוֹ טוֹב וְיָשָׁר, כִּי הוּא מוֹאֵס הַטָּבַע אֲשֶׁר גָּרַם לוֹ הַחֵטְא. וְהַפּוֹרֵשׁ אֲפִלּוּ מִן הַמֻּתָּר – הוּא גָּדַר גָּדוֹל שֶׁלֹּא יִגַּע בְּאִסּוּר, כְּלוֹמַר: "הֵן אֲפִילּוּ בַּמֻּתָּר לֹא אֲמַלֵּא תַּאֲוָתִי, וְאֵיךְ אֶשְׁלַח יָדִי בָּאִסּוּר?!" הָעֲשִׂירִי – לְהָשִׁיב פְּעֻלּוֹ. כֵּיצַד? הַמִּסְתַּכֵּל בָּעֲרָיוֹת – יִתְנַהֵג בְּשַׁחוּת עֵינַיִם; בְּלָשׁוֹן הָרַע – יַעֲסֹק בַּתּוֹרָה (ערכין טו ב). וּבְכָל אֵבָר וְאֵבָר שֶׁחָטָא יִשְׁתַּדֵּל לְקַיֵּם בּוֹ מִצְוֹות. וְכֵן אָמְרוּ חֲכָמֵינוּ: בָּאֵבָר שֶׁחוֹטְאִים – בּוֹ מִתְרַצִּים. וְעוֹד אָמְרוּ חֲכָמֵינוּ (ויקרא רבה כא ה): אִם עָשִׂיתָ חֲבִילוֹת שֶׁל עֲבֵרוֹת – עֲשֵׂה כְּנֶגְדָּם חֲבִילוֹת שֶׁל מִצְוֹות; רַגְלַיִם מְמַהֲרוֹת לָרוּץ לָעֲבֵרָה – יִהְיוּ מְמַהֲרִים לָרוּץ לִדְבַר מִצְוָה; פֶּה שֶׁדִּבֵּר סָרָה – אֱמֶת יֶהְגֶּה חִכּוֹ, וּפִיו יִפְתַּח בְּחָכְמָה; יָדַיִם שׁוֹפְכוֹת דָּם נָקִי – יִפְתַּח יָדוֹ לֶעָנִי; עֵינַיִם רָמוֹת – יֶהֱא דַּכָּא וְשַׁח עֵינַיִם; לֵב חוֹרֵשׁ מַחְשָׁבוֹת אָוֶן – בִּלְבּוֹ יִצְפֹּן אִמְרֵי תוֹרָה.

הָאֶחָד עָשָׂר – חִפּוּשׂ דְּרָכָיו, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (איכה ג מ): "נַחְפְּשָׂה דְרָכֵינוּ וְנָחְקֹרָה, וְנָשׁוּבָה עַד יְיָ". וְהַחִפּוּשׂ הוּא שֶׁיְּבַדֵּק עַצְמוֹ מִן הָעֲבֵרוֹת שֶׁעָשָׂה בְּיָמָיו. וְיֵשׁ בָּזֶה תּוֹעֶלֶת לִשְׁלוֹשָׁה דְּבָרִים: הָאֶחָד: שֶׁיְּזַכּוֹר כָּל הַדְּבָרִים שֶׁחָטָא בָּהֶם וְיִתְוַדֶּה עַל כֻּלָּם, כִּי הַוִּדּוּי מַעֲקְרֵי הַכַּפָּרָה. הַשֵּׁנִי: שֶׁיֵּדַע כַּמָּה יֵשׁ לוֹ עֲבֵרוֹת וַחֲטָאִים, וּבָזֶה יוֹסִיף הַהַכְנָעָה. הַשְּׁלִישִׁי: כִּי אַף עַל פִּי שֶׁהוּא מְקַבֵּל עָלָיו לֶעָזֹב כָּל חֵטְא, צָרִיךְ לֵדַע הַדְּבָרִים שֶׁחָטָא עֲלֵיהֶם כְּדֵי לַעֲשׂוֹת גָּדֵר לְהִזָּהֵר מֵאוֹתָן דְּבָרִים שֶׁנִּכְשַׁל בָּהֶן. כִּי צָרִיךְ הָאָדָם יוֹתֵר שְׁמִירָה מֵאוֹתָן עֲבֵרוֹת שֶׁהֻרְגַּל בָּהֶן, וְשֶׁהֵן קַלּוֹת בְּעֵינָיו לַעֲבֹר עֲלֵיהֶן, וְהַיֵּצֶר שׁוֹלֵט בָּהֶם. וְהוּא כְּחוֹלֶה, כְּשֶׁהוּא מַתְחִיל לְהַבְרִיא – צָרִיךְ לְהִזָּהֵר מִכַּמָּה עִנְיָנִים שֶׁלֹּא יַחֲזִירוּהוּ לְחָלְיוֹ; כָּךְ מִי שֶׁהוּא חוֹלֶה מִן הָעֲבֵרוֹת, כְּשֶׁיַּתְחִיל לָשׁוּב צָרִיךְ לְהִזָּהֵר מְאוֹד.

הַשְּׁנַיִם עָשָׂר – שֶׁיַּחֲקֹר וְיֵדַע גֹּדֶל כָּל אֶחָד מֵעֲוֹנוֹתָיו, וּבְאֵיזֶה עֲבֵרָה יֵשׁ מַלְקוּת, אוֹ מִיתַת בֵּית דִּין, אוֹ כָּרֵת. וּכְשֶׁיֵּדַע גֹּדֶל הַחֵטְא – יְמָרֵר לִבּוֹ בְּוִדּוּי וְיוֹסִיף הַכְנָעָה.

הַשְּׁלוֹשָׁה עָשָׂר – שֶׁיְּהִיוּ הָעֲבֵרוֹת הַקַּלּוֹת דּוֹמוֹת בְּעֵינָיו כַּחֲמוּרוֹת, כְּגוֹן הִסְתַּכְּלוּת בַּנָּשִׁים וּלְהַרְבּוֹת עִמָּהֶן דְּבָרִים, אוֹ דְּבָרִים בְּטֵלִים אוֹ לֵילֵךְ בָּטֵל, אוֹ לְהַזְכִּיר שֵׁם שָׁמַיִם לְבַטָּלָה – כָּל אֵלּוּ וְעוֹד רַבּוֹת כָּהֶם בְּעֵינֵי אֲנָשִׁים רַבִּים, וַאֲפִלּוּ בְּעֵינֵי גְּדוֹלֵי הַדּוֹר, הֵם נֶחְשָׁבִים קַלּוֹת – כָּל אֵלּוּ יִהְיוּ נֶחְשָׁבִים לוֹ חֲמוּרוֹת מְאוֹד. וְיֵשׁ בָּזֶה אַרְבָּעָה טְעָמִים: הָאֶחָד: שֶׁאֵין לְהַבִּיט

לְקַטְנוּת הָעֲבֵרָה, אֶלָּא יַבִּיט לִגְדֻלַּת הַמֶּלֶךְ שֶׁהִזְהִיר עָלֶיהָ. מָשָׁל לְמֶלֶךְ שֶׁצִּוָּה לִשְׁנֵי עֲבָדָיו: לְאֶחָד צִוָּה לְהָבִיא לוֹ לִשְׁתּוֹת כִּי הוּא צָמֵא מְאוֹד, לְשֵׁנִי צִוָּה לַעֲשׂוֹת דָּבָר שֶׁאֵינוֹ צָרִיךְ כָּל כָּךְ, וְהִזְהִיר כָּל אֶחָד בְּנַפְשׁוֹ – בְּוַדַּאי כָּל מִי שֶׁעוֹבֵר חַיָּב מִיתָה, כִּי עוֹנְשִׁין אוֹתוֹ שֶׁגָּנַב דִּינָר אֶחָד כְּמוֹ שֶׁעוֹנְשִׁין אוֹתוֹ שֶׁגָּנַב אֶלֶף, כִּי כָּל אֶחָד עוֹבֵר מִצְוַת הַמֶּלֶךְ. כָּךְ עַל כָּל הַתּוֹרָה הִזְהִיר (דברים כז א): "שָׁמֹר אֶת כָּל הַמִּצְוָה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם", וּכְתִיב (שם כו): "אָרוּר אֲשֶׁר לֹא יָקִים אֶת דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת לַעֲשׂוֹת אוֹתָם". הַשֵּׁנִי: כִּי מִי שֶׁעוֹבֵר הַקַּלָּה הַרְבֵּה פְּעָמִים – אָז הִיא חֲמוּרָה, כִּי יִצְטָרְפוּ הָעֲנָשִׁים עַל כָּל פַּעַם וּפַעַם. הַשְּׁלִישִׁי: כִּי כְּשֶׁהוּא מֻרְגָּל בַּעֲבֵרוֹת, וְהֵן לוֹ כְּהֶתֵּר וְלֹא יִשְׁתַּמֵּר מֵהֶם – נֶחְשָׁב עִם פּוֹרְקֵי עֹל וּמוֹמֵר לְדָבָר אֶחָד. הָרְבִיעִי: כִּי דֶּרֶךְ הַיֵּצֶר, כְּשֶׁהוּא נוֹצֵחַ בְּדָבָר קַל – אָז יְנַצַּח בְּדָבָר חָמוּר. לָכֵן אָמְרוּ חֲכָמִים (משנה אבות ב א): הֱוֵי זָהִיר בְּמִצְוָה קַלָּה כְּבַחֲמוּרָה. וְאָמְרוּ עוֹד (שם ד ב): שְׂמֹצְוָה גּוֹרֶרֶת מִצְוָה, וַעֲבֵרָה גּוֹרֶרֶת עֲבֵרָה.

הָאַרְבָּעָה עָשָׂר – הַוִּדּוּי, שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא ה ה): "וְהִתְוַדָּה אֲשֶׁר חָטָא עָלֶיהָ". וְיֵשׁ חוֹבָה עָלָיו לְהַזְכִּיר עֲוֹנֹתָיו וַעֲוֹנוֹת אֲבוֹתָיו. וְלָמָּה יִתְוַדֶּה עַל חַטֹּאוֹת אֲבוֹתָיו? מִשּׁוּם שֶׁהוּא נֶעֱנָשׁ כְּשֶׁאוֹחֵז מַעֲשֶׂה אֲבוֹתָיו בְּיָדוֹ, וְכֵן כְּתִיב (ויקרא כו מ): "וְהִתְוַדּוּ אֶת עֲוֹנָם, וְאֶת עֲוֹן אֲבוֹתָם". וְיִזָּהֵר מְאוֹד בְּעֵת הַוִּדּוּי שֶׁיִּגְמֹר בְּלִבּוֹ לַעֲזֹב דְּרָכָיו הָרָעִים, כִּי אִם חוֹזֵר עֲלֵיהֶם וְאֵינוֹ עוֹזְבָם – אָז הוּא כְּטוֹבֵל וְשֶׁרֶץ בְּיָדוֹ (תענית טז א). כִּי הַוִּדּוּי הוּא כִּטְבִילָה, וְהַחֵטְא כְּשֶׁרֶץ, וְזֶה דָּבָר בָּרוּר שֶׁאֵין טְבִילָה מוֹעֶלֶת לְהָאוֹחֵז הַשֶּׁרֶץ.

הַחֲמִשָּׁה עָשָׂר – הַתְּפִלָּה: שֶׁיִּתְפַּלֵּל הַחוֹטֵא לַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא, וִיבַקֵּשׁ מֵאֵת הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא שֶׁיַּעֲזֹרֵהוּ עַל תְּשׁוּבָתוֹ, וְיִפְתַּח לוֹ שַׁעֲרֵי טְהָרָה.

הַשִּׁשָּׁה עָשָׂר – תִּקּוּן הַמְּעָוֶת: שֶׁיְּתַקֵּן כָּל מָה שֶׁעִוֵּת. כְּגוֹן אִם גָּזַל לְאָדָם – יְשִׁיב הַגְּזֵלָה קֹדֶם הַוִּדּוּי, כְּדֵי שֶׁיְּתֻרַּצֶה בַּוִּדּוּי. וְאִם גָּזַל אֶת הָאָדָם וְאֵין לוֹ לְפָרֵעַ – יִתְפַּלֵּל לֵאלֹהִים שֶׁיִּתֵּן לוֹ הַשָּׂגַת יָד שֶׁיְּפָרֵעַ.

הַשִּׁבְעָה עָשָׂר – לְרַדֵּף פְּעָלַת הַחֶסֶד וְהָאֱמֶת, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי טז ו): "בְּחֶסֶד וֶאֱמֶת יְכֻפַּר עָוֹן". וְאִם הַחוֹטֵא לֹא שָׁב אֶל הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ – לֹא יִתְכַּפֵּר עֲוֹנוֹ בְּפָעֳלוֹ חֶסֶד, כְּמוֹ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (דברים י יז): "אֲשֶׁר לֹא יִשָּׂא פָנִים, וְלֹא יִקַּח שֹׁחַד". וּפֵרְשׁוּ חֲכָמִים: "לֹא יִקַּח שֹׁחַד" – לִמְחֹל עַל הַמִּצְוֹות וּלְהַעֲבִיר עַל הָעֲוֹנוֹת. וְזֶה הַפָּסוּק "בְּחֶסֶד וֶאֱמֶת יְכֻפַּר עָוֹן" – עַל בַּעֲלֵי תְּשׁוּבָה דִּבֵּר, כִּי יֵשׁ עֲבֵרוֹת שֶׁהַתְּשׁוּבָה וְיוֹם הַכִּפּוּרִים תּוֹלִין, וְיִסּוּרִין מְמָרְקִין. וְהִנֵּה הַחֶסֶד מָגֵן בְּעַד הַחוֹטֵא וְיִשְׁמֹר עָלָיו מִן הַיִּסּוּרִין, גַּם יַצִּילֶנּוּ מִן הַמָּוֶת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (משלי י ב): "וּצְדָקָה תַּצִּיל מִמָּוֶת". וְעוֹד יֵשׁ עָוֹן חִלּוּל הַשֵּׁם, שֶׁהַתְּשׁוּבָה וְיוֹם הַכִּפּוּרִים תּוֹלִין וּמִיתָה מְמָרֶקֶת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו כב יד): "אִם יְכֻפַּר הֶעָוֹן הַזֶּה לָכֶם עַד תְּמֻתוּן". וּכְשֶׁאָדָם

מִשְׁתַּדֵּל לֶאֱחֹז בְּיָדוֹ הָאֱמֶת, וְיַחֲזִיק יְדֵי אַנְשֵׁי אֱמֶת וְיִשָּׂא רֹאשָׁם, וְיַשְׁפִּיל אַנְשֵׁי הַשֶּׁקֶר וַיַּגִּיעֵם עַד הֶעָפָר – הִנֵּה אֵלֶּה דַּרְכֵי קְדוּשׁ הַשֵּׁם. וְהִנֵּה כְּשֶׁיִּתְעוֹרֵר אָדָם בְּמִדַּת הָאֱמֶת, אָז יִסָּלַח לוֹ עָוֹן הַחִלּוּל עִם הַתְּשׁוּבָה.

הַשְׁמוֹנָה עָשָׂר – שֶׁיִּהְיוּ חֲטָאָיו נֶגְדּוֹ תָּמִיד וְלֹא יִשְׂמַח אוֹתָם, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים נא ה): "כִּי פְשָׁעַי אֲנִי אֵדָע, וְחַטָּאתִי נֶגְדִּי תָּמִיד".

הַתְּשִׁעָה עָשָׂר – עֲזִיבַת הַחֵטְא, כְּשֶׁבָּא הַחֵטְא לְיָדוֹ וְהוּא בְּחֹזֶק תַּאֲוָתוֹ. וְאָמְרוּ חֲכָמִים (יומא פו ב): אֵיזֶהוּ בַּעַל תְּשׁוּבָה אֲשֶׁר תְּשׁוּבָתוֹ מַגַּעַת עַד כִּסֵּא הַכָּבוֹד? זֶהוּ אֲשֶׁר נִבְחַן וְיֻצָּא נָקִי, בְּאוֹתוֹ פֶּרֶק וּבְאוֹתוֹ מָקוֹם וּבְאוֹתָהּ אִשָּׁה. פֵּרוּשׁ: כְּשֶׁיִּזְדַּמֵּן הַחֵטְא לְיָדוֹ וְהוּא בְּתֹקֶף יִצְרוֹ, וְכָבֵשׁ יִצְרוֹ בַּעֲבוּר יִרְאַת הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא. וְאִם לֹא נִזְדַּמֵּן בְּיָדוֹ בְּעִנְיָן זֶה – יוֹסִיף בְּנַפְשׁוֹ יִרְאַת הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא דְּבַר יוֹם בְּיוֹמוֹ. כָּכָה יַעֲשֶׂה כָּל הַיָּמִים, וְזֶה מַדְרֵגָה עֶלְיוֹנָה מִן הַתְּשׁוּבָה.

הָעֶשְׂרִים – לְהָשִׁיב רַבִּים מֵעָוֹן כַּאֲשֶׁר תַּשִּׂיג יָדוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל יח ל): "שׁוּבוּ וְהָשִׁיבוּ מִכָּל פִּשְׁעֵיכֶם" – לְמַדְנוּ שֶׁזֶּה מֵעִקְּרֵי הַתְּשׁוּבָה. וְנֶאֱמַר (ויקרא יט יז): "הוֹכֵחַ תּוֹכִיחַ אֶת עֲמִיתֶךָ, וְלֹא תִשָּׂא עָלָיו חֵטְא" – לְמַדְנוּ שֶׁאִם לֹא יוֹכִיחֶנּוּ יֵעָנֵשׁ עַל חֶטְאָיו. וְכֵן אָמַר דָּוִד (תהלים נא טו): "אֲלַמְּדָה פֹּשְׁעִים דְּרָכֶיךָ, וְחַטָּאִים אֵלֶיךָ יָשׁוּבוּ".

אַרְבָּעָה וְעֶשְׂרִים דְּבָרִים מְעַכְּבִים אֶת הַתְּשׁוּבָה. אַרְבָּעָה מֵהֶן עָוֹן גָּדוֹל, וְהָעוֹשֶׂה אֶחָד מֵאֵלּוּ הָאַרְבָּעָה – אֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַסְפִּיק בְּיָדוֹ לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה לְפִי גֹּדֶל חֶטְאוֹ. וְאֵלּוּ הֵן: הַמַּחֲטִיא אֶת הָרַבִּים, וּבְכְלַל עָוֹן זֶה – הַמְעַכֵּב אֶת הָרַבִּים מִלַּעֲשׂוֹת מִצְוָה. וְהַמַּטֶּה אֶת הָרַבִּים אוֹ חָבֵרוֹ מִדֶּרֶךְ טוֹבָה לְדֶרֶךְ רָעָה, כְּגוֹן מֵסִית וּמַדִּיחַ. וְהָרוֹאֶה אֶת בְּנוֹ יוֹצֵא לְתַרְבּוּת רָעָה וְאֵינוֹ מוֹחֶה בְּיָדוֹ, כִּי אִם הָיָה מוֹחֶה בְּיָדוֹ הָיָה פּוֹרֵשׁ, וְנִמְצָא שֶׁמַּחֲטִיא אוֹתוֹ. וּבְכְלַל זֶה הֶעָוֹן – כָּל שֶׁאֶפְשָׁר בְּיָדוֹ לְמְחוֹת בַּאֲחֵרִים, בֵּין רַבִּים בֵּין יְחִידִים, וְאֵינוֹ מוֹחֶה אֶלָּא מַנִּיחַ אוֹתָם בְּכִשְׁלוֹנָם. וְהָאוֹמֵר "אֶחֱטָא וְאָשׁוּב". וּבְכְלַל זֶה: הָאוֹמֵר "אֶחֱטָא וְיוֹם הַכִּפּוּרִים מְכַפֵּר", כִּי כָּל הַמְחַשֵּׁב כָּךְ – תְּשׁוּבָתוֹ קָשָׁה מְאוֹד; כִּי לְעוֹלָם יֶחֱטָא כֵּיוָן שֶׁחוֹשֵׁב שֶׁיָּשׁוּב, אָז הָעֲבֵרָה קַלָּה בְּעֵינָיו.

וּמֵאוֹתָן אַרְבָּעָה וְעֶשְׂרִים דְּבָרִים, מֵהֶן חֲמִשָּׁה שֶׁהֵם נוֹעָלִים דַּרְכֵי הַתְּשׁוּבָה בִּפְנֵי עוֹשֵׂיהֶם. וְאֵלּוּ הֵם: הַפּוֹרֵשׁ מִן הַצִּבּוּר כְּשֶׁעוֹשִׂים תְּשׁוּבָה, וְהוּא אוֹמֵר "שָׁלוֹם עָלַי נַפְשִׁי" וְאֵינוֹ מִצְטַעֵר בְּצַעַר צִבּוּר – לְכֵן אֵינוֹ זוֹכֶה בַּזְּכוּת שֶׁעוֹשִׂים. וְהַחוֹלֵק עַל דִּבְרֵי חֲכָמִים; לְפִי שֶׁהַמַּחְלֹקֶת גּוֹרֶמֶת לִפְרֹשׁ מֵהֶם, וְאֵינוֹ יוֹדֵעַ דַּרְכֵי הַתְּשׁוּבָה. וְהַמַּלְעִיג עַל הַמִּצְווֹת; שֶׁכֵּיוָן שֶׁנִּתְבַּזּוּ בְּעֵינָיו – אֵינוֹ חוֹשֵׁשׁ עֲלֵיהֶן לַעֲשׂוֹתָן. וְאִם לֹא יַעֲשֶׂה – בַּמֶּה יִזְכֶּה? וְהַמְבַזֶּה רַבּוֹתָיו; שֶׁדָּבָר זֶה גּוֹרֵם לְדָחְפוֹ וּלְטָרְדוֹ מִן הָעוֹלָם כְּאוֹתוֹ הָאִישׁ, וּבִזְמַן שֶׁנִּטְרָד – לֹא יִמְצָא

מְלַמֵּד שֶׁמּוֹרֶה לוֹ דֶּרֶךְ הָאֱמֶת. וְהַשּׁוֹנֵא אֶת הַתּוֹכָחוֹת; שֶׁהֲרֵי לֹא הִנִּיחַ לוֹ דֶּרֶךְ תְּשׁוּבָה, שֶׁהַתּוֹכָחוֹת גּוֹרְמוֹת לִתְשׁוּבָה. שֶׁבִּזְמַן שֶׁמּוֹדִיעִים לָאָדָם חֲטָאָיו וּמַכְלִימִים אוֹתוֹ – חוֹזֵר בִּתְשׁוּבָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ט ז): "זְכֹר אַל תִּשְׁכַּח... מַמְרִים הֱיִיתֶם עִם יְיָ"; "וְלֹא נָתַן יְיָ לָכֶם לֵב לָדַעַת..." (שם כט ג); "עַם נָבָל וְלֹא חָכָם..." (שם לב ו). וְכֵן יְשַׁעְיָה הַנָּבִיא הוֹכִיחַ אֶת יִשְׂרָאֵל עַד שֶׁחָזְרוּ בִּתְשׁוּבָה. לְפִיכָךְ צָרִיךְ כָּל קָהָל וְקָהָל לְהַעֲמִיד אֶחָד מֵחַכְמֵיהֶם, זָקֵן וְיָרֵא שָׁמַיִם מְנֻעוּרָיו וְאָהוּב לְהֶם, שֶׁיְהֵא מוֹכִיחַ לַקָּהָל לְהַחֲזִירָם בִּתְשׁוּבָה. וְזֶה שֶׁשּׁוֹנֵא אֶת הַתּוֹכָחוֹת – אֵינוֹ בָּא לִמּוֹכִיחַ וְלֹא שׁוֹמֵעַ דְּבָרָיו, וּלְפִיכָךְ יַעֲמֹד בַּחֲטָאָיו שֶׁהֵם טוֹבִים בְּעֵינָיו. וּמֵאוֹתָן אַרְבָּעָה וְעֶשְׂרִים דְּבָרִים יֵשׁ חֲמִשָּׁה דְּבָרִים, הָעוֹשֶׂה אוֹתָן אִי אֶפְשָׁר לוֹ שֶׁיְּשׁוּב בִּתְשׁוּבָה גְּמוּרָה; לְפִי שֶׁהֵם עֲבֵרוֹת שֶׁבֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ, וְאֵינוֹ יוֹדֵעַ חֲבֵרוֹ שֶׁחָטָא לוֹ שֶׁיְּבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ מְחִילָה. וְאֵלּוּ הֵן: הַמְקַלֵּל אֶת הָרַבִּים, וְלֹא קִלֵּל אָדָם יָדוּעַ שֶׁיְּבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ מְחִילָה. וְהַחוֹלֵק עִם הַגַּנָּב, כִּי הוּא חוֹשֵׁב שֶׁאֵין זֶה גְּנֵבָה כִּי "אֲנִי לֹא גָּנַבְתִּי"; וַאֲפִלּוּ אִם יִרְצֶה לָשׁוּב וּלְהַחֲזִיר – לְמִי יַחֲזִיר? כִּי הוּא אֵינוֹ יוֹדֵעַ מִמִּי גָּנַב הַגַּנָּב, וְהוּא מַחֲזִיק יְדֵי הַגַּנָּב וּמַחֲטִיא אוֹתוֹ. וְהַמּוֹצֵא אֲבֵדָה וְאֵינוֹ מַכְרִיז עָלֶיהָ לְהַחְזִיר לִבְעָלֶיהָ, וּכְשֶׁרוֹצֶה לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה – אֵינוֹ יוֹדֵעַ שֶׁל מִי הָיְתָה. וְהָאוֹכֵל שׂוֹר עֲנִיִּים, יְתוֹמִים וְאַלְמָנוֹת: אֵלּוּ בְּנֵי אָדָם אֻמְלָלִים הֵם, וְאֵינָם יְדוּעִים וּמְפֻרְסָמִים, וְגוֹלִים מֵעִיר לְעִיר, וְזֶה הָאוֹכֵל אֵינוֹ יוֹדֵעַ שֶׁל מִי הוּא שֶׁיַּחֲזִיר לוֹ. וְיֵשׁ אוֹמְרִים "שׁוֹד" בְּדָלֶ"ת, לְשׁוֹן דֹּחַק, פְּרוּשׁ: שֶׁהוּא דּוֹחֵק אֵלּוּ הָעֲנִיִּים בְּחוֹב שֶׁהֵן חַיָּבִים לוֹ עַד שֶׁמַּחְלִיטִים לוֹ קַרְקָעוֹתֵיהֶם אוֹ מִטַּלְטְלִים שֶׁלָּהֶם בְּפָחוֹת מִשָּׁוִים; וְאֵינוֹ חוֹשֵׁב שֶׁיֵּשׁ בָּזֶה חֵטְא, כִּי יֹאמַר: "שֶׁלִּי אֲנִי נוֹטֵל!" וְהַמְקַבֵּל שׂוֹחֵד לְהַטּוֹת דִּין, וְאֵינוֹ יוֹדֵעַ עַד הֵיכָן מַגִּיעַ הַטָּיָה זוֹ וְכַמָּה כּוֹחָהּ, כְּדֵי שֶׁיְּחַזִּיר הַדָּבָר. וְעוֹד: הוּא מַחֲזִיק יָד וֶה שֶׁהִטָּה לוֹ הַדִּין וּמַחֲטִיא אוֹתוֹ.

וּמֵאוֹתָן אַרְבָּעָה וְעֶשְׂרִים דְּבָרִים יֵשׁ חֲמִשָּׁה דְּבָרִים, שֶׁהָעוֹשֶׂה אוֹתָן אֵין חָזְקָתוֹ לָשׁוּב מֵהֶן; לְפִי שֶׁהֵן דְּבָרִים קַלִּים בְּעֵינֵי רֹב בְּנֵי אָדָם, וְנִמְצָא חוֹטֵא וְהוּא אֵין נִרְאֶה לוֹ חֵטְא. וְאֵלּוּ הֵן: הָאוֹכֵל מִסְּעוּדָה שֶׁאֵינָהּ מַסְפֶּקֶת לְבָעֶלְיָהּ. כְּגוֹן אָדָם שֶׁנִּכְנָס לְבֵית עָנִי וְהוּא מְזֻמָּן לוֹ הַרְבֵּה, וְאֵינוֹ עוֹשֶׂה בִּרְצוֹן לִבּוֹ אֶלָּא שֶׁהוּא מִתְבַּיֵּשׁ מִמֶּנּוּ לְהַזְמִין מְעַט; וְזֶה אֵינוֹ נִרְאֶה לוֹ חֵטְא בָּזֶה, כִּי הוּא חוֹשֵׁב שֶׁאוֹכֵל בִּרְשׁוּתוֹ וְלֹא בְּעַל־כָּרְחוֹ. וְהַמִּשְׁתַּמֵּשׁ בְּעַבּוֹטוֹ שֶׁל עָנִי, אֲפִלּוּ אֵינוֹ אֶלָּא קַרְדֹּם וּמַחֲרֵשָׁה, וְאוֹמֵר בְּלִבּוֹ: "לֹא חִסַּרְתִּי מֵהֶם וַהֲרֵי לֹא גָּזַלְתִּי". וְהַמִּסְתַּכֵּל בָּעֲרָיוֹת, כִּי הַמִּסְתַּכֵּל חוֹשֵׁב בְּלִבּוֹ: "אֵין בְּכָךְ כְּלוּם". שֶׁהוּא אוֹמֵר: "וְכִי בָּעַלְתִּי אוֹ קָרַבְתִּי?!" וְהוּא אֵינוֹ יוֹדֵעַ שֶׁרְאוּת הָעַיִן עָוֹן גָּדוֹל שֶׁהִיא גּוֹרֶמֶת לְגוּפָן שֶׁל הָעֲרָיוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר טו לט): "וְלֹא תָתֻרוּ אַחֲרֵי לְבַבְכֶם וְאַחֲרֵי עֵינֵיכֶם". וְהַמִּתְכַּבֵּד בְּקִלּוֹן חֲבֵרוֹ אוֹמֵר בְּלִבּוֹ שֶׁלֹּא חָטָא, לְפִי שֶׁאֵין חֲבֵרוֹ עוֹמֵד אֶצְלוֹ, וְלֹא הִגִּיעַ לוֹ בּשֶׁת וְלֹא בְּיִשּׁוֹ, אֶלָּא

שֶׁהוּא עוֹרֵךְ מַעֲשָׂיו הַטּוֹבִים וְחָכְמָתוֹ וַחֲרִיפוּתוֹ יוֹתֵר מִמַּעֲשֵׂה חֲבֵרוֹ וְחָכְמָתוֹ וַחֲרִיפוּתוֹ, וְהַשּׂוֹמֵעַ דְּבָרָיו יִהְיֶה הוּא מְכֻבָּד בְּעֵינָיו וַחֲבֵרוֹ בָּזוּי. וְהַחוֹשֵׁד בַּכְּשֵׁרִים בְּלִבּוֹ. וְאוֹמֵר שֶׁאֵינוֹ חוֹטֵא, לְפִי שֶׁהוּא אוֹמֵר: "מֶה עָשִׂיתִי? וַהֲלֹא לֹא עָשִׂיתִי שׁוּם דָּבָר, אֶלָּא חָשַׁד בְּעָלְמָא!" וְהוּא אֵינוֹ יוֹדֵעַ שֶׁהַחֶשְׁדָּן עָוֹן גָּדוֹל, שֶׁמְּשִׂים אָדָם כָּשֵׁר בְּדַעְתּוֹ כְּבַעַל־עֲבֵרוֹת.

וּמֵאוֹתָן אַרְבָּעָה וְעֶשְׂרִים דְּבָרִים יֵשׁ חֲמִשָּׁה מֵהֶם, הָעוֹשֶׂה אוֹתָן נִמְשָׁךְ אַחֲרֵיהֶן תָּמִיד, וְקָשִׁים הֵם לִפְרֹשׁ מֵהֶם. לְפִיכָךְ צָרִיךְ הָאָדָם לְהִזָּהֵר בָּהֶם מְאוֹד שֶׁמָּא יִדְבַּק בָּהֶם, וְהֵם כֻּלָּם רָעוֹת עַד מְאוֹד. וְאֵלּוּ הֵן: רְכִילוּת; וְלָשׁוֹן הָרַע; וּבַעַל כַּעַס; וּבַעַל מַחֲשָׁבָה רָעָה; וְהַמִּתְחַבֵּר לְרָשָׁע, מִפְּנֵי שֶׁהוּא לוֹמֵד מִמַּעֲשָׂיו. כִּי כְּשֶׁהוּא תָּמִיד אֵצֶל הָרָשָׁע וְרוֹאֶה מַעֲשָׂיו – אָז הֵם רְשׁוּמִים בְּלִבּוֹ. וְהוּא שֶׁאָמַר שְׁלֹמֹה: "וְרוֹעֶה כְסִילִים יֵרוֹעַ" (משלי יג כ).

כָּל אֵלּוּ הַדְּבָרִים וְכַיּוֹצֵא בָּהֶן, אַף עַל פִּי שֶׁמְּעַכְּבִים אֶת הַתְּשׁוּבָה, מִכָּל מָקוֹם אֵינָן מוֹנְעִים אֶת הַתְּשׁוּבָה. אֶלָּא אִם עָשָׂה אָדָם תְּשׁוּבָה מֵהֶם – הֲרֵי הוּא בַּעַל תְּשׁוּבָה, וְיֵשׁ לוֹ חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא.

הָעֲוונוֹת שְׁנֵי מִינִים הֵם: הָאֶחָד שֶׁבֵּינוֹ לְבֵין הַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא לְבַד, כְּגוֹן תְּפִלִּין וְצִיצִית וְסֻכָּה, וְכַיּוֹצֵא בָּאֵלּוּ. וְהַמִּין הַשֵּׁנִי שֶׁבֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ. אוֹתָן הָעֲבֵרוֹת שֶׁבֵּין אָדָם לַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא, יֵעָשֶׂה תְּשׁוּבָה בְּאוֹתוֹ עִנְיָן שֶׁעָבַר. כְּגוֹן: אִם לֹא קַיֵּם מִצְוַת עֲשֵׂה – יִשְׁתַּדֵּל לְקַיֵּם; אִם לֹא עָסַק בִּגְמִילוּת חֲסָדִים – יִטְרַח מֵעֵת הַתְּשׁוּבָה וְאֵילָךְ לִגְמֹל חֶסֶד; וְאִם עָבַר עַל מִצְוַת לֹא תַעֲשֶׂה – יִתֵּן בְּלִבּוֹ שֶׁלֹּא יַעֲבֹר מֵעַתָּה וְאֵילָךְ.

כְּלָלוֹ שֶׁל דָּבָר: מִי שֶׁרוֹצֶה לִהְיוֹת מִבַּעֲלֵי הַתְּשׁוּבָה הַשְּׁלֵמִים – צָרִיךְ לַעֲרֹךְ מִלְחָמָה גְּדוֹלָה בְּלִבּוֹ. וְאֵין הָעִנְיָן כְּמוֹ שֶׁחוֹשְׁבִים הָעוֹלָם, כִּי לֹא יֵחָשְׁבוּ בַּעֲלֵי תְּשׁוּבָה אֶלָּא מִי שֶׁעָבַר עֲבֵרוֹת יְדוּעוֹת, כְּגוֹן מִי שֶׁבָּא עַל כּוּתִית אוֹ עַל אֵשֶׁת אִישׁ, אוֹ שֶׁגָּנַב, אוֹ כַּיּוֹצֵא בָּאֵלּוּ. וְאֵין הָעִנְיָן כֵּן, כִּי יֵשׁ גַּזְלָנִים הַרְבֵּה שֶׁאֵינָן יוֹדְעִים שֶׁהֵם גַּזְלָנִים, כְּגוֹן מִי שֶׁקּוֹרֵא חֲבֵרוֹ לִדּוֹן עִמּוֹ, וְיוֹדֵעַ שֶׁאֵינוֹ חַיָּב לוֹ מְאוּמָה, אֲבָל הוּא מִתְכַּוֵּן לְהַקְנִיטוֹ וּלְצַעֲרוֹ וּלְהַפְסִידוֹ שֶׁיְּפַזֵּר מְעוֹתָיו, וְאֵינוֹ מַעֲלֶה בְּלִבּוֹ שֶׁזֶּה הַדָּבָר הוּא גֶּזֶל. אָדָם הַמַּשְׁבִּיעַ אֶת חֲבֵרוֹ שִׁבּוּעָה אֲפִלּוּ בְּדִין – יֵשׁ לוֹ עֹנֶשׁ בָּזֶה. וּכְעִנְיָן זֶה אָדָם עוֹשֶׂה בְּכָל יוֹם וּבְכָל שָׁעָה חֲבִילוֹת שֶׁל עֲבֵרוֹת. כֵּיצַד? אָדָם חַיָּב לְהִתְפַּלֵּל בְּכַוָּנָה וּלְבָרֵךְ כָּל בְּרָכוֹת בְּכַוָּנָה, וְיֵשׁ מְעַטִּים בָּעוֹלָם הַמְכַוְּנִים בְּכָל לִבָּם. וְכָכָה יֵשׁ בְּכָל הַמִּצְוות עִנְיָנִים שֶׁאֲפִלּוּ גְּדוֹלֵי הַדּוֹר הַזֶּה אֵינָן נִזְהָרִים בָּהֶן, מֵחֲמַת שֶׁאֵינָם שָׂמִים עַל לִבָּם וּמֵחֲמַת שֶׁאֵינָן לוֹמְדִים הַמִּצְוות וְהַמִּדּוֹת הַטּוֹבוֹת. לָכֵן מִי שֶׁנָּדְבָה לִבּוֹ לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה שְׁלֵמָה, יִהְיֶה רָגִיל לַהֲגוֹת בְּסֵפֶר הַמִּדּוֹת הַזֶּה, וּבוֹ יִרְאֶה טָעוּתוֹ בַּמֶּה שֶׁטָּעָה כָּל יָמָיו, וְיִתְבּוֹנֵן עַל כָּל דָּבָר וְדָבָר שֶׁיִּקְרָא אִם קַיֵּם אוֹתוֹ וְאִם לָאו. וְאִם יִרְאֶה שֶׁלֹּא קַיֵּם – יִשְׁתַּדֵּל וְיַטְרִיחַ בְּכָל כּוֹחוֹ כְּדֵי לְקַיְּמוֹ. וְגַם יִהְיֶה רָגִיל בְּסֵפֶר הַמִּצְוות, לַהֲגוֹת בּוֹ וּלְהָבִין

בְּכָל מִצְוָה כְּמִשְׁפָּטָהּ, וְיִתֵּן לֵב עַל כָּל מִצְוָה לְקַיֵּם כְּמַאֲמָרָהּ. וְזֶה הָעִנְיָן הוּא הַדֶּרֶךְ הַגָּדוֹל בְּדַרְכֵי הַתְּשׁוּבָה, לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה מִכָּל דָּבָר וְדָבָר בִּפְנֵי עַצְמוֹ.

יֵשׁ עֲבֵרוֹת שֶׁבֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ, אֲשֶׁר הֵן קָשׁוֹת מְאוֹד לְתַקֵּן וְלַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה. כְּגוֹן אָדָם שֶׁהֶרְגַּל בְּגֵזֶל כָּל יָמָיו, וְאֵינוֹ יוֹדֵעַ מִמִּי גָּזַל, אוֹ אֵינוֹ יוֹדֵעַ הֵיכָן הוּא דָּר, אוֹ שֶׁמָּא הָלַךְ לוֹ לִמְדִינוֹת הַיָּם, אוֹ שֶׁמָּא אִבֵּד הַמָּעוֹת וְאֵין לוֹ לְהָשִׁיב. וְיֵשׁ שֶׁנֶּהֱנֶה בַּעֲבֵרוֹת כָּל יָמָיו עַד שֶׁהוּא מֻרְגָּל בָּהֶם וּמְלֻמָּד, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (ירמיהו ט ד): "לִמְּדוּ לְשׁוֹנָם דַּבֶּר שֶׁקֶר הַעֲוֵה נִלְאוּ".

וְיֵשׁ מִי שֶׁבָּא עַל הָעֶרְוָה וְהוֹלִיד מִמֶּנָּה בֵּן, וְהַחֲרָפָה לֹא תְמוּשׁ. וְיֵשׁ מִי שֶׁרָגִיל בְּדִבְרֵי כָּזָב וּלְסַפֵּר גְּנַאי עַל בְּנֵי אָדָם. וְיֵשׁ מִי שֶׁהִדִּיחַ בְּנֵי אָדָם, וְהִתְעָה אוֹתָם לְדָבָר אָסוּר. וְיֵשׁ מִי שֶׁרוֹאֶה בְּנֵי אָדָם הוֹלְכִים בְּדֶרֶךְ רָעָה וְתָעוּ מִן הַדֶּרֶךְ הַיָּשָׁר, וְזֶה הָיָה יָרֵא מֵהֶם לְהוֹכִיחָם, אוֹ הָיָה מִתְבַּיֵּשׁ מֵהֶם, עַד שֶׁנִּמְנַע לְהוֹרוֹת לָהֶם הַדֶּרֶךְ הַיָּשָׁר; עָלָיו הַכָּתוּב אוֹמֵר (יחזקאל ג יח): "הוּא רָשָׁע בַּעֲוֹנוֹ יָמוּת, וְדָמוֹ מִיָּדְךָ אֲבַקֵּשׁ".

בְּכָל אֵלֶּה הַדְּבָרִים וְכַיּוֹצֵא בָּהֶן קָשֶׁה בָּהֶן מְאוֹד הַתְּשׁוּבָה. אַךְ יֵשׁ תַּקָּנָה גְּדוֹלָה לְתַקֵּן הַכֹּל: מִתְּחִלָּה יַחֲשֹׁב הַחוֹטֵא בְּכָל עִנְיְנֵי הַתְּשׁוּבָה, וְיִרְאֶה וְיָבִין בְּכָל חֶלְקֵי הַתְּשׁוּבָה, וְיִמְסֹר נַפְשׁוֹ לַעֲשׂוֹת; וְהַכֹּל יַעֲשֶׂה לְשֵׁם שָׁמַיִם בְּכָל כּוֹחוֹ וּבְכָל לִבּוֹ, בַּסֵּתֶר וּבַגָּלוּי – אָז הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מֵקֵל עָלָיו עִנְיְנֵי הַתְּשׁוּבָה וּמַדְרִיכוֹ לְדֶרֶךְ יָשָׁר לִתְשׁוּבָה. כְּגוֹן אִם הוֹלִיד בֵּן מֵעֲרָיוֹת – הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יַכְרִית אוֹתוֹ הַזֶּרַע וְיִשְׁתַּכַּח הַדָּבָר כְּאִלּוּ לֹא הָיָה.

וְאִם גָּזַל מָמוֹן – הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יַזְמִין לוֹ מָמוֹן וְיִפְרַע לַנִּגְזָל, וִירַצֶּנּוּ וְיִמְחֹל לוֹ. וְאִם עָשָׂה לְאָדָם דָּבָר בְּגוּפוֹ אוֹ בְּמָמוֹנוֹ – יַכְנִיס לוֹ הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ רָצוֹן וְאַהֲבָה בְּלִבּוֹ שֶׁיִּמְחֹל לוֹ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (משלי טז ז): "בִּרְצוֹת יְיָ דַּרְכֵי אִישׁ – גַּם אוֹיְבָיו יַשְׁלִם אִתּוֹ". וְאִם אוֹתוֹ שֶׁנִּגְזַל רָחוֹק מִמֶּנּוּ – הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יְקָרְבֶנּוּ אֶצְלוֹ עַד שֶׁיְּרַצֵּהוּ וְיִמְחֹל לוֹ. וְאִם לֹא יָדַע חֶשְׁבּוֹן הַמָּמוֹן, וְאֵינוֹ מַכִּיר הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר גָּזַל – יִתֵּן לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁיַּעֲשֶׂה צָרְכֵי רַבִּים: כְּגוֹן לִבְנוֹת גֶּשֶׁר, אוֹ לְתַקֵּן בְּאֵרוֹת, אוֹ לִבְנוֹת בָּתֵּי כְּנֵסִיּוֹת, אוֹ שְׁאָר צָרְכֵי רַבִּים. וְיִהְיֶה הֲנָאָה מִמֶּנּוּ לְכָל הָעוֹלָם: לְמִי שֶׁגָּזַל מִמֶּנּוּ וְגַם לַאֲחֵרִים. וְאִם יָמוּת הַנִּגְזָל – יָשִׁיב הַמָּמוֹן לְיוֹרְשָׁיו. הִזְיקוֹ בְּגוּפוֹ אוֹ דִּבֵּר עָלָיו דִּפְּי – יֵלֵךְ עַל קִבְרוֹ בְּמַעֲמַד עֲשָׂרָה בְּנֵי אָדָם וִיבַקֵּשׁ מְחִילָה מֵאֵת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ וּמֵאִתּוֹ, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יִמְחֹל לוֹ.

וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה שֶׁאֵין הַתְּשׁוּבָה נִמְנַעַת מִן הַחוֹטֵא אֶלָּא מִפְּנֵי רֹעַ לִבּוֹ. אֲבָל מִי שֶׁרוֹצֶה לְהִתְקָרֵב אֶל הָאֱלֹהִים – לֹא יִסְגֹּר שַׁעֲרֵי הַתְּשׁוּבָה לְפָנָיו, אַךְ פּוֹתֵחַ לוֹ שַׁעֲרֵי תְּשׁוּבָה וּמוֹרֶה לוֹ הַדֶּרֶךְ הַיָּשָׁר, דִּכְתִיב (תהלים כה ח): "טוֹב וְיָשָׁר יְיָ, עַל כֵּן יוֹרֶה חַטָּאִים בַּדָּרֶךְ"; וְאוֹמֵר (דברים כט ד): "וּבִקַּשְׁתֶּם מִשָּׁם אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ וּמָצָאתָ, כִּי תִדְרְשֶׁנּוּ בְּכָל

לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ"; וְאוֹמֵר (שם ל יד): "כִּי קָרוֹב אֵלֶיךָ הַדָּבָר מְאֹד, בְּפִיךָ וּבִלְבָבְךָ לַעֲשֹׂתוֹ"; וְאוֹמֵר (תהלים קמה יח): "קָרוֹב יְיָ לְכָל קֹרְאָיו, לְכֹל אֲשֶׁר יִקְרָאֻהוּ בֶּאֱמֶת".

טוֹבָה גְּדוֹלָה הֵיטִיב הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עִם בְּנֵי אָדָם, אֲשֶׁר הֵכִין דֶּרֶךְ לְפוֹשְׁעִים וְלַחוֹטְאִים לָנוּס מֵחֶשְׁךְ לְאוֹר, וְאֵינוֹ סוֹגֵר דֶּרֶךְ הַתְּשׁוּבָה אַף אִם הִרְבּוּ לִפְשֹׁעַ, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו ג כב): "שׁוּבוּ בָנִים שׁוֹבָבִים, אֶרְפָּה מְשׁוּבֹתֵיכֶם". וְהַתְּשׁוּבָה מְקֻבֶּלֶת גַּם אִם יָשׁוּב הַחוֹטֵא מֵרֹב צָרוֹתָיו, וְכָל שֶׁכֵּן אִם יָשׁוּב מִיִּרְאַת שָׁמַיִם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ד ל): "בַּצַּר לְךָ, וּמְצָאוּךָ כֹּל הַדְּבָרִים... וְשַׁבְתָּ עַד יְיָ אֱלֹהֶיךָ". וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹזֵר לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה, אֲפִלּוּ בְּדָבָר שֶׁאֵין כּוֹחוֹ שֶׁל אָדָם יָכוֹל לְהַשִּׂיג וּמְחַדֵּשׁ בְּקִרְבּוֹ רוּחַ טְהֳרָה עַד שֶׁיַּשִּׂיג עִנְיְנֵי הַתְּשׁוּבָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שם ל ב): "וְשַׁבְתָּ עַד יְיָ אֱלֹהֶיךָ וְשָׁמַעְתָּ בְקֹלוֹ". וְאוֹמֵר בְּסוֹף הָעִנְיָן (שם ל ו): "וּמָל יְיָ אֱלֹהֶיךָ אֶת לְבָבְךָ וְאֶת לְבַב זַרְעֶךָ", פֵּרוּשׁ: אֲפִלּוּ בְּדָבָר שֶׁאֵין בְּךָ כֹּחַ לְהַשִּׂיג, הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יָמוּל לְבָבְךָ וְיִתֵּן לְךָ כֹּחַ לַעֲשׂוֹתוֹ.

וְיֵשׁ אַרְבָּעָה דְּבָרִים בְּעִנְיְנֵי הַתְּשׁוּבָה:

הָרִאשׁוֹן – הַשָּׁב מֵחֶזֶק הַכָּרָתוֹ אֶת אֱלֹהָיו. וְהוּא כְּמוֹ עֶבֶד הַבּוֹרֵחַ מֵאֲדֹנָיו, וּכְשֶׁחוֹשֵׁב בַּטּוֹב אֲשֶׁר גְּמָלוֹ, שֶׁמֵּרְצוֹנוֹ מְבַקֵּשׁ מִחִילָה מִמֶּנּוּ. וּבְכָמוֹהוּ אָמַר הַכָּתוּב (ירמיהו ד א): "אִם תָּשׁוּב יִשְׂרָאֵל נְאֻם יְיָ אֵלַי תָּשׁוּב" – קֹדֶם בּוֹא הָעֹנֶשׁ. וְאוֹמֵר (מלאכי ג ז): "שׁוּבוּ אֵלַי וְאָשׁוּבָה אֲלֵיכֶם".

וְהַשֵּׁנִי – שֶׁשָּׁב מֵחֲמַת שֶׁיֵּשׁ לוֹ מוֹכִיחִים הַמַּכְלִימִים אוֹתוֹ עַד שֶׁיָּשׁוּב. וְהוּא כְּעֶבֶד שֶׁבָּרַח מֵאֲדֹנָיו, וּפָגַע בּוֹ עֶבֶד נֶאֱמָן וְהוֹכִיחוֹ וְהִכְלִימוֹ עַל שֶׁבָּרַח מֵאֲדֹנָיו. וּמִיַּעַץ אוֹתוֹ לָשׁוּב, וְהִבְטִיחוֹ שֶׁיִּמְחֹל לוֹ, וְשָׁב אֵלָיו וְנִכְנַע.

הַשְּׁלִישִׁי – כְּשֶׁהוּא רוֹאֶה עֲנָשִׁים שֶׁהַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ מַעֲנִישׁ לְמִי שֶׁיָּצָא מִדְּרָכָיו, אָז יָשׁוּב אֶל הַשֵּׁם מִיִּרְאַת עָנְשׁוֹ. וְהוּא כְּעֶבֶד הַבּוֹרֵחַ מֵאֲדֹנָיו, כְּשֶׁיִּשְׁמַע הָעֲנָשִׁין שֶׁעָשָׂה לְמִי שֶׁבָּרַח מֵמֶּנּוּ, וְאָז יָשׁוּב.

הָרְבִיעִי – שֶׁבָּא עָלָיו עֹנֶשׁ וְצָרוֹת וְשָׁב. וְהוּא כְּעֶבֶד שֶׁבָּרַח, וּפָגְעוּ בּוֹ לִסְטִים, וּתְפָשׂוּהוּ וְיִסְּרוּ אוֹתוֹ עַל בְּרִיחָתוֹ, וְשָׁב.

וְהַמַּשְׂכִּיל יֹאחַז תְּשׁוּבָתוֹ בַּדֶּרֶךְ הָרִאשׁוֹן, וְלָשׁוּב מֵאַהֲבַת גְּדֻלָּתוֹ.

שִׁשָּׁה דְּרָכִים יְעוֹרְרוּ לֵב הָאָדָם לָשׁוּב:

הָאֶחָד – כַּאֲשֶׁר תִּמְצָאֶנָּה אֶת הָאִישׁ צָרוֹת, יָשִׁיב אֶל לִבּוֹ וְיֹאמַר: אֵין זֶה כִּי אִם מֵחֲמַת עֲוֹנֹתָיו וּדְרָכָיו הָרָעִים, וְיָשׁוֹב אֶל הַשֵּׁם וִירַחֲמֵהוּ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (דברים לא יז): "וּמְצָאֻהוּ רָעוֹת רַבּוֹת וְצָרוֹת, וְאָמַר בַּיּוֹם הַהוּא: הֲלֹא עַל כִּי אֵין אֱלֹהַי בְּקִרְבִּי מְצָאוּנִי הָרָעוֹת הָאֵלֶּה".

וְהַתְּשׁוּבָה הַזֹּאת מְקֻבֶּלֶת לִפְנֵי הַשֵּׁם; לֹא כְּמִנְהַג בָּשָׂר וָדָם כְּשֶׁיֵּחֶטְא אִישׁ לְאִישׁ, וּבְעֵת

צָרָתוֹ מִתְחָרֵט וְנִכְנָע אֵלָיו מִפְּנֵי שֶׁהוּא צָרִיךְ לְעֶזְרָתוֹ – זֹאת הַחֲרָטָה הִיא גְּרוּעָה בְּעֵינָיו, כְּמוֹ שֶׁאָמַר יִפְתָּח (שופטים יא ז): "וּמַדּוּעַ בָּאתֶם אֵלַי עַתָּה כַּאֲשֶׁר צַר לָכֶם?" אֲבָל מִן חַסְדֵי הָאֵל יִתְבָּרַךְ שֶׁהוּא מְקַבֵּל תְּשׁוּבָה מִתּוֹךְ צָרָה וְהוּא מִתְרַצֶּה בָּהּ, שֶׁנֶּאֱמַר (הושע יד ב): "שׁוּבָה יִשְׂרָאֵל עַד יְיָ אֱלֹהֶיךָ, כִּי כָשַׁלְתָּ בַּעֲוֹנֶךָ"; וּכְתִיב (משלי ג יב): "כִּי אֶת אֲשֶׁר יֶאֱהַב יְיָ יוֹכִיחַ...".

וְאִם אֵין הָאָדָם עוֹשֶׂה תְּשׁוּבָה בְּעֵת צָרָתוֹ – אָז עָנְשׁוֹ כָּפוּל, כְּמוֹ מֶלֶךְ בָּשָׂר וָדָם אִם אִישׁ חָטָא לוֹ, וְהוּא מְיַסֵּר אוֹתוֹ וְאֵינוֹ רוֹצֶה לְקַבֵּל מִמֶּנּוּ – יוֹסִיף לְיַסְּרוֹ וְיַכְבִּיד עָלָיו, וְכֵן מִדַּת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, כְּדִכְתִיב (ויקרא כו יח): "וְאִם עַד אֵלֶּה לֹא תִשְׁמְעוּ לִי, וְיָסַפְתִּי לְיַסְּרָה אֶתְכֶם". וְאִם לֹא יִתְבּוֹנָן שֶׁהַרָּעוֹת בָּאוֹת עָלָיו מִפְּנֵי חֲטָאָיו, אֶלָּא יֹאמַר "מִקְרֶה הוּא" – בָּזֶה יֵשׁ קֶצֶף גָּדוֹל עַל הָאִישׁ הַהוּא, שֶׁאֵינוֹ מַאֲמִין שֶׁמַּחֲמַת עֲוֹנֹתָיו בָּאִין לוֹ יִסּוּרִין. תֵּדַע וְתַשְׂכִּיל, כִּי מוּסַר הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא שֶׁמְּיַסֵּר אֶת הָאָדָם, הוּא עוֹשֶׂה לְהֵיטִיב לוֹ שְׁתֵּי טוֹבוֹת: הָאֶחָד: לְכַפֵּר חֲטָאָיו, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים כה יח): "רְאֵה עָנְיִי וַעֲמָלִי, וְשָׂא לְכָל חַטֹּאותָי". הַשֵּׁנִי: כְּדֵי לְהוֹכִיחוֹ וְלַהֲשִׁיבוֹ מִדְּרָכָיו הָרָעִים, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (צפניה ג ז): "אַךְ תִּירְאִי אוֹתִי, תִּקְחִי מוּסָר". וְאִם לֹא עָשָׂה תְּשׁוּבָה מִפְּנֵי הַצָּרוֹת – אָז אוֹי לוֹ, שֶׁסָּבַל יִסּוּרִין וְלֹא נִתְכַּפְּרוּ עֲוֹנֹתָיו. וְעוֹד נִכְפְּלוּ עֲנָשָׁיו, שֶׁאֵינוֹ מַאֲמִין שֶׁבַּעֲבוּר חֲטָאָיו נִתְיַסֵּר.

וְיֵשׁ עַל הַבּוֹטֵחַ בַּשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא לָדַעַת, כִּי הַצָּרוֹת הֵם לְטוֹבָתוֹ וּלְהֵיטִיב בְּאַחֲרִיתוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (מיכה ד ח): "אַל תִּשְׂמְחִי אֹיַבְתִּי לִי, כִּי נָפַלְתִּי קָמְתִּי, כִּי אֵשֵׁב בַּחֹשֶׁךְ יְיָ אוֹר לִי". וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: אִלְמָלֵא שֶׁנָּפַלְתִּי – לֹא קַמְתִּי; וְאִלְמָלֵא שֶׁיָּשַׁבְתִּי בַּחֹשֶׁךְ – לֹא הָיָה אוֹר לִי. לָכֵן כָּל אִישׁ, כְּשֶׁיֵּשׁ לוֹ צָרָה בְּגוּפוֹ אוֹ בְּמָמוֹנוֹ אוֹ בְּבָנָיו – יִתֵּן לִבּוֹ לְהִתְעַנּוֹת בְּעֵת צָרָתָם, כַּאֲשֶׁר תִּקְּנוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (תענית י א). לָכֵן בְּעֵת צָרָה יְחַפֵּשׂ בְּמַעֲשָׂיו; חִפּוּשׂ וְלֹא מָצָא עָוֹן – בְּיָדוּעַ שֶׁיְּסוּרִין שֶׁל אַהֲבָה הֵן (ברכות ה א).

הַשֵּׁנִי – כַּאֲשֶׁר יָבוֹאוּ יְמֵי הַזִּקְנָה וְיִרְאֶה חֳלִישׁוּת כּוֹחוֹ, אָז יַחֲשֹׁב אַחֲרִיתוֹ וְיִזְכֹּר קִצּוֹ, וְיָשׁוּב אֶל הַשֵּׁם וִירַחֲמֵהוּ. וּמִי שֶׁאֵינוֹ חוֹזֵר לְעֵת זִקְנָתוֹ יִהְיוּ עֲנָשָׁיו כְּפוּלִין, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (פסחים קיג ב): אַרְבָּעָה אֵין הַדַּעַת סוֹבַלְתָּן: דַּל גֵּאֶה, עָשִׁיר מְכַחֵשׁ, זָקֵן מְנָאֵף, וּפֹרֶנָס מִתְגָּאֶה עַל הַצִּבּוּר בְּחִנָּם. וּכְשֶׁאָדָם רוֹאֶה שֶׁיָּמָיו הוֹלְכִין, וּבָנָיו גּוּפוֹ מִתְדַּלְדֵּל וְהוֹלֵךְ, וְזֶהוּ הַתְחָלַת הַנְּסִיעָה שֶׁהוּא נוֹסֵעַ לְבֵית עוֹלָמוֹ, הָלוֹךְ וְנָסוֹעַ יוֹמָם וְלַיְלָה – זֶהוּ תְּמָהוֹן גָּדוֹל, אֵיךְ לֹא יִתֵּן אֶל לִבּוֹ לְהָכִין צֵידָה לְדַרְכּוֹ הַגָּדוֹל וְהָרָחוֹק? אֵין זֶה בָּא אֶלָּא מֵחֲמַת מְעוּט אֱמוּנָה,

וְהֵם חוֹטְאִים לַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא מְאוֹד שֶׁלֹּא יִרְאוּ אוֹר הַתְּשׁוּבָה. וְהֵם כְּמוֹ חוֹלֶה שֶׁאֵינוֹ מַרְגִּישׁ בְּחָלְיוֹ, וּמִתּוֹךְ שֶׁאֵינוֹ מַרְגִּישׁ חָלְיוֹ לֹא יַחְשֹׁב עַל הָרְפוּאָה. כָּךְ זֶה הָאִישׁ אֵינוֹ

מַרְגִּישׁ חֲטָאָיו וְאֵינוֹ מִתְבּוֹנֵן לְקִצּוֹ, וְעַל כֵּן לֹא יָחוּשׁ לְתַקֵּן עִנְיָנָיו. וְיֵשׁ אֲנָשִׁים, אֲשֶׁר כָּל חֶפְצָם וְכָל מַחְשְׁבוֹתֵיהֶם וְכָל עִנְיְנֵיהֶם עַל עִנְיְנֵי גּוּפָם, וְעוֹסְקִים כָּל הַיּוֹם בְּהַבְלֵי הָעוֹלָם, וְלֹא יִתְּנוּ חֵלֶק לַתּוֹרָה וּלְיִרְאָה אֶת הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא, כַּמָּה הֵם בַּמַּדְרֵגָה הַתַּחְתּוֹנָה! לָכֵן מִי שֶׁהָלַךְ בִּשְׁרִירוּת לִבּוֹ בִּנְעוּרָיו, לְעֵת הַזְּקֻנָה יִתֵּן אֶל לִבּוֹ לְגָרֵשׁ מִקִּרְבּוֹ עִנְיְנֵי הָעוֹלָם הַזֶּה, וְיִתְיַחֵד תָּמִיד לְהִתְבּוֹנֵן בְּיִרְאַת הַשֵּׁם, וּלְבַקֵּשׁ תּוֹרָה וּמִצְוֹת.

הַשְּׁלִישִׁי – כַּאֲשֶׁר יִשְׁמַע מוּסַר חֲכָמִים וְיִשְׁמַע הַמּוֹכִיחִים אוֹתוֹ, בָּזֶה יְעוֹרֵר לִבּוֹ לַחֲזֹר בִּתְשׁוּבָה וְיַקְבֵּל עָלָיו כָּל דִּבְרֵי הַתּוֹכָחוֹת. וְאַחַר שֶׁיְּקַבֵּל, אָז יִזְכֶּה זֶה הָאִישׁ זְכוּת גְּדוֹלָה, וּבְשָׁעָה קְטַנָּה יֹצֵא מֵאֲפֵלָה לְאוֹר גָּדוֹל, וְיֵשׁ לוֹ שָׂכָר וּזְכוּת עַל כָּל הַמִּצְוֹת וְעַל כָּל הַמּוּסָרִים, כְּיָוֹן שֶׁגָּמַר בְּמַחְשַׁבְתּוֹ לְקַבֵּל עָלָיו. וְאַשְׁרֵי לָזֶה הַמְּקַבֵּל, שֶׁזָּכָה בְּשָׁעָה קַלָּה. וְכֵן אָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: "וַיִּלְכוּ וַיַּעֲשׂוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (שמות יב כח) – וְכִי מִיָּד עָשׂוּ? וַהֲלֹא לֹא עָשׂוּ עַד אַרְבָּעָה עָשָׂר לַחֹדֶשׁ? אֶלָּא כְּיָוֹן שֶׁקִּבְּלוּ עֲלֵיהֶם לַעֲשׂוֹת – מַעֲלֶה עֲלֵיהֶם הַכָּתוּב כְּאִלּוּ עָשׂוּ. וְאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (משנה אבות ג ט): כָּל שֶׁמַּעֲשָׂיו מְרֻבִּין מֵחָכְמָתוֹ – חָכְמָתוֹ מִתְקַיֶּמֶת, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות כד ד): "נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע".

פְּרוּשׁ זֶה הָעִנְיָן: אָדָם שֶׁקִּבֵּל עַל עַצְמוֹ בְּלֵב נֶאֱמָן לִשְׁמֹר וְלַעֲשׂוֹת אֶת כָּל דִּבְרֵי הַתּוֹרָה, וְלַעֲשׂוֹת כַּאֲשֶׁר יֹאמְרוּ לוֹ חֲכָמִים, וְאַחֲרֵי אֲשֶׁר קִבֵּל לְקַיֵּם הַכֹּל דּוֹרֵשׁ וְחוֹקֵר וְשׁוֹאֵל לַחֲכָמִים מָה לַעֲשׂוֹת – אָז יֵשׁ לוֹ שָׂכָר אֲפִלּוּ מֵאוֹתָן הַמִּצְוֹת וְהַמּוּסָרִים שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ, כְּיָוֹן שֶׁקִּבֵּל עָלָיו וְנָמַר בְּלִבּוֹ לַעֲשׂוֹת; כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ יִשְׂרָאֵל עַל הַר סִינַי "נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע", שֶׁהִקְדִּימוּ עֲשִׂיָּה לִשְׁמִיעָה (שבת פח א). וּבְעִנְיָן אַחֵר לֹא יִתָּכֵן שֶׁיִּהְיוּ מַעֲשָׂיו מְרֻבִּין מֵחָכְמָתוֹ. וּכְעִנְיָן זֶה נֶאֱמַר בְּדָנִיֵּאל אִישׁ חֲמוּדוֹת, כִּדְכְתִיב (דניאל י יב): "אַל תִּירָא דָּנִיֵּאל, כִּי מִן הַיּוֹם הָרִאשׁוֹן אֲשֶׁר נָתַתָּ אֶת לִבְּךָ לְהָבִין וּלְהִתְעַנּוֹת לִפְנֵי אֱלֹהֶיךָ – נִשְׁמְעוּ דְּבָרֶיךָ"; אַלְמָא כְּשֶׁאָדָם נוֹתֵן אֶל לִבּוֹ לַעֲשׂוֹת הַטּוֹב – מִיָּד מִתְקַבֵּל לְרָצוֹן לִפְנֵי הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא. וּמִי שֶׁאֵינוֹ מִתְעוֹרֵר לָשׁוּב מֵחֲמַת מוֹכִיחָיו – הֲלוֹא יִהְיוּ עֲנָשָׁיו כְּפוּלִים.

הָרְבִיעִי – כְּשֶׁיִּקְרָא הָאָדָם מִצְוֹת הָאֵל, וְיִקְרָא בַּנְּבִיאִים וּבַכְּתוּבִים וּבְדִבְרֵי חַכְמֵי הַתַּלְמוּד, וְיִרְאֶה הָאַזְהָרוֹת וְהָעֲנָשִׁין וְהַמִּצְוֹת וְהַמּוּסָרִים הַנְּעִימִים, אָז יִתְעוֹרֵר בְּלִבּוֹ וְיַחֲשֹׁב: "אֵיךְ אֶקְרָא עִנְיַן הַתּוֹרָה כְּמָשָׁל בְּעִלְמָא? אַף אֶתֵּן אֶל לִבִּי דִּבְרֵי הַתּוֹרָה, לִשְׁמֹר וְלַעֲשׂוֹת כָּל אֲשֶׁר אֶקְרָא". כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב אֲצֶל יֹאשִׁיָּהוּ (מלכים ב כב יא): "וַיְהִי כִשְׁמֹעַ הַמֶּלֶךְ אֶת דִּבְרֵי סֵפֶר הַתּוֹרָה, וַיִּקְרַע אֶת בְּגָדָיו". וּבְעִנְיָן עֶזְרָא נֶאֱמַר (נחמיה ח ט): "כִּי בוֹכִים כָּל הָעָם כְּשָׁמְעָם אֶת דִּבְרֵי הַתּוֹרָה". וְאָדָם שֶׁלֹּא יָשִׁית לִבּוֹ לִדְבְרֵי הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא – רַבּוּ עַל זֶה פְּשָׁעָיו, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו לו כד): "וְלֹא פָחֲדוּ, וְלֹא קָרְעוּ אֶת בִּגְדֵיהֶם". וְאָמְרוּ חֲכָמִים (ירושלמי ברכות א ב): כָּל הַלּוֹמֵד וְאֵינוֹ מְקַיֵּם – נוֹחַ לוֹ שֶׁנְּהְפְּכָה שִׁלְיָתוֹ עַל פָּנָיו, וְלֹא יָצָא לָאֲוִיר

הָעוֹלָם. וְנֶאֱמַר (הושע ח יב): "אֶכְתֹּב לוֹ רֻבֵּי תּוֹרָתִי, כְּמוֹ זָר נֶחְשָׁבוּ"; וְנֶאֱמַר (ירמיהו ח ח): "אֵיכָה תֹּאמְרוּ חֲכָמִים אֲנַחְנוּ, וְתוֹרַת יְיָ אִתָּנוּ, אָכֵן הִנֵּה לַשֶּׁקֶר עָשָׂה עֵט שֶׁקֶר סֹפְרִים". הַחֲמִשִּׁי – כַּאֲשֶׁר יַגִּיעוּ עֲשֶׂרֶת יְמֵי תְּשׁוּבָה, אָז כָּל אָדָם יְעוֹרֵר לִבּוֹ וְיִזְדַּעְזַע וְגָדֵל יוֹם הַדִּין. כִּי יַחֲשֹׁב כִּי כָּל מַעֲשָׂיו בַּסֵּפֶר נִכְתָּבִין, וּבָעֵת הַהִיא הָאֱלֹהִים יָבִיא בְּמִשְׁפָּט אֶת כָּל מַעֲשֶׂה וְכָל נֶעְלָם אִם טוֹב וְאִם רָע. כִּי הָאָדָם נִדּוֹן בְּרֹאשׁ הַשָּׁנָה, וּגְזַר דִּין נֶחְתָּם בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים (ראש השנה טז א). הֲלוֹא בְּשָׁעָה שֶׁמְּבִיאִין הָאָדָם לְמִשְׁפָּט לִפְנֵי מֶלֶךְ בָּשָׂר וָדָם – הֲלוֹא יֶחֱרַד חֲרָדָה גְּדוֹלָה, וְיִשְׁית עֲצוֹת בְּנַפְשׁוֹ, וְלֹא יַעֲלֶה עַל לִבּוֹ לַעֲשׂוֹת שׁוּם דָּבָר אַחֵר זוּלָתִי לְמָצוֹא זְכוּת אֵיךְ יִנָּצֵל מִן הַמִּשְׁפָּט. לָכֵן מָה נוֹאֲלוּ וּמָה נִשְׁתַּטּוּ אֵלּוּ שֶׁאֵינָן יוֹדְעִים אֵיךְ יִהְיֶה מִשְׁפָּטָם, וְעוֹסְקִים בְּדְבָרִים בְּטֵלִים זוּלָתִי הַתְּשׁוּבָה לְמָצוֹא חֵן לִפְנֵי הַדַּיָּן הַגָּדוֹל. לָכֵן רְאוּי לְכָל יֶרֶא שָׁמַיִם לְמַעֵט עֲסָקָיו, וְלִהְיוֹת רַעְיוֹנָיו נְחִתִּים, וְלִקְבֹּעַ בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה עִתִּים, לְהִתְבּוֹדֵד בַּחֲדָרָיו וּלְחַפֵּשׂ דְּרָכָיו וְלַחֲקֹר, וּלְקַדֵּם בְּאַשְׁמֹרֶת וּלְהִתְעַסֵּק בְּדַרְכֵי הַתְּשׁוּבָה. וְלֹא שֶׁיַּעֲשֶׂה כְּעִנְיְנֵי הָעוֹלָם, שֶׁמִּתְעַנִּין וּמַקְדִּימִין לְהִתְפַּלֵּל, אֲבָל אֵינָן עוֹרְכִין מַעֲרָכוֹת נֶגֶד הָעֲוונוֹת לְסַלֵּק מֵהֶן כָּל דָּבָר מְכֹעָר. כִּי כָל אִישׁ שֶׁמִּתְפַּלֵּל וּמִתְעַנֶּה וּמִתְוַדֶּה, וְאוֹחֵז דְּרָכָיו הָרִאשׁוֹנִים – אֵין זֶה דֶּרֶךְ הַתְּשׁוּבָה. אֶלָּא יִתְעוֹרֵר הָאָדָם לָשׁוּב בִּתְשׁוּבָה שְׁלֵמָה בַּעֲשֶׂרֶת יְמֵי תְּשׁוּבָה, שֶׁהֵם עֵת רָצוֹן וְהַתְּפִלָּה נִשְׁמַעַת בָּהֶם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו מט ח): "בְּעֵת רָצוֹן עֲנִיתִיךָ, וּבְיוֹם יְשׁוּעָה עֲזַרְתִּיךָ". וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (ראש השנה יח א): "דִּרְשׁוּ יְיָ בְּהִמָּצְאוֹ" (ישעיהו נה ו) – אֵלּוּ עֲשָׂרָה יָמִים שֶׁבֵּין רֹאשׁ הַשָּׁנָה לְיוֹם הַכִּפּוּרִים. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (יומא פה ב) כִּי יוֹם כִּפּוּר מְכַפֵּר עִם הַתְּשׁוּבָה, עַל כֵּן הִזְהִירָנוּ הַכָּתוּב שֶׁנִּשּׁוּב וְנִטָּהֵר לִפְנֵי הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא בִּתְשׁוּבוֹתֵינוּ, וְיְכַפֵּר עָלֵינוּ בַּיּוֹם הַזֶּה לְטַהֵר אוֹתָנוּ.

הַשִּׁשִּׁי – לְעוֹלָם יִרְאֶה אָדָם עַצְמוֹ כְּאִלּוּ הוּא נוֹטֶה לָמוּת. וְלֹא יֹאמַר "כְּשֶׁאֶזְקִין אָשׁוּב", שֶׁמָּא יָמוּת קֹדֶם שֶׁיַּזְקִין. עַל כֵּן בְּכָל עֵת יְכַוֵּן לְקְרַאת אֱלֹהָיו, כִּי אֵין אָדָם יוֹדֵעַ עִתּוֹ. עַל כֵּן יְעוֹרֵר אֶת נַפְשׁוֹ לִהְיוֹת טָהוֹר לְהָשִׁיב רוּחוֹ בְּטָהֳרָה אֶל הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר נְתָנָהּ בּוֹ. וִיחַפֵּשׂ מַעֲשָׂיו בְּכָל רֶגַע, כְּמַאֲמַר רַבִּי אֱלִיעֶזֶר (שבת קנג א): שׁוּב יוֹם אֶחָד לִפְנֵי מִיתָתֶךָ. אָמְרוּ לוֹ תַּלְמִידָיו: רַבֵּינוּ, וְכִי אָדָם יוֹדֵעַ מָתַי יָמוּת? אָמַר לָהֶם: יָשׁוּב הַיּוֹם שֶׁמָּא יָמוּת לְמָחָר, וְנִמְצָא כָּל יָמָיו בִּתְשׁוּבָה, וְיִהְיֶה מִתְקַשֵּׁט בְּכָל שָׁעָה כְּאִלּוּ עַתָּה יָבוֹא לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל. לָכֵן יִדְאַג אָדָם לְעוֹלָם, אֲפִלּוּ כְּשֶׁהוּא שָׁלֵו וְשָׁקֵט. וְיִרְעַד מִיּוֹם הַמָּוֶת, שֶׁאָז צָרִיךְ לִתֵּן דִּין וְחֶשְׁבּוֹן, וְיִתְוַדֶּה בְּכָל עֵת בְּלֵב נִשְׁבָּר וְנִדְכָּא כְּאִלּוּ עַתָּה יָמוּת, וְיִהְיֶה מוֹרָא שָׁמַיִם עָלָיו. וְיֵשׁ לָאָדָם לְחַדֵּשׁ מִצְוָה בְּכָל יוֹם, אוּלַי הִגִּיעָה עֵת מוֹתוֹ, וְאִם יַעֲשֶׂה כָּךְ אָז אֵינוֹ חָסֵר מִכָּל הַמִּצְוֹות אֲפִילּוּ אַחַת סָמוּךְ לְמִיתָתוֹ – דּוֹמֶה לְמִי שֶׁקִּיֵּם כָּל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ. לָכֵן יִקְיץ הָאָדָם מִשְּׁנַת

תַּרְדֵּמָתוֹ וְיִתְעוֹרֵר לְהָבִין אַחֲרִיתוֹ, לְקַשֵּׁט עַצְמוֹ בְּתַכְשִׁיטֵי הַמִּצְווֹת, לִהְיוֹת לִפְנֵי הָאֱלֹהִים בְּכָל רֶגַע.

אַרְבַּע מִינֵי תְּשׁוּבוֹת הֵן: תְּשׁוּבַת הַבָּאָה, תְּשׁוּבַת הַגָּדֵר, תְּשׁוּבַת הַמִּשְׁקָל, וּתְשׁוּבַת הַכָּתוּב. תְּשׁוּבַת הַבָּאָה כֵּיצַד? אִם חָטָא בְּאִשָּׁה אוֹ בִּגְנֵבָה, וּבָאָה הָאִשָּׁה אוֹ אוֹתוֹ עָוֹן לְיָדוֹ, וְהָיָה יָכוֹל לַחֲטֹא כְּבָרִאשׁוֹנָה, וְהוּא עֲדַיִן בְּחֹזֶק תַּאֲוָתוֹ וּבְחֹשֶׁק יִצְרוֹ, וְלִבּוֹ בוֹעֵר אַחֲרֶיהָ וְהִיא מִתְרַצֵּית לוֹ, וְעוֹצֵר רוּחוֹ וּמְנַתֵּק תַּאֲוָתוֹ מִיִּרְאַת שָׁמַיִם לְבַד – זֶהוּ תְּשׁוּבָה שְׁלֵמָה.

תְּשׁוּבַת הַגָּדֵר כֵּיצַד? לֹא יִרְאֶה שְׂחוֹק נָשִׁים וּבְתוּלוֹת, וְלֹא יִסְתַּכֵּל בְּאִישָׁהּ בְּפָנֶיהָ אוֹ בֵּין דַּדֶּיהָ, וַאֲפִלּוּ בְּאִשְׁתּוֹ בְּעוֹד שֶׁלֹּא טָבְלָה. וְכֵן יַעֲשֶׂה גָּדֵר לְכָל הַמִּצְווֹת. וְכָתַב הָרַאֲב"ד זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה: וְרָאִינוּ לְרַבּוֹתֵינוּ שֶׁהָיוּ חֲסִידִים גְּמוּרִים, וְהָיוּ גּוֹדְרִים עַצְמָם בְּכַמָּה גְּדֵרִים. וְהָיָה מֵהֶם מִי שֶׁפָּרַשׁ מֵאִשְׁתּוֹ אַחֲרֵי שֶׁקִּיֵּם מִצְוַת פְּרִיָּה וּרְבִיָּה. וְכָל אֶחָד וְאֶחָד הָיָה גּוֹדֵר עַצְמוֹ, לְפִי מָה שֶׁהָיָה מַכִּיר אֶת עַצְמוֹ. יֵשׁ אָדָם שֶׁיֵּשׁ לוֹ תַּאֲוָה לַעֲבֵרָה אַחַת וְאֵין לוֹ תַּאֲוָה לַעֲבֵרָה אַחֶרֶת, כְּגוֹן לְאֶחָד יֵשׁ תַּאֲוָה לִזְנוּת וְלֹא לִגְנֹב, וְלַשֵּׁנִי יֵשׁ תַּאֲוָה לִגְנֹב וְלֹא לִזְנוּת. לָכֵן כָּל אֶחָד יַעֲשֶׂה גְּדֵרִים לְפִי מָה שֶׁרוֹאֶה שֶׁיִּצְרוֹ מִתְגַּבֵּר עָלָיו: אִם דַּעְתּוֹ נִמְשָׁךְ לְגֵנֵבָה – יִתְרַחֵק מִלְּקַבֵּל פִּקָּדוֹנוֹת וּלְהִשְׁתַּדֵּל בְּשֶׁל אֲחֵרִים; וְכֵן בְּעִנְיַן הַזִּנּוּת – יִגְדֹּר עַצְמוֹ גַּם בְּמַתָּר לוֹ; וְכֵן יַעֲשֶׂה גְּדֵרִים לְכָל דָּבָר. וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה עַל אַבְרָהָם אָבִינוּ, עָלָיו הַשָּׁלוֹם, שֶׁהַיֵּצֶר הִשְׂלִים עִמּוֹ, וְעַל זֶה נֶאֱמַר (משלי טז ז): "בִּרְצוֹת יְיָ דַּרְכֵי אִישׁ – גַּם אוֹיְבָיו יַשְׁלֵם אִתּוֹ". דָּוִד הַמֶּלֶךְ עָשָׂה מִלְחָמָה עִם יִצְרוֹ, וְרָאָה שֶׁלֹּא הָיָה יִצְרוֹ רַךְ וְטִבְעוֹ נוֹחַ, וְלֹא הָיָה יָכוֹל לוֹ; וְעָמַד וְהָרָגוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קט כב): "וְלִבִּי חָלַל בְּקִרְבִּי". פֵּרוּשׁ: אַבְרָהָם הָיָה יִצְרוֹ רַךְ וְטִבְעוֹ נוֹחַ וְעָרֵב, וְלֹא הָיָה צָרִיךְ לַעֲשׂוֹת עִמּוֹ מִלְחָמָה, כִּדְאָמְרִינַן (נדרים לב ב): בַּתְּחִלָּה לֹא הָיָה אַבְרָהָם מֶלֶךְ אֶלָּא עַל מָאתַיִם אַרְבָּעִים וּשְׁלוֹשָׁה אֵיבָרִים, וּלְבַסּוֹף הִמְלִיכוֹ עַל מָאתַיִם אַרְבָּעִים וּשְׁמוֹנָה אֵיבָרִים, וְהוֹסִיף לוֹ מֶמְשָׁלָה עַל שְׁתֵּי עֵינַיִם וּשְׁתֵּי אָזְנַיִם וְרֹאשׁ הַגִּוִּיָּה. אֲבָל דָּוִד הָיָה לְעוֹלָם יִצְרוֹ קָשֶׁה וְחָזָק, וְהָיָה צָרִיךְ לַעֲשׂוֹת עִמּוֹ מִלְחָמָה בְּכָל יוֹם, וְכַאֲשֶׁר רָאָה שֶׁאֵינוֹ יָכוֹל לַעֲמֹד בּוֹ – עָמַד עָלָיו וַהֲרָגוֹ. יֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁהֲרָגוֹ בְּתַעֲנִית, וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁפֵּרֵשׁ מִן הָאִשָּׁה לְגַמְרֵי, כִּי רָאָה שֶׁמִּתּוֹךְ הַהֶתֵּר הֶסִיתוֹ אֶל הָאִסּוּר; בֵּין כְּדִבְרֵי זֶה וּבֵין כְּדִבְרֵי זֶה, אַחֲרֵי שֶׁרָאָה שֶׁיִּצְרוֹ מִתְגַּבֵּר עָלָיו – שָׂם פָּנָיו לְהַכְרִיעוֹ וּלְהִלָּחֵם עִמּוֹ עַד שֶׁהִכְנִיעוֹ וְהִכְרִיעוֹ.

הַגָּדֵר הַמּוֹעִיל לְהַכְנָעַת הַיֵּצֶר הוּא רַעֲבוֹן הַנֶּפֶשׁ, לְמַעַט הַתַּעֲנוּגִים וְהַהֲנָאוֹת בְּמַאֲכָל וּבְמִשְׁתֶּה, רַק שֶׁיְּהֶנֶה מִן הֶרֵיחַ הַטּוֹב; וּמִן רְחִיצַת חַמִּין לְמִי שֶׁהַחַמִּין עֲרֵבִין עָלָיו. וְהַמַּאֲכָל הַמּוּעָט יִהְיֶה מְתֻבָּל וּמְתֻקָּן יָפֶה, בַּעֲבוּר שֶׁיֶּעֱרַב עָלָיו וְתִהְיֶה נַפְשׁוֹ מְקַבַּלְתּוֹ וּמִתְפַּיֶּסֶת בְּמְעַט מִמֶּנּוּ. וּלְעוֹלָם יַנִּיחַ מְעַט מִכְּדֵי צָרְכּוֹ וּמֵהַשְׁלֵמַת תַּאֲוָתוֹ, וְלֹא יִשְׁתֶּה יַיִן כִּי אִם מָזוּג,

כְּדֵי שֶׁלֹּא יִשְׁתַּכֵּר. וְעַל זֶה אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (גיטין ע א): סְעוּדָה שֶׁהֲנָאָתְךָ מְמֻנָּה – מְשֹׁךְ יָדְךָ מִמֶּנָּה. וּשְׁנֵי תַּקָּנוֹת יֵשׁ בָּעִנְיָן: הָאֶחָד – שֶׁלֹּא תַזִּיקֶנּוּ אֲכִילָתוֹ, וְהַשֵּׁנִי – הִיא כְּנִיעַת הַיֵּצֶר וּשְׁבִירַת הַתַּאֲוָה.

וּכְמוֹ שֶׁבֵּאַרְנוּ בַּסְּעוּדָה, כֵּן הַדֶּרֶךְ בְּכָל הַהֲנָאוֹת וְתַעֲנוּגִים שֶׁבָּעוֹלָם, שֶׁלֹּא יְמַלֵּא אָדָם כָּל תַּאֲוָתוֹ. וְאֵין צָרִיךְ לוֹמַר שֶׁיִּשְׁמֹר אָדָם עַצְמוֹ מִן הַמַּאֲכָלִים שֶׁהוּא מַכִּיר שֶׁהֵם מַזִּיקִים אוֹתוֹ, כִּי הָאוֹכֵל דְּבָרִים שֶׁמַּזִּיקִים אוֹתוֹ וְאֶפְשָׁר לוֹ בְּמַאֲכָל אַחֵר – הֲרֵי הוּא פּוֹשֵׁעַ בְּגוּפוֹ, מִפְּנֵי שֶׁהוֹלֵךְ אַחַר תַּאֲוָתוֹ וְאֵינוֹ חוֹשֵׁשׁ עַל אֲבֵדַת גּוּפוֹ. וַהֲרֵי זֶה דֶּרֶךְ יֵצֶר הָרַע וַעֲצָתוֹ, שֶׁמְּסִיתוֹ מִדֶּרֶךְ הַחַיִּים אֶל דֶּרֶךְ הַמָּוֶת.

וְיֵדַע כָּל חַי שֶׁאֵין דֶּרֶךְ לַיֵּצֶר הָרַע אֶלָּא דֶּרֶךְ הֶסְתָּה: מִתְּחִלָּה מְסִיתוֹ אֶל הַמֻּתָּר לְמַלֵּא תַּאֲוָתוֹ, וְאַחַר שֶׁהֲרְגַּל לְמַלֵּא תַּאֲוָתוֹ מִן הַהֶתֵּר, וְהִרְעִיב נַפְשׁוֹ לִהְיוֹת שׁוֹקֵקָה בְּכָל עֵת לְמַלֹּאת תַּאֲוָתוֹ – אָז מְסִיתוֹ אֶל הָאִסּוּר הַקַּל, וּמִן הַקַּל אֶל הֶחָמוּר. עַל כֵּן הִזְהֵר בַּהֶתֵּר לַעֲשׂוֹת גָּדֵר לְמַעֵט הַתַּאֲוָה מִן הַמֻּתָּר, וְאָז אִם יַעֲלֶה בְּלִבְּךָ הָאִסּוּר, מִזֶּה אַתָּה נוֹשֵׂא קַל וָחֹמֶר בְּעַצְמְךָ, וּמֻבְטָח לְךָ שֶׁאַתָּה פּוֹרֵשׁ מִן הַהִרְהוּר וְכָל שֶׁכֵּן מִן הַמַּעֲשֶׂה.

וְאַל יִתְעַנֶּה אָדָם עִנּוּיֵי נֶפֶשׁ, פֶּן יֵחָלֵשׁ לִבּוֹ וְיִתְעָרֵב מוֹחוֹ. וְיִהְיֶה הֶפְסֵדוֹ מְרֻבֶּה מִשְּׁכָרוֹ, כִּי יִבָּטֵל מִן הַתּוֹרָה; שֶׁיֵּלֵךְ בָּטֵל מִן הַחֲלָשׁוּת, וַאֲפִלּוּ בְּשָׁעָה שֶׁלּוֹמֵד לֹא יוּכַל לְדַקְדֵּק כָּרָאוּי וּלְהָבִין הָעִנְיָנִים, לְפִי שֶׁאֵין תּוֹרָה נִקְנֵית אֶלָּא מִתּוֹךְ שִׂמְחָה (שבת ל ב).

וְאַל יִמְנַע עַצְמוֹ מִכָּל שִׂמְחַת מִצְוָה וּמִכָּל הֲנָאַת מִצְוָה, כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ עֵינָיו פְּקוּחוֹת כְּנֶגֶד הַיֵּצֶר הָרַע וְיִהְיֶה נִזְהָר עָלָיו, פֶּן יְמַלֵּא כָּל תַּאֲוָתוֹ. וְאִם יֵחָלֵשׁ לִבּוֹ עַל מְעוּט אֲכִילָתוֹ, טוֹב לוֹ שֶׁיֹּאכַל שְׁתֵּי פְּעָמִים בַּיּוֹם מְעַט מְעַט, וְלֹא יְמַלֵּא כְּרֵסוֹ בְּפַעַם אַחַת. וְאִם לֹא יְזַדַּמֵּן לָאֱכֹל שְׁתֵּי פְּעָמִים, יִהְיֶה אָצְלוֹ מִן הַמְּרֻקָּחַת הַמְשַׁמַּחַת הַלֵּב, וְיֹאכַל מִמֶּנָּה מְעַט וְיִתְחַזֵּק לִבּוֹ. גַּם אִם יִרְאֶה בְּעֵינָיו שֶׁיִּהְיֶה צָרִיךְ לְהִתְעַנּוֹת יוֹם אוֹ יוֹמַיִם בְּשָׁבוּעַ, יִתְעַנֶּה לְפִי תַּקְנָתוֹ, כִּי הַיּוֹשֵׁב בְּתַעֲנִית וְהוּא צָרִיךְ לוֹ – נִקְרָא "קָדוֹשׁ", וּבִלְבַד שֶׁלֹּא יִתְבַּטֵּל מִן הַתּוֹרָה וּמִן הַמִּצְוֹת עֲבוּרָהּ.

כָּל אָדָם יָכוֹל לָדַעַת בְּעַצְמוֹ אֵיךְ יִגְדֹּר לְפִי עִנְיָנָיו. וְהָרֹאשׁ לְכָל הַגְּדֵרִים שֶׁיִּשְׁמֹר עֵינָיו מִמָּה שֶׁאֵינוֹ שֶׁלּוֹ. וְאִם יְמַעֵט רְאִיָּתוֹ מִמָּה שֶׁאֵינוֹ שֶׁלּוֹ, נִקְרָא "צָנוּעַ" וּ"בַּיְשָׁן", כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ (שבת נג ב) עַל אוֹתָהּ אִשָּׁה שֶׁהָיְתָה גְּדֶמֶת, וְלֹא הִכִּיר בָּהּ בַּעֲלָהּ עַד יוֹם מוֹתָהּ. וְאָמְרוּ עָלֶיהָ: כַּמָּה צְנוּעָה אִישׁ זֶה, שֶׁלֹּא הִכִּיר בְּאִשְׁתּוֹ. וְאִם יִשְׁמֹר עֵינָיו – נִמְצָא שֶׁלִּבּוֹ שָׁמוּר; וּמִתּוֹךְ שֶׁלִּבּוֹ וְעֵינָיו שְׁמוּרִים – נִמְצָא כֻּלּוֹ שָׁמוּר.

תְּשׁוּבַת הַמִּשְׁקָל כֵּיצַד? כְּפִי הֲנָאָה שֶׁנֶּהֱנָה מִן הָעֲבֵרָה – יַעֲשֶׂה לוֹ צַעַר בְּתַעֲנִית וּבְמִעוּט אֲכִילָה וּשְׁתִיָּה; בְּעִנְיַן הַמִּשְׁכָּב וּבְעִנְיַן כָּל הַהֲנָאוֹת – יְמַעֵט.

תְּשׁוּבַת הַכָּתוּב כֵּיצַד? אִם בָּא עַל הַנִּדָּה וְיֵשׁ לוֹ בֶּזֶה כָּרֵת, אוֹ שֶׁעָבַר עַל חַיָּבֵי מִיתוֹת בֵּית דִּין אוֹ מַלְקוּת – יְקַבֵּל עָלָיו לְהִצְטַעֵר וְלַעֲשׂוֹת צַעַר לְעַצְמוֹ כָּעִנְיָן הַכָּתוּב בַּתּוֹרָה. וְהִנֵּה הָרוֹקֵחַ כָּתַב אֵיךְ יַעֲשֶׂה צַעַר לְעַצְמוֹ עַל כַּמָּה עֲבֵרוֹת. וְכֵן מָצִינוּ בַּתַּלְמוּד, שֶׁהָיוּ רְגִילִים בְּתַעֲנִית אֲפִלּוּ עַל חֵטְא קַל מְאוֹד, אֲפִלּוּ בְּדִבּוּר בְּעָלְמָא. כְּמוֹ שֶׁאָמַר חָכָם אֶחָד (חגיגה כב ב): "בּוֹשַׁנִי מִדִּבְרֵיכֶם בֵּית שַׁמַּאי" – וְעַל זֶה יָשַׁב בְּתַעֲנִית עַד שֶׁהֶחֱרוּ שִׁנָּיו. וְכֵן מַעֲשֶׂה בְּרַב חִסְדָּא שֶׁאָמַר לְרַב הוּנָא (בבא מציעא לג א): תַּלְמִיד וְרִבּוֹ צָרִיךְ לוֹ, מַהוּ שֶׁיַּעֲמֹד לְפָנָיו? אָמַר לוֹ רַב הוּנָא לְרַב חִסְדָּא: "חִסְדָּא! חִסְדָּא! לָא צְרִיכְנָא לְךָ!" וְעַל זֶה יָשְׁבוּ בְּכַמָּה תַּעֲנִיּוֹת. וְכֵן מָצִינוּ בְּדָוִד, שֶׁנִּסְתַּלְּקָה שְׁכִינָה וְרוּחַ הַקֹּדֶשׁ מִמֶּנּוּ עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם שָׁנָה, וּבְכָל יוֹם וְיוֹם הָיָה מוֹרִיד דְּמָעוֹת, וְהָיָה אוֹכֵל פִּתּוֹ בְּאֵפֶר, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קב י): "כִּי אֵפֶר כַּלֶּחֶם אָכָלְתִּי". אָמַר לְפָנָיו: רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם! קַבָּלַנִי בִּתְשׁוּבָה שְׁלֵמָה לְפָנֶיךָ, כְּדֵי שֶׁתְּזַכֶּה הָרְשָׁעִים בָּעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר (שם נא טו): "אֲלַמְּדָה פֹשְׁעִים דְּרָכֶיךָ"

– כָּל אָדָם יִלְמַד מִדָּוִד בְּעִנְיַן הַתְּשׁוּבָה. וְכֵן אָדָם הָרִאשׁוֹן, כֵּוָן שֶׁרָאָה שֶׁנִּקְנְסָה מִיתָה עַל יָדוֹ – יָשַׁב מֵאָה וּשְׁלוֹשִׁים שָׁנָה בְּתַעֲנִית, וּפָרַשׁ מִן הָאִשָּׁה, וְהֶעֱלָה זְרָזֵי תְּאֵנִים עַל בְּשָׂרוֹ (ערובין יח ב).

וְאִם אָדָם עָשָׂה תְּשׁוּבָה וְחוֹזֵר לְסוֹרוֹ, אֲפִלּוּ עוֹשֶׂה כֵּן הַרְבֵּה פְּעָמִים – לְעוֹלָם יָכוֹל לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה. אַךְ יֵשׁ לְהַחְמִיר בִּתְשׁוּבָה שְׁנִיָּה וּשְׁלִישִׁית יוֹתֵר מִבָּרִאשׁוֹנָה. וְגָרְסִינַן בַּיְרוּשַׁלְמִי (פאה א א): מִי שֶׁהָיָה רָשָׁע כָּל יָמָיו וְעָשָׂה תְּשׁוּבָה – הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְקַבְּלוֹ. אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן: וְלֹא עוֹד, אֶלָּא כָּל עֲבֵרוֹת נַעֲשׂוּ לוֹ כְּזְכוּיוֹת. וּבְפֶרֶק "יוֹם הַכִּפּוּרִים" (יומא פו ב): אִם עָשָׂה תְּשׁוּבָה מֵאַהֲבָה – זְדוֹנוֹת נַעֲשׂוּ לוֹ כִּזְכוּיוֹת. מִיְּרָאָה – זְדוֹנוֹת נַעֲשׂוּ לוֹ כִּשְׁגָגוֹת. וְכָל אוֹתָן שֶׁאֵין לָהֶם חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא וְנִדּוֹנִים בְּגֵיהִנֹּם לְדוֹרֵי דוֹרוֹת – דָּוְקָא אוֹתָן שֶׁמֵּתוּ בְּרִשְׁעָתָם; אֲבָל אִם עָשׂוּ תְּשׁוּבָה – אֵין לְךָ דָּבָר שֶׁעוֹמֵד בִּפְנֵי בַּעֲלֵי תְּשׁוּבָה. וְלֹא יַחְשֹׁב אָדָם: "הוֹאִיל וְחָטָאתִי, וְהֶחֱטִיאתִי אֲחֵרִים – לֹא אוּכַל לָשׁוּב", וּמְרַפֶּה יָדוֹ מִן הַתְּשׁוּבָה – חָלִילָה מֵעֲשׂוֹת זֹאת! כִּי אָמְרוּ בְּפֶרֶק "חֵלֶק" (סנהדרין קב א): אֲפִלּוּ יָרְבָּעָם שֶׁחָטָא וְהֶחֱטִיא – הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אָמַר לוֹ "עַתָּה תָּשׁוּב", וְלֹא רָצָה.

צֵא וּלְמַד מֵאַחְאָב מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל, שֶׁגָּזַל וְחָמַד וְרָצַח, וְקָרָא לִיהוֹשָׁפָט מֶלֶךְ יְהוּדָה וְנָתַן לוֹ מַלְכוּת בְּכָל יוֹם שָׁלֹשׁ פְּעָמִים. וְהָיָה מַשְׁכִּים וּמַעֲרִיב בְּצוֹם וּבִתְפִלָּה לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וְהָיָה עוֹסֵק בַּתּוֹרָה כָּל יָמָיו, וְלֹא שָׁב אֶל מַעֲשָׂיו הָרִאשׁוֹנִים, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים א כא כט): "הֲרָאִיתָ כִּי נִכְנַע אַחְאָב מִלְּפָנָי? יַעַן כִּי נִכְנַע מִפָּנַי לֹא אָבִיא הָרָעָה בְּיָמָיו".

וְאָמְרוּ בַּפְּסִיקְתָּא: אִם הָיָה רָגִיל לֶאֱכֹל בְּשָׁלוֹשׁ שָׁעוֹת – הָיָה אוֹכֵל בְּשִׁשָּׁה שָׁעוֹת. אִם הָיָה רָגִיל בְּשִׁשָּׁה שָׁעוֹת – הָיָה אוֹכֵל בְּתֵשַׁע שָׁעוֹת. וּמַהוּ "וַיְהַלֵּךְ אַט" (שם פסוק כז)?

אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי: שֶׁהָיָה הוֹלֵךְ יָחֵף. וּמִמֶּנּוּ יִלְמַד כָּל אָדָם. וְעוֹד צֵא וּלְמַד מִמְּנַשֶּׁה בֶּן חִזְקִיָּה, שֶׁעָשָׂה הַתּוֹעֵבוֹת הָרָעוֹת שֶׁבָּעוֹלָם, וְקִבְּלוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בִּתְשׁוּבָה (פרקי דרבי אליעזר מג). וְתָנֵי תַּנָּא קַמֵּהּ דְּרַבִּי יוֹחָנָן: מְנַשֶּׁה עָשָׂה תְּשׁוּבָה שְׁלוֹשִׁים וְשָׁלוֹשׁ שָׁנָה, וְקִבְּלוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא (סנהדרין קג א).

וְעַתָּה בַּדּוֹרוֹת הָאֵלֶּה, אֲשֶׁר בְּנֵי אָדָם חַלָּשִׁים מְאוֹד בְּגוּפָם, וְאֵין לָהֶם כֹּחַ כְּבָרִאשׁוֹנָה – מָה יַּעֲשֶׂה אָדָם שֶׁחָטָא כָּל יָמָיו בְּלָשׁוֹן הָרַע וּבַחֲנִיפוּת וּבְכָל הַמִּדּוֹת כֻּלָּן? וְלֹא נִזְהָר כָּל יָמָיו בְּגוּפֵי הַמִּצְוֹות, שֶׁלֹּא הָיָה מְקֻיָּם אוֹתָן מֵחֲמַת שֶׁלֹּא רָאָה אָדָם מְקַיֵּם אוֹתָן שֶׁיִּלְמַד מִמֶּנּוּ, וְלֹא חָשׁ כָּל יָמָיו לְהִתְפַּלֵּל וּלְבָרֵךְ הַבְּרָכוֹת, וְכֵן בְּכָל הַמִּצְוֹות – אֵיךְ יִסְבֹּל צַעַר לְפִי מָה שֶׁעָבַר? כִּי הֲלוֹא אֵין חֵקֶר וְאֵין מִסְפָּר לְרַבֵּי הָעֲבֵרוֹת לְאָדָם שֶׁאֵינוֹ מְדַקְדֵּק בְּמַעֲשָׂיו.

לָכֵן יֵשׁ לָשׂוּם דֶּרֶךְ לִפְנֵי בְּנֵי אָדָם הַמִּתְנַדְּבִים לָשׁוּב. וְיֵשׁ חִלּוּק בֵּין אָדָם לְאָדָם. כֵּיצַד? אִם זֶה הַחוֹטֵא בַּעַל תּוֹרָה, וְאִם יַכְבִּידוּ עָלָיו בְּעִנְיְנֵי הַצַּעַר וּבְתַעֲנִית, אָז לֹא יוּכַל לְתַקֵּן מִדּוֹתָיו הָרָעִים – יֵשׁ לְהָקֵל עָלָיו בְּמִינֵי הַתַּעֲנִיּוֹת וְהַצַּעַר, וְיֵשׁ לְהוֹרוֹת לוֹ שֶׁיַּעֲסֹק בַּתּוֹרָה בְּעֹסֶק גָּדוֹל. וְכֵן אָמְרוּ בָּוַיִּקְרָא רַבָּה (כה א): אִם נִכְשַׁל אָדָם בַּעֲבֵרָה וְנִתְחַיֵּב מִיתָה בִּידֵי שָׁמַיִם, מָה יַּעֲשֶׂה וְיִחְיֶה? אִם הוּא לָמוּד לִהְיוֹת קוֹרֵא דַּף אֶחָד – יִקְרָא שְׁנֵי דַּפִּין; לִשְׁנוֹת פֶּרֶק אֶחָד – יִשְׁנֶה שְׁנֵי פְּרָקִים. אַלְמָא יֵשׁ כַּפָּרָה בְּרֹב לְמוּד. וַיַּעֲשֶׂה חֶסֶד וֶאֱמֶת, וּבְזֶה יִתְכַּפְּרוּ עֲוֹנֹתָיו, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי טז ו): "בְּחֶסֶד וֶאֱמֶת יְכֻפַּר עָוֹן". וְיִטְרַח לַעֲשׂוֹת כָּל מִצְוָה וּמִצְוָה כְּמַאֲמָרָהּ; וְיִטְרַח לְזַכּוֹת הָרַבִּים, וְלִגְמֹל חֲסָדִים לִבְנֵי אָדָם, וּלְהִתְפַּלֵּל בְּכַוָּנָה וּבְהַכְנָעָה וּבְקָרִיעַת הַלֵּב, וּלְבַקֵּשׁ מְחִילָה מֵאֵת הַשֵּׁם עַל כָּל פְּשָׁעָיו. וְיִמְנַע עַצְמוֹ מִשְּׂחוֹק וְטִיּוּלִים וּדְבָרִים בְּטֵלִים, וּמִלִּשְׁמֹעַ חִדּוּשֵׁי הָעוֹלָם. וְכֵן יִמְנַע מִכָּל הַדְּבָרִים. וְיִשְׁעֵר בְּעַצְמוֹ בְּשִׁעוּר מְכֻוָּן אֵיזֶה דָּבָר יוּכַל לַעֲשׂוֹת וּמָה יוּכַל לִסְבֹּל עִם עֹסֶק הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוֹות. וְיִשְׁתַּדֵּל לְעוֹלָם שֶׁיִּהְיֶה נִכְנָע לֵאלֹהִים, וּלְכָל הַפָּחוֹת יוֹם אֶחָד בְּשָׁבוּעַ יִתְעַנֶּה; וּבְאוֹתוֹ הַיּוֹם יַפְנֶה עַצְמוֹ מִכָּל דָּבָר שֶׁבָּעוֹלָם, וְיֵשֵׁב יָחִיד לְבַדּוֹ, וְיַעֲרֹךְ מַחֲשָׁבוֹת בְּלִבּוֹ לֵאלֹהִים לְהִדָּבֵק בּוֹ, וְלִהְיוֹת מַר רוּחַ עַל שֶׁעָמַד בְּמֶרֶד נֶגֶד הַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל. וְיִבְכֶּה וְיִתְאַבֵּל בְּשִׁבְרוֹן הַלֵּב, וְיִרְבֶּה בְּתַחֲנוּנִים, וְיַרְבֶּה בְּתִשְׁבָּחוֹת. וְיַלְקֶה עַצְמוֹ בְּאוֹתוֹ הַיּוֹם שְׁלוֹשׁ פְּעָמִים, וּבְשָׁעָה שֶׁמַּלְקִין אוֹתוֹ יֹאמַר: "וְהוּא רַחוּם יְכַפֵּר עָוֹן וְלֹא יַשְׁחִית..." עַד "כָּל חֲמָתוֹ" (תהלים עח לח); וְכֵן יֹאמַר בְּכָל מַלְקוּת וּמַלְקוּת שְׁלוֹשׁ פְּעָמִים. וְכֵן יַעֲשֶׂה כָּל הַיָּמִים, עַד שֶׁיִּמְצָא חֵן לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ הָעֶלְיוֹן. וְאִם הַחוֹטֵא הַבָּא לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה הוּא אָדָם שֶׁאֵינוֹ יָכוֹל לִלְמֹד, אוֹ שֶׁהוּא מְטֻפָּל, אוֹ שֶׁהוּא עִם הָאָרֶץ, אוֹ שֶׁהוּא לַמְדָן אַךְ אֵינוֹ יָכוֹל לִכְפֹּף עַצְמוֹ לִשְׁמֹר אֶת כָּל דִּבְרֵי הַסֵּפֶר הַזֶּה – לְכָל אֵלֶּה יֵשׁ לְהַחְמִיר לְסָבֵל יִסּוּרִין קָשִׁין. וְאֵין הַיִּסּוּרִין שָׁוִין לְכָל אָדָם, כִּי יֵשׁ אָדָם שֶׁהוּא בָּרִיא מְאוֹד, וְיֵשׁ שֶׁהוּא חָלוּשׁ. הֲלוֹא בִּהְיוֹת בַּיִת דִּין בִּירוּשָׁלַיִם בְּלִשְׁכַּת הַגָּזִית, וְהָיוּ דָּנִין דִּינֵי

נְפָשׁוֹת וּמַלְקוּיוֹת, הָיוּ אוֹמְדִים בַּמַּלְקוּיוֹת כְּפִי כּוֹחַ הָאִישׁ הַנִּלְקֶה. וְכָךְ יֵשׁ לַעֲשׂוֹת עַכְשָׁו הַכֹּל לְפִי עִנְיַן הָאִישׁ: יֵשׁ אָדָם אִם מַחֲמִירִין עָלָיו בְּעִנְיַן הַצַּעַר – יַעֲזֹב לְגַמְרֵי וְלֹא יַעֲשֶׂה תְּשׁוּבָה. לָכֵן צָרִיךְ הֶחָכָם לַחְקֹר עִנְיַן הָאִישׁ, וּלְהוֹרוֹת לְפִי רְאוּת עֵינָיו.

וְעַתָּה יֵשׁ לִכְתֹּב עִנְיְנֵי הַצַּעַר לְפִי כָּל עֲבֵרָה וַעֲבֵרָה: הַבָּא עַל הַגּוֹיָה – יִתְעַנֶּה וְיִלְקֶה, וְלֹא יֹאכַל בָּשָׂר וְלֹא יִשְׁתֶּה יַיִן לְכָל הַפָּחוֹת אַרְבָּעִים יוֹם; אוֹ יִתְעַנֶּה שְׁלוֹשָׁה יָמִים לַיְלָה וָיוֹם, שָׁלוֹשׁ שָׁנִים פַּעַם לְשָׁנָה. וְאִם אַחַר הַתְּשׁוּבָה יַחֲזֹר לְסוֹרוֹ, יַחְמִיר יוֹתֵר עָלָיו: בִּימוֹת הַחַמָּה יֵלֵךְ בְּמָקוֹם נְמָלִים הָרַבֶּה וְיֵשֵׁב בֵּינֵיהֶם עָרוּם, וּבִימוֹת הַחֹרֶף יְשַׁבֵּר הַקֶּרַח וְיֵשֵׁב בַּמַּיִם עַד הַחֹטֶם. וְאִם עוֹד יַחֲזֹר לְסוֹרוֹ יַחְמִיר עָלָיו יוֹתֵר וְיוֹתֵר.

הַמּוֹצִיא שְׁכֶבֶת זֶרַע לְבַטָּלָה – יִתְעַנֶּה אַרְבָּעִים יוֹם, וַאֲפִלּוּ אֵינָם רְצוּפִין. וְיֵשֵׁב בַּמַּיִם בִּימוֹת הַחֹרֶף כְּדֵי צְלִיַּת בֵּיצָה וּגְמִיעָתָהּ כָּל הָאַרְבָּעִים יוֹם; וְלֹא יֹאכַל בָּשָׂר וְלֹא יִשְׁתֶּה יַיִן וְדָבָר חַם, לְבַד מְשַׁבָּתוֹת וְיָמִים טוֹבִים. וְיִרְחַץ הָרֹאשׁ מְעַט בְּמַיִם פַּעֲמַיִם אוֹ שָׁלוֹשׁ, כָּל אוֹתָן אַרְבָּעִים יוֹם.

אִם חִבֵּק אוֹ נָשַׁק אִשְׁתּוֹ נִדָּה – יִתְעַנֶּה אַרְבָּעִים יוֹם. הַבָּא עַל אִשְׁתּוֹ נִדָּה – יִתְעַנֶּה אַרְבָּעִים יוֹם רְצוּפִים וְיִלְקֶה בְּכָל יוֹם; וְלֹא יֹאכַל בָּשָׂר וְלֹא יִשְׁתֶּה יַיִן וְלֹא יֹאכַל מַאֲכָל חַם לְבַד מְשַׁבָּתוֹת וְיָמִים טוֹבִים. וְלֹא יִרְחַץ כָּל אוֹתָם הַיָּמִים, וְיִתְוַדֶּה בְּכָל יוֹם. הַמְנַשֵּׁק שְׂאָר נָשִׁים אוֹ מְחַבְּקָם – יִתְעַנֶּה שֵׁנִי וַחֲמִישִׁי, וְיִרְחַק מִפֶּתַח בֵּיתָהּ. רָבַע בְּהֵמָה, חַיָּה אוֹ עוֹף – יִתְעַנֶּה וְלֹא יִרְחַץ אַרְבָּעִים יוֹם, וְלֹא יִסְתַּכֵּל בִּבְהֵמָה חַיָּה וְעוֹף בְּשָׁעָה שֶׁנִּזְקָקִים זֶה לָזֶה.

רוֹצֵחַ – יֵלֵךְ בַּגּוֹלָה שְׁלֹשׁ שָׁנִים, וְיִלְקֶה בְּכָל עִיר וְעִיר וְיֹאמַר "רוֹצֵחַ אֲנִי". וְלֹא יֹאכַל בָּשָׂר וְלֹא יִשְׁתֶּה יַיִן, וְלֹא יְגַלַּח שְׂעַר רֹאשׁוֹ וּזְקָנוֹ אֶלָּא פַּעַם אַחַת בְּחֹדֶשׁ. וְיִקְשֹׁר יָדוֹ אֲשֶׁר רָצַח בָּהּ וּזְרוֹעוֹ בְּבַרְזֶל וּבְצַוָּארוֹ, וְיֵלֵךְ יָחֵף, וְיִבְכֶּה עַל חַטָּאתוֹ, וְיִתְעַנֶּה בְּכָל יוֹם עַד שֶׁיִּגְמֹר תַּעֲנִיתוֹ וְגָלוּתוֹ. וְאַחַר כָּךְ יִתְעַנֶּה שָׁנָה אַחַת שֵׁנִי וַחֲמִישִׁי וְשֵׁנִי. אִם יְחָרְפוּהוּ – יִשְׁתֹּק. וְאוֹתָן שְׁלֹשׁ שָׁנִים לֹא יֵלֵךְ בְּטִיּוּל וּשְׂחוֹק. וּכְשֶׁיִּגָּלֶה, יַשְׁכִּיב עַצְמוֹ לִפְנֵי פֶּתַח בֵּית הַכְּנֶסֶת; וְיַעַבְרוּ עָלָיו הָעוֹבְרִים וְשָׁבִים, אַךְ לֹא יְדָרְכוּהוּ.

מְשֻׁמָּד – יָסִיר מַלְבּוּשָׁיו הַנָּאִים, וְיִתְאַבֵּל וְיִבְכֶּה וְיִצְטַעֵר כָּל יְמֵי חַיָּיו, וַיַּשְׁפִּיל רוּחוֹ וְנַאֲוָתוֹ, וְיִתְוַדֶּה שָׁלוֹשׁ פְּעָמִים בְּכָל יוֹם. וְלֹא יֹאכַל בָּשָׂר וְלֹא יִשְׁתֶּה יַיִן כִּי אִם בְּשַׁבָּתוֹת וְיָמִים טוֹבִים. וְיִרְחַץ מְעַט, וְלֹא יָחוֹף רֹאשׁוֹ כִּי אִם פַּעַם אַחַת אוֹ פַּעֲמַיִם בְּחֹדֶשׁ. וְלֹא יֵלֵךְ לִשְׂחוֹק וְלֹא לְנַשּׁוֹאִין, כִּי אִם בִּבְרִכַּת נִשּׂוֹאִין לְבַדָּהּ. וְיִרְחַק מֵעֲבוֹדָה זָרָה וּמֵעוֹבְדֶיהָ, וְלֹא יֵשֵׁב אֵצֶל גַּלָּחִים וּכְמָרִים, וְלֹא בְּמָקוֹם שֶׁמְּדַבְּרִים דִּבְרֵי מִינוּת; וְיִתְרַחֵק מִפֶּתַח בֵּיתָם וְלֹא יֵהָנֶה מֵהֶם. וּמִיָּד כְּשֶׁיָּשׁוּב – צָרִיךְ טְבִילָה. וְיִסְבֹּל צַעַר וְיִסּוּרִין כְּנֶגֶד חֲטָאָיו: כִּי כָּפַר בָּעִקָּר,

וְחִלֵּל שַׁבָּתוֹת, וּבָעַל נָכְרִיּוֹת, וְעָבַר כָּרֵתוֹת וּמִיתוֹת בֵּית דִּין. לָכֵן צָרִיךְ יִסּוּרִים גְּדוֹלִים וּתְשׁוּבָה גְּדוֹלָה.

הַבָּא עַל אֵשֶׁת אִישׁ אוֹ נַעֲרָה הַמְאֹרָסָה – הֲרֵי זֶה אוֹסְרָהּ עַל בַּעֲלָהּ כְּיַיִן שֶׁנִּתְרַצִּית, וְחַיָּב עָלֶיהָ מִיתַת בֵּית דִּין. לָכֵן יִסְבֹּל צַעַר הַקָּשֶׁה כַּמָּוֶת: בִּימוֹת הַחֹרֶף יֵשֵׁב בְּשֶׁלֶג אוֹ בְּקֹרַח בְּכָל יוֹם שָׁעָה אַחַת, כֵּן יַעֲשֶׂה כָּל הַחֹרֶף, פַּעַם אַחַת אוֹ פַּעֲמַיִם אוֹ שָׁלוֹשׁ פְּעָמִים. וּבִימוֹת הַחַמָּה יֵשֵׁב לִפְנֵי זְבוּבִים אוֹ לִפְנֵי הַדְּבוֹרִים, אוֹ שְׁאָר יְסוּרִים הַקָּשִׁים כַּמָּוֶת, וְיִתְוַדֶּה בְּכָל זֶה בִּבְכִי וַאֲנָחָה. וְשָׁנָה תְּמִימָה לֹא יֹאכַל בָּשָׂר וְלֹא יִשְׁתֶּה יַיִן, לְבַד מִשַּׁבָּתוֹת וְיָמִים טוֹבִים וּפוּרִים. וְלֹא יֹאכַל מַאֲכָל חַם, וְלֹא יִרְחַץ כִּי אִם בְּעַרְבֵי שַׁבָּתוֹת וְיָמִים טוֹבִים מְעַט. וְלֹא יִרְאֶה שׁוּם שְׂחוֹק, רַק לִשְׁמֹעַ בִּרְכַּת חֲתָנִים. וְלֹא יְעַדֵּן עַצְמוֹ בְּשׂוּם דָּבָר. וְיִלְקֶה בְּכָל יוֹם, וְיִשְׁכַּב עַל הָאָרֶץ אוֹ עַל דַּף אֶחָד בְּלֹא כַּר וְכֶסֶת, כִּי אִם בְּשַׁבָּתוֹת וְיָמִים טוֹבִים יִשְׁכַּב עַל תֶּבֶן וְקַשׁ וְכַר בְּרֹאשׁוֹ, עַד כִּי יָסִיר הָרוּחַ הַגַּסָּה שֶׁבּוֹ וְיָמִית הַתַּאֲוָה. וְחַיֵּי צַעַר יִחְיֶה, וְיִלְבַּשׁ שָׂק עַל בְּשָׂרוֹ. וְלֹא יְדַבֵּר מֵעִנְיַן תַּאֲוַת נָשִׁים, וְלֹא יִסְתַּכֵּל בַּנָּשִׁים וּבְתַכְשִׁיטֵיהֶן אֲפִלּוּ כְּשֶׁאֵינָן עָלָיו, וְלֹא יִשְׁמַע קוֹל נִגּוּנָן. וְלֹא יִהְיֶה עִם הַנָּשִׁים כְּלָל, לֹא בִּרְמִיזָה וְלֹא בְּשׂוּם דָּבָר; וַאֲפִלּוּ עִם אִשְׁתּוֹ כְּשֶׁהִיא נִדָּה – לֹא יִתְיַחֵד עִמָּהּ בְּשׂוּם יִחוּד.

הַנִּשְׁבָּע לַשֶּׁקֶר אוֹ מָעַל בְּחֵרֶם – יֵשׁ לוֹ לְקוֹת כַּמָּה פְּעָמִים כָּל יְמֵי חַיָּיו, וְיִתְוַדֶּה יָמִים רַבִּים. וּלְאַחַר כֵּן יְזַהֵר לְבַלְתִּי הִשָּׁבַע אֲפִלּוּ בֶּאֱמֶת, לֹא בַּתּוֹרָה וְלֹא בִּנְשׂוֹאוֹת אֲבוֹתָיו, אַף יִרְאַ בְּחַיֵּי רֹאשׁוֹ. אֲבָל יִשָּׁבַע לְקַיֵּם אֶת הַמִּצְוֹות. וְיִזָּהֵר שֶׁלֹּא יוֹצִיא שֵׁם שָׁמַיִם לְבַטָּלָה מִפִּיו, וְיִזְדָּעְזַע אֵיבָרָיו כְּשֶׁיַּזְכִּיר אֶת הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא. וְיִזָּהֵר בִּבְרָכָה לְבַטָּלָה; וְאִם שָׁגַג וּבֵרַךְ בְּרָכָה לְבַטָּלָה, יֹאמַר אַחֲרָיו: "בָּרוּךְ שֵׁם כְּבוֹד מַלְכוּתוֹ לְעוֹלָם וָעֶד" (ירושלמי ברכות ו א). וְאוֹתָם הַמַּרְגִּילִים בְּפִיהֶם וּבְפִי זַרְעָם לְהַזְכִּיר שֵׁם שָׁמַיִם בְּמֶרְחָצָאוֹת וּבִמְקוֹם הַטִּנּוֹפֶת וּלְהַזְכִּיר שֵׁם שָׁמַיִם לְבַטָּלָה – אוֹי לְנַפְשָׁם וּלְזַרְעָם כִּי כֵן לִמְּדוּ לְשׁוֹנָם. לָכֵן יִשְׁמֹר וְיִגְדֹּר עַצְמוֹ וְזַרְעוֹ וַחֲבֵרָיו הַנִּשְׁמָעִים לוֹ, מִלְּהַזְכִּיר שֵׁם שָׁמַיִם לְבַטָּלָה. וְאִם הֻצַּרְךָ זֶה הַשָּׁב לַעֲשׂוֹת שְׁבוּעָה לְבַעַל חוֹבוֹ אֲפִלּוּ בֶּאֱמֶת – יִתְעַנֶּה אוֹתוֹ הַיּוֹם בְּכָל שָׁנָה.

אִם הֻרַּגַּל לְדַבֵּר בְּבֵית הַכְּנֶסֶת, וְלַעֲשׂוֹת שְׂחוֹק וְקַלּוּת רֹאשׁ – מֵעֵת שֶׁיָּשׁוּב יְזַהֵר שֶׁלֹּא יְדַבֵּר בְּבֵית הַכְּנֶסֶת שׁוּם דָּבָר שֶׁל חוֹל, וַאֲפִלּוּ שֶׁלֹּא בְּשָׁעַת הַתְּפִלָּה. וְיֵשֵׁב בְּמוֹרָא גָּדוֹל וְיִתְפַּלֵּל בְּהַכְנָעָה. וְיִתְעַנֶּה אַרְבָּעִים יוֹם, בֵּין רְצוּפִים בֵּין מְפֻלָּגִים, וְיִלְקֶה בְּצִנְעָה בְּכָל יוֹם.

גָּנַב אוֹ לָקַח רִבִּית – יָשִׁיב, וִיבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ מְחִילָה. וְיִתְעַנֶּה אַרְבָּעִים יוֹם אוֹ יוֹתֵר, וְיִתְוַדֶּה בְּכָל יוֹם. וְיִזָּהֵר מִלְּקַבֵּל פְּקָדוֹנוֹת, וְלֹא יַרְגִּיל לְלֶכֶת אֶל מָמוֹן חֲבֵרוֹ. וְיַעֲשֶׂה גְּמִילוּת חֶסֶד בְּגוּפוֹ וּבְמָמוֹנוֹ, וְיוֹתֵר מִשֶּׁלּוֹ לַעֲמֵלֵי תּוֹרָה יִרְאֵי שָׁמַיִם. וְזֶה שֶׁלְּקַח רִבִּית, אִם הָיָה יָכוֹל שֶׁלֹּא לִטֹּל רִבִּית אֲפִלּוּ מִן הַגּוֹי – הָיָה טוֹב.

הַמַּלְשִׁין חֲבֵרוֹ – הֲרֵי זֶה מַשְׁנִיאוֹ בְּעֵינֵי הַשַּׂר. וּמַעֲלִיל עָלָיו, וְלוֹקֵחַ מָמוֹנוֹ, וּמֵמִית רֵעֵהוּ, וְאִשְׁתּוֹ וּבָנָיו הַתְּלוּיִים בּוֹ – יִפְרַע לַחֲבֵרוֹ כָּל מָה שֶׁהִפְסִיד וִיבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ מְחִילָה. וְיִלְקֶה וְיִתְעַנֶּה יוֹתֵר מִשָּׁנָתַיִם, וְיִתְוַדֶּה כָּל יְמֵי חַיָּיו, כִּי נֶחְשָׁב כְּאִלּוּ הָרַג חֲבֵרוֹ וְאִשְׁתּוֹ וּבָנָיו, וְכַמָּה עֲבֵרוֹת עָשָׂה – עַל כֵּן יִשְׁבֹּר רוּחוֹ. וְאִם אֵין לוֹ מַה לְשַׁלֵּם – יַרְבֶּה עָלָיו רֵעִים וִיבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ מְחִילָה, וִיצַמְצֵם וְיִפְרַע לוֹ אוֹ לְיוֹרְשָׁיו.

הוֹלֵךְ רָכִיל – כַּיּוֹצֵא בּוֹ. וְאֵין לוֹ רְפוּאָה [אם לא] יְבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ מְחִילָה. וְיִתְעַנֶּה אַרְבָּעִים יוֹם אוֹ יוֹתֵר, וְיִלְקֶה בְּכָל יוֹם, וְיִתְוַדֶּה כָּל יְמֵי חַיָּיו. וְיִהְיוּ כָּל עֲסָקָיו בַּמַּצְווֹת, וּבְעֵסֶק הַשָּׁלוֹם בֵּין כָּל אָדָם וּבֵין אִישׁ לְאִשְׁתּוֹ.

הַמַּכֶּה חֲבֵרוֹ וְצִעֲרוֹ, בֵּין בְּמָמוֹן בֵּין בְּאוֹנָאַת דְּבָרִים – אֵין לוֹ כַּפָּרָה אִם לֹא יְרַצֶּה אֶת חֲבֵרוֹ. וְאֵין יוֹם הַכִּפּוּרִים מְכַפֵּר אֶלָּא עֲבֵרוֹת שֶׁבֵּינוֹ וּבֵין הַמָּקוֹם, אֲבָל שֶׁבֵּינוֹ וּבֵין חֲבֵרוֹ – צָרִיךְ לְפַיְּסוֹ (יומא פה ב). הַמַּגְבִּיהַּ יָדוֹ עַל חֲבֵרוֹ נִקְרָא "רָשָׁע" (סנהדרין נח ב) – וִיבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ מְחִילָה וְיִתְכַּפֵּר.

הַמַּלְבִּין פְּנֵי חֲבֵרוֹ – יִתְעַנֶּה אַרְבָּעִים יוֹם אוֹ יוֹתֵר, וְיִלְקֶה בְּכָל יוֹם, וְיִתְוַדֶּה כָּל יְמֵי חַיָּיו. הַמְכַנֶּה שֵׁם לַחֲבֵרוֹ – יְבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ מְחִילָה בִּפְנֵי רַבִּים, וְיִתְעַנֶּה אַרְבָּעִים יוֹם, וְיִתְוַדֶּה בְּצִנְעָה בְּכָל יוֹם.

הַמְאַנֶּה אֶת הַגֵּר – יְבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ מְחִילָה; וְיִלְקֶה, וְיִתְוַדֶּה, וְיִתְעַנֶּה אַרְבָּעִים יוֹם.

הַמַּקְנִיט אֶת חֲבֵרוֹ – יָבִיא שָׁלוֹשׁ שׁוּרוֹת שֶׁל בְּנֵי אָדָם, וְיֹאמַר: "חָטָאתִי וְיָשַׁר הֶעֱוִיתִי, וְלֹא שָׁוָה לִי" (ע"פ איוב לג כז). וִיבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ שָׁלֹשׁ פְּעָמִים וְלֹא יוֹתֵר. וְאִם מֵת – יוֹלִיךְ עֲשָׂרָה בְּנֵי אָדָם עַל קִבְרוֹ, וְיֹאמַר: "חָטָאתִי לַיְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וְלִפְלוֹנִי זֶה שֶׁהִקְנַטְתִּי אוֹתוֹ (יומא פז א).

וּמִתְּחִלָּה יֵלֵךְ הַמַּקְנִיט לְמִי שֶׁהִקְנִיטוֹ, וְיֹאמַר: "פִּשַּׁעְתִּי בְּךָ". וְאִם אֵינוֹ מְקַבֵּל – יָבִיא עֲשָׂרָה בְּנֵי אָדָם, וִיבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ מְחִילָה בִּפְנֵיהֶם. וְדַוְקָא שֶׁלֹּא בִּזָּהוּ בָּרַבִּים, אֲבָל בִּזָּהוּ בָּרַבִּים, לֹא דַּי לוֹ מְחִילָה בְּבַקָּשַׁת פִּיּוּס בֵּינוֹ לְבֵינוֹ. וְלֹא יְהֵא הַמּוֹחֵל אַכְזָרִי (בבא קמא צב א). וְאִם הִקְנִיטוֹ וְהוֹצִיא עָלָיו שֵׁם רַע – אֵין לוֹ מְחִילָה עוֹלָמִית (ירושלמי בבא קמא ח ז), אֶלָּא אִם כֵּן יִתְעַנֶּה וְיִלְקֶה בֵּינוֹ לְבֵין עַצְמוֹ אַרְבָּעִים יוֹם אוֹ יוֹתֵר.

הַמְחַלֵּל אֶת הַשֵּׁם – חִלּוּל הַשֵּׁם הוּא עָוֹן גָּדוֹל מְאוֹד. וּמַהוּ חִלּוּל הַשֵּׁם? אָמַר רַב (יומא פו א): כְּגוֹן אֲנָא, דְּאָזִילְנָא לְבֵי טַבָּחָא, וְשָׁקֵלְנָא בִּשְׂרָא, וְלָא יְהֵבְנָא דְּמֵי לְאַלְתַּר. פֵּרוּשׁ: מֵבִיא עַצְמוֹ לִידֵי זִלְזוּל דְּגָזֵל, וְהָעוֹלָם לוֹמְדִים מִמֶּנּוּ וּמְזַלְזְלִים יוֹתֵר. רַבִּי יוֹחָנָן אָמַר: כְּגוֹן אֲנָא, דַּמְסָגֵינָא אַרְבַּע אַמּוֹת בְּלֹא תּוֹרָה וּבְלֹא תְּפִלִּין. [פירוש:] וְהָעוֹלָם מְזַלְזְלִים וְלוֹמְדִים מִמֶּנּוּ לְהָקֵל יוֹתֵר. דְּבֵי רַבִּי אֲמֵי אָמְרִי: כָּל שֶׁחֲבֵרָיו בּוֹשִׁים מֵחֲמַת שְׁמוּעָתוֹ. פֵּרוּשׁ:

שֶׁאוֹמְרִים עָלָיו מַעֲשִׂים שֶׁאֵינָם מְהֻגָּנִים, וּבְנֵי אָדָם לוֹמְדִים מִמַּעֲשָׂיו, וְנוֹשְׂאִים קַל וָחֹמֶר מִמֶּנּוּ, וּמוֹרִים הֶתֵּר עַל גּוּפֵי עֲבֵרוֹת. אָמַר רַבִּי אַבָּהוּ מְשׁוּם רַבִּי חֲנִינָא (קידושין מ א): נוֹחַ לוֹ לָאָדָם שֶׁיַּעֲבוֹר עֲבֵרָה בַּסֵּתֶר, וְאַל יְחַלֵּל שֵׁם שָׁמַיִם בְּפַרְהֶסְיָא. פֵּרוּשׁ: שֶׁלֹּא יִלְמְדוּ בְּנֵי אָדָם מִמַּעֲשָׂיו.

וְאָמַר רַבִּי אִלְעַאי הַזָּקֵן: אִם רוֹאֶה אָדָם שֶׁיִּצְרוֹ מִתְגַּבֵּר עָלָיו – יֵלֵךְ לְמָקוֹם שֶׁאֵין מַכִּירִים אוֹתוֹ, וְיִלְבַּשׁ שְׁחוֹרִים וְיִתְעַטֵּף שְׁחוֹרִים, וְיַעֲשֶׂה מָה שֶּׁלִּבּוֹ חָפֵץ, וְאַל יְחַלֵּל שֵׁם שָׁמַיִם בְּפַרְהֶסְיָא. וּפֵרַשׁ רַבֵּנוּ חֲנַנְאֵל: חַס וְשָׁלוֹם שֶׁהֻתַּר לוֹ לַעֲבֹר עֲבֵרָה, אֶלָּא חֲכָמִים עָמְדוּ כְּנֶגֶד יֵצֶר הָרַע, שֶׁאֵינוֹ מִתְאַוֶּה אֶלָּא אֶל הָאִסּוּר וּלְמַלֹּאוֹת תַּאֲוָתוֹ, וְכֵיוָן שֶׁהוֹלֵךְ לְמֵרָחוֹק וְלוֹבֵשׁ שְׁחוֹרִים – אָז לִבּוֹ יִשְׁתַּבֵּר וְיִמָּנַע מִן הַחֵטְא. אֲבָל לַעֲשׂוֹת אִסּוּרִים – כְּלָל וּכְלָל לָא. אַף מַעֲשִׂים הַלָּלוּ מְשַׁבְּרִים רַע יֵצֶר הָרַע, וּמוֹנְעִים אוֹתוֹ מִלַּעֲבֹר. כְּדְאָמַר רַבִּי אִלְעַאי, כִּי יְגִיעַת דְּרָכִים וְאַכְסַנְיוֹת, וּלְבִישַׁת שְׁחוֹרִים – מְשַׁבְּרִים יֵצֶר הָרַע, וּמוֹנְעִים אוֹתוֹ מִן הָעֲבֵרוֹת.

וְאָמְרוּ: כָּל שֶׁלֹּא חָס עַל כְּבוֹד קוֹנוֹ – רָאוּי לוֹ שֶׁלֹּא בָּא לָעוֹלָם (חגיגה יא ב). וְאָמְרוּ בַּגְּמָרָא: אָמַר רַב יוֹסֵף: זֶה הָעוֹבֵר עֲבֵרָה בַּסֵּתֶר. וְאָמַר רַבִּי יִצְחָק: כָּל הָעוֹבֵר עֲבֵרָה בַּסֵּתֶר – כְּאִלּוּ דּוֹחֵק רַגְלֵי הַשְּׁכִינָה.

חִלּוּל הַשֵּׁם הִיא עֲבֵרָה שֶׁיֵּשׁ לָהּ פֵּרוֹת. כִּי כְּשֶׁעָשָׂה דָּבָר רַע – אָז אֲחֵרִים לוֹמְדִים מִמֶּנּוּ. וּמִזֹּאת הָעֲבֵרָה יֵשׁ לְכָל אָדָם לִירֹא מְאוֹד מְאוֹד, כִּי חִלּוּל הַשֵּׁם יֶשְׁנוֹ בְּכַמָּה דְּרָכִים וְאֵין לוֹ שִׁעוּר, כִּי כָל הַמְבַזֶּה מִצְוָה אַחַת וּמֵקֵל בִּכְבוֹד שָׁמַיִם נִקְרָא "מְחַלֵּל הַשֵּׁם", כִּי אֲחֵרִים יִלְמְדוּ מִמֶּנּוּ וְיֵקֵלּוּ יוֹתֵר. לָכֵן צָרִיךְ אָדָם לִזָּהֵר מְאוֹד מְאוֹד בְּכָל מַעֲשָׂיו, שֶׁלֹּא יִלְמְדוּ מִמֶּנּוּ לְהָקֵל וּלְזַלְזֵל.

עָבַר אָדָם עַל כָּרֵתוֹת וּמִיתוֹת בֵּית דִּין – תְּשׁוּבָה וְיוֹם הַכִּפּוּרִים מְכַפֵּר מֻחֲצָה, וְיִסּוּרִים מְכַפְּרִים מֻחֲצָה. אֲבָל נִתְחַלֵּל שֵׁם שָׁמַיִם עַל יָדוֹ – אֵין כֹּחַ בַּתְּשׁוּבָה לִתְלוֹת, וְלֹא יוֹם הַכִּפּוּרִים לְכַפֵּר, וְלֹא בְּיִסּוּרִים לְמָרֵק. אֶלָּא הַכֹּל תּוֹלִין, וּמִיתָה מְמָרֶקֶת (יומא פו א). עַל כֵּן יִזָּהֵר כָּל אָדָם מֵחִלּוּל הַשֵּׁם, וְיִתְרַחֵק מִן הַכִּעוּר וּמִן הַדּוֹמֶה לוֹ (חולין מד ב). וְעִקַּר תְּשׁוּבָה שֶׁל חִלּוּל הַשֵּׁם – שֶׁיּוֹדֶה חֲטָאָיו כְּנֶגֶד רַבִּים, וְיֹאמַר לָהֶם: "אַל תִּלְמְדוּ מִמֶּנִּי, כִּי אֲנִי חָטָאתִי, עָוִיתִי וּפָשַׁעְתִּי, חִלַּלְתִּי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ בְּאוֹלְתִּי." וְיִתְעַנֶּה כַּמָּה תַּעֲנִיּוֹת, וְיִתְוַדֶּה בְּכָל יוֹם עַד יוֹם מוֹתוֹ.

עַל כָּל עֲבֵרָה וַעֲבֵרָה שֶׁאָדָם עוֹשֶׂה, בֵּין בְּשׁוֹגֵג בֵּין בְּמֵזִיד, כְּגוֹן שֶׁנִּגַּע בְּנֵר אוֹ הִדְלִיק וְאֵינוֹ זוֹכֵר שֶׁהוּא שַׁבָּת, אוֹ שֶׁעָשָׂה בְּלֹא יְדִיעָה – יֵשׁ לוֹ לְהִתְוַדּוֹת וּלְהִתְעַנּוֹת לְכָל הַפָּחוֹת שְׁנֵי יָמִים: שֵׁנִי וַחֲמִישִׁי. וְכֵן עַל כָּל עֲבֵרוֹת, גְּדוֹלוֹת וּקְטַנּוֹת, שֶׁאָדָם עוֹשֶׂה – יִתְעַנֶּה. וּבָזֶה יֵשׁ שְׁתֵּי טוֹבוֹת: הָאַחַת – שֶׁהַתַּעֲנִית מְכַפֶּרֶת. וְהַשֵּׁנִית – שֶׁיִּמָּנַע מֵעֲבֵרוֹת, כִּי יַחְשֹׁב: "אִם

אֶעֱשֶׂה זֶה אֶצְטָרֵךְ לְהִתְעַנּוֹת", וְיִמָּנַע מִתּוֹךְ כָּךְ מִן הָעֲבֵרָה. וְזֶהוּ הַגָּדֵר הַגָּדוֹל לִפְנֵי כָּל הָעֲבֵרוֹת, שֶׁיִּקְנֹס עַצְמוֹ: אוֹ לִתֵּן צְדָקָה אוֹ לַעֲשׂוֹת צַעַר בְּגוּפוֹ כְּשֶׁעוֹבֵר. וְכֵן יַעֲשֶׂה לְכָל הָעֲבֵרוֹת שֶׁהוּא רָגִיל בָּהֶם, כְּגוֹן שֹׁנְאָה וְקִנְאָה, וְשָׂמֵחַ לְאֵיד חֲבֵרוֹ, וּדְבָרִים בְּטֵלִים, וְלָשׁוֹן הָרַע; אוֹ שֶׁלֹּא הִתְכַּוֵּן בַּבְּרָכוֹת וּבַתְּפִלָּה, שֶׁזָּרַק הַבְּרָכוֹת מִפִּיו בְּלֹא כַּוָּנַת הַלֵּב, וְכָל כַּיּוֹצֵא בָּאֵלּוּ. הַרְבֵּה מְאוֹד יִבְדֹּק עַצְמוֹ בְּכָל יוֹם בְּאֵלֶּה הָעִנְיָנִים, אִם פָּגַע בְּאֶחָד מֵאֵלּוּ וְעָבַר עֲלֵיהֶם – יְמַהֵר לְהִצְטַעֵר וּלְהִתְאַבֵּל וּלְהִתְוַדּוֹת עַל אֵיזֶה עָוֹון שֶׁעָשָׂה, וּלְבַקֵּשׁ מְחִילָה מֵאֵת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ בְּלֵב נִשְׁבָּר.

וְעִנְיָן גָּדוֹל הוּא הַוִּדּוּי. כִּי שָׁנוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין מג ב): הָיָה רָחוֹק מִבֵּית הַסְּקִילָה כְּעֶשֶׂר אַמּוֹת, אוֹמְרִים לוֹ: "הִתְוַדֵּה!" שֶׁכֵּן דֶּרֶךְ הַמּוּמָתִין – מִתְוַדִּין, שֶׁכָּל הַמִּתְוַדֶּה יֵשׁ לוֹ חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא. שֶׁכֵּן מָצִינוּ בְּעָכָן, שֶׁאָמַר לוֹ יְהוֹשֻׁעַ: "בְּנִי שִׂים נָא כָבוֹד לַיְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וְתֵן לוֹ תּוֹדָה, וְהַגֶּד נָא לִי מֶה עָשִׂיתָ, אַל תְּכַחֵד מִמֶּנִּי. וַיַּעַן עָכָן אֶת יְהוֹשֻׁעַ וַיֹּאמַר: אָמְנָה אָנֹכִי חָטָאתִי לַיְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, וְכָזֹאת וְכָזֹאת עָשִׂיתִי" (יהושע ז יט-כ). וּמִנַּיִן שֶׁכּּפֵּר לוֹ הַוִּדּוּי? דִּכְתִיב: "וַיֹּאמֶר יְהוֹשֻׁעַ מֶה עֲכַרְתָּנוּ? יַעְכָּרְךָ יְיָ בַּיּוֹם הַזֶּה!" (שם פסוק כה) – "בַּיּוֹם הַזֶּה" אַתָּה עָכוּר, וְאֵין אַתָּה עָכוּר לָעוֹלָם הַבָּא. וְאִם אֵינוֹ יוֹדֵעַ לְהִתְוַדּוֹת, אוֹמְרִים לוֹ: אֱמֹר: "תְּהֵא מִיתָתִי כַּפָּרָה עַל כָּל עֲוֹנוֹתַי".

כָּל הַמִּצְווֹת שֶׁבַּתּוֹרָה, בֵּין עֲשֵׂה וּבֵין לֹא תַּעֲשֶׂה, אִם עָבַר אָדָם עַל אַחַת מֵהֶן, בֵּין בְּזָדוֹן בֵּין בִּשְׁוֹגֵג, כְּשֶׁיַּעֲשֶׂה תְּשׁוּבָה וְיָשׁוּב מֵחֶטְאוֹ – חַיָּב לְהִתְוַדּוֹת לִפְנֵי הָאֵל בָּרוּךְ הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר: "אִישׁ אוֹ אִשָּׁה כִּי יַעֲשׂוּ מִכָּל חַטֹּאות הָאָדָם לִמְעֹל מַעַל בַּיְיָ, וְאָשְׁמָה הַנֶּפֶשׁ הַהִוא. וְהִתְוַדּוּ אֶת חַטָּאתָם אֲשֶׁר עָשׂוּ" – זֶה וִדּוּי דְּבָרִים. וְכָל בַּעֲלֵי חֲטָאוֹת וַאֲשָׁמוֹת, וְכָל חַיְבֵי מִיתוֹת בֵּית דִּין אוֹ מַלְקוּת – אֵין מִתְכַּפֵּר לָהֶם בְּמִיתָה אוֹ בְּמַלְקוּת אוֹ בְּקָרְבָּן, עַד שֶׁיַּעֲשׂוּ תְּשׁוּבָה וְיִתְוַדּוּ. וְכֵן הַחוֹבֵל בַּחֲבֵרוֹ וּמַזִּיק מָמוֹן חֲבֵרוֹ, אַף עַל פִּי שֶׁשִּׁלֵּם לוֹ – אֵין מִתְכַּפֵּר לוֹ עַד שֶׁיִּתְוַדֶּה וְיָשׁוּב מִלַּעֲשׂוֹת כֵּן לָעוֹלָם. וְכֵיצַד מִתְוַדֶּה? יֹאמַר: "אָנָּא הַשֵּׁם! חָטָאתִי עָוִיתִי פָּשַׁעְתִּי לְפָנֶיךָ, וְעָשִׂיתִי כָּךְ וְכָךְ. וַהֲרֵי נִחַמְתִּי וּבוֹשְׁתִּי בְּמַעֲשַׂי, וּלְעוֹלָם אֵינִי חוֹזֵר לְדָבָר זֶה". זֶהוּ עִקָּרוֹ שֶׁל וִדּוּי, וְכָל הַמַּרְבֶּה לְהִתְוַדּוֹת וּמַאֲרִיךְ בְּעִנְיָן זֶה – הֲרֵי זֶה מְשֻׁבָּח. וְגַם זֶה עִקַּר הַוִּדּוּי: "אֲבָל אֲנַחְנוּ חָטָאנוּ".

וְטוֹב מְאוֹד לְפָרֵשׁ הַחֵטְא שֶׁלּוֹ בְּתוֹךְ הַוִּדּוּי. כְּגוֹן אִם אָכַל נְבֵלוֹת וּטְרֵפוֹת אוֹ שְׁאָר דָּבָר אָסוּר, כְּשֶׁיֹּאמַר "אָשַׁמְתִּי" – יֹאמַר "אָכַלְתִּי דָּבָר אָסוּר". וְאִם חָטָא בִּזְנוּת, כְּשֶׁיֹּאמַר "בָּגַדְתִּי" – יֹאמַר "בָּעַלְתִּי בְּעִילַת זְנוּת", וְיִפָּרֵשׁ בָּהּ אִם בָּעַל גּוֹיָה אוֹ נִדָּה. וְאִם גָּנַב, כְּשֶׁיֹּאמַר "גָּזַלְתִּי" – אָז יֹאמַר "מִפְּלוֹנִי וּמִפְּלוֹנִי גָּנַבְתִּי וְגָזַלְתִּי". וְאִם הוֹצִיא שֵׁם רַע עַל חֲבֵרוֹ, אוֹ לָשׁוֹן הָרַע אוֹ שׁוּם נִדּוּי – יֹאמַר עָלָיו "דִּבַּרְתִּי דֹּפִי". וְאִם הוֹצִיא שִׁכְבַת זֶרַע

לְבַטָּלָה, כְּשֶׁיַּגִּיעַ לְ"הֶעָוִיתִי" – אָז יֹאמַר "הוֹצֵאתִי שִׁכְבַת זֶרַע לְבַטָּלָה". וְאִם זָנָה עִם עֲרָיוֹת, כְּשֶׁיַּגִּיעַ לְ"זָדְתִּי" – יֹאמַר "זָנִיתִי". וְאִם חִלֵּל שַׁבָּתוֹת, כְּשֶׁיַּגִּיעַ לְ"חָמַדְתִּי" – אָז יֹאמַר "חִלַּלְתִּי שַׁבָּתוֹת"; וְאִם חָמַד – יֹאמַר "חָמַדְתִּי". וְכֵן לְכָל אַלְפָא־בֵּיתָא, לְכָל אוֹת וְאוֹת שֶׁבַּוִּדּוּי – יֹאמַר מֵעֵין אוֹתָהּ עֲבֵרָה שֶׁעָשָׂה. וְיֹאמַר בִּבְכִי: "יַעֲזֹב רָשָׁע דַּרְכּוֹ, וְאִישׁ אָוֶן מַחְשְׁבֹתָיו, וְיָשֹׁב אֶל יְיָ וִירַחֲמֵהוּ, וְאֶל אֱלֹהֵינוּ כִּי יַרְבֶּה לִסְלוֹחַ" (ישעיהו נה ז); וְאָז יוֹעִיל לוֹ.

וּבְסוֹף הַוִּדּוּי: "סָרְתִּי מִמִּצְוֹתֶיךָ וּמִמִּשְׁפָּטֶיךָ הַטּוֹבִים וְלֹא שָׁוָה לִי. וְאַתָּה צַדִּיק עַל כָּל הַבָּא עָלַי, כִּי אֱמֶת עָשִׂיתָ וַאֲנִי הִרְשַׁעְתִּי". וְאָז יֹאמַר כָּךְ: "עָבַרְתִּי עַל מִצְוֹות עֲשֵׂה וְעַל מִצְוֹות לֹא תַעֲשֶׂה; עָבַרְתִּי עַל חֲיָבֵי כָּרֵתוֹת וּמִיתוֹת בֵּית דִּין; עָבַרְתִּי עַל הַתּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב, עָבַרְתִּי עַל הַתּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה; שָׂכַחְתִּי שִׁמְךָ הַגָּדוֹל, שָׂכַחְתִּי עֹל מַלְכוּתְךָ וְיִרְאָתְךָ; וְאַתָּה צַדִּיק עַל כָּל הַבָּא עָלֵינוּ". וְאֵיתָא בַּיְרוּשַׁלְמִי (ירושלמי יומא ח ז): כֵּיצַד מִתְוַדֶּה? "רִבּוֹן הָעוֹלָמִים! הָרַע בְּעֵינֶיךָ עָשִׂיתִי, וּבְדָרְךָ רַע הָיִיתִי עוֹמֵד, וּבִשְׁרִירוּת לִבִּי הָלַכְתִּי, וְתוֹכְחוֹתֶיךָ לֹא שָׁמַעְתִּי. וְשׁוּב אֵינִי עוֹשֶׂה כֵּן. יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ הַשֵּׁם אֱלֹהַי וֵאלֹהֵי אֲבוֹתַי, שֶׁתְּכַפֵּר לִי עַל כָּל פְּשָׁעַי, וְתִמְחַל לִי עַל כָּל עֲוֹנֹתַי, וְתִסְלַח לִי עַל כָּל חַטֹּאתַי".

כְּלָלוֹ שֶׁל דָּבָר: יָשׁוּב אָדָם מִכָּל הַמִּדּוֹת הָרָעוֹת. וְהַמִּדּוֹת הָרָעוֹת הֵן צְרִיכוֹת חִזּוּק רַב וְגָדוֹל מְאוֹד, כִּי כְּבָר אָדָם מֻרְגָּל בָּזֶה וְקָשֶׁה לוֹ לִפְרֹשׁ מֵהֶן. וְעַל זֶה נֶאֱמַר: "יַעֲזֹב רָשָׁע דַּרְכּוֹ, וְאִישׁ אָוֶן מַחְשְׁבוֹתָיו" (ישעיהו נה ז). וְאַל יַחֲשֹׁב בַּעַל תְּשׁוּבָה שֶׁהוּא מְרֻחָק מִמַּעֲלוֹת הַתְּשׁוּבָה, מִפְּנֵי הַחֲטָאִים וְהָעֲוֹונוֹת שֶׁעָשָׂה – אֵין הַדָּבָר כֵּן. אֶלָּא הוּא אָהוּב וְנֶחְמָד לִפְנֵי הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, כְּאִלּוּ לֹא חָטָא מֵעוֹלָם. וְלֹא עוֹד אֶלָּא שֶׁשְּׂכָרוֹ הַרְבֵּה, שֶׁהֲרֵי טָעַם טַעַם חֵטְא, וּפֵרֵשׁ מִמֶּנּוּ וְכָבַשׁ יִצְרוֹ. וְאָמְרוּ חֲכָמִים (ברכות לד ב): בְּמָקוֹם שֶׁבַּעֲלֵי תְּשׁוּבָה עוֹמְדִים – אֵין צַדִּיקִים גְּמוּרִים יְכוֹלִים לַעֲמֹד בּוֹ. כְּלוֹמַר: מַעֲלָתָם גְּדוֹלָה מִמַּעֲלָתָם שֶׁל אֵלּוּ שֶׁלֹּא חָטְאוּ מֵעוֹלָם, מִפְּנֵי שֶׁהֵן כּוֹבְשִׁים אֶת יִצְרָם יוֹתֵר מֵהֶם. וְכָל הַנְּבִיאִים כֻּלָּם צִוּוּ עַל הַתְּשׁוּבָה (ברכות שם), וְאֵין יִשְׂרָאֵל נִגְאָלִין אֶלָּא בִּתְשׁוּבָה (סנהדרין צז ב). וּכְבָר הִבְטִיחָה הַתּוֹרָה שֶׁסּוֹף יִשְׂרָאֵל לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה בְּסוֹף גָּלוּתָם, וּמִיָּד הֵם נִגְאָלִים, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ל א-ג): "וְהָיָה כִי יָבֹאוּ עָלֶיךָ כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, הַבְּרָכָה וְהַקְּלָלָה אֲשֶׁר נָתַתִּי לְפָנֶיךָ, וַהֲשֵׁבֹתָ אֶל לְבָבֶךָ... וְשַׁבְתָּ עַד יְיָ אֱלֹהֶיךָ... וְשָׁב יְיָ אֱלֹהֶיךָ אֶת שְׁבוּתְךָ וְרִחֲמֶךָ, וְשָׁב וְקִבָּצְךָ מִכָּל הָעַמִּים...".

גְּדוֹלָה תְּשׁוּבָה שֶׁמְּקֻרֶבֶת אֶת הָאָדָם לַשְּׁכִינָה, שֶׁנֶּאֱמַר (הושע יד ב): "שׁוּבָה יִשְׂרָאֵל עַד יְיָ אֱלֹהֶיךָ" (יומא פו א), וְנֶאֱמַר (עמוס ד ו): "וְלֹא שַׁבְתֶּם עָדַי נְאֻם יְיָ". וְנֶאֱמַר (ירמיהו ד א): "אִם תָּשׁוּב יִשְׂרָאֵל נְאֻם יְיָ – אֵלַי תָּשׁוּב"; כְּלוֹמַר: אִם תַּחֲזֹר בִּתְשׁוּבָה – אֵלַי תִּדְבַּק.

הַתְּשׁוּבָה מְקֻרֶבֶת אֶת הָרְחוֹקִים. אֶמֶשׁ הָיָה זֶה שָׁנוּא לִפְנֵי הַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא, מְשֻׁקָּץ וּמְרֻחָק וּמְתֹעָב, וְהַיּוֹם הוּא אָהוּב וְנֶחְמָד וְקָרוֹב וְיָדִיד. וְכֵן אַתָּה מוֹצֵא: בַּלָּשׁוֹן שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְרַחֵק אֶת הַחוֹטְאִים – בּוֹ מְקָרֵב אֶת הַשָּׁבִים, בֵּין יָחִיד בֵּין רַבִּים, שֶׁנֶּאֱמַר (הושע ב א): "וְהָיָה בִּמְקוֹם אֲשֶׁר יֵאָמֵר לָהֶם לֹא עַמִּי אַתֶּם, יֵאָמֵר לָהֶם בְּנֵי אֵל חָי".

עַל יְכָנְיָה בְּרִשְׁעָתוֹ נֶאֱמַר (ירמיהו כב ל): "כִּתְבוּ אֶת הָאִישׁ הַזֶּה עֲרִירִי גֶּבֶר לֹא יִצְלַח בְּיָמָיו..."; "אִם יִהְיֶה כָּנְיָהוּ בֶן יְהוֹיָקִים מֶלֶךְ יְהוּדָה חוֹתָם עַל יַד יְמִינִי, כִּי מִשָּׁם אֶתְּקָנֶךָּ..." (שם פסוק כד). וְכֵיוָן שֶׁשָּׁב בִּגְלוּתוֹ, נֶאֱמַר בְּזֶרֻבָּבֶל בְּנוֹ (חגי ב כג): "בַּיּוֹם הַהוּא נְאֻם יְיָ צְבָאוֹת, אֶקָּחֲךָ זְרֻבָּבֶל בֶּן שְׁאַלְתִּיאֵל עַבְדִּי נְאֻם יְיָ, וְשַׂמְתִּיךָ כַּחוֹתָם".

כַּמָּה מְעֻלָּה מַעֲלַת הַתְּשׁוּבָה! אֶמֶשׁ הָיָה זֶה מֻבְדָּל מֵהַשֵּׁם אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל יִתְבָּרַךְ, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו נט ב): "עֲוֹנֹתֵיכֶם הָיוּ מַבְדִּילִים בֵּינֵכֶם לְבֵין אֱלֹהֵיכֶם"; צוֹעֵק וְאֵינוֹ נַעֲנֶה, שֶׁנֶּאֱמַר (שם א טו): "גַּם כִּי תַרְבּוּ תְפִלָּה אֵינֶנִּי שֹׁמֵעַ"; וְעוֹשֶׂה מִצְווֹת וְטוֹרְפִין אוֹתָן בְּפָנָיו, שֶׁנֶּאֱמַר (שם א יב): "מִי בִקֵּשׁ זֹאת מִיֶּדְכֶם רְמֹס חֲצֵרָי"; "מִי גַם בָּכֶם וְיִסְגֹּר דְּלָתַיִם" (מלאכי א י); "עֹלוֹתֵיכֶם סְפוּ עַל זִבְחֵיכֶם וְאִכְלוּ בָשָׂר" (ירמיהו ז כא). וְהַיּוֹם הוּא מַדְבָּק בַּשְּׁכִינָה, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ד ד): "וְאַתֶּם הַדְּבֵקִים בַּיְיָ אֱלֹהֵיכֶם"; צוֹעֵק וְנַעֲנֶה מִיָּד, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו סה כד): "וְהָיָה טֶרֶם יִקְרָאוּ וַאֲנִי אֶעֱנֶה"; וְעוֹשֶׂה מִצְווֹת וּמְקַבְּלִים אוֹתָן בְּנַחַת וּבְשִׂמְחָה, שֶׁנֶּאֱמַר (קהלת ט ז): "כִּי כְבָר רָצָה הָאֱלֹהִים אֶת מַעֲשֶׂיךָ". וְלֹא עוֹד אֶלָּא שֶׁמִּתְאַוֶּה לָהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר (מלאכי ג ד): "וְעָרְבָה לַיְיָ מִנְחַת יְהוּדָה וִירוּשָׁלָם, כִּימֵי עוֹלָם וּכְשָׁנִים קַדְמֹנִיּוֹת". בַּעֲלֵי תְּשׁוּבָה דַּרְכָּן לִהְיוֹת שְׁפָלִים וַעֲנָוִים בְּיוֹתֵר. וְאִם יְחָרְפוּ אוֹתָם הַכְּסִילִים בְּמַעֲשֵׂיהֶם הָרָאשׁוֹנִים, וְיֹאמְרוּ לָהֶם "אֶמֶשׁ הָיִיתָ עוֹשֶׂה כָּךְ וְכָךְ" – אַל יַרְגִּישׁ לָהֶם, אֶלָּא שׁוֹמְעִים וּשְׁמֵחִים, וְיוֹדְעִים שֶׁזֶּהוּ זְכוּת לָהֶם, וְשֶׁכָּל זְמַן שֶׁבּוֹשִׁים מִמַּעֲשֵׂיהֶם שֶׁעָבְרוּ וְנִכְלָמִים מֵהֶם – זְכוּתָם מְרֻבָּה וּמַעֲלָתָם מִתְגַּדֶּלֶת. וְחֵטְא גָּדוֹל הוּא לוֹמַר לְבַעַל תְּשׁוּבָה: "זְכֹר מַעֲשֶׂיךָ הָרִאשׁוֹנִים", אוֹ לְהַזְכִּירָם לְפָנָיו כְּדֵי לְבַיְּשׁוֹ. וְעַל זֶה נֶאֱמַר (ויקרא כה יז): "וְלֹא תוֹנוּ אִישׁ אֶת עֲמִיתוֹ".

וּמִי שֶׁהוּא בַּעַל תְּשׁוּבָה יֵשׁ לוֹ לִדְרֹשׁ בְּמַעֲשִׂים טוֹבִים, וּלְהִתְרַחֵק מִן עֶשְׂתּוֹנוֹת הָעוֹלָם הַזֶּה, וּלְהַרְהֵר בַּעֲצַת הַשֵּׁם וְלַחֲסוֹת בְּצִלּוֹ. וְלִשְׁאֹת עוֹל תּוֹרַת הַשֵּׁם וְחֶרְפַּת אֱוִילִים וּבְזָיוֹן, וְלִהְיוֹת כְּחֹרֶשׁ וּכְעִוֵּר וּכְמֵת, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים סט ח-יד): "כִּי עָלֶיךָ נָשָׂאתִי חֶרְפָּה... וָאֶתְנָה לְבוּשִׁי שָׂק... וַאֲנִי תְפִלָּתִי לְךָ יְיָ עֵת רָצוֹן".

## שער כז

### שַׁעַר הָעֶשְׂרִים וְשִׁבְעָה – שַׁעַר הַתּוֹרָה

הַתּוֹרָה. בִּשְׁלוֹשָׁה כְּתָרִים נִכְתְּרוּ יִשְׂרָאֵל: כֶּתֶר תּוֹרָה, כֶּתֶר כְּהֻנָּה, כֶּתֶר מַלְכוּת (משנה אבות ד יג). כֶּתֶר כְּהֻנָּה זָכָה בּוֹ אַהֲרֹן, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְהָיְתָה לוֹ וּלְזַרְעוֹ אַחֲרָיו בְּרִית כְּהֻנַּת עוֹלָם" (במדבר כה יג). כֶּתֶר מַלְכוּת זָכָה בּוֹ דָּוִד עָלָיו הַשָּׁלוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר: "זַרְעוֹ לְעוֹלָם יִהְיֶה, וְכִסְאוֹ כַּשֶּׁמֶשׁ נֶגְדִּי" (תהלים פט לז). כֶּתֶר תּוֹרָה – הֲרֵי הוּא מָנָּח וְעוֹמֵד וּמוּכָן לְכָל יִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר: "תּוֹרָה צִוָּה לָנוּ מֹשֶׁה, מוֹרָשָׁה קְהִלַּת יַעֲקֹב" (דברים לג ד). כָּל מִי שֶׁיִּרְצֶה – יָבוֹא וְיִטֹּל. שֶׁמָּא תֹּאמַר שֶׁאוֹתָן כְּתָרִים גְּדוֹלִים מִכֶּתֶר תּוֹרָה? הֲרֵי הוּא אוֹמֵר: "בִּי מְלָכִים יִמְלֹכוּ, וְרוֹזְנִים יְחוֹקְקוּ צֶדֶק. בִּי שָׂרִים יָשֹׂרוּ" (משלי ח טו-טז). הָא לָמַדְתָּ שֶׁכֶּתֶר תּוֹרָה גָּדוֹל מִכֶּתֶר כְּהֻנָּה וּמִכֶּתֶר מַלְכוּת (יומא עב ב). וְאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (הוריות יג א): מַמְזֵר תַּלְמִיד חָכָם קוֹדֵם לְכֹהֵן גָּדוֹל עַם הָאָרֶץ, שֶׁנֶּאֱמַר: "יְקָרָה הִיא מִפְּנִינִים" (משלי ג טו) – מִכֹּהֵן גָּדוֹל הַנִּכְנָס לְפָנַי וְלִפְנִים.

אֵין לְךָ מִצְוָה בְּכָל הַמִּצְוֹות שֶׁהִיא שְׁקוּלָה כְּנֶגֶד תַּלְמוּד תּוֹרָה, רַק תַּלְמוּד תּוֹרָה שְׁקוּלָה כְּנֶגֶד כָּל הַמִּצְוֹות, לְפִי שֶׁהַתַּלְמוּד מֵבִיא לִידֵי מַעֲשֶׂה (בבא קמא יז א). וּמָה שֶׁאָמְרוּ "תַּלְמוּד תּוֹרָה כְּנֶגֶד כֻּלָּם" (משנה פאה א א) – זֶה הַלּוֹמֵד עַל מְנָת לְלַמֵּד וּלְלַמֵּד, לִשְׁמֹר וְלַעֲשׂוֹת וּלְקַיֵּם; וּמִפְּנֵי קְבִיעָתוֹ שֶׁל תּוֹרָה אֵינוֹ יָכוֹל לְקַיֵּם כָּל הַמִּצְוֹות, וּבְשֶׁעָה שֶׁאֵינוֹ לוֹמֵד עוֹשֶׂה כָּל מָה שֶׁיּוּכַל לַעֲשׂוֹת, וּבָזֶה מַרְאֶה דַּעְתּוֹ שֶׁחָפֵץ בַּעֲשִׂיַּת הַמִּצְוָה. וְאָז תַּלְמוּד תּוֹרָה כְּנֶגֶד כֻּלָּם, כִּי כְּשֶׁהוּא לוֹמֵד הַמִּצְוָה וְחָפֵץ לְקַיְּמָהּ – אָז יֵשׁ לוֹ שָׂכָר כְּאִלּוּ קִיְּמָהּ, כְּיוֹן שֶׁנִּתְעַכֵּב מֵחֲמַת קְבִיעָתוֹ, וְנִמְצָא שֶׁשְּׂכַר עֲשִׂיָּה וְלִמּוּד בְּיָדוֹ. אֲבָל מִי שֶׁהוֹלֵךְ בָּטֵל פְּעָמִים רַבּוֹת, וְהָיָה יָכוֹל לַעֲשׂוֹת מִצְוָה בְּעֵת הַבְּטוּל וְאֵינוֹ חוֹשֵׁשׁ לַעֲשׂוֹתָהּ, אוֹ בְּשָׁעָה שֶׁעוֹשֶׂה שׁוּם מִצְוָה אֵינוֹ מְדַקְדֵּק בָּהּ כָּרָאוּי – עַל זֶה לֹא נֶאֱמַר: "תַּלְמוּד תּוֹרָה כְּנֶגֶד כֻּלָּם".

מִי שֶׁנִּשְׁאוֹ לִבּוֹ לַעֲשׂוֹת מִצְוָה זוֹ וּלְקַיְּמָהּ כָּרָאוּי לוֹ, וְלִהְיוֹת מֻכְתָּר בְּכִתְרָהּ שֶׁל תּוֹרָה – לֹא יַסִּיחַ דַּעְתּוֹ לְדָבָרִים בְּטֵלִים, וְלֹא יָשִׂים אֶל לִבּוֹ שֶׁיִּקְנֶה תּוֹרָה עִם עֹשֶׁר וְכָבוֹד כְּאֶחָד. אֶלָּא כָּךְ הִיא דַּרְכָּהּ שֶׁל תּוֹרָה: פַּת בַּמֶּלַח תֹּאכַל, וּמַיִם בַּמִּשׂוּרָה תִּשְׁתֶּה, וְעַל הָאָרֶץ תִּישָׁן, וְחַיֵּי צַעַר תִּחְיֶה, וּבַתּוֹרָה אַתָּה עָמֵל (משנה אבות ו ד).

וְאִם תֹּאמַר: עַד שֶׁאֶקַבֵּץ מָמוֹן וּכְשֶׁאֶפָּנֶה מֵעָסָקַי – אָז אֶחֱזֹר וְאֶקְרָא וְאֶשְׁנֶה. אִם תַּעֲלֶה מַחֲשָׁבָה זוֹ בְּלִבְּךָ, אָז אֵין אַתָּה זוֹכֶה לִכְתָרָהּ שֶׁל תּוֹרָה לְעוֹלָם; אֶלָּא עֲשֵׂה תּוֹרָתְךָ קֶבַע, וּמְלַאכְתְּךָ עֲרַאי (משנה אבות א טו). וְאַל תֹּאמַר: "לִכְשֶׁאֶפָּנֶה אֶשְׁנֶה", שֶׁמָּא לֹא תִּפָּנֶה (משנה אבות ב ד).

כְּתִיב בַּתּוֹרָה: "לֹא בַשָּׁמַיִם הִוא" (דברים ל יב), פֵּרוּשׁ: בְּגַסֵּי הָרוּחַ. "וְלֹא מֵעֵבֶר לַיָּם הִוא" (שם יג), פֵּרוּשׁ: בְּאוֹתָם שֶׁהוֹלְכִים מֵעֵבֶר לַיָּם (ערובין נה א). לְפִיכָךְ אָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם

לְבָרְכָה: וְלֹא כָּל הַמַּרְבֶּה בְּסִחוֹרָה מַחְכִּים (משנה אבות ב ה). וְאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ: הֱוֵי מְמַעֵט בְּעֵסֶק וַעֲסֹק בַּתּוֹרָה (שם ד י).

וּמִתּוֹךְ שֶׁאָדָם עוֹסֵק בַּתּוֹרָה לִשְׁמָהּ, וְטוֹרֵחַ וְיָגֵעַ לְשֵׁם שָׁמַיִם – אָז נַעֲשׂוּ שְׁתֵּי כְלִיוֹתָיו כִּשְׁנֵי מַעְיָנוֹת, וּמוֹצִיא טַעַם וַהֲלָכוֹת מֵעַצְמוֹ, מָה שֶּׁלֹּא לָמַד מֵעוֹלָם וּמָה שֶּׁלֹּא נִתַּן אֶפִלּוּ לְמֹשֶׁה מִסִּינַי. כַּאֲשֶׁר מָצִינוּ בְּאַבְרָהָם אָבִינוּ זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה, שֶׁלֹּא לָמַד מֵעוֹלָם מִשּׁוּם אָדָם, אַךְ מֵעַצְמוֹ הָיָה יוֹשֵׁב וּמְחַשֵּׁב אַחַר הַמִּצְווֹת, וְלָמַד מִלִּבּוֹ כָּל הַתּוֹרָה וְהַמִּצְווֹת, עַד שֶׁהֵעִיד עָלָיו הַכָּתוּב: "יַעַן שָׁמַע אַבְרָהָם בְּקֹלִי וַיִּשְׁמֹר מִשְׁמַרְתִּי, מִצְוֹתַי חֻקּוֹתַי וְתוֹרֹתָי" (בראשית כו ה). וְאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה, שֶׁאֲפִלּוּ עֵרוּבֵי תַּבְשִׁילִין הָיָה יוֹדֵעַ (עיין בראשית רבה צה ג). וְגַם אָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (עבודה זרה יד ב): אַבְרָהָם אָבִינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם לָמַד אַרְבַּע מֵאוֹת פְּרָקִים. וּמִי לִמֵּד לוֹ כָּל זֶה? אֶלָּא נַעֲשׂוּ שְׁתֵּי כְלִיוֹתָיו כִּשְׁתֵּי מַעְיָנוֹת, וְנוֹבְעוֹת לוֹ חָכְמָה וְתוֹרָה.

וְכֵן מָצִינוּ בְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר הַגָּדוֹל: מִתּוֹךְ שֶׁעָסַק בַּתּוֹרָה הַרְבֵּה, הֵעִידוּ עָלָיו רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה שֶׁנִּתְגַּלָּה לוֹ מָה שֶּׁלֹּא נִתְגַּלָּה לְמֹשֶׁה מִסִּינַי (פרקי דרבי אליעזר ב). וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: מִדּוֹרוֹ שֶׁל מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם עַד דּוֹרוֹ שֶׁל יְהוֹשֻׁעַ, וּמִיְּהוֹשֻׁעַ לַזְּקֵנִים, וְלַנְּבִיאִים, וּלְאַנְשֵׁי כְנֶסֶת הַגְּדוֹלָה, וְלַתַּנָּאִים, וְלָאֱמוֹרָאִים, וְלַגְּאוֹנִים, וּלְכָל חַכְמֵי הַדּוֹר שֶׁעָסְקוּ בַּתּוֹרָה הַרְבֵּה וְנָתְנוּ נַפְשָׁם עֲלֵיהֶם – נִתְגַּלּוּ לָהֶם רָזֵי תּוֹרָה וְסוֹדֵי חָכְמָה, מָה שֶּׁאֵין אָדָם יָכוֹל לִמְצוֹא מֵעַצְמוֹ.

וּכְבָר מָנוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה בְּפִרְקֵי אָבוֹת (ו ו) אַרְבָּעִים וּשְׁמוֹנָה דְּבָרִים שֶׁנִּקְנֵית הַתּוֹרָה בָּהֶם. וּמִי שֶׁיַּעֲלֶה עַל לִבּוֹ לִהְיוֹת זוֹכֶה לְדֶרֶךְ הַתּוֹרָה, יַטְרִיחַ לְקַיֵּם אוֹתָם אַרְבָּעִים וּשְׁמוֹנָה דְּבָרִים, וְאָז יַעֲלֶה לְכָל טוֹב.

וְצָרִיךְ הַלּוֹמֵד לִהְיוֹת זָרִיז וְזָהִיר לִלְמֹד. כִּי מְלֶאכֶת הַתּוֹרָה אֵינָהּ דּוֹמָה לִשְׁאָר מְלָאכוֹת, כִּי הַלּוֹמֵד שְׁאָר מְלָאכוֹת אֶפִלּוּ יִבָּטֵל מִמֶּנָּה כַּמָּה שָׁנִים – לֹא יִשְׁכָּחֶנָּה. אֲבָל כְּשֶׁלּוֹמֵד תּוֹרָה וְאֵינוֹ חוֹזֵר – מְיָד שׁוֹכֵחַ. וַאֲפִלּוּ אִם יַחֲזֹר מֵאָה פְּעָמִים, אִם יָסִיחַ דַּעְתּוֹ מִמֶּנָּה יִשְׁכַּח הַכֹּל. וְהַדִּין נוֹתֵן, כִּי כָּל מְלָאכוֹת אֵינָן צְרִיכוֹת לֵב כִּי אִם כְּשֶׁלּוֹמֵד הַמְּלָאכָה בַּתְּחִלָּה; אֲבָל בַּעֲשִׂיָּתָן אֵינָן צְרִיכוֹת לֵב, אַךְ עוֹשֶׂה מְלַאכְתּוֹ וְחוֹשֵׁב הֵנָּה וְהֵנָּה. אֲבָל הַלִּמּוּד אֵינוֹ כֵּן, כִּי כָּל פַּעַם וּפַעַם צָרִיךְ לִבּוֹ לְכַוֵּן שְׁמוּעָתוֹ, וְלֹא לַחֲשֹׁב בְּשׁוּם דָּבָר אַחֵר כִּי אִם בִּשְׁמוּעָתוֹ. לָכֵן מִי שֶׁיְּפַנֶּה לִבּוֹ לְבַטָּלָה – מְיָד הוּא שׁוֹכֵחַ מָה שֶּׁטָּרַח כָּל יָמָיו.

וְגַם אָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: אִם אֵין אָדָם שׁוֹכֵחַ מָה שֶּׁלָּמַד, אִם כֵּן הָיָה לוֹמֵד כָּל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ, וְאַחַר כָּךְ הָיָה הוֹלֵךְ בָּטֵל. וְהַבַּטָּלָה מְבִיאָה לִידֵי שִׁעֲמוּם וְלִידֵי עֲבֵרָה

(כתובות נט ב). לְכָךְ נִגְזְרָה גְּזֵרַת הַשִּׂכְחָה, שֶׁיְּהֵא אָדָם עוֹסֵק בַּתּוֹרָה כָּל יָמָיו, וּמִתּוֹךְ כָּךְ אֵינוֹ בָּא לִידֵי חֵטְא.

וְהַתּוֹרָה מְבִיאָה לִידֵי מַעֲשִׂים טוֹבִים וּזְכוּת, כִּי כַּאֲשֶׁר הוּא עוֹסֵק בַּתּוֹרָה וְהֻגַּד לוֹ עֹנֶשׁ הָעֲבֵרוֹת וּזְכוּת הַמִּצְווֹת – אָז נוֹתֵן אֶל לִבּוֹ לַעֲשׂוֹת הַטּוֹב. וּיְגִיעַת הַתּוֹרָה מְשַׁכַּחַת וּמוֹנַעַת אוֹתוֹ מִן הֶעָוֹן. אֲבָל הַבַּטָּלָה גּוֹרֶרֶת אֶת הֶעָוֹן, וּמוֹרִידָתוֹ לִשְׁאוֹל. לָכֵן יְהֵא זָרִיז לַעֲסֹק בַּתּוֹרָה תָּמִיד יוֹמָם וָלַיְלָה, וְאַף כְּשֶׁהוּא הוֹלֵךְ בַּדֶּרֶךְ אוֹ שׁוֹכֵב בְּמִטָּתוֹ. וְאִם אֵינוֹ יָכוֹל לִלְמֹד בַּפֶּה, יַחֲשֹׁב בְּלִבּוֹ עַל שְׁמוּעָתוֹ, וְיהֵא דַּעְתּוֹ עַל לִמּוּדוֹ שֶׁלֹּא יָסִיחַ דַּעְתּוֹ מִלִּמּוּדוֹ, וְאָז קַיֵּם "וְהָגִיתָ בּוֹ יוֹמָם וָלָיְלָה" (יהושע א ח). כִּי אֵינוֹ אוֹמֵר "וְדִבַּרְתָּ בּוֹ יוֹמָם וְלַיְלָה" אֶלָּא "וְהָגִיתָ בּוֹ", וְהֶגְיוֹן אֵינוֹ אֶלָּא בַּלֵּב. וְעַל זֶה נֶאֱמַר: "וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ" (דברים ו ז, יא יט). וְזֶהוּ שֶׁנִּשְׁתַּבְּחוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה, שֶׁלֹּא הָלְכוּ אַרְבַּע אַמּוֹת בְּלֹא תּוֹרָה (מגילה כח א): אוֹ הָיוּ לוֹמְדִים וְגוֹרְסִים, אוֹ הָיוּ מְחַשְּׁבִים בְּלִבָּם בִּשְׁמוּעָתָם אוֹ בְּלִמּוּדָם.

לָכֵן תִּתֵּן לִבְּךָ וְכָל דַּעְתְּךָ עַל הַתּוֹרָה בְּכָל עֵת, כִּי אָדָם לוֹמֵד בַּתּוֹרָה חָכְמָה, וְדֶרֶךְ אֶרֶץ, וַעֲנָוָה וּצְנִיעוּת, וְכָל מַעֲשִׂים טוֹבִים; וּמִן הַשָּׁמַיִם עוֹשִׂים לוֹ צָרָכָיו, וְהַתּוֹרָה מְשַׁמַּרְתּוֹ וּמְגַדַּלְתּוֹ וּמְרוֹמַמְתּוֹ, כְּמוֹ שֶׁשָּׁנוּ חֲכָמִים (משנה אבות ו א): אָמַר רַבִּי מֵאִיר: כָּל הָעוֹסֵק בַּתּוֹרָה לִשְׁמָהּ – זוֹכֶה לִדְבָרִים הַרְבֵּה. וְלֹא עוֹד, אֶלָּא שֶׁכָּל הָעוֹלָם כְּדַאי הוּא לוֹ. נִקְרָא "רֵעַ", "אָהוּב"... וּמְגַדַּלְתּוֹ וּמְרוֹמַמְתּוֹ עַל כָּל הַמַּעֲשִׂים. הֲרֵי שָׂכָר פְּרִיהּ בָּעוֹלָם הַזֶּה, אֲבָל לָעוֹלָם הַבָּא: "עַיִן לֹא רָאֲתָה אֱלֹהִים זוּלָתֶךָ" (ישעיהו סד ג), וְאֵין לְמַעְלָה הֵימֶנָּה לָעוֹלָם הַבָּא. אִיתָא בַּמִּדְרָשׁ (רות רבה א א): רַבִּי שָׁאַל לְרַבִּי בְּצַלְאֵל: מַהוּ דִּכְתִיב: "כִּי זְנָתָה אִמָּם" (הושע ב ז)? אָמַר לוֹ: אֵימָתַי נַעֲשֵׂית דִּבְרֵי תוֹרָה כְּזוֹנָה? בִּזְמַן שֶׁבְּעָלֶיהָ מְבַזִּים אוֹתָהּ. כֵּיצַד? חָכָם יוֹשֵׁב וְדוֹרֵשׁ "לֹא תַטֶּה מִשְׁפָּט" (דברים טז יט), וְהוּא מַטֶּה מִשְׁפָּט; "לֹא תַכִּיר פָּנִים" (שם), וְהוּא מַכִּיר פָּנִים; "וְלֹא תִקַּח שֹׁחַד" (שם), וְהוּא לוֹקֵחַ שֹׁחַד.

וְכֵן דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: "וְחָכְמַת הַמִּסְכֵּן בְּזוּיָה" (קהלת ט טז) – אֵיזֶה חָכְמַת מִסְכֵּן בְּזוּיָה? זֶהוּ שֶׁהוּא עָנִי בְּמַעֲשִׂים טוֹבִים, אָז חָכְמָתוֹ בְּזוּיָה. וּכְשֶׁיּוֹרֶה הוֹרָאוֹת לַעֲשׂוֹת טוֹב וְהוּא אֵינוֹ עוֹשֶׂה, אָז אֵין דְּבָרָיו מְקֻבָּלִים. וְלֹא הַמִּדְרָשׁ עִקֶּר אֶלָּא הַמַּעֲשֶׂה (משנה אבות א ד). לָכֵן יֵשׁ לְכָל אָדָם לִכְוֹן מַעֲשָׂיו לְשֵׁם שָׁמַיִם. וּרְאֵה וְהָבֵן מֵאֱלִישָׁע בֶּן אֲבוּיָה, בְּשִׁבְיל שֶׁלִּמְּדוֹ אָבִיו תּוֹרָה שֶׁלֹּא לִשְׁמָהּ – לְסוֹף נֶהְפַּךְ לְמִינוּת. דְּאָמְרִינַן בִּירוּשַׁלְמִי חֲגִיגָה (ב א) וּבְמִדְרַשׁ קֹהֶלֶת (ז יח): כְּשֶׁנִּמּוֹל עָשָׂה אָבִיו סְעוּדָה לַחֲכָמִים, וְהִזְמִין לְרַבּוֹתֵינוּ: לְרַבִּי אֱלִיעֶזֶר וְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ וּשְׁאָר חֲכָמִים. וְהָיוּ יוֹשְׁבִים בַּסְּעוּדָה וּמְדַבְּרִים דִּבְרֵי תוֹרָה עַד שֶׁבָּא הָאֵשׁ סְבִיבָם. בָּא אָבִיו שֶׁל אֱלִישָׁע וְאָמַר לָהֶם: רַבּוֹתַי, וְכִי בָּאתֶם לִשְׂרֹף אֶת הַבַּיִת?! אָמְרוּ לוֹ: אֵינוֹ כֵן אֶלָּא שֶׁמִּפְּנֵי שֶׁאָנוּ חוֹזְרִים בְּדִבְרֵי תוֹרָה וּנְבִיאִים וּכְתוּבִים, וְהַדְּבָרִים מְעִידִים

בֵּינוֹתֵינוּ שֶׁמֵּהַר סִינַי נִתָּנוּ, וּמִתּוֹךְ הָאֵשׁ נִתְּנוּ. אָמַר: כֵּיוָן שֶׁאֲנִי רוֹאֶה שֶׁכָּךְ כּוֹחַ הַתּוֹרָה, אִם נִתְקַיֵּם לִי בֶּן זֶה אֲנִי נוֹתְנוֹ לַתּוֹרָה. וּבִשְׁבִיל שֶׁהָיָה מִתְכַּוֵּן שֶׁלֹּא לִשְׁמָהּ, אֶלָּא לִכָּבוֹד – נֶהְפַּךְ בְּנוֹ לְמִינוּת. וְאַף עַל פִּי כֵן, לְעוֹלָם יְלַמֵּד אָדָם אֲפִלּוּ שֶׁלֹּא לִשְׁמָהּ, שֶׁמִּתּוֹךְ שֶׁלֹּא לִשְׁמָהּ – בָּא לִשְׁמָהּ (פסחים נ ב).

וְעַתָּה יֵשׁ לִי לִכְתֹּב עִנְיְנֵי הַתַּלְמוּד וְהַמִּצְוֹות:

כָּל הַמִּצְוֹות שֶׁנִּתְּנוּ לוֹ לְמֹשֶׁה בְּסִינַי – בְּפֵרוּשָׁן נִתְּנוּ, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְאֶתְּנָה לְךָ אֶת לֻחֹת הָאֶבֶן, וְהַתּוֹרָה וְהַמִּצְוָה" (שמות כד יב); "תּוֹרָה" – זוֹ תּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב, "וְהַמִּצְוָה" – זוֹ פֵּרוּשָׁהּ (ברכות ה א). וְצִוָּנוּ לַעֲשׂוֹת הַתּוֹרָה עַל פִּי הַמִּצְוָה, וּמִצְוָה זוֹ הִיא הַנִּקְרֵאת "תּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה". כָּל הַתּוֹרָה כְּתָבָהּ מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם קֹדֶם שֶׁמֵּת בִּכְתַב יָדוֹ, וְנָתַן סֵפֶר לְכָל שֵׁבֶט וְשֵׁבֶט; וְסֵפֶר אֶחָד נָתַנוֹ בָּאָרוֹן לְעֵד, שֶׁנֶּאֱמַר: "לָקוֹחַ אֵת סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה, וְשַׂמְתֶּם אֹתוֹ מִצַּד אֲרוֹן בְּרִית יְיָ אֱלֹהֵיכֶם, וְהָיָה שָׁם בְּךָ לְעֵד" (דברים לא כו).

וְהַמִּצְוָה שֶׁהִיא פֵּרוּשׁ הַתּוֹרָה – לֹא כְתָבָהּ, אֶלָּא צִוָּה בָּהּ לַזְּקֵנִים וְלִיהוֹשֻׁעַ וְלִשְׁאָר כָּל יִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר: "אֵת כָּל הַדָּבָר אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם – אֹתוֹ תִּשְׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת, לֹא תֹסֵף עָלָיו וְלֹא תִגְרַע מִמֶּנּוּ" (שם יג א); וּמִפְּנֵי זֶה נִקְרֵאת "תּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה". וּמִימוֹת מֹשֶׁה רַבֵּינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם וְעַד רַבֵּינוּ הַקָּדוֹשׁ, שֶׁהוּא רַבִּי יְהוּדָה הַנָּשִׂיא, לֹא חִבְּרוּ חִבּוּר שֶׁמִּלַּמְּדִים אוֹתוֹ בָּרַבִּים בַּתּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה. אֶלָּא בְּכָל דּוֹר וָדוֹר רֹאשׁ בֵּית דִּין, אוֹ נָבִיא שֶׁיִּהְיֶה בְּאוֹתוֹ הַדּוֹר – כּוֹתֵב לְעַצְמוֹ זִכָּרוֹן הַשְּׁמוּעוֹת שֶׁשָּׁמַע מֵרַבּוֹתָיו, וְהָיָה מְלַמֵּד עַל פֶּה בָּרַבִּים. וְכֵן כָּל אֶחָד וְאֶחָד כּוֹתֵב לְעַצְמוֹ כְּפִי כֹּחוֹ מִבֵּאוּר הַתּוֹרָה וּמַהֲלָכוֹתֶיהָ כְּמוֹ שֶׁשָּׁמַע, וּמִדְּבָרִים שֶׁנִּתְחַדְּשׁוּ בְּכָל דּוֹר וָדוֹר בְּדִינִים שֶׁלֹּא לְמֵדוּם מִפִּי הַשְּׁמוּעָה אֶלָּא בְּמִדָּה מִשְּׁלוֹשׁ עֶשְׂרֵה מִדּוֹת, וְהִסְכִּימוּ עֲלֵיהֶם בֵּית דִּין הַגָּדוֹל. וְכָךְ הָיָה הַדָּבָר תָּמִיד עַד רַבֵּנוּ הַקָּדוֹשׁ, שֶׁהוּא רַבִּי יְהוּדָה הַנָּשִׂיא. וְלָמָּה עָשָׂה רַבֵּנוּ הַקָּדוֹשׁ כָּךְ, וְלֹא הִנִּיחַ הַדָּבָר כְּמוֹת שֶׁהָיָה? כִּי רָאָה שֶׁהַתַּלְמִידִים מִתְמַעֲטִים וְהוֹלְכִים, וְהַצָּרוֹת מִתְחַדְּשׁוֹת וּבָאוֹת, וּמַלְכוּת רוֹמִי פּוֹשֶׁטֶת בָּעוֹלָם וּמִתְגַּבֶּרֶת, וְיִשְׂרָאֵל מִתְגַּלְגְּלִים וְהוֹלְכִים לַקָּצְווֹת לְהִשְׁתַּעְבֵּד – כְּשֶׁרָאָה עִנְיָן זֶה, שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל מְבֻלְבָּלִים וְהָיְתָה תּוֹרָה מִשְׁתַּכַּחַת מִיִּשְׂרָאֵל, אָז חִבֵּר הַמִּשְׁנָיוֹת לִהְיוֹת בְּיַד כָּל אֶחָד וְאֶחָד, כְּדֵי שֶׁיִּלְמְדוּ בִּמְהֵרָה וְלֹא יִשְׁתַּכְּחוּ. וְיָשַׁב כָּל יָמָיו הוּא וּבֵית דִּינוֹ, וְלִמְּדוּ הַמִּשְׁנָה בָּרַבִּים. וְהָיוּ לְפָנָיו גְּדוֹלֵי הַחֲכָמִים שֶׁקִּבְּלוּ מִמֶּנּוּ, וְעָמְדָה אֲלָפִים וּרְבָבוֹת מִשְּׁאָר הַחֲכָמִים. וְתַלְמִידָיו שֶׁל רַבִּי יְהוּדָה הַנָּשִׂיא גַּם כֵּן חִבְּרוּ חִבּוּרִים: רַב חִבֵּר "סִפְרָא" וְ"סִפְרֵי", לְבָאֵר וּלְהוֹדִיעַ עִקָּרֵי הַמִּשְׁנָה. וְרַבִּי חִיָּא חִבֵּר הַ"תּוֹסֶפְתָּא" לְבָאֵר עִנְיְנֵי הַמִּשְׁנָה, וְכֵן רַבִּי הוֹשַׁעְיָא וּבַר קַפָּרָא חִבְּרוּ הַבָּרַיְתוֹת לְבָאֵר דִּבְרֵי הַמִּשְׁנָה. וְנִתְגַּלְגֵּל הַדָּבָר כָּךְ, עַד שֶׁבָּאוּ הָאֲמוֹרָאִים, וְהָיוּ לָהֶם מַחֲלוֹקוֹת בְּפֵרוּשׁ הַמִּשְׁנָיוֹת וְהַבָּרַיְתוֹת וְהַתּוֹסֶפְתּוֹת,

עַד שֶׁחִבֵּר רַבִּי יוֹחָנָן הַ"תַּלְמוּד יְרוּשַׁלְמִי" בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, אַחַר חֻרְבַּן הַבַּיִת בְּקֵרוּב שְׁלוֹשׁ מֵאוֹת שָׁנָה. וְנִקְרָא "יְרוּשַׁלְמִי" בִּשְׁבִיל שֶׁהָיָה דָּר בִּירוּשָׁלַיִם. וְאַחַר כָּךְ כְּמוֹ מֵאָה שָׁנָה חִבֵּר רַב אַשֵׁי שֶׁהָיָה בְּבָבֶל הַ"תַּלְמוּד בַּבְלִי". וְעִנְיַן שְׁנֵי הַתַּלְמוּדִים הוּא פֵּרוּשׁ דִּבְרֵי הַמִּשְׁנָה וּבֵאוּר עֻמְקוּתָהּ, וּדְבָרִים שֶׁנִּתְחַדְּשׁוּ בְּכָל בֵּית דִּין וּבֵית דִּין מִימוֹת רַבֵּנוּ הַקָּדוֹשׁ וְעַד חִבּוּר הַתַּלְמוּד. וּמִשְּׁנֵי הַתַּלְמוּדִים, וּמִן הַתּוֹסֶפְתָּא וּמִן הַסִּפְרָא וּמִן הַסִּפְרֵי וּמִן הַתּוֹסֶפּוֹת, מִכֻּלָּם יִתְבָּאֵר הָאָסוּר וְהַמֻּתָּר, הַטָּמֵא וְהַטָּהוֹר, הַחִיּוּב וְהַפָּטוּר, הַפָּסוּל וְהַכָּשֵׁר, כְּמוֹ שֶׁהֶעְתִּיקוּ אִישׁ מִפִּי אִישׁ עַד מִפִּי מֹשֶׁה רַבֵּנוּ זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה מִסִּינַי.

גַּם יִתְבָּאֵר מֵהֶם דְּבָרִים שֶׁגָּזְרוּ חֲכָמִים וּנְבִיאִים שֶׁבְּכָל דּוֹר וָדוֹר לַעֲשׂוֹת סְיָג לַתּוֹרָה, כְּמוֹ שֶׁשָּׁמְעוּ מִפִּי מֹשֶׁה רַבֵּנוּ זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה בְּפֵרוּשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר: "וּשְׁמַרְתֶּם אֶת מִשְׁמַרְתִּי" (ויקרא יח ל) – עֲשׂוּ מִשְׁמֶרֶת לְמִשְׁמַרְתִּי (מועד קטן ה א). וְכֵן יִתְבָּאֵר מֵהֶם הַמִּנְהָגוֹת וְהַתַּקָּנוֹת שֶׁהִתְקִינוּ אוֹ שֶׁנָּהֲגוּ בְּכָל דּוֹר וָדוֹר, כְּמוֹ שֶׁרָאוּ בֵּית דִּין שֶׁל אוֹתוֹ הַדּוֹר. לְפִי שֶׁאָסוּר לָסוּר מֵהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר: "לֹא תָסוּר מִן הַדָּבָר אֲשֶׁר יַגִּידוּ לְךָ יָמִין וּשְׂמֹאל" (דברים יז יא). וְכֵן מִשְׁפָּטִים וְדִינִים מֻפְלָאִים שֶׁלֹּא קִבְּלוּם מִמֹּשֶׁה רַבֵּנוּ זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה, וְדָנוּ בָּהֶן בֵּית דִּין שֶׁל אוֹתוֹ הַדּוֹר בְּמִדּוֹת שֶׁהַתּוֹרָה נִדְרֶשֶׁת בָּהֶן, וּפָסְקוּ אוֹתָם הַזְּקֵנִים וְנָמְרוּ שֶׁהַדִּין כָּךְ הוּא – הַכֹּל חִבֵּר רַב אַשֵׁי בַּתַּלְמוּד, מִימוֹת מֹשֶׁה וְעַד יָמָיו.

וְאַחַר בֵּית דִּינוֹ שֶׁל רַב אַשֵׁי, שֶׁחִבֵּר הַתַּלְמוּד וּגְמָרוֹ בִּימֵי בָּנָו, נִתְפַּזְּרוּ יִשְׂרָאֵל בְּכָל הָאֲרָצוֹת פִּזּוּר יָתֵר; וְהִגִּיעוּ לַקְּצָווֹת וְלָאִיִּים הָרְחוֹקִים, וְרַבְתָּה קְטָטָה בָּעוֹלָם, וְנִשְׁתַּבְּשׁוּ הַדְּרָכִים בְּגָיְסוֹת, וְנִתְמַעֵט תַּלְמוּד תּוֹרָה, וְלֹא נִכְנְסוּ יִשְׂרָאֵל לְלִמּוּד בִּישִׁיבוֹתֵיהֶם אֲלָפִים וּרְבָבוֹת כְּמוֹ שֶׁהָיָה מִקֹּדֶם. אֶלָּא מִתְקַבְּצִים יְחִידִים, הַשְּׁרִידִים אֲשֶׁר הַשֵּׁם קוֹרֵא, בְּכָל עִיר וָעִיר וּבְכָל מְדִינָה וּמְדִינָה; וְעוֹסְקִים בַּתּוֹרָה, וּמְבִינִים בְּחִבּוּרֵי הַחָכְמִים כֻּלָּם, וְיוֹדְעִים מֵהֶם דֶּרֶךְ הַמִּשְׁפָּט הֵיאַךְ הוּא.

אַחַר הָאֻמּוֹרָאִים עָמְדוּ הַגְּאוֹנִים אֲשֶׁר יָדְעוּ כָּל הַתַּלְמוּד, בַּבְלִי וִירוּשַׁלְמִי וְסִפְרָא וְסִפְרֵי וְתוֹסֶפְתָּא, וְהֵם הוֹצִיאוּ לָאוֹר תַּעֲלוּמוֹתָיו שֶׁל הַתַּלְמוּד וּבֵאֲרוּ עִנְיָנָיו. לְפִי שֶׁדֶּרֶךְ הַתַּלְמוּד עָמֹק הוּא מְאוֹד, וְעוֹד שֶׁהוּא בִּלְשׁוֹן אֲרַמִּי מְעֹרָב עִם לְשׁוֹנוֹת אֲחֵרוֹת, לְפִי שֶׁאוֹתָהּ הַלָּשׁוֹן הָיְתָה בְּרוּרָה לְכֻלָּם בְּבָבֶל בְּעֵת שֶׁחִבֵּר הַתַּלְמוּד. אֲבָל בִּשְׁאָר מְקוֹמוֹת, וּבִימֵי הַגְּאוֹנִים אָפְלוּ בְּבָבֶל, לֹא הָיוּ מַכִּירִים אוֹתָהּ הַלָּשׁוֹן עַד שֶׁיִּלְמְדוּ אוֹתָהּ. וּשְׁאֵלוֹת רַבּוֹת הָיוּ שׁוֹאֲלִים אַנְשֵׁי כָּל עִיר וָעִיר לְכָל גָּאוֹן אֲשֶׁר הָיָה בִּימֵיהֶם, לְפָרֵשׁ לָהֶם דְּבָרִים קָשִׁים שֶׁבַּתַּלְמוּד, וְהֵם הָיוּ מְשִׁיבִים לָהֶם כְּפִי חָכְמָתָם. וְאוֹתָם הַשְּׁאֵלִים הָיוּ מְקַבְּצִים הַתְּשׁוּבוֹת, וְעוֹשִׂים מֵהֶם סְפָרִים לְהָבִין מֵהֶם. גַּם חִבְּרוּ הַגְּאוֹנִים שֶׁבְּכָל דּוֹר וָדוֹר חִבּוּרִים לְבָאֵר הַתַּלְמוּד, מֵהֶם מִי שֶׁפֵּרֵשׁ הֲלָכוֹת יְחִידוֹת, וּמֵהֶם מִי שֶׁפֵּרֵשׁ מַסֶּכְתּוֹת וּסְדָרִים. וְעוֹד חִבְּרוּ הֲלָכוֹת פְּסוּקוֹת

בְּעִנְיַן הָאָסוּר וְהַמֻּתָּר, וְהַחִיּוּב וְהַפְּטוּר, בְּדְבָרִים שֶׁהַשָּׁעָה צְרִיכָה לָהֶם, כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ קְרוֹבִים לְמַדַּע מִי שֶׁאֵינוֹ יָכוֹל לֵירֵד לְעָמְקוֹ שֶׁל תַּלְמוּד.

[המשך דברי הרמב"ם ז"ל בהקדמתו למשנה תורה]:

"וְזוֹ הִיא מְלֶאכֶת הַשֵּׁם, שֶׁעָשׂוּ בָּהּ כָּל גְּאוֹנֵי יִשְׂרָאֵל מִיּוֹם שֶׁחֻבְּרָה הַגְּמָרָא וְעַד זְמַן זֶה, שְׁנָה שְׁמִינִית אַחַר מֵאָה וְאֶלֶף לְחֻרְבַּן הַבַּיִת, וְהִיא שְׁנַת אַרְבַּעַת אֲלָפִים וּתְשַׁע מֵאוֹת וּשְׁלוֹשִׁים וָשֵׁבַע לִבְרִיאַת הָעוֹלָם.

"וּבַזְּמַן הַזֶּה תְּקֻפּוּ הַצָּרוֹת יְתֵרוֹת, וְדָחֲקָה הַשָּׁעָה אֶת הַכֹּל, וְאָבְדָה חָכְמַת חֲכָמֵינוּ, וּבִינַת נְבוֹנֵינוּ נִסְתָּרָה. לְפִיכָךְ אוֹתָם הַפֵּרוּשִׁים וְהַהֲלָכוֹת וְהַתְּשׁוּבוֹת שֶׁחִבְּרוּ הַגְּאוֹנִים, וְרָאוּ שֶׁהֵם דְּבָרִים מְבֹאָרִים – נִתְקַשּׁוּ בְּיָמֵינוּ, וְאֵין מֵבִין עִנְיְנֵיהֶם כָּרָאוּי אֶלָּא מְעַט בְּמִסְפָּר. וְאֵין צָרִיךְ לוֹמַר הַגְּמָרָא עַצְמָהּ הַבַּבְלִית וְהַיְרוּשַׁלְמִית, וְסִפְרָא וְסִפְרֵי וְהַתּוֹסְפְתָּא, שֶׁהֵם צְרִיכִין דַּעַת רְחָבָה וְנֶפֶשׁ חָכְמָה וּזְמַן אָרֹךְ, וְאַחַר כָּךְ יוֹדֵעַ מֵהֶם הַדֶּרֶךְ הַנְּכוֹחָה בַּדְּבָרִים הָאֲסוּרִים וְהַמֻּתָּרִים, וּשְׁאָר דִּינֵי הַתּוֹרָה הֵיאַךְ הוּא.

"וּמִפְּנֵי זֶה (נֶעֱרְתִּי חָצְנִי) [שְׁנִסְתִּי מָתְנַי] אֲנִי מֹשֶׁה בֶּן מַיְמוֹן הַסְּפָרַדִּי, וְנִשְׁעַנְתִּי עַל הַצּוּר בָּרוּךְ הוּא, וּבִינוֹתִי בְּכָל אֵלּוּ הַסְּפָרִים, וְרָאִיתִי לְחַבֵּר דְּבָרִים הַמִּתְבָּרְרִים מִכָּל אֵלּוּ הַחִבּוּרִים בְּעִנְיַן הָאָסוּר וְהַמֻּתָּר, הַטָּמֵא וְהַטָּהוֹר, עִם שְׁאָר דִּינֵי הַתּוֹרָה. כֻּלָּם בְּלָשׁוֹן בְּרוּרָה וְדֶרֶךְ קְצָרָה, עַד שֶׁתְּהֵא תּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה כֻּלָּהּ סְדוּרָה בְּפִי הַכֹּל, בְּלֹא קֻשְׁיָא וּבְלֹא פֵּרוּק. לֹא זֶה אוֹמֵר בְּכֹה וְזֶה בְּכֹה אֶלָּא דְּבָרִים בְּרוּרִים, קְרוֹבִים, נְכוֹנִים עַל פִּי הַמִּשְׁפָּט אֲשֶׁר יִתְבָּאֵר מִכָּל אֵלּוּ הַחִבּוּרִים וְהַפֵּרוּשִׁים הַנִּמְצָאִים מִימוֹת רַבֵּנוּ הַקָּדוֹשׁ וְעַד עַכְשָׁו. עַד שֶׁיִּהְיוּ כָּל הַדִּינִים גְּלוּיִים לַקָּטָן וְלַגָּדוֹל, בְּדִין כָּל מִצְוָה וּמִצְוָה וּבְדִין כָּל הַדְּבָרִים שֶׁתִּקְּנוּ חֲכָמִים וּנְבִיאִים.

"כְּלָלוֹ שֶׁל דָּבָר: כְּדֵי שֶׁלֹּא יְהֵא אָדָם צָרִיךְ לְחִבּוּר אַחֵר בָּעוֹלָם בְּדִין מִדִּינֵי יִשְׂרָאֵל. אֶלָּא יְהֵא חִבּוּר זֶה מְקֻבָּץ לְתוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה כֻּלָּהּ עִם הַתַּקָּנוֹת וְהַמִּנְהָגוֹת וְהַגְּזֵרוֹת, שֶׁנַּעֲשׂוּ מִימוֹת מֹשֶׁה רַבֵּנוּ וְעַד חִבּוּר הַגְּמָרָא, וּכְמוֹ שֶׁפֵּרְשׁוּ לָנוּ הַגְּאוֹנִים בְּכָל חִבּוּרֵיהֶם שֶׁחִבְּרוּ אַחַר הַגְּמָרָא. לְפִיכָךְ קָרָאתִי שֵׁם חִבּוּר זֶה "מִשְׁנֵה תּוֹרָה", לְפִי שֶׁאָדָם קוֹרֵא בַּתּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב תְּחִלָּה וְאַחַר כָּךְ קוֹרֵא בָּזֶה, וְיוֹדֵעַ מִמֶּנּוּ תּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה כֻּלָּהּ, וְאֵינוֹ צָרִיךְ לִקְרוֹת סֵפֶר אַחֵר בֵּינֵיהֶם. [ע"כ לשון הרמב"ם בהקדמתו.]

וְאַחַר כָּךְ עָמַד רַבֵּנוּ מֹשֶׁה מִקּוּצִי וְחִבֵּר סֵפֶר אַחֵר, וְלִקֵּט מֵאוֹתוֹ סֵפֶר שֶׁל מַיְמוֹנִי וְחִבֵּר עָלָיו שְׁאָר דְּבָרִים שֶׁל אַחֲרוֹנִים. וְכֵן כָּל אֶחָד וְאֶחָד עָשָׂה סֵפֶר לְפִי מָה שֶׁרָאָה עִנְיְנֵי הַדּוֹר שֶׁהָיָה בּוֹ. וְכֵן חִבְּרוּ רַבָּנִים רַבִּים פְּסָקוֹת, כְּגוֹן: הָרוֹקֵחַ, וְרַבִּי אֱלִיעֶזֶר מִמֵּץ, וְאֲבִי הָעֶזְרִי, וְאוֹר זָרוּעַ. וְכֵן עָשׂוּ רַבָּנִים רַבִּים, כָּל אֶחָד חִבֵּר סֵפֶר לְפִי מָה שֶׁרָאָה עִנְיְנֵי הַדּוֹר שֶׁהָיָה בּוֹ,

כִּי רָאוּ שֶׁנִּתְמַעֵט בַּעֲוונוֹתֵינוּ הָרַבִּים יְדִיעַת הַתַּלְמוּד, וְאֵין אָדָם יָכוֹל לֵדַע אִם לֹא מִתּוֹךְ סֵפֶר פּוֹסְקִים.

וְגַם רַבֵּינוּ שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם, שֶׁרָאָה בְּיָמָיו מִעוּט הַלְּבָבוֹת, שֶׁהָיוּ הַדּוֹרוֹת בַּעֲוונוֹתֵינוּ הָרַבִּים מִתְמַעֲטִים וְהוֹלְכִים, וְעַל כֵּן נִתְעוֹרֵר לִבּוֹ לְפָרֵשׁ הַתַּלְמוּד, לְלַמֵּד בְּנֵי יִשְׂרָאֵל דֵּעָה. וְאַחַר כָּךְ עָמְדוּ יוֹצְאֵי יְרֵכוֹ, רַבֵּינוּ תָּם וְרַבֵּינוּ יִצְחָק וּשְׁאָר רַבָּנִים, וּפִלְפְּלוּ פִּלְפּוּל גָּדוֹל עַד שֶׁחִבְּרוּ ה"תּוֹסְפוֹת" בִּישִׁיבָתוֹ שֶׁל רַבִּי יִצְחָק בַּעַל הַתּוֹסָפוֹת. וְשָׁם הָיוּ גְּדוֹלִים, כְּגוֹן רַבֵּינוּ שִׁמְשׁוֹן מִשַּׁאנְץ שֶׁחִבֵּר גַּם כֵּן תּוֹסָפוֹת, לְבַד מִשְּׁאָרֵי תַּלְמִידִים שֶׁהָיוּ לְרֹב מְאוֹד. וְהֵם הָיוּ גִּבּוֹרִים בַּתּוֹרָה, וְהָיָה לְבָבָם גָּדוֹל מְאוֹד וּפָתוּחַ כְּאוּלָם, וְלָמְדוּ בְּעֹסֶק גָּדוֹל, וּמָסְרוּ נַפְשָׁם עַל הַתּוֹרָה, וְיָדְעוּ בְּלֹא עַיִן כָּל הַתַּלְמוּד, פֵּרוּשׁ [רַשִׁ"י] וְתוֹסָפוֹת.

וְאַחַר כָּךְ בַּעֲוונוֹתֵינוּ הָרַבִּים רַבּוּ הַצָּרוֹת, וְנִתְמַעֲטוּ הַיְשִׁיבוֹת, וְהָיוּ אוֹתָם הַתּוֹסָפוֹת הָאֲחֲרוֹנִים כְּבֵדִים עֲלֵיהֶם וְלֹא יָכְלוּ לָשֵׂאת. וּבָאוּ גְּדוֹלִים אֲחֵרִים וְקִצְּרוּ הַתּוֹסָפוֹת הָהֵן, כָּל אֶחָד כְּפִי חָכְמָתוֹ, לְהָקֵל לְאַנְשֵׁי דּוֹרוֹ הַלְּמוּד. וַעֲדַיִן בַּיָּמִים הָהֵם הָיוּ בְּקִיאִים בְּכָל הַתַּלְמוּד, וְהָיוּ יוֹדְעִים הַמִּצְווֹת מִתּוֹךְ הַתַּלְמוּד. עַד שֶׁנִּתְגַּלְגֵּל שֶׁנִּתְגָּרְשׁוּ מִצָּרְפַת, אֲשֶׁר שָׁם הָיוּ מַחֲזִיקִים בַּתּוֹרָה וְהָיוּ לוֹמְדִים בְּעֹסֶק גָּדוֹל, כְּעֵין שֶׁעָשׂוּ רֹאשׁוֹנִים בִּימֵי חַכְמֵי הַתַּלְמוּד, שֶׁהָיָה עִקַּר לִמּוּדָם לַחְזֹר הַתַּלְמוּד, כְּדֵי לְקַיֵּם מָה שֶׁאָמְרוּ: "וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ" (דברים ו ז) – שֶׁיִּהוּ דִּבְרֵי תוֹרָה מְחֻדָּדִים בְּפִיךָ; שֶׁאִם יִשְׁאָלְךָ אָדָם דָּבָר – אַל תְּגַמְגֵּם וְתֹאמַר, אֶלָּא אֱמֹר לוֹ מִיָּד (קידושין ל א). כִּי זֶה הַדָּבָר אִי אֶפְשָׁר הוּא, שֶׁיִּהְיוּ הַמִּצְווֹת שְׁנוּנִים וּמְזֻמָּנִים בְּפִי הָאָדָם לְהָשִׁיב לַשּׁוֹאֵל, אִם לֹא בְּרוֹב חֲזָרוֹת, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ (חגיגה ט ב): אֵינוֹ דּוֹמֶה מִי שֶׁשּׁוֹנֶה פִּרְקוֹ מֵאָה פְּעָמִים, לְמִי שֶׁשּׁוֹנֶה אוֹתוֹ מֵאָה וְאֶחָד.

וְאָמְרִינַן (ח א) שֶׁרִישׁ לָקִישׁ הָיָה חוֹזֵר הַהֲלָכָה אַרְבָּעִים פְּעָמִים קֹדֶם שֶׁבָּא לִפְנֵי רַבִּי יוֹחָנָן. וְכֵן עָשׂוּ כֻּלָּם בִּימֵי חַכְמֵי הַתַּלְמוּד, שֶׁעִקַּר לִמּוּדָם הָיָה חֲזָרָה. וְאָמְרִינַן (מגילה ז ב): רַב אָשֵׁי הֲוָה יָתֵב קַמֵּיהּ דְּרַב כָּהֲנָא. נָגַהּ וְלָא קָאָתוּ רַבָּנָן. אֲמַר לֵיהּ: מַאי טַעְמָא לָא אָתוּ רַבָּנָן? אֲמַר לֵיהּ: דִּלְמָא טָרִידִי בִּסְעוּדַת פּוּרִים. אָמַר לָהּ: וְלָא הֲוָה אֶפְשָׁר לְמֵיכַל מִדְּאַרְתָּא? אֲמַר לָהּ: לָא שְׁמַע לֵהּ לְמָר לְהָא דְּאָמַר רָבָא: סְעוּדַת פּוּרִים שֶׁאֲכָלָהּ בַּלַּיְלָה – לֹא יָצָא יְדֵי חוֹבָתוֹ. מַאי טַעְמָא? "יְמֵי מִשְׁתֶּה וְשִׂמְחָה" כְּתִיב (אסתר ט כב). אָמַר לֵהּ: אָמַר רָבָא הָכִי? אָמַר לוֹ: אִין! תְּנָא מִנֵּהּ אַרְבְּעִין זְמָנִין, וְדָמֵי לֵהּ כְּמַאן דְּמָנַח בְּכִיסוֹ.

וְעַתָּה רְאֵה: זֶה הָיָה דָּבָר קַל מְאוֹד, וַאֲפִלּוּ הָכֵי הָיָה חוֹזֵר אוֹתוֹ כַּמָּה פְּעָמִים. וְעַכְשָׁו אֵין שׁוּם אָדָם שֶׁיִּהְיֶה חוֹזֵר דָּבָר כָּזֶה יוֹתֵר מִפַּעַם אַחַת אוֹ שְׁתֵּי פְּעָמִים. וְיֵשׁ רְאָיוֹת גְּדוֹלוֹת בְּרוּרוֹת בְּכַמָּה מְקוֹמוֹת בַּתַּלְמוּד, שֶׁהָיוּ כֻּלָּם רְגִילִים בַּחֲזָרָה, וּלְכָל אֶחָד הָיָה לוֹ סְכוּם מִנְיָן כָּךְ וְכָךְ פְּרָקִים לְיוֹם, וּכְשֶׁהָיוּ טְרוּדִים בַּיּוֹם – אָז הָיוּ פּוֹרְעִים בַּלַּיְלָה (ערובין סה א). וְכָל

שְׁלוֹשִׁים יוֹם הָיוּ חוֹזְרִים תַּלְמוּדָם. וּבָזֶה הָעִנְיָן הָיוּ לוֹמְדִים גַּם כֵּן בְּצָרְפַת, עַד שֶׁהִגִּיעוּ לְמַעֲלוֹת רַבּוֹת וְלִידִיעָה גְּדוֹלָה. וְלֹא הֶצְרְכוּ לְסִפְרֵי פּוֹסְקִים, כִּי הָיוּ יוֹדְעִים הַמְּצְווֹת מִתּוֹךְ הַתַּלְמוּד וְהַתּוֹסָפוֹת. אֲבָל מִיּוֹם שֶׁנִּתְגָּרְשׁוּ מִצָּרְפַת נִתְמַעֵט הַלִּמּוּד מְאוֹד מְאוֹד.

וְעוֹד בַּדּוֹר הַזֶּה נִשְׁתַּכְּחָה הַתּוֹרָה, מֵחֲמַת כִּי הַלּוֹמְדִים הַלָּלוּ סְבוּרִים לַעֲשׂוֹת כְּמוֹ הָרִאשׁוֹנִים לְהַחֲזִיק בְּפִלְפּוּלִים, אַךְ אֵינָם דּוֹמִים לְחַכְמֵי צָרְפַת כְּלָל וּכְלָל. שֶׁלִּבָּם הָיָה פָּתוּחַ כְּאוּלָם, וְתוֹרָתָם הָיְתָה אֱמָנוּתָם, וְהָיוּ מְמִיתִים עַצְמָם עָלֶיהָ יוֹמָם וְלַיְלָה; לָכֵן הִשִּׂיגוּ וְיָדְעוּ בְּפִלְפּוּלָם. אֲבָל עַכְשָׁו אֵינָם יוֹדְעִים כֵּן, אֶלָּא מְבַלְבְּלִים זֶה אֶת זֶה, וּמְבַטְּלִים רֹב הַיּוֹם וְעוֹסְקִים בְּאוֹתוֹ לִמּוּד כַּחֲצִי יוֹם, וְהַלִּמּוּד שֶׁלָּהֶם עֲרַאי דַּעֲרַאי וְהַבְּטוּל קֶבַע. אֲבָל בִּימֵי חַכְמֵי הַתַּלְמוּד הָלְכוּ לִלְמֹד עֶשֶׂר שָׁנִים וְיוֹתֵר, וְהָיָה לִמּוּדָם גָּדוֹל בְּקִבְיעוּת, שֶׁאִם הָיָה אֶחָד מִתְעַטֵּשׁ לֹא הָיוּ אוֹמְרִים "אָסוּתָא" מִפְּנֵי בְּטוּל בֵּית הַמִּדְרָשׁ (ברכות נג א).

מִזֶּה הָעִנְיָן יֵשׁ לְדַעַת רֹב קְבִיעוּתָם. וְאָמְרִינַן (כתובות סג א): רַב יוֹסֵף בְּרֵהּ דְּרָבָא, שַׁדְּרֵהּ אֲבוּהּ לְבֵי רַב קַמֵּי דְּרַב יוֹסֵף. פָּסַק לֵהּ שֵׁת שְׁנִין. כִּי הֲוָה תְּלֵת שְׁנִין, מָטָא מַעֲלֵי יוֹמָא דְּכִפּוּרָא, אֲמַר: "אָזֵל וְאֶחֱזֵי לְאַנְשֵׁי בֵּיתִי." שְׁמַע אֲבוּהּ, שָׁקַל נַרְגָּא נְפַק לְאַפֵּּהּ. אֲמַר לֵיהּ: "יוֹנָתְךָ נִזְכַּרְתָּ?!" וְאָמְרִי לָהּ: "זוּגָתְךָ נִזְכַּרְתָּ?!" אִטְרוּד, לָא מָר אִפְּסִיק וְלָא מָר אִפְּסִיק. רְאֵה וְהָבֵן זֶה הָעִנְיָן, כַּמָּה הָיוּ דְּבֵקִים בַּתּוֹרָה, עַל כֵּן זָכוּ לְרוּחַ הַקֹּדֶשׁ!

וְכֵן בְּאֶרֶץ צָרְפַת הָיוּ עוֹסְקִים בְּעֵסֶק גָּדוֹל וּזְמַן רַב, וְהָיוּ יוֹשְׁבִים בְּמָקוֹם אֶחָד לִלְמֹד כָּל הַתַּלְמוּד, וְהָיוּ חוֹזְרִים תָּמִיד, וְלֹא פָּסְקָה תּוֹרָה מִפִּיהֶם. וְהָיוּ עוֹשִׂים כְּמוֹ מַעֲשֵׂי הָרִאשׁוֹנִים, כִּדְאָמְרִינַן (עבודה זרה יט א): לְעוֹלָם לִגְרוֹס אִינִישׁ וְאַף עַל גַּב דְּמִשְׁכַּח, וְאַף עַל גַּב דְּלָא יָדַע מַאי קָאָמַר. וְאָמְרֵי (שבת סג א): מַעֲקָרָא לְגַמַּר אִינִישׁ, וַהֲדַר לְסִבַּר. וְכָל זֶה אֵינָם עוֹשִׂים עַתָּה, כִּי כָּל אֶחָד רוֹצֶה לִלְמֹד תּוֹסָפוֹת, וְכָל חִדּוּשִׁים וְחִדּוּשֵׁי דְּחִדּוּשִׁים, קֹדֶם שֶׁיֵּדֵע צוּרַת הַתַּלְמוּד. אִם כֵּן אֵיךְ יַצְלִיחוּ, כֵּיוָן שֶׁעוֹשֶׂה לְהֶפֶךְ מִמָּה שֶׁאָמְרוּ חַכְמֵי הַתַּלְמוּד? כִּי כָּל מַה שֶּׁנֶּאֱמַר בַּתַּלְמוּד הַכֹּל אֱמֶת, וְאֵין לְהָשִׁיב עָלָיו אוֹ לְשַׁנּוֹתוֹ, וְלֹא לְהוֹסִיף וְלֹא לִגְרֹעַ. וְעַל כֵּן מֵרֹב טֹרַח הַלִּמּוּד, הָעִיּוּן וְהַפִּלְפּוּל, רַבִּים פּוֹרְשִׁים מִן הַלִּמּוּד מֵרֹב טֹרַח הַשְׁמוּעוֹת וְהַדִּקְדּוּק שֶׁאוֹמֵר עַל פֶּה. כִּי אוֹמְרִים: "מָה נוּכַל לְהָבִין סְבָרוֹת מְבֻחוּץ? הֲלוַאי שֶׁהָיִינוּ יוֹדְעִים מָה שֶּׁבְּתוֹךְ הַסְּפָרִים!" וְאִם הָיוּ לוֹמְדִים בִּקְבִיעוּת יוֹמָם וָלַיְלָה, אָז הָיוּ לוֹמְדִים וְהָיוּ בְּקִיאִים בַּתַּלְמוּד, וְהָיוּ מִתְאַוִּים לִלְמֹד, כִּי הָיָה לָהֶם לֵב לְהָבִין בְּקַל; וְהָיָה אָדָם בָּא לִלְמֹד לְעוֹלָם "נִים וְלָא נִים, תִּיר וְלָא תִּיר" (עיין נידה סג א). וְהָיוּ מוֹסִיפִים בְּכָךְ יְרֵאַת שָׁמַיִם שְׁלֵמָה, וְגַם הָיוּ מִתְרַבִּים הַתַּלְמִידִים, וְהָיוּ עוֹסְקִים תָּמִיד בַּתּוֹרָה. אֲבָל עַתָּה מֵרֹב טֹרַח הַשְׁמוּעוֹת – נַעֲשֵׂית עֲלֵיהֶם הַהֲלָכָה כְּמַשָּׂא כָּבֵד וְלֹא יוּכְלוּ עוֹד לְהַבִּיט בָּהּ, וּמִתּוֹךְ

כָּךְ עוֹסְקִים בְּשִׁגָּעוֹן וּבְלֵיצָנוּת, וּמְבַלְבְּלִים וּמְבַטְּלִים וְעוֹסְקִים בִּמְינֵי תַּחְבּוּלוֹת, וְאֵין לָהֶם יְרָאַת שָׁמַיִם.

וְאָמְרוּ בְּפֶרֶק "הַשּׁוֹכֵר אֶת הַפּוֹעֲלִים" (בבא מציעא פה א): רַבִּי זֵירָא יְתִיב בְּתַעֲנִית מֵאָה יוֹם, דְּלִשְׁכַּח מִנֵּיהּ תַּלְמוּדָא דְּבָבֶל, כִּי הֵיכִי דְּלָא נִטְרְדֵי. וְאָמְרוּ (ויקרא רבה כה א): נִכְשַׁל אָדָם בַּעֲבֵרָה אַחַת וְנִתְחַיֵּב מִיתָה לַשָּׁמַיִם, מָה יַּעֲשֶׂה וְיִחְיֶה? אִם הָיָה רָגִיל לִקְרוֹת דַּף אֶחָד – יִקְרָא שְׁנֵי דַּפִּים; אוֹ לִשְׁנוֹת פֶּרֶק פַּעַם אַחַת – יִשְׁנֶה פַּעֲמַיִם; אוֹ לִלְמֹד פֶּרֶק אֶחָד – יִלְמַד שְׁנֵי פְּרָקִים. אֲלָמָא רַב גְּרְסָא עִקָּר; כִּי אִם הָיָה הַפִּלְפּוּל עִקָּר, לְצַעֵר וּלְהָרִים קוֹל חָצִי יוֹם בְּדִבּוּר אֶחָד, אָז הָיָה לוֹ לוֹמַר: אִם מִתְּחִלָּה הָיָה רָגִיל לְהַקְשׁוֹת קֻשְׁיָא אַחַת – יַקְשֶׁה שְׁתֵּי קֻשְׁיוֹת.

וּבְפֶרֶק "הָאִישׁ מְקַדֵּשׁ" (קידושין נב ב) אָמְרִינַן: כְּשֶׁמֵּת רַבִּי מֵאִיר, אָמַר רַבִּי יְהוּדָה: אַל יְכָנְסוּ תַּלְמִידֵי רַבִּי מֵאִיר לְכָאן, שֶׁקִּנְתְּרָנִים הֵם. וְכָל זֶה שֶׁלֹּא הָיָה רוֹצֶה לְהִתְבַּטֵּל מִגְּרְסָתוֹ, כִּי רַבִּי מֵאִיר הָיָה חָרִיף וְלֹא עָמְדוּ חֲבֵרָיו עַל סוֹף דַּעְתּוֹ (ערובין נג א). וְעוֹד הָתָם אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן: לִבָּן שֶׁל רְאשׁוֹנִים כְּפִתְחוֹ שֶׁל אוּלָם, וְשֶׁל אַחֲרוֹנִים כְּפִתְחוֹ שֶׁל הֵיכָל, וְאָנוּ כִּמְלֹא נָקֶב מַחַט סְדָקִית. וְאָמַר אַבַּיֵי: וְאָנַן כִּי סְכָתָא בְּגֶדֶא לְגַמְרָא. וְאָמַר רָבָא: וַאֲנַן כְּאֶצְבַּע בְּקִירָא לְסָבְרָא. וְאָמַר רַב אַשִׁי: וַאֲנַן כִּי אֶצְבַּעְתָּא בְּבֵירָא לְשִׁכְחָה.

וְעַכְשָׁו אֲנַן עֲנֵיֵי הַדַּעַת, אֵין אָנוּ יְכוֹלִים לוֹמַר "כְּאֶצְבַּע", כִּי אִם "כְּאֶבֶן שַׁיִשׁ" לַגְּמָרָא וְלַסְּבָרָא. וְהָא דְּאָמַר בְּפֶרֶק "בַּמֶּה מַדְלִיקִין" (שבת לא א), אָמַר רָבָא: בְּשָׁעָה שֶׁמַּכְנִיסִים אָדָם לְדִין שׁוֹאֲלִין אוֹתוֹ: נָשָׂאתָ וְנָתַתָּ בֶּאֱמוּנָה? פִּלְפַּלְתָּ בַּחָכְמָה? – מַשְׁמַע שֶׁצָּרִיךְ אָדָם לְפַלְפֵּל? – זֶה לְמוּד הַגְּמָרָא, שֶׁמַּקְשִׁינַן מִשְׁנָיוֹת עַל הַבָּרָיתוֹת וּמְתָרְצִינַן לְהוּ. אִי נָמֵי: עַל יְדֵי עֹסֶק וְהֶגְיוֹן בַּתּוֹרָה תָּמִיד – נוֹתֵן דַּעְתּוֹ לְדַקְדֵּק וּמוֹצֵא טַעְמוֹ. אֲבָל לֵישֵׁב כָּל הַיּוֹם לְפַטְפֵּט, פְּשִׁיטָא שֶׁלֹּא לַעֲשׂוֹת כֵּן. וְכֵן עַתָּה רֹב הַלּוֹמְדִים מוֹדִים בְּעַצְמָם שֶׁאֵין לוֹמְדִים כַּהֶגֶן, וְיוֹדְעִים שֶׁאֵינָם לוֹמְדִים כְּדֶרֶךְ הַיָּשָׁר, כִּי מֵרֹב טֹרַח הַפִּטְפּוּטִים שֶׁהֵם מְפַטְפְּטִים הֵם מִתְבַּטְּלִים לְגַמְרֵי, וְלֹא יַשִּׂיגוּ לִלְמֹד לֹא תוֹרָה, וְלֹא נְבִיאִים, וְלֹא כְּתוּבִים, וְלֹא אַגָּדוֹת, וְלֹא מִשְׁנָה, לֹא מִדְרָשִׁים, וְלֹא שׂוּם חָכְמָה מֵחֻמַּת רֹב תַּחְבּוּלוֹת שֶׁלָּהֶם.

וְדָרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ (אבות דרבי נתן כד ו) עַל פָּסוּק זֶה: "עַל שְׂדֵה אִישׁ עָצֵל עָבַרְתִּי, וְעַל כֶּרֶם אָדָם חָסַר לֵב. וְהִנֵּה עָלָה כֻלּוֹ קִמְשֹׁנִים, כָּסּוּ פָּנָיו חָרֻלִּים, וְגֶדֶר אֲבָנָיו נָהֳרָסָה" (משלי כד ל-לא) – מִי שֶׁאֵינוֹ מַחְזִיר תַּלְמוּדוֹ מִתְּחִלָּה מַחֲלִיף רָאשֵׁי פְּרָקִים, סוֹף מַחֲלִיף דִּבְרֵי חֲכָמִים, סוֹף שֶׁאוֹמֵר עַל טָמֵא "טָהוֹר", וְהֵרִי הוּא מַחֲרִיב אֶת הָעוֹלָם. אֲלָמָא, מִי שֶׁאֵינוֹ חוֹזֵר תַּלְמוּדוֹ לֹא יוּכַל לְהוֹרוֹת כַּדִּין, אֶלָּא טוֹעֶה בְּרוֹב הַהוֹרָאוֹת. וְאָמְרִינַן (מדרש משלי י א), אָמַר רַבִּי יִשְׁמָעֵאל: בֹּא וּרְאֵה כַּמָּה קָשֶׁה יוֹם הַדִּין! שֶׁעָתִיד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לָדוּן

כָּל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ עַל עֻמָּק יְהוֹשָׁפָט, וְכֵיוָן שֶׁתַּלְמִיד חָכָם בָּא לְפָנָיו, אוֹמֵר לוֹ: "כְּלוּם עָסַקְתָּ בַּתּוֹרָה?" אוֹמֵר לוֹ: "הֵן!" אוֹמֵר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: הוֹאִיל וְהוֹדֵיתָ לְפָנַי, אֲמֹר לִי מָה קָרִיתָ וּמָה שָׁנִיתָ וּמָה שָׁמַעְתָּ בַּיְשִׁיבָה. מִכָּאן אָמְרוּ: כָּל מָה שֶׁקָּרָא אָדָם יִתְפֹּס בְּיָדוֹ, שֶׁלֹּא תַּשִּׂיגֵהוּ בּוּשָׁה וּכְלִמָּה לְיוֹם הַדִּין.

## שער כח

### שַׁעַר הָעֶשְׂרִים וּשְׁמֹנָה – שַׁעַר יִרְאַת שָׁמַיִם

כָּתוּב בַּתּוֹרָה: "וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל מָה יְיָ אֱלֹהֶיךָ שֹׁאֵל מֵעִמָּךְ, כִּי אִם לְיִרְאָה אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ" (דברים י יב). וּכְתִיב (ישעיהו לג ו): "יִרְאַת יְיָ הִיא אוֹצָרוֹ". וְאָמְרוּ (שבת לא ב): אֵין לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּעוֹלָמוֹ אֶלָּא יִרְאַת שָׁמַיִם בִּלְבַד, דִּכְתִיב (איוב כח כח): "וַיֹּאמֶר לָאָדָם הֵן יִרְאַת יְיָ הִיא חָכְמָה", יְחִידָה הִיא הַיִּרְאָה בָּעוֹלָם (רש"י שם); "הֵן" מַשְׁמַע אַחַת, שֶׁכֵּן בְּלָשׁוֹן יָוְנִי קוֹרִין לְ"אַחַת" – "הֵן".

וְאָמַר רָבָא (שבת לא א): בְּשָׁעָה שֶׁמַּכְנִיסִין אָדָם לַדִּין, אוֹמְרִים לוֹ: "נָשָׂאתָ וְנָתַתָּ בֶּאֱמוּנָה? קָבַעְתָּ עִתִּים לַתּוֹרָה? עָסַקְתָּ בִּפְרִיָה וּרְבִיָה? צִפִּיתָ לִישׁוּעָה? פִּלְפַּלְתָּ בַּחָכְמָה? הֵבַנְתָּ דָּבָר מִתּוֹךְ דָּבָר?" וַאֲפִלּוּ הָכֵי: אִי יִרְאַת הַשֵּׁם הִיא אוֹצָרוֹ – אִין [כן], אִי לָא – לֹא. מָשָׁל לְאָדָם שֶׁאָמַר לִשְׁלוּחוֹ: "הַעֲלֵה לִי כּוֹר חִטִּין לָעֲלִיָּה." הָלַךְ וְהֶעֱלָה לוֹ. אָמַר לֵיהּ: "עֵרַבְתָּ לִי בָּהֶן קֵב חוֹמְטִין?" אָמַר לֵיהּ: "לָאו." אָמַר לֵיהּ: "מוּטָב אִם לֹא הֶעֱלִיתָ." וְאָמַר רַבָּה בַּר רַב הוּנָא (שבת לא א-לא ב): כָּל אָדָם שֶׁיֵּשׁ בּוֹ תּוֹרָה וְאֵין בּוֹ יִרְאַת שָׁמַיִם – דּוֹמֶה לְגִנְזְבַר שֶׁמְּסָרוּ לוֹ מַפְתְּחוֹת הַפְּנִימִיּוֹת, וּמַפְתְּחוֹת הַחִיצוֹנִיּוֹת לֹא מָסְרוּ לוֹ. בְּהֵי עֵילָּ? [באיזה יכנס?]

מַכְרִיז רַבִּי יַנַּאי: חֲבָל עַל דְּלִית לֵהּ דְּרָתָא, וְתָרְעָא לְדַרְתָּא עָבִיד. פֵּרוּשׁ "דְּרָתָא" – "חָצֵר", "תָּרְעָא" – "שַׁעַר". וּבָא רַבִּי יַנַּאי לוֹמַר: מִי שֶׁאֵין לוֹ חָצֵר, מָה יוֹעִיל לוֹ שֶׁיַּעֲשֶׂה שַׁעַר בְּחִנָּם? כָּךְ הַתּוֹרָה אֵינָהּ אֶלָּא שַׁעַר לְכָנֵס בָּהּ לְיִרְאַת שָׁמַיִם. וְאָמַר לְהוּ רָבָא לְרַבָּנַן (יומא עב ב): בְּמָטוּתָא מִנַּיְכוּ, לָא תֵּירְתוּ תַּרְתֵּי גֵּיהִנֹּם – לְהֵיוֹת יְגֵעִים וַעֲמֵלִים בַּתּוֹרָה בָּעוֹלָם הַזֶּה וְלֹא תְּקַיְּמוּהָ, וְתֵירְשׁוּ גֵּיהִנֹּם בְּמוֹתְכֶם; וּבְחַיֵּיכֶם לֹא נָהֲיֵיתֶם מִזֶּה הָעוֹלָם מֻחֲמַת טֹרַח הַלִּמּוּד, וּבְמוֹתְכֶם תֹּאבְדוּ מֵעָלְמָא דְּאָתֵי.

וּמֵאַחַר שֶׁאָנוּ רוֹאִים שֶׁהַכֹּל תּוֹלֶה בְּיִרְאַת שָׁמַיִם, וְכָל הַתּוֹרָה אֵינָהּ מוֹעֶלֶת לְאָדָם אֶלָּא בְּיִרְאַת שָׁמַיִם, וְהִיא יָתֵד שֶׁהַכֹּל תָּלוּי בָּהּ, וְהִיא לְבַדָּהּ עוֹמֶדֶת לְאָדָם לְעוֹלְמֵי עוֹלָמִים. וְכֵן דָּוִד, זְכִרוֹנוֹ לִבְרָכָה, הֵעִיד (תהלים יט י): "יִרְאַת יְיָ טְהוֹרָה, עוֹמֶדֶת לָעַד". וְכֵן שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ, עָלָיו הַשָּׁלוֹם, הֵעִיד וְאָמַר (קהלת ג יד): "וְהָאֱלֹהִים עָשָׂה שֶׁיִּרְאוּ מִלְּפָנָיו". וּכְתִיב (משלי טו טז): "טוֹב מְעַט בְּיִרְאַת יְיָ, מֵאוֹצָר רָב וּמְהוּמָה בּוֹ".

לָכֵן יֵשׁ לָדַע שֶׁיֵּשׁ שְׁלוֹשָׁה מִינֵי יִרְאָה: הָאַחַת הִיא יִרְאָה גְּרוּעָה מְאוֹד, כְּגוֹן אָדָם שֶׁאֵינוֹ יָרֵא מִלִּפְנֵי הָאֱלֹהִים, אַךְ כְּשֶׁמַּעֲשֶׂה אֵיזֶה מַעֲשֶׂה טוֹב הוּא עוֹשֶׂה מִפְּנֵי בְּנֵי אָדָם: שֶׁאִם לֹא יַעֲשֶׂה הַמַּעֲשֶׂה הַטּוֹב, הֵן בְּלִמּוּד, הֵן בִּצְדָקָה, הֵן בִּתְפִלָּה, הֵן בְּכָל דָּבָר – אֲז לֹא יַאֲמִינוּ בּוֹ וְיִבְזוּהוּ, אִם כֵּן מָה שֶׁמַּעֲשֶׂה אֵינוֹ אֶלָּא לִמְצֹא חֵן בְּעֵינֵיהֶם. וְאִם אִישׁ זֶה מְכַוֵּן כָּךְ כָּל יָמָיו, אָז אַחֲרִיתוֹ עֲדֵי אוֹבֵד, כֵּיוָן שֶׁאֵין מַחֲשַׁבְתּוֹ לְהַקְדּוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא.

הַשֵּׁנִי הוּא יָרֵא מִלִּפְנֵי הָאֱלֹהִים, אַךְ הוּא יָרֵא מִלְּפָנָיו מֵחֲמַת עֹנֶשׁ גֵּיהִנֹּם אוֹ שֶׁלֹּא יָבוֹא לְגַן עֵדֶן, וּמִתּוֹךְ כָּךְ יִתְחַזֵּק בַּמַּעֲשֶׂה הַטּוֹב. וְזֶה הָאִישׁ, אֲפִלּוּ מְקַיֵּם כָּל הַתּוֹרָה בְּכַוָּנָה זוֹ – טוֹב הוּא שֶׁיִּרָא מִלִּפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁיְּבִיאֵהוּ לְמִשְׁפָּט, אַךְ לֹא הִגִּיעַ לְעִקַּר הַטּוֹבָה, כִּי כָּל כַּוָּנָתוֹ בַּעֲבוּדָתוֹ אֵינָהּ אֶלָּא לְטוֹבַת עַצְמוֹ, וְלֹא לִכְבוֹד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא.

אֲבָל הַשְּׁלִישִׁי, הַמַּרְגִּילִת הַטּוֹבָה, זֶהוּ שֶׁיִּרָא מִפְּנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לֹא מִפְּנֵי שׁוּם דָּבָר בָּעוֹלָם, רַק שֶׁהוּא נוֹרָא מִלְּפָנָיו, וְכָל אֵיבָרָיו מִזְדַּעְזְעִים בְּזָכְרוֹ גְּדֻלָּתוֹ וּגְבוּרָתוֹ. וַעֲבוּר שֶׁזֶּה הַדָּבָר עָמֹק מְאוֹד מְאוֹד לִבְנֵי אָדָם לְהָבִין, כִּי דֶּרֶךְ בְּנֵי אָדָם שֶׁלֹּא יַעֲשׂוּ מַעֲשֵׂיהֶם אִם לֹא יְקַוּוּ שֶׁיִּהְיֶה לָהֶם רֶוַח אוֹ יֶרַח הַנֶּזֶק מֵעֲלֵיהֶם, וְאִם אֵין אֶחָד מֵאֵלּוּ אָז הַמַּעֲשֶׂה אֲצָלָם הֶבֶל וָרִיק.

וַעֲבוּר שֶׁזֹּאת הַמַּדְרֵגָה הַשְּׁלִישִׁית הִיא קָשָׁה לְהַשִּׂיג, לָכֵן הִתִּירוּ לַעֲשׂוֹת הַמִּצְווֹת לְיִרְאַת הָעֹנֶשׁ וּלְתִקְוַת הַגְּמוּל. עַל כֵּן תִּמְצָא בְּרָכוֹת וּקְלָלוֹת לְהַפְחִיד לֵב הַקּוֹרֵא כְּדֵי שֶׁיִּתְעוֹרֵר לִבּוֹ, כְּמוֹ שֶׁעוֹשִׂים לְנַעַר עֲבוּר שֶׁהוּא קָטָן בְּחָכְמָה, לְעוֹרֵר לִבּוֹ לִתֵּן לוֹ אֱגוֹזִים וּפֵרוֹת. וְנִמְצָא שֶׁהַנַּעַר אֵינוֹ לוֹמֵד לִכְבוֹד הַתּוֹרָה, כִּי אֵינוֹ יוֹדֵעַ עֶרְכָּהּ וְאֵינוֹ יוֹדֵעַ בְּלִמּוּדוֹ טוֹבָה, אֶלָּא חוֹשֵׁב הַלִּמּוּד עָמָל וִיגִיעָה, וְהוּא עָמֵל וְלוֹמֵד כְּדֵי לְהַשִּׂיג הַפֵּרוֹת, כְּמוֹ הָעוֹשֶׂה מְלָאכָה שֶׁאֵינָהּ חֲשׁוּבָה בְּעֵינָיו אֶלָּא בִּשְׁבִיל הָרֶוַח שֶׁבָּהּ.

אֲבָל אִם הָיוּ מַבְטִיחִים לְנַעַר קָטָן לֵאמֹר לוֹ: תִּלְמֹד וְאֶתֵּן לְךָ אִשָּׁה יָפָה, אוֹ בַּיִת, אוֹ תִּהְיֶה מֶלֶךְ – אָז לֹא יִלְמֹד עֲבוּר זֶה, וְיוֹתֵר יִתְעוֹרֵר לֵב הַנַּעַר עֲבוּר פְּרִי אֶחָד מִמָּה שֶׁיִּתְעוֹרֵר עֲבוּר כָּל אֵלֶּה, כִּי אֵין לִבּוֹ מַכִּיר טוֹבוֹת הָאִשָּׁה אוֹ הַמֶּלֶךְ. וְכֵן עִנְיַן הַתּוֹרָה הוּא, לְהָעִיר לֵב הָאָדָם בִּדְבָרִים שֶׁהוּא מַכִּירָם וְיוֹדֵעַ שֶׁהֵם טוֹבִים, לְהַמְשִׁיךְ לִבּוֹ לַעֲשׂוֹת הַטּוֹב. וְכָל זֹאת צָרִיךְ לַעֲשׂוֹת לְאָדָם עֲבוּר שֶׁחָכְמָתוֹ קְטַנָּה וְחַלְשָׁה, וְאֵין בּוֹ הַבְחָנָה לְהַבְחִין סוֹד הָעִנְיָן, וְזֶה נִקְרָא "שֶׁלֹּא לִשְׁמָהּ". לָכֵן אַל תְּהִי דּוֹמֶה לְנַעַר, אַךְ תְּבַקֵּשׁ הָאֱמֶת לִכְבוֹד הָאֱמֶת. וְזֶה הָעִנְיָן צָרִיךְ בֵּינָה וְהַבְחָנָה גְּדוֹלָה.

לָכֵן יֵשׁ לְהוֹדִיעֲךָ עִנְיַן הַנִּשְׁמָה, כּוֹחָהּ וּגְבוּרָתָהּ, וְאָז תְּשִׂים שִׂכְלְךָ אֶל הַיְסוֹד הָעֶלְיוֹן. וְדוֹמֶה זֶה הָעִנְיָן לְבֶן מֶלֶךְ, נַעַר בֶּן שָׁנָה אוֹ שְׁנָתַיִם שֶׁנִּגְנַב, וְהוֹלִיכוּהוּ לְמֶרְחוֹק אֶלֶף פַּרְסָאוֹת אוֹ יוֹתֵר, וְנִתְגַּדֵּל בְּבֵית כַּפְרִי, וְנִתְלַמֵּד מַעֲשֶׂה כַּפְרִיּוּת, וְלֹא חָשַׁב וְלֹא זָכַר אַחַר מַלְכוּתוֹ כִּי

לֹא הִכִּיר וְלֹא יָדַע. וְאַחַר שֶׁעָמַד עַל דַּעְתּוֹ, בָּא אֵלָיו אֶחָד וּבִשְּׂרוֹ וְאָמַר לוֹ: "אַתָּה בֶּן מֶלֶךְ! " אֲבָל לֹא הִגִּיד לוֹ אֵיזֶה בֶּן מֶלֶךְ. אָז גָּבַהּ לִבּוֹ קְצָת, אַךְ לֹא חָשַׁשׁ כָּל כָּךְ, כֵּיוָן שֶׁלֹּא יָדַע מִי הוּא אָבִיו. וְאַחַר כָּךְ בָּא אֵלָיו מְבַשֵּׂר אַחֵר וְהִגִּיד לוֹ אֵיזֶה מֶלֶךְ הוּא אָבִיו, וְהִגִּיד לוֹ מְדִינָתוֹ וְאַרְצוֹ. אָז גָּבַהּ לִבּוֹ יוֹתֵר וַיִּתְאַוֶּה לֵילֵךְ שָׁם. מִכָּל מָקוֹם הֶשְׁפֵּל לִבּוֹ בְּזָכְרוֹ: "אֶפְלוּ אִם אֵלֵךְ שָׁם לֹא יְחוּשׁוּ בִּי, כִּי לֹא מַכִּירִים אוֹתִי!" אַחַר כָּךְ שָׁמַע הַמֶּלֶךְ הֵיכָן בְּנוֹ, וְשָׁלַח אַחֵרִים מִבְּנֵי בֵּיתוֹ שֶׁהִכִּירוּ סִימָנִים בְּגוּפוֹ, וְשָׁלַח עִמָּהֶם שָׂרִים וּבְגָדֵי מַלְכוּת לְהָבִיא בְּנוֹ אֲצָלוֹ. וּכְשֶׁבָּאוּ אֵלּוּ אֵלָיו וְרָאוּהוּ וְהִכִּירוּהוּ, וְהֶרְאוּ לוֹ הַבְּגָדִים שֶׁל מַלְכוּת – אָז גָּבַהּ לִבּוֹ מְאוֹד. וְאַחַר שֶׁהִלְבִּישׁוּהוּ וְהִרְכִּיבוּהוּ עַל הַסּוּס אֲשֶׁר רָכַב בּוֹ הַמֶּלֶךְ – אָז יָדַע תַּקְפּוֹ וּגְבוּרָתוֹ, וְהָיָה לוֹ לֵב מֶלֶךְ וְגָבַהּ מְאוֹד מְאוֹד. כָּךְ עִנְיַן הַנְּשָׁמָה: הִיא בַּת מֶלֶךְ, נְפוּחָה בְּאָדָם מִכֹּסֶא הַכָּבוֹד, וְהוּבְאָה בַּגּוּף הַמְלֻכְלָךְ אֲשֶׁר חִשְׁקוּ רַב מְאוֹד לָעוֹלָם הַזֶּה וְיֵשׁ לוֹ כַּמָּה מִינֵי תַּאֲווֹת, עַד שֶׁנִּקְבָּעָה הַנְּשָׁמָה שֶׁהִיא בַּת הַמֶּלֶךְ בֵּינֵיהֶן וְנִמְשֶׁכֶת אַחַר תַּאֲווֹת הַגּוּף וְשׂוֹכַחַת אָבִיהָ הָעֶלְיוֹן. וּבְעֵת שֶׁמַּרְאִים לָהּ שָׁמַיִם, וְכוֹכָבִים, וְחַמָּה, וּלְבָנָה, הֵיאַךְ מִתְנַהֲגִים הֵם בְּמִנְהָג שָׁוֶה, וְאוֹמְרִים לָהּ שֶׁהִיא נִבְרֵאת מִמִּי שֶׁבָּרָא אוֹתָם – אָז הִיא מִתְעַלָּה יוֹתֵר וְיוֹתֵר. וּבְעֵת שֶׁמְּלַמְּדִים אוֹתָהּ סוֹד יִחוּד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְסוֹד חָכְמַת הַנְּשָׁמָה – אָז הִיא לוֹבֶשֶׁת בִּגְדֵי מַלְכוּת וְנִבְנֶסֶת בְּסוֹד הַיִּרְאָה. וְגַם אֲפִלּוּ אָדָם שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ כָּל זֶה, כְּשֶׁחוֹשֵׁב לְמַעְלָה מֵעֶמֶק הַלֵּב, וּמַבְחִין גְּבוּרוֹת הָאֵל בָּרוּךְ הוּא – אָז יִלְבַּשׁ מוֹרָא בְּלִבּוֹ, דִּכְתִיב (ישעיהו מ כו): "שְׂאוּ מָרוֹם עֵינֵיכֶם וּרְאוּ מִי בָרָא אֵלֶּה, הַמּוֹצִיא בְמִסְפָּר צְבָאָם, לְכֻלָּם בְּשֵׁם יִקְרָא, מֵרֹב אוֹנִים וְאַמִּיץ כֹּחַ, אִישׁ לֹא נֶעְדָּר".

וְגַם לֹא נָתַן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא רְשׁוּת לְשׁוּם אֻמָּה בָּעוֹלָם לְסַפֵּר תְּהִלָּתוֹ אֶלָּא לְיִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו מג כא): "עַם זוּ יָצַרְתִּי לִי, תְּהִלָּתִי יְסַפֵּרוּ". וּכְתִיב (דברים ז ו): "כִּי עַם קָדוֹשׁ אַתָּה לַיְיָ אֱלֹהֶיךָ". וּכְתִיב (דברים כו יח): "וַיְיָ הֶאֱמִירְךָ הַיּוֹם, לִהְיוֹת לוֹ לְעַם סְגֻלָּה". וּכְתִיב (דברים כו יט): "וּלְתִתְךָ עֶלְיוֹן עַל כָּל הַגּוֹיִם". וְגַם לֹא לְשׁוּם בְּרִיָּה נָתַן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְדַעַת אֶת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ אֶלָּא לְיִשְׂרָאֵל, דִּכְתִיב (דברים ד לה): "אַתָּה הָרְאֵתָ לָדַעַת כִּי יְיָ הוּא הָאֱלֹהִים, אֵין עוֹד מִלְבַדּוֹ". וּכְתִיב (דברים ד ח): "וּמִי גּוֹי גָּדוֹל אֲשֶׁר לוֹ חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים צַדִּיקִם כְּכֹל הַתּוֹרָה הַזֹּאת". וּכְתִיב (דברים ו יג): "אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ תִּירָא וְאֹתוֹ תַעֲבֹד".

וּמֵאֵלּוּ הַפְּסוּקִים אָנוּ לְמֵדִים שֶׁחַיָּבִים יִשְׂרָאֵל לְיִרְאָה אֶת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וּלְהִתְעַסֵּק בְּהֶגְיוֹן תּוֹרָתוֹ וּלְקַיֵּם מִצְוֹתָיו, שֶׁמִּתּוֹךְ יִרְאַת יְיָ יִתְעַלֶּה יַעֲסְקוּ בַּתּוֹרָה וִיקַיְּמוּ מִצְוֹתָיו, וּמִתּוֹךְ הֶגְיוֹן הַתּוֹרָה יָבִינוּ פֵּרוּשׁ טָעֳמֶיהָ וְחִדּוּשֶׁיהָ, וְיִתְחַכְּמוּ לָדַעַת אֶת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וְכוֹחוֹ וּגְבוּרָתוֹ וּגְדֻלָּתוֹ, וּמַעֲשָׂיו הַגְּדוֹלִים וְהַנּוֹרָאִים וְהַנִּפְלָאִים, כְּדִכְתִיב (תהלים סו ג): "אִמְרוּ

לֵאלֹהִים מַה נּוֹרָא מַעֲשֶׂיךָ". וּכְתִיב (תהלים לד יב): "לְכוּ בָנִים שִׁמְעוּ לִי, יִרְאַת יְיָ אֲלַמֶּדְכֶם".

אֵין דָּבָר בָּעוֹלָם שָׁקוּל כְּנֶגֶד הַיִּרְאָה, לֹא כֶּסֶף וְלֹא זָהָב וּמַרְגָּלִיּוֹת וְכָל מַטְמוֹנִים – כֻּלָּם הֵם כְּאַיִן נֶגֶד יִרְאַת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, כִּי "יִרְאַת יְיָ הִיא אוֹצָרוֹ" (ישעיהו לג ו). לָכֵן יְמַהֵר לֶאֱצֹר בְּגִנְזֵי לִבָּבוֹ דָּבָר שֶׁהוּא אוֹצָרוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא. וְיִלְמֹד אָדָם בָּעוֹלָם הַזֶּה כִּי כָל אָדָם מִשְׁתַּדֵּל לֶאֱצֹר הַטּוֹב מָה שֶׁיָּכוֹל, וּמִי שֶׁיָּכוֹל לֶאֱצֹר כְּמוֹ הַמְּלָכִים וַדַּאי עוֹשֶׂה כֵּן. אִם כֵּן, מִי הוּא לֹא יֶאֱצֹר מָה שֶׁאֹצֶר מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא?

וְעַתָּה אוֹדִיעֲךָ חָכְמַת הַנֶּפֶשׁ וְרוּחַ וּנְשָׁמָה, כְּדֵי לְיִרְאָה אֶת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא. הַנֶּפֶשׁ הִיא הַכָּבֵד, כִּי הַדָּם הוּא הַנֶּפֶשׁ. וְהוּא מִתְאַוֶּה לָאֳכֶל וְלִשְׁתּוֹת, וְחוֹשֵׁק מְמֻשָּׁלָה וְתַאֲוָתָהּ. לְפִי שֶׁהַכָּבֵד מָלֵא דָּם וּמִתְאַוֶּה לְעִדּוּנִים וּלְשַׁעֲשׁוּעִים, וְזֶהוּ (משלי כז ז): "נֶפֶשׁ שְׂבֵעָה תָּבוּס נֹפֶת". הָרוּחַ הוּא הַלֵּב, וּמְבַקֵּשׁ שְׁרָרָה גְּדֻלָּה וּמַלְכוּת בְּלֵב בְּנֵי אָדָם לִרְדֹּף אַחַר הַכָּבוֹד. עַל כֵּן גֵּאוּת הַלֵּב נִקְרֵאת "גַּסּוּת הָרוּחַ". וְהוּא הַמַּגְבִּיהַּ דַּעַת בְּנֵי אָדָם לְהִשְׁתָּרֵר וּלְהִתְגַּדֵּל. הַנְּשָׁמָה הִיא הַחָכְמָה, וְהִיא יוֹשֶׁבֶת בַּמּוֹחַ כְּמֶלֶךְ בַּגְּדוּד, וְדוֹמָה לִכְבוֹד בּוֹרְאָהּ, וּמוֹאֶסֶת בְּתַעֲנוּגֵי בְּנֵי אָדָם וְהַבְלֵי שַׁעֲשׁוּעֵיהֶם. וּמַחְכֶּמֶת וּמַשְׂכֶּלֶת דַּעַת, וְכָל מַחְשְׁבוֹתֶיהָ לַעֲבֹד לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּיִרְאָה, וּמַחֲשֶׁבֶת מָה יִהְיֶה בַּסּוֹף בְּעֵת שֶׁיָּמוּת הַגּוּף וְיִכְלֶה, וְאֵיךְ תְּשׁוּב בְּטָהֳרָה לְמִי שֶׁבָּרָאהּ וְהִכְנִיסָהּ בַּגּוּף?

הָאָדָם יֵשׁ לוֹ שְׁנֵי אֲדוֹנִים, וּבְמוֹתוֹ נַעֲשֶׂה חָפְשִׁי מֵהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר (איוב ג יט): "קָטֹן וְגָדוֹל שָׁם הוּא, וְעֶבֶד חָפְשִׁי מֵאֲדֹנָיו". שְׁנֵי הָאֲדוֹנִים הֵם רוּחַ וָנֶפֶשׁ, שֶׁהֵם חוֹשְׁבִים בַּתַּעֲנוּגִים, וּלְהַרְבּוֹת מָמוֹן, וְלֶאֱכֹל וְלִשְׁתּוֹת, וְלִשְׁמֹחַ וְלַעֲשׂוֹת כָּל מַחְשְׁבוֹת הַלֵּב וּמַרְאֵה עֵינָיו, וּלְדַבֵּר דְּבָרִים הֲבָלִים וּלְהַנְאוֹת הַגּוּף. וְהַנְּשָׁמָה הוֹפֶכֶת מַחְשְׁבוֹתֵיהֶם וְאוֹמֶרֶת: "מָה שּׁוָוה לָאָדָם וּמָה יִתְרוֹן לוֹ בְּכָל עֲמָלוֹ שֶׁיַּעֲמֹל, וּבְרֶגַע אֶחָד אֵינֶנּוּ וְהַגּוּף כֻּל�ֹּה, וְאָז אַיֵּה חָכְמָתוֹ וְיָפְיוֹ? אִם כֵּן, אֵין טוֹב אֶלָּא לַעֲבֹד אֶת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וּלְדָבְקָה בּוֹ."

זֶה אוֹמֵר בְּכֹה וְזֶה אוֹמֵר בְּכֹה. אִם הַנֶּפֶשׁ וְהָרוּחַ מִתְגַּבְּרִים, אָז תֶּחֱלַשׁ הַנְּשָׁמָה וְאֵין לָהּ כֹּחַ לַעֲמֹד בִּפְנֵיהֶם. עַל כֵּן הַמִּתְעַסֵּק בַּאֲכִילָה וּבִשְׁתִיָּה לֹא יֶחְכַּם לְעוֹלָם. וּכְשֶׁהַנְּשָׁמָה מִתְגַּבֶּרֶת עַל הָרוּחַ וְהַנֶּפֶשׁ, אָז תִּפָּקַחְנָה עֵינֵי הַנְּשָׁמָה לְהָבִין חָכְמַת הָעֶלְיוֹנִים. לָכֵן צְרִיכָה הַנְּשָׁמָה לְהַחֲלִישׁ הָרוּחַ אֲשֶׁר מִמֶּנּוּ יוֹצְאִים הַכַּעַס וְהַגַּאֲוָה, וְהַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר הִיא בַּעֲלַת הַתַּאֲוָה. וּכְשֶׁמִּתְגַּבֶּרֶת הַנְּשָׁמָה בְּחָכְמָה, אָז תָּבִיא לִידֵי עֲנָוָה.

גַּם לַבְּהֵמָה יֵשׁ נֶפֶשׁ וְרוּחַ, כִּי הַבְּהֵמָה מִתְאַוָּה וְכוֹעֶסֶת כְּמוֹ אָדָם. אֲבָל הָאָדָם יֵשׁ לוֹ נְשָׁמָה יְתֵרָה הַמְדַבֶּרֶת וְהַמַּכֶּרֶת בֵּין אֱמֶת לְשֶׁקֶר. וּכְשֶׁיְּמוּת הַגּוּף, אָז תָּמוּת נֶפֶשׁ הַתַּאֲוָה וְנֶפֶשׁ הָרוּחַ, וְנִשְׁאֶרֶת צוּרַת הַנְּשָׁמָה הָעֶלְיוֹנָה הַחָכְמָה שֶׁאֵינָהּ מֵתָה בְּמִיתַת הַגּוּף, שֶׁנֶּאֱמַר

(קהלת יב ז): "וְהָרוּחַ תָּשׁוּב אֶל הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר נְתָנָהּ" – הִיא רוּחַ הַחָכְמָה. וּכְשֶׁאָדָם חוֹטֵא, מֵתָה נִשְׁמַת נַפְשׁוֹ וְנִשְׁמַת רוּחוֹ, דִּכְתִיב (יחזקאל יח ד): "הַנֶּפֶשׁ הַחֹטֵאת הִיא תָּמוּת". וְאָמַר מֹשֶׁה רַבֵּינוּ, עָלָיו הַשָּׁלוֹם, אִישׁ הָאֱלֹהִים (ויקרא כג ל): "וְהָאֲבַדְתִּי אֶת הַנֶּפֶשׁ הַהִיא מִקֶּרֶב עַמָּהּ" – שְׁמַע מִנֵּהּ קוֹרֵא "נֶפֶשׁ" אוֹתָהּ שֶׁהִיא מֵתָה. וּלְאַחַר מוֹת הָרִשָׁע, הַנִּשְׁמָה הַחֲכָמָה יְקֻלְעֶנָּה בְּכַף הַקֶּלַע מִפְּנֵי שֶׁשָּׁמְעָה לְרוּחַ וָנֶפֶשׁ. וְנֶפֶשׁ צַדִּיק אֲשֶׁר הַנִּשְׁמָה הָעֶלְיוֹנָה הִתְחַזְּקָה עַל רוּחַ וָנֶפֶשׁ – הִיא צְרוּרָה תַּחַת כִּסֵּא הַכָּבוֹד. וְהַכְּסִיל שֶׁשָּׁמַע לְרוּחַ וָנֶפֶשׁ – נִשְׁמָתוֹ הַכְּרֵת תִּכָּרֵת. וֶהֱחָכָם שֶׁשָּׁמַע לַנִּשְׁמָה הָעֶלְיוֹנָה, שֶׁנִּפְחָה לוֹ מִכִּסֵּא הַכָּבוֹד – נִשְׁמָתוֹ תִּזְכֶּה לְרֹב טוּב הַצָּפוּן.

וְעַתָּה הַטֵּה אָזְנְךָ, וְתָבִין וְתֵדַע שֶׁהַנִּשְׁמָה הִיא שְׂכוּנָה בַּלֵּב, וְהוּא מוֹשַׁב הַיִּרְאָה כִּי מִשָּׁם תּוֹצְאוֹת הַמַּחֲשָׁבָה. וְהַמַּחֲשָׁבָה מִתְרוֹמֶמֶת וּמִתְגַּדֶּלֶת בְּחַדְרֵי הַלֵּב, כַּאֲשֶׁר יִתְרוֹמְמוּ גַּלֵּי הַיָּם. הַנִּשְׁמָה דּוֹרֶשֶׁת וְחוֹקֶרֶת וּמִתְבּוֹנֶנֶת בְּכָל הַמַּעֲשִׂים, וְהַלֵּב מְשׁוֹטֵט בְּחָכְמָתוֹ לְמֶרְחוֹק וְצוֹפֶה בִּרְאִיָּתוֹ עִנְיָנִים רַבִּים, בְּרֶגַע קָטָן מְחֻשָּׁב הֵנָּה וָהֵנָּה וָרָץ וְשָׁב מֵעִנְיָן לְעִנְיָן. הָאָדָם הֶחְכִּים וְהִשְׂכִּיל אוֹתוֹ צוּר עוֹלָמִים, וְלִמֵּד אוֹתוֹ חָכְמָה וָדַעַת.

וּבְזֹאת הַחָכְמָה זוֹכֶה הָאָדָם כָּל הָעוֹבְרוֹת, וְרוֹאֶה כָּל הַנּוֹלָדוֹת. וּבְזֹאת הַחָכְמָה עוֹשֶׂה גַּלְגַּלִּים וְרֵחַיִם לְטָחֹן בְּלִי עָמָל. וּבְזֹאת הַחָכְמָה עֹשֶׂה צְבָאוֹת וּמַעֲמִיד חֵילִים וּמְזָרְזָם, וּמַצְלִיחַ בְּמַלְכוּתוֹ, וּמַנְהִיג בְּמֶמְשַׁלְתּוֹ וְתוֹפֵשׂ עִמּוּדוֹ. וּבְזֹאת הַחָכְמָה פּוֹרֵשׂ רְשָׁתוֹת לְעִמְקֵי מְצוּלוֹת יַמִּים וּנְהָרוֹת, לָצוּד צֵיד דָּגִים מֵעִמְקֵי תְּהוֹמוֹת. וּבְזֹאת הַחָכְמָה יָצוּד חַיּוֹת מִדְבָּרִיּוֹת, וּבָהּ יִלְכּוֹד עוֹפוֹת הַמְּעוֹפְפִים בְּגָבְהֵי שָׁמַיִם. וּבָהּ יוֹדֵעַ וּמֵבִין תַּחֲלוּאֵי הַגּוּף וּרְפוּאָתוֹ לְבַקֵּשׁ הָרְפוּאוֹת, וּמַבְחִין תּוֹעֶלֶת הַסַּמִּים וְנִזְקָם, וּמַכִּיר שָׂרָשִׁים וַעֲשָׂבִים וּמִינֵי הַפֵּרוֹת, קָרִים וְחַמִּים, לַחִים וְיבֵשִׁים. וּבָהּ יוֹדֵעַ לְהַשְׁקוֹת אֶת הַגּוּף בְּמֶרְקָחֵי הָרְפוּאוֹת לְהַעֲמִידוֹ עַל חֶזְקָתוֹ.

וְהִנֵּה עֵינֵיכֶם רוֹאוֹת גְּדֻלַּת הָאָדָם וּכְבוֹדוֹ, אֲשֶׁר גִּדְּלוֹ וְנִשְּׂאוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עַל כָּל הַיְצוּרִים, וְהִשְׁלִיטוֹ עַל כָּל בְּרִיּוֹת הַתַּחְתּוֹנִים, וְאֵין כֹּחַ בַּפֶּה לְסַפֵּר רֹב פְּעֻלּוֹת אֲשֶׁר יִפְעַל הָאָדָם בָּעוֹלָם הַתַּחְתּוֹן. וְאַף בָּעוֹלָם הָעֶלְיוֹן שׁוֹלֵחַ הָאָדָם תַּאֲוָתוֹ, וְיָעוּף וְיָטוּשׁ עַל כַּנְפֵי הַחָכְמָה. אַף עַל פִּי שֶׁגּוּפוֹ הוֹלֵךְ בָּאָרֶץ כְּמוֹ בְּהֵמוֹת וּשְׁרָצִים, נִשְׁמָתוֹ הוֹלֶכֶת בָּעוֹלָם הָעֶלְיוֹן מֵרֹב חָכְמָה, וְהִיא תִּתְבּוֹנֵן וְיוֹדַעַת חָכְמַת מַדָּע שֶׁבָּעֶלְיוֹנִים, וְחָכְמַת מַדָּע שֶׁבָּרְקִיעִים, וְהִלּוּךְ הַכּוֹכָבִים וְשִׁעוּר קוֹמָתָם. אַף עַל פִּי שֶׁגּוּף אָדָם קָטָן מְאוֹד, נִשְׁמָתוֹ גְּדוֹלָה וּרְחָבָה יוֹתֵר מִן הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ, כִּי יוֹדַעַת רוּמָם וְגָבְהָם, וְדַרְכֵי חַמָּה וּמַזָּלוֹת וְכָל חִלּוּקֵיהֶם – הַכֹּל נִכְנָס בַּנִּשְׁמָה. וְכֵיוָן שֶׁהַכֹּל כָּלוּל בָּהּ, אִם כֵּן הִיא גְּדוֹלָה מִכֻּלָּם. שֶׁאִם לֹא כֵּן לֹא הָיְתָה יְכוֹלָה לְהַחֲזִיק אֶת הַכֹּל, כִּי אִי אֶפְשָׁר לְהַכְנִיס מֵי הַיָּם בְּנֹאד קָטָן.

וְעַתָּה בְּרָאוֹתֵנוּ שֶׁהָאָדָם שׂוֹלֵט בְּחָכְמָתוֹ בִּשְׁנֵי עוֹלָמִים, בָּעוֹלָם הַתַּחְתּוֹן וּבָעוֹלָם הָעֶלְיוֹן, אִם כֵּן רָאוּי לְכָל אָדָם לַחֲשֹׁב וּלְהִתְבּוֹנֵן: לָמָּה הוֹדִיעוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא כָּל זֹאת? אֵין זֶה כִּי אִם לְהַשְׂכִּיל לְעַבְדּוֹ בְּלֵבָב שָׁלֵם, כִּי כְּשֶׁמַּבִּין וּמַכִּיר הַנִּפְלָאוֹת הַגְּדוֹלִים וְהַנּוֹרָאִים, אָז רָאוּי לְהַכְנִיעַ עַצְמוֹ וּלְשַׁעְבֵּד הַגּוּף לַנְּשָׁמָה. כִּי כָּל הַחָכְמוֹת הַגְּדוֹלוֹת הָאֵלּוּ הֵן מִן הַנְּשָׁמָה וְלֹא מִן הַגּוּף, כִּי הַנְּשָׁמָה מַנְהֶגֶת אֶת הַגּוּף, כְּמוֹ אָדָם רוֹכֵב עַל סוּס וּמַנְהִיג אוֹתוֹ וּמְהַפְּכוֹ לְכָל צַד שֶׁיִּרְצֶה; אִם כֵּן הַסּוּס טָפֵל לָאָדָם, וְאֵין הָאָדָם טָפֵל לַסּוּס. לָכֵן אוֹי וְהוֹי וַאֲבוֹי לְאוֹתָם הַמְשַׁעְבְּדִים הַנְּשָׁמָה לַגּוּף, וּמַכְנִיעִים הָעִקָּר תַּחַת יַד הַטָּפֵל.

וְזֶה יוּכַל לְדַעַת: אַחַר אֲשֶׁר הָעוֹלָם הָעֶלְיוֹן מְשַׁמֵּשׁ לְעוֹלָם הַתַּחְתּוֹן, כְּגוֹן הַשֶּׁמֶשׁ וְהַיָּרֵחַ וְהַכּוֹכָבִים, בְּוַדַּאי וּבְבֵרוּר אֵין זֶה לַהֲנָאַת הַגּוּף שֶׁיֵּהָנֶה בַּהֲנָאַת עוֹלָם זֶה; כִּי אֵין בּוֹ מַמָּשׁ, וְהוּא עָפָר רִמָּה וְתוֹלֵעָה, וּמְזֻמָּן לִפְגָעִים, וּמוּכָן לַמָּוֶת. וְהַשֶּׁמֶשׁ וְהַיָּרֵחַ וְהַכּוֹכָבִים הֵם זַכִּים וּצְלוּלִים, וְאֵיךְ יִתָּכֵן שֶׁאוֹתוֹ הָעִנְיָן הַגָּדוֹל יְשַׁמֵּשׁ לַגּוּף הַכָּלֶה הַמְדֻלְדָּל? אַךְ הַנְּשָׁמָה שֶׁהִיא צְלוּלָה וְזַכָּה, וּמְנֻשָּׁאָה עַד שְׁחָקִים וּמַעְלָה מֵהֶם, וּגְדוֹלָה יוֹתֵר מִן שָׁמַיִם וָאָרֶץ, כִּי בָּהּ נִכְנָסָת יְדִיעַת שָׁמַיִם וָאָרֶץ וְהִיא מַקֶּפֶת אוֹתָם – בֶּאֱמֶת זוֹהִי סְבָרָה וּרְאָיָה גְּדוֹלָה שֶׁשָּׁמַיִם וָאָרֶץ נִבְרְאוּ לְצָרְכָהּ שֶׁל נְשָׁמָה וּלְשַׁמֵּשׁ לָהּ.

וְהִיא תִּתְבּוֹנֵן וְתַבְחִין: "מִי אֲנִי, אֲשֶׁר שָׁמַיִם וָאָרֶץ נִבְרְאוּ לְצָרְכִּי? אֵין זֶה כִּי אִם לְהִשְׁתַּעְבֵּד לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, לְהָבִין נִפְלְאוֹתָיו וּלְהַלְלוֹ וּלְשַׁבְּחוֹ!" וְלוּלֵי הַתּוֹרָה כְּדֵי לְצָרֵף וּלְלַבֵּן נִשְׁמַת הָאָדָם, מָה צָּרְךְ יֵשׁ לוֹ בָּעוֹלָם? וְכִי זוֹ סְבָרָא, שֶׁהָעוֹלָם נִבְרָא לַהֲנָאַת הַגּוּף אֶל הָאֹפֶל וְהַשֶּׁפֶל?

וְעַתָּה בְּרָאוֹתֵנוּ שֶׁהָאָדָם נִבְחָר מִכָּל הַיְצוּרִים מֵרֹב חָכְמָתוֹ וְרֹב פְּעֻלּוֹתָיו, כִּי כָּל הַיְצוּרִים מְשֻׁעְבָּדִים לָאָדָם, וְיֵשׁ בּוֹ כֹּחַ לִלְמֹד חָכְמָה וּלְהָבִין הַסּוֹדוֹת הָעֲמֻקִים, רָזֵי עוֹלָם הַתַּחְתּוֹן וְהָעֶלְיוֹן – זֶהוּ סִימָן מֻבְהָק לָאָדָם שֶׁתְּהֵא נַפְשׁוֹ צְרוּרָה בִּצְרוֹר הַחַיִּים, אִם הוּא מְקַיֵּם אֶת הַתּוֹרָה. מָשָׁל לְמָה הַדָּבָר דּוֹמֶה? לְמֶלֶךְ שֶׁהִכְנִיס עֲבָדָיו בְּחַדְרֵי חֲדָרִים, וְהֶרְאָה לָהֶם אוֹצְרוֹתָיו וּמַרְגָּלִיּוֹת וְכָל גְּנָזָיו, וְהִמְשִׁילָם וְהִשְׁלִיטָם עַל כָּל זֶה, וְגִלָּה לָהֶם סוֹדָיו, וְהִזְהִירָם שֶׁיִּהְיוּ עִמּוֹ בֶּאֱמוּנָה, וְאָז יִתֵּן לָהֶם טוֹבָה גְּדוֹלָה וְינַשֵּׂא אוֹתָם כִּכְפָלַיִם יוֹתֵר מִמָּה שֶׁהָיוּ עַד עַכְשָׁו. וְזֶה יִהְיֶה לָהֶם לְאוֹת: שֶׁגִּלָּה לָהֶם סוֹדוֹתָיו וְאוֹצְרוֹתָיו, וְהִמְשִׁילָם עַל אַרְצוֹ בֶּאֱמֶת, בָּזֶה יַבְחִינוּ שֶׁהַמֶּלֶךְ אוֹמֵר אֱמֶת. כָּךְ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הֶרְאָה לְאָדָם גָּדְלוֹ וְתִפְאַרְתּוֹ, וְגִלָּה לוֹ סוֹדָיו מֵעֶלְיוֹנִים וְתַחְתּוֹנִים, וְהִמְשִׁילוֹ עַל כֹּל – בְּוַדַּאי בָּזֶה יַבְחִין רוֹב גְּדֻלָּתוֹ לֶעָתִיד, אִם יִזְהֵר בַּעֲבוֹדַת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא.

גַּם יֵשׁ רְאָיָה גְּדוֹלָה שֶׁהַנְּשָׁמָה בָּאָה מִלְּמַעְלָה: כִּי אָנוּ רוֹאִים שֶׁכָּל אָדָם אֵין לוֹ דַּי בַּמָּה שֶׁיֵּשׁ לוֹ, אֶלָּא לְעוֹלָם מְבַקֵּשׁ מַעֲלָה יְתֵרָה מִמַּעֲלָתוֹ. אִם יֵשׁ לוֹ אֶלֶף חוֹמֶד אַלְפַּיִם, אִם הוּא

שֹׁר בְּמְדִינָה זוֹ מְבַקֵּשׁ לִהְיוֹת מוֹשֵׁל בִּמְדִינָה אַחֶרֶת; וְאֵין לְךָ מֶלֶךְ אוֹ שֹׂר שֶׁאֵין מְבַקֵּשׁ מַעֲלָה יְתֵרָה מִמַּעֲלָתוֹ. וְזֹאת בָּאָה מֵחֲמַת שֶׁאֵין הַנְּשָׁמָה מִתְדַּבֶּקֶת לְאֵלּוּ הַטּוֹבוֹת, אֲבָל הִיא מִתְאַוָּה לְעוֹלָם לְמַעֲלוֹת יוֹתֵר גְּדוֹלוֹת, כִּי הִיא עֶלְיוֹנָה עַל כָּל הַבְּרוּאִים. וְעַל כֵּן הָאָדָם הוֹלֵךְ בְּקוֹמָה זְקוּפָה עֲבוּר הַנְּשָׁמָה, וּשְׁאָר הַבְּרִיּוֹת הוֹלְכִים עַל גְּחוֹנָם וּכְפוּפִים.

וַעֲבוּר שֶׁהַנְּשָׁמָה בָּאָה מִלְּמַעְלָה מִכִּסֵּא הַכָּבוֹד, עַל כֵּן הַגּוּף שֶׁהִיא שְׁרוּיָה בּוֹ יֵשׁ בּוֹ דְּמְיוֹן שֶׁל כָּל הָעוֹלָם, וְעַל כֵּן נִקְרָא הָאָדָם "עוֹלָם קָטָן". הַנְּשָׁמָה הִיא דּוֹמָה לְבוֹרְאָהּ, וְהַגּוּף דּוֹמֶה לָעוֹלָם הַתַּחְתּוֹן וְהָעֶלְיוֹן.

וְעַתָּה שְׁמַע חָכְמָה מֻפְלָאָה. כְּמוֹ שֶׁהָאֱלֹהִים עֶלְיוֹן, וּמוֹשֵׁל עַל הָאָדָם וְעַל כָּל הָעוֹלָם לְמַעְלָה וּלְמַטָּה – כֵּן הָאָדָם, כָּל עֵת שֶׁיַּעֲשֶׂה רְצוֹן בּוֹרְאוֹ. כִּי לְמֹשֶׁה, עָלָיו הַשָּׁלוֹם, אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּמַעֲשֶׂה הָעֵגֶל (דברים ט יד): "הֶרֶף מִמֶּנִּי וְאַשְׁמִידֵם", וּבְמַעֲשֶׂה קֹרַח בָּלְעָה הָאָרֶץ אֹתָם וְאֶת כָּל אֲשֶׁר לָהֶם עַל פִּיו (במדבר טז). וְאֵלִיָּהוּ, זָכוּר לַטּוֹב, נִשְׁבַּע שֶׁלֹּא יִהְיֶה טַל וּמָטָר כִּי אִם לְפִי דְּבָרוֹ (מלכים א יז א), וְהוֹרִיד הָאֵשׁ (מלכים א יח ושם ב א), וְהָרַג נְבִיאֵי הַבַּעַל (מלכים א יח ט), וְהֶחֱיָה הַמֵּת (מלכים א יז), וְגָזַר עַל אֱלִישָׁע לִהְיוֹת פִּי שְׁנַיִם בְּרוּחוֹ (מלכים ב ב).

וְכֵן כָּל הַקְּדוֹשִׁים שֶׁהָיוּ בָּאָרֶץ, הָיוּ מוֹשְׁלִים לְמַעְלָה וּלְמַטָּה בִּרְצוֹן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא כְּשֶׁעוֹשִׂים רְצוֹנוֹ. לָכֵן תִּזָּהֵר שֶׁתְּקַיֵּם תּוֹרוֹתָיו חֻקּוֹתָיו וּמִצְוֹותָיו, כְּדֵי שֶׁתִּזְכֶּה לְרֹב טוּב הַצָּפוּן. וּכְמוֹ שֶׁהָאֱלֹהִים יוֹדֵעַ וּמֵבִין אָחוֹר וָקֶדֶם – כֵּן הָאָדָם שֶׁנָּתַן לוֹ הָאֱלֹהִים חָכְמָה. וּכְמוֹ שֶׁמַּסְפִּיק הָאֱלֹהִים וְנוֹתֵן לֶחֶם לְכָל בָּשָׂר – כֵּן הָאָדָם מְכַלְכֵּל בְּנֵי בֵיתוֹ, וּמְשָׁרְתוֹ, וּבְהֶמְתּוֹ. וּכְמוֹ שֶׁהָאֱלֹהִים מְשַׁלֵּם גְּמוּל טוֹב וָרָע – כֵּן הָאָדָם. וּכְמוֹ שֶׁהָאֱלֹהִים עוֹשֶׂה בִּנְיַן הָעוֹלָם, וּמוֹסְדוֹת הָאָרֶץ, וּנְטִיַּת הָרָקִיעַ, וּמִקְוֵה יַמִּים – כֵּן גַּם הָאָדָם עָשׂוּי לִבְנוֹת, וּלְיַסֵּד, וּלְקָרוֹת, וּלְהַקְווֹת, וּלְהַזְרִיעַ, וּלְהַצְמִיחַ, וְלִנְטוֹעַ, וְלַעֲשׂוֹת כָּל דָּבָר; אַךְ בִּיגִיעָה וּתְלָאָה, וְהַכֹּל בִּרְצוֹן הַבּוֹרֵא.

וּכְמוֹ שֶׁאֵין כָּל בְּרִיָּה יְכוֹלָה לִרְאוֹת אֶת הָאֱלֹהִים – כָּךְ אֵין יְכֹלֶת לְשׁוּם בְּרִיָּה לִרְאוֹת אֶת הַנְּשָׁמָה. וּכְמוֹ שֶׁהָאֱלֹהִים יוֹדֵעַ עֲתִידוֹת – כֵּן גַּם הָאָדָם, בְּעֵת אֲשֶׁר יָנוּחַ רוּחוֹ וְגוּפוֹ מִלַּעֲסֹק בַּעֲמַל צָרְכָיו, וְיָנוּחַ וְיִשְׁקֹט רוּחַ הַחַיִּים מִלְּהִתְעַסֵּק בְּצָרְכֵי הַגּוּף, אָז יִרְאֶה בַּחֲלוֹמוֹתָיו עֲתִידוֹת, וְיִרְאֶה רוּחוֹת הַמֵּתִים, וּמְקוֹמוֹת שֶׁלֹּא רָאָה, וּבְנֵי אָדָם שֶׁלֹּא רָאָה, וּדְבָרִים וּתְמוּנוֹת גְּדוֹלוֹת, מָה שֶּׁהוּא אֵינוֹ יָכוֹל לִרְאוֹת כְּשֶׁהוּא עֵר. וּכְמוֹ שֶׁאֵין בְּרִיָּה בָּעוֹלָם שֶׁיּוֹדַעַת סִתְרֵי הָאֱלֹהִים – כֵּן אֵין בְּרִיָּה בִּבְנֵי אָדָם שֶׁיּוֹדַעַת סִתְרֵי מַחְשָׁבוֹת לֵב הָאָדָם, כִּי אִם הָאֱלֹהִים לְבַדּוֹ, כַּכָּתוּב (תהלים צד יא): "יְיָ יֹדֵעַ מַחְשְׁבוֹת אָדָם".

וּבְרֹב דְּבָרִים יִדְמֶה הָאָדָם מְעַט מִזְעָר לֵאלֹהִים. לְפִי מְעַט הַכּוֹחַ וְקִצֶּר הַחַיִּים שֶׁנָּתַן לוֹ הָאֱלֹהִים – הוֹסִיף הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יֵצֶר הָרָע לְטוֹבָתוֹ וּלְרָעָתוֹ: כְּדֵי לְבָחֳנוֹ וּלְנַסּוֹתוֹ בֵּין טוֹב וּבֵין רָע, וּכְדֵי לְהִתְנָאוֹת, לִבְנוֹת וְלִנְטוֹעַ, וְלַהֲרֹס וְלַעֲקֹר נָטוּעַ, וְלַהֲרֹג וּלְיַסֵּר, לִצְבֹּר הוֹן, לְהַלְחֵם, לִמְשֹׁל, וְלִשְׁלֹל, וְלִקְצֹף עַד מְאוֹד. וְאִם לֹא הָיָה הַיֵּצֶר הָרַע, בַּשְׁבִיל אֵימַת הַמָּוֶת לֹא הָיָה עוֹסֵק בִּפְרִיָּה וּרְבִיָּה, וְלֹא הָיָה בּוֹנֶה בְּנָיִן, וְלֹא הָיָה מִתְאַוֶּה לִקְנוֹת מִקְנֶה וְקִנְיָן, וְלֹא הָיָה נוֹטֵעַ, וְלֹא הָיָה זוֹרֵעַ, כִּי הָיָה אוֹמֵר בְּלִבּוֹ: "מֵאַחַר שֶׁנִּגְזְרָה גְּזֵרַת הַמָּוֶת, מָה לִּי לַעֲמֹל לְאַחֵר?" וְהָיָה כָּל הָעוֹלָם נֶאֱבָד וְנֶהֱרָס.

וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לֹא בָּרָא הָעוֹלָם מִימֵי בְּרֵאשִׁית כִּי אִם לְהִבָּנוֹת וּלְהִתְנַהֵג בְּרַחֲמָיו הָרַבִּים עַל יְדֵי בְּנֵי אָדָם. וְאִם יִתְגַּבֵּר בְּיִצְרוֹ הַטּוֹב לִכְבּוֹשׁ אֶת יֵצֶר הָרַע שֶׁלֹּא יֶחֱטָא לִפְנֵי יוֹצְרוֹ, כִּי יִשְׁתַּמֵּשׁ בְּיִצְרוֹ הָרַע לַעֲשׂוֹת הַכֹּל בְּיִרְאַת הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא, בְּלֹא עָוֹן וָפֶשַׁע – זוֹ הִיא טוֹבָתוֹ, אַשְׁרָיו וְאַשְׁרֵי יוֹלַדְתּוֹ.

וּכְמוֹ שֶׁהָאָדָם דּוֹמֶה מְעַט מִזְעָר לֵאלֹהִים, כֵּן בִּנְיַן גּוּפוֹ דּוֹמֶה לְכָל הָעוֹלָם: עָשָׂה לוֹ גֻּלְגֹּלֶת הָרֹאשׁ – כְּמוֹ רְקִיעַ הַשָּׁמַיִם שֶׁעַל הָרָקִיעַ הַזֶּה. עָשָׂה לוֹ תִּקְרָה הָעֶלְיוֹנָה שֶׁל פֶּה, וּנְטוּעוֹת בָּהּ שִׁנַּיִם וְהַמַּלְתָּעוֹת – כִּדְמוּת הָרָקִיעַ הַזֶּה שֶׁעָלֵינוּ. וּכְמוֹ שֶׁמַּבְדִּיל הָרָקִיעַ הַזֶּה שֶׁעָלֵינוּ בֵּין מַיִם הָעֶלְיוֹנִים לְמַיִם הַתַּחְתּוֹנִים – כֵּן גַּם הַתִּקְרָה הָעֶלְיוֹנָה שֶׁל פֶּה מַבְדִּילָה בֵּין הַלֶּחֱיָה שֶׁל הַפֶּה וּבֵין הַלֶּחֱיָה שֶׁבְּרֹאשׁ וּבֵין לַחֱיָה שֶׁבַּקִּרְווּם הָעֶלְיוֹן. וּכְמוֹ שֶׁהָאֱלֹהִים שִׁכֵּן שְׁכִינָתוֹ הַקְּדוֹשָׁה בַּשָּׁמַיִם הָעֶלְיוֹנִים שֶׁקָּרָה עַל הַמַּיִם, כְּדִכְתִיב (תהלים קד ג): "הַמְקָרֶה בַמַּיִם עֲלִיּוֹתָיו" – כֵּן שִׁכֵּן אֶת רוּחַ נִשְׁמַת חַיִּים, וְהַדַּעַת וְהַבִּינָה, בִּקְרוּם הַמּוֹחַ שֶׁל הָרֹאשׁ, הַנִּקְרָם עַל הַמֹּחַ וְעַל הַלֶּחֱיָה. וּרְאֵה וְהָבֵן הָאֱמֶת, כִּי אִם יִקָּרַע קְרוּם הַמּוֹחַ אוֹ יִנָּקֵב – מִיָּד יָמוּת הָאָדָם, עַל אֲשֶׁר בּוֹ שׁוֹכֵן רוּחַ חַיִּים.

וּכְמוֹ שֶׁשִּׁכֵּן הָאֵל יִתְבָּרַךְ שְׁכִינָתוֹ הַקְּדוֹשָׁה בַּמַּעֲרָב – כֵּן שִׁכֵּן אֶת הַמּוֹחַ אֲחוֹרֵי הָרֹאשׁ עַל הָאָזְנַיִם, וְשִׁכֵּן אֶת רוּחַ חַיִּים עַל הַמּוֹחַ. וּכְמוֹ שֶׁמִּתְקַיֵּם כָּל הָעוֹלָם וּמִתְנַהֵג בְּכוֹחַ אֵל אֶחָד – כָּךְ מִתְנַהֵג כָּל הַגּוּף בְּכֹחַ רוּחַ חַיִּים אֶחָד שֶׁנָּתַן לוֹ הָאֵל יִתְבָּרַךְ, וּמִתְקַיֵּם בּוֹ לִהְיוֹת בָּרִיא וּמְקֻיָּם עַד בּוֹא קִצּוֹ. וְאִם יִתְעָרֵב בְּגוּפוֹ מְאוּמָה רוּחַ רָעָה אַחֶרֶת – לֹא יִתְקַיֵּם לִהְיוֹת כְּבַתְּחִלָּה.

וּכְמוֹ שֶׁנָּתַן בְּרִקִיעַ הַשָּׁמַיִם שְׁנֵי מְאוֹרוֹת וַחֲמִשָּׁה כּוֹכָבִים – כֵּן בָּרָא בְּרֹאשׁ הָאָדָם שִׁבְעָה שְׁמָשִׁים: שְׁתֵּי עֵינַיִם, וּשְׁתֵּי אָזְנַיִם, וּשְׁנֵי נְחִירַיִם, וְהַפֶּה. הָעַיִן הַיְמָנִית דּוֹמָה לַחַמָּה, וְהַשְּׂמָאלִית דּוֹמָה לְנֹגַהּ. הָאַף הַיְמָנִית דּוֹמָה לְכוֹכָב, וְהַשְּׂמָאלִית דּוֹמָה לְמַאְדִּים. הַפֶּה, וְהַלָּשׁוֹן, וְהַשִּׂפָתַיִם – דּוֹמִים לְצֶדֶק, וְלַלְּבָנָה, וּלְשַׁבְּתַאי. וּכְמוֹ שֶׁנַּעֲשָׂה אֲוִיר בֵּין רָקִיעַ וּבֵין הָאָרֶץ – כֵּן נַעֲשָׂה בְּגוּף הָאָדָם הֶחָזֶה וְהַגְּוִיָּה. וּכְמוֹ שֶׁהִשִּׁיב הָרוּחַ בַּאֲוִיר בַּחֲלָלוֹ שֶׁל עוֹלָם –

כֵּן תֵּצֵא נִשְׁמַת רוּחַ חַיִּים מִן הָרֵאָה שֶׁבָּחֲזָה וּבַגְוִיָּה, הוּא חֲלָלוֹ שֶׁל גּוּף. וּכְמוֹ שֶׁרָקַע הָאָרֶץ עַל הַמַּיִם – כֵּן קָרַם וּמָתַח קְרוּם הַבָּשָׂר שֶׁעַל הַכָּבֵד, וְעַל הַבָּטֶן, וְהַמֵּעַיִם, וְעַל הַטְּחוֹל – הוּא הַבָּשָׂר שֶׁבֵּין הָרֵאָה וּבֵין הַכָּבֵד וְהַטְּחוֹל וְהַמֵּעַיִם וְהַבֶּטֶן.

וּכְמוֹ שֶׁעָשָׂה הָאֵל יִתְבָּרַךְ עוֹפוֹת וְדָגִים, וְחַיּוֹת וּבְהֵמוֹת, תְּמִימִים וְרַחֲמָנִים מִלַּעֲשׂק זֶה לָזֶה, וְיֵשׁ שֶׁהֵם אַכְזָרִיִּים וְטוֹרְפִים וּבוֹלְעִים זֶה לָזֶה – כֵּן עָשָׂה גַּם בְּנֵי אָדָם: הַטּוֹבִים נִדְמוּ לָעוֹפוֹת וְלַבְּהֵמוֹת הַטּוֹבִים, שֶׁנֶּאֱמַר (שיר השירים ה ב): "יוֹנָתִי תַמָּתִי"; וְנֶאֱמַר (יחזקאל לד לא): "וְאַתֶּן צֹאנִי, צֹאן מַרְעִיתִי". וּבְנֵי אָדָם הָרָעִים נִדְמוּ לְחַיּוֹת רָעוֹת: לְאַרְיֵה, דִּכְתִיב (תהלים יז יב): "דְּמְיֹנוֹ כְּאַרְיֵה יִכְסוֹף לִטְרוֹף". וְיֵשׁ דּוֹמִים לְדֻבִּים וּזְאֵבִים, שֶׁנֶּאֱמַר (צפניה ג ג): "שׁוֹפְטֶיהָ זְאֵבֵי עֶרֶב".

בָּעוֹלָם יֵשׁ אִילָנוֹת וַעֲשָׂבִים וּפֵרוֹת טוֹבִים וְרָעִים. יֵשׁ שֶׁיֵּשׁ לָהֶם רֵיחַ טוֹב וּפֵרוֹת טוֹבִים לִתְחִיָּה וְלִרְפוּאָה, וְיֵשׁ עֲשָׂבִים וְשָׂרָשִׁים וּפֵרוֹת לְהָמִית, כְּעִשְׂבֵי סַמֵּי הַמָּוֶת, וּכְקוֹץ וְדַרְדַּר. הַטּוֹבִים נִדְמוּ לַטּוֹבִים, כְּדִכְתִיב (שיר השירים ב ב-ג): "כְּשׁוֹשַׁנָּה בֵּין הַחוֹחִים... כְּתַפּוּחַ בַּעֲצֵי הַיַּעַר". וְהָרָעִים נִדְמוּ לָרָעִים, כְּדִכְתִיב (שמואל ב כג ו): "וּבְלִיַּעַל – כְּקוֹץ מֻנָּד כֻּלָּהֶם". וּכְמוֹ שֶׁעָשָׂה מִתַּחַת לָאָרֶץ תְּהוֹמוֹת וְטִיט וְרֶפֶשׁ – כֵּן עָשָׂה בָּאָדָם הַקָּרֵב הָעֶלְיוֹן וְהַמֵּעַיִם, שֶׁמִּקַּבְּלִים הַמַּאֲכָל וְהַמִּשְׁתֶּה. וּכְמוֹ שֶׁשּׁוֹרְצִים מִן הָרֶפֶשׁ וּמִן הַטִּיט שְׁרָצִים וּרְמָשִׂים לְמִינֵיהֶם – כֵּן נִשְׁרָצִים בִּמְעֵי הָאָדָם מֵרֶפֶשׁ הַשִּׁמְרִים שֶׁל מַאֲכָל וּמִשְׁתֶּה שְׁרָצִים וּרְמָשִׂים תּוֹלְעִים, אֲרֻכִּים וּקְצָרִים, גְּדוֹלִים וּקְטַנִּים. וּכְמוֹ שֶׁעָשָׂה מִקְוֵה מַיִם בָּעוֹלָם – כֵּן עָשָׂה מִקְוֵה מֵי רַגְלַיִם, הוּא הַנֶּבֶל, הִיא הַשַּׁלְחוּפִית.

וּכְמוֹ שֶׁעָשָׂה אַדְנֵי הָאָרֶץ לְמַטָּה מִמֶּנָּה – כֵּן עָשָׂה יְסוֹד כָּל בִּנְיַן הַגּוּף אֶת עַצְמוֹת הָעֶצֶה מִזֶּה וּמִזֶּה וּשְׁתֵּי יְרֵכַיִם. וּכְמוֹ שֶׁעָשָׂה אֲבָנִים מְפֻלָּמוֹת הַמְּשֻׁקָּעוֹת בַּתְּהוֹם, אֲשֶׁר מִבֵּינֵיהֶן הַמַּיִם יוֹצְאִים – כֵּן עָשָׂה שְׁתֵּי הַכְּלָיוֹת לְצֵאת וְלַעֲבֹר מִבֵּינֵיהֶן מִתּוֹךְ גִּידֵיהֶן מֵי הָרַגְלַיִם, הוּא הַשֶּׁתֶן, אֶל הַשַּׁלְחוּפִית. וְגַם לְחֻלּוּחַ הַזֶּרַע עוֹבֵר וְיוֹצֵא מִבֵּינֵיהֶן אֶת בֵּיצֵי הָעֶרְוָה. וּכְמוֹ שֶׁהַתְּהוֹם קוֹרֵא אֶל הַתְּהוֹם, כְּדִכְתִיב (תהלים מב ח): "תְּהוֹם אֶל תְּהוֹם קוֹרֵא" – כֵּן קוֹרֵא קֶרֶב הָעֶלְיוֹן, הוּא הָאִצְטוֹמָכָא, אֶל הַמֵּעַיִם לְהַקְבִּילָם שְׁאָר הַמַּאֲכָל וְהַמִּשְׁתֶּה; וְהַמֵּעַיִם קוֹרְאִים אֶל גִּידֵי הַכְּלָיוֹת, שֶׁהֵם כְּצִנּוֹרִים לְהַקְבִּילָם הַמַּיִם. מֵי רַגְלַיִם הֵם הַמִּתְמַצִּים וְנִפְרָדִים מִן מַאֲכָל הַמֵּעַיִם לְלֶכֶת אֶל הַשַּׁלְחוּפִית. וְצִנּוֹרֵי הַכְּלָיוֹת קוֹרְאִים אֶל גִּיד הַשַּׁלְחוּפִית לְהַקְבִּילָם הַמַּיִם הָהֵם, לְהוֹלִיכָם לְהַקָּווּתָם בְּתוֹךְ הַשַּׁלְחוּפִית, שֶׁהוּא דּוֹמֶה לַתַּחְתּוֹן, שֶׁהוּא תַּחְתּוֹן לְכָל הַתְּהוֹמוֹת. וְעוֹד אוֹתוֹ מְעִי קוֹרֵא אֶל מְעִי אִצְטוֹמָכָא, לְקַבֵּל אֶת הַצּוֹאָה וְהַגָּלָל.

וּכְמוֹ שֶׁעֲשָׂה הָאֱלֹהִים נְהָרוֹת לְהַשְׁקוֹת הָעוֹלָם – כֵּן עָשָׂה בְּגוּף הָאָדָם וְרִידִים, הֵם גִּידֵי הַדָּם הַמּוֹשְׁכִים אֶת הַדָּם לְהַשְׁקוֹת אֶת כָּל הַגּוּף. וּכְמוֹ שֶׁיֵּשׁ בָּעוֹלָם מַיִם צְלוּלִים וַעֲכוּרִים, מְתוּקִים וּמְלוּחִים וּמָרִים – כָּךְ בָּאָדָם: מֵעֵינָיו יוֹצְאִים מַיִם מְלוּחִים, מִנְּחִירָיו יוֹצְאִים מַיִם קָרִים, וּמִגְּרוֹנוֹ מַיִם חַמִּים, וּמִפִּיו מַיִם מְתוּקִים, וּמֵאָזְנָיו מַיִם מָרִים, וּמֵי הַשֵּׁתָן הֵם מָרִים וּסְרוּחִים.

בָּעוֹלָם יֵשׁ רוּחוֹת קָרִים וְחַמִּים, כֵּן בָּאָדָם: כְּשֶׁפּוֹתֵחַ פִּיו וְנוֹפֵחַ – אָז הָרוּחַ חַם, וּכְשֶׁסּוֹגֵר פִּיו וְנוֹפֵחַ – אָז הָרוּחַ קַר. רְעָמִים בָּעוֹלָם – קוֹל בָּאָדָם, בְּרָקִים בָּעוֹלָם – בָּאָדָם פָּנָיו מְאִירִים כַּבָּרָק. מַזָּלוֹת בָּעוֹלָם, וְהַחוֹזִים בַּכּוֹכָבִים יוֹדְעִים מֶהֶם עֲתִידוֹת – כָּךְ יֵשׁ אוֹתוֹת בָּאָדָם: כְּשֶׁיֵּשׁ חִכּוּךְ לְאָדָם בְּלֹא שְׂחִין וּבְלֹא כִּנָּה וּבְלֹא פַּרְעוֹשׁ, בָּזֶה יוֹדְעִים הַבְּקִיאִים בַּחָכְמָה הַזֹּאת עֲתִידוֹת; וְכֵן בְּשִׂרְטוּטֵי יַד הָאָדָם וּבְתֹאַר פָּנָיו יוֹדְעִים עֲתִידוֹת. וְהַחָכְמָה הַזֹּאת הָיְתָה בְּיַד הַחֲכָמִים הַקְּדָמוֹנִים, אֲבָל מִן הָאַחֲרוֹנִים נִשְׁתַּכְּחָה. וְכֵן יְכוֹלִים הַחֲכָמִים לָדַעַת עֲתִידוֹת מִן הָאֵילָנוֹת וְהָעֲשָׂבִים, וְזֶהוּ מַה שֶּׁאָמְרוּ עַל רַבָּן בֶּן זַכַּאי, שֶׁהָיָה יוֹדֵעַ שִׂיחַת דְּקָלִים (סוכה כח א), פֵּרוּשׁ: הָיָה בָּקִי לִרְאוֹת בִּתְנוּעַת הַדְּקָלִים, וּמִזֶּה הָיָה יוֹדֵעַ עֲתִידוֹת.

וְכַאֲשֶׁר יוֹצְאִים מִצַּד דָּרוֹם, וְהוּא צַד יָמִין שֶׁל הָעוֹלָם, הַחֹם וְטַלְלֵי בְּרָכָה וְגִשְׁמֵי בְּרָכָה – כֵּן יֵצֵא מִצַּד יְמִינוֹ שֶׁל אָדָם הַחֹם מִן הַמְּרֵרָה הַתְּלוּיָה בַּכָּבֵד, וְכֵן יוֹצֵא לְחָלוּחַ הַדָּם מִן הַכָּבֵד שֶׁבְּצַד יְמִינוֹ שֶׁל אָדָם. וּכְמוֹ שֶׁיּוֹצֵאת הָרָעָה לָעוֹלָם מִצַּד צְפוֹן הָעוֹלָם – כֵּן יֵצֵא הַקֹּר מִצַּד הַשְּׂמֹאל שֶׁל אָדָם, מִן הַטְּחוֹל וּמִן הַמָּרָה הַשְּׂחֹרָה הַשּׁוֹכֶנֶת בַּטְּחוֹל בְּתוֹכוֹ. וּכְמוֹ שֶׁיּוֹצְאָה הָרָעָה לָעוֹלָם מִצָּפוֹן – כֵּן יֵצֵא כָּל חֳלִי רַע וְקָשֶׁה מִן הַמְּרֵרָה הַשְּׂחֹרָה הַשּׁוֹכֶנֶת בַּטְּחוֹל בְּצַד שְׂמֹאל. וּכְמוֹ שֶׁבְּצַד צָפוֹן שֶׁל עוֹלָם מְדוֹר כָּל הַמַּזִּיקִים, וְהַזִּקִים, וְהַזְּוָעוֹת, וְהָרוּחוֹת, וְהַבְּרָקִים, וְהָרְעָמִים מְצוּיִים – כָּךְ הוּא מְקוֹר מְרֵרָה הַשְּׂחֹרָה בַּטְּחוֹל בְּצַד שְׂמֹאל, שֶׁמִּמֶּנָּה תּוֹלְדוֹת כָּל חֳלִי רָע וְקָשֶׁה, כְּמוֹ הַשַּׁחֶפֶת, וְהַקַּדַּחַת הָרְבִיעִית, וְכָל מִינֵי שִׁגָּעוֹן, וְהַפַּחַד, וְהָרַעַד שֶׁל אֲבָרִים.

וּכְמוֹ שֶׁעוֹלִים הַנְּשִׁיאִים, שֶׁהֵם כֶּעָשָׁן, מִן הָאָרֶץ, וּמַעֲלִים הַמַּיִם מִן הַתְּהוֹמוֹת אֶל אֲוִיר הָרָקִיעַ לְהַמְטִיר עַל הָאָרֶץ – כֵּן עוֹלֶה עָשָׁן מִקֶּרֶב הָעֶלְיוֹן וּמַעֲלֶה לְחָלוּחַ אֶל הַפֶּה וְאֶל הָרֹאשׁ; וּמִן אוֹתוֹ הַלְּחָלוּחַ הָעוֹלֶה מִן הַקֶּרֶב – יְזֹלוּ הַדְּמָעוֹת, וְרִיר הַנְּחִירַיִם, וְרֹק הַפֶּה. וּכְמוֹ שֶׁבָּרָא בָּעוֹלָם הָרִים – כֵּן בָּרָא בְּגוּף הָאָדָם שִׂכְמֵי הַכְּתֵפַיִם, וְקִשְׁרֵי הַזְּרוֹעוֹת, וְהָאַרְכֻּבוֹת עַל בִּרְכַּיִם, וְקִשְׁרֵי הַקְּרֻסַּלַּיִם, וּשְׁאָר הַקִּשָּׁרִים שֶׁל כָּל הָאֲבָרִים. וּכְמוֹ שֶׁבָּרָא בָּעוֹלָם אֲבָנִים וְצוּרִים חֲזָקִים וְקָשִׁים – כֵּן בָּרָא בָּאָדָם הַשִּׁנַּיִם וְהַמַּלְתָּעוֹת, שֶׁהֵם קָשִׁים מִבַּרְזֶל וּמִכָּל עֶצֶם. וּכְמוֹ שֶׁבָּרָא בָּעוֹלָם אִילָנוֹת קָשִׁים וְרַכִּים – כֵּן בָּרָא בָּאָדָם עֲצָמוֹת קָשִׁים וְרַכִּים. וּכְמוֹ שֶׁבָּרָא

בָּעוֹלָם אֶרֶץ עֲבָה וְקָשָׁה, לַחָה וְרַכָּה – כֵּן בָּרָא בָּאָדָם הַבָּשָׂר כְּנֶגֶד הָאָרֶץ הָרַכָּה, וְהָעוֹר כְּנֶגֶד הָאָרֶץ הַקָּשָׁה.

וּכְמוֹ שֶׁהָאֵילָנוֹת וְהָעֲשָׂבִים יֵשׁ שֶׁעוֹשִׂים פְּרִי וְזֶרַע, וְיֵשׁ שֶׁאֵינָם עוֹשִׂים פְּרִי וְזֶרַע – כָּךְ בְּנֵי אָדָם יֵשׁ שֶׁמּוֹלִידִים וְיֵשׁ שֶׁאֵינָם מוֹלִידִים. וּכְמוֹ שֶׁמַּצְמִיחַ עֲשָׂבִים מִן הָאָרֶץ – כָּךְ מַצְמִיחַ הָאָדָם שְׂעַר הָרֹאשׁ וְהַזָּקָן. וּכְמוֹ שֶׁשּׁוֹרְצִים חַיּוֹת וּרְמָשִׂים בַּיַּעַר וּבָאָרֶץ – כָּךְ שׁוֹרְצִים בְּרֹאשׁוֹ שֶׁל אָדָם וּבִשְׂעָרוֹ. וּכְמוֹ שֶׁבָּרָא הָאֱלֹהִים בָּעוֹלָם הַתְּלִי, וְנָטָהוּ בָּרָקִיעַ מִמִּזְרָח וְעַד מַעֲרָב מִקְצֶה אֶל קָצֶה, וְהַכּוֹכָבִים וְהַמַּזָּלוֹת וְכָל דָּבָר שֶׁבָּעוֹלָם אֲדוּקִים בּוֹ – כָּךְ בָּרָא בְּגוּף הָאָדָם אֶת הַמּוֹחַ הַלָּבָן אֲשֶׁר בְּתוֹךְ חֲלִיַּת הַשִּׁדְרָה, וְהוּא נָטוּי מִקְצֵה מֹחַ הָרֹאשׁ וְעַד עֶצֶם הָעֲצָה, וּשְׁנַיִם עָשָׂר הַנִּתָּחִים וְהַצְּלָעִים וְכָל אֲבְרֵי הַגּוּף אֲדוּקִים בּוֹ מִפֹּה וּמִפֹּה. וּכְמוֹ שֶׁיֵּשׁ בַּשָּׁנָה שס"ה יָמִים – כָּךְ יֵשׁ בָּאָדָם שס"ה גִּידִים.

סוֹף דָּבָר: מַעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית וּמַעֲשֵׂה מֶרְכָּבָה – הַכֹּל רָמוּז בָּאָדָם מְעַט מְזָעָר. וְהַיְוֹדֵעַ סוֹד הַדָּבָר יָבִין נִפְלְאוֹת הַשֵּׁם יִתְעַלֶּה. עַל כֵּן נִקְרָא הָאָדָם "עוֹלָם קָטָן". וַעֲבוּר אֲשֶׁר גּוּף הָאָדָם הוּא מְצַיֵּר דֻּגְמַת הָעוֹלָם הָעֶלְיוֹן וְהָעוֹלָם הַתַּחְתּוֹן, לָכֵן נִתְּנָה בּוֹ הַנֶּפֶשׁ שֶׁהִיא דּוֹמָה מְעַט מִזְעָר [לְבוֹרְאָהּ].

וְעַל כֵּן אָמַר דָּוִד (תהילים ק"ג:א'): "בָּרְכִי נַפְשִׁי אֶת יְיָ". וְלָמָּה אָמַר לַנֶּפֶשׁ לְבָרֵךְ? אָמַר דָּוִד (ויקרא רבה ד ח): נֶפֶשׁ זוֹ מְמַלְּאָה כָּל הַגּוּף וּמְבַלָּה אֶת הַגּוּף, וְאֵינָהּ אוֹכֶלֶת, וְסוֹבֶלֶת אֶת הַגּוּף. וְהִיא יְחִידָה בַּגּוּף, וְהִיא טְהוֹרָה, וְרוֹאָה וְאֵינָהּ נִרְאֵית, וְאֵינָהּ יְשֵׁנָה. כָּךְ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְמַלֵּא אֶת עוֹלָמוֹ וּמְבַלֶּה אֶת הַכֹּל, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קב כז): "הֵמָּה יֹאבֵדוּ, וְאַתָּה תַּעֲמֹד". וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֵין לְפָנָיו שֵׁנָה, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קכא ד): "הִנֵּה לֹא יָנוּם וְלֹא יִישָׁן". וְהוּא יָחִיד וְטָהוֹר. וְהוּא רוֹאֶה אֶת הַכֹּל, וְאֵין דָּבָר אַחֵר רוֹאֵהוּ. לָכֵן תָּבוֹא הַנֶּפֶשׁ שֶׁיֵּשׁ בָּהּ כָּל הַמִּדּוֹת הַלָּלוּ, וְתִשְׁתַּבַּח לַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁיֵּשׁ בּוֹ כָּל הַמִּדּוֹת הַלָּלוּ.

הַנֶּפֶשׁ יוֹשֶׁבֶת וְחוֹשֶׁבֶת מִי בְּרָאָהּ, וְאָז הִיא לוֹבֶשֶׁת עֲנָוָה וְיִרְאַת הַשֵּׁם. לָכֵן צָרִיךְ הָאָדָם לְרְאוֹת אֶת עַצְמוֹ וּלְהָבִין עִנְיָנוֹ: מֵאַיִן שָׂרְשׁוֹ וְגִזְעוֹ, וְאֵיךְ נוֹצַר מִטִּפָּה זָרַע, וְאַחַר כָּךְ חֲתִיכַת בָּשָׂר, וְנֶפַח בּוֹ רוּחַ עֶלְיוֹנִים, וּמְרֻקָּם בַּעֲצָמוֹת וְגִידִים, דָּם וּמוֹחַ, וּלְבוּשׁ עוֹר וּבָשָׂר. וְנוֹצָר בְּקֶלַסְתֵּר פָּנִים וְקוֹמַת אַפַּיִם. וְאֵיךְ נִקּוּבִים נְחִירָיו לִפָּנִים וְלַגָּרוֹן לְהַנְשִׁים וּלְהָרִיחַ, וְאָזְנָיו לִשְׁמֹעַ וְחוֹרֵי עֵינָיו לִרְאוֹת. וּבְתוֹךְ הָעַיִן יֵשׁ בּוֹ כַּמָּה צְבָעִים, וְרִיסֵי עֵינָיו, וּפֶה וְגָרוֹן, וְחֵךְ וְלָשׁוֹן, וּשְׁפָתַיִם לִפְתֹּחַ וְלִסְגֹּר, וְהַמַּלְתָּעוֹת וְהַלְּחָיַיִם, וְאַצִּילֵי יָדַיִם וְרַגְלַיִם, וַחֲלַל הַגּוּף, וְאֻצְבְּעוֹת וְקִשְׁרֵיהֶן וְצִפָּרְנֵיהֶן.

וְיָבִין אֵיךְ כָּל אֶחָד מְשֻׁנֶּה מֵחֲבֵרוֹ, וְאֵיךְ הָיָה אָסוּר תִּשְׁעָה חֳדָשִׁים בְּבֶטֶן אִמּוֹ, וְיָצָא עָרֹם עִוֵּר חֵרֵשׁ וְחִגֵּר. כָּל אֵלֶּה יַחְשֹׁב וְיֹאמַר בְּלִבּוֹ: מִי פָּתַח פִּיךָ, עֵינֶיךָ וְאָזְנֶיךָ? וּמִי עָשָׂה לְךָ

כָּל תִּקְוּנֵי גּוּפְךָ? וּבִימֵי בְּחוּרוֹתֶךָ מִי הִשְׁחִיר שַׂעֲרוֹתֶיךָ, וְאִם הָיוּ רוֹחֲצִים הַשֵּׂעָר בְּכָל נָתֶר וּבוֹרִית שֶׁהָיָה בָּעוֹלָם לֹא הָיָה מוֹעִיל לְלַבֵּן שֵׂעָר אֶחָד, וּבִימֵי זִקְנוּתֶךָ הוּא מִתְלַבֵּן מֵאֲלָיו? כְּאֵלֶּה וְכָאֵלֶּה תַּחְשֹׁב תָּמִיד, וְתִהְיֶה עָנָיו וּשְׁפַל רוּחַ וְיִרֵא שָׁמַיִם.

"סוֹף דָּבָר הַכֹּל נִשְׁמָע, אֶת הָאֱלֹהִים יְרָא וְאֶת מִצְוֹתָיו שְׁמוֹר, כִּי זֶה כָּל הָאָדָם" (קהלת יב יג).

תַּם וְנִשְׁלַם, שֶׁבַח לָאֵל בּוֹרֵא עוֹלָם.

## סימני ספר המידות

**אורחות צדיקים סימני ספר המידות**

"ביום טובה – היה בטוב, וביום רעה – ראה: גם את זה לעומת זה עשה האלהים" וגו' (קהלת ז יד). זה הפסוק אמר שלמה המלך על מה שראה, אשר כל מה שנברא בעולם – הכל זה כנגד זה. כיצד? יש בעולם טובה, כנגד הטוב יש רעה. יש אור בעולם, כנגד זה יש חושך ואפילה. בעולם יש ימים ונהרות, כנגד זה יש יבשה. יש מדבר ויש יישוב. יש הרים וגבעות, יש גאיות ועמקים. ויש חמימות ויש קרירות. בענין זה נברא הכל, ובכל אחד ואחד יש בו טובה ורעה. וכל חכם לב נוטל מכל אחד ואחד מה שיש לו הנאה ממנו. כגון: האור טוב יותר מן החושך, אך בחושך יש טובה שבלילה יש מנוח לכל לישן, מה שאין כן ביום. ובחושך אדם נמלט מאויביו הבאים עליו. ובענין זה יש בכל דבר ודבר, והכל זה לעומת זה.

וכן האדם נברא בענין זה שכל מידותיו ושיטותיו – הכל זה לעומת זה, כגון: הגאוה והענוה, היגון והשמחה. ובכל מידה ומידה – יש בה צדדין המרחיקין אותו מן הדרך הטובה והישרה, ועל זה נאמר: "יעזוב רשע דרכו" וגו' (ישעיהו נה ז). ויש בכל מידה – צדדין אשר בהן מתקרב הנבון והמשכיל לעבודת השם.

ועבור אשר ראינו כי הצדדין רבים בכל מידה, לכן באנו לסדר המידות בדרך קצרה, לעשות סימנים. ויהיו הסימנים הללו סדורים בפיך, ותהיה מורגל בהם. ואם תהיה בענין שיביאך אל הגאוה – יזכירוך הסימנים הללו להשפיל רוחך. כי תחשוב: כמה נתגאו בעולם בגאוה ובשררה, ונשכחו כלא היו, והיכן הם? לכן תידבק בענוה.

ואם תהיה בענין שיביאך אל הכעס – יזכירוך הסימנים האלה להסיר כעס מלבך. ואם תהיה בענין שיביאך לאהבת עולם זה – יזכירוך הסימנים האלה לעזוב כל האהבות, כי הכל הבל וכלה, ולתפוס אהבת השם, כי היא האהבה המובחרת.

ואם תעשה שום מצוה - יזכירוך הסימנים האלה שתעשה המצוה לשם שמים, לכוין בה בכוונה טובה. ואם תהיה בעניין שיטריד לבך להרחיקו מן השם הנכבד - יזכירוך הסימנים הללו להעביר הטירדא, ולהביא מחשבותיך למעלה ליחד לבך לאלהים.

הגאוה - היא מידה רעה מאד מאד. במידת הגאוה ישכח האדם השם הגדול. כי כל דעת המתגאה להתגדל ולהשתרר, ואפילו כשעושה מצוה - חושב ברעתו לקבל שבח מן העולם, וחושב בדעת שכל הצלחתו מרוב חכמתו.מן הגאוה יבא לעבירות רבות, כגון רדיפת כבוד, ומחלוקת במילי דעלמא. ובתורה חולק שלא לשמה, ולא יודה על האמת, ומתבייש לשאול מה שאינו יודע. ויבא לידי גזל וגניבה ותאוה יתירה וכל רעות, ולשכוח השם. והמתגאה מבזה לכל אדם, ומתכבד בקלונם. כללו של דבר: בלב המתגאה יש שער גדול פתוח, להכניס בו יצר הרע לבלבל המחשבות, ומי שלא יעלה בלבו לסתום השער הרע הזה - יהיה אבוד מן העולם הבא.

לכן המשכיל יזהר מאד מן הגאוה, שלא יתגאה - לא בגופו ולא בשערו, ולא בראשו ולא בגרונו, ולא בידיו ולא ברגליו, ולא בריח אפו ולא בלשונו, ולא במאכלו ולא במלבושיו. ולא יתגאה בלבו, "כי תועבת יי כל גבה לב" (משלי טז ה). וזה דבר גדול, אשר בגבהות הלב נקרא "תועבת יי", ואשרי האדם אשר ירגיש בדבר זה, להבין העונש הגדול הזה על דבר קל כזה. רבים נכשלים בזה, והמשכיל - ימלט נפשו שלא ליקרא "תועבה". השם הזה מכוער מאד, ואתה דע לך.

ואף על פי שהגאוה רעה, אפילו הכי מצוה לאדם שיהיו מלבושיו נקיים, ומאכלו נקי, וכל כליו נקיים, ושלחנו נקי, וגופו נקי, כי הדר התורה - זהו הנקיות. וכל זה יכוין לשם שמים. וכן לעולם יגביה נפשו למעלה, ויתרעם על נפשו תמיד כמה שהוא ממעט עבודת השם. ויהיה זהיר להוכיח את הרבים, ולעמוד נגד הרשעים ולהשפילם לפי יכולתו, ולהודיע תועבתם כדי להתרחק מהם. ואף על פי שדבר זה נראה כמו גאוה, אפילו הכי צריך לעשות כן, אך יכוין לשם שמים. ובתחילה יראה שלא יבוא לידי קלקול במלחמת הרשעים, שלא יצא שכרו בהפסדו. וצריך לבקש רחמים על זה וכיוצא בזה, שידריכהו השם בדרך הישר.

הענוה - היא שורש העבודה, ועיקר לכל מעשה טוב. ומעשה העניו מקובל לפני השם. ומה הענוה? שיהיה בעיניו וחושב עצמו כאין, וצנוע ושפל רוח, ורוח נשברה. ובעודו בריא ובזמן שהוא חי בטובה - יחשוב שהשם הטיב עמו ברוב חסדיו, ושהוא אינו ראוי לאותה טובה. וגם העני יחשוב על המעט שיש לו - שאינו ראוי אפילו לאותו המעט, כי

מה יש לו להחשב יותר מיתוש אחד, אך שהשם עשה עמו לפנים משורת הדין. ויודה לו על טובותיו, וישתחוה לו.

ויחשוב גדולת האל, וכל מעשים טובים שיוכל לעשות – אינם כי אם טיפה בים כנגד מה שהוא חייב לעשות. ויהיה עניו ושפל רוח לפני כל, אפילו לפני הקטנים ממש. ויחזיק כל אדם טוב יותר ממנו, ולא יחוש על הכבוד לקבל שבח מבני אדם. ולא יחוש על ביזוי שיבזוהו, אך ישמח על הביזוי ויחשוב שהוא ראוי לזה. ויהיה ניכר בששה סימנים הענוה, והם: (א) המחילה בעת הכעס; (ב) וענייני שבח וגנאי – שיהיה הכל שוה בעיניו; (ג) ולהצדיק הדין בעת ההפסד, ולהשפיל עצמו בעת שפע הטובה בעושר ובבנים ובחכמה; (ד) ולילך מעצמו ולפייס את מי שהרע לו; (ה) ולהתנהג במענה רך; (ו) ולהיות שמח בחלקו. אך לא יהיה עניו לפני הרשעים במילי דשמיא, אלא יוכיח אותם לפי כוחו. ולא יראה מידת הענוה בעניני המלבושים לרמאות העולם, שיהיו סבורים שהוא חסיד, והוא עושה רעות בסתר וגונב דעת הבריות.

הבושת – הביישן לא במהרה חוטא מחמת הבושת, ומתוך שלא לשמה לבסוף יעשה לשמה. אך מעלה העליונה היא שיתבייש לפני השם. וישיג זה הענין בהתבודדו לחשוב בגדולת השם. ובמקום מצוה יסיר הבושת מעל פניו, שלא יניח שום מצוה עבור הבושת. וזה הבושת רע מאד: אם יעזוב המצוה בעבור הבושת, או אם לא ישאל מה שאינו יודע מחמת שיתבייש. ולא יבייש שום אדם אלא בעניין התוכחה, אם לא יקבל בנחת.

העזות – המידה הזאת רעה מאד להעיז פניו נגד מוכיחו, או לכפור במלוה ובפקדון, וכיוצא בזה. אך טוב העזות נגד הרשעים שלא להודות על שקריהם, ושלא להסכים עמהם, ולהעיז פניו לקיים המצות.

האהבה – המידה הזאת רעה ברוב המקומות, והיא עוקרת כל מידות טובות: אהבת ממון, ואהבת נשים, ואהבת אם ואב, ואח ואחות, וקרוביו ורעיו, ואהבת גופו וימי חייו, ואהבת הכבוד, ואהבת התענוגים כאכילה וכשתיה ושינה, ונוי המלבושים – כל אילו האהבות מעבירות האדם שלא לעשות הטוב. ורוב העולם נכשלים בהם, ורבים יפלו ולא יקומו. אך מי שרוצה להתחזק על יצרו – יוכל להתגבר ולעשות כל האהבות האלה לשם שמים, ואשרי מי שזוכה לזה.

וצריך האדם לעזוב כל האהבות וידבק באהבת הבורא יתברך, כי האהבה הזאת עיקר על כל המעלות. ועבור שהאדם מלובש בגוף, וטבוע בחשך זה העולם שהוא שוא ושקר – על כן קשה היא מאד להשיג. והאהבה היא שיאהב אהבה גדולה יתירה מאד, עד שתהא נפשו קשורה בשמחה, ולהבריח מלבבו נעימות הגוף ותענוג של עולם זה. והאהבה עזה,

ומתגברת על לבבו, וכל ההנאות של עולם זה – הכל כאין כנגד תוקף תגבורות שמחת אהבת השם.ואין כל חכם זוכה לזאת האהבה. וזה דבר ידוע וברור, שאין זאת האהבה נקשרת בלב האדם עד שיעזוב כל מה שבעולם חוץ מהשם.

השנאה – זאת המידה רעה: מי ששונא חבירו, והשונא מעשים טובים. וצריך לזהר מאד שלא לשנוא בני אדם, ורבים נכשלים בזה. אך טובה לשנוא כל מה שמעביר אותו ומרחיקו מאהבת הבורא, ולאהוב כל מה אשר יקרבהו לעבודת הקדוש ברוך הוא.

האכזריות – זאת המידה רעה, כי בעלי המידה הזאת לא ירחמו על העניים, והם נוקמים, ונוטרים איבה, וגונבים וגוזלים, ולא ירחמו, ומענים יתום ואלמנה.

אך נגד הרשעים – יהיה אכזרי. ויהיה אכזרי על גופו לטרוח בתורה ובמצות, וכן על בניו יהיה אכזרי שיטריחם לעסוק בתורה ובמצות כפי כחם. והכל במידה שוה לפי היכולת.

הרחמנות – זאת המידה טובה מאד, לרחם על העניים הטובים, ולרחם על הבהמות, ולרחם על עצמו ועל בניו, ואוהבם לזכותם לחיי עד. אך לא יהיה רחמני על הרשעים, או לרחם על גופו ועל בניו, שלא לטרוח בתורה ובמצות.

הדאגה – זאת המידה רעה לגוף מאד, והדואג על עולם זה להשיג תאותו – זה רעה מאד. ויותר רע הדואג אחר עבירות. אך הדאגה טובה לדאוג על מיעוט השגתו בתורה ובמצות, ולדאוג ולפחד שמא ישכח לימודו, ויחזור תמיד. ולא ידאג ולא ייירא משום דבר המונעו מעבודת השם. ולעולם ידאג מעונותיו, וידאג שמא גורם הפורענות הבאים לעולם, וידאג שמא אוכל שכר מעשיו הטובים בעולם זה.

וידאג תמיד שמא אין מעשיו מקובלים לפני השם. ולעולם ידאג ויצטער על כבוד השם, וכבוד התורה, וכבוד ישראל אשר נתמעט. ועל ענייניים כאילו ידאג תמיד.

השמחה – זאת המידה טובה לגוף, ומאירה פניו של אדם. וכל העושה מצוה בשמחה – יש לו שכר גדול לאין חקר, ממעשיו הטובים אשר יעשה בשמחה: להנעים זמירות, ולשבח בשמחה, ולקבל כל מאורעותיו בשמחה. ולשמוח בשבתות ובימים טובים בשמחת הקדוש ברוך הוא, ולשמוח לב העניים והאכילום. אך השמחה אינה טובה לשמוח בהבלים, ולשמוח בעבירות, ולשמוח באיד בני אדם או לשמוח בתקלת בני אדם. אך יהיה בחלקו שמח, וישמח בעבודת המקום ובתורה.

הביטחון – שורש הביטחון הוא שיסמוך על חסדי האל שיעשה לו הטוב בכל ענייניו, והוא בוחר לו הטוב יותר ממה שהוא בוחר לעצמו. וצריך הבוטח לידע שהקדוש ברוך הוא – הוא החומל, ושאינו מעלים עינו ממנו, ואין לו מונע מלעשות חפצו של הבוטח. והוא יודע מה טוב לו, והוא מנהיגו ומשמרו עד היום. ואין אדם יכול לברוח מהנהגתו,

ולא יגיע לו נזק או טובה אלא ברשות האל. והוא בתכלית הנדיבות והחסד, ואין לו הפסק לעולם. ועד רואה מחשבות הלב, ויודע אם בוטח בו בלב שלם. ויבטח בשם על ענייני גופו ופרנסתו, ויבטח בו שיתן לו השגת יד לפרנס אשתו ובני בניו, ולהדריכם בדרך ישרה.

ויבטח בו שיטהר לבו ליגיעתו, לעבודתו העליונה. ויבטח בו שיזמין לו המצות, ולימוד התורה, ושיתן לו היכולת לעשות הכל, ושישרת לו בכל איבריו באמונה ובכיון ליחד הלב אליו. ויבטח שיזכהו שיראה בימיו במהרה ביאת משיח, ובניין בית המקדש. ויבטח שיזכה לעולם הבא לאור הגדול.

הבוטח בלב שלם - יביא אותו הביטחון שלא יעבוד לאדם זולתו להתרצות אליו, ולא יסכים עם הרשעים בדבר שהוא כנגד השם. הבוטח - נפשו במנוחה, ואינו מיצר על שום עניין מענייניו, כי הוא יודע שהבורא מנהיגו לטובתו, בעולמו ובאחריתו. וישים דאגתו ואבלו על מה שהוא ממעט מעבודת השם, ולא על עולם זה. אך הביטחון אינו טוב כשילך בדרך מסוכן, או שיכניס עצמו בענייני סכנה ויאמר: הנני בוטח בשם שיושיעני! או יעשה עבירות חבילות חבילות, ויסמוך על זה שיחשוב: הנני בוטח בשם שיכפר לי, כי רחמן הוא. אין זה דרך הביטחון.

החרטה - זאת המידה היא דרך לתשובה, מפני שהעבירות אין מתכפרות אלא בחרטה. אך היא רעה אם עשה מצוה ומתחרט עליה.

הכעס - כל מיני גהינם שולטין בו, ואין השכינה שורה עליו. ושוכח תלמודו, ויבא לידי טעות. ובידוע שעונותיו מרובים מזכיותיו. ואין הקפדן מלמד. כמה עבירות באות מן הכעס! אך צריך לכעוס לפעמים, להטיל אימה על ביתו ועל אותם השומעים למוסריו, ולתלמידיו. ואף על פי שכועס לשם שמים - יכעוס במידה; ויראה עצמו כאילו כועס, אבל בלבו לא יהיה כעוס.

הרצון - זאת המידה טובה, כי הוא מתרצה בכל ענייניו, ואינו מהרהר אחר השם. והעולם אוהבים אותו מפני שהוא רוצה בבני אדם, והם רוצים בו. והוא מעביר על מידותיו, והוא מקבל מוסר, כי הוא מלא רצון לעשות טובה. אך הרצון רע מאד להתרצות בדרכי הרשעים.

הקנאה - מידה רעה מאד לקנא בני אדם. מן הקנאה יבא לידי חימוד, ולידי גזל ומחלוקת. אך יקנא ביראת השם; ובלומדי תורה - יקנא לעשות כמעשיהם.

והפורש מן הקנאה והחימוד - שכרו הרבה מאד.

הזריזות – זאת המידה טובה לעולם הזה ולעולם הבא. אם יש לאדם מלאכה – שיעשה בזריזות, להספיק את עצמו ובני ביתו. וכל צרכיו יעשה בזריזות. וכן לעניין הלימוד ועשיית המצות יהיה זריז, ובזה העניין יעלה לכל מעלות טובות. אך הזריזות רע מאד כשהוא זריז לעבירות.

העצלות – עניינו מקולקל מאד בעולם הזה ולעולם הבא.

אך העצלות טוב – כגון המתעצל לעשות רעות.

הנדיבות – זאת המידה טובה מאד: שיהיה נדיב בממונו להיות וותרן, ולעשות לפנים משורת הדין, ושלא ידקדק עם חבירו על דבר מועט, ולתת צדקות, ולהשאיל כליו וספריו. ויהיה נדיב בגופו לטרוח עבור אחרים. ויהיה נדיב בחכמתו ללמדה לכל. אך לא יהיה נדיב לפזר לריק, וליתן לרשעים, או למלאות תאותו.

הציקנות – זאת המידה רעה, כי מי שהוא צר עין – לא יוכל לרחם על העניים, והוא שנאוי על הבריות כי לא יוכל להנות בני אדם, ואינו מהדר המצות. אך זאת המידה טובה שהוא עצרן לפזר ממון ולמלאות תאותו.

הזכירה – זאת המידה טובה מאד, לזכור כל ענייניו. כל משא ומתן שלו – צריך לזכור, כדי שיהיה נותן ונושא באמונה. ובזאת המידה ידע התורה והמצות, שישים על לבו לזכור הכל. ויזכור אחריתו וראשיתו – מאין בא ואנה ילך. ויזכור תמיד את יוצרו, והטובות שעשה לו: שבראו וגידלו ונישאו, והודיעו חכמה ודעת, ונתן לו תורה הטהורה. ויהיה חרד לדברו, כמו עבדי המלך הנחרדים לדבר המלך. ויחשוב ויזכור אשר כל הדברים עושים שליחותו, כגון השמש והירח, והארץ נותנת את יבולה, וכן יעשה הוא שליחותו.

וכמו שאדם טורח לעשות רצון אשתו שהוא אוהב – כן יעשה רצון אוהבו הגדול הקדוש ברוך הוא. ויחשוב איך הוא זריז לזה העולם – כל שכן שיכין צידה לדרך הגדול והרחוק, להיות מקושט ולפרוע חובו מה שנתחייב ליוצר הכל. ויבין מה הפרש יש בין עליונים ותחתונים, ויקשור דעתו אל נעימות עולם הבא. ויזכור תמיד את השם במחשבותיו, ויזכור תמיד חטאיו כדי להצטער על שהכעיס האדון הגדול. אך זאת המידה אינה טובה לזכור הבלי העולם ורוב התחבולות, או לזכור אם חבירו פשע כנגדו.

השכחה – זאת המידה אינה טובה אם שוכח את יוצרו, ואם שוכח עונותיו, ואם ישכח מה שהוא לומד, ואם חבירו עשה לו טובה – ושוכח. אך טובה היא שישכח פשעו, מה שפשע חבירו לנגדו.

השתיקה והדברים. אמרו חכמים: לא מצאתי לגוף טוב משתיקה. רוב דברי העולם – הכל הבלי הבלים. לכן ירבה בשתיקה, ולשמוע חרפתו ולשתוק. וכשאדם מסופק אם

ישתוק או ידבר – ידבק בשתיקה. אך דברים טובים – יותר טובים הם משתיקה, כגון לדבר בדברי תורה וביראת שמים. והמשכיל יזהר מדברים בטלים, ומשיחת ילדים ושיחת נשים. יראת שמים בלב המרבה דברים – זה אי אפשר.

הליצנות – הנותן דופי בבני אדם נקרא "לץ". אין להתלוצץ על שום אדם. והמתלוצץ על עושה מצות – זה רע מאד, כי רבים נמנעים מלעשות טוב עבור הליצנות. אך טוב להתלוצץ על עושה רעות, כדי שימנעו מן הרע.

השקר – אין אדם יכול להיות אמיתי אם לא שיתקן מידותיו, כי כל אדם מושך דבריו אחר מידותיו. ויזהר אדם שלא ישקר אפילו דברים בעלמא שאין בהם ממש, כי גדול עונשו של שקרן. אך פעמים התירו חכמים לשקר: בהבאת שלום (יבמות סה ב), ולשבח הכלה (כתובות יז א), ובאושפיזין, ובמסכת, ובפוריא (בבא מציעא כג ב).

האמת – הנשמה היא נבראת ממקום טהרה ואמת. אין מעלה לאדם כמעלת האמת, להיות אמיתי במחשבותיו. והמגיע למעלה הזאת – כל הדברים שיחשוב ושידבר יתקיימו, ויראה בלילה חלומות אמת, וידע עתידות.

החניפות – זאת המידה רעה מאד, להחניף ולגנוב דעת הבריות. והמחניפים לרשעים בחליקת לשון – בזה נמנעים מן התשובה. אמר רבי שמעון בן חלפתא (סוטה מא ב): מיום שגברה אגרופה של חנופה – נתעוותו הדינים, ונתקלקלו המעשים, ולא יוכל אדם לומר לחבירו: מעשי גדולים ממעשיך. ואילו מחניפים להם: לאשתו משום שלום בית, לבעל חובו שלא ילחצנו, ולרשע שלא יזיק לו, ולרבו שילמדנו תורה. כן מצוה להחניף לתלמידיו ולחביריו כדי שילמדו, וכדי שישמעו לדבריו, לקבל תוכחותיו.

לשון הרע – זאת המידה רעה מאד. ואפילו לומר אמת – אסור לספר בגנות חבירו. וזהו לשון הרע, שאומר: כך וכך עשה פלוני, כך וכך היו אבותיו, כך וכך שמעתי עליו. אבל האומר שקר על חבירו – זה נקרא "שם רע". ובוודאי המרגיל בלשון הרע – הוא פורק עול שמים מעליו. וקשה מאד לעשות תשובה מעון זה: המספר לשון הרע על בעלי תשובה – בזה מחטיא את הרבים, לנעול דלתי התשובה. וכן רע מאד המספר לשון הרע על גבאי צדקה הטובים, ועל עושי מצוה ויראי שמים – גדול עונשו מנשוא. ויזהר מאבק לשון הרע, ואל יספר בטובתו של חבירו בפני שונאו.

יש עון הנקרא "רכילות", וזהו המגלה לאדם מה שחבירו דיבר עליו, ובזה גורם שנאה. ירא שמים – חייב אתה לדונו לכף זכות, אפילו אם הדבר נוטה לחובה מלזכות. בינוני – יש להכריע לזכות. ואם הדבר נוטה לחובה – יהיה אצלך ספק. ומי שרוב מעשיו לרעה – יש להכריע מעשיו ודבריו לחובה.

המספר דבר לחבירו – אין לגלותו בלא רשותו. וכל דבר הנאמר בפני שלשה בני אדם – אין בו משום לשון הרע. ואם האומר הזהיר את השומעים שלא יגלו, אפילו אומר בפני רבים – יש בו משום לשון הרע. ומצוה לומר לשון הרע על בעלי עבירות, לבזותם ולהשניאם בעיני בריות, כדי שיבדלו מהם. וכן על בעלי מחלוקת – מצוה לספר לשון הרע. מקור גדול של מצות יש תחת הלשון, כגון: הלימוד, ולדבר יראת שמים, ולהתפלל, ולהוכיח, ולצוות בניו אחריו לשמור ולעשות, וכן כל השומעים למוסרו. ולנחם אבלים, ולנחם עניים ולדבר על לבם דברי ניחומין, ולהיות רגיל בשירות ותושבחות ובדברי אמת. התשובה – טוב לגבר שיהיה מקדים לשוב בעודו בריא ושליו, ויעורר לבו בכמה עניינים: שיחשוב אחריתו, שצריך ליתן חשבון לפני הקדוש ברוך הוא על כל מה שעשה מנעוריו, הן דברים, הן מעשים, הן מחשבותיו. לכן יפחד מן הדין הגדול, ומן הדינים הקשים, ויחשוב על הטובה הגדולה הצפונה לצדיקים. ויחשוב איך אדם אוהב תענוגים בעולם הזה, שהם תענוגים של הבל, והם פוסקין לפי שעה. לכן יחמוד התענוגים הגדולים שלעד, שאינם פוסקים לדורי דורות ולעולם ועד.

ויתחרט תמיד על חטאיו, ויעזוב דרכו הרע, ויצטער בלבו, ויצטער בצום ובבכי ובמספד, וילבש שק, ויורד עדיו מעליו, וידאג מעונש עוונותיו, ויתבייש לפני הקדוש ברוך הוא, ויהיה נכנע לפני השם, וישתוק למחרפיו, ויהיה רגיל במענה רך ובשתיקה. וישבר התאוה, ויפרוש אפילו מן המותר. ויתבונן באיזה אבר חטא, ובאותו אבר יזהר לעשות מצות בכל יכולתו. ויחפש דרכיו לידע העבירות שחטא מנעוריו, ויתוודה עליהם. וירבה לעשות גדרים שלא יוסיף לחטוא, וידע באיזה אבר עבירה יש מלקות או כרת או מיתה, ולפי החטא יצטער. ויהיו העבירות בקלות – חמורות בעיניו, ויזכיר בוידוי עוונותיו ועון אבותיו, ויגמור בלבו שלא יחטא עוד. ויתפלל לאל שיעזרהו על תשובתו, ויבקש שיכפר לו. וישיב הגזל קודם הוידוי, ואם אין לו – יבקש מן השם שיתן לו השגת יד לפרוע. וירגיל עצמו לעשות חסד ואמת. ויהיו חטאיו נגדו תמיד. וישוב בעודו בריא בחוזק כוחו, ויכבוש יצרו בעוז יראת השם, וישיב רבים מעון.

שורש התשובה – שילמד תרי"ג מצות עד שיהיו שנונים ומחודדין בפיו, וערוכים בשפתיו, ויהגה בהם תמיד. ועל כל מצוה ומצוה – ישים על לבו לחשוב עם נפשו, אם קיים אותה או לאו. כגון בעניין לחשוב אם דיקדק להתפלל בכוונה או לאו, או אם נהנה מן העולם הזה בלא ברכה. ואם ידע בעצמו שלא חש לזה – הרי חטא כל ימיו, וכשיתחברו יחד כל אלו העונות – הרי מזאת המצוה לבד יש חבילות גדולות של עבירות. ועל דרך זה יחשוב עם נפשו על כל מצוה ומצוה, ואז יגיע לתכלית התשובה.

וידע האדם ויאמין שאין התשובה חשובה לפני המקום, אלא שידחוק אדם את עצמו לטרוח לקיים כל מצוה ומצוה כהלכתה. ומי שישים כל טורחו על זה העניין – הרי זה בעל תשובה גמור, ויתקן כל מידותיו על פי התורה והמצות. והנה יש שמונה אברים באדם, אשר בהם יעשה כל מעשיו: האזניים – אחד; העינים – שנים; הריח בנחירים – שלושה; בפה יש שני מקומות: הדיבור ואכילה – הרי חמישה; הידים – ששה; הרגלים – שבעה; הערוה – שמונה. והלב מלך על כולם, להנהיג את כולם לפי חפצו. ועל אלו שמונה אברים – ישים מחשבתו לדקדק בדקדוק גדול שכל אחד ואחד יהיה מורגל בעשיית המצוה. והראש לכל הגדרים – שישמור את עיניו, שלא יתן את עיניו במה שאינו שלו. ובזה העניין ישבר את התאווה, כי בוודאי התאוה והחמדה – הנה ראש לכל הקלקולים, ואחריהן נגררות עבירות רבות. לכן יתאמץ להעמיד עצמו להלחם כנגד התאוה והחמדה, ולשמור עיניו, ובזה יתקן כל ענייניו.

ומיום שהתחיל לשוב – יסכים במחשבתו בהסכמה גמורה לקיים כל המצות שאפשר לו לקיים לשם, ואז הקדוש ברוך הוא מקיל ענייני התשובה לסייע לו, ולתת לו כח לעשות תשובה. אפילו בדבר שאין כוחו של אדם יכול להשיג – הקדוש ברוך הוא ימול את לבבו, לחזקהו לעשות תשובה. ובלבד שידחוק עצמו לטרוח במצות בלב שלם באמת – בזה יגיע למעלת התשובה. גם צריך להזהר מאד מאד להתרחק מן הרשעים ומן הליצנים שלא להתעסק עמם, לא במשא ומתן, ולא בלימוד, ולא לשמוע דבריהם, כי הם מסירים את לב האדם. וכמעט כל התשובה תלויה בזה.

וירגיל עצמו יום אחד תוך כל חודש וחודש שיתייחד במקום אחד בסתר לבדו ולבדוק עצמו, לתקן הנהגתו על פי המידות הכתובות בספר הזה: לברור מכל מידה צד הטוב שבה ולהתנהג בזה, ולבדוק עצמו לתקן מעשיו על דרך המצות. ויבין חסרונותיו: באיזה מצוה מיעט טורחו, שלא להשתדל בכל כוחו להתאמץ בה; ואיזה מצוה אין ידו משגת לקיימה. ועל כל הדברים ישפוך נפשו נוכח פני השם, שיעזרוהו לקיים מצותיו, ויתן לו לב שיספיק לעשות רצונו, ושיתן לו לב נאמן להאמין בו באמונה שלמה, ולבטוח בו בביטחון שלם.

ובאותו היום יקדיש עצמו לטהר מחשבותיו, ויחשוב על המות – שיכלה גופו ויהיה עפר, ויחשוב על דיני גהינם, ומי שבא שם – איך יהיה ענייננו מופסד בהפסד גדול. ויחשוב על נעימות עולם אשר שם תענוג לאין חקר. ויחשוב במחשבות מכוונות על גדולת השם, ועל נפלאותיו וטובותיו, וינעים זמירות להללו בשמחת הלב, וישתחוה לפניו כעבד לפני אדוניו. אין ספק מי שיהיה רגיל בזה העניין – מגיע למעלות רבות. בעלי תשובה יהיו

שפלים וניבזים. על ידי התשובה יגיעו עד כסא הכבוד, שנאמר: "שובה ישראל עד יי אלהיך" (הושע יד ב). [התורה – חסרה בסימני ספר המידות בכתב יד, וחבל על דאבדין.]
היראה – לעולם יעשה אדם רצון בוראו, ולא ייירא שום אדם או מלך או שר, ולא ייירא משום יסורין ומשום צער. רק בוראו ייירא לבד, ולא יגור מפני איש. וזאת המידה רעה מאד בזה העניין: שיעזוב מצות בוראו עבור מורא בני אדם. לכך ישליך מלבבו כל הפחדים, ולא ישכון בלבבו רק מורא השם לבד. כי יראת השם היא עטרת פאר של כל המצות, וטוב מעט יראת השם מאוצר רב ומהומה בו (ע"פ משלי טו טז).
והיראה המעולה מכל – שיראה מלפני השם כל כך שיהו איבריו נרתעים מתחת מוראו, כעבד שהוא נרתע ונכנע לפני המלך בשעה שהוא גוער בו. וזה העניין קשה להשיג, אך מי שמרגיל מחשבותיו להרהר תמיד שהשם רואה מחשבותיו, ומתבונן בנפלאותיו בעומק הלב במתון, וקוצר מחשבותיו למעלה לשכון באהלי מרום – בזה העניין יכול להתקרב אל אור היראה הטהורה, להופיע עשתונותיו, לידע רזי עליונים. הנה השלמנו סימני המידות ברמז מעט, להזכיר האדם שיזהר בהם, להסתפק מהם מכל אחת ואחת במשקל.
ודע כי המידות אחוזות זו בזו ומדובקות יחד, וכולן נגררות זו אחר זו. ואם יתן אדם רשות ליצרו הרע לעבור על אחת – אז יהו כולן נשמטות ממנו. משל לאדם שיש לו חוט של משי, וחרז בו מרגליות דרך נקבי מרגליות, וקשר קשר אחד למטה. ואותו הקשר מחזיק כולן, ואם יתירו הקשר – אז נופל מרגלית אחת, ואז יפלו כולם זו אחר זו. כך אם תתיר ממך קשר מידה אחת – אז לא תוכל להחזיק בשום מידה כראוי. לכן שמור כל המידות בכל כחך, אשר תוכל להשכיל בהם. ובזה העניין תשלים נפשך לשם הנכבד לידבק בו. ותזכה להיות מאותן שנאמר עליהם: "והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע" וגו' (דניאל יב ג).